

IV. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI Ekonomi Forumu

7-9 Mayıs 2015

BİLDİRİLER KİTABI

ÇORUM - 2015

IV. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI Ekonomi Forumu

7-9 Mayıs 2015

BİLDİRİLER KİTABI

VakıfBank

TÜRKİYE CUMHURİYET
MERKEZ BANKASI

GESOB
3. DÜNYA EKONOMİK FORUMU
BİLDİRİLER KİTABI

ÇORUM - 2015

**IV. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI EKONOMİ FORUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

DÜZELTİ VE REDAKSİYON

Arş. Gör. Şahin YETİK
Arş. Gör. Elif Büşra KOCALAN

© T. C. HİTİT ÜNİVERSİTESİ

MİZANPAJ

Dolunay Reklam
Gülabibey Mah. Milönü Cad. Sancaktar İş Merkezi No:1/B
0 364 505 00 15
www.dolunayreklam.org

BASIM YERİ

ÇORUM OFSET SAN. TİC. LTD. ŞTİ
Çepni Mah. Aynalı Sok. No : 7 ÇORUM
0 364 225 13 23
www.corumofset.com

ISBN

978-605-52-44-02-6

BASIM TARİHİ

Aralık 2015

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Hitit Üniversitesi Kuzey Kampüsü Çevre Yolu Bulvarı 19030 Çorum / TÜRKİYE
0364 219 40 51-52 - Fax : 0364 219 40 50
sosyalbilimler@hitit.edu.tr

DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN - (Hitit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ - (Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Rektörü)

ONUR KURULU

Muzaffer KÜLCÜ- (Çorum Belediye Başkanı)

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN - (Hitit Üniversitesi Rektörü)

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ - (Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Rektörü)

Doç. Dr. Kudret BÜLBÜL - (Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanı)

Mahmut EVKURAN- (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanı)

Çetin BAŞARANHINCAL- (Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mustafa BIYIK

Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Doç. Dr. Hakan REYHAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa COŞAR

Yrd. Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU

Yrd. Doç. Dr. Ömür DEMİRER

Yrd. Doç. Dr. Metin UÇAR

Öğr. Gör. Dr. Sevinç AHUNDOVA

Öğr. Gör. Dr. Erjada PROGONATİ

Öğr. Gör. Fatma ATAKLI SAÇAK

SEKRETERYA

Yrd. Doç. Dr. Mustafa COŞAR

Yrd. Doç. Dr. Ömür DEMİRER

Öğr. Gör. Eyyüp Ensari ŞAHİN

Arş. Gör. Mustafa AKPINAR

Arş. Gör. Ali BAYRAM

Arş. Gör. Elif Büşra KOCALAN

Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI

Arş. Gör. Yunus ÖZTÜRK

Saule YUSUPOVA

Kübra YÜKSEL

Burak YÜKSEL

Sıralamalar Akademik Ünvana ve Soy isimlere göre yapılmıştır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	6
Prof. Dr. Reha Metin ALKAN	
ÖNSÖZ	8
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN	
FELSEFİ BİR PROBLEM OLARAK SİYASAL KÜLTÜR	11
Mehmet EVKURAN	
MÂTÜRİDİLİĞİN TÜRK DÜNYASINDAKİ MEDENİYET ARAYIŞLARINA KATKISI	21
Sıddık KORKMAZ	
AHİLİK VE ZANAAT KAVRAMLARININ ANADOLU'DA ORTAYA ÇIKIŞI/TARİHİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YAPILARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER	37
Seçil ŞATIR	
BEKTÂŞİ GELENEĞİ VE AHİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AHİ-BEKTÂŞİ SEMBOLLERİ	53
Ömer Faruk TEBER	
İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TASAVVUF	59
Ahmet YILDIRIM	
TÜRK BİLGESİ HACI BEKTÂŞ-I VELİ'NİN NÜBÜVVET/ PEYGAMBERLİK ANLAYIŞI	69
Selim ÖZARSLAN	
YERLİ GİYİM MARKASI TÜKETİCİLERİNİN ALGILADIKLARI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE GİYSİ SATIN ALMA KARARLARI	77
Saliha AĞAÇ - Hacer ÖLÇER - Serap DENGİN	
TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI VE EKONOMİK KALKINMIŞLIĞI: ENERJİ POTANSİYELİ ETKİSİ	87
Ahmet DİNÇ - Ramazan ÇAKIR - Zafer ÇELİK	
AVRUPA'YA ENTEGRE VE TÜRK KİMLİĞİ BAĞLAMINDA HÜSEYİN CAVİD'İN "UÇURUM" ESERİ	113
Besire EZİZELİYEVA	
KAZAK TÜRKLERİNİN KIZ EVLENDİRME TÖRENLERİNDEKİ OYUNLAR (19. yüzyıl – 20. yüzyıl başları)	121
Tattigül KARTAEVA	
KIRGIZ SÖZLÜ GELENEĞİNDE CANILMAÇTAR (TEKERLEMELER)	135
Ergün KOCA - Ayşen KOCA	
DİN EĞİTİMİNDE İMAM-HATİP OKULLARI MODELİ	147
Zübeyir BULUT	
YUSUF HAS HACİB'İN BAZI YÖNETİM VE EKONOMİ UNSURLARI ÜZERİNDE PARADİGMALARI	167
Seyil NAJİMUDİNOVA	
TURİZMDE YATIRIM FIRSATLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ	179
Azamat MAKSÜDÜNOV	
TÜRK-İSLAM FİLOZOFLARINDA TÜKETİM AHLAKI	189
Osman MUTLUEL	
ORTA ASYA ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ ve DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	201
Mustafa ÖZÇAĞ - Hakan HOTUNLUOĞLU	

EKONOMİ VE PSİKOLOJİ İLİŞKİSİNİN İNSAN DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	215
Kasım TATLILIOĞLU	
AŞIRI ŞEKİLCİ VE LAFIZCI KUR'ÂN TASAVVURLARI HARİCİ TEFSİR ÖRNEĞİNDE	229
Hatice TEBER	
İSMAYIL BEY GASPIRALININ “DİLDE, FİKİRDE VE İŞTE BİRLİK” FELSEFESİ VE TÜRK DÜNYASI	237
Faik ELEKBEROV	
ULUSAL MEDENİYETİN KAZAK ŞİİRLERİNDEKİ GÖRÜNÜŞÜ	247
Akbota ABIYR	
GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK İLİŞKİLERE ETKİLERİ	253
Uğur DEMİRAL	
TÜRK TİCARET TARİHİ KAYITLARINA YEREL BİR ÖRNEK; ÇORUM TİCARET VE SANAYİ ODASININ 1, 2 VE 3 NO'LU SİCİL DEFTERLERİNİN İNCELEMESİ	263
Tuğba GÜLEN	
THE KNAPSACK PROBLEM: A CASE STUDY.....	283
Mehmet Fatih NEŞELİ - Buğra BAĞCI - Safa HOŞ	
GELENEKSEL MİMARİDE ENERJİ ETKİN TASARIM YAKLAŞIMLARI VE YORUMLAR: TRABZON ÖRNEĞİ.....	291
Elif ÖZTÜRK - Ali Osman ASASOĞLU	
KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE KARŞI YENİLENEBİLİR ENERJİ VE TÜRKİYE	303
Burak YÜKSEL	
TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ETKİNLİĞİ	317
Kübra YÜKSEL	
TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER PERSPEKTİFLERİ	325
Maia MANCHKHASHVILI	
EKONOMİ'NİN PETROLDEN BAĞIMLILIĞI VE OLUŞTURDUĞU SORUNLAR	331
İbrahim S. MEMMEDOV	
VAN (ULUPAMİR KÖYÜ) KIRGIZLARIN'IN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ	343
Dastanbek RAZAK UULU	
KIRGIZISTAN'DAKİ ESKİ TÜRK RUNİK YAZITLARININ ARAŞTIRILMASI VE YENİ BULUNTULAR	355
Mirbek SHADIKAN UULU	
ÖZBEK EDEBİYATINDA DİNSEL VE FELSEFİ ÖZELLİKLER	361
Gülnoz SATTOROVA	
TÜRK DİNSEL KÜLTÜRÜNDE SAHABE ALGISI	369
Özden KANTER	
UYGULAMALI HALKBİLİM VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA YEDİ UYURLAR (ASHAB-I KEHF).....	381
Altuğ ORTAKCI	
TÜRKİYE'NİN KALKINMA SÜRECİNDE ÇEVRENİN KORUNMASI VE EKOLOJİK PLANLAMA	393
Hasan Hüseyin DOĞAN	

SUNUŞ

Elinizdeki kitap, üniversitemizin ev sahipliğinde Çorum'da düzenlenen IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu adlı etkinlikte sunulan bildirilerden oluşmaktadır. Türk Dünyası Ekonomi Forumu etkinlikler dizisi, Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi öncülüğünde, şimdye kadar üç kez büyük bir katılım ve başarıyla yapılmıştır. Türk Dünyası'nda tarihte ve günümüzde yaşanan ekonomi, ticaret, eğitim, kalkınma, inanç, kültür ve turizm alanlarındaki problemlerin, fırsatların ve çözüm önerilerinin ele alındığı uluslararası etkinlikte bilim insanları, araştırmacılar, sektör temsilcileri ve bürokratlar bir araya gelmiş, birikimlerini paylaşmış ve etkinliğimize önemli katkılarda bulunmuşlardır.

İlki 2008 yılında Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi ev sahipliğinde Almatı'da düzenlenen Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu'nun dördüncüsü 7-9 Mayıs 2015 tarihleri arasında Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi ile Hitit Üniversitesi işbirliği ile Çorum'da büyük bir katılım ve başarıyla gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu etkinliğimizde toplam 160 bildiri sunulmuştur. Bildirili ve bildirisiz olarak toplam davetli katılımcı sayısı 205 olup yurtiçinden 74 bildiri ile 102 akademisyenin, yurtdışından ise 85 bildiri ile 103 akademisyen, bürokrat ve araştırmacının katılımı sağlanmıştır.

Türk Dünyası'nın çeşitli bölgelerinden üniversite rektörleri, bilim insanları, araştırmacılar ve ilgililerin katılımıyla gerçekleştirilen kapsamlı etkinlikte ekonomi, ticaret, kalkınma, tarih, edebiyat, din bilimleri, kültür ve turizm olmak üzere Türk Dünyası'nın problemleri ve çözümleri farklı disiplinlerden akademisyenler tarafından ele alınarak tartışılmıştır. Katılımın yoğun olması ve bildirilerin tartışılması, hiç şüphesiz etkinliğin verimli ve coşkulu geçmesini sağlamıştır. Bu tür etkinliklerin Türk Dünyası sorunlarına Türk Üniversitelerinin yakından ilgi duymasını ve çözüm için bilimsel katkıların sağlanması sonucunu doğuracaktır. Ayrıca

yakın ve yoğun diyaloglar kurulmasına ve ileriye dönük işbirliklerinin geliştirilmesine de önemli katkılar sağladığı görülmüştür.

Bu tür etkinliklerde sunulan çok değerli çalışmaların kamuoyu ile ve ilgililere ulaştırılması, ilerleyen zamanlarda erişilebilir olması için yayınlanması büyük önem taşımaktadır. Tarihe not düşmek ve bundan sonra yapılacak çalışmalara ışık tutmak amacıyla Türkçe ve İngilizce olarak sunulan bildirilerin üniversitemiz tarafından, diğer dillerde sunulan bildirilerin ise Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi tarafından yayınlanmasına karar verilmiştir. Üniversitemiz, sunulan bildirileri bilimsel bir hakem sürecinden geçirmiş ve yayınlamıştır. Elinize ulaşan bildiriler kitabının Türk Dünyası ile ilgili çalışmalar için bir başvuru eser değeri taşıyacağına inanıyorum.

Etkinliğin yapılması kadar bildirilerin yayınlanması da yoğun emek ve özveri gerektirmektedir. Bu yoğun çalışmayı başarıyla sürdürüp sonuçlandırarak üniversitemizin Türk Dünyası çalışmalarında saygın bir konuma ulaşmasını sağlayan sempozyum düzenleme komitesine ve değerli çalışma arkadaşlarıma, sponsorlarımıza teşekkür eder, bu kitabın bilim dünyasına katkıda bulunmasını dilerim.

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
Rektör

ÖNSÖZ

Son yıllarda üniversitelerimiz Türk Dünyasına yönelik bilimsel etkinliklerinde dikkat çeken bir artış gözlemlenmektedir. Türk dünyası ile ilgili projeler yapılmakta, lisansüstü çalışmalar desteklenmekte ve bu teşvikler sonucu araştırmaların sayısında da bir artış sağlanmaktadır.

Üniversitemiz de bu sürece, sürdürdüğü öğrenci ve öğretim üyesi değişim programlarının yanında gerçekleştirdiği bilimsel etkinliklerle de önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çerçevede 7-9 Mayıs 2015 tarihleri arasında Çorum'da IV. Uluslararası Türk Dünyası Ekonomi Forumu'na ev sahipliği yapmıştır. Etkinlik, ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda akademisyen, STK yetkilisi ve sektör temsilcisinin katılımıyla büyük başarıyla gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Etkinlikte sunulan toplam 160 bildirinin yayınlanarak kamuoyu ve bilim dünyası ile paylaşılması kararlaştırılmıştır.

Bildirilerden Türkçe ve İngilizce sunulanlar Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından, diğer dillerde (Kazak, Azeri, Özbek, Kırgız Türkçesi ve Rusça) sunulanların ise Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi tarafından yayınlanması öngörülmüştür. Sosyal Bilimler Enstitüsü olarak üzerimize düşen sorumluluğun bir gereği olarak bildiriler kitabının yayın hazırlıkları titiz bir şekilde sürdürülmüş ve yayın süreci tamamlanmıştır.

Kitapta Sosyal Bilimlerin hemen tüm alanlarında emek ürünü değerli bildiriler, sunum sahipleri tarafından makale formatında düzenlenerek yayına hazırlanmıştır. Dil, kültür, edebiyat, eğitim, sosyoloji, ilahiyat, felsefe, antropoloji, tarih, siyaset, iktisat, enerji, çevre bilim, kamu yönetimi, iletişim, maliye, halk bilim alanlarında Türk dünyasının çeşitli konulardaki sorunları ele alındı ve çözüm önerileri sunuldu.

Genel anlamda Türk dünyasının sorunlarının tartışıldığı ve çözüm önerilerinin geliştirildiği bu tarz etkinlikler, daha spesifik etkinliklerin düzenlenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dar alanlarda düzenlenecek etkinliklerde uzmanların bir araya gelerek birikimlerini bilim dünyası ve kamuoyu ile tartışmaları Türk dünyası hakkında önemli ölçüde bir bilgi ve deneyim birikiminin oluşmasına ve uygulamaya dönük projelerin hayata geçmesine yardımcı olacaktır.

Etkinliğimizin her aşamasında yanımızda olan, desteklerini bir an bile eksik etmeyen üniversitemiz rektörü sayın Prof. Dr. Reha Metin ALKAN hocamıza, değerli sunumlarıyla bu kitabın oluşmasında eşsiz katkılarda bulunan akademisyenlere ve uzmanlara, ayrıca etkinliğimize maddi destek sağlayan sponsorlarımıza teşekkür ederim. Gerek sempozyum sürecinde gerek kitabın yayına hazırlanmasında ekip ruhu içinde ve özveriyle çalışarak yoğun emekler harcayan çalışma arkadaşlarıma Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU, Arş. Gör. Altuğ ORTAKCI, Arş. Gör. Mehmet Ali BOZKUŞ' a teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

FELSEFÎ BİR PROBLEM OLARAK SİYASAL KÜLTÜR

Farabî Ekseninde Bir Değerlendirme

Mehmet EVKURAN¹

Özet: Siyaset felsefeden sosyolojiye uzanan bir alanda ele alınan çok yönlü bir kavramdır. Düşünürler siyaseti daha çok kuramsal açıdan tartışmışlar ve insanın yüksek değerler kazanması için bir araç olarak görmüşlerdir. Siyasetin teorisi ile pratiği arasında bu bağlamda bir ilişki kurmuşlardır. Kaynaklarda Türkler daha çok savaşı ve göçebe kültür taşıyıcısı topluluklar olarak yansıtılmaktadır. Oysa yerleşik hayat geçen ve güçlü medeniyetler kuran Türkler'in bu yönü nedense pek öne çıkarılmamaktadır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda bu kısır döngünün etkisindedir. Türkler'in Müslüman olması İslam dinine yeni bir heyecan ve ivme kazandırmıştır. Türk dünyasının yetiştirdiği düşünürlerden biri Farabî'dir. Farabî özellikle siyaset felsefesine dair görüşleri ile katkılar sunmuştur.

Bu bildiride, siyaset ile kültür arasındaki ilişki kuramsal yönüyle ele alınacak ve kültürün siyasete ve siyasal değerlere olan etkileri incelenecektir. Ardından Türk Dünyasının yetiştirdiği en önemli filozoflardan biri olan Farabî'nin düşünce sistemi üzerinde durulacak ve onun siyaset felsefesinin temelleri ortaya konulacaktır. Ayrıca Farabî'nin düşünsel-felsefî mirasının günümüz sorunlarının nasıl çözümleneceğine dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türk dünyası, Farabî'nin mirası, siyaset, kültür, din.

POLITICAL CULTURE AS A PHILOSOPHICAL PROBLEM

An Evaluation in Context of Farabi

Abstract: Politics is multidimensional concept which covered an area ranging from philosophy to sociology. Philosophers have debated politics more theoretical perspective and considered it as a tool car gives high value to human. They established a relationship between the theory and practice of politics in this context. This aspect of the Turks are not highlighted. Turks has brought excitement and momentum to Islam. Farabi is one of the leading thinkers of the Turkish world. He presented important contributions with views on political philosophy. Turkic peoples are recognized as more warriors and nomadic communities in sources. Whereas Turkey have established permanent settlement and brilliant civilization throughout history. In this paper, the relationship between culture and politics will be dealt with theoretical aspects and effects of the culture of politics and political values will be examined. It will reveal the foundations of his thinking system and political philosophy. In addition, the assessment will be made on how to resolve the problem today of Farabi's intellectual-philosophical heritage.

Keywords: Turkic World, Farabi's heritage, politics, culture, religion.

¹ Prof. Dr. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

1. GİRİŞ

Canlı varlıkların yeryüzünde yaşayabilmesi için uygun biyolojik ortam, besin, ışık, sıcaklık gibi unsurlara ihtiyaçları vardır. İnsanı tanımlamak için sadece biyolojik veriler yeterli değildir. İnsanın zekâ, akıl, hayal gücü, yaratıcılık gibi özelliklerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Bu nedenle insanın dünyadaki yaşam serüveni açısından biyolojik unsurlar önemli olmakla beraber, anlam arayışına ve değerlere bakan yönelimleri asıl fark yaratan özelliğidir. Kültürel bir varlık olarak insandan söz ettiğimizde, onun biyolojik yasaları aşan ve hatta ona karşı çıkan varoluşsal yönelimlerinden söz ederken buluruz kendimizi.

Özgür irade, akıl ve imgelem sahibi olan insanın, değer üretmesi ve bunlara aracılığıyla hayatla bağlar kurması, onun varoluşunun kaçınılmaz bir parçasıdır. Anlam üreterek yaşamak durumunda olan insan, bu aksiyonu doğada tek başına değil toplum içinde ve hemcinsleri ile birlikte gerçekleştirir. Toplum halinde yaşayan insanlar değer, anlam, düşünce ve sanat üretirler ve bunları sonraki kuşaklara aktarırlar. Eğitimin rolü sadece bireyi bilgilendirmek değil belirli bir kültür doğrultusunda bilinçlendirmektir. Kuşaktan kuşağa aktarılan değerler zamanla gelenek halini alır ve bir ölçüde öncekilerin mirası olarak kutsanır. Bir kuşak için son derece akılcı ve gerçekçi temeller üzerinde kurulan ve pratik açıdan da işlevselliğe sahip değerler ve düşünceler, sonrakilerin dogması haline gelebilmiştir.

Buradaki en büyük kusur, yanlış kurgulanmış eğitime aittir. Toplumun değerlerini ve birikimlerini anlaşılabilir bir üslup içinde ve esnek bir tarzda anlatmak yerine, yaşamdan ve gerçeklerden uzak olarak sadece kimliği koruma kaygısıyla öğretilmesi esneklikten uzak, tekdüze ve içe kapanık zihinlerin oluşmasına yol açmıştır. Aslında tarihin bir döneminde çok makul ve yararlı olan bir şey, hayatla ile olan ilişkisi yeterince anlaşılammış ve adeta kutsanan bir puta dönüşmüştür. Hayattan gittikçe koptuğu ve uzaklaştığı için ona olan saygıyı sürdürmek için de, bir o kadar akıl dışı zorlamalara başvurulmuştur.

Ulusların kendi gelecekleri için hedefler koymaları, yaşanan bozulmalar karşısında kaygılanmaları ve bazı koruyucu mekanizmaları harekete geçirmeleri anlaşılabilir bir davranıştır. Ancak burada, hangi gerekçeyle olursa olsun kültürün doğasına bir tavır sergilendiğinde sonucun değişmediği, korunmaya çalışılan şeyin daha çok zarar gördüğü görülmüştür. Kültür konusunda hiçbir zaman aşırı korumacılık yararlı olmamıştır.

O halde sorulması gereken soru şudur: Kültür ile bir ulusun hayatı arasındaki gerçek ilişki nedir? Gerçekten de bazı düşünürlerin ileri sürdüğü gibi, her ulusun kendine özgü bir karakteri var mıdır? Ve bu karakter değişmez midir? Eğer böyleyse ulusların tarihsel yürüyüşü sürecinde karşılaştıkları farklı inanç ve kültürlerle olan ilişkileri onları daima belirli bir sistem içinde davranmaya mı zorlar? Yaşanan kimlik krizleri ve toplumsal sorunlar, bu zorla/n/manın mı sonucudur? Ulusun en genel anlamda yaşadığı anlam krizi, acaba bireylerin tikel hayatlarında kişilik bozuklukları ya da kimlik krizleri olarak mı yansımaktadır?

2. SİYASAL KÜLTÜR NEDİR?

Tarih boyunca insan topluluklarının sosyolojik gelişimi sırasında öne çıkan iki kavram, karşılıklı olarak birbirlerini diğerlerine oranla daha çok etkilemektedir. Bunlar; siyaset ve kültürdür. Bir yönetim tarzı ya da iktidar mücadelesi olarak siyaset, kitleler ile iktidarı kullananlar arasında kurulan ilişkiler üzerinde yürür. Bu ilişkinin görünen kısmının yanında bir de görünmeyen ancak ilkinden daha belirleyici bir kısmı daha vardır. Görünen ve yüzeysel olan, iktidar ilişkilerinin somut yansımalarını taşıyan kurumlar ve simgelerdir. Ancak diğer yandan daha temelde yer alan anlam ve değerlerin üretildiği ve yönlendirildiği bir arka plan vardır. İktidar, gücünü temelde bu alan üzerinde yürütür. İktidar ilişkilerinin temel kodları bu simgesel geri planda tanımlanır. İnsanların iktidarı nasıl algılayacakları, iktidarın niçin 'iktidar' da olduğu/olması gerektiği yani meşruiyeti, iktidarı kullananların görev ve yetkilerinin neler olduğu vb. gibi temel konular burada cevabını bulur. Şu halde siyaset ve kültür en temelde, simgeler ve anlamlar düzeyinde içi içe geçmektedir.

Öte yandan siyasi ilişkiler, çıkarlar gibi anlık değişebilen kırılğan süreçlerdir. Her iktidar değiştiğinde yöneten-yönetilen ilişkisini yeniden ve tekrar kurmaya çalışmak yerine, bu konuyu kalıcı bir çözüme bağlamak gerekmiştir. İktidarın bir kurum olarak yönetenin bireysel varlığından bağımsız, tüzel bir kişiliğe sahip olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bundan böyle yöneticilere olmasa bile bu fani kişilerin işgal ettikleri mevkilere saygılara duyulacaktır. Kişiler fanidir, kalıcı olan ise makamlardır, düşüncesi iktidarın aşkınlığı ve modern devlet düşüncesinin doğduğu eşiği ifade eder. İktidarın gizemli açıklamalarla derinleştirildiği süreç, siyasi düşüncenin gelişiminde önemlidir ve iktidara, yönetenin bedenine farklı gözlerle bakılmasını sağlayan bir yabancılaşmayı da getirmiştir.

Yöneticiler ve elitler, iktidarın aşkınlığı algısına yaslanarak kutsal devlet kavramının tadını çıkarmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır. Modern siyaset düşüncesinin pek çok kavramı, Ortaçağ'ın teolojik dünyasına aittir ve ondan izler taşır. Dinsel ve teolojik düşüncenin temel kavramları, dönüşerek ya da değişerek modern siyasi kavram ve yapılar haline almıştır. Siyaset düşüncesinin temel kavramı devlet, bizzat taşıdığı metafizik göndermeler açısından Tanrı'ya benzetilmiştir. Modern devletin Ortaçağ'ın Tanrı'sının bir yansıması olduğu söylenmiştir. Zira eğer insanlar Tanrı kavramını düşünmüş ya da hayal etmiş olmasalardı devlet kavramını üretmezlerdi. Diğer aktörleri içinde eriten büyük aktör fikri, Tanrı-devlet ilişkisindeki düşünsel bağı ortaya koymaktadır.

Diğer temel bir sorun ise iktidar ilişkilerinin eşitsiz oluşu ve bunu açıklayacak bir sistemin kurulmasının aciliyetidir. Neden insanların çoğu boyunca eğmeye mahkûm iken az sayıda insan yönetme gücünü elinde bulundurmaktadır? Bu soru tüm siyaset felsefesinin kökenindeki en temel problemlerden biridir. Devlete neden ihtiyaç vardır? Ya da gerçekten de devlete ihtiyaç var mıdır? Devlet tüzel bir kişilik iken nasıl oluyor da devlet adına, çoğu zaman gerçek varlıklar olan bireylerin hayatları aleyhine kararlar verebiliyor? İktidara ve iktidar ilişkilerine süreklilik kazandırmak için insanlar devlet adı altında tüzel bir kurum kurmuşlar ve ona manevî kişilik atfetmişlerdir. Zaman zaman devlet kavramının Tanrı yerine kullanıldığı ve böylece devletin kutsallaştırıldığı olmuştur. Buna bir tepki olarak devletsiz bir

toplum hayalleri de siyasal düşünceler tarihinde ortaya çıkmıştır. Devleti Tanrılaştıran ya da tersi onu tüm kötülüklerin kaynağı olarak gören düşünceler birbirleriyle rekabet ederek siyasal düşünceler tarihinde yerlerini almışlardır. Günümüzde başta devlet olmak üzere pek çok siyasal kavrama daha rasyonel bakıldığını söyleyebiliriz.

Spekülasyonlar ve dogmalar, insanı reel hayattan kopardıkları ölçüde zararlıdırlar. Düşünce ile gerçeklik arasındaki uçurum, özellikle Aydınlanma sonrası modern düşüncede en çok ele alınan problemlerden biri olmuştur. Varlık karşısında düşünmek, anlam üretmek ve nedensel ilişkiler kurmak insanın temel uğraşısıdır. Düşünce üretmek ve değeri hissetmek, insanı kültür varlığı yapar ve onu bir tarih ve gelenek içine yerleştirir. Ancak insanın düşünce üretme zenginliği sonsuzdur. Tarih boyunca o kadar farklı ve çeşitli düşünceler üretilmiştir ki. Bu durum, aynı zamanda insanın zihinsel olarak esnek olduğunu da göstermektedir. Buradaki temel sorun, ürettiğimiz düşüncelerin bizi gerçekliğe yaklaştırıp yaklaştırmadığıdır. Elbette gerçeklik kavramının nasıl tanımlandığı temel öneme sahiptir. Çünkü düşüncenin gerçekliği temsil etmesi gerektiğini söylediğimizde, öne çıkan şey düşünceden hemen önce gerçekliktir.

Eski Yunan'da Platon ve onun ontolojisini izleyen Ortaçağ düşüncesinde olduğu gibi gerçeklik; maddî, somut, geçici ve görünür olan şeylerin ötesinde soyut, tümel ve ruhsal bir öz olarak tanımlandığında, dil ve düşünce de bu doğrultuda yapılırlar. Değişkenler dünyası olarak görülen maddî dünya, değersizleşir. Fenomenler ötesinden yer alan numen dünyası idealize edilir. Bilgi ise her an değişen ve dönüşenlerin içinde değil değişmeyen, tümel ve küllî olan içinde aranır. Burada düşüncenin yöneldiği şey, kalıcı olan ve değişmeyen şeylerin yasalarıdır. Böyle bakıldığında gerçek bilgiye götüren yol felsefe, daha açık bir ifadeyle metafiziktir.

Ya da bunun aksine, gerçekliği tümüyle bu dünyada ve somut iktidar ve üretim ilişkilerinde arayan maddeci bakış açısından gerçeklik, 'burada olan' şeydir. Gerçekliği içinde yaşadığımız bu fizik dünyanın dışında başka bir yerlerde aramak, yabancılaşma olarak görülür. Ve dil de düşünce de bu somut gerçekliği dile getirmek zorundadır. Yabancılaşma kavramı bu her iki bakış açısından farklı tanımlanmaktadır. Somut dünya yaşamını gerçekliğin ta kendisi olarak gören maddeci bakış açısından bakıldığında ruh, ölüm sonrası hayat, Tanrı vb. den söz eden her düşünce yabancılaşmadır. Varlığın özü ve kaynağı olan Tanrı'yı ve ona götüreceği yolu unutturan her dünyevî uğraş, aldanma ve oyalanma olarak görülür.

Metafizik asıl bilgi olunca diğer bilgi türleri ve bilim dalları da ona hizmet eden yardımcı bilimler olarak görülür. Metafizik önünde fizik nasıl bir yere sahipse, teoloji önünde diğer bilimler de aynı yer sahip sayılır. Tüm bir Ortaçağ boyunca başta doğa bilimleri olmak üzere beşerî ve kültürel bilimler daima bilimlerin kralı olarak kabul edilen teolojinin gölgesi altında kalmıştır. Aydınlanmaya kadar da özerklik elde edememişlerdir. Aydınlanma ve modernizm, bilimlerin metafizikten ayrılarak kendi başlarına bağımsız birer disiplin olarak yapılandıkları bir süreçle tanışmışlardır. Öyle ki bu bilimlerin özerkleşmesi, metafiziği ve teolojiyi temelden sarsan yeni bir bilgi paradigmasının doğmasına yol açmıştır. Teknolojinin insan hayatının iyice kuşatması ise varılan noktayı iyice perçinlemiştir.

Bu süreçte siyasal düşünce de kendine özgü bir koşu seyri yaşamış, metafizikten bağımsız, dünyevî ve pragmatik bir akıl eşliğinde kendi teorilerini üretmiştir. Metafiziğin egemenliğinde gelişen siyaset düşüncesi, soyut ideal ilkelerin gündelik hayata aktarılması

görevini üstlenmiştir. Teolojik metafizik döneminde ise Tanrı'nın göksel krallığının, yer-yüzünde inşa edilmesi sorumluluğu ile yükümlü tutulmuştur. Bakışların dünyaya ve insana çevrildiği modern Aydınlanmacı paradigma ise siyasete daime reel, pratik ve pragmatik bir disiplin olarak bakmıştır. Bu kez siyasetten beklenen şey, akılcı ve açık ilkeler doğrultusunda yeryüzünde bireylerin güvenliğini ve konforunu sağlaması olmuştur. Siyasal ilişkiler, kutsal ile kutsal olmayan arasında kurulan mistik, kapalı ve sorgulanamaz bir ilişki tarzı olmaktan çıkarılmış, son derece dünyevî, pragmatik ve sorgulanabilir/denetlenebilir bir ilişki olarak tanımlanmıştır. Meşruiyet, yönetme hakkı, sorumluluk, yetkinin sınırları gibi temel siyasal kavramların anlamı da dönüşmüştür. Hepsinden önemlisi de siyasal güç, Tanrısal ve kutsal bir hak olmaktan çıkmış, yöneten-yönetilen arasında sözleşmeye dayalı geçici ve denetlenebilir bir ilişki şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Yönetenler, yönetme hakkını Tanrı ya da kutsal bir referanstan değil doğrudan doğruya yönettikleri halktan alan sıradan ölümlüler olarak görülmüştür.

Bu çerçevede Batı siyaset düşüncesinde yaşanan en köklü değişim, iktidarın bölünmesi olmuştur. Yasama, yürütme ve yargı olarak iktidarın bölünmesi ve özerk kurumlar tarafından temsil edilmesi, modern siyaset düşüncesinin en belirgin özelliği olmuştur. Böylece iktidar gücü bölünmüş ve birbirini denetleyen kurumlar marifetiyle siyasal yetki kullanımı dengelemeye çalışılmıştır. Tüm bunlara rağmen siyasal iktidar otoritesinin nasıl kullanılacağı tartışılmaya devam etmektedir. Modern küresel dünyada devletin kısıtlayıcı ve belirleyici gücüne karşı belirgin bir farkındalık oluşmuş bulunmaktadır. Modern anayasalarda devlet değil birey merkeze alınmıştır. Yasalar bireyin hak ve özgürlüklerini devlet otoritesine karşı koruyacak tarzda yapılmaya başlamıştır. Ancak devletin geri çekilmesiyle birlikte daha önce pek düşünülmeyen başka bir sorun ortaya çıkmıştır. Devletin dışındaki güçlerin bireye tahakkümü... Siyasal muhayyilenin devleti yeniden keşfetmesine yol açan bu süreç, yaşanan somut problemlerin bir sonucudur. Bireyin temel hak ve özgürlüklerine karşı, sivil toplumdan ve devlet dışı güçlerden gelen tehdit ve müdahalelerle mücadele edilmesi devletin yetkilerinin yeniden tanımlanmasını gerektirmiştir.

Tüm bu sayılan sorunlar, siyasal düşünce kadar siyasal kültür ile de yakından ilgilidir. Çünkü bireyler toplumsallaşırken siyasal düşünce ve davranışlar edinirler. Güce nasıl bakacaklarını, iktidar karşısında nasıl davranacaklarını, çıkarlarını ve değerlerini korurken politik mücadeleyi nasıl bir üslupla vereceklerini, sahip oldukları kültürden öğrenirler. Siyasal sistem ve yasalar değişmesine rağmen siyasal davranışlar ve alışkanlıklar aynı kolaylıkla değişmemektedir. Bu nedenle siyasal araştırmalar, davranışların arka planında yatan asıl etken olan değerlerin ve muhayyilenin ele alındığı siyasal kültür araştırmalarına doğru genişleme göstermiştir.

Siyasal kültürü incelemek, toplumsal ve siyasal kurumların araştırılması kadar kolay değildir. Zira kurumların somut tarihsel gelişimi, mekanik bir açıklama ile yapılabilir bir nitelikte iken kültür böyle değildir. Onun gelişimini ve dönüşümünü anlamak daha derinlikli ve çok boyutlu araştırmalara ihtiyaç duyar. Ve elde edilen açıklama farklı okumalara ve yanlışlamalara daima açık ve kırılabilir olacaktır. Siyasal kültür çalışmaları, bir toplumun tarihsel yürüyüşünde geliştirdiği değerlerin araştırılmasını gerektirmektedir. Geçmişten gelen ve atasözlerine, folklorun tüm unsurlarına, dinsel inançlara ve pratiklere sızan kültür, dinamik ve sınırları belirsiz bir yapıdır. Bu belirsizlik çalışmaların önündeki en büyük en-

geldir. Kültürün doğasından gelen bu belirsizlik, doğrulanması ve yanlışlanması kolay olmayan yorum ve açıklamalara da imkân tanımaktadır. Kültür yorumları, anlamaya dayalı çalışmaların sonucu olarak geliştirilebilir ve tarih, edebiyat, ilahiyat, felsefe, antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji başta olmak üzere çok sayıda disiplinin katkısına ihtiyaç duyar. O nedenle siyasal kültür araştırmaları kurumların ve davranışların anlaşılması ile sınırlandırılmaz. İnançlar, mitolojiler, somut olmayan kültürel miras, gündelik söz kalıpları vs. gibi uzun ve sabır isteyen çalışmalar gerektirmektedir.

3. TÜRK KÜLTÜRÜNDE DİN ve SİYASET

Tarihçilerin verdiği bilgilere bakılırsa, Türklerin eski dini Gök Tanrı inancına dayanmaktadır. Bu dinin Şamanizm olarak adlandırılmasına itiraz eden araştırmacılar vardır. Ancak bağımsız çok sayıda araştırmacıların yaptığı çalışmalar, diğer ülkelerdeki inançların özellikleri de öz önünde bulundurulduğunda Türklerin de bir tür şamanizme inandıklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte yaşadığı coğrafyada hareketli bir hayat süren daha çok göçebe kültürünün özelliklerini taşıyan Türkler, tarih boyunca temas kurdukları din ve kültürleri tecrübe etmişlerdir. Bu bağlamda Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlere inanan Türk toplulukları olmuştur.

Ancak İslam dini, Türklerin hayatında çok farklı bir yere sahiptir. Türklerin, Müslüman Araplarla Çinliler arasında gerçekleşen Talas savaşının ardından büyük kitleler halinde Müslümanlığı kabul ettiği not edilir. Ancak bu tarihten çok önceki dönemlere kadar uzanan bir etkileşim söz konusudur. Batı'ya göç eden Türkler'den Hazar'ın kuzeyini izleyenler slav ırkı içinde etkisizleşmiş ve çoğunlukla Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Ancak güneyden göç edenler İslam dini ile karşılaşmışlardır. Diğer bir etkileşim yolu da Müslüman Arap tüccarların Orta Asya coğrafyasına yönelik seyahatleridir. Bu seyahatler sırasında kültürel etkileşimin olduğunu tahmin etmek güç değildir. Esasen dinlerin ve kültürlerin yayılmasında ticaretin üstlendiği rol azımsanmayacak kadar büyüktür. Ancak zamana yayıldığı ve kurumsal görünürlüğe zamanla kavuştuğu için izlenmesi kolay olmamaktadır. Eski ve köklü inançları reddetmek ve yeni bir dini kabul etmek, kolay yaşanan bir süreç değildir. Din değiştirmek, sadece bir inanç sisteminden başkasına geçmekle sınırlı değildir. Gerçi bu kadarı bile basit olmayan, zorlu ve çok yönlü bir süreçtir. İnanç ve değerler değiştiğinde dünyaya bakış köklü biçimde dönüşmektedir. O nedenle yeni bir dini kabul etmek, yeni bir kültür ve medeniyet moduna dahil olmak demektir. Bu süreci doğru anlamak için önyargılardan ve ideolojik indirgemelerden uzak nesnel bir yaklaşım izlenmelidir. Ayrıca din değiştirme dine yeni giren mühtediler kadar dinin önceki mensupları için de öngörülme yeni problemlere yol açar.

Nitekim Türklerin Müslüman olmaları ile birlikte İslam dünyasında dengelerin değiştiği ve İslam medeniyetine yeni ve canlı bir renk katıldığı söylenebilir. Bir dinin gelişebilmesi, kendini taşıyacak bir kültür ve medeniyet yapılanmasına ihtiyaç vardır. Din, kültüre dönüştükçe kurumsallaşmakta, görünürleşmekte ve süreklilik kazanmaktadır. Geleneğe dönüşen ve kültürel kodlar tarafından sıkıcı tanımlanıp bir sosyal kuruma dönüştürülen dinin yaşadığı sorunlar da önemle üzerinde durulmayı gerektirir. Ancak bu konuyu tartışmak, bu yazının amaçları arasında değildir.

Dinin doğal yollarla sosyalleşmesi için de istikrar ve güvenlik çerçevesinin sağlam biçimde kurulması gerekir. Siyasal istikrarsızlık güven bunalımına yol açar. Güvensizlik ve kaygı, değerlerin ve inançların rasyonel ve estetik yöntemlerle ifade edilmelerini engeller. Bu nedenle Türklerin İslam medeniyetine katkıları dile getirildiğinde, listenin başına savaşçı özellikleri nedeniyle İslam'ı koruma rollerini yerleştirdiğimizde küçümsenecek bir noktaya işaret edilmiş olmaz. Zira kendini güvende hissetmek, özgüveni bu da medeniyeti yükseltecek ve derinleştirecek bilim, sanat, felsefe, edebiyat gibi diğer etkinlik alanlarına imkân tanıyacaktır. Korku, kaygı ve güvensizlik yaşayan bir birey nasıl hayatı güzelleştirmek için daha üst ilgi alanlarına yönelecek fırsatı bulamazsa, büyük ölçekte toplumlar ve medeniyetler de böyledir. Güvenlikle ilgili temel sorunlarını çözemeyen topluluklar büyük ve kalıcı değerler üretemezler.

İslam dünyasının kritik bölgelerinde yaşayan ve devletler kuran Türkler, diğer Müslüman topluluklar için bir tampon bölge ya da koruyucu bir kalkan görevini görmüşlerdir. İslam için muhafız olmak, onu düşmanlara karşı korumak kendine özgü bir misyon algısı içerir. Bu misyonun tarih boyunca başarılı biçimde yerine getirilip-getirilmediğinin nesnel ölçüsü, siyasal tarihtir. Türklerin kurduğu devletler güçlü olduğunda İslam dünyasında bir istikrar ve huzur hakim iken, devletlerin zayıflaması sadece Türkler için değil İslam dünyasının tamamı açısından bir zorluk ve sıkıntı süreci olmuştur.

Türklerin teolojik tercihlerine bakıldığında bu hassasiyet daha net biçimde görülür. Her milletin zihniyet dünyasında geliştirdiği bir hassasiyeti vardır. Bu hassasiyet tarihsel süreç boyunca o milletin toplumsal tecrübesi sonucu gelişmiştir. Buna bir ölçüde fanatizm adı vermek de mümkündür. Türklerin fanatizmi etnik ya da dinsel değildir. Bunun oldukça pratik ve maddi nedenleri vardır. En aşta Türklerin kurdukları devletlerin hükmettiği coğrafyada yaşayan kitlelerin çok kültürlülüğü, çok etnisiteliği ve çok dinliliği, etnik ya da dinsel homojenite düşüncesinin bir yönetim ilkesi olarak kullanılmasına imkân vermemiştir. Hatta zaman zaman tam aksi politikalar izlenmiş, farklı etnik ve dinsel kesimlere devlet bürokrasisinde etkili makamlarda yer verilmiştir. Bununla birlikte bir hassasiyetten söz edilecekse eğer bu, siyasî fanatizmdir. İktidar mücadelelerinin yoğun ve kesintisiz yaşandığı bir yapıda, doğal olarak siyasal yönetimin güçlü ve sürekli olmasına özen gösterilmiştir. Osmanlı hanedanı içinde yaşanan taht kavgalarının şiddetli oluşu, alınan tedbirlerin de kesin ve sert olması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında ülke içinde bazı gurupların iktidara karşı isyanlarının bastırılması, yanlış biçimde inanç ve mezhep taassubu olarak görülmüştür. Oysa iktidar mücadelelerinin inançlarla formüle edilmesi çoğunlukla bir yanılısamadan ibarettir. Etkileri günümüz dünyasına kadar uzanan mezhep gerilimlerinin gerisindeki siyasal iktidar mücadelesi doğru okunmalıdır.

Türklerin mezhep serüveni gerçekten de renkli ve dinamik bir seyir izlemiştir. Bugün büyük çoğunluğu kendisini Sünnilik içinde tanımlasa da, Türklerin Şiîliğe katkıları da göz ardı edilmemelidir. Azerbaycan Türkleri ve Irak Türkmenlerinin mezhebi kimliğinin Şiîlik olduğu hatırlanmalıdır. Bu nedenle Şiî-Sünnî mücadelesinin İran-Turan kavgası değil Türk dünyasının bir iç meselesi olduğu bilinmelidir.

İslam düşünce ve teoloji geleneğinde kabaca iki damardan söz edilebilir. Bunlar ehl-i rey ve ehl-i hadis akımlarıdır. Türklerin teolojik ve mezhebi kimliğini tayin etmeye çalışırken, bunlardan birine indirgemek yanlış olacaktır. Zira Türklerin yaşadığı coğrafyadaki dinî ve

mezhebi çoğulculuk, bu her iki akıma da eğilim duyulduğunu göstermektedir. Felsefe, kelam, tasavvuf başta olmak üzere İslam'ın farklı anlaşılma tarzları Türkler arasında kendine yer bulabilmiştir. Diğer Müslüman toplumlarda görülen sert mezhep fanatizmi Türklere pek aşına değildir ve sonradan ithal edilmiştir. Ehl-i hadisin önde gelen otoritelerinden Buhari, ehl-i rey'in önde gelen simge ismi Ebu Hanife ve onun sistemini Kelama uyarlayan Maturidi, tasavvufun saygın ismi ce ocak sahibi Hoca Ahmed Yesevî bu çoklu teolojik mirasın zenginliğini oluşturmaktadır. Bunlar arasında tekfir ve dışlamaya varmayan, kabul edilebilir bir gerilim ve uzlaştırma çabaları göze çarpmaktadır. Osmanlı düşünce geleneğinde de bunu görmek mümkündür. Osmanlı entelijansiyası derinden İbn-i Arabî vahdet-i vücud düşüncesine itibar ederken diğer yandan da medreselerde kelam ve diğer dinî ilimler okutulmaktaydı. Zaman zaman irfan ve beyan geleneği temsilcileri arasında karşılıklı suçlamalara varan gerilimler, zengin teolojik mirasın okunması çabası olarak görülebilir. Kısacası Türkler hem ehl-i hadis, hem ehl-i rey ve hem de sufi düşünceye katkılarda bulunmuşlardır.

4. FARABÎ'NİN MİRASI

Türk dünyasında altı çizilmesi gereken önemli diğer bir akım da felsefe hareketidir. Bu alanda öne çıkan değerli filozoflar vardır. Bunlar İslam felsefesi geleneğine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Öyle ki etkileri Batı düşüncesine kadar uzanmıştır.

Farabî, Türk dünyasının yetiştirdiği en büyük filozoftur. Onun hikmet anlayışı daha çok eski Yunan filozofu Aristo'nun sistemine dayanır. Ancak filozofumuz sadece bir aktarıcı olarak görülmemelidir. O, İslam dininin metafizik ilkeleri ile hikmet olarak gördüğü felsefeyi uzlaştırmaya çalışmıştır. Bunu yaparken İslam'ın temel inanç ilkelerini ölçü almıştır.

Farabi'nin en önemli katkısı siyaset düşüncesinde olmuştur. İslam siyaset düşüncesinin klasiklerinden sayılan el-Medinet'ul-Fâzıla adlı eseri, siyaset felsefesinin değerli metinlerinden biridir. Düşünürümüz oldukça pratik bir temelden hareket eder. İnsan toplumsal bir varlık olduğuna dair temel düşünceyi esas alarak, insanın insanlaşması ve olgunlaşması için toplum hayatının gereğine dikkat çeker. Dinin ve hikmetin amacının insanın erdemli bir varlık olarak yetişmesi olduğunu belirterek bunun, ancak toplum içinde hemcinsleriyle karşılıklı ilişkiler kurmakla mümkün olduğunu vurgular. Erdemlerin yaşanarak korunması ve insanların bunlara özendirilmesi, erdemli bir toplum içinde mümkün olacaktır. İnsanın mutluluğa ulaşması, hikmet bilgisine sahip olmaya ve bunun uygulanmasına bağlıdır. Bu da bizi düzenli ve sağlıklı işleyen bir toplumsal düzen fikrine götürür. Toplumun düzeninin sağlanması ancak hikmete dayalı bir siyasetle olacaktır.

İnsanlar aynı temel özelliklerde yaratılmış iseler de pratikte farklılıklar görülmektedir. Öncelikle insandaki hayvanî tabiat adı verilen kötücül özellikler, sahip olma duygusunu ve bencilliği besler. Aslında her insanda var olan bu arzu ve eğilimler, kendi çıkarının peşinden koşmasına neden olur ve yüksek değerlerle buluşmayı engeller. Bunun için insanların, yüksek değerler, hayatın anlamı, kötü duyguların nasıl alt edileceği gibi temel konularda eğitilmeleri gerekir. Yine de toplumda farklı ve zıt karakterlere sahip insanların bulunması ve herkesin kendi çıkar ve arzusunu gerçekleştirmeye çalışması, ortak değerlerde buluşmayı zorlaştırır. Bu noktada siyaset gündeme gelmektedir.

Siyaset en temelde yönetme sanatıdır. Her eylemin bir ilkesi ve dayandığı bir teori vardır. Siyasetin de dayandığı bir ilke vardır ki bu da hikmettir. Farabî düşüncesinde hikmet siya-

setin en temel ilkesi, varlık nedeni, hedefi, meşruiyet kaynağıdır. Ancak düşünürümüzün dünyasında siyaset, bireylerde başlayan bir süreçtir. Siyaset mikro anlamda, kişinin kendi iç dünyasını, düşüncelerini, bedenini, davranışlarını, ev yönetimini içine alarak genişleyen ve makro anlamda devlet yönetimi olarak tecessüm eden bir kavramdır. Siyasetin bu tarz ele alınışı, onun temeline yerleştirilen hikmet kavramıyla yakından ilgilidir. Hikmet hakikatin bilgisidir ve bu bilgi mutluluğu, adaleti, erdemi de içerir. Geriye bu hikmet bilgisini doğru anlayan ve uygulayan insanların yetiştirilmesi ve bunların siyaseti ele alarak halkı yönetmesi gelmektedir.

Hikmetin bilgisine sahip erdemli bireylerden oluşan bir toplumda bir düzen oluşturmak daha kolay olacaktır. Çünkü bu bireyler, nasıl düşünmeleri ve davranmaları gerektiğini bilirler.

Arzuları doğrultusunda yaşayarak fesat ve kötülük işlemekten uzak dururlar. Bir başkasının söylemesine ya da emretmesine gerek kalmaksızın doğru ve hikmete uygun hareket ederler.

Ülkenin hikmet bilgisine sahip bilge insanlar tarafından yönetilmesi büyük önem taşımaktadır. Adaletin gerçekleştirilmesi, halkın doğru ve ahlaklı bir tarzda yönetilmesi, uygun kişilerin devlet yönetiminde görevlendirilmesi, düzenin sağlanması ve bilgisizliğin giderilmesi için hikmetli ve erdemli kişilerin yönetimi gereklidir. Aksi halde el-Medinet'ul-Fâzıla projesi işlemez, kötülüklerle dolu fâsık bir toplum ortaya çıkar. Farabî'nin düşünce dünyasında siyaset, kendisi için var olan bir şey değil, daha üst bir ilkenin yer yüzünde uygulanışıdır. O, pratik (amelî) felsefe adı verdiği siyasete, uygulamalı ahlâk gözüyle bakmaktadır.

İslam dünyasında siyaset düşüncesine dair metinler genel olarak üç kategoriye ayrılır. Filozofların yazdığı metinler, siyasetnâme-nasihât-nâme-siyaset'uş-şer'iyye tarzı eserler, hukukî amaçlarla yazılan metinler... Hukuksal amaçlar doğrultusunda yazılan metinler, değerleri göz ardı etmemekle birlikte, daha çok siyasetin mekanik yönüne dair düzenlemeleri konu edinmiştir. Nasihatnâme türü eserler, Doğu siyaset geleneğinin İslâm'ın ilkeleriyle sentezlenmesi yöntemini izlemiştir. Bu eserlerde eski hükümdarlardan ve bilgelere aktarılan bolca örnek ve özlü söz yer almaktadır. Hükümdarın ülke yönetiminde karşılaşacağı problemlere ve uyması gereken ilkelere dikkat çekilen bu metinlerin en belirgin özelliği, aşırı teorik açıklamalar içinde boğulmaktansa uygulamalar ve örneklerle dolu olmasıdır.

Filozoflar siyasete felsefenin ışığında bakmışlar ve daha çok Aristo geleneğindeki gibi bir siyaset düşüncesini, İslam düşüncesi bağlamında gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Farabî açısından hakikat tektir. Din ve hikmet (felsefe) aynı hakikati anlatan farklı dillerdir. Bu nedenle ilke ve amaçlar açısından bunlar arasında bir çatışma olması düşünülemez. Farklı toplumların elinde bulunan hikmete, dini doğrulayan unsurlar gözüyle bakan İslam filozofları Eski Yunan'daki felsefe birikimine de özel bir önem atfetmişlerdir doğal olarak... Müslümanların bu birikime ilgi göstermeleri değil görmezden gelmeleri garip karşılanmalıydı. Elbette dinsel bilinç ile felsefî bilinç arasında zamanla belirginleşen ayrışma ve her birinin kendi sistemini inşa etmiş olması bir gerçektir. Ancak dün olduğu gibi bugün de dünyaca güçlü düşünce ve sanat birikimlerine ilgi duymak son derece doğal ve olması gereken bir durumdur.

Bu çerçevede siyaseti düşünürken, kendilerine özgü siyaset düşünceleri ve birikimleri

bulunan toplumlara ilgi gösteren Müslümanlar, parçası oldukları Doğu siyaset geleneğinin pratik ve etik yönü ile Eski Yunan düşüncesinin felsefi ve teorik yönü üzerine durmuşlardır. Ancak bu ilgi tümüyle İslam'ın bir referans olarak unutulması şeklinde olmamıştır. Bazı eleştiriler İslam felsefesinin özgünlüğünü tartışmakta ve Müslümanların kendi ürettikleri bir felsefi düşünceleri bulunmadığını dile getirmektedir. Öncelikle bu tarz eleştiriler, doğru verilerden çok oldukça yüzeysel gözlemlere dayanmaktadır. Diğer yandan Müslümanların başka kültürlerin hikmetlerine son derece açık olmaları bir naivlik olarak görülecekse eğer, Batı Aydınlanmasında Müslümanların rolü dürüstçe itiraf edilmelidir.

5. SONUÇ

Bugün içinde yaşadığımız dünyada izlenen ilkesiz ve önyargılı siyasetten insanlık büyük sıkıntı çekmektedir. Ayrıca Ortadoğu ve Türk dünyasında yaşanan değişim ve dönüşümler, toplumsal kurumları derinden etkilemekte, küreselleşme süreci değerleri yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Dine dayalı siyaset, İslam'ın şiddete dayalı yorumu, mezhebi ve etnik gerilimler köklü çözüm arayışlarını getirmiştir. Bu toplumu, tarihi, geleneği ve siyaseti yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Türk dünyasının yetiştirdiği büyük filozof Farabî'nin düşünce dünyasını anlamak, onun bakış açısını yakalamak, siyaset ve ahlâk arasında kurmaya çalıştığı dengeyi kavramaya çalışmak gerekir. Ancak Farabî'yi araştırırken, onun eserlerinin kendi döneminde yazılan metinler olduğunu unutmamalı, günümüzde yaşanan sorunların çözümüne nasıl bir katkı sunabileceğini gözeterek yaratıcı okumalar yapılmalıdır.

MÂTÜRİDİLİĞİN TÜRK DÜNYASINDAKİ MEDENİYET ARAYIŞLARINA KATKISI

Sıddık KORKMAZ¹

Özet: Günümüzde her ne kadar siyasî birliktelik arz etmese de, doğusu Çin sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan bölgesinden başlayıp, çoğunluğu Rusya sınırları içinde kalan ve batı hududu Balkanlara kadar uzanan, kuzey sınırları Sibiryaya steplerinden başlayıp, güney hudutları Hindistan'ın kuzey uçlarına kadar uzanan bir Türk Dünyası bulunmaktadır. Asya kıtası içinde yer alan bu coğrafyanın tarihteki adı Türkistan'dır. Bu bölgede yaşayan insanların, kendilerini bazı alt isimlerle kendilerini tanımlasalar da, ortak isimleri Türk'tür. Bazı küçük istisnaları ile birlikte Türklerin dinleri, mezhepleri, dilleri, örf ve adetleri hemen hemen aynıdır. Üzerinde yaşadıkları coğrafyada Türkler, tarih boyunca birçok medeniyet kurmuşlar, sahip oldukları tarihî birikim ve tecrübe itibarıyla de yeni medeniyetler kurmaya adaydırlar.

Müslüman oldukları tarihten itibaren Türkler, İslam kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Müslüman olmadan önce sahip oldukları millî değerlerini, Müslüman olduktan sonra benimsemiş oldukları din anlayışlarına yansıtılmışlardır. Bu din anlayışı; akıl, mantık, cesaret, şecaat, medenilik, insanî değerler ve ahlakın önemsendiği bir niteliğe sahiptir. Örneklerini, Türklerin Müslüman olduktan sonra kurulup bin yıla yakın bir süre İslam Dünyasına önderlik ve hizmet eden Selçuklu, Osmanlı veya Timur İmparatorluğu gibi yapılarda görmek mümkündür. Bu değerlerin en iyi temsil edildiği İslam anlayışı, tarihte Mürcie, Hanefilik ve Mâtürîdîlik gibi mezheplerde görülebilir. Tarihi süreçte bu mezhepler, mevâlî diye tanımlanan Arap olmayan kesimler içinde gelişmiştir. Bu kesimlerin en önde geleni şüphesiz Türklerdir.

Rus işgalinden sonra Türkistan bölgesinde egemen olan kültür, bu coğrafya insanlarını ateizm veya nihilizmin kucacağına itmiştir. Yeni medeniyet arayışlarının egemen olduğu günümüz dünyasında, batı kültürünün egemen olduğu bölgelerde dahi insanlık adeta bir anlamsızlık krizi ile karşı karşıyadır. Buna karşılık İslam dünyası olarak tanımlanan coğrafya, dogmatizm veya geçmişe mahkumiyet şeklinde tezahür eden bir akıl tutulması yaşamaktadır. İşte tam da bu noktada Mâtürîdîlik bu krizin din ve dünya arasında dengeli bir anlayışın kurulmasına katkı sağlayacak nüveleri ve özü bünyesinde barındırması ile öne çıkmaktadır. Bu durum, geçmişte olduğu gibi, Türklerin İslam'ı yeniden yorumlama ve insanlığa alternatif bir medeniyet projesi sunmasına olanak sağlamaktadır. Türk Dünyası'nın avantajı, hem tarihî tecrübeye sahip oluşları hem de insanın yaratıcı yeteneklerine vurgu yapan bir dinî mirasa sahip oluşlarıdır. Özellikle Mâtürîdîliğin sahip olduğu değerlere yeniden göz atacak olursak, insanın özgürlüğü, objektif ahlak anlayışı, recililik geleneği, kültürel çoğulculuk, diyanet ve siyaset ayrımı gibi hususların öne çıktığını görürüz. Bütün bu değerler yeni bir medeniyet inşasında kendisinden en çok istifade edilecek ilkeler olarak karşımızda durmaktadır. Tebliğimizde, Türk Dünyası'nda yaşanan medeniyet arayışlarına, başta İmâm Mâtürîdî'nin görüşleri ekseninde olmak üzere, Mâtürîdîliğin olası katkılarına değinilecektir. Ayrıca günümüzde yaşanan sorunların çözümüne yardımcı olması bakımından bu mezhebin imkânlarının neler olup olamayacağı da incelenecektir.

Anahtar Kavramlar: Mâtürîdîlik, Türk Dünyası, Din, Siyaset, Kültür.

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-posta: skorkmaztr@gmail.com.

THE MÂTURÎDÎ CONTRIBUTION TO THE QUESTS FOR CIVILISATION IN THE TURKISH WORLD

Abstract: Although having no political union, there is a Turkish World whose eastern part locates in China, starting from Eastern Turkistan region, having most lands in Russia, having borders till Balkans in the West, and starting from Siberia in the north and arriving till the northern part of India in the south. The name of this geographical place in history is “Turkistan”. Even if people living here call themselves with some other sub names, their common name is “Turk.” The religions, sects, languages, traditions and customs are almost the same with some little exceptions. Turks created civilizations during history, and they are still a candidate for new civilizations with their historical accumulation and experience.

The Turks made significant contributions to Islamic Culture from the first date of becoming Muslim. They reflected their national values on the religion understanding adopted after becoming Muslim. This understanding of religion has a quality that is cared by reason, logic, courage, civilization, humanitarian values, and morality. It is possible to see its traces in Seljuks, Ottoman and Timured Dynasties, which lead and served for Islamic World for almost one thousand years after Turks adopted Islam. The best examples of these understanding of Islam samples were represented in sects, Murcie, Hanafi, and Mâturîdî in the history. These sects developed for “the maveli” which are non-Arab in the history. The most prominent of these is undoubtedly Turks.

After the invasion by Russia, the culture dominating the Turkistan, prompt the people leaving in this land to atheism and nihilism. In today’s world where the people seek for a new civilization, the people even under the domination of western civilization are facing meaninglessness crisis. In contrast, the land that is defined as Islamic World is experiencing abdication of reason that appears as dogma or past sentence. At this point, Mâturîdî which incorporates soul and core that will contribute to create a balance between religion and world stands out. This situation provides opportunity to Turks to reinterpret the Islam and present an alternative civilization Project to the humanity. The advantage of Turkish World is both having a historical experience and a religious heritage which emphasizes the creative abilities of human. If we take another look at the values Mâturîdî has in particular, we will see that freedom, objective morality, voting tradition, cultural majority, separation of religion and politics come to the forefront. All these values confront us as the most utilizable principles in construction of a new civilization.

In our study, we will focus on the contribution of Mâturîdî especially the views of Imam Mâturîdî in the new civilization search of Turkish World in addition to the possibilities of this sect in solving the problems of these days.

Keywords: Mâturîdism, Turkish World, Religion, Politics, Culture

1. GİRİŞ

Günümüzde sadece İslam dünyasında değil, neredeyse tüm dünyada bir medeniyet krizi yaşanmaktadır. Medeniyetler arasındaki savaş teorileri bu iddianın en güçlü kanıtları arasındadır. O halde insanlığın yeni bir medeniyete ihtiyaç duyduğunu ileri sürmek hiç de iddialı bir tez değildir. İslam dini bu arayışlara cevap verecek niteliğe sahip midir? Tarihte ortaya çıkan yorumları veya mezhepleri bu cevabın neresinde durmaktadır? Özellikle Mâtürîdîliğin bu arayışlara verebilecek bir cevabı var mıdır? İslam'ın temel yorumlarından olan bu mezhebin, din (yorumlanmış biçimi), siyaset, sanat ve sosyal hayat hakkında söyleyecek sözü var mıdır? Çalışmamızda cevaplarını arayacağımız temel soru ve sorunlar bunlar olacaktır.

İnsanlığın yeni medeniyetler arayışı içinde olduğu bilinmektedir. İslam dini ise insanın yaratıcı yeteneklerle donatılmış bir varlık olduğunu kabul eder. Onun bu görevini yerine getirebilmesi için her şeyden önce onu bilgilenmeye yönlendirir ve ona okumasını emreder.² İslam'ın bu emri kıyamete kadar bakidir ve hayata dair temel felsefesinin kökenlerini oluşturur.

İslam'ın medeniyetle ilgili teorisinin temelinde, insanın değerli bir varlık olduğu anlayışı vardır. İnsanın hayatta kalması, yaşamını sürdürmesi ve bu süreci dengeli bir şekilde yürütmesi İslam'ın temel ilkelerindedir. İslam, insanın hayatını sürdürebilmesi için, gerekli durumlarda bazı fikhî hükümlerinden dahi vazgeçebilir. Örneğin hayatı tehlikede olan bir kimse domuz eti veya leş dahi yiyebilir. Önemli olan onun hayatını sürdürebilmesi ve yaşamını normal yollarla tamamlayabilmesidir. İslam'ın medeniyetle ilgili önerisi, bütün insanların huzurlu ve sağlıklı bir biçimde, kendi var oluşlarını gerçekleştirmeleridir.

Bir din olarak İslam ırkçılığı tasvip etmez, insanları Allah karşısında bir ve eşit olarak görür.³ Mâtürîdî'nin soyu ile ilgili rivayetlerde çeşitli nakiller bulunsa da onun Arap kökenli birisi olmadığı öne çıkmaktadır. Onun Arap olmayışı, sadece Arap olmayanların mezhep imamı olduğunu göstermez.

Çünkü eserleri Arapça yazılmış ve görüşleri Arap dünyasının birçok bölgesinde de kabul görmektedir. Aynı şekilde İslâm dini takvayı esas alan en büyük değer ölçüsü olarak takvaya yer veren bir niteliğe sahiptir.⁴ Kur'ân'da yer alan "takvâ" kavramı ve bu kavramdan türetilen "müttakî" anlayışını "ideal insan" olarak algılamak da mümkündür. Mâtürîdîliğin özellikle Türk Dünyası'ndaki medeniyet arayışlarına bir katkısı olacak ise bunun iyi bir dindarın nasıl yetişeceği sorusuna verilecek cevap üzerinden olacağı açıktır.

Mâtürîdîliğin, Türk Dünyasındaki medeniyet arayışlarına katkısı daha iyi bir şekilde ortaya

² "Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir." Alak, 96/1-8.

³ "Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının delillerindedir. Doğrusu bunlarda, bilenler için dersler vardır." Rum, 30/22.

⁴ "Ey insanlar! Doğrusu Biz sizleri bir erkekle bir dişiden yarattık. Sizi milletler ve kabileler haline koyduk ki birbirinizi kolayca tanıyınız. Şüphesiz, Allah katında en değerliniz, O'na karşı gelmekten çok sakınanınızdır. Allah bilendir, haberdardır." Hucurât, 49/13.

koyabilmek için medeniyet arayışlarının zeminine değinmek gerekmektedir. Bu çerçevede medeniyet kavramı, Türk Dünyası ve Mâtürîdîliğin ne olduğu sorularına cevap vermeye çalışacağız.

2. MEDENİYET ARAYIŞLARININ ZEMİNİ

Her medeniyetin kendine özgü çeşitli bileşenleri bulunmaktadır. Başta din anlayışı olmak üzere, sosyal hayat, siyaset, sanat, mimarî, müzik ve spor gibi alanlar, medeniyet olgusunun temel unsurlarını oluşturmaktadır. Konumuz çerçevesinde biz öncelikle medeniyetin ne olduğu üzerinde durmak istiyoruz.

A. Medeniyet Nedir?

Medeniyet kelimesi Arapça'da bir yere yerleşme, oraya kale yapma veya bir yerde ikamet etme manalarına gelen me de ne kelime kökünden türemektedir. Aynı şekilde yönetmek ve malik olmak anlamlarına gelen de ye ne kökünden türediği de ileri sürülmektedir.⁵ Medîne kelimesi şehir, medenî ifadesi de, şehirli anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medîne'ye hicretinden sonra Yesrib şehri için Medîne ifadesi kullanılmaya başlamıştır. Böylece bu kelime şehir veya ikamet edilen yer anlamını kazanmıştır.⁶ Zamanla bu anlam "İslam Medeniyeti'nin şekillendiği yer" haline de dönüşmüştür.⁷

Günümüz Arapçası'nda medeniyet kavramını ifade etmek için umran ve hadâra kelimeleri kullanılmaktadır. Umran ilerleme, refah, mutluluk, bayındırlaşma manalarında gelmektedir. Hadâra kelimesi ise Türkçe'deki uygar veya uygarlık terimleri gibi, belli kurallara uyarak kentte yaşayan halk anlamına gelmektedir. Batıda medeniyet kavramına karşılık kullanılan civilisation tabiri, önce Fransızca'da daha sonra da İngilizce'de yer almıştır. Civilisation tabiri kent anlamına gelen civitas ve kentli manasına gelen civilis kelimelerinden türetilmiştir. Köken itibarıyla Latince düzenli, eğitilmiş ya da kibar anlamlarını taşıyan civil kelimesinden gelmektedir. Konu ile ilgili Kültür/culture kelimesi de ziraatçılık, tahıl ve hayvan yetiştiriciliği yapmak anlamlarını taşımaktadır. Bu kavram zamanla; insan yeteneklerinin geliştirilmesi, eğitilmesi, iyileştirilmesi ve geliştirilmesi manâlarını kazanmıştır.⁸

Medeni olmakla kast edilen sadece şehirli olmak veya şehirde oturmakla ifade edilen bir durum değildir. Bu kelimenin şehirle ilişkilendirilmesinin temel sebebi, medenî insanın şehir hayatında uyulması gereken kuralları geliştirmiş olmasıdır.⁹ Medeniyet şehirlerde gelişmiştir; çünkü insan hayatının daha kolay ve kendi işlerini kendi başına yerine getirebilir olması şehirlerde vardır. İnsanın şehri oluşturabilmesi için belli bir medeniyet seviyesine ulaşmış olması gerekmektedir. Bu nedenle şehir ve medeniyet arasında sıkı bir ilişki vardır.¹⁰ Kelimenin ısrar-

5 el-Ferâhidî, el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-'Ayn, thk. Komisyon, Mektebetü'lübnan, Beyrut 2004, s. 773.

6 el-Ferâhidî, Kitâbu'l-'Ayn, s. 773.

7 Sarıçam, İbrahim – Erşahin, Seyfettin, İslam Medeniyeti Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014, s.1.

8 Sarıçam-Erşahin, İslam Medeniyeti, s. 2.

9 Şeriati, Ali, Medeniyet Tarihi, Fecr Yayınevi, Ankara 1987, s. 2.

10 Şeriati, Medeniyet Tarihi, s. 2.

la şehir ile ilişkilendirilmesi, insanların kalabalıklar halinde bir arada yaşamasından daha ziyade, geliştirilmiş olan bir arada yaşama kültüründen kaynaklanmaktadır. Zaten medeniyet tartışmalarının kapsamında yer alan siyaset, sanat ve ahlak gibi toplumu ilgilendiren sosyal kavramlar da bu hakikati ifade etmektedir. Başka bir deyişle, toplumun işleminde temel taşlar olan bu ilkelerin sağlıklı bir biçimde yürüdüğü en küçük yerleşim birimleri dahi medenî şehirler kapsamındadır.

Medeniyetlerin doğuşunda etkili olan belli başlı bazı faktörler bulunmaktadır. Bunların başında eğitilmiş insan unsuru, iyi organize olmuş toplum, coğrafya, halkın temel ihtiyaçlarını adil bir biçimde karşılandığı ekonomik sistem ve birlikte yaşama kültürünün ihya edildiği şehirlerdir. Bunlara ilaveten göçler, sosyal anlaşmalar, savunma veya saldırı amaçlı savaşlar, eğitim, temel ihtiyaçlar, siyasal sistem, din ve hukuk gibi unsurlar da medeniyetlerin gelişmesine etki etmektedir.

Medeniyetlerin doğuşuna etki eden unsurlar olduğu gibi yıkılmasına etki eden faktörler de bulunmaktadır. Bunların başında toplum yapısının zayıflaması, güven duygusunun sarsılması, gelir dağılımının bozulması; zenginliğin adil olmayan bir şekilde belli kişilerin elinde toplanması, adaletin ortadan kalkması ve yerine zulmün yerleşmesi gibi hususlar gelmektedir. Bunlara ilaveten yabancı güçlerin işgalleri, doğal afetler, tabiatın dengesinin bozulması; ciddi iklim değişiklikleri, bulaşıcı ve salgın hastalıkların yaygınlaşması gibi unsurlar da bulunmaktadır. Ayrıca enerji ve hammadde kaynaklarının tükenmesi, bir ülkenin veya bölgenin ekonomik değerini yitirmesi, fikri ve ahlaki hayatın bozulması, yeni gelen neslin kendi medeniyet değerlerini güncelleyememesi, değerlerine sahip çıkamaması, bu değerleri zenginleştirmemesi veya geliştirememesi gibi etkenler medeniyetlerin yıkılmasına yol açmaktadır.¹¹ Bununla birlikte göz önünde bulundurulması gereken en önemli husus, söz konusu medeniyetin temel değerlerini olabildiğince sınırlı tutup, bu değerlerle ilişkili olan öteki kültürel unsurların güncellenebilmesi olmalıdır. Kendini yenileyemeyen ve zamanın dinamiklerini göz önünde bulunduramayan medeniyetlerin çöküşü çoğu zaman kaçınılmaz olmaktadır.

Zorunlu olarak medeniyet ilim, kültür ve irfan temelleri üzerinde yükselmektedir. Tarih boyunca var olan medeniyetler bu ilkeler üzerinde yükselmiş ve bu unsurları kaybettikleri dönemlerde de çöküşe geçmiş veya yıkılmışlardır. Bu ilkelerin somutlaşmış şekline zer (ekonomi) ve zorun (güç) egemenliği demek yanlış olmayacaktır. Din, zer ve zorun arasında duran denge veya terazi durumundadır ve doğru yorumlanması gerekmektedir. Kendi döneminde Mâtürîdî sistemi, işte tam bu noktada gerekli olan dengeyi kurmuştur denilebilir.

Mâtürîdîliğin kurucusu olan İmam Mâtürîdî, Türkistan bölgesinde yaşamıştır. Onun yetişip büyüdüğü hem siyasi hem coğrafi hem de kültürel bölge olan Türk Dünyası'nın tarihî yapısı başka bir çalışmanın konusudur. Tarihî kültür mirasını bünyesinde taşıdığımız düşündüğümüz bu coğrafya ve söz konusu bölgede nelerin yapılabileceğine dair ihtimallere değinmek istiyoruz.

¹¹ Sarıçam-Erşahin, İslam Medeniyeti, s. 6-7.

B. Türk Dünyası Nedir?

Günümüzde her ne kadar siyasî birliktelik arz etmese de, doğusu Çin sınırları içinde yer alan Doğu Türkistan bölgesinden başlayıp, çoğunluğu Rusya sınırları içinde kalan ve batı hududu Balkanlara kadar uzanan, kuzey sınırları Sibiryaya steplerinden başlayıp, güney hudutları Hindistan'ın kuzey uçlarına kadar uzanan bir Türk Dünyası bulunmaktadır. Asya kıtası içinde yer alan bu coğrafyanın tarihteki adı Türkistan'dır.¹² Her ne kadar bu bölgede yaşayan insanların, kendilerini bazı alt isimlerle tanımlaması söz konusu olsa da ortak isimleri Türk'tür. Bazı küçük istisnaları ile birlikte (Azerbaycan Türklerinin bir kısmının Şîî olması gibi) Türklerin dinleri, mezhepleri, dilleri, örf ve adetleri hemen hemen aynıdır.

Üzerinde yaşadıkları coğrafyada Türkler, tarih boyunca birçok medeniyet kurmuşlar, sahip oldukları tarihî birikim ve tecrübe itibarıyla de yeni medeniyetler kurmaya adaydılar. Ayrıca Türklerin yayıldıkları coğrafyada siyasî birliktelik kurup kurmamaları ayrı bir tartışma konusudur. Özellikle günümüz şartları göz önünde bulundurulduğunda, kanaatimce böyle bir birliktelik kurmalarına gerek yoktur. Tarih boyunca kendi içlerinde yaşadıkları savaşlar aslında böyle bir birlikteliğin mümkün veya gerekli olmadığını da göstermektedir. Dünyanın birçok ülkesinde, birçok azınlık yaşamaktadır ve bu azınlıkların birçoğu yaşadıkları yerlerde iyi koşullar altındadırlar. Ticaret, sanayi veya kültür hayatında etkin durumdadırlar. Türklerin de yaşadıkları siyasî yapılar içerisinde bu türden varlıklar göstermeleri mümkündür. Böylece varlıklarını koruyacak, gelecek nesillerini koruma altına alacak ve atalarından kalan coğrafyayı hala Türkistan olarak muhafaza ederek Türk dünyasının sınırlarını çizmiş olacaklardır. Müslüman oldukları tarihten itibaren Türkler, İslam kültürüne önemli katkılarda bulunmuşlardır. Müslüman olmadan önce sahip oldukları millî değerlerini, Müslüman olduktan sonra benimsemiş oldukları din anlayışlarıyla özdeşleştirmişlerdir. Türklerin geliştirmiş olduğu bu din anlayışı; akıl, mantık, cesaret, şecaat, medenilik, insanî değerler ve ahlakın önemsenmesi gibi hususiyetler taşır. Bunların örneklerini, Türklerin Müslüman olduktan sonra kuruluş bin yıla yakın bir süre İslam Dünyasına önderlik ve hizmet eden Selçuklu, Osmanlı veya Timur İmparatorluğu gibi yapılarda görmek mümkündür. Bu değerlerin en iyi temsil edildiği İslam anlayışı, tarihte Mürcie, Hanefilik ve Mâtürîdîlik gibi mezheplerde görülebilir. Tarihî süreçte bu mezhepler, mevâlî diye tanımlanan Arap olmayan kesimler içinde gelişmiştir. Bu kesimlerin en önde geleni şüphesiz Türklerdir. Türkistan bölgesinde gelişen bu din anlayışı asırlarca varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.

Rus işgalinden sonra Türkistan bölgesinde egemen olan kültür, bu coğrafya insanlarını ate-

¹² Günümüzde Türk Dünyası bağımsız devletler, özerk devletler, yarı özerk bölgeler ve Türk halklarının yaşadığı bölgeler olarak tanımlanmaktadır. Buna göre Bağımsız devletler: Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan'dan oluşmaktadır. Özerk Devletler: Doğu Türkistan, Tataristan, Çuvaşistan, Başkurdistan, Saha-Yakutistan, Altay, Karaçay, Balkar ve diğer bölgelerdir. Bu ülkelerden Türkiye'nin başkenti Ankara, nüfusu: 77 milyon, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkenti Lefkoşa nüfusu: 300 bin, Azerbaycan'ın başkenti Bakü nüfusu: 9 milyon, Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat nüfusu: 5,5 milyon, Kazakistan'ın başkenti Astana nüfusu: 16 milyon, Özbekistan'ın başkenti Taşkent nüfusu: 28 milyon, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek nüfusu ise 5,4 milyondur. Bunlara ilaveten şu Türk grupları da zikredilmektedir: Altay, Başkurt, Batı Trakya, Bulgaristan, Çuvaş, Doğu Türkistan, Hakas, Irak, İran, Karaçay-Balkar, Kazan (Tatar), Kırım, Kök-Oğuz, Kumuk, Nogay, Saha, Suriye ve Tuva Türkleri. Bkz. Saadetin Gömeç, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 205 vd. Değişik kaynaklarda Türk Dünyasının nüfusu toplamda 250 milyon olarak da kaydedilmiştir. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Türk_dünyası (29.04.2015)

izm veya nihilizmin kucağına itmiştir. Yeni medeniyet arayışlarının egemen olduğu günümüz dünyasında, batı kültürünün egemen olduğu bölgelerde dahi insanlık adeta bir anlamsızlık krizi ile karşı karşıyadır. Buna karşılık İslam dünyası olarak tanımlanan coğrafya, dogmatizm veya geçmişe hapis olma şeklinde tezahür eden bir akıl tutulması yaşamaktadır. İşte tam da bu noktada Mâtürîdîlik bu krizin din ve dünya arasında dengeli bir anlayışın kurulmasına katkı sağlayacak nüveleri ve özü bünyesinde barındırması ile öne çıkmaktadır. Bu durum, geçmişte olduğu gibi, Türklerin İslam'ı yeniden yorumlama ve insanlığa alternatif bir medeniyet projesi sunmasına olanak sağlamaktadır. Türk Dünyası'nın avantajı, hem tarihî tecrübeye sahip oluşları hem de insanın yaratıcı yeteneklerine vurgu yapan bir dinî mirasa sahip oluşlarıdır. Özellikle Mâtürîdîlikte, insanın özgürlüğü, objektif ahlak anlayışı, reycilik geleneği, kültürel çoğulculuk, diyanet ve siyaset ayrımı gibi hususların öne çıktığını görürüz. Bütün bu değerler yeni bir medeniyetin inşasında kendisinden en çok istifade edilecek ilkelere dir.

Türk dünyası denilen coğrafya Asya'nın büyük bir kesimini oluşturmaktadır. Günümüzde bu coğrafyada maalesef bir dil birliğinden veya özellikle bir kültür birliğinden söz etmek mümkün değildir. Söz konusu şikâyetleri ortadan kaldırmanın yolu sadece siyasilere düşen bir görev değildir. Özellikle toplumun sinir uçlarına dokunan din adamlarının sıkı bir irtibat halinde olup dinî ortak payda anlayışı geliştirmeleri, sahip oldukları Hanefî-Mâtürîdî geleneği korumaları ve güncellemeleri, buna ilaveten temsilcisi oldukları kesimleri aşırı yorumlardan korumaları gerekmektedir. Günümüz açısından İslam dininin en aşırı yorumu olarak bütün alt kollarıyla birlikte Şîilik ve aklı ısrarla dışlayan bir yapı olarak Selefîlik'ten söz etmek mümkündür. Türk dünyasında bu akımların her birinin temsilcilerine veya taraftarlarına rastlanabilmektedir. İnançlara saygılı olmak insanî bir erdem olmakla birlikte, söz konusu mezhepleri makul bir çizgiye çekmek gerekmektedir.

Tarihin birçok kesitinde görüldüğü gibi ticaret İslam dininin yayılması açısından son derece etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. O halde Türk dünyasında yaşayan toplulukların ticari ilişkilerini kendi aralarından geliştirmeye özel bir önem vermeleri daha önceliklidir. Ticaretin yanında bilimsel faaliyetler, üniversiteler arası anlaşmalar, öğrenci veya öğretici değişimleri, sanat ve spor alanında etkileşimler, ortaklaşa düzenlenecek kültürel etkinlikler, askerî veya siyasî işbirlikleri gibi hususlar gündeme getirilebilir. Kısacası hayatın her alanını kapsayan eylem kategorilerinde ortaklaşa hareket etmenin fırsatlarını yaratmak ya da bu imkânları değerlendirmek Türk dünyasının varlığı açısından gereklidir. Şimdi, bu etkileşimin gerçekleşmesinde Türklerin büyük bir kısmının ortak mezhebi olan Mâtürîdîliğin herhangi bir katkısı olabilir mi? Bu konuya eğilmek istiyoruz.

C. Mâtürîdîlik Nedir?

Mâtürîdîlik, kurucusu olan İmam Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî'ye nispetle anılan, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin usul ve metodunu takip ederek oluşmuş bulunan İslam dü-

şünce ekolleri içerisindeki en büyük iki kelâm okulundan birisi olup çoğunlukla Arap olmayan unsurlar arasında yayılan ve Ehl-i Sünnet içerisinde ilk önce teşekkül etmiş bulunan mezhep veya düşünce ekolünün adıdır. Bu mezhep, dinin anlaşılması yolunda akla değer veren ve nakli aklın anlaşılmasında önemli bir konuma yerleştiren özelliği ile tanınmaktadır. Bu mezhep oluştuğu dönemden itibaren birçok kelim ve fıkıh âlimleri yetiştirmiş, İslam dininin makul bir şekilde anlaşılması ve yaşanmasına katkıda bulunmuştur. Mâtürîdî'nin kurucusu olan İmam Mâtürîdî'nin akla ayrı bir değer verdiği bilinmektedir. Kendi yaşadığı dönem açısından akıl ve nakil arasında bir denge kurup bu dengede akli hak ettiği yere oturabilmek son derece önemli bir başarıdır. Bu çerçevede Mâtürîdî nakil ile aklın, dinin tanınması için esas teşkil etmesi başlığı altında şöyle der: “Bütün insanların, üzerinde birleşecekleri dinlerinin ve sığınacakları temellerinin bulunması gerekli olduğuna göre, bilinmelidir ki dinin öğrenilmesinde başvurulacak vasıtalar iki olup biri nakil, diğeri de akıldır.”¹³ Özellikle kutsaldan söz edilen ve yapılan yanlış yorumlarla sulandırılmaya son derece müsait olan din gibi bir alanda aklın değerini koruyabilmek, Mâtürîdî ve takipçilerine nasip olmuştur.

Mâtürîdî, akıl sahibi tek varlık olan insana büyük bir değer atfetmektedir. O, insanı, büyük âlem ile kıyaslamakta ve insanın küçük âlem olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Bu bakış açısı ile o yaratıcı yetenekleri açısından insanı evrene benzetmektedir. Böyle olmakla birlikte o insanın özgürlüğü ve özgünlüğünü yok sayan tarikat sisteminden uzak durmuştur.

Mâtürîdî, bilginin elde edilmesi konusunda: “Nesne ve olayların gerçekliklerinin (hakâiku'l-eşyâ) bilinmesine götüren yollar idrak, haberler ve istidlalden ibarettir”¹⁵ demekle idrak ve istidlalleri haberlere denk tutmuştur. Bu bakış açısıyla insan hem dini anlama konusunda hem de dünyayı anlama konusunda yeni bilgi ve sistemler geliştirebilir.

Mâtürîdî'nin genel anlamdaki sistemi hikmet üzerine kuruludur. Bu çerçevede “Allah, size kitap ve hikmeti öğretti”¹⁶ âyetini tefsir ederken hikmeti tanımlamakta ve şu anlamlara geldiğini belirtmektedir: 1. Fıkıh, 2. Helal ve haram, 3. Sünnet, 4. Vaaz, 5. Hekimin isabet ettiği gibi isabet etmektir. Bu açıklamalarını desteklemek üzere; Neml suresinin 1. âyetinde de¹⁷ vurgulandığı gibi kitap ve hikmetin aynı anlama geldiğini de vurgular.¹⁸

Mâtürîdîlik Türk dünyası açısından hali hazırda bir kültür durumuna gelmiş, onların zihin dünyasını şekillendiren yapı halindedir. Özellikle din alanında yetişen öncülerin, bu gerçeği görmezden gelmemeleri, din anlayışlarını Selefilik gibi tarihin belli bir dönemini tekrara dönüştürmemeleri veya Şîlik gibi, bireyin irade ve özgürlüğünü, din adına konuşan kimse veya kesimlere teslim etmemeleri gerekmektedir. Mâtürîdîlik alanında yeni çalışmalar ya-

¹³ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Kitâbu't-Tevhîd, thk ve tkl. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM Yayınları, Ankara 2005, s. 5.

¹⁴ Tevhîd, s. 6.

¹⁵ Tevhîd, s. 11-12.

¹⁶ Bakara, 2/151.

¹⁷ “İşte bunlar Kur'ân'ın, apaçık bir kitabın âyetleridir.” Neml, 27/1.

¹⁸ el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud (ö. 333/944), Te'vilâtu Ehl-i's-Sünne, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1425/2004, c. 1, s. 106.

parak din ve dünya dengesini makul bir düzeyde kurmanın yollarına bakılmalıdır. Türk dünyasındaki medeniyet arayışlarının zeminini, bu coğrafyada yaşayan insanların, tarihî, kültürel, dinî etnik ve dil olarak ortak bir yapıya mensubiyetleri oluşturmaktadır. Bu yapının herhangi bir kavgaya sebep olacak yanı yoktur. Tam tersine kaynaşmaya ve bütünleşmeye katkı sağlayacak bir yönü bulunmaktadır. Mâtürîdîlik bu zeminin en önemli unsurlarından birisidir. Bu gerçekliğin göz ardı edilmesi doğru bir tutum değildir. Görmezden gelinmesinin ötesinde, söz konusu realitenin Türk dünyasının geleceğine önemli katkılar sağlayacağı rahatlıkla söylenebilir.

3. MÂTÜRÎDİLİĞİN KATKILARI NELER OLABİLİR?

İnsan hayatının anlamlandırılması veya insanın motive edilmesinde şüphesiz en etkin unsur olarak din görünmektedir. Tarihte savaşların çoğu din adamlarının tahrikleriyle çıktığı gibi barış anlaşmalarının çoğu da din adamlarının tasvipleriyle gerçekleşmiştir. Aslında savaşların gerçekleşmesinden din doğrudan sorumlu değildir. Özeldde İslam dini genelde de dinlerin çoğu savaş yerine barışı tavsiye ve telkin etmektedirler. Ancak insanlar çoğunlukla siyasi ve ekonomik hırsları sebebiyle dini kullanmaktadırlar. Din ile siyasetin girdiği ilişkiden çoğunlukla din zararlı çıkmaktadır.

Türk dünyasındaki medeniyet arayışlarına Mâtürîdîliğin katkıları bilgi temelli bir din anlayışının geliştirilmesi, dinin alet edildiği bir siyaset yerine, kendi kuralları içinde geliştirilen siyaset anlayışı ile birlikte ahlak temelli sosyal ve ekonomi hayatının kurulması üzerine olabilecektir.

A. Dinin Anlaşılması

Mâtürîdîliğin Türk dünyasındaki medeniyet arayışlarına katkısının din ve dünya dengesinin kurulması üzerinden olacağına değinmiştik. Din, hayatın her alanının kapsadığı için dine bakış açısı büyük önem arz etmektedir. Dinin hayata yönelik tavrı, genel ilkeler veya tavsiyeler üzerindedir. Böylece insan aklı ve iradesine geniş bir alan açmakta ve onun özgürlüğüne değer vermektedir. Tavsiye niteliğindeki telkinleri çoğu zaman istismar edildiği için Kur'ân, insanları, Allah'ı hakkıyla tanımak konusunda uyarmaktadır.¹⁹

Sosyal hayatın düzenlenmesine dair temel ihtiyaçlardan olan din ve iman gibi insanları birlik ve bütünlük içinde tutacak ilkeler yer almaktadır.²⁰ Din ve iman birey olarak bir insana yalnız kaldığı zamanlarda inanacağı ve güveneceği, sosyal sıkıntılardan uzaklaşacağı bir merci ve makam temin eder.²¹ Allah inancı bu yönüyle insanın hem bu gününe hem de yarınına güvenle bakabilmesi için gereklidir.

¹⁹ "Allah'ı hakkıyla tanıyamadılar." En'am, 6/91.

²⁰ Atay, Hüseyin, "Toplumsal Yaşam İlkeleri", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 313; Önal, Recep, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler, Emin Yayınları, Bursa 2013, s. 73 vd.

²¹ "Kim Allaha ve ahiret gününe inanır ve yararlı iş işlerse onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir." Mâide, 5/69.

İslam dininin en çok önem verdiği husus Tevhîd inancıdır. Bu inancın temelinde insanın kendisini ve çevresinde yer alan evreni Allah'ın yarattığı, koruduğu ve yürüttüğü esası, bu gerekçeden dolayı da Allah'ı bilmek ve tanımak şeklindeki vefa borcunun olduğu anlayışı yatmaktadır. Mâtürîdî'nin en görkemli eseri Kitâbu't-Tevhîd'dir. İslam düşünce tarihi içinde tevhidi ele alan eserlerin en mükemmellerinden birisidir. İnsanın Allah ile arasına herhangi bir aracının girmemesi gerektiği hususu detaylıca anlatılmaktadır.

İnancın, insan hayatına ne şekilde yansıtacağı önemli bir husustur. Bir mümin için, hangi şartlar altında Allah'a doğru bir iman ile sığındığı, ne zaman O'nun tanımladığı sınırların içinde kaldığı ve ne gibi durumlarda bu sınırların dışına çıktığı önemli bir sorundur. Mâtürîdî sistemi açısından bir insan, kendi özgür iradesi ile bu sınırın içine girer, müminlik sıfatını kazanır veya kendi iradesi ile bu sınırın dışına çıkar. Yapmış olduğu yanlışlar veya işlediği günahlar, o günahı helal saymadığı sürece kendisini iman sınırının dışına çıkarmaz. Hanefî geleneğin devamı olan Mâtürîdîlik dışındaki mezheplerin çoğu, günah işlemeyi kâfirlik alameti olarak kabul etmektedirler. Hayırlı işler (ameller) imanın sebebi değil, iman amellerin sebebidir. İman etmek hayırlı işler yapmayı gerektirir.

Dinin insan hayatındaki rolü, onun anlam arayışına cevap vermesi bakımından son derece önemlidir. Dinin insan hayatına girişi de iman ile başlamaktadır. Müminin imanının bireyselliği ve devamlılığı Mâtürîdî sisteminde açıkça ifade edilmiştir. Bireysel hayatta iman ne kadar önemli ise sosyal hayatta da siyaset son derece önemlidir. Bu sebeple Mâtürîdî sisteminde siyasetin ne şekilde algılanması gerektiği hususuna değinmek istiyoruz.

B. Siyasetin Anlaşılması

Mâtürîdî'ye göre adalet; bir şeyi hak ettiği yere, zulüm de bir şeyi hak etmediği yere koymaktır.²² Buna göre siyaset teorisinin denge unsuru üzerine inşa edildiği söylenebilir. Öte yandan bu bakış açısı Kur'ân'ın genel felsefesiyle uyumaktadır. Adaletin titizlikle gözetilmesi İslam'ın temel vasıflarından birisini oluşturmaktadır.²³ Aynı şekilde emanetlerin korunması veya insanlar arasında adaletin tesisi İslam'ın temel esası olduğu gibi²⁴ Mâtürîdîliğin de ayırıcı vasıflarındandır.

Mâtürîdî'de din ve devlet/mülk arasındaki ilişki Şiîliğin aksine iki ayrı zemine oturmaktadır. Devlet ve siyaset kendi ehline, din konuları da kendi ehline teslim edilmelidir. Ona göre bir kişinin Peygamber olarak seçilmesini sağlayan esaslarla, devlet başkanı olarak seçilmesini sağlayan ilkeler aynı değildir. Nitekim Allah peygamberliği insanların en hor gördüğü birisine dahi verebilir. Buna ilaveten toplumun bekasını sağlamaya dönük savaş

²² Te'vilât, c. 1 s. 51.

²³ "Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır." Maide, 5/8.

²⁴ "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla iştir, hakkıyla görendir." Nisa, 4/58.

gibi kararlar da nübüvvetin bir parçası olmayıp, aksine siyasi gücü temsil eden yönetme erkini elinde bulunduranların sorumluluğundadır.²⁵ Bu kimseler peygamberlere danışma görevine sahip olmakla birlikte güç sahibi olmalı, savaş işinden anlamalı ve halkın yönetimine dair bilgi sahibi olmalıdırlar.²⁶

Siyaset konusu ile ilgili olan bir başka husus savaş meselesidir. Mâtürîdî'ye göre savaşı dinin değil, devletin varlığının devamı için gerekli görmek gerekmektedir. Çünkü dinin çirkin gördüğü savaş, devletin varlığı için zorunlu olabilir. Öte yandan, savaşı bizatihi çirkin olarak tanımlayan âyet-i kerimeden hareket ederek, çirkin bir araçla, dinin gayeleri arasında bir örtüşmenin olamayacağı açıktır. Mâtürîdî'nin, savaş'ın küfrün/inkârın bir karşılığı değil de zulmün karşılığı olduğu şeklindeki görüşü önemlidir.²⁷ Din, var olmak ve yayılmak için savaşa başvuramaz, ama devletlerin durumunun böyle olmadığı tarihsel bir hakikattir. Bir millete savaş ilanının sebebi küfrü, değil zulmüdür.²⁸ Mâtürîdî'nin inkârı/küfrü savaş sebebi saymaması, din ve devlet ayrımı çerçevesinde daha da detaylandırılması gereken bir husustur.

Savaşın, karşı tarafın kurtuluşunu sağlamak gibi bir amacı olmalıdır. Bu da kendilerine ikna edici her türlü delil sunulduktan sonra yapılırsa bu amaç tahakkuk edecektir.²⁹

Mâtürîdîlik siyasetin (din ve siyaset ayrımı) kendi şartları içinde gerçekleştirilmesi gereken bir eylem olduğunu halifenin Kureys'ten olup olmadığı konusunu tartışırken ortaya koymaktadır.³⁰ İslam düşüncesindeki siyaset tartışmalarının temel meselelerinden birisi olan cihat konusu Mâtürîdî'ye göre dörde ayrılmaktadır. Buna göre Allah yolunda cihadın birincisi, Allah'ın düşmanlarıyla O'nun yoluna gelmelerini sağlayacak savaştır. İkincisi kişinin nefsiyle olan cihadıdır. Bu yolla kendisini şehvetlerden ve dünyayı sadece lezzet alınacak bir yer olarak görme ve böylece zarara uğrama tehlikesinden korur. Üçüncüsü, insanın halkla olan cihadıdır. Bu da onların ellerindekine tamah etmemesi, onlara merhamet göstermesi ve onlar için bir korku kaynağı olmamasıdır. Son olarak cihat, insanın dünya ile olan cihadıdır. Bu da insanın dünyayı geçimlik bir yer olarak görmesi, gelecek dünyasını karartmasına sebep olacak şeyleri orada yapmamasıdır. Cihat gerektiğinde kılıçla ama esasen delillerle, burhanla ve hüccetle olur.³¹

Mâtürîdî, cihada hazırlık konusunu ele alan âyet-i kerîmede geçen "hazırlık yapma" emrini, Bedir savaşında olduğu gibi hazırlıksız çıkılmaması gerektiği ve hazırlık yapmayı terk etmenin Allah'ın emrini terk etmek anlamına geleceği şeklinde yorumlar.³² Buna ilaveten cihat

²⁵ Te'vilât, c. 1 ss. 207-208. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Düzgün, Şaban Ali, "Mâtürîdî'de Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014, s. 342 vd.

²⁶ Te'vilât, c. 1, s. 208.

²⁷ Tevbe, 9/29, Te'vilât, c. 2, ss. 398-399.

²⁸ Bu durumu şu âyet-i kerime açıkça beyan etmektedir: "Düşmanlık ancak zalimlere karşı gösterilir." Bakara, 2/193.

²⁹ Düzgün, "Mülk/Devlet", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, s. 349.

³⁰ Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", İmam Mâtürîdî ve Maturidilik, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât, Ankara 2003, s. 27 vd.

³¹ Bkz. Düzgün, "Mülk/Devlet", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, s. 342 vd.

³² "Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri kurturursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız." Enfal, 8/60. Bkz. Te'vilât, c. 2, s. 366.

emrinin kıyamete kadar baki olduğunu, hazırlık yapılması gereken şeylerin sadece at veya silahtan ibaret olmayıp, bütün imkanlardan oluştuğunu ifade eder.³³

Özetle Mâtürîdî sisteminde siyaset de hikmet ve adalet temeli üzerine oturmaktadır. Siyasetin ilkeleri düzgün konulur ve doğru işletilirse, bu ilkelerin uygulamaya tecelli edeceği alan olan sosyal hayat da o derecede düzenli olacaktır.

C. Sosyal Hayatın Düzenlenmesi

İmam Mâtürîdî'nin mezhep imamı olması, ondan toplumsal hayatta görülen sorunlara karşı dini çözümler ileri sürmesini beklememize yol açar. Onun ileri sürdüğü çözüm önerilerinin bazılarının günümüz açısından geçerliliği olmayabilir. O kendi döneminin bir âlimi ve aydını olması sıfatıyla görevini yerine getirmiş, dinin temel kaynaklarından evrensel ilkeleri ortaya koymaya çalışmıştır. Onun ileri sürdüğü tezlerden günümüzde geçerliliği olmayanlarını yeniden güncellemek ve yorumlamak günümüz aydın ve âlimlerine düşen bir görev ve sorumluluktur.

Mâtürîdîliğin, İslam dininin daha iyi yaşanması için sosyal hayatın en önemli hususlarından birisi olan ekonomi hakkında söz söylememiş olması mümkün değildir. İslam'ın ekonomi hakkındaki temel felsefesi bir müslümanın başka birisine muhtaç olmayacak şekilde çalışması ve rızkını kazanmasıdır. Bunun da ötesinde Allah katında makbul bir Müslüman olabilmek için İslam'ın beş şartını yerine getirmek gerekmektedir. Bu beş şartın ikisini yapabilmek için zengin olmak lazımdır. Bunların birisi zekât diğeri de hacdır. Başka bir ifade ile Allah katında daha makbul bir kul olabilmek için öncelikle zengin olmak gerekmektedir. Ancak hayatta çeşitli sıkıntılar yaşanabilmekte ve insan ekonomik açıdan zorluklarla yüz yüze gelebilmekte veya fakir düşebilmektedir. İşte bu sosyal gerçeği göz önünde bulunduran İslam, zekât emrini ortaya koymuştur. Kimlere zekât verileceğini belirlemiş ve bunları sekiz sınıf insanla sınırlandırmıştır. Bunlar; yoksullar, düşkünler, zekât toplama görevlileri, gönülleri İslam'a ısındırılacak kimseler, esaret altında olanlar, borçlular, Allah yolunda olanlar ve yolda kalanlardır.³⁴ Zekât emrinin dışında sadaka, infak, nafaka ve benzeri harcamaları da İslam teşvik etmiştir. Ancak zekât zorunlu olarak talep edilmiş, diğerleri ise verenin kendi isteğine bırakılmıştır.

Mâtürîdî, “Onların mallarında isteyen ve isteyemeyen yoksulların hakkı vardır”³⁵ âyetinde geçen, “hak” ibaresinin, bu âyetin Mekke’de inmiş olması sebebiyle, zekat anlamında olmadığını, buradaki hak ile farzın dışında bir şey kastedilmiş olabileceğini ifade eder. Bu durumda fakirlere yardımda bulunan ve malını infak etmekten çekinmeyen bazı özel kişiler kast edilmiş olabilir. Veya toplumdaki ekonomik yapının dengesi esas alınmıştır denilebilir.³⁶

Mâtürîdî sisteminde yer alan sosyal hayata dair ilkelere göz attığımızda en genel hatlarıyla şu tavsiyelerle karşılaşmaktayız.³⁷ Müslüman sürekli iyilikten yana tavır koymalı kötülük-

33 Te'vilât, c. 2, ss. 366-367.

34 Tevbe, 9/60.

35 Zariyat 51/19.

36 Te'vilât, c. 4, s. 578.

37 Geniş bilgi için bkz. Atay, “Toplumsal Yaşam İlkeleri”, Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, s. 313 vd.

ten uzak durmalıdır. İnsan doğruluğuna inandığı şeyi ilk önce kendisi yapmalı ve örnek olmalıdır. Çalışıp üretmeli, asalak ve parazit gibi olmamalıdır. İnsanın bir mesleği ve bu mesleğinde gözettiği iş ahlakı olmalıdır. Ahlaklı olmak için Müslüman olma gerekmediği veya Müslüman olmanın ahlaklı olmayı garantilemediği bilinmelidir. En iyi Müslümanın işini en iyi yapan kimse olduğu bilinmelidir. Sadaka vermenin toplumsal dayanışmayı artıracığı bilinmelidir. Gücü yetenlerin ihtiyaç sahiplerine yardımcı olması, dinin bir emri olduğu gibi, onur ve izzet sahibi olmanın da en kısa yolu olduğu bilinmelidir. Tefeciliğin toplumdan uzaklaştırılması gerekir. Tefeciliğe karşı olmak adına ticarete karşı olmak doğru değildir. Öksüz ve yetimin malına karşı hassasiyet gösterilmelidir. Bu çocuklar ve onların mallarının Allah'ın o topluma bir emaneti olduğu bilinmelidir. Müslüman verdiği sözü tutmalı ve güvenilen kimse olmalıdır. Bir işi ehline vermeli, liyakatsiz kimselerin elinde bir işi telef etmemelidir. Başkasına karşı güven telkin etmeli, iftiradan uzak durmalı, yapılan akit ve antlaşmaların gereğini yerine getirmelidir. Müslümanların birbirine düşman olmaması, kızgınlığın haksızlık yapmaya yol açmasına fırsat verilmemelidir. Allah'ın adını istismar etmeye karşı çıkmalı ve olur olmaz yerde Allah adının kullanılması alışkanlık haline getirmemelidir. Yapılan iyiliklerin karşılığının fazlasıyla ödeneceğini bilmek, Allah'ın işiten ve bilen olduğunu hatırlamak gerekmektedir. İkiyüzlülükten veya münafıklıktan sakınılmalı, güvenin olmadığı yerde herhangi bir medeniyetin yeşermeyeceği bilinmelidir. Bir insanı dininden veya kişiye yakınlığından dolayı değil, eyleminden dolayı eleştirmek ya da takdir etmek gerekmektedir. İnsanlarla kurulan ilişkilerde objektif olmak en emin yoldur. Tarafgirlik öyle ya da böyle ilişkileri koparacak seviyeye getirecektir. İyilik yapmanın veya iyilik yapılmasına aracılık etmenin, o iyiliği yapmak gibi olduğu, iyiliğin parçası olmanın, kötülüğün parçası olmaktan daha iyi olduğu bilinmelidir. Başkalarının başarısını kıskanmak yerine, onu takdir etmenin daha faziletli bir davranış olduğu bilinmelidir. Emanete (para, mal, vazife, vs.) hıyanet etmemeli, gereği ne ise onu yerine getirmelidir. Muhtaçlara yardım etmeli, bizim de her an ihtiyaç sahibi bir kimse olabileceğimiz göz önünde bulundurulmalıdır. Güzel ve hoş sözler söylemek üzerine bir ahlak geliştirilmelidir. Kötü sözü, iftirayı veya yalanı başkasına nakletmemeli, o kötülüğün ortağı durumuna düşülmemelidir. Kur'an'da boşanmanın tek şartının geçimsizlik olduğu ve karı-kocadan her birinin boşanma hakkının olduğu bilinmelidir.³⁸ Kur'an'a göre erkeğin "boş ol" veya "boşsun" gibi sözleriyle kadının şer'an boş olmayacağı bilinmelidir. Kültürel veya temelsiz bilgilere dayanarak ailelerin yıkılmasına izin vermemelidir.³⁹ Toplumsal veya bireysel sorunların çözümleri daima bilgi, ilim veya akılda aranmalıdır. Karamsarlıktan ve kötümserlikten her zaman uzak durmalı ve

38 "Eğer karı kocanın ayrılmasından korkuyorsanız erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Eğer onlar düzeltmek isterlerse, Allah aralarını bulmakta başarıya ulaştırır..." (Nisa, 4/35) "Boşanma iki defadır. Ya iyilikle tutun veya güzelce bırakın. ..." (Bakara, 2/229) Atay'a göre Kur'an'da bu iki âyetten başka boşanma ile ilgili âyetler de vardır. Âyetlerin her biri bir olaya ilişkin durumu anlatmaktadır. Nisa süresinin 35. âyeti varken, boşanma konusunda fıkıhçıların kadını hiç hesaba katmamaları veya boşamayı erkeğin iki dudağı arasına teslim etmeleri büyük bir haksızlıktır. Kadın da isterse boşanabilir. Atay, "Toplumsal Yaşam İlkeleri", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, s. 339-341.

39 "Kadınların beklemeye süreleri bittiği zaman, onları uygun biçimde alıkoyun ya da uygun biçimde onlardan ayrılın. İkinciden de iki adil şahit getirin. Şahitliği Allah için yapın. İşte bu, Allah'a ve âhirete inanan kimseye verilen öğüttür." (Talak, 65/2) Atay'a göre bu âyet boşanmanın nasıl bir hukuki süreçten sonra gerçekleşeceğini anlatmaktadır ve olayın gerçekleşmesini şahitlere bağlamaktadır. Hz. Peygamber'in "nikâhın şahitsiz gerçekleşmeyeceğini" beyan eden hadis-i şerifi de bu âyetin tefsiri mahiyetindedir. "Boş ol" lafızıyla kadını kocasından ayırmak, ardından tekrar bir araya getirmek için hütle gibi dinle, ahlakla ve insanlıkla bağdaşmayan çözümler bulmaya çalışmak, dine büyük bir bühtandır. Atay, "Toplumsal Yaşam İlkeleri", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, s. 339-341.

4. SONUÇ

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Türk dünyası geçmişte olduğu gibi günümüzde de sosyal, siyasi ve etnik bir realitedir. Bu realite tarihte yer aldığı siyaset, sanat ve bilimdeki öncü ve lider vasfını temsil etmekten şimdilik uzaktır. Medeniyet veya uygarlık tarihe ve geleceğe dair iddiası olan toplumların ulaşmak zorunda oldukları bir hedeftir. Mâtürîdîlik Türk dünyasının geçmişte üretmiş olduğu örnek İslam yorumlarından birisidir. Zamanla bu yorumun içi boşalmış ve yerini başka şeyler doldurmuştur. Günümüzde bu mezhebin yeniden keşfedilmesi özelde Türk dünyası ve genelde bütün İslam dünyasının yaşadığı din kaynaklı sorunların çözümüne katkı sunacak niteliktedir. Nasıl ki, İslam dini açısından sünnete sarılmak Hz. Peygamberi taklit etmek değil ise, Türk veya İslam dünyası açısından Mâtürîdîliği yeniden keşfetmek onu taklit etmek değil, Mâtürîdî'nin dine yaklaşımını oluşturan akılcı metodunu örnek almak olabilir. Bu çerçevede başta Mâtürîdî'nin kendi eserlerinde olmak üzere kendisinden sonra oluşan gelenek içinde de zengin malzemelerin bulunacağı aşikârdır.

KAYNAKÇA

- ATAY, Hüseyin, “Toplumsal Yaşam İlkeleri”, Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Edt. Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- DÜZGÜN, Şaban Ali, “Mâtürîdî’de Din, Siyaset Kültürü ve Yönetim Erki (Mülk/Devlet)”, Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Edt. Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2014.
- EL-FERÂHÎDÎ, el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Kitâbu'l-‘Ayn, thk. Davud Sellum, Selman el-Anbekî, İnâm Davud Sellum, Mektebetü Lübnan, Beyrut 2004.
- KUTLU, Sönmez, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, İmam Mâtürîdî ve Maturidilik, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât, Ankara 2003.
- EL-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed (ö. 333/944), Kitâbu't-Tevhîd, thk ve tlk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, İSAM Yayınları, Ankara 2005.
- _____, Te'vilâtu Ehli's-Sünne, thk. Fatıma Yusuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1425/2004.
- GÖMEÇ, Saadettin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- SARIÇAM, İbrahim – Erşahin, Seyfettin, İslam Medeniyeti Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2014.
- ŞERİATİ, Ali, Medeniyet Tarihi, Fecr Yayınevi, Ankara 1987.
- ÖNAL, Recep, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye Göre İslam Dışı Dinler, Emin Yayınları, Bursa 2013.

AHİLİK VE ZANAAT KAVRAMLARININ ANADOLU'DA ORTAYA ÇIKIŞI/TARİHİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YAPILARI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

Seçil ŞATIR¹

Özet: Ahilik, Türk Kültürü'nün temel taşlarından birisidir. Varlığı, Türklerin Anadolu'ya göçlerinden çok öncelerden beri bilinmekte, toplumsal yaşamlarında, iş ahlakı, yardımlaşma, maddi ve manevi açıdan ekonomik değerlerini koruma ve yeni yerleşimlerine çok yönlü adapte olma gibi özellikleri temellendirir. Ekonomik gelişimdeki problemlerin üst kademelere aksettirilmeden, çözülmesinde, ekonomik kalkınmaya yön veren zanaatların, ustalarının ve sanatkârlarının yeteneklerinin en iyi şekilde sergilenmesinde, toplum ve iş yaşamının düzeninde önemli ölçüde görev üslenir. Ahilik örgütü kapsamındaki zanaat kavramı, toplumların sosyo-kültürel yaşamları hakkında bilgi edinmeyi sağlayan, insan emeği yoğun olan bir üretim türüdür. İnsanların maddeye dayanan ihtiyaçlarını karşılamak için, el emeğine dayalı, çıraklık-kalfalık ustalık aşamaları sürecinden geçen bir etkinlik, bir meslek alanıdır. Bildiri, zanaat kavramını, çok yönlü ele almakta, ulusal ve uluslararası kaynaklarla desteklemektedir. Zanaat kavramının Ahilik kapsamındaki değeri, Anadolu'da büyük ihtiyaç duyulan ustaların, sanatkârların ve ürettikleri işlerin korunmasına yönelik olarak gelişti; Ahilik örgütünün belki de en önemli görevi, zanaatkâr ve sanatkârların himaye edilmesi, eserlerini icra etmelerini sağlamak ve sürekliliğini garanti etmektir. Bildiri bu bağlamda, zanaat kavramının çağdaş anlamda sürekliliğini sağlamaya yönelik önlemlerin neler olabileceğine değinmekte ve örnekler vermektedir.

Anahtar Sözcükler: Ahilik, Zanaat, Güncel Yapıları.

THOUGHTS ON THE EMERGENCE/HISTORY OF AKHISM AND HANDCRAFTS IN ANATOLIA AND THEIR CONTEMPORARY STRUCTURE

Abstract: Akhism is one of the keystones of Turkish culture. It is known to have existed before Turks migrated into Anatolia and it consists of features such as business ethics, solidarity, preservation of economic values in both material and spiritual terms, and adapting to new settlements, etc. Akhism plays a significant part in the solution of economic problems without conveying them to upper levels of management, in the most suitable exhibition of the talents of masters of handcrafts which lead to economic development, and in the order of social and business life. Handcrafts, a notion that is in the scope of Akhism organization, is a labour-intensive type of production which makes it possible to learn about the socio-cultural lives of societies. It is a human activity, a profession in which people need their material needs and which is based on manual labour that involves the stages of apprenticeship, qualified workmanship and proficiency. The paper considers the concept of crafts in a multitude of different ways and supports it with national and international sources. The value of crafts in Akhism has developed in line with the need to preserve both the masters and works by those whose workmanship were most sought-after in Anatolia. Perhaps, the most important functions of Akhism as an organization were to protect crafts and craftsmen, to make sure that they do their profession, and to warrant their sustainability. In this context, the paper looks at and illustrates, in a contemporary sense, the possible measures that could ensure sustainability of crafts.

Keywords: Akhism, Crafts, Contemporary Forms.

¹ Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, e-posta: secilsatir@hitit.edu.tr.

1. GİRİŞ

Bu bildiri, zanaat kavramının kökeni olan Ahilik kavramını hemen bütün boyutları ile ele almakta ve zanaat kavramının kökeninde var olan özellikleri en doğru ve en ehil durumu ile dile getirmeye çalışmaktadır. Böyle bir amaç, zanaat üretiminin güncel anlamda gelişimini sağlamak gerekliliği ortaya çıktığında, kökenlerinden kopmasın, kökenlerinin iyi ve doğru özelliklerini sürdürebilsin ve yine kökenlerinde var olan ahlâki nitelikleri yozlaştırmadan benimseyebilsin umutları taşımaktadır.

Aradan yüzlerce yıl geçmiş olması nedeniyle, ‘bütün özelliklerin hepsini olduğu gibi güncelle taşıyacak’ anlamı ortaya çıkmaz elbette; ancak, iyi, doğru, ahlaklı vb. güzel niteliklerin günümüz koşullarına adapte edilebilmesi, hem Türk kimliğine ait köklerin ve hem de dünya kamu oyuna karşı, kimliğe yansıyan ahlaklı davranışların sonsuza kadar korunmasına katkıda bulunulmuş olacaktır.

Böylece, bu bildiri, Ahilik kavramını kuruluşundan başlayarak, derinden gelen nitelikleri ile çok yönlü araştırmıştır. Yanı sıra, Ahilik’in halen günümüzde var olan yapısal özelliklerini ele almış ve üretim ile bağdaşan zanaat kavramı temelindeki kurumlaşmasını, yönetim sistemini, işleyiş tarzını, ahlaki kurallarını, ince ayarlardaki davranış özelliklerini mümkün olduğunca dile getirmeye çalışmıştır.

Günümüzde, bütün uygulama ve bilimsel araştırma alanlarına etki etmeye başlamış olan ‘sürdürülebilirlik’ kavramı, geleceğin üretimlerinde ‘zanaat’ üretimine çok önem verdiği ve desteklediği nedenle, geleceğin KOBİ boyutlarındaki zanaat üretimlerinin Ahilik ahlak ve davranışlarından kopmaması ve güncelle adapte ederek sürdürebilmesi bu bildirinin önemli bir dileğidir.

2. AHİLİK KAVRAMI, KURULUŞU, NİTELİKLERİ

Ahilik, ahlak kurallarına dayanan, dini inançları kuvvetli olan ağırlıklı bir esnaf ve sanatkarlar topluluğudur. Arap dilinde kardeşim anlamına gelen ‘ahi’, eski Türk dilinde ise cömert anlamına gelen ‘akı’ sözcüğünden türediği ileri sürülmektedir. Ahilik kurumunu bir sivil toplum örgütü olarak tanımlayan Özerkmen (2004: 58, 59) araştırmalarında, çok sayıda araştırmacıların bilgilerinden de kaynaklanarak, Ahiliğin eleştirel boyutunu ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda Ahilik “...Anadolu birliğini ve toplumsal yapıyı yeniden kuran.../örgüt ile ilişkili sufiliği (Tasavvuf ehli) de içine alan çok fonksiyonlu bir kurumdur...Ahi sözcüğünün “uhuvve” biçiminin anlam bakımından “sufi” anlamda fütüvvet (fütuvva) kavramı ile akrabalık ilişkisi içinde olduğu...” Taeschner (1955:18) tarafından belirtilmiştir...Zaten Ahilik kavramı, ilk eserlerde ve fütüvvetnamelerde “ehl-i fütüvvet” (fetâ: yiğitlik) diye anılır.

Demirpolat, Akça (2004:363)’nın araştırmalarında:

“...ilk fütüvvetnamelerde bir sanat ve mesleğe bağlılık ve o sanat ve mesleğe ait tören

ve kurallardan söz edilmemesi, bu konunun Türklerin İran bölgesinde buldukları dönemde kaleme alınmış Farsça fütüvvetnameler ile Anadolu'ya geldiklerinden sonra yazılmış olan Türkçe fütüvvetnamelerde yer almış olması, Ahi örgütünün daha VII / IX. Yüzyıllarda şehir yaşamı, ticaret ve sanatta ileri bir medeniyet seviyesinde bulunan Doğu Türkleri'nin aralarında sanat ve meslek birliğini sağlamak için oluşturdukları ve bir tüzük çerçevesinde işleyen teşkilatlarından alınmış olma ihtimalini düşündürmektedir.”

Necm-i Zer-Kûb'un 13. Yüzyılda yazdığı saptanmış olan “Fütüvvet-Nâme'sinde uzunca bir ahlak ve edeple ilgili girişten sonra;

”Rahman ve Rahim olan Tanrı Adıyla” başlama özelliği gelir ve ardından Ulu Tanrıya Ahıdlar yazılmaktadır. Daha sonra fütüvvet sahibinin koşulları, fütüvvet sınıfları, fütüvvetin kimlere verilip kimlere verilemeyeceği, mertlik ve insanlık özelliği olan mürüvvetin fütüvvetten bir dal olduğu, uluların mürüvvet hakkındaki sözleri, yemeğe ait yedi edep, cinsiyete ait edepler, ve daha ahlak ile ilgili ve çok sayıda edepler sayıldıktan sonra, fütüvvetin yolunun başlangıcı, bunun ardından ise, dördüncü fasılda fütüvvetin başlangıçları ve temelleri dile getirilmektedir: Dördüncü faslın en önemli özelliği ise:” kaynağın, kaynağı olarak Abdülbaki Gölpınarlı, (1949-50: 267-269)'nın da dile getirdiği gibi, “Aydınlandı ki fütüvvet, yaratılış nurunun zuhuru ve o nurun mümkün olan kuvvet âleminden fiil sahasına çıkışıdır. Şu halde başlangıcı da nefsi arıtmak, gönlü temizlemek olabilir”(Göksu, 2011: 154-165).

Eski islamda fütüvvet kavramı ile tanımlanmış olan Ahilik, genel olarak, felsefe, ahlak felsefesi ve de en yüce ahlak anlamlarına gelir. ‘Ahilik’i temel kaynakları olan “Fütüvvetnameler”den araştırmış olan Göksu (2011: 61-65) “Ahilik tarih Öncesinde Başlar” adlı eserinde, ahlaki kuralların insanlar için var olduğunu ve geliştiğini tanımlayarak “...7 bin yıl önce, çobanlıktan, çiftçiliğe, rahipliğe, marangozluğa, demirciliğe, dericiliğe, duvarcılığa, sepetçiliğe, yazmanlığa vd. kadar pek çok esnaf-sanatkâr mesleğinin bulunduğunu...” belirtmektedir. “...ezeli ve ebedi’ (başsız ve sonsuz) dolayısıyla da ‘Tanrısal’ olduğunu açık, açık” göstermektedir Böylece Ahilik, ahlak birliği içinde gelişmesi anlamına gelen, bir ‘esnaf ve sanatkâr’lar kurumu olduğunu, Türk zanaatkarlarının davranışlarını ortaya koyan, her türlü ahlak kurallarını ve uyulması gerekli olan ahlaklı davranışların kaleme alındığı yazılı eserlerle zenginleşir.

Şeker (2011)'in araştırmalarında ise, ‘Feta’ kelimesinden türeyen ‘fütüvvet’, eli açıklık, yiğitlik, gözü peklilik, yardım severlik, faziletli bir şahsiyete sahip olma anlamlarını taşır. “Fütüvvet” yolunun koşulları içinde, çok sayıda belirlenmiş olan, bu bildiri için önemli ahlaki davranışlar: “Hayâ ehli olmak” (utanma ve ar duygusu olma), “helâl kazanç sahibi olmak”, “...yumuşaklıkla muamelede bulunmak”, “...iyilik yapmak”, “iyiliği emretmek,

kötülükten... (kaçınmak)” gibi son derece güzel esnaf ve zanaatkâr ahlâkları ‘Ahilik’ kurumu içinde vucut bulmuştur (Şeker, 2011: 19,20). Tarım ve hayvancılık, dericilik, doku-macılık, madencilik gibi alanlarda gelişmiş olan ‘Ahilik’ kurumunun zanaatkârları “...işini mükemmel yapmayı, işi ehline vermeyi ve kolaya kaçmadan, her şeyi kendi gücüyle, kendi alın teriyle, kendi bileğinin hakkıyla yapmayı ve helâlinden kazanarak yemeyi...” (Şeker, 2011: 87) iş ahlâkı olarak en baştan öğreniyordu.

Ahilik, Anadolu’da ortaya çıkışından çok önceleri, adı “Ahilik” olmasa da, Türkistan ve İran’da X. Yüzyıldan itibaren Selçuklu Türkleri arasında kullanılan, 1200, 1300 yılları arasında en etkin dönemini yaşayan, XV. Yüzyıla kadar önemini sürdüren ve ahlaki nitelikleri koruyucu manevi bir kurumdur denilebilir. Araştırmalar, bu yüksek manevi özelliklerin, o dönemlerde esnaf ve sanatkârlar ve onların teşkilatları tarafından kullanıldığını göstermektedir.

“Hatta Alpaslan’ın Anadolu’da fetihlere başlamasından önce M.XI. Yüzyılın ortalarında ahilerin ‘kerp/kert adı verilen askeri kollarının Anadolu’ya gelerek tüm harap yollarla köprüleri tamir ettiklerine ve Alpaslan’ın ordularının bu yol ve köprüleri kullandıklarına dair bilgiler bulunmaktadır”(Uçma, 2011: 32).

Bu bilgiler temelinde Ahilik her şeyden önce doğru, dürüst, ahlâklı ve inançlı bir insan olmak ve bu doğrultuda, esnaf ve sanatkârlar olarak, kimliklerini toplumsal ve kurumsal kontrol çerçevesinde geliştirerek, en doğru, en dürüst, en verimli bir çalışma ile topluma hizmet vererek rızkını kazanmayı hak etmiş olmaktadır.

Asya’dan göçen Türklerin Anadolu’da yaşamalarını, piyasalarda tutunabilmelerini, iş edinebilmelerini kolaylaştırmak, yerli halklarla uyum içinde olmalarını, zanaatlarını uygulayabilmelerini ve yerli rakipleriyle yarışabilmelerini sağlamak o dönemde hiç kolay değildi; ileri bir disiplin içinde geliştirilmesi zorunlu idi. Bunun için Türklerin tarihi geçmişleri ve İslam inançlarının topluma düzen vermeyi ve ahlâklı olmayı aşıl原因 özelliklerini izlemek en doğru yol olmalıydı. XIII. Yüzyılda, Moğolların Asya’daki büyük kentleri istilalarının arttığı bir dönemde, Anadolu’ya göç dalgalarının çoğalması ardından, çeşitli tehlikeli durumlara karşı örgütlenmek gerekli oldu. Çünkü bir taraftan, göç ettiği bölgede bir düzen kurmak gerekiyordu, diğer taraftan, “... Bizanslı esnaf ve sanatkârla ancak kendi esnaf ve sanatkârlarını örgütleyerek rekabet edebilir, Moğol saldırılarına da ancak halkı savaşa hazır duruma getirmekle karşı koyabilirlerdi” (Uçma, 2011: 35). Böylece, hem ekonomik açıdan güçlenmek ve hem de saldırı tehlikelerine karşı güçlü olmak ve yeteneklerini çok yönlü geliştirmek adına Ahilik’in kurulma süreci ortaya çıktı. Araştırmalara göre, Ahiliğin o dönemin sosyo-ekonomik ve siyasal zorunluluklarından doğduğunu düşünenler olduğu gibi, Türk tarihinin derinliklerinde ve İslâm dininin esaslarından kaynaklandığı fikrinde olanlar da mevcuttur. Belki de her iki grup düşünce birbirini tamamlamaktadır.

Ahilik, Anadolu’da Hacı Bektaş-ı Veli’nin tavsiyesi ve “Alaaddin Keykubat’ın desteğiyle”

sonradan Ahi Evran olarak tanınmış, Şeyh Nasiruddin Mahmud (öl.1262) tarafından kurulmuş ve teşkilatlandırılmış olan bir esnaf kurumudur(Karaman, 2014:97). Kökeni Horasan Bölgesi'nin Ahilik Teşkilatına dayanır; Müslüman Türkmen halkın ticaret, ekonomi, sanat ve zanaat alanlarında iyi yetişmelerini sağlamak, çalışma yaşamlarında ve maddi ve manevi değerleri koruyan ve özellikle iyi ahlâklı insan olmalarını hazırlayan bir teşkilatın gelişimini yönlendirmek adına kurulmuştur. Günümüz esnaf odalarının Anadolu'daki öncülü gibidir. Ahilik sosyo-ekonomik bir kurum olarak, insana ait güzel ve iyi meziyetleri birleştirir; iyi ahlâkın, doğruluğun, kardeşliğin, yardımseverliğin vb. özelliklerin bütünsel bir yapısını ortaya koyan özgün bir kurumdur. Ahilik kurumunun, özgünlüğü ve yeniliği sağlamak ve yaratıcılık sahibi olanları korumak konusundaki özelliğini Uçma (2011: 36, 37)' şöyle dile getirmektedir:

“Yerleşilen yeni yurttta (Anadolu'da) sanat ve sanatkârlara büyük ihtiyaç olduğundan, bunların korunması gerekiyordu. Bu nedenle, Ahilik kurumunun kuruluş amaçlarından belki de en önemlisi, sanatkârların himaye edilerek sanatlarını icra etmelerini sağlamak ve devamlılığını garanti altına almaktı.”

Evliya Çelebi'nin Anadolu'yu gezerek şehirlerin sosyo-ekonomik yapıları hakkında verdiği bilgilere göre bilgi başlıkları şöyledir:

“Şehirlerin çarşıları, dükkân sayıları, meslek grupları, esnaf ve sanatkârların ahlak ve davranışları, giyim kuşamları, temizlikleri, kazanç yolları, çalışanların sayıları, çarşılarda yapılan alış-verişler, esnaf ve sanatkârlarla müşterilerin ilişkileri, Ahilik kural ve merasimleri, esnaf-halk ilişkisi, çarşıların mimari yapısı, hangi meslek gruplarının öne çıktığı, gözde iş kolları vb., (Ergin, 1995: 52),

Evliya Çelebi araştırması da göstermektedir ki dönemin Ahilik kurumu gerçekten son derece köklü ve düzgün işleyen bir kurumdur.

“Kerâmât-ı Ahi Evran” 167 beyitlik Türkçe küçük bir mesnevi olan eser, Ahi Evran'ın güzel meziyetlerini anlatmanın yanı sıra, “Ahilerin topluma karşı vazifelerini, sosyal statülerini (öncelikle de ahlâk kurallarını) ifade eden üçü açık(alnı, sofrası, kapısı), üçü kapalı (dili, gözü, beli) altı kapıda belirtmiştir” (Kartal, 2009: 224).

Ahilik, diğer tanımı ile Osmanlı Esnaf Teşkilatı, “II. Beyazıt dönemine ait 1502 tarihli Bursa İktisâb Kanûnnâmesi ile ilk standartları ortaya koymakta, toplumun en önemli ihtiyaçları olan ekmek, lokanta ortamında yemek yemek, giysileri diken terzilik, temizlik, sağlık vb. alanlarda üretim ve hizmet üretimlerinin çok yönlü zorunluluklarını ve kontrollerini kaleme almıştır; hatta yük hayvanlarını koruma önlemleri arasında hayvanların dinlenmelerini bile düşünmüştür” (Çiftçi, 2004: 25,26). Giderek, “...kalite kontrolü sırasında ürünü beğenilmeyen ya da kurallara aykırı bir davranışı saptanan, şikâyet edilen dikici esnafının yaptığı

kalitesiz pabuçlar, dükkânının çatısına asılmakta, halka teşhir edilmekte ve o ayakkabıcının esnaf içerisindeki itibarı düşürülmektedir. Bugün gözden düşmek, itibarı azalmak anlamındaki ‘pabucu dama atılmak’ sözü de bu gelenekten...” gelmektedir (Çiftçi, 2004: 28).

Evren (1999:12)’in araştırmalarına göre,

“Osmanlı’da tüm meslek kuruluşları hiçbir ayırım yapılmaksızın ortak bir adla anılırdı. Örneğin zanaat, meslek, endüstri, tüccar, sanatçı tek bir sözcükle ifade edilirdi. Evliya Çelebi Lonca ile esnafı aynı anlamda kullanırken, padişah emirnamelerinde bu taife’ye (halk, sınıf, grup) dönüşmüştü. Esnafın tüm çalışanlarına ‘efrad-ı amile’ adı verilirdi.”

Ahilik teşkilatı, “yiğitler(yiğit,yamak,çırak,kalfa,usta),Ahi bölükleri, Halife, Şeyh, Şeyhü’l meşayih”(en üst düzeyde denetleyici kurum) olarak gelişmiştir.Tam bir dayanışma ilkesi içinde gelişmiş olan Ahiliğin idare heyeti, tüm sanat ya da zanaat kollarındaki kendi azaları arasından seçilen, genelde beş kişinin temsili ile meydana geliyordu. Heyetin birinci üyesi “Ahi Baba”, ikinci üye “Yiğitbaşı”, üçüncü üye “İşçibaşı”, dördüncü ve beşinci üyeler esnaf ile her türlü iletişimi kuran, “El Hibre” adıyla anılan bireylerdi. Esnaf şeyhliğine yükselmek için, “usta olarak çalışıyor olmak, en az üç usta yetiştirmiş olmak, iyi hali bulunmak” koşulları esastı. Ahiliğin “Formal ve informal” ahlak anlayışından söz eden Karaman (2014: 99-101) formal ahlakın temeli Gül(1971:182,183)’e de dayandırarak, İslam inancına bağlar-ken, informal ahlak anlayışını genel ahlak yapısı ile tanımlamaktadır. Bu ahlak ilkelerinde Gülvahaboğlu(1991:214)’ndan da esinlenerek, “elini açık tut, sofranı açık tut, kapını açık tut, belini bağlı tut, dilini bağlı tut, gözünü ve elini bağlı tut “ uyarıları vardı ve hem üreticiyi ve hem de tüketiciyi koruma kuralları temelleniyordu(Kahraman,2014:101).

Ergin (1995:50)’in araştırmalarına göre,“Ahilik kurumu, fiyat kontrolüyle ilgili fonksiyonlar icra etmesinin yanı sıra, kethüda ve yiğitbaşı’ların reisliklerinde bir araya gelerek baş gösteren problemlerin ve anlaşmazlıkların hükümete aksettirilmeden halledilmesinde de rol oynarlardı.”

Ergin’in, ve kaynağın kaynağına gidildiğinde Şili’nin araştırmalarında, Osmanlı dönemi esnafının zaman, zaman düzenlediği geçit resimleri ve esnaf alaylarından söz edilmektedir; bu alayların duruma göre haftalarca sürebildiği, her gün farklı bir esnaf bölümünün ürettiği ürünleri sergilerken, bir taraftan çalgılar eşliğinde geçit resmi yaptıkları, diğer taraftan aynı anda, kendi sanatını öven şiirler söyledikleri kaynaklarda yer almaktadır.

“Ankara’da Ahiler Yönetimi” meselesi literatürde tartışmalı bir konu olarak gelişmiştir. 1290’lardan itibaren Ankara’nın devlet otoritesinden yoksun kalmış olması nedeni ile şehrin yönetim, asayiş ve güvenliğinden Ahilik teşkilatı sorumlu duruma geçmiş gibi görünmektedir. Konu, Ankara’nın “bir şehir cumhuriyeti hayali” ne dönüşme konusu olmuştur. Ancak Paul Wittek (1946:133)’in açıklamaları ile, II. Meşrutiyet sonrası çıkan bu tartışmalara kendisinin de karşı durduğu ve Avrupa’da, Türkiye’de bu cumhuriyet fikri benimsendiği halde, “Halil Edhem ve Fuad Köprülü’nün de konuya karşı durduklarını” ortaya

koymaktadır. Özellikle Köprülü, Ahilerin şehir hayatında faal ve güçlü olduklarını kabul eder; ancak, yönetimi üslendiklerini kabul etmemiştir. Diğer taraftan, İkdam’da yazan Ahmet Refik “Ankara Ahilere Dair” makalesinde, “Ahiler hükümet etmezlerdi, bununla beraber hükümdarın bulunmadığı yerlerde hakim onlardı.” demiştir. Paul Wittek “Ahiliğin Anadolu’da oynadığı rolü kabul etmekte” fakat, “Ahi Cumhuriyeti” fikrine şiddetle karşı çıkmaktadır (Metin, 2002:479-480).

Ahilik, Anadolu’da Selçuklular ve Beylikler döneminde gelişmiş ve Osmanlılar döneminde yaygınlaşmıştır. Osmanlıların Anadolu’nun birliğini sağlamaları ve tek merkezden yönetim kurmaları ile Ahilik geleneği dönüşüme uğradı, Lonca’lar olarak gelişti. Sıkı bir devlet denetimi ile yaşamaya devam etti. Devlet denetiminin yanı sıra, loncalar tam bir otokontrol içindeydiler; kendi töreleri, kuralları ve gelenekleri vardı:

“Osmanlılar kendilerine özgü kurumlar, örgütler yaratmada çok ustaydı. Esnaf loncaları da bunlardan biriydi. Bütün esnaf loncalara ayrılır, her birinin başkanı, kahyası, ustası, kalfası ve çırakları olurdu. Kendi içinde yerleşmiş törelerine, geleneklerine, geleneklerine uyarak disiplin içinde çalışırlardı. Çırak almak, çırağın kalfalığa yükselişi ve kalfalıktan ustalığa geçiş için bir hafta süren erişirme törenleri yapılırdı. Bu vesileyle de İstanbul’un Kağıthane, Veliefendi, Çırpıcı Çayırı gibi ünlü gezinti yerlerinde çeşitli oyunlar ve gösteriler düzenlenirdi” (Mazak.2013: 103).

Loncaların Ahilik’ten dönüşmesinin kanıtı, Kırşehir’de yaşamış, Ahi Evran soyundan gelmiş olan derici esnafının lonca başı/şeyhinin, dönemin padişahının fermanı ile bütün loncalar için bir otorite olarak kabul edilmesidir. Loncaların hiyerarşik bir yaşamı vardı ve çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa atlamak oldukça zordu. Devlete karşı ‘kethüda’ adı verilen, ustalar arasından seçilmiş bir temsilcileri olurdu; ayrıca sorunları çözmek ve hammadde temin etmek gibi işlerin yürütülmesi için iki yardımcısı da olan ‘yiğitbaşı’ adı verilen seçilmiş bir kişi görev yapardı. Osmanlı döneminde 19. Yy’da ‘Lonca’ kurumu ekonominin batı ile uyumunda, pazarların gelişmesi ve genişlemesinde önemli bir kurum oldu. 20 Yy’da iş ve üretim türleri 300 civarına ulaştı; böylece şehir yaşamına uyum içinde çok sayıda yeni meslekler ortaya çıktı. 1908 yılında esnaf ‘kethüda’ları kaldırıldı ve ‘Cemiyetler Kanunu’ ve ‘Esnaf Cemiyetleri Talimnamesi’ geliştirilerek, çağdaş meslek örgütleri kuruldu.

Ahilik konusunda geniş kapsamlı araştırmaların verisi olan bazı kitaplar, örneğin “2 Ciltlik Ahilik Ansiklopedisi”, Ahiliğin tanımını ve özelliklerini kapsamlı olarak ele almanın yanı sıra, ulaşılabilen en eski dönemden başlayarak adı belli ahileri ve ayrıca Ahilik kapsamında esnafın üretim alanlarını tek tek ele alarak tanıtmaktadır (Küçükdağ, Erdemir, Şahin, 2014). Ayrıca, bol miktarda tarihi değeri olan kaynak bilgiler ve resimlerle bezenmiş bir diğer eser “Dersaadet’te Ticaret” kitabıdır (Nasır, 2011: 354).

3. AHİLİK KAVRAMININ GÜNÜMÜZ YAPILARI

Ahiliğin en temel özelliklerinden biri köklü bir eğitim sistemi içinde zanaatkârı yetiştirmekti. “Esnaf ve sanatkarlara işyerlerinde yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşisine göre mesle-

ğin incelikleri öğretilmiş, kabiliyetli çırak, kalfa ve ustaların elinden tutularak medreselerde eğitim görmeleri sağlanmış ve gerektiğinde kendilerine Orta Sandığı (yardım sandığı)’ndan maddi destekte bulunulmuştur... Ahilik adeta usta yetiştiren bir okul özelliği kazanmıştır”(- Hülâgü, 2012: www.metinhulagu.com). Ahiliğin, dolayısı ile zanaatın eğitim alanındaki bu temel özelliği, günümüze kadar sürmüştür; az sayıda da olsa halen, hiç değilse yaz tatillerinde çocuklarını bir ustanın yanına gönderip meslek öğrenmesini isteyen aileler bulunmaktadır. Ayrıca, çağdaş teknik eğitim kurumlarının kökenine etki edecek niteliktedir. Çünkü teknik eğitimin özünde atölye eğitimi önde gelir ve öğrenciler atölye ortamında uygulayarak öğrenirler. Türk toplumuna özgü bir sentez olarak, Ahilik, istihdam edeceği elemanları kendi bünyesinde yetiştirip eğiterek kazandığı, üretimi aynı bünyede meydana getirdiği, ve satışı da kendi bünyesinde bütünleştirdiği nedenle, hem genel eğitim ve hem de mesleki eğitimi bir bütün kılmaktadır. Böyle bir durumda toplumun ihtiyaçlarını daha kolay karşılıyor ve öğrenme hayat boyu sürüyordu. Günümüze kadar canlı olabilmemesinin en önemli nedeni bu olsa gerekir.

Eski İstanbul’da gündelik hayatın (toplumsal ihtiyaçlar temelinde) gereği olan ve kentin aydınlatılmasında kullanılan (kandil tipindeki) sokak lambalarının üretimleri de zanaat türü küçük atölyelerde ve insan gücü kullanılarak yapılmış olan üretimlerdir. Osmanlı’nın son dönemlerinde, (yarı mamul malzemelerle) gerçekleştirildiği izlenen tarihi lambalar zanaatın önemini açıkça gözler önüne serer (Mazak,2013:174-177). İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin o eski atölyelerinde hala izleri bulunan bu zanaat üretiminin özellikleri günümüze kadar gelebilmiştir.

Victor Hugo’nun “Çalışmak hayat, düşünmek ışıktır” deyişini araştırmasına düstur edinmiş olan Doğan (2006: 70-72) Ahilik’teki örtülü bilginin, bir bakıma ahlak davranışları bilgisinin, kaliteden sonraki temel özelliğini ‘özgünlük’ olarak araştırmıştır. Doğan’ın Ahilik araştırması, tasarım ve yenilikçilik adına önemli olan, ve Ahilik’te örtülü bilgiler adı ile tanımlanan davranışları ve düşünce tarzlarını bu bakış açıları ile güncele taşıyan son derece değerli bilgilerdir:

“...özgünlük, bir başka deyişle farklı olanı bulma, yeniye ulaşabilme sevdasıdır... olanla yetinme ya da var olanı taklit etmeye yönelik bir anlayışın örtülü bilginin gelişimi açısından kabul edilmesi olanaklı değildir. Tersine yeniye de, özgün olanı da yenilik ve yaratıcılık sahibi olanı da koruyan, teşvik eden bir felsefenin egemen olması arzulanır.”

Ahilik kurumunun özgünlüğü ve yeniliği sağlamak ve yaratıcılık sahibi olanları korumak konusundaki özelliğini Uçma (2011: 36, 37)’ şöyle dile getirmektedir:

“Yerleşilen yeni yurttan (Anadolu’da) sanat ve sanatkarlara büyük ihtiyaç olduğundan, bunların korunması gerekiyordu. Bu nedenle, Ahilik kurumunun kuruluş amaçlarından belki de en önemlisi, sanatkarların himaye edilerek sanatlarını icra etmelerini sağlamak ve devamlılığını garanti altına almaktır.”

Ahilikte kalite anlayışı oldukça farklı ve hassas dengelerde gelişmiştir; kalite emek ve kişiliği bir arada barındırır. Buna göre kaliteli beceri ve kişilikteki zanaat ustalarının varlığı,

kaliteli ürünlerin teminatıdır:

“Emek şahsiyeti, şahsiyet emeği yansıtmakta, her ikisi somut üzerinden sonuçlanmakta, şekil bulmaktadır...Eğri elden doğru iş çıkmayacağı felsefesinden hareketle Ahilik’te öncelikle bireylerin bilgili, doğru, dürüst ve şahsiyetli olmalarına önem ve öncelik verilmektedir (Doğan, 2006:68,69).

Diğer taraftan Ahilik’te örtülü bilgi kavramı, günümüz işletmeleri için gelişim ve paylaşım örneği teşkil etmektedir. Bu bilgilere göre, Doğan (2012: 82-96) örnek olabilecek paylaşım ilkelerini –“Uzun dönemli istihdam, eğitim, -Uzun süreli ve çok aşamalı terfi sistemi,-Sabır, -sadakât, -Saygı: İcazet alma, -Sevgi, -Sır tutma, -Samimiyet/içtenlik, -Güler yüzlü olma, -Güven, -Yol kardeşliği, -Yaran odaları (soyut ve köklü birikimlerin paylaşımı için), -İşbaşında eğitim, -Yalınlık/sadelik, -Affedici olmak” şeklinde derlemiştir.

Günümüz Bursa Şehri’nde hali hazırda var olan ve tüm çalışma tarzları, gelenekleri, davranışları, ve çoklu ilişkileri ile Osmanlı dönemi Ahilik Teşkilatı’nın özelliklerini çağdaş anlamda bile sürdürebilen “Terzilik”, “Yorgancılık”, “Devdahlık (ip eğirme, çeşitli kalite ve tarzda iplik, urgan yapma sanatı)”, “Semercilik”, “Saraççılık”, “Süpürgecilik”, “Küfecilik”, “Fıçıcılık”, “Kalaycılık” sanat ve zanaatları mevcuttur (Taş, 2011: 63-177)

Günümüz esnaf ve sanatkârlık/zanaatkârlık kurumunu bu denli etkileyen, Türk toplumunun soyut ve somut ihtiyaçlarını gidermekte bu denli etkin olan Ahilik kurumu ne yazık ki, Osmanlı’nın son dönemlerinde kendisi gibi çok zayıfladı ve yok olmaya yüz tuttu; Avrupa sanayiinin dışarıdan fazla hammadde alıp dışarıya mamul madde satan ticari girişimlerinin Anadolu’ya da yönelmiş olması buna karşılık, Osmanlı Devleti’nin hiçbir önlem alacak gücünün kalmaması, yabancı tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanımış olması, Avrupa menşeli ürünlerin ülkeyi istila etmesi ile yerli piyasanın çok daralması ve giderek ekonominin çökmesine neden olmuş olması; buna bağlı olarak imparatorluğun çok zayıflamış olması, bütün bunların sonucunda, üretim ve pazarlama olanakları oldukça daralmış olan esnaf ve sanatkârların iş yapamaz duruma gelmeleri, ahlaki çözülmenin de sebebi olmuş ve Ahiliğin ortadan kalkışını hazırlamıştır.

4. ZANAAT KAVRAMI

Zanaat, toplumların sosyo-kültürel yaşamları hakkında bilgi edinmeyi sağlayan, insan emeği yoğun olan bir üretim türüdür. İnsanların maddeye dayanan ihtiyaçlarını karşılamak için, el emeğine dayalı, yamaklık, çıraklık-kalfalık ustalık aşamaları sürecinden geçen bir etkinlik, bir meslek alanıdır. İnsanların ihtiyaç duydukları çeşitli eşyaların üretimi, bakımı, tamiri dışında hizmet konusu da zanaat alanının kapsamındadır. Zanaat işletmelerinin küçük ölçekli olmaları, el üretimi düzeyinde üretim yapmaları, onları endüstriyel üretimden farklı kılar. Ürünleri çeşitlendirmede ve müşterinin isteğine göre üretim geliştirme konusunda çok esnekler.

Endüstri devrimi öncesinde, zanaat üretiminin çok geliştiği ve artan nüfus oranında yaygınlaştığı, buna paralel olarak endüstri devrimine zemin hazırladığı bir gerçektir. Bu dönemler-

de, zanaat ustalarından beklenen talepler doğrultusunda, ve ustaların becerilerinin iyiden iyiye gelişmiş olduğu bir zaman diliminde, ustaların ürettiği ürünlerin ve bu ürünleri üretirken geliştirilmiş bulunan araç-gereçlerin çeşitliliği zanaatin önemini ortaya koymaktadır. George Basalla, insan ürünü olan şeylerin çeşitliliğini, taş aletlerden mikroçiplere, su değirmenlerinden uzay gemilerine, raptiyelerden gökdelenlere kadar, canlı türlerinin çeşitliliği kadar şaşırtıcı bulmakta ve Karl Marx'ın çekiçlerin çeşitliliği konusunda düştüğü hayreti aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

“1867 yılında Karl Marx, İngiltere'nin Birmingham kentinde beş yüz farklı tip çekicin üretildiğini öğrendiğinde çok şaşırmıştı. Normal olarak buna şaşırması da gerekirdi. Bu çekiçlerin her biri, endüstri veya zanaat sektöründe özel bir işlevi yerine getirmek üzere imal edilmişti. Eski ve yaygın bir alet olan çekicin bu kadar çok değişik tipinin üretilmesine yol açan güçler nelerdir? Ya da daha genel olarak ifade edersek, insan ürünü olan şeylerin neden bu kadar çok farklı tipi vardır” (Basalla,2013:15)

Karl Marx'ı hayrete düşüren ve Basalla'a konu edindiren 1867 yılı çekiçlerinin üretimi ağırlıklı insan gücü ile yapılan üretimdi ve işlevsellikleri konusunda bu çekiçlerin çeşitliliğine yön verenler onları kullanan ve üreten zanaat ustalarıydı.

Basalla (2013:37) “Teknolojinin Evrimi” adlı eserinde, Darwin'in geliştirdiği kuramın üstün başarısına tanık olmuş olan Pitt-Rivers'in evrimci doktrinin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunma isteği ile, ama yine abartmaksızın, “bilinçsiz ayıklama” düşüncesini ortaya attığını, buna bağlı olarak, “zanaatkârlar(in) önyak oldukları küçük gelişmelerin uzun dönemli sonuçlarından bütünüyle bihaber olsalar da ürünlerle ilgili değişim(in), ilerlemeci bir çizgiye doğru yönelmiş” bulunduğunu açıklıyordu:

“Zanaatkârlar zaruri bir ihtiyacın karşılanması sırasında farkına varmaksızın teknik ilerlemenin güçlenmesine ve hız kazanmasına yardımcı olmuşlardı.”

“Zanaatkâr” adlı kitabında, sanat ve zanaat kavramlarını araştıran Sennett (2009:73-75) öğrenme süreci ile sahip olunan ustalık için, “...takriben on bin saatlik bir tecrübenin gerekliliği...” yapılmış ölçümlerle ortaya konmuştur. Ona göre, “Beceri, eğitilmiş bir pratiktir; modern teknoloji kendisini kullananları tekrara dayanan, somut ve elle yapılan bir eğitimden yoksun bıraktığında kötü şekilde kullanılmış demektir. Kafa ve el birbirinden ayrıldığında, bunun sonucu zihinsel bir tahribattır.” Açıklamaları yapmaktadır.

Asıl kaynağı, Raymond Tallis, The Hand: A philosophical Inquiry in Human Being, Edinburgh University Press. 2003: 4 , olan, Immanuel Kant'ın “El akıldaki bir penceredir” deyişi, bu pencereyi açmayı başaran sanatçılar ve aklın içindeki eli iyi kullanabilen zanaatkârlar için değerlidir (Sennett, 2009: 197). Sennett' düşüncesine göre, yaptığı işi defalarca tekrar eden zanaatkâr için tekrar etmek bir deneyimdir bir “ritm”dir; beceri kazanan zanaatkarın ritm duygusu, el ve göze aynı anda aktarıldığında, beceriyi pekiştiren ritm duygusu, zanaat

eserinde, el becerisini maddi ihtiyaç gidermek için kullanır.

Doğan (2012: 71) zanaatkarlığın özelliklerini, “...el emeğine dayalı., işini iyi yapmak...” gibi değerlendirmelerle aşağıdaki özeti ortaya koymaktadır:

- “Üretimde el emeği hakimdir. Makineler yerine aletler üretimde yardımcı elemandır.
- Üretim küçük atölyelerde gerçekleştirilir. Çalışan sayısı sınırlıdır. Çırak, kalfa, usta süreci ile vasıf kazanma, geleneksel eğitim ile gelişir.
- Ürünler siparişe dayalı olarak üretilebileceği gibi ustanın yaratıcı emeği ile kendi tasarladığı ürünlerin üretimine de olanak tanınır.
- Üretim teknolojisi basittir ve el emeği ile üretildiği için tümüyle bir standarda sahip değildir.
- Üretim aynı mekânda, piyasa ile doğrudan ilişki ile gerçekleşir.”

Bütün bu özellikleri ile zanaat kavramı, toplumsal ve insancıl özellikleri önde olan, üretirken mutluluk ve verimlilik duygusu veren bir üretim tarzıdır.

5. ZANAAT KAVRAMININ AHİLİK KÜLTÜRÜYLE BAĞI VE ÇAĞDAŞ GELİŞİMİ

Zanaat kavramının kültürle bağının paralelinde Ahilik kültürü ile bağı günümüze kadar yok olmamış ve izlerini bırakmıştır. “Usta-Çırak ilişkisi, iş kolunda küçüğün büyüğe saygısı, karşılıklı yardımlaşma..gibi uygulamalar Ahilikten kalan uygulamalardır.” Günümüzde bile çoğunluğu geçerli olan meslekler temelinde ele alındığında, mesleklerin öncüleri kutsal kitaplarda adı geçen peygamberlerdi: “Adem-Tarımcı, Şit-Hallaç(iplikçi), İdris-Terzi, Nuh-Marangoz, Hud-Ticaretçi, Salih-Deveci, İbrahim-Sütçü, İsmail-Avcı, İshak-Çoban, Yusuf-Saatçi, Musa-Çoban, Zülküf-Ekmekçi, Lut-Tarihçi, Üzeyir-Bağcı, İlyas-Çulhacı, Davut-Zırhçı, Lokman-Hekim, Yunus-Balıkçı, İsa-Gezgin, Muhammet-Tüccardı”(Zaman,2009:4), (<http://suleymanzaman.tr.gg/>).

Zanatın el emeği söz konusu olduğunda, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO)’nun 17 Ekim 2003 Tarihinde Paris’te kabul edilen MISC/2003/CLT/CH/14 sayılı Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi zanaat kavramını yeniden aktüel hale getirmiştir.

Modernizm döneminde geleneksel zanaatkarlık yerini makineli üretime bırakmışken, 1960 lı yıllarda gelen Postmodern döneminde

“...tüketici talepleri doğrultusunda (1970’li yıllardan itibaren de aşırı endüstrileşmeyi yavaşlatmaya destek olmak adına ve sürdürülebilirlik kavramı gereği) birlikte kullanılır olmuştur...Pazarlama stratejisi olarak...Tüketilen nesnelere için zanaat üretimi dense de ürünler, kimi zaman vasıflı ‘işçi’ler tarafından üretilmekte kimi zaman da geleneksel özelliklerin sadece bir kısmını kullanan küçük girişimci/sanatçı tarafından

piyasaya sunulmaktadır. Postmodernizmin geleneksel ile modern arasındaki zıtlığı törpüleyen, sistem içinde her birini kullanabilen özellikleri, vasıflı ustayı kimi zaman sanatçı kimi zaman girişimci sıfatları ile tanımlamakta ve piyasada zanaat üretimini görünür kılmaktadır”(Doğan, 2012: 82).

Postmodern dönemde üretim türlerinin birlikte gelişmiş olması, tüketimci toplumsal bakış açısı dikkate alındığında, markalaşmaya rağmen, el emeğinin piyasada talep ediliyor olmasında popüler kültürün etkisi vardır; ancak popüler kültüre sürdürülebilirlik araştırmalarının, yeşil üretimin, çevre ve eko sistem koruma vb. kavramların etki ettiğinden de söz edilebilir.

Zanaatin Anadolu'daki kökeni olan ve XII-XIII Yüzyıllarda görülmeye başlanan Ahilik, “... günümüzdeki sigorta şirketleri, kooperatif ve sendika gibi kurumlarda eşdeğer görevde olduğunu söylemek mümkündür” (Bakır, 2014: 407). Ayrıca yine günümüzdeki işletmelerin “etik bir iş dünyası ortamında çalışmalarını sağlayacak, sosyal sorumluluk ve toplam kalite yönetimi kavramlarının, Ahilik kurumu ile benzeşen özellikleri, bu bağlamda Ahilik kurumunun örnek gösterilmesi”, zanaat kavramının Anadolu'daki temeli olan Ahiliğin, Kantarcı (2014: 177-190)'nın araştırmasında ayrıntıları ile dile getirilmiş olduğu dikkate değer.

Ahiliğin, dolayısı ile zanaat kültürünün güncel yaşamdaki etkileri, tüketicin korunması konusunda yeniden kendini gösterebilecektir. Çünkü kendi döneminde, dolaysız olarak, tüketiciyi korur ve yardımcı olurdu. Geniş bir çerçeveden bakıldığında, günümüzde, tüketicilerin organize olması, hükümetlerin, işletmelerin, Sivil Toplum Kuruluşları'nın tüketiciyi koruyucu önlemleri, tüketicinin bilgilendirilmesi ile mümkündür. Gündüz, Kaya, Aydemir (2012: 45-48)'in araştırmalarında, (Mahiroğullar,2011:149-150)'ninde bilgilerine dayanarak, Ahilikte,

“Hatalı üretilmiş malın satılması, satılan malın normal dayanma sürecinden (garanti süresi) önce eskimesi ve imalat hatası durumunda yanisi verilerek müşterinin mağduriyetinin giderilmesi sağlanmıştır. Ayrıca Ahi yetkilileri yalnızca yurt içinde üretilen malların sağlamlığıyla ilgilenmemiş; ülke dışından ithal edilen malların da gerek ‘kalitesini’ gerekse ‘kullanma uygunluğunu’ kontrol etmişler; sağlığa zararlı olup olmadığını belirlemişlerdir. Ahiliğin bu noktadaki temel anlayışı, müşteri memnuniyeti odaklı ‘Müşterinin velinimet’ olarak görülmesinde saklıdır.”

Ahilikte, buna bağlı olarak zanaat üretiminde ‘Müşterinin velinimet’ olması kavramı, “... günümüz işletmeciliğinde ‘müşteri odaklılık’ söz konusu...” olduğunda Ahilik Teşkilatı ile çok iyi bağdaşan, insan merkezli bir yapının özelliği ortaya çıkmaktadır. Yine güncel işletmelerin çalışma hayatları, yönetimleri vb. yapılarında, Ahilik/zanaat teşkilatı arasındaki paralellik, “etik kurallar, sosyal sorumluluk, müşteri tahmini” ya da beklentisi, insan kaynağı yetiştiren ya da yaratan “mentorluk” gibi kavramlar çerçevesinde eş değerde görülmektedir (Zorlu, Merdan, Ege, 2012: 77).

Soysal, ve Tan,(2013:186-202)'nin araştırmalarında, Kilis Küçük Sanayi Sitesi işletmeleri

örnekleme olarak seçilmiş, 98 işletme sahibi ve yöneticisi nin bilgilerine başvurularak istatistikler elde edilmiştir. İşletmelerin demografik yapıları, personel ilişkileri, müşterileri ilişkileri, diğer işletmelerle komşuluk ilişkileri, işletme yetkililerinin genel görünüm ve davranışları, mesleki gelişme ve hatta çevre ile ilgili görüşleri sorgulanmıştır. Bulguların genelinde, çalışanlara sağlıklı ve güvenli bir çalışma ortamı sağladıkları, müşteri memnuniyetine önem verdikleri, satış sonrası hizmet vermeyi önemsedikleri, diğer esnaflarla sosyal ilişkilerinin iyi olduğu, çalışanlara ve müşterilere nezaketli olmaya dikkat ettikleri, çalışma anlayışında inancın da gereği olan helal, besmele kavramları vb. dikkat ettikleri, mesleklerinin saygınlığını korumak adına kendilerini geliştirmek ve yenilikleri takip etmek için çaba harcadıkları gibi tavır ve düşünceler olumlu tarafları olurken, yeni çırak, kalfa, usta yetiştirmekte zorluk çektikleri, ürün ve hizmetlerin fiyat belirlemede müşterileri pek düşünemedikleri, Küçük Sanayi Sitesi'nin sorunlarında pek ortak hareket edemedikleri, müşterilere öncelikle kendi ürün ve hizmetlerinin faydası konusunda tavır sergiledikleri ortaya çıkmıştır. Konu esnafın öteden beri ekonomik sıkıntı içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu araştırma Kilis esnafının çok bilinçli olmasa da Ahilik ve zanaat geleneğinin bazı temel özelliklerini sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu da göstermektedir ki, Ahilik/zanaat geleneğinin Tüm Türkiye'de daha iyi tanıtılması ve önemli özelliklerinin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

6. BULGULAR, TARTIŞMA VE SONUÇ

Bildiri Ahilik konusunu çok kapsamlı olarak, en eski tarihlerden başlamak üzere araştırmıştır. Ahilik konusunun oldukça geniş kapsamlı araştırılmış olduğu gerçeği de bu bağlamda öğrenilmiş bulunmaktadır. Fakat bu bildiri, Ahilik'i bu zamana kadar öncelikle ele alınmamış bulunan farklı bir bakış açısından, ağırlıklı olarak, zanaat kavramı çerçevesinde ele almıştır.

Gerçi Ahilik hem bir inanç ve ahlâk kurumudur ve hem de toplumun maddi ihtiyaçlarını zanaat üretimi temelinde karşılayan bir üretim ve hizmet kurumudur. Ancak son yılların her alanda daha çok görülen ve algılanan sürdürülebilirlik kavramı araştırmacıları, aşırı endüstrileşmenin çevreyi kirlettiğini, buna karşılık binlerce yıldan beri gelişmiş olan ve günümüzde küçük, hatta mini KOBİ'ler olarak halâ varlıklarını sürdürmeye az da olsa devam eden zanaat alanı ve zanaat ustalarının üretimlerini özellikle tavsiye etmektedirler. Konu tartışmaya açıktır. Böyle bir tartışma konusu kapsamında zanaat üretiminin büyük seri ya da kitle üretimleri ile yarışamayacağı da bir gerçektir. Her şeye rağmen, AB'nin zanaat üretimlerini KOBİ üretimleri ile aynı kefeye koyması, 6. ve 7. Çerçeve programlarında KOBİ'leri dolayısı ile zanaat üretimini destekleyici önlemler almış olması dikkate alınır, Türkiye'de henüz tamamı tükenmemiş olan, bazıları yarı el yarı makine üretimi ile kendilerini geliştirerek mini KOBİ'ler grubunda yer almış bulunan, zanaat üretimlerinin giderek daha çok korunması ve geliştirilmesi

gereği daha iyi anlaşılacaktır.

Yukarıda, bildiri kapsamını aşmış gibi görünen, ve fakat, zanaat üretimini destekleyen bilgiler doğrultusunda, kökeni Türk kültürünün en eski devirlerinden beri maddi varlıkların üretimlerini sağlayan, bu güne kadar özelliklerini belli oranda koruyabilmiş olan, zanaat üretimlerinin ve zanaatkarların geleceğe yönelik olarak daha iyi korunmak ve geliştirilmek üzere mutlaka desteklenmesi gereklidir. Özellikle zanaat üretimine bağlı ahlâki kuralların yeniden ele alınması ve toplumsal ahlâkın verilerine yeni bir bakış açısı ile katkıda bulunması bu bildirinin görüşü ve önerisi olmuştur.

Sonuç olarak, bildirinin araştırdığı ve öne sürdüğü bilgilerin, zanaat üretimini yeniden aktüel hale getirmesi, sürdürülebilirliğini sağlayarak, her dönemin gençliğinin çeşitli zanaat alanlarında yetiştirilmesinde destek vermeyi amaçlayacak algıların uyarıcı ve sürekli açık tutucu olması umut edilmektedir.

KAYNAKÇA

BAKIR, Sıddık, 2014, Bir Eğitim Kurumu Olarak Ahilik ve Hülya taş'ın 'Günümüz Bursa Esnafında Ahilik Kültüründen İzler' Adlı Eseri, Uluslararası Türkçe Edebiyat, Kültür, Eğitim Dergisi-International Journal of Turkish Literature Culture Education, Volume 3/1, ss: 406-415

BASALLA. George, 2013, Teknolojinin Evrimi, Çeviren: Cem Boydemir, DoğuBatı Yayınları, Ankara, ss:15,37

ÇİFTÇİ, Cafer, 2004, Müşteri Memnuniyeti, Kalite ve Osmanlı Esnafı, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 5, Sayı: 7, ss: 17-34 DEMİRPOLAT, Anzavur, AKÇA, Gürsoy, 2004, Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları, Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 15, ss: 355-376

DOĞAN, Hulusi, 2006, Ahilik ve Örtülü Bilgi – Günümüz İşletmecilerine Dersler, Ekin Kitabevi ve Yayınları, Bursa, ss: 70-72

DOĞAN, Hulusi, 2011, Günümüz İşletmeleri için Ahilik Kültüründen Örtülü Bilginin Gelişimi ve Paylaşım Örnekleri, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, sayı: 4, ss: 77-96

DOĞAN, Elif Tuğba, 2012, Zanaatkarlığın Günümüzde Yeniden Yorumlanması: Yeni Zanaatkarlık mı?, Çalışma İlişkileri Dergisi; Journal of Labour Relations, cilt 3, sayı 1, P-ISSN: 2146-0000, E-ISSN: 2146-7854, ss: 67-85

ERGIN, Osman Nuri, 1995, Mecelle-i Umur-ı Belediye, c. 1, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, ss: 50, 52

EVREN, Burçak., 1999, Osmanlı Esnafı, THY tarafından gerçekleştirilmiştir. Doğan Kitap Matbaası, İstanbul, ss: 12,

GÖKSU, Sadık, 2011, Kırkanbar-Ahilik Ansiklopedisi- Ahilik Tarih Öncesinde Başlar-Sonsuzdan Gelir-Sonsuza Gider, Uranus Araştırma Yayınları, İstanbul, ss: 61-65, 154-165

GÖLPINARLI, Abdülbaki, 1949-1950, İslâm ce Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları, İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, XI:6-11 (Ayrıbasım), ss:267-269

GÜNDÜZ, Ali Yılmaz, KAYA, Mehmet, AYDEMİR, Cahit, 2012, Ahilik Teşkilatında ve Günümüzde Tüketicilerin Korunmasına Yönelik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlen-

- dirme, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi, C.XIV, SII, ss: 37-53
- HÜLAGÜ, M.,Metin, 2012, Ahi Evran ve Ahilik, (erişim adresi: (<http://www.metinhulagu.com>), (erişim tarihi: 21 Mart 2012).
- KANTARCI, Zeynep, 2014, An Ethical Business for Social Responsibility and Total Quality management: Shi Community Case, Etik Bir İş Dünyası İçin Sosyal Sorumluluk ve Toplam Kalite Yönetimi: Ahilik Örneği, Route Educational and Social Science Journal, Volume 1 (2), ss: 177-190
- KARAMAN, Ramazan, 2014, Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 1, ss: 93-108
- KARTAL, Ahmet, 2009, Kerâmât-ı Ahi Evran Mesnevîsi Üzerine Notlar, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 2, ss: 223-242
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, ERDEMİR, Yaşar, ŞAHİN, Bekir, 2014, Ahilik Ansiklopedisi, Cilt I ve II, ISBN 978-605-5254-16-2, Sahibi: Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Atalay Matbaacılık, Ankara
- MAZAK, Mehmet, 2013, Gündelik Hayattan Renklerle Eski İstanbul, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, ss. 103, 174-177
- METİN, Celal, 2002, Ankara’da Ahiler Yönetimi (1290-1354) Meselesi, Türk Kültürü Dergisi, Yıl: XL, Sayı: 472, ss: 473-485
- NASIR, Bayram, 2011, Dersaadet’te Ticaret, İstanbul Ticaret Odası Yayını-İstanbul’a Yönelik Araştırmalar, Yayın no: 2010-109, İstanbul
- ÖZERKMEN, Necmettin, 2004, Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları-Sosyolojik Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 44, 2, ss: 57-78
- SENNETT, Richard, 2009, Zanaatkar, İngilizceden cev: Melih Pekdemir, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, ss: 73-75, 197
- SOYSAL, Abdullah, TAN, Mehmet, 2013, Ahilik İlkelerinin Günümüz İşletmelerine Yansımaları: Kilis Küçük Sanayi Sitesi İşletmeleri Örneği, İktisadi, İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı:1, ss: 186-202
- ŞEKER, Mehmet, 2011, Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Namelerin Yeri – Seyyid Hüseyin el-Gaybî’nin ‘Muhtasar Fütüvvet-Nâme’si, Ötüken Yayınları, İstanbul, ss: 19, 20, 87
- TAŞ, Hülya, 2011, Günümüz Bursa Esnafında Ahilik kültüründen İzler, Gaye Kitabevi ve Yayınları, İstanbul, ss: 63-177
- TAESCHNER, Fraz,(1955), İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı), (Çev. Fikret Işıltan). İÜİFM, İstanbul, 15(1-4), 1-32’de 18
- UÇMA, İsmet, 2011, Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak-Ahilik, İşaret Yayınları, İstanbul, ss: 32, 36, 37
- WITTEK, Paul, 1946, Orta Zamanlarda Ankara, Çığır Mecmuası, c.: 4/49, ss:133
- ZAMAN, Süleyman, 2009, Ahilik, (erişim adresi: <http://suleymanzaman.tr.gg/AHBL-BK-NED-f.htm>), (erişim tarihi: 18 Ekim 2009), ss: 4
- ZORLU, Kürşat, MERDAN, Ethem, EGE, Özlem, 2012, Ahilik Kültürünün Günümüz İşletmelerinde Bilinirliği Üzerine Bir Araştırma: Gümüşhane Örneği – A Study on the Culture of Akhism Knowledge in Today’s Managements: The Case Study of Gümüşhane City, Zeitschrift für die Welt der Türken-Journal of World of Turks, Volume 4, No. 3, ss: 73-94

BEKTÂŞÎ GELENEĞİ VE AHİLİK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA AHİ-BEKTAŞÎ SEMBOLLERİ

Ömer Faruk TEBER*

Özet: Bu çalışmada Bektâşîliğin hayat tarzını düzenleyen, dünya ve ahirette iyi insan olarak mutlu olmanın yollarını gösteren kuralları; bir arada yaşayabilmenin kodlarını ve yetmiş iki milleti bir görebilmenin ahlak sistemini bizzat Bektâşî geleneğinin yazılı kaynaklarından aktarmaya çalışacağız. Son derece zengin olan Bektâşî geleneğini, sözlü kültür yanında yazılı kültür de oluşturmaktadır. Tarihsel arkaplanı çok derinlere giden sözlü kültürün yanı sıra XVI. asırdan itibaren bu gelenek içerisinde kitabî kültürün oluştuğunu görebilmekteyiz. Bu bakımdan Bektâşîliğin kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir. Bektâşîliğin, Fütüvvet teşkilatı içerisinde örgütlenmiş yapısı olan Âhiliğin XIII. yüzyıl zâviye geleneğinden, erkân ve âdâb olarak pek çok unsur ve inanç motifini alarak devam ettirdiği bilinmektedir. Buna göre; Ahî teşkilatlarının bir nevi ilmihali sayılabilecek Fütüvvetnâmelerde yer alan, merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde tâlib-mürşid ile ilgili fasıllar, Bektâşîlikte önemli bir kurum olan “musahiblik”, Fütüvvetnâmelerde “yol ata” ve “yol kardeşi” edinme diye anlatılan erkân, “kırklar cem’i” ilgili rivâyetler ve “şed kuşanma”, “hırka”, “tâc” gibi özel ritüel ve davranışların varlığı Ahilik-Bektâşîlik ilişkisini ortaya koymaktadır. Yine XIV. yüzyılın sonunda ve XV. yüzyılın başlarından itibaren teşkilatlanmaya başlayan Bektâşîliğin, Ahilikteki Bâtınî unsurları bünyesinde erittiği de ifade edilmektedir. Alan uzmanları, Ahîlerin XIV. yüzyıl sonlarında Bektâşî adını alarak silsilelerini Hacı Bektâş-ı Velî’ye isnat ettirmeye çalıştıklarına dair farazyeler olduğunu, bunların fütüvvetnâmelerin esaslı bir tahlili durumunda kuvvetleneceğini ifade etmektedirler.

Bektâşîlik ve Ahilik insan ruhunu arındırma gayesi güden, fikrî inceliğe sahip kemal sahibi insanların oluşturduğu faziletli bir toplum inşa etmeyi esas alan tasavvuf okullarıdır. Biz bu tebliğimizde Hacı Bektâş-ı Velî geleneği ile Ahi Evran tarafından Hacı Bektâş-ı Velî’nin tavsiyesiyle kurulduğu bilinen Ahiliği Bektâşî erenlerinin menâkıpları ile Bektâşî Erkânâmeleri ve Fütüvvetnâmeler çerçevesinde ele alarak Türk-İslâm düşüncesine katkılarını ortaya koymaya çalışacağız. Bektaşilik, bir kısım bilim çevrelerince ileri sürüldüğü gibi tasavvufi/mistik anlayışı, İslam dünyasında dünyevî sorunlardan kaçmayı esas alan bir sufizm değil; tam aksine hakikatın peşinde koşan dinamik bir şahsiyet inşasına çalışmayı esas alan bir tarikattir. Genel olarak vahdet-i vücûdçu bir anlayışa sahip Bektaşî düşüncesinin topluma kazandırmak istediği mesaj, bizzat Kur’ân ilahiyatı ve Sünnet-i Nebeviden özümsemiştir.

Anahtar Kelimeler: Bektâşîlik, Birlikte Yaşama, Hacı Bektâş-ı Veli, Türk-İslâm Düşüncesi, Sevgi ve Kardeşlik.

*Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: omerfarukteber@akdeniz.edu.tr.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Bektâşîliğin hayat tarzını düzenleyen, dünya ve ahirette iyi insan olarak mutlu olmanın yollarını gösteren kuralları; bir arada yaşayabilmenin kodlarını ve yetmiş iki milleti bir görebilmenin ahlak sistemini mistik sembolik unsurlar üzerinden bizzat Fütüvvet ehli ve Bektâşî geleneğinin metinlerinden aktarmaya çalışacağız. Son derece zengin olan Ahi ve Bektâşî geleneğini, sözlü kültür yanında yazılı kültür de oluşturmaktadır. Ahi dergahlarına bağlı tasavvuf ehline sosyal hayatta bir etik davranış haritası çizen Fütüvvet-nâmeler ve aynı amaca yönelik yazılmış Bektâşî Erkânâmeleri bu gelenek içerisindeki kitâbî kültürün güzel örnekleridir. Bu bakımdan Bektâşîliğin ve Ahiliğin kurumsallaşmış bir yapıya sahip olduğu da söylenmelidir. Bektâşî zümreleri ile Ahi zümreleri aynı coğrafyada birbirinden farklı olmayan sosyo-kültürel muhitte dinî-tasavvufî bir faaliyet sergilemişlerdir. Her iki zümrenin pirleri olan Ahi Evren ve Hacı Bektâş-ı Veli'nin ilişkileri Hacı Bektâş Velâyetnâmesine de yansımıştır.¹ Bu iki gelenek arasındaki ortak düşünce birliği asırlarca Türk düşünce yapısının bel kemiğini oluşturmuştur. Özünde evrenselci bir anlayış ve kurguya sahip olduğu iddia edilen modern Batı düşüncesi karşısında² Ahmet Yesevi düşüncesine dayanan fütüvvet ahlak sistemi ve Bektâşî geleneği her seviyedeki evrensel mesajları ile yalnızca Doğu toplumları için değil tüm çağdaş dünyaya birer ilham kaynağı ve cazibe merkezi olacaktır.

2. TARİHTE AHI TEŞKİLATLARI

Büyük Osmanlı tarihçisi Âşık Paşâzâde, Tevârih-i Âl-i Osmân'da Anadolu'da İslâmiyet'in yayılmasında dört büyük zümreden söz eder: Abdâlân-ı Rûm, Ahîyân-ı Rûm, Gaziyân-ı Rûm ve Bacıyân-ı Rûm. Bu bilgi Âhiyân-ı Rûm'un yalnızca bir esnaf dayanışma teşkilatı olarak görülmeyeceğinin ve aynı zamanda derin bir İslâmî-tasavvufî-ahlâkî düşünceye sahip ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh mürid ilişkilerini sürdüren; bunun yanı sıra da sosyo-ekonomik hayatı düzenleyen bir kurum olduğunu göstermektedir. Ahiliğin kurucusu olarak bilinen Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 1262), tarihte esnaf dayanışma teşkilatı olarak önemli bir rol üstlenmiştir.³ Ahi Evren olarak meşhur bu şahsiyetin kurduğu Ahi teşkilatları, çağdaş dünyanın ekonomik kurumları sayılan kooperatifçiliğin geliştirilmesi, sendikacılık ve işçi-işveren ilişkileri ile gelir dengelerindeki eşitsizliğin giderilmesi, üretim ve tüketim mekanizmalarının kontrolü gibi konularda müracaat edilecek önemli bir tarihi örnek olarak görülmelidir. Ahi birlikleri, Ahî Ocakları, meslekî dayanışma ve yardımlaşma birlikleri olmasının ötesinde kaynağını Kur'an ve Sünnetten alan kendine özgü teşkilat disiplinine sahip İslâmî tasavvufî bir kurumdur. Ahilik nizamnâmesi olarak da bilinen Fütüvvetnâmeler her müntesibin uyması gereken ticari ve etik değerlere göre düzenlenmiş yol haritaları hükmünde teşkilat yasalarıdır. Temelini teşkilatın kurucusu Ahî

¹ Abdulkâki Gölpinarlı, Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli, Vilâyetnâme, İstanbul 1958, s.49-52.

² Mehmet Evkuran, Çağdaş Sorunlar ve Kelam, Ankara 2015, s.11.

³ Ziya Kazıcı, "Ahilik", DİA., C.I, İstanbul 1988, s.540.

Evran'ın öğretilerinden alan bu fütüvvetnâmelere göre Ahî'nin eli, kapısı, sofrası herkese açık olmalı; eline, beline, diline sahip olmalı. Onlar yalnız iş hayatı içerisinde değil aileden toplumsal yaşama kadar hayatın her alanında erdemli birer birey ve faziletli bir toplum olmalıydılar. Her zanaat sahibi bağlı olduğu kurumun ticaret hukukuna saygılı olarak çalışmak zorundaydı. Buna göre aldatma ve hile yapmaya imkan vermeyen bir iş ahlakı, sağlam ve dayanıklı ürün sunmaya yönelik kalite garantisi, her zaman denetlenebilir belli oranda kâr ve kazanç, adaletli kontrol sistemi temelinde teşkilatlanmış Ahîler, buldukları toplumda sosyal hayatın ve ekonomik sistemin bir nevi sigortası hüviyetini taşımışlardır. Yine Ahîlerin esas aldıkları her esnaf grubunun öncüsü olan bir peygamber bulunur ve o esnaf grubunun piri olarak kabul edilirdi. Tüccarların piri Hz. Muhammed (a.s.), çiftçilerin Hz. Adem (a.s.), dokumacıların Hz. İlyas (a.s.), marangozların Hz. Nuh (a.s.), balıkçıların Hz. Yunus (a.s.), terzilerin de Hz. İdris (a.s.) piri sayılmışlardır.

Yine XIV. yüzyılın sonunda ve XV. yüzyılın başlarından itibaren teşkilatlanmaya başlayan Bektâşîliğin, Ahilikteki Bâtınî unsurları bünyesinde erittiği de ifade edilmektedir. Alan uzmanları, Ahîlerin XIV. yüzyıl sonlarında Bektâşî adını alarak silsilelerini Hacı Bektâş-ı Velî'ye isnat ettirmeye çalıştıklarına dair faraziyeler olduğunu, bunların fütüvvetnâmelerin esaslı bir tahlili durumunda kuvvetleneceğini ifade etmektedirler⁴.

Bektâşîlik ve Ahilik insan ruhunu arındırma gayesi güden, fikrî inceliğe sahip kemal sahibi insanların oluşturduğu faziletli bir toplum inşa etmeyi esas alan tasavvuf okullarıdır. Biz burada Hacı Bektâş-ı Velî geleneği ile Şakaik-i Numâniye'de ârif-i billah olarak tavsif edilen Ahi Evran⁵ kurulduğu bilinen Ahiliği, Bektâşî erenlerinin menâkıpları ile Bektâşî Erkânâmeleri ve Fütüvvetnâmeler çerçevesinde ele alacağız. Bunu yaparken birkaç örnek üzerinden de Türk-İslâm düşüncesine katkılarında söz edeceğiz. Bektaşilik, bir kısım çevrelerce ileri sürüldüğü gibi tasavvufî/mistik anlayışı, İslam dünyasında dünyevî sorunlardan kaçmayı esas alan bir sufi yapılanma değil; tam aksine hakikatın peşinde koşan, dinamik bir şahsiyet inşa etmeyi hedefleyen bir tarikattır. Genel olarak vahdet-i vücûdçu bir anlayışa sahip Bektaşî düşüncesinin topluma kazandırmak istediği mesaj, bizzat Kur'an ilahiyatı ve Sünnet-i Nebvîden özümsemiştir. Fuat Köprülü de Bektaşilik ve Ahilik arasında âyin ve erkân itibarıyla büyük bir benzerlik görüldüğünü vurgulamış; Ahîlerin 14. Asır sonlarında Bektâşî adını alarak silsilelerini Hacı Bektâş-ı Velî'ye isnat ettiklerini dile getirmiştir.

Bektâşîlikle çok yakın ilişkisi bulunan Fütüvvet anlayışı da Kur'an-ı Kerim'deki ve Arap literatüründeki feta tabirinden türemiş olup⁶ sözlükte genç, yiğit, mertlik, kahramanlık, cömertlik, fedâkarlık manalarını ihtiva etmektedir.⁷ Istilahta ise fütüvvet, dünya ve ahirette halkı nefesine tercih etmek, Allah'ın emirlerini muhafaza; Rasulullah'ın sünnetine itiba, Allah dostlarıyla birliktelik, cömerçe vermek ve ahlâkî değerlere saygılı olmak anlamalarına gelmektedir⁸.

⁴ Evliyâ Çelebi, Seyahatnâmesinde Ahi Evran ile Hacı Bektâş-ı Velî birlikte oturup sohbet ederlerken; Ahi Evran "Kim ki bizi edine şeyh, Hacı Bektâş Hünkâr'a vara" sözleri Ahiliğin Bektâşîlikteki etkisi ve ilişkisi yönünden önemlidir.

⁵ Mehmed Meccî, Şakaik-i Nu'mâniye ve Zeyilleri, İstanbul 1989, s.33.

⁶ Örneğin, Nisâ, 4/25; Enbiyâ, 21/60. Kur'an-ı Kerim'de bazı âyetlerde geçen "fetâ" tabiri genel olarak sözlük anlamında kullanılmıştır.

⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, XV, 145-146.

⁸ Ebû Abdurrahman Muhammed b. El-Hüseyn, Kitâbu'l-Fütüvvet, Tasavvufta Fütüvvet, Çev. ve Nşr. S. Ateş, AÜ İlahiyat Fak. Yay., Ankara 1977, s.8; M. Saffet Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnancın Motifleri, Kültür Bak. Yay., Ankara 2002, s.1.

Fütüvvet, mistik eğilimiyle birlikte İslâm'ın anladığı anlamda erdemli bir hayat sürdürme bilmeyi sağlayacak kurallar bütünü olması bakımından tasavvufi öğretiyle örtüşmektedir⁹.

3. AHİLİKTE MİSTİK SEMBOLİK UNSURLAR

Tasavvufi hareketler içerisinde önemli bir yeri olan fütüvvet, tarihî süreç içerisinde bir kısım sûfi nitelikli toplulukların görüşlerinin temelini oluşturmuş ve aynı isimle anılan eserlere konu olmuş, sûfi bir organizasyon içerisinde teşkilatlanmıştır. Fütüvvet düşüncesini işleyen, usul ve kurallarını belirten ve fütüvvet teşkilatı müntesipleri için bir çeşit nizamname, yönetmelik durumunda bulunan eselere Fütüvvetnâme denilmiştir¹⁰.

Fütüvvet ehli, Anadolu'da şehirli-göçebe dinî hayatını bir ölçüde birleştirmeyi başarabildiği için, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki dinî tezahürleri büyük ölçüde bünyesinde toplamıştır¹¹. Bazı araştırmacılar, Bektâşîliğin kısa sürede kabul görmesini Ahilikle uyumuna bağlamışlardır¹².

Bektâşîliğin, Âhiliğin XIII. yüzyıl zâviye geleneğinden, erkân ve âdâb olarak pek çok unsur ve inanç motifini alarak Ahî geleneğini devam ettirdiği ifade edilmektedir. Bu kanaatte olanların tespitlerine göre; Fütüvvetnâmelerde yer alan, merasimler esnasında veya çeşitli merhalelerde tâlibin bilmesi gereken sorular ve cevaplarla ilgili fasıllar, Bektâşîlikte “mu-sahiblik” adını alan, Fütüvvetnâmelerde “yol ata” ve “yol kardeşi” edinme diye anlatılan erkân, “kırklar cem’i” ile ilgili rivâyetler ve “şed kuşanma”, “hırka”, “tâc” gibi özel giysiler hakkındaki yorumların Fütüvvetnamelerden Bektâşî-Alevî literatürüne geçen motiflerdir¹³. Bektâşîlerle fütüvvet ehli arasında cemaate giriş kuralları yönünden oldukça önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Fütüvvet ehliyle Bektâşîlik müntesipleri arasında giyim kuşam, ritüeller ve törenlerde okunan dua ve tercümanlar-gülbanklar arasında muhteva yönüyle çok yakın bir ilişki vardır¹⁴.

İbn Batûta Seyahatnâme'sinde Bilâd-ı Rûm¹⁵ dediği Anadolu'dan bahsederken fütüvvet ehlinden de söz etmiş ve onları Sünnî inanışlara sahip kişiler olarak tavsif etmiştir¹⁶. Ancak fütüvvetnâmelere dayanarak Anadolu'nun Sünnî merkezlerinde devlet kontrolü altında, Ahilik teşkilatının içerisinde yer alan Şîî unsurların dikkat çekmediğini ifade eden görüşler de ileri sürülmüştür¹⁷. Anadolu'da Selçuklular döneminde inkişaf eden ve Ahiler namıyla bilinen fütüvvet zümreleri, herhangi bir esnaf topluluğu olarak görülmemeli¹⁸ belki, akâdelerini Ahilik yoluyla yayan, kurumlaşmış bir erkân ve âdâba sahip bir tarikat sayılmalıdır¹⁹.

9 Paul Wittek, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu, Çev. Fatmagül Bertkay, Pencere Yay., İstanbul 2000, s.52.

10 Sarıkaya, XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dinî İnanç Motifleri, s.1.

11 Sarıkaya, “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin Yeri”, V, 505.

12 Hüseyin Özcan, “Bektâşîliğin Sosyo-Kültürel Çevresi”, Türkler, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, VII, 328.

13 Bkz. Sarıkaya, Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı, s. 186, 191; Aynı Müellif, “Ahilik Kültürünün Aleviliğe Yansıyan Boyutları”, II Antalya Yöresi

Ahilik El Sanatları Sempozyumu, Antalya 11 Ekim 2000, s.18-28; Sarıkaya, “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde”, s.505.

14 Gölpinarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet”, s.67-69; Ayrıca bkz. F. R. Hasluck, Bektâşîlik Tetkikleri, çev. Râgip Hulûsi, Sadeleştiren, Kâmil Akarsu, MEB. Yay. Ankara 2000, s.6-7.

15 Tayyib Gökbilgin, “15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm”, Vakıflar Dergisi, VI, (1965), s. 51) Ahmet Refik, Rûm Eyaletinin Sivas Sancağı Amasya, Çorum, Bozak, Divriği, Canik ve Arapgir sancaklarından oluştuğunu söylemektedir. Bkz. Ahmet Refik, Onaltıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektâşîlik, sad. Mehmed Yaman, İstanbul 1994, s. 43, dip. 2.

16 İbn Batûta, İbn Batûta Seyahatnâmesi, haz. Mümin Çevik, Üçdal Neşr., İstanbul 1983, s.192;

17 Bkz. Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s.92; Abdülbaki Gölpinarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, s.61-62.

18 Fuad Köprülü, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, s.92; F. Babinger-Fuad Köprülü, Anadolu'da İslâmiyet, Çev. Ragıp Hulusi, Yay. Haz. Mehmet Kanar, İnsan Yay. İstanbul 1996, s.53.

19 Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara 1993, s.212.

Yine “Horasan Erenleri” de denilen, “Abdâlân-ı Rûm” ile²⁰, Anadolu’yu köy köy kuşatan “Ahîyân-ı Rûm”un, kuruluş devrindeki te’sîrlerini, devletin resmî teşkilâtında izler hâlinde görmek mümkündür²¹.

Fütüvvet ehli de en az abdalân-ı rûmdan olan Bektâşî toplulukları gibi Osmanlı Devletinin kuruluş ve gelişme dönemlerinde gerek uç bölgelerde gazâlara katılarak ve gerekse de dergahlarda Türk-İslâm düşüncesinin yayılmasında önemli misyonlar yüklenmiş bir zümredir. Âhîlik, eski Türk akıllık ve alp geleneğinin İslâm ahlakı ve idealleri ile sentezlenmiş olarak Anadolu coğrafyasında kurumsallaşmış bir yapıdır²².

İlk önce bir esnaf dayanışma teşkilatı olarak ortaya çıkan Ahîlik, Müslüman zanaatkarların buldukları coğrafyalarda gayr-ı Müslim esnafı karşı korunması gayesiyle vücut bulmuş; kurumsallaşması sonucu sahip oldukları tekke ve zaviyeleriyle yeni gelenlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, eğitimlerine destek olmak ve mensuplarının sosyal hayatlarını tanzim etmek gibi misyonları yüklenmiştir²³.

Fütüvvetnâmelere göre tevhid, nübüvvet ve me’ad inançları bakımından ahi-fütüvvet teşkilatı mensupları kitabî din anlayışına uygun Sünnî inanç yapısına sahiptirler²⁴. Ancak Anadolu’da XV. asırdan itibaren Ahî zâviyelerinde yazılan Fütüvvetnâme’ler dikkate alındığında önceki Fütüvvetnâme’lerden farklı olarak Şîî motiflerin yoğunluk kazandığı görülmektedir.

Yeniçeri Ocağı da, kurulduktan ve teşkilatlandıktan sonra Fütüvvet ehlinin töresine uyup Hacı Bektâş-ı Velî’yi pir tanımıştır. Öyleki Yeniçeriler, Gülbanklarında Fütüvvet ehline uyarak, “üçler, yediler, kırklar”ı anmakta, Gülbanklarını “Nûr-ı Nebî, kerem-i Ali, pirimiz, sultânımız Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, demine, devranına Hû! Diyelim sözleriyle bitirmekte idiler²⁵.

Fütüvvetin sûfî yapılanması ile Bektâşîlik arasındaki münasebetin temel noktasını mistik-sembolik ritüellere yansıyan bâtnî yorum ve anlayışlar oluşturmaktadır²⁶. Bu ortak tema da Fütüvvetnâmeler ile Bektâşî Erkânâmelerine doğrudan yansımıştır²⁷.

Fütüvvet kurumu ile Bektâşîlik arasında âyin ve erkân bakımından var olan benzerlikler²⁸ mekânlarda da görülmektedir. Diğer taraftan Ahîlik teşkilatının başında bir ahi yönetici/reisi bulunurken, Bektâşîlikte buna paralel olarak, tekke ve tekke idarecisi olarak baba veya pir bulunmaktadır²⁹.

Bektâşî Erkânâmeleri’nde görülen tîğbend, bağlanmış amacı ve şekli ile tarikat içerisinde ifade ettiği sembolik anlamı ve ayrıca tîğbend tercümanları ve gülbankaları da, Fütüvvet-

20 Aşıkpaşâ-Zâde, Aşıkpaşâoğlu Tarihi, haz. A. N. Atsız, Ankara, 1985, s.195.

21 İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, İstanbul 1983, s. 8-9.

22 Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Toplumunun Dinî Yapısına Bir Bakış Denemesi, Ahîlik-Bektâşîlik İlişkisi I”, Arayışlar, İnsan Bilimleri Araştırmaları, Yıl 1, Sayı 2, 1999, s.18.

23 Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik, Ankara 1989, s.90; Mikail Bayram, Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Konya 1991, s. 133-135.

24 Mehmet Saffet Sarıkaya, Anadolu’ya Şîliğin Girişi (XI-XIII. yy.), Isparta 1998, s. 100.

25 Gölpınarlı, Tarih boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik, s.170.

26 A. Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Giri Yay., İstanbul 1992, s.167-168; Ernst Werner, Büyük Bir Devletin Doğuşu Osmanlılar, Osmanlı Feodalizminin Oluşma Süreci, Çev. Orhan Esen-Yılmaz Öner, Alan yay., İstanbul 1986, s.94.

27 Bkz. Hasan Onat, “Ahmet Yesevî’nin Din Anlayışı ve Bektâşîlikteki Bazı Yansımaları”, 2. Uluslar Arası Türk Kültür Evreninde Alevîlik ve Bektâşîlik Bilgi Şöleni, Bildiri Kitabı, Ed. Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Ankara 2007, I, 215-216.

28 Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, s.215.

29 Hasluck, Bektâşîlik Tedkikleri, s.53.

nâme'lerde geçen ve fütüvvet ehli tarafından bağlanan Şedd ile aynıdır. Bektâşî Erkânnâmeleri'nde sıkça görülen tıraş erkânı, sofrâ, tuğ, çerağ, alem verilmesi ve hırka ile tennûre ve bu törenlerin her birine ait dua ve tercümanların, Fütüvvetnâmelerde de görülmesi her iki kurumun Anadolu'da yaşayan kültürden beslendiğini göstermektedir³⁰.

Fütüvvet ve Ahiliğin, elin açık, alnın açık, sofran açık; dilin kapalı, gözün kapalı, belin kapalı olması şeklinde altı şartı bulunmasına karşın Bektâşî Erkânnâmeleri'nde de elin tek, belin berk, dilin pek tut, aşına, işine eşine sahip ol, şeklinde ifadeler sıkça geçmektedir³¹.

4. SONUÇ

Horasan Melâmet Ekolüne mensup Mevlâna gibi Hacı Bektâş-ı Velî'nin çevresinde de toplumun şekillenmesinde önemli bir rolü bulunan Ahî ünvanlı Fütüvvet teşkilatlarına mensup kişilere tesadüf olunmaktadır. İlk Hacı Bektâş-ı Velî muhiplerinin Ahîlik ile ilgileri sebebiyle Bektâşîlikteki tasavvuf ekolüne giriş âyini, eşik öpme, kuşak bağlama merasimleri, aynı kâseden müşterek şerbet içme adeti, giyim kuşam yönünden benzerlikler, âyinlerde okunan Tercümanlar ve Gülbanklar hep Ahîlikle bağlantılıdır. Dolayısıyla Hacı Bektâş-ı Velî'nin tasavvuf düşüncesinde, Horasan Melâmet ve Fütüvvet anlayışıyla, tüm bu sûfî düşünce ekollerinin beslendiği ana kaynak olan Yesevî tasavvufî anlayışının önemli derecede tesirlerinin bulunduğu müşahede edilmektedir.

Netice olarak, Ahmed Yesevî'den bize tevarüs eden Hikmetlerinin muhtevasını oluşturan Allah ve Peygamber sevgisi, tevhid, öldükten sonra dirilme ve kıyamet, zühd ve takva, Yesevî tarikatının âdâb ve erkânı ile ilgili konular, Fütüvvetnâmeler ve Bektâşî Erkânnâmelerinin de temel kaynağını oluşturmuşlardır.

³⁰ Gölpınarlı, "Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", s.67.

³¹ HBK. Erkânnâme, No:36, vr. 187b.

İMAM MÂTURÎDÎ'NİN DÜŞÜNCE DÜNYASINDA TASAVVUF

Ahmet YILDIRIM¹

Özet: İmam Mâturîdî, İslâm inanç sistemi içerisinde önemli bir konumu sahip olan ve Ehl-i Sünnet düşüncesinin Mâturîdiyye ekolünün kurucusu kabul edilen bir âlimdir. İlmî şahsiyeti ilgili olarak kaynaklarda İmam Mâturîdî'nin kelâm, fıkıh, fıkıh usûlü, mezhepler, kıraat ve tefsir konusunda eserler verdiği belirtilmektedir. Bununla da onun çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İmam Mâturîdî daha çok fıkıh, tefsir ve özellikle de kelâma dair görüşleriyle dikkat çekmiştir. Tasavvufa dair bir eseri olmamasına rağmen ondan bahseden kaynaklarda “takvâ” sahibi ve “kudvetu'l-ferîkayn” (zâhir ve bâtin ilimlerinin lideri), Semerkand Meşâyihinin imamı ve zâhid olarak tavsif edilir. Ayrıca bazı kaynaklarda onunla ilgili kerametler, menkabeler ve rüyalara rastlanmaktadır. Bununla beraber Mâturîdî'nin Mâverâunnehir tasavvuf muhiti ve devrin inanç yapısı üzerinde belirleyici bir fonksiyon icra ettiği yine kaynaklarda zikredilmektedir. Mâturîdî meşhur sûfler arasında yer alan Hakim es- Semerkandî ve Faris b. İsâ'yla dostluk kurduğu ve onlarla fikir alışverişinde bulunduğu ve eserlerinde onlardan nakiller olduğu belirtilmektedir. Bütün bunlarla birlikte makalede; Mâturîdî'nin bilgi teorisi bağlamında keşif ve ilhama bakışı, eserlerinde görülen ve tespit edilen tasavvufî unsurlar ve İmam Mâturîdî'nin Mâverâunnehir tasavvuf muhiti üzerinde icra ettiği belirleyici ve etkileyici yönü üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâturîdî, Düşünce Dünyası, Tasavvuf.

SUFISM IN THE WORLD OF THOUGHT OF IMAM MATURIDI

Abstract : Imam Maturidi, which has an important position in the Islamic belief system and thought of Ahl al-Sunnah Mâturîdiyye the school's founder, is an accepted scholar. Scientific personalities in resource regarding Imam Maturidi Kalam, Fiqh, Fiqh procedures, Cults, and gives works in Recitation and Interpretation. However, it is understood that he was a versatile scholar. However, much of fiqh Imam Maturidi has noted with particular pride of commentary and opinion about. Although there is no mention of it in a book about the mystic source “righteous” with and “kudvetu'l-ferikayn” (Zahar and leaders of the mystic's knowledge), is characterized as the sages as Samarkand and imam of the ascetic. Some sources also wonders about him, and they are found to menkab dream. However, where mysticism Maturidi Maveraunnehir neighborhood and transfer the belief structure on the decisive function exercised also referred to the source. Maturidite famous Sufis situated between Judge es- Semerkandî and Faris b. Jesus established the friendship and exchange ideas with them and work on them is reported to have transplants. All however, article; Maturidite information theory in the context of discovery and inspiration to look, seen mystical elements in the works and determined and decisive Imam Maturidi Transoxanian performed on mysticism that focuses on neighborhood and impressive direction.

Keywords: Maturidi, World of Thought, Mysticism.

¹ Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi. E-posta: ayildirim2000@hotmail.com, a_yildirim61@yahoo.com.

1. GİRİŞ

İmam Mâtürîdî, İslâm inanç sistemi içerisinde önemli bir konumu sahip olan ve Ehl-i Sünnet düşüncesinin Mâtürîdiyye ekolünün kurucusu kabul edilen bir âlimdir. İlmî şahsiyeti ilgili olarak kaynaklarda İmam Mâtürîdî'nin Kelâm, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Mezhepler, Kıraat ve Tefsir konusunda eserler verdiği belirtilmektedir.² Bununla da onun çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İmam Mâtürîdî daha çok fıkıh, tefsir ve özellikle de kelâma dair görüşleriyle dikkat çekmiştir. Bu yüzden Hanefî fukahâsından hayat hikayesini ele alan biyografik eserlerde onun daha çok kelim ilmi/hakikat ilmi ile ilgili yeterliliği, kelimci ve fakih kimliği öne çıkarılmıştır.³ Bildiğimiz kadarıyla tasavvufa dair bir esere bulunmamaktadır.⁴

İşte biz de bu genel girişten sonra çalışmamızda İmam Mâtürîdî'nin hayatı ve eserlerinden hareketle şu konuları incelemeye düşünmekteyiz.

A. İmam Mâtürîdî'nin hayatına yer veren kaynaklarda tasavvufî nitelermeler ve onunla ilgili yer alan keramet, menkibe ve rüyalara rastlanmaktadır.⁵

Tasavvufa dair bir eseri olmamasına rağmen ondan bahseden kaynaklarda “takvâ” sahibi ve Semerkand Meşâyihinin imamı ve zâhid olarak anılır. Yine kaynaklarda Mâtürîdî; “zamanında ilimde, anlayışta, mezhepleri bilmede ve takvada yegâne idi”⁶ şeklinde tavsif edilir. Bununla da kalınmaz, tasavvuf terminolojisiyle “kudvetü'l-ferîkayn” (zahir ve batın ilimlerinin lideri)⁷ sıfatıyla nitelenir. Hatta bir büyük tarikat şeyhinin Mâtürîdî'nin, zamanında bu ümmetin mehdîsi olduğunu söylediği kaydedilmektedir.⁸ Bunu destekleyecek nitelikte Mâtürîdî bazı kaynaklarda da bir sûfî olarak takdim edilir. Hanefî-Mâtürîdî âlimler, dönemlerindeki sûfî atmosferden etkilenerek ona sûfî bir kimlik kazandırmak istemişlerdir. Örneğin Pezdevî, eserinde, babası kanalıyla dedesinden Mâtürîdî'nin bazı kerametlerini naklettiğine dair bilgi vermektedir.⁹ Fakat bu iddia orada kalır. Ruh hâletlerinde bu takdimin tesiri yoktur.¹⁰

² Bkz. Tancî, Muhammed b. Tavid, “Ebû Mansûr el-Mâtürîdî”, AÜİFD, Ankara 1955, sy. I-II, c. IV, s. 1; Yusuf Ziya Yürükan, “Kitâbu Tefsiri'l-Esmâ ve's-Sıfat Hakkında”, İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 1952, I, 104; Kemal Işık, Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı, Ankara 1980, s. 7; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, DİA, XXVIII, s.146-151, Bekir Topaloğlu, “Matürîdî”, DİA, XXVIII, 151-157. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Vehbi Ecer, Türk Din Bilgini Mâtürîdî, Ankara, 1978; M. Saim Yeprem, İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî, İstanbul, 1984; M. Ragıp İmamoğlu, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu, Ankara 1991, s. 33-92; Talip Özdeş, Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı, İstanbul 2003, s. 73-190.

³ Bkz. Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik içinde, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara Kitabiyat 2003, s. 25.

⁴ Vesâyâ ve Münâcât Mâtürîdî'ye atfedilen yegane Farsça eserdir. İki kütüphanede bulunmaktadır. (İstanbul, Fatih, no: 5426 vr. 235a-240a, H. Çelebi, Bursa, no: 1187/8, vr. 112b-117a. Bkz. Fuad Sezgin, Geschichte der Arabischen Schriftum, (GAS.) I-IV, Leiden 1967-1974, I. 604-606) Bu eserin isminin çağırıştırdığı konu itibarıyla eserin tasavvufî bir yönünün bulunduğu ve dolayısıyla Mâtürîdî'nin tasavvufa da ilgisinin bulunduğunu söylemek mümkün olabilir. Ancak eserin kesin olarak Mâtürîdî'nin olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. (Nuri Tuğlu, Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi, Isparta, 2003 (basılmamış doktora tezi), s. 43). Eserin ona ait olmadığını kaydeden araştırmacılar da bulunmaktadır. Fuad Sezgin, GAS. I. 606

⁵ Bkz. Neseîfî, Tabsiratü'l-Edille, thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004, I, 34-35; Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhid, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruç, Ankara TDV İSAM Yay. 2003.s. 6

⁶ Fatih M. Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru. Ankara 2010, s. 339 (İbn Yahya, Serhu Cümeli Usulî'd-Din, vr. 161b, 162a'den naklen). Fatih M. Şeker'in bu eseri çalışmamızı hazırlarken istifade ettiğimiz önemli kaynaklar arasında yerini almıştır.

⁷ Neseîfî, Ebû'l-Hafs Necmeddin Ömer b. Muhammed, el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand, nsr: Nazar Muhammed el-Fârîyâbî, Mektebetü'l-Kevser, Suûdi Arabistan 1991/1412, s. 143; Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, DİA, XXVIII, s.148.

⁸ Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, İthafü's-sadeti'l-muttakin bi-serhi İhyai ulumi'd-din, Dârü'l-Fikr, Tsz., II, 5

⁹ Bkz. Pezdevî, Ebu'l-Yusr, Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, Ehl-i Sünnet Akaidi, Çev.: Şerafettin Gölcük, İstanbul 1988, s. 3

¹⁰ Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 361

Mâtürîdî'nin kurduğu Sünnî kelâm mezhebini geliştiren âlim olarak bilinen Ebu'l-Muîn Neseî (ö.508/1115), İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin eserlerini inceleyen kimselerin, onun Allah'ın özel kerametlerine ve mevhibelerine mazhar olduğunu ve tek başına sahip olduğu çeşitli dini ve felsefî ilimlere önde gelen büyük ilim adamlarından çoğunun genellikle sahip olmadığını anlayacaklarını söyler. Onun kerametlerine kail olur. Bu sebeple hocası Şeyh Ebû Nasr el-İyâzî, toplantılarda Şeyh Ebû Mansûr rahimehullah hazır bulunmadıkça konuşmazdı; onu uzaktan görünce hayret makamında bakar ve şöyle derdi: Rabbin dilediğini yaratıp seçer.¹¹

Mâtürîdî'nin hakikat ilmine¹², Şeyh Ebû'l-Kâsım Hakîm es-Semerkindî'nin ise hikmet ilmine sahip oldukları Mâtürîdî'nin öğrencisi Ebu'l- Hasan Ali b. Saîd er-Rustufeğnî'nin (ö.345/956) aktardığı bir rüyada şöyle ifade edilmektedir:

“Sâlihlerden bir adam Mâtürîdî'nin hocası Ebû Nasr el-İyâzî'yi rüyasında gördü; önünde bir gül tabağı ve bir de şeker kamışı (fânîd, pânîd) tabağı vardı. Gül tabağını Ebu'l-Kâsım el-Hakîm'e şeker kamışı tabağını Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye verdi. Her ikisi de onun öğrencilerindendi. Ebû Mansûr'a hakikat ilmi (ilmü'l-hakîka), Ebu'l-Kâsım el-Hakîm'e ise hikmet ihsan olundu”¹³ Yine Rustufeğnî'nin Fevâid adlı eserinde, Mâtürîdî'nin duası reddolunmayan gecikmeden kabul edilen yüce bir şahsiyet olduğu anlatılmaktadır. Bu rivayete göre olay şöyle gerçekleşmiştir: “Semerkand'ta bulunan dönemin hükümdarının memurlarından birisi, zor kullanarak Mâtürîdî'nin öğrencilerinden birinin evini işgal eder ve oraya yerleşir. Güç durumunda kalan öğrenci, durumu Mâtürîdî'ye şikâyet eder. Bunun üzerine Mâtürîdî, o kişinin öğrencisinin evini boşaltması için sultana bir elçi gönderir. Fakat sultan Mâtürîdî'nin bu isteğini geri çevirir. Bu durum karşısında Mâtürîdî, anlaşılacağına göre sultana kızsız ve gücense de, ona karşı isyan etmemekte ve halkı kıskırtmamakta; hatta haksızlığa göz yuman sultana beddua bile etmemiştir. Bununla birlikte o, kendisini ve öğrencisini korumak hissetmeli ki, evi işgal eden o kişiye bedduada bulunur. Bu hadiseden sonra o kişi hastalanır ve hatasını anlayarak evi boşaltır.”¹⁴

Yine bu bağlamda Mâtürîdî'nin menkıbelerini anlatan müstakil eseri olmamasına rağmen Semerkand'ta Deşt Ribâtı'nda Hızır ile görüşüp onun duasını aldığı¹⁵, Hızır'ın duası üzerine Allah'ın ona hikmet ilmini verdiği ve bununla sapık fırkalara galip geldiği, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebini tahkim ve takviye ettiği de nakledilmektedir. Bu gibi rivayetler, Türkler arasındaki Hızır kültü ile ilgili inançlardan kaynaklanmış olabilir. Ayrıca bu menkıbevî rivayetlerde bahsedilen bilginin muhalif fırkalarla mücadele için gereken türden bir

¹¹ Neseî, Tabsîratü'l-Edille, I, 473.

¹² “Bu menkıbevî rivayetlerde bahsedilen bilginin muhalif fırkalarla mücadele için gereken türden bir bilgi olduğu anlaşılmalıdır. Bunların da onun süfî yönünden çok kelâmî yönünü ilgilendiren hakikat ilmi olduğu açıktır. Kendi eserlerinde onun süfî kişiliğine dair ipuçlarına rastlanmakla birlikte sonraki Hanefî- Mâtürîdî âlimler, dönemlerindeki süfî atmosferden etkilenecek ona süfî bir kimlik kazandırmak istemişlerdir. Sönmez Kutlu, “Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmâm Mâtürîdî”, Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2003, c. 5, sayı. 15, s. 10. Ayrıca bkz. Sönmez Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmâm Mâtürîdî”, İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik içinde, s. 26.

¹³ Neseî, el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand, s. 293.

¹⁴ Ahmet Ak, age, s. 47 (Rüstufeğnî, Fevâid, v. 317a'dan naklen)

¹⁵ Mâtürîdî'nin bazı kaynaklarda faziletiyle ilgili bazı menkıbeler bulunmaktadır. Rus doğu bilimci Bartold (ö.1930) Ebû Hafs en-Neseî'nin Kitâbul-Kand fî Târîhi Semerkand adlı eserinin bir yazma nüshasında Mâtürîdî hakkında şöyle demektedir: “Şeyh Ebû Mansûr Mâtürîdî kelâm ilmini, Şeyh Ebû'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî de, hikmet ilmini Gâziler Ribât'ında okuttular. Şiiler, mezhep konusunda bunların ikisiyle ilmi bir tartışmada bulundular ve bozuk mezheplilere galip geldi. O zamanda Semerkand'ta Mutezile ve Kerramilerin ders okuttukları on yedi medreseleri vardı. Şeyh Ebû Mansûr, Gâziler Ribât'ında Hazreti Hızır'ı gördü ve ondan yardım istedi. (Hızır (a.s) Mâtürîdî'nin bu isteğini kabsul ederek, ona hayır duada bulundu) Bunun üzerine Allah Teâlâ, Hızır'ın (a.s) duası sebebiyle ona hikmet ilmini verdi. O da bozuk mezheplileri yendi ve böylece Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi güçlendi.” Ahmet Ak, Mâtürîdî Kaynaklarında Mâtürîdî

bilgi olduğu da anlaşılmaktadır. Bunların da onun sûfi yönünden çok kelâmî yönünü ilgilendiren hakikat ilmi olduğu açıktır. Kendi eserlerinde onun sûfi kişiliğine dair ipuçlarına rastlanmamakla birlikte sonraki Hanefî-Mâtûrîdî alimler, dönemlerindeki sûfi atmosferden etkilenerek ona sûfi bir kimlik kazandırmak istemişlerdir.¹⁶ Ancak bunların doğru olup olmadığı ve neler olduğu diğer kaynaklarca doğrulanmamaktadır. Hatta bazı kaynaklar, onun bazı sûfi eğilimli kişilerle tartıştığı, onlara ağır eleştirilerde bulunduğu ve onları yenilgiye uğrattığı konusunda önemli bilgiler vermektedir.¹⁷

Kaleme almış olduğu metinlerde rasyonel bir tarz ve tavır sergileme hususunda net bir duruş sergilemiş olmasına rağmen, dostu Hakîm es-Semerkindî'nin aksine Mâtûrîdî'nin tasavvufî eserlerde bir sûfi olarak zikredilmemiş olması sorgulanmayı gerektirmektedir. Hızır'ın duasıyla ilgili menkabe ve rüyalar, onun takipçileri tarafından sonraki dönemlerde nasıl algılandığını göstermesi bakımından oldukça önemli malzeme teşkil ettiği gibi, devriyle mutabık olarak görülmektedir. Bölge tarafından Mâtûrîdî'ye sindirilen ve çehre değiştirmesine sebep olan bu menkıbevî örgünün, onun ilmî kudretine manevî bir nüfûz ilâve ettiği inkâr edilemez. Mâtûrîdî'nin görüşlerini, özellikle de bilgi teorisinde görülebilecek sûfliğe karşı keskin ve net duruşunu, Mâverâünnehir'in mistik zeminine yerleştirmek pek de kolay değildir. Bunun sebebi muhtemelen bölgede hâkim olan mistik telakkilerin itikadî bağlamda sebep olacağı tehlikeleri önleme amacıdır. Bir diğeri de Mu'tezile karşısında görüşlerini inşa eden Mâtûrîdî'nin fikirlerini mistik çerçevede müdafaa edemeyeceğini idrak etmesidir. Ancak bütün bunlara rağmen onun şahsiyetinin menkıbevî bir haleyte kaplandığını gözden ırak tutmamak gerekir.¹⁸

Yukarıda zikredilen hususların Sünniliğin Sûfliğe eklenmesi sonucu, Mâtûrîdî için de menkıbevî bir kişilikle oluşturma teşebbüsünden ibaret olduğunu sanıyoruz. Çünkü onun eserlerinde akla yapılan vurgu ve kullanılan istidlaller sûfi kültür çevrelerinde kabul edilmeyen ve asla başvurulmayan türden tamamen akılcı-hadarî bir din söylemi özelliği taşımaktadır. Ancak bu durum, Semerkand ve Buhara'daki Hanefîlerin, Mâtûrîdî'nin öğrencilerinin ve sonraki Mâtûrîdîlerin tamamının, sûfliğe mesafeli durdukları ve onları eleştirdikleri anlamına gelmez. Bilakis Belh, Nisabur ve Buhara'daki Hanefî-Mâtûrîdî çevreler arasında sûflik son derece yaygın ve etkili idi. Örneğin Mâtûrîdî kelim kolünün Buhara'daki temsilcilerinden olan ve Mâtûrîdî'ye akılcı kimliğiyle referanslarda bulunan Ebû İshâk İbrâhîm b. İsmâîl b. Ebî Nasr es-Saffâr el-Ensârî el-Vâbilî el-Buhârî, zâhid ve sûfi birisi idi.¹⁹

Eserlerinde menkıbe kültüründen oldukça uzak bir görünüm sergilese de, Mâtûrîdî'nin şahsiyetinin menkıbelerle örülerek bir evliya çehresine büründürülmesi bölgeye hayat veren en ehemmiyetli unsuru göstermesi açısından dikkate sayandır. Kitâbü't-Tevhîd'de ve Te'vilâtu'l-Kur'ân'da çeşitli münasebetlerle, mucizeleri menkıbe kültürüyle aynileştiren bir tarzda değerlendirilmesi²⁰, Mâtûrîdî'nin bölgenin İslâm tasavvurunu verebilecek ni-

¹⁶ Bkz. Pevdevî, „Eh-i Sünnet Akaidi, s. 3

¹⁷ Sönmez Kutlu, „Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, s. 26.

¹⁸ Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 341

¹⁹ Sönmez Kutlu, „Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, s. 26-27.

²⁰ Bkz. Mâtûrîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 295-296,309-310,317.

telikteki klasiklerde bir zâhid olarak tavsif edilmesi ve menkıbevî bir kişiliğe bürünmesi devrinin durumuyla uygun olduğu anlaşılmaktadır.²¹ Bütün bunlar onun bu dünyaya uzak olmadığını göstergesi sayılabilir. Buna mukabil eski devrin en mühim unsuru olan mistisizmin sebep olacağı zaafı çok iyi tanıdığını eserleri bize gösterir.

B. İmam Mâtürîdî'nin eserlerinde veya başka eserlerde görülen ve tespit edilen onun- la ilgili tasavvufî unsurlar nelerdir? Biraz da bunlar üzerinde durmak istiyoruz.

Eserlerinde ilk dönem mutasavvıflarının görüşlerine pek rastlanmaz. Bu yüzden sûfî Tabakât yazarlarının ilgisini çekmemiş ve eserlerde onun hayat hikâyesi yer almamıştır.²² Bu noktada Mâtürîdî, gerek Kitâbu't-Tevhîd'de gerekse Te'vilâtu'l-Çur'ân'da bazı tasavvufî unsur denilebilecek hususlara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda Kitâbu't-Tevhîd ve Te'vilâtu'l-Çur'ân'da çeşitli münasebetlerle Allah'a ve Resûlü'ne olan tâzim ve muhabbetini zaman zaman etkileyici duygusal ifadelerle dile getirir.²³ Ayrıca belki çok istisnai olmakla beraber zühdi unsurlara işaret edilmesi gibi hususlara yer verilmesi onun düşünce dünyasını yansıtmaya bakımdan önemlidir. Bu noktada dünyaya karşı ifrata içinde olanlara karşı dünya nimetlerinden istifade edilmesini ve onların insanların faydalanması için yaratıldığını söyleyerek dünyaya bakışla ilgili günümüz için de önemli sayılabilecek bir perspektif sunması önemlidir. Bunun yanında kalıplaşmış anlatımlara yer vermez.²⁴

Yukarıda zikredildiği üzere Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin Mâtürîdî'nin kerametlerine kail olması²⁵ bölgede Hanefîlik ve sûfilğin iç içe geçtiğinin aşikâr bir emaresidir. Mâtürîdî'nin tasavvufî irtibatı noktasında, tasavvuf kaynaklarında sûfiler arasında zikredilen²⁶, hususen de Kelâbâzî'nin muamelat alanında eser veren meşhur sûfiler²⁷, arasında saydığı Hakîm es-Semerkindî'yle dostluk kurmuş olması önemlidir. Zira Hakîm es-Semerkindî'nin Mâtürîdî'nin çok yakın arkadaşı olması aralarında bilgi alışverişi bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim Mâtürîdî Te'vilâtu'l-Çur'ân'ında (vr. 255b) Hakîm'den nasihat kelimesinin tanımını aktarmaktadır.²⁸ Takvaya ulaşmanın yollarıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalar önemli ölçüde tasavvufî bir karakter taşıyan²⁹ Mâtürîdî, (a.g.e., vr. 93a-b) Hallâc'ın halifelerinden mutedil bir tasavvuf anlayışıyla bilinen ve herkes tarafından kabul gören Ebu'l-Kâsım künyesiyle bilinen Faris b. İsa'yla da ölünceye kadar süren bir dostluk tesis etmiştir.³⁰ Mâtürîdî'nin zahid ve fakih talebelerinin olması da³¹ mensup olduğu geleneği gösterdiği gibi, vücud verdiği halkanın neresinde durduğunu göstermektedir. Tartışmala-

21 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 340

22 Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", s. 25

23 Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 315; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, s.148.

24 Nesefî, Tabsiratü'l-Edille, I, 360-361

25 Nesefî, Tabsiratü'l-Edille, I, 473.

26 Bkz. Parsa, Muhammed, Faslu'l-Hitab, tsh. ve tlk. Celil Misger Nejad, Tahran Merkez-i Nesri-i Danışgâhi 1381, s. 535.

27 Bkz. Kelâbâzî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Buhari, Taarruf Doğuş Devrinde Tasavvuf, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul Dergah Yay. 1992., s. 60.

28 Şükrü Özen, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, s.148.

29 Şükrü Özen, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, s.148.

30 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 341-42

31 Nesefî, el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand, s. s. 311.. Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 342.

rın muhtevası ve niteliği ne olursa olsun “sûfî din anlayışının Mâtürîdiler üzerinde etkili olduğuna ilişkin tespitler ise doğrudur”. Nitekim Mâtürîdiyye sûfilere ait din anlayışını benimsediği gerekçesiyle Selefiyye’ce tenkit edilmiştir.³²

Kitabî bir zemine sahip olan bu tasavvuf anlayışı, aynen kitabî İslâm tasavvurunda olduğu gibi, tasavvuf anlayışını da muhalif fırkalarla polemik üzerinden inşa eder: Keramet bahsi bunlardandır. Nitekim Mâtürîdilerin çoğunluğu keramet inancının bir sonucu olarak tasavvufî anlayışı benimsemişlerdir. Kerametleri nakledilen Mâtürîdi’yle Hakim Semerkandî evliyanın kerametlerini Mu’tezileyle polemik halinde ele alır. Ehl-i Sünnet’in alametlerinden birisi velilerin kerametlerinin inkâr edilemez bir hakikat olduğuna inanmaktır. Velilerin kerametini inkâr eden kimse bidatçidir. Bu ifadeler resmi düzeyde tasavvufa bakışın bir hülasası olduğu gibi, tasavvufun İslâm’daki yerine de vurgudur.³³

Kitâbu’t-Tevhîd’de çeşitli vesilelerle gaye ve nizam delili çerçevesine giren istidlallerle beraber bölgenin mistik atmosferinin yansımaları da görülebilir. Mâtürîdi’nin nefsini tanıyanın Rabbini de bileceğine dair ifadeleri bu cümledendir.³⁴ Ancak Mâtürîdi’nin bu söze dair açıklamaları mistisizmden akisler taşımakla beraber son noktada mistik bir karakter arz etmez, mistik çerçeveden kelâmî vadiye akar.³⁵

C. İmam Mâtürîdi’nin Mâverâünnehir tasavvuf muhiti üzerinde icra ettiği belirleyici ve etkileyici yönü ile daha sonraki mutasavvıflara vs. yansımaları nasıl olmuştur?

Ebû Hafs en-Nesefî’nin Tarîhu Semerkand’ında verdiği bilgiye göre, Mâtürîdi kelâm ilmini ve Hakîm-i Semerkandî ise hikmet ilmini Gaziler Ribât’ında (Dest Ribâtı) okutmuşlar. Şîîler, Mu’tezile ve Kerramilerle ilmi tartışmalara girişmişler, başlangıçta mağlub olmalarına rağmen Mâtürîdi ribatta gördüğü Hızır’ın duasıyla Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat mezhebini tahkim ve takviye etmiştir.³⁶

Mâtürîdi’nin Mâverâünnehir tasavvuf muhiti ve devrin inanç yapısı üzerinde belirleyici bir fonksiyon icra ettiği yine kaynaklarda zikredilmektedir. Mâtürîdi meşhur sûfiler arasında yer alan Hakim es-Semerkandî ve Fâris b. İsâ’yla dostluk kurduğu ve onlarla fikir alışverişinde bulunduğu ve eserlerinde onlardan nakiller olduğu belirtilmektedir. Mâtürîdi’nin hemen yanı başında zikri uygun olan bir diğer isim ise, Hallâc-ı Mansûr’un takipçilerinden ve Mâtürîdi’nin dostlarından Fâris b. İsâ’nın müridi olan Kelâbâzî’dir.³⁷ Kelâbâzî’nin et-Ta’aruf’unda anlatılanlardan, Mâtürîdi ve çevresinin kelâma dair görüşlerinin Mâverâünnehir mutasavvıfları üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

Mâtürîdi ve çevresi Kelâbâzî’deki ve Nesefî’deki verilerin de göstereceği üzere Mâverâünnehir mutasavvıf muhiti ve devrin inanç yapısı üzerinde belirleyici bir fonksiyon icra etmiştir.³⁹ Mâtürîdi kelim ve münazara metodunu esas alır. İslâm öncesi devirden başlaya-

32 Yusuf Şevki Yavuz, “Mâtürîdiyye”, DİA, XXVIII, 173, Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 342.

33 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s.345-346.

34 Bkz. Mâtürîdi, Kitâbu’t-Tevhîd, s. 159-161

35 Fatih Şeker, age, s. 433

36 Nesefî, el-Kand fi Zikri Ulemâi Semerkand, s. 32, 29; Ayrıca bkz. Pezdevî, age, s. 3; Fatih Şeker, age, s. 340

37 Pezdevî, age, s. 3

38 Nesefî, Tabsiratü’l-Edille, I, 360-361, DİA

39 Fatih Şeker, age, s. 340

rak mistisizmin hâkim olduğu bölgede, Mâtürîdî'nin kelâmın meşru olduğunu ispat etme gayretlerinin de göstereceği üzere kelâmî usule müspet bakılmadığı ortadadır. Mâtürîdî hem muhalif din ve mezheplere karşı hem de kelâma karşı çıkan gelenekçi Müslümanlara Kur'ânî verilerle karşı çıkarak, metodunu Kur'ânî bir zemine yerleştirir.⁴⁰ Öyle ki devrin büyük sûfî şeyhlerinden birisi olan ve sûfî akidesi hakkında yazdığı şeyler Mâtürîdîyle örtüşen Ebû Bekir el-Kelâbâzî'nin bunlara örnek teşkil eder.⁴¹ “Taarruf olmasaydı tasavvuf bilinmezdi”⁴² ifadeleri Kelâbâzî'nin hem bölgenin hem de tasavvuf ilmi için tekabül ettiği yeri meydana koymaktadır. Kelâbâzî et-Taarruf adlı eserinde, Hanefî Mâtürîdî gelenek tarafından da kabul edilen bir yaklaşımla bazı farklılıkların idrakinde olarak sûflüğün kelâmî görüşlerini Mâtürîdî kelâmına dayanarak ortaya koyar.⁴³ Aslında Hanefîlikle sûflüğün bu iç içeliği Doğu fırak geleneğinin neredeyse ayrıncı alameti olarak görülür.⁴⁴

Bu dönem aynı zamanda Nakşîliğin de -yine aynı şekilde fikri kökleri eski zamanlara uzanmakla beraber- kendini göstermeye başladığı bir zaman dilimidir. Dolayısıyla Türklerin İslâm tasavvuru, sistematik ve mütekamil haliyle, Mâtürîdilik ve Nakşîlilik üzerinden ele alınmalıdır. Te'vilât'ın en eski nüshalarından birinin Mâtürîdî'yi Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın reisi” olarak tavsif etmesi⁴⁵ Hoca Muhammed Parsa el-Buhârî'nin (1349-1420) özel kütüphanesinden gelmesi önemlidir⁴⁶ ve bu Mâtürîdilikle Nakşîliğin içiçeliğini gösterir. Mâtürîdî'nin bölgenin merkezine yerleşerek hakimiyet kurması Nakşîliğin sistematik bir şekilde oluştuğu dönemlere doğrudur. Burada hususen tasrih etmek gerekir ki Mâtürîdilik ve Nakşîliğin İslâm tasavvuru geçiş merhalesinin ötesinde hususiyetlere sahiptir.⁴⁷

D. İmam Mâtürîdî'nin bilgi nazariyesi (keşif ve ilhamın bilgi kaynakları arasında yer alamayacağı), nübüvvet velayet (velilerin peygamberlerden üstün olamayacağı) ve dünyaya bakışı gibi bir nevi tasavvuf eleştirisi sayılabilecek hususlar üzerinde durulacaktır.

İslâm düşüncesinde bilgi meselesini sistematik manada inşa eden Kur'ân ayetlerine ve meselelere yaklaşımda izlediği metodolojinin temellerini oluşturan epistemolojik görüşlerini eserlerinin başına koyan ve “dinin öğrenilmesinde aklı ve nakli iki önemli bilgi kaynağı” olarak gören Mâtürîdî'ye göre gerekli şartları taşıdıkları sürece, duyular, haber ve akıldan birisiyle veya üçüyle elde edilen bilgi kesin bilgi olup inkârı imkânsızdır. Bu bilgi kaynakları birbiriyle irtibatlıdır.⁴⁸

40 Pezdevi, age., s. 30

41 Neseфі, Tabsıratu'l-Edille, I, 475.

42 Katıp Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Kesfu'z-Zünun an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünun, tsh. M. Serefettin Yaltkaya, Kılıslı Rifat Bilge, 1326-1943, I, 419.

43 Bkz. Kelâbâzî, et-Taarruf, s. 61-125. Bu sadece Kelâbâzî'yle sınırlı değildir. es-Sevâdu'l- A'zam fi'l-Kelâm'la Mâtürîdî öğretisinin en güzel hülâsasını veren hem âlim hem de zâhid tipinin İslâmlaşma vadisindeki en erken temsilcilerinden ve klasik kaynaklardaki veriler zavıyesinden bir sûfî çehresine sahip muâmelât, nefsin kusurları, amellerdeki âfetler hakkında tasavvufî hikmet ve irşadları mevcut olan Hakim es-Semerkandî'de de Hanefîlikle sûflük iç içedir. Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s.390.

44 Bkz. Lewinstein, “Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülâhazalar”, İmam Mâtürîdî ve Maturîdilik, s. 96-97.

45 Parsa, Faslu'l-Hitâb, s. 18

46 Ziyadov Şovosil Yunusovic, “Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâtürîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar”, İmam Mâtürîdî ve Maturîdilik, s. 276-77.

47 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s.342-343.

48 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s. 408.

Mâtürîdî, akla önemli bir fonksiyon yüklemekle birlikte, haber ve duyuların olduğu gibi onun da bilgi elde edebilme gücü ve alanının sınırlı olduğunu kabul eder. Ancak, aklın sınırlı oluşunu, eşyayı bütün yönleriyle ve her şeyi teferruatıyla bilemeyeceğini, ontolojik açıdan analiz ederek sonradan yaratılmış olmasına, bir takım arızalar isabet etmesine veya incelediği konunun çok karmaşık olmasına bağlar.⁴⁹

Bununla birlikte Mâtürîdî, sûfilîğe karşı keskin ve net duruşunu onların bilgi teorisiyle ilgili hususlarda ortaya koymuştur. Bu bağlamda keşif ve ilhamın bilgi kaynakları arasında yer alamayacağını açıkça ifade eder. Mâtürîdî'nin epistemolojisinde tasavvufi bilgiye karşı takınılan keskin ve net tavırdan sonra bölgede tasavvufun dilinin Kutadgu Bilig, Yesevîlik ve Nakşîlik örneğinde olduğu gibi derinleşerek ve genişleyerek hakimiyetini sürdürmesi bölgenin istikamet ve ufkunu tayin eden muharrik sebebi de göstermektedir. Mâtürîdî'nin fikri muhteva itibarıyla olmasa da ismen kendi devrinde Pezdevî ve Nesefî'ye gelinceye kadar -ki Pezdevî ve Nesefî, Mâtürîdî'nin tasavvufi taraflarına da hususi vurgu yaparlar mutlak bir saltanat kurmadığı ortadadır. Kaldı ki Nesefî'yle birlikte bölgede olması gereken yere oturtulmasına rağmen Nakşîliğin bölgeye dalbudak salması da Mâverâünnehir'in kendisini tasavvufta idrak ettiğini gösterir. Bu veriler zaviyesinden Mâtürîdî'nin bilgi anlayışıyla alakalı madalyonun öbür yüzüne intikal edebiliriz: Mâtürîdî'nin ve Mâtürîdî geleneğinin objektif bir geçerliliğe sahip olmadığını kabul etmemekle beraber kalbi bilginin, gönül gözünün kişinin kendisini bağlayabileceği şeklindeki ifadesi Mâtürîdî'nin bölgedeki mistik atmosferden kendini kurtaramayarak keşfi bilgiye kısmen müsamahakar bir tavır takındığı şeklinde değerlendirilebilir mi? Mâtürîdî'nin görüşlerinin bütünü zaviyesinden bizim bu soruya vereceğimiz cevap hayırdır. Zira Mâtürîdî bölgenin İslâm öncesi devre dönüş potansiyeli taşıyacak unsurlardan uzak olmadığını bildiği mistik yapının, temsilcisi olduğu tavırla dengelenebileceğini göstermiştir. Ayrıca tasavvufta tartışma konuları arasında yer alan velîlerin peygamberlerden üstün olduğunu savunanların görüşünü Mâtürîdî, öğrencisi Rüstüfeğnî'nin Fevâid adlı eserinden yapılan iki iktibasa göre velîlerin peygamberlerden üstün olduğunu savunanların görüşünü reddeder, ayrıca dünya nimetlerinden istifade edilmesini yadırgayanlara bunların insanların faydalanması için yaratıldığını söyleyerek karşı çıkardı.⁵⁰

Mâtürîdî'nin bilgi kaynakları arasında yer alan aklın sınırlandırması vahiy ve akıl arasındaki dengenin sırrını yakalamasıyla açıklanabileceği gibi derinlerde bölgenin mistik ikliminden kaçamadığını da gösterir. Peki bu tarafıyla Mâtürîdî bir sûfi kisvesine büründürülebilir mi? Bunun için görüşlerinin bütününe gitmek lazımdır. Mâtürîdî'yi Mâtürîdî kılan fikirleri zaviyesinden bakıldığında bu soruya verilecek cevap hayırdır. Mâtürîdî o kapı aralandığı vakit oradan neler gireceğini bilir ve sanki devrindeki mistik yoğunluğun dengelenmesi gerektiğine inanır. Bu nedenlerle devirdeki mistisizme Mâtürîdî'den gelmek gerektiği gibi Mâtürîdî'ye de devirdeki mistisizmden gitmek gerekir. Her iki taraf da devrin ve birbirlerinin muvazenesini teşkil eder. Nitekim Mâtürîdî, bilgi kaynakları arasında ilham, keşif ve sezgiye mutlak bilgi olarak yer vermemekte, bunları bilgi kaynağı kabul edenleri şiddetle

49 Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhîd, s. 6.

50 Şükrü Özen, "Mâtürîdî", DIA, XXVIII, s.148.

eleştirmekte,⁵¹ bu türden bilgilerin sadece kişinin kendisini bağlayabileceğini vurgulamaktadır. Her ne kadar, ilk bakışta eleştirileri daha çok, ilham ve sezgiyi en güvenilir bilgi kaynağı olarak gören İslâm öncesi Sofistlere yönelik ise de,⁵² aslında dolaylı olarak dönemindeki mistik eğilimli kişileri de içermektedir.⁵³ Mâtürîdî'nin bir başka vadiye intikal ettiği nokta da tam olarak burasıdır. Mâtürîdî, ilham ve sezgiye dayalı bilgi elde ettiğini iddia edenlerin birbirinden farklı sonuçlara ulaşmasına bakarak, böyle bir iddiayı çelişkili bulur. Çünkü eğer bu bilginin kaynağı tek bir varlık, yani Allah olsaydı ortaya konulan dinî inançların farklı olmaması ve kişilerin birbirini nakz etmemesi gerekirdi. Diğer taraftan bu bilginin doğruluğunu veya yanlışlığını akıl veya kura' yoluyla tayin etmek de mümkün değildir. Bu sebeple ilham ve keşif, herkesin kabul edebileceği bir bilgi veremez ve gerçeğe ulaştırmaz.⁵⁴

Bütün bunlarla birlikte peki Mâtürîdî'nin değerler dünyasında tasavvufun yeri neresidir? Onu bölgeyle bütünleştirecek veya muasırlarından ayırıştırarak olan soru budur. Mâtürîdî'nin tasavvufa karşı bilgi teorisinde görüleceği üzere net tavrı, İslâmlaşmadaki tasavvufun muharrik unsur oluşuyla örtüşmez. Mâtürîdîlik bölgede daha sonra müstakil olarak zemin bulmuştur. Mâtürîdî'nin düşünceleri zaviyesinden tasavvufun muayyen bir yeri olmadığı doğrudur. Mâtürîdî'nin eserlerinde tasavvufî unsurlar sanki bölgede İslâm'a rasyonel ve realist bir zemin teşkil etmek için yavaş yavaş geri çekilir. Bununla beraber tasavvufun bölgede bütün hızıyla yayılmaya devam etmesinde görüleceği üzere şu da doğrudur: Devrin sûfîleri Kelâbâzî örneğinde olduğu gibi itikadî zemine Mâtürîdî düşünce yapısını yerleştirmişlerdir. Bu pekala Mâtürîdî'nin tasavvufa entegre olabilecek unsurlardan uzak olmadığını veya en azından devrin tasavvufunun bir tarafını inşa eden düşüncelerle aynileştirildiğini ortaya koyar. O halde Sünnîliği tek bir şahısta veya eserde toplayamayız. Nitekim Mâtürîdî'nin menkabevî portresi de bundan müstağni değildir. Üstelik bu menkabevî portre kitabî/Sünnî/Hanefî İslâm tasavvurunun hakim olduğu eserlerde çizilmiştir. Mâtürîdî dahil bölgede inşa edilen menkabelerin doğruluğu veya yanlışlığından öte bu bölgenin tasavvufî bir zeminin aksisedasının hemen her şeye sinmiş olmasıdır.⁵⁵

KAYNAKÇA

AHMET AK, Mâtürîdî Kaynaklarında Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, Ankara 2006, (Yayımlanmamış doktora tezi)

BEKİR TOPALOĞLU, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, 151-157.

FATİH M. ŞEKER, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru. Ankara 2010.

FUAD SEZGİN, Geschichte der Arabischen Schriftum, (GAS.) I-V., Leiden 1967-1974.

HANİFİ ÖZCAN, Mâtürîdî'de Bilgi Problemi, İstanbul 1993.

KATİP ÇELEBİ, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah, Kesfu'z-Zünûn an Esâmî'l-Kütüb ve'l-

51 Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 11.

52 Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 234-235; Neseî, Tabsiratü'l-Edille, I, 24.

53 Sönmez Kutlu, "Bilinene ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", s. 25.

54 Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 6, 11, Sönmez Kutlu, "Bilinene ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", s. 25. Ayrıca Mâtürîdî'nin ilham ve sezgiyle ilgili görüşleriyle ilgili bkz. Hanîfî Özcan, Mâtürîdî'de Bilgi Problemi, İstanbul 1993, s. 128-131.

55 Fatih Şeker, İslâmlaşma Sürecinde İslâm Tasavvuru, s.392-393.

- Fünûn, tsh. M. Serefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, 1326-1943.
- KELÂBÂZÎ, EBU BEKR MUHAMMED B. İBRAHİM EL-BUHARÎ, Taarruf Doğuş Devrinde Tasavvuf, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul Dergah Yay. 1992.
- KEMAL IŞIK, Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı, Ankara 1980
- Lewinstein Keith, "Doğu Hanefî Fırak Geleneği Üzerine Mülahazalar", İmam Mâtürîdî ve Maturidilik içinde, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara Kitabiyat 2003.
- M. RAGİP İMAMOĞLU, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtı'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu, Ankara 1991.
- M. SAİM YEPREM, İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî, İstanbul, 1984.
- Mâtürîdî, Kitâbu't-Tevhid, thk. Bekir Topaloglu-Muhammed Aruçî, Ankara TDV İSAM Yay. 2003.
- NESEFÎ, EBÛ HAFS NECMEDDİN ÖMER B. MUHAMMED, el-Kand fî Zikri Ulemâi Semerkand, nsr: Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Suûdi Arabistan 1991/1412,
- NESEFÎ, Tabsıratu'l-Edille, thk. Hüseyin Atay, Ankara 2004.
- NURİ TUĞLU, Mâtürîdî Kelâm Ekolü Çerçevesinde Kelâmî Hadislerin Değerlendirilmesi, Isparta, 2003 (basılmamış doktora tezi),
- PARSA, MUHAMMED, Faslu'l-Hitâb, Tlk. Celil Misger Nejad, Tahran Merkez-i Nesri Danisgahi 1381.
- PEZDEVÎ, EBU'L-YUSR, MUHAMMED B. MUHAMMED B. HÜŞEYİN, Ehl-i Sünnet Akaidi, Çev.: Şerafettin Gölcük, İstanbul 1988
- SÖNMEZ KUTLU, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidî", İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik içinde, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara Kitabiyat 2003,
- SÖNMEZ KUTLU, "Bilinmeyen Yönleriyle Türk Din Bilgini: İmam Mâtürîdî", Dini Araştırmalar, Ocak-Nisan 2003, c. 5, sayı. 15.
- ŞÜKRÜ ÖZEN, "Mâtürîdî", DİA, XXVIII, s.148.
- TALİP ÖZDEŞ, Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı, İstanbul 2003.
- TANCÎ, MUHAMMED B. TAVİD, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî", AÜİFD, Ankara 1955, sy. I-II, c. IV, s. 1.
- VEHBİ ECER, Türk Din Bilgini Mâturidî, Ankara, 1978
- YUSUF ŞEVKİ YAVUZ, "Mâtürîdiyye", DİA, XXVIII, 173
- YUSUF ZİYA YÖRÜKAN, "Kitâbu Tefsiri'l-Esmâ ve's-Sıfât Hakkında", İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 1952, I, 104.
- ZEBÎDÎ, EBU'L-FEYZ MURTAZA MUHAMMED B. MUHAMMED, İthafü's-sade-ti'l-muttakin bi-serhi İhyai ulumi'd-din, Dârü'l-Fıkr, Tsz.
- ZİYADOV ŞOVOSİL YUNUSOVIÇ, "Ebu Mansur el-Mâtürîdî'ye Nisbet Edilen Eserlerin Taşkent Yazmaları ve Mâtürîdî Üzerine Yapılan Bazı Araştırmalar", İmam Mâtürîdî ve Maturidilik içinde, Haz. Sönmez Kutlu, Ankara Kitabiyat 2003.

TÜRK BİLGESİ HACI BEKTÂŞ-I VELİ'NİN NÜBÜVVET/ PEYGAMBERLİK ANLAYIŞI

Selim ÖZARSLAN*

Özet: Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli rolü olmuş, Türk- İslam Medeniyetinin büyük mütefekkir ve mürtşitlerinden biri de hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Veli (606/1209- 669/1270)'dir. Horasan'dan Anadolu'ya gelen, soyu on iki imamlara ulaştığı kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli, yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar her devirde birçok takipçiye sahip olmuş, söz konusu bu coğrafyada etkisi azımsanmayacak ölçülere ulaşmış büyük bir mürtşit, manevi bir önderdir. Bu tebliğimizde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Nübüvvet/ Peygamberlik anlayışı üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken ilk önce kendisine atfedilen Makâlât ve Besmele Tefsiri gibi eserlerinden yararlanılacaktır. Yapılan incelemelerden onun peygamberlik /nübüvvet anlayışının Kur'an kaynaklı olduğu, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışları referans alınarak tespit edildiği ve tarihi gerçeklerle örtüştüğü kanaatine varılmıştır. Örneğin ona göre, Muhammed Mustafa'nın elçiliğini inkar edenlerin bütün işlediği amelleri batıl olur, boşa gider: " Tanrı'nın hükümlerinden birin bâtil dutsa veyahut Muhammed Mustafa'yı inkâr etse.... Dükeli işledüğü amelleri hebâen mensûrâ olur." Onun inanılması gerekli bu aslı ilkeleri sayarken dayandığı nakli delil, kendisi belirtmese de Ehl-i Sünnet kelimelerinin de iman esaslarını belirlemede delil olarak kullandıkları Cibril ya da İhsan hadisi olarak bilinen meşhur hadis metni olduğu kanaatindeyiz. Zira Kur'an-ı Kerim'de anılan iman esasları sıralaması şöyledir:

"...Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere inanandır..." (2.Bakara 177) Hacı Bektaş-ı Veli'nin iman esaslarını sayarken kendisine dayandığını düşündüğümüz Cibril veya İhsan Hadisi olarak bilinen hadis metninin ilgili kısmı şöyledir: "Birden karşımıza güzel saçlı, sarık giymiş, çölde yaşadığını zannettiğimiz bir adam çıkageldi. İnsanların arasından geçerek, Hz. Peygamber'in (s.a.v) önünde durdu, Ey Allah'ın elçisi, iman nedir? diye sordu. Hz. Peygamber de: İman, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmen, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Yüce Allah'tan olduğuna inanmandır, buyurdu.."

Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât'ında dört kapı (Şeriat, Tarikat, Ma'rifet, Hakikat) ve Kırk Makamı açıklarken Allah'ın varlığını müşahade etmek ve O'na ulaşmak için bu makamların tamamının eksiksiz olarak katedilmesi gerektiğini, hiçbirini eksik bırakmamak gerektiğini vurgular. Bunlar içinde haramlardan sakınma da vardır.

Ona göre bu haramlardan biri de nübüvvetle ilişkindir ve Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de müminlerden seslerini Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmemelerini istemiştir: "Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin" (Hucurat, 49/2)

Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât'ında bireyin Allah'a kırk makamda ulaşabileceğini ve Ona dost olabileceğine kanidir. Bu makamlardan onu Şeriat, onu Tarikat, onu Ma'rifet, onu da Hakikat içindedir. Ona göre Şeriatın ilk makamı olan iman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmaktır. Peygamberlik kurumuna ve son elçi Hz. Muhammed'e ve onun Allah'tan getirdiği ilahi mesajlara inanmayanlar Allah'a ulaşamaz ve onun rızasına nail olamazlar.

Neticede Hacı Bektaş-ı Veli'nin peygamberlik anlayışı, Kur'an ve sahih sünnete dayalı bir inanç olarak karşımıza çıkmakta, bu haliyle de Müslümanların çoğunluğu ile Türk Dünyasının tamamının benimseyip kabul ettiği Ehl-i Sünnet inanç/ kelimelerinin peygamberlik anlayışıyla pek çok noktada uyumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş-ı Veli, İman ilkeleri, Peygamberlik inancı, Hz. Peygamber'in elçiliği ve buna inancın kurtuluş için gerekliliği

*Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Elazığ e-posta: sozarслан1@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

Bu tebliğimizde Hacı Bektaş-ı Veli'nin Nübüvvet/ Peygamberlik anlayışı üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken ilk önce kendisine atfedilen Makalât ve Besmele Tefsiri gibi eserlerinden yararlanılacaktır. Yapılan incelemelerden onun nübüvvet anlayışının Kur'an kaynaklı olduğu, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in söz ve davranışları referans alınarak tespit edildiği ve tarihi gerçeklerle örtüştüğü kanaatine varılmıştır.

2. HACI BEKTAŞ-I VELİ VE DİN ANLAYIŞI

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli rolü olmuş, Türk- İslam Medeniyetinin büyük mütefekkir ve mürşitlerinden biri de hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Veli (606/1209- 669/1270)'dir. Horasan'dan Anadolu'ya gelen, soyu on iki imamlara ulaştığı kabul edilen Hacı Bektaş-ı Veli, yaşadığı dönemden itibaren günümüze kadar her devirde birçok takipçiye sahip olmuş, söz konusu bu coğrafyada etkisi azımsanmayacak ölçülere ulaşmış büyük bir mürşit, manevi bir önderdir.

Büyük Türk düşünür ve mutasavvıfı Hoca Ahmet Yesevi (ö.520/1127-561/1166/67)'nin etkisinde kalan Hacı Bektaş-ı Veli, Selçuklular zamanında putperest/ şamanist Moğol istilasının etkisiyle baş gösteren olumsuz dini cereyanlara karşı durarak, Moğolların tahribatını azaltmaya çalışmıştır. Türk töresinin devamı için elinden gelen gayreti gösteren Hacı Bektaş-ı Veli, sohbet toplantıları düzenleyerek müminlerin eline, diline, beline ve iradesine sahip olmaları gerektiğini öğütlemiştir. Müslüman hanımefendilerin de aşına, eşine ve işine dikkat etmesi gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Kur'an-ı Kerim'in de vurguladığı gibi, insan psikolojisine uygun yumuşak bir üslup kullanarak gayrimüslimleri (Ürgüp yöresindeki Hıristiyanları) İslamiyet'e kazanmaya çalıştı. İslam dinini anlatma ve yayma faaliyetlerinde Ehl-i Beyt sevgisi üzerinde yoğunlaştı. İnsan onur, şeref ve namusuna önem verdi. İnsan sevgisini de yaymaya çalıştığı konular arasındaydı. Allah ve vatan savunması için mal ve candan fedakârlık yapılmasını öğütledi. Şehitliğin manevi derecesini Hz. Peygamber'in hadislerden yararlanarak övdü. Bireysel ve toplumsal yaşamda küçüklerin büyüklere saygılı davranmasını telkin etti. Son elçi Hz. Muhammed'(sav)in "insanlara durumlarına göre konuşun, davranın"² hadisi gereğince dayanışmayı ve vefalı olmayı öğütledi. Komşuluk

1 "Ona yumuşak söz söyleyin. Belki öğüt alır, yahut korkar." Tâ Hâ, 20/44. " Yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunursa bundan onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin." Nisa, 4/8; "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öl!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. İsrâ, 17/ 23; "(Resûlüml) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir." Nahl, 16/125.

2 "Kellimu'n-Nâse ala Kadri Ukûlihîm la ala Kadri ukûlikum"/ İnsanlarla onların akılları miktarınca konuşun, kendi aklınız miktarınca değil." Farklı rivayetler için bkz. el-Münâvî, Feyzu'l-Kadir, Mısır, 1356, c. III, s. 378/ c. IV, 299; Ebu Nuaym el-İsfehânî, Hilyetu'l-Evliyâ, Beyrut, 1405, c. II, s. 300; İbn Hacer Ebu'l-Fazl el-Askalânî eş-Şafîî, Lisânü'l-Mizân, Beyrut, 1406/1986, c. VI, s. 274.

ve konukseverlik üzerinde de duran mütefekkirimiz, insan gönlünü incitmenin sakıncalarını üzerinde durdu ve bundan kaçınmalarını istedi. İrşat ve sohbetleri sırasında haksızlık yapanları uyararak toplumsal bilinç ve dayanışmanın gelişmesine çalıştı. Komşu hakkının dince önemine değindi. Dargın ve küskünlerin barışmasını ve helalleşmesini öğütleyerek toplumda huzurun yaygınlaşmasını sağladı. Dostluk ve kardeşlik bağlarının güçlenip gelişmesi için bazı düzenlemelerde bulundu. Hak dinin son peygamberi Hz. Muhammed Mustafa'nın "iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır"³ hadisi gereğince sosyal hayatta tembellik ve miskinliğe yer olmadığını toplum katmanlarına aşılılamaya çalıştı. Bilmeyenlerin bilenlerden öğrenmesi gereği üzerinde durdu.⁴ Hacı Bektaş-ı Veli'nin bu söylemlerinin ana kaynağı şüphesiz ki Allah'ın insanlığa son kelamı Kur'an-ı Kerim'di.⁵ Çünkü Kur'an'da ilim öğrenmenin önemi ve bilginin kimlerden alınacağına ilişkin birçok ayet mevcuttu.⁶ Kısacası Kur'an kültürüne derinlemesine sahip olan Hacı Bektaş-ı Veli, İslâmiyeti eski Türk töre ve gelenekleriyle bağdaştırarak sunmaya çalıştı.⁷ Kur'an-ı Kerim'in ışığında onun belirttiği yöntemle yani hikmet, güzel öğüt ve en güzel mücadele⁸ ile insanları Allah'a ve Allah'ın yoluna davet etti.

3. HACI BEKTAŞ-I VELİ'NİN NÜBÜVVET/ PEYGAMBERLİK ANLAYIŞI

Diğer ilahî dinler gibi, İslam Dini de peygamberlik/ nübüvvet kurumu üzerine inşa edilmiştir. Bütün ilahî- semavî dinler önem ve değerini elçilik müessesesine dayanmasından alırlar. Nübüvvet konusu ilk akaid ve kelim eserlerinde pek yer almaz. Bilindiği gibi nübüvvet konusunun kelim kitaplarına girişi ve ayrıntılı olarak işlenişi bir takım iç ve dış etkenlerin tesiriyle olmuştur. İslâm fetihlerinin gelişmesiyle birlikte gün yüzüne çıkan Yahudi ve Hıristiyanlarla yapılan tartışmalar, Mu'tezile'nin konuya yaklaşımı, Şiîlerin faaliyetleri, eski filozofların, Hintli inanç gruplarından Sümeniyye ve Brahmanların peygamberlik anlayışları bu etkenlerin başında sayılabilir.⁹ Bilindiği gibi nübüvvet, Allah ile kulları arasında dünya ve ahiret hayatıyla ilgili ihtiyaç ve gereksinimlerin giderilmesi amacıyla ifa edilen elçilik görevidir. Nübüvvet yerine "Allah ile kul arasında elçilik yapma" anlamına gelen risâlet kavramı da kullanılır. Risâlet ve nübüvvet kelimeleri ise masdar olup, peygamberlik anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (sas) için 'Resul' ve 'Nebi' kavramlarının birlikte kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Ona resul denmesi Allah'a izafeten, nebi denilmesi ise insanlara nispetendir. Yani Hz. Muhammed, Allah'ın elçisi olması bakımından Resul, insan-

3 "Men Estevâ yevmâhu fehuve ma'bünun." Deylemi, Firdevs, 3/611.

4 "...Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorun" Nahl, 16/43.

5 "(Resulüm) Deki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akil sahipleri bunları hakkıyla düşünür." Zümer, 39/9.

6 Nahl, 16/43; Taha, 20/114; Kasas, 28/80; Mücadele, 58/11; Alak, 96/1-5.

7 Çubukçu, İbrahim Ağâh, Türk-İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 213-214; Özarslan, Selim, "Hacı Bektaş-ı Veli'nin Uluhiyet Anlayışı", Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Merkezi İ. Uluslararası Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (7-9 Mayıs 2010 ÇORUM), - Sempozyum Bildirileri- Ankara, 2011, c.1, ss. 83-84.

8 "(Resulüm) Sen, Rabbinin yoluna, hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde tartış, mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir." Nahl, 16/125.

9 Gölcük, Şerafettin- Toprak, Süleyman, Kelam, Konya, 1991, 265;

10 Araf, 7/157.

lara Allah'ın emir ve yasaklarını ulaştırıp bildirmesi bakımından da Nebi'dir. Türkçemizde nebi ve nübüvvet yerine daha çok Farsça asıllı peygamber (haber getiren) ve peygamberlik kelimeleri yaygın olarak kullanılmaktadır.

Peygamberlik, Allah'ın insanlara yönelik engin rahmetinin bir tecellisi olarak yol gösterme ve hakkı tebliğ etmeyi içerdiği gibi hakkı fiilen yaşayıp örnek teşkil etmeyi de kapsamaktadır. Nübüvvet ya da elçilik bütün ilahi dinlerin üç temel ilkesinden birini oluşturur. Uluhiyet ve ahiret dinin diğer asli esaslarıdır.¹¹ Peygamberler, kendilerinin Allah tarafından görevlendirilen hak elçileri olduklarını ispatlamak için tabiat kanunlarını aşan, olağanüstü olaylar yani mucizeler göstermişlerdir. Kur'an'ın bildirdiğine göre son peygamber olan Hz. Muhammed'in¹² en büyük mucizesi, kâinat varlığını devam ettirdikçe eşsiz üstünlüğü ve erişilmezliğini koruyacak olan Kur'an-ı Kerimdir.

İslâm düşünce tarihinde nübüvvetle ilişkin kafa yorulan konulardan birisi de peygamber göndermenin diğer bir deyişle nübüvvetin imkan dahilinde olup olmadığı sorunudur. İslâm düşüncesinde peygamberliğin gerekliliğine direkt olarak karşı çıkarak nübüvveti itiraz edenler İbnü'r-Râvendî ve Ebu Bekir Râzî olmuştur. Bunların dışında peygamberliğin gerekliliğine yönelik ciddi itiraz ve tenkitler İslâm kaynaklarında Berahime ve Sümeniyye adıyla anılan Hintli inanç gruplarından gelmiştir. Bunlar akli gerçeğe ulaştırıcı yegâne bilgi aracı gördüklerinden vahyi ve peygamberliği gereksiz ve imkânsız görmüşlerdir.¹³

Ehl-i Sünnet kelâm bilginleri Berâhime ve Sümeniyye'nin aklın kabul etmediği şeylerin geçersizliğine dayanarak peygamberliği imkânsız/ muhal görmelerine, peygamberlerin aklın bilgisine güç yetiremeyeceği şeyleri getirdikleriyle karşılık vermişlerdir. Çünkü risalet, insanların akıllarının eksik kaldığı sahalarda, noksanlıklarını gidermek gayesiyle Allah ile insanlar arasındaki elçiliktir. Risaletin hedefi, insanların dünya ve ahiretteki çıkarlarıyla ilgili olan, fakat neligini/ mahiyet kavramaya düşüncelerinin kâfi gelmediği illet ve kusurları ortadan kaldırmaktır. Akıl zorunlu/ vacib ile imkânsız/ mümteni şeyler hakkında kolayca bir hükme varabilirse de olurlu/caiz olanlar hakkında olumlu ya da olumsuz bir hükme varamaz. Bu nedenle Allah'ın peygamber göndermesine insanlar açısından ihtiyaç vardır.¹⁴ Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, İslâm kelim bilginlerinin üzerinde fikir beyan ettikleri nübüvvetin/ peygamberliğin gerekli olup olmadığı başka bir deyişle nübüvvetin mümkün olup olmadığı hususuna değinmemiştir. Hem bir mutasavvıf olması hem de nübüvvet konusunda yani Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ileticek bir elçi görevlendirdiği hususunda herhangi bir şüphesi olmadığından ondan bu konuya değinmesi de beklenemez kanaatindeyiz.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin nübüvvet anlayışı, Kur'an ve sahih sünnete dayalı bir inanç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre Muhammed Mustafa'nın elçiliğini inkar edenlerin bütün işlediği amelleri batıl olur, boşa gider: “ Tanrı'nın hükümlerinden birin bâtil dutsa veya-

¹¹ Bakara, 2/177; Bakara, 2/ 132, 28; Nisa, 4/ 136

¹² “Muhammed sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur...” Ahzab, 33/40.

¹³ Özarslan, Selim, İslam İnanç Esasları/ Akaid Esasları (Temel Dini Bilgiler), Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s.114.

¹⁴ Cüveynî, Ebu'l-Meali Abdülmelik, Kitabu'l-İrşad ilâ Kavâti'l-Edilleti fi Usul'i'l-İtikâd, thk. Esad Temim, Beyrut, 1413/1992, 256- 257; Neseî, Temhid fi Usul'i'd-Din, 42; Sabûnî, el-Bidâye, 45-46; Taftazânî, Şerhu'l-Akaid, 61.

hut Muhammed Mustafa'yı inkâr etse.... Dükeli işlediği amelleri hebâen mensûrâ olur.”¹⁵ Onun Peygamberlik anlayışı Kur'an ve sahih sünnete dayanan Ehl-i Sünnet'in peygamberlik anlayışıyla da örtüşmektedir.

Hacı Bektaş-ı Velî, Makâlât'ında bireyin Allah'a kırk makamda ulaşabileceğini ve Ona dost olabileceğine kanidir. Bu makamlardan onu Şeriat, onu Tarikat, onu Ma'rifet, onu da Hakikat içindedir. Ona göre Şeriatın ilk makamı olan iman, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe inanmaktır.¹⁶ Peygamberlik kurumuna ve son elçi Hz. Muhammed'e ve onun Allah'tan getirdiği ilahi mesajlara inanmayanlar Allah'a ulaşamaz ve onun rızasına nail olamazlar. Onun inanılması gerekli bu asli ilkeleri sayarken dayandığı nakli delil, kendisi belirtmese de Ehl-i Sünnet kelimelerinin de iman esaslarını belirlemede delil olarak kullandıkları Cibril ya da İhsan hadisi olarak bilinen meşhur hadis metni olduğu kanaatindeyiz. Zira Kur'an-ı Kerim'de anılan iman esasları sıralaması şöyledir:

“...Lakin iyi olan, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitab'a, peygamberlere inanandır...” (2.Bakara 177)

Hacı Bektaş-ı Velî'nin iman esaslarını sayarken kendisine dayandığını düşündüğümüz Cibril veya İhsan Hadisi olarak bilinen hadis metninin ilgili kısmı şöyledir: “Birden karşımıza güzel saçlı, sarık giymiş, çölde yaşadığını zannettiğimiz bir adam çıkageldi. İnsanların arasından geçerek, Hz. Peygamber'in (s. a. v) önünde durdu, Ey Allah'ın elçisi, iman nedir? diye sordu. Hz. Peygamber de: İman, Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık etmen, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Yüce Allah'tan olduğuna inanmandır, buyurdu.”¹⁷

Hacı Bektaş-ı Velî Makâlât'ında dört kapı (Şeriat, Tarikat, Ma'rifet, Hakikat) ve Kırk Makamı açıklarken Allah'ın varlığını müşahede etmek ve O'na ulaşmak için bu makamların tamamının eksiksiz olarak katedilmesi gerektiğini, hiçbirini eksik bırakmamak gerektiğini vurgular. Bunlar içinde haramlardan sakınma da vardır. Ona göre bu haramlardan biri de nübüvvetle ilişkindir ve Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de müminlerden seslerini Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmemelerini istemiştir: “Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin” (Hucurat, 49/2)¹⁸ Hacı Bektaş-ı Velî'nin bu yaklaşımı onun Kur'an buyruklarına ve Hz. Muhammed'in şahsında peygamberlik kurumuna verdiği önem, değer ve bağlılığı yansıtmaktadır. Yine Hünkar Hacı Bektaş-ı Velî, bireyi onun yaratıcısı olan Allah'a kavuşturacak olan kırk makamı açıklarken Hz. Peygamber'in hadislerini sıklıkla anar ve onları görüşlerinin doğruluğuna delil olarak kullanır. Bunlardan biri de Hz. Peygamber'in şu hadisidir: “el-Kabru ravzatün min riyâzi'l- cinân”.¹⁹ Yani kabir, cennet bahçelerinden bir bahçedir.” Hz. Peygamber'in “Nefsini bilen, rabbini bilir”²⁰ şeklindeki hadisi de bunlardan

15 Hünkar Hacı Bektaş Velî, Makâlât, (Hazırlayanlar: Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş, Ali Öztürk), TDVY., Ankara, 2007, v.1a

16 Hünkar Hacı Bektaş Velî, Makâlât, v. 8a.

17 Buhari, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, İman, 37, İstanbul, 1992; İmanla ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Özarslan, Selim, İslam İnanç Esasları/ Akaid Esasları (Temel Dini Bilgiler), Nobel Yayınları, Ankara, 2013, s. 14-18.

18 Hucurât, 49/2; Hünkar Hacı Bektaş Velî, Makâlât, v. 11a.

19 el-Aclünî, Keşfu'l-Hafâ, c.II, s. 90.

20 Aclunî, İsmail b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ, Kahire, trs. II, 262.

bir başkasıdır.²¹

Hacı Bektaş-ı Veli'ye göre Tevrat Musa'ya, Zebûr Davud'a, İncil Rûhullah olan İsa'ya, indirildiği gibi Furkan (Kur'an) da Hz. Muhammed Mustafa'ya verilmiştir.²² Hz. Muhammed Hak dinin son elçisidir. Onun nübüvvet anlayışına göre, Hz. Muhammed Mustafa kendisine kitap gönderilenlerin en büyüğü (Mürseller mihteri), peygamberlerin başı (peygamberler serveri), sözünde duranların efendisi ve günahkârların (yazuklular) şefaathisidir. O bu düşüncesini şu ifadelerle dile getirmektedir: "...Dürûd ve tahiyat ve aferin ve salavât ol mürseller mihteri peygamberler serveri seyyid-i bâ-vefâ Muhammedü'l- Mustafa aleyhi's-selam kim yazuklular şefa'atcisidir..."²³

Hacı Bektaş-ı Veli, Hz. Peygamber'i Kur'an'da anılan "Ahmed"²⁴ adıyla anar ve onun Allah'ın elçisi olduğunu belirtir. Bununla birlikte O'nun balçığının rahmet ile yoğrulduğunu söyler.²⁵ Onun bu düşünüş ve algılayışı, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in gönderiliş algısına uygundur. Nitekim Yüce Allah, elçisi hakkında şöyle buyurmaktadır: "Resulüm! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik."²⁶

Hacı Bektaş-ı Veli'nin nübüvvet anlayışına göre Hz. Peygamber çeşitli vesilelerle Allah'la iletişim halindedir. Hünkar besmele okumanın faziletlerini anlattığı Besleme Tefsiri'nde Hz. Peygamber'in miraçta yaşadığı ruhanî hayattan kesitler sunar. Burada Yüce Allah, elçisi Hz. Muhammed'e hitap etmekte, Hz. Peygamber de Allah'a soru yöneltmekte ve böylece Hz. Peygamberle Allah arasında konuşma ve iletişim gerçekleşmektedir.²⁷

Bu karşılıklı iletişimde Hz. Peygamber Allah'a hitaben "Ya, İlahi" demekte, Yüce Allah da Hz. Peygamber'e "Ey benim Habibim" diyerek karşılık vermektedir.²⁸ Hacı Bektaş-ı Veli'nin Hz. Peygamber'i Allah ile konuşturması, Allah'ın elçisine konuşması, vahyin somutlaşmış halinin temsili olarak düşünülebilir.

Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, insanlığın atası ve peygamberlerin ilki olan Hz. Adem'in yaratılışından, yaratılırken geçtiği aşamalardan, Allah'ın bütün isimleri öğretmesinden ve nihayet meleklere Ademe secde etmeleri yönündeki emrinden de ayrıntılarıyla bahseder.²⁹

Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli'nin Uluhiyet anlayışına göre Yüce Allah, bir tek olup³⁰ Kâdim-i Lâ-yezal yani öncesiz ve sonsuz iken³¹, nübüvvet anlayışına göre de Hz. Muhammed Mus-

21 Hacı Bektaş Veli, Makâlât, v. 4b.

22 Hünkar Hacı Bektaş Veli, Makâlât, v. 2b.

23 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), Hazırlayan, Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, Orijinal metin, v.1b, s. 41.

24 Saf, 61/6. Hz. Peygamber'in adı Kur'an'da bir defa Ahmed, dört defa da Muhammed şeklinde geçer. Muhammed şeklinde geçtiği süreler şunlardır: Âl-i İmrân 3/144; Ahzab, 33/40; Muhammed 47/7; Fetih 48/29.

25 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 16b.

26 Enbiyâ, 21/107.

27 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 15b, 17a.

28 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), Hazırlayan, Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, Orijinal metin, v.1b, s. 41.

29 Saf, 61/6. Hz. Peygamber'in adı Kur'an'da bir defa Ahmed, dört defa da Muhammed şeklinde geçer. Muhammed şeklinde geçtiği süreler şunlardır: Âl-i İmrân 3/144; Ahzab, 33/40; Muhammed 47/7; Fetih 48/29.

25 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 16b.

26 Enbiyâ, 21/107.

27 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 15b, 17a.

28 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 24a.

29 Hünkar Hacı Bektaş-ı Veli, Makâlât, v. 19a.

30 Hünkar Hacı Bektaş Veli, Makâlât, v. 14a. ; "İlahiniz bir tek Allah'tır" Bakara, 2/163.

31 Hünkar Hacı Bektaş Veli, Makâlât, v. 12b.

tafa, Hak dinin son elçisi, peygamberlerin en büyüğü ve günahkar müminlerin şefaathisidir. Nübüvvet kurumunun son elçisi olan Hz. Muhammed'in şefaathisliğini birçok defa tekrarlar ve bir defasında da Allah'ın ağzından Hz. Muhammed'in kulların şefaathisi olduğunu belirtir.³²

Hacı Bektaş-ı Veli, Allah'ın Peygamber'e emirlerini tutup, nehiyelerinden kaçınanlara, kötü işlerinden pişman olup tövbe edenlere, Allah'tan başka ilah olmadığını, Allah'ın rahman ve rahim olduğunu dilinden düşürmeyenlere Firdevs cennetini hazırladığını, müminlere söylemesini emrettiğini bildirir.³³

4. SONUÇ

Bilindiği gibi din, milletlerin kültür dokularının oluşmasında ve güçlenmesinde önemli bir yer tutmakla birlikte aynı zamanda sosyal barış ve refahın, birlikte yaşama arzusunun gelişip yaygınlaşmasında da aktif bir role sahiptir.

Hacı Bektaş Veli'nin anlamaya, anlatmaya ve yaşamaya çalıştığı İslam Dini, inananlarını ya da kendisini benimseyenleri kardeşler ve dostlar olarak nitelendirir. Nitekim şu Kur'an ayetleri bu gerçeği açıkça ifade ederler: "İnneme'l müminûne ihvetün" / "Müminler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz"³⁴ "Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin dostlarıdır."³⁵ Dostlar ise birbirlerini sever ve dayanışma içerisinde olurlar. İslam dininin tebliğcisi Hz. Peygamber de din kardeşliğinin şartını mümin bireyin kendisi için istediğini mümin kardeşi için de istemesine bağlar.³⁶ Öyleyse din ortaklığı müntesiplerinin tasada ve kıvançta birlikte olmalarını zorunlu kılar. Hal böyle iken kahir ekseriyeti Müslüman olan ve aynı dine bağlı olan Türk Dünyasının ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan bir entegrasyonun içinde olmaması ancak büyük ihmal-lerle açıklanabilir. Günümüz dünyasında Türk Cumhuriyetlerinin birbirleriyle entegrasyonsuzluk içinde bulunması büyük oranda onların ortak değerleri olan din birliğine yeterince önem vermemelerinden kaynaklanmaktadır. Bunda Türk Dünyasının büyük bir kısmının uzun yıllar boyunca yaşadığı komünist idarenin etkisi ile dini eğitimden mahrum kalması, 3-4 nesil boyunca dini bilgilerin yeterince verilmemesi etkin rol oynamaktadır. Yaşanan bu fiili durum ve idarenin dini değerlere sıcak bakmaması da dini ve moral değerlerin kaybına neden olmuştur. Söz konusu Türk Dünyası arasındaki bu entegrasyonsuzluğu gidermek için en önemli ortak paydamız olan din birliğine dinin öngördüğü biçimde yeniden sarılmamız, bunu gerçekleştirmek için de vahyi temellere dayanan sağlıklı din bilgisi ve kültürünün nasıl verileceğine dair plan ve programlar hazırlamalıyız. Buna öncülük edebilecek dini ve kültürel bilgi birikimine sahip olan ülke ise hiç şüphesiz Türkiye Cumhuriyetidir.

Neticede Hacı Bektaş-ı Veli'nin nübüvvet anlayışı, İslam dininin ana kaynağı Kur'an ve ikinci kaynağı sahih sünnete dayalı bir inanç olarak karşımıza çıkmakta, bu haliyle de ül-

32 Hünkar Hacı Bektaş Veli, Makâlât, v. 18a.

33 Hacı Bektaş Veli, Besmele Tefsiri (Şerhi Besmele), v. 24b.

34 Hucurât, 49/10.

35 Tevbe, 9/71.

36 "Hiçbiriniz kendisi için istediğini(mümin) kardeşi için istemedikçe iman etmiş olamaz." Buharî, İman, 7; Müslim, İman, 71.

kemiz insanların ve Müslümanların büyük çoğunluğu ile Türk Dünyasının tamamının benimseyip kabul ettiği Ehl-i Sünnet inanç/ kelim ekolünün peygamberlik/ nübüvvet anlayışıyla pek çok noktada uyuşmaktadır. Bu uyum Türk Dünyasının din anlayışının birliği konusuna anlamlı katkılar sağlayacak düzeydedir. Din, inanç ve mefkure anlayışındaki birlik ise Türk Dünyasını siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yönden bir araya getirecek ve dünya insanlığının barış ve huzuruna anlamlı katkılar sunacaktır.

YERLİ GİYİM MARKASI TÜKETİCİLERİNİN ALGILADIKLARI KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ VE GİYSİ SATIN ALMA KARARLARI

Saliha AĞAÇ¹
Hacer ÖLÇER²
Serap DENGİN³

Özet: Marka kişiliği; marka imajı, çağrışımlar ve tüketici algılarının insan karakteriyle sembolize edilmesinin bir yolu, markanın dışa dönük yüzü, insan özellikleri ile bütünleşmiş karakteristiğidir. Marka kişiliği marka kimliğinin temel boyutlarından biri olarak nitelendirilmiş ve satın alma sürecinde tüketicileri etkileyen önemli bir kavramdır. Bu araştırmanın amacı tüketicilerin markaya yönelik algıladıkları kişilik özelliklerini belirlemek, giysi satın alma kararları hakkında genel bir çerçeve çizmek ve değerlendirmektir. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Ankette Geuens vd. tarafından geliştirilen marka kişilik özelliklerine ve tüketicilerin rasyonel ve duygusal satın alma kararlarına ilişkin ifadelere yer verilmiştir. Hazırlanan anket, Çorum, Ankara, Erzurum, Sivas, Eskişehir illerinde markaya ait mağazalarda 27.11.2014 – 02.01.2015 tarihleri arasında alışveriş yapan ve anketi cevaplamayı kabul eden 163 kişiye uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, araştırma kapsamına alınan yerli giyim markasını tercih eden kadın tüketicilerin satın alma kararlarında rasyonel davrandığı ve marka kişiliğini, yenilikçi, seçkin ve istikrarlı olarak algıladıkları ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Marka Kişiliği, Satın Alma Kararları, Hazır Giyim Marka Kişiliği

PERSONALITY TRAITS THAT DOMESTIC CLOTHING BRAND CONSUMERS PERCEIVE AND CLOTHING PURCHASING DECISIONS

Abstract: Brand personality is a way of symbolizing brand image, connotations and consumer's perceptions with human characteristic and extroversive face of the brand and characteristic that integrated with human properties. Brand personality is characterized as one of the main dimensions of brand identity and described as an important concept that affects consumers in purchasing process. The purpose of the research is to determine the personal characteristics that the consumers perceive in the products of the brand and draw a general frame for and evaluate the situation of decision while purchasing a cloth. The sample group of is a domestic clothing brand that. A questionnaire is used as a data collection tool. Brand personality traits developed by Geuens et.al. and the questions on rational or emotional purchasing decisions of the consumers are included in the questionnaire. The questionnaire was applied to 163 women consumers shopping between the dates 27.11.2014 – 02.01.2015 and accept response in stores of the brand in Çorum, Ankara, Erzurum and Sivas, Eskişehir Provinces. In conclusion of the research, it became evident that working-women prefer the brand, personal traits of consistent, innovative and prominent were perceived and the consumers make rational decisions during shopping.

Keywords: Brand personality, Purchasing decisions, Ready-made brand personality

1 Doç Dr., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Moda Tasarımı Bölümü, asaliha@gazi.edu.tr

2 Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu Tekstil, Giyim, Ayakkabı ve Deri Bölümü, hacerolcer@hitit.edu.tr

3 Arş Gör., Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Moda Tasarımı Bölümü, serapdengin@gazi.edu.tr

1. GİRİŞ

Giysi insan kültürünün en göze çarpan unsurlarından birisidir (Creekmore, 1980; Akça, Baran, Bıçakçı, 2011) ve kişilikle ilgili değişen bir semboldür. Giyim insanların kişisel duygu ve düşüncelerini yansıtmalarının yanı sıra, kişinin kendisini ifade edebilmesi, kendisini rahat hissetmesi, estetik görünmesi ve saygınlık kazanması açısından önem taşımaktadır. Giysiler, kişilerin giyim felsefesi, estetik zevk ve beğenileri, ekonomik durumları ve üyesi oldukları veya olmak istedikleri grup hakkında fikir verir (Aydiñç, 2001). Yapılan çalışmalarda da giyim tarzının bireyin benliği ile ilişkili olduğu ve kişilerin; giyimi kendilerini ifade etme yolu olarak gördükleri belirlenmiştir (Parlar, 2001). Sosyal ve kişisel kimliği tanımlamak, geliştirmek ve ifade etmek amacıyla giysileri kullanmak, tüketici davranışlarında ortak bir konudur.

Kişilik kelimesinin kökeni etimolojik olarak Latince maskeleyerek, gizlemek anlamına gelen “persona” kelimesine dayanmaktadır (Furnham and Heaven, 1999: 1; Yener, 2013). Eş anlamlıları arasında dış görünüş, kimlik ve imaj kelimeleri yer almaktadır (Yener, 2013). Marka kişiliği, markalara uygulanabilen ve markalarla ilgili kişilik özellikleri setidir (Kapferer and Azoulay, 2003: 151; Dölarslan, 2012).

Aaker marka kişiliğini, “insan karakterlerinin markayla ilişkilendirilmesi” olarak tanımlamıştır (Arora and Stoner, 2009: 272). Marka kişiliği markanın dışa dönük yüzüdür; onun insan özellikleri ile en yakından bütünleşmiş karakteristiğidir (Upshaw, 1995: 14). Bir başka tanıma göre marka kişiliği; insan nitelik veya özelliklerinin markaya atfedilmesidir (Keller, 2003: 444; Onur, 2011).

Marka kişiliği; marka imajı, çağrışımlar ve tüketici algılarının insan karakteriyle sembolize edilmesinin bir yoludur. Marka algılamaları ise; tutumlar ve tüketicilerin bakış açılarının marka üzerindeki birleşimidir. İçerisinde farklı özellikleri barındıran markalar, markaya karşı pozitif tutumların gelişmesini sağlar. Aaker’e göre marka kişiliği marka kimliğinin temel boyutlarından biridir ve satın alma sürecinde tüketicileri etkileyen en önemli kavramdır (Rajagopal, 2006: 58). Araştırmalar, tüketicilerin marka seçimlerindeki farkların %70’inin marka kişiliği ile açıklanabildiğini göstermiştir (Aksoy ve Özsoyer, 2007: 2). Kişilik, tüketiciler arasında güçlü bir sevgi bağının kurulmasını gerçekleştirir, sadakat ve güvenin oluşmasını sağlar. Sonuç olarak iyi tasarlanmış bir marka kişiliği tüketicinin satın alma tercihinde önemli rol oynar (Kaplan, Yurt, Güneri ve Kurtuluş, 2010).

Tüketici davranışı araştırmaları, marka kişiliğinin önemini birçok kez ortaya koymuştur. Markaların tüketicilere hem gerçek hem de ideal benliklerini ifade etme olanağı sağladığı tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, bireylerin ürünleri, sadece kullanıma yönelik ve işlevsel faydaları için değil, arzu ettikleri imajı yansıtmaya amacıyla da tükettikleri anlaşılmıştır. Bu nedenle marka kişiliği, tüketicilerin ürün/ marka seçimlerinin önemli bir belirleyicisi olma yönü ile kritik önem taşıyan bir kurgudur. Tüketiciler bir markayı satın aldığı anda fiziksel ürünle birlikte ona atfedilen sembolik özellikleri de satın almış olurlar (Guthrie, Kim and Jung, 2008: 167; Onur, 2011).

Tüketiciler için alışveriş bir ürünün sahipliğini elde etmenin ötesinde anlamlar taşıyabil-

mektedir. Bu bağlamda alışveriş; ihtiyaçların karşılanması gibi rasyonel bir takım nedenlerin yanı sıra deneyime dayalı ve duygusal bir takım nedenleri de içermektedir. Rasyonel satın alma, genellikle ihtiyaçların satın alınmasıyla sınırlı olan, çok zaman almayan ve akılcı davranışın ön planda olduğu satın alma türüdür (Özcan, 2007). Rasyonel davranışlarda tüketici tüketimi bir görev olarak tanımlamaktadır. Satın alma “görevin tamamlanması” olarak yürütülmekte ve tüketici rasyonel bir tüketim davranışı içerisinde bulunmaktadır.

Hedonik tüketim, tüketimin duyular, algılamalar, fanteziler ve duygularla ilişkili olarak geliştiği davranışları kapsayan tüketim şeklidir. Hedonik tüketimde tüketimi tetikleyen faktörler, tüketicilerin ürünü kullanmaktan aldıkları keyif ve eğlencedir (Hirschman ve Holbrook, 1982; Akturan 2010).

Hedonik tüketimde tüketici alışverişini bir macera olarak görmektedir. Hedonik alışveriş güdülerini de, faydacı alışveriş güdülerinde olduğu gibi bir görev tamamlamasını içermektedir. Ancak hedonik tüketimde tamamlanması gereken görev, hazza dayalı bir takım duygularla ilgilidir. Alışveriş deneyimi, hem rasyonel hem de duygusal olarak aynı anda kavranmaktadır (Özcan,2007).

Pazarlama karması değişkenleri ve pazarlama iletişimleri marka kişiliğinin yaratılmasında önemli etkiye sahiptir (Okazaki, 2006: 280) Bu nedenle çalışmalar da tüketicilerin markayla nasıl ilişki kurdukları ve marka topluluklarının tüketicilerin yaşamlarına uygun nasıl marka inşa ettiklerini araştırmaktadır (Esch, Langner, Schmitt and Geus, 2006: 98; Onur,2011).

Günümüz modern pazarlamasında üreticiden tüketiciye uzanan dağıtım zincirinde güç dengesi üreticiden perakendeciye doğru kaymaya başlamıştır (Tuncer, 1992; Çivitci ve Dindar, 2006). Modern perakende kurumlarının inşası ile insanların zorunlu ihtiyaçlarından sıyrılarak alışverişe yönelmeleri, sosyo-kültürel ya da psikolojik ihtiyaçlar nedeniyle de alışveriş yaptıkları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Bu konuda perakendecileri ve pazarlamacıları bilinçlendirmek gerekmektedir.

Bu araştırmanın ile kadın dış giyimi üzerine üretim ve perakende satışı yapan, Türkiye genelinde 40 mağazası bulunan yerli bir marka tüketicilerinin alışveriş sıklığı, markaya yönelik algıladıkları kişilik özellikleri ve satın alma kararlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Ulaşılan sonuçlar doğrultusunda üreticilere önerilerde bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarının, üreticilere faydalı olmasının yanı sıra benzer konularda çalışmalar yapan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, amaca ulaşmada izlenen yol bakımından betimseldir. Araştırmada çok sayıda elemandan oluşan bir evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örneklem üzerinde gerçekleştirilen genel tarama metodu (Karasar, 2008: 79) kullanılmıştır.

Bu araştırmada kadın dış giyimi üzerine üretim ve perakende satışı yapan, yerli bir marka-

nın tüketicilerinin, giysilerde örnek alınan markaya yönelik algıladıkları kişilik özellikleri ve giysi satın alma kararları saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın evreni, kadın dış giyimi üzerine üretim ve perakende satışı yapan, Türkiye genelinde 40 mağazası bulunan, yerli bir markadan alışveriş yapan tüketicilerdir. Örneklemi ise, Çorum, Ankara, Erzurum, Sivas, Eskişehir illerinde 27.11.2014-02.01.2015 tarihleri arasında ulaşılan ve araştırmaya gönüllü olarak katılan 163 kadın tüketicidir. Araştırmada bir durum değerlendirmesi yapılmıştır.

Araştırma verilerini elde etmek için anket kullanılmıştır. Anket, konu ile ilgili kaynaklar ve daha önceden yapılmış araştırmalar incelenerek hazırlanmıştır. Anketi oluşturan sorular belirlendikten sonra test etmek amacıyla pilot uygulama yapılmıştır. Uygulamada karşılaşılan problemler ve araştırmanın amaçları doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak ankete son hali verilmiştir. Anket 3 bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümünde tüketicileri tanımaya yönelik demografik bilgiler, ikinci bölümde Geuens vd. (2009)'in kişilik özelliklerinden 16 marka kişilik özelliği, üçüncü bölümde ise 5'li likert ölçeğinde hazırlanmış satın alma davranışlarına ilişkin sorular yer almaktadır.

Araştırmada kullanılan anket güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach Alfa (α) istatistiği uygulanmıştır. Cronbach Alfa Katsayısının değerlendirmesinde esas alınan ölçüt, güvenilir olarak kabul edilen $0,60 < \alpha < 0,80$ 'dir (Özdamar, 2002: 61). Satın alma davranışlarını ölçen 18 farklı değişken için Cronbach Alfa (α) istatistiğinin sonucu 0,754'tür.

Veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra anketten elde edilen bulgular, SPSS programında analiz edilmiş, aritmetik ortalamaları, standart sapmaları hesaplanmış ve tablolar halinde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan yerli kadın dış giyim markasını tercih eden kadın tüketicilerin satın alma kararlarında rasyonel mi, duygusal mı hareket ettiklerini belirlemek ve markaya yönelik algıladıkları kişilik özelliklerini tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda ulaşılan bulgular aşağıda sunulmuştur.

- Katılımcıların yaşlarının en fazla yığılma ile 30-34 (%31,3) yaş aralığında olduğu, bunu da sırasıyla 45-56 yaş (%21,5), 20-24 yaş (%19,6), 25-29 yaş (%15,4) ve 35-44 (%12,3) yaş aralığının izlediği;
- Öğrenim durumlarının %16,6'sının lise, %45,4'ünün ön lisans, %18,4'ünün lisans, %19,6'sının ise lisansüstü olduğu;
- Araştırmaya katılanların %88,9'unun halen çalıştığı, %3,7'sinin emekli, %7,4'ünün ise hiç çalışmadığı;
- Katılımcıların % 57,7'sinin ihtiyacı olduğunda, %24,5'inin yeni modeller çıktığında, %10,4'ünün ayda bir, %7,4'ünün altı ayda bir alışverişe çıktıkları belirlenmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Markaya Yönelik Algıladıkları Kişilik Özellikleri

Kişilik Özellikleri	% (f)
Yenilikçi	%53,4 (87)
İstikrarlı	%40,5 (66)
Seçkin	%44,2 (72)
Dinamik	%37,4 (61)
Sorumluluk sahibi	%25,2 (41)
Gerçekçi	%20,9 (34)
Cesur	%17,8 (29)
Romantik	%14,7 (24)
Bilge	%14,1 (23)
Sıradan	%13,5 (22)
Asi	%6,1 (10)
Duygusal	%4,9 (8)
Yardımsöver	%3,7 (6)

n: 163

Katılımcıların markaya yönelik algıladıkları kişilik özelliklerinin sunulduğu Tablo 1'e göre; kadın tüketicilerin araştırma örneklemini oluşturan giyim markasının kişilik özelliklerini %53,4 "yenilikçi", %44,2 "seçkin", %40,5 "istikrarlı" olarak algıladıkları görülmektedir. Bu kişilik özelliklerini sırasıyla dinamik, sorumluluk sahibi, gerçekçi, cesur, romantik, bilge, sıradan, asi, duygusal ve yardımsöver kişilik özellikleri izlemektedir. Yığılmanın olduğu kişilik özelliklerine bakıldığında marka tüketicilerinin markaya rasyonel kişilik özellikleri atfettiği söylenebilir.

Tablo 2. Katılımcıların Alışveriş Sırasındaki Satın Alma Kararları

Davranış İfadeleri		Ort.	St. Sapma
Rasyonel Satın Alma Davranışları	Ürün satın alırken ihtiyaç durumumu değerlendiririm.	3,81	1,13
	İhtiyacım olan ürünü bulduğum zaman alışveriş yaparım.	3,90	,91
	Ürün satın alırken; öncelikle fiyatına bakarım.	4,17	,80
	Ürünün fiyatı değerine göre yüksekse satın almam.	3,53	1,56
	Ürün satın alırken; öncelikle kalitesine bakarım	4,36	,54
	Ürünü satın alırken; diğer marka ürünleriyle kıyaslayarak karar veririm.	4,18	0,81
	Ödeme kolaylıklarını düşünürüm.	4,06	1,11
	Değişim veya iade garantisi olup olmadığını düşünürüm.	3,64	1,32
	İndirim sezonlarında alışveriş yapmayı tercih ederim.	3,76	1,15
	Ürün satın alırken; mevcut giysilerimle uyumuna bakarım.	4,31	,88
Duygusal Satın Alma Davranışları	İhtiyacım olmasa bile beğendiğim ürünü satın alırım.	2,02	1,14
	Fiyatı önemli değil, beğendiğim ürünü satın alırım.	2,23	1,04
	İhtiyacım olmasa bile beğendiğim ürün indirimdeyse satın alırım.	2,80	1,59
	İhtiyacım olmasa bile giyebileceğim ortamları düşünerek beğendiğim giysiyi satın alırım	2,72	1,43

Satın aldığım ürünün modaaya uygun olması benim için yeterlidir	2,95	1,42
Sürekli tercih ettiğim markaların ürünlerini sorgulama olmaksızın satın alırım	2,70	1,25
Yeni ürünler satın almaktan keyif alırım.	3,36	1,41
Kendimi farklı hissetmek için yeni ürünler satın alırım.	2,95	1,07

Her zaman : 5, Sıklıkla : 4, Bazen : 3, Nadiren : 2, Hiçbir Zaman : 1

n: 163

Ankette karışık şekilde sorulan satın alma kararlarına ilişkin sorular, rasyonel ve duygusal davranış ifadelerine göre gruplandırılmıştır. Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin alışveriş esnasındaki satın alma kararlarını gösteren Tablo 2'ye göre, rasyonel satın alma davranışları değerlendirme kriterlerine bakıldığında; ulaşılan sonuçlarda davranışların, “her zaman” ve “sıklıkla” derecelerinde yığılma gösterdiği, kadın tüketicilerin alışveriş esnasında yoğunlukla rasyonel karar verdikleri görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde; katılımcıların satın alma kararlarında ilk olarak ürünün kalitesini değerlendirdikleri, sonrasında ise sırasıyla; satın almayı planladığı giysinin sıklıkla mevcut giysileriyle uyumunu dikkate aldığı, ürün fiyatı ve ödeme kolaylıklarının düşündüğü ve plansız olarak ihtiyacı olan bir ürünü bulduğu zaman alışveriş yaptığı, ayrıca ürün satın alırken ihtiyaç durumlarını değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 2'de görüldüğü üzere araştırma katılımcılarının rasyonel satın alma davranışı sergiledikleri, ancak nadiren de olsa duygusal yani hazzı satın alma davranışlarına da yönelikleri görülmektedir. Duygusal satın alma davranışları incelendiğinde; kadın tüketicilerin günlük yaşamlarında bazen yeni ürünler satın almaktan keyif aldıkları, kendilerini farklı hissetmek için yeni ürünler satın alma davranışı gösterdikleri, diğer ifadelerdeki ortalama değerlere bakıldığında duygusal satın alma davranışlarını niteleyen durumlara oldukça düşük seviyede katıldıkları görülmektedir. Her iki tablo değerlendirildiğinde; bu markanın tüketicilerinin satın alma davranışlarında rasyonel karar verdikleri söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kadın tüketicilerin yerli bir dış giyim markasına ait ürünlerde algıladıkları kişilik özelliklerini belirlemek, giysi satın alırken karar verme durumları hakkında genel bir çerçeve çizmek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırma sonucunda;

- Tüketicilerin yerli dış giyim markasına yönelik algıladıkları yenilikçi, seçkin, istikrarlı

- kişilik özelliklerini algıladıkları ve markaya rasyonel kişilik özellikleri atfettikleri,
- Satın alma davranışlarında rasyonel karar verdikleri ve saptanan kişilik özelliklerinin rasyonel davranışlarla uyumlu olduğu,
 - Tüketicilerin duygusal satın alma davranışlarını niteleyen durumlara oldukça düşük seviyede katıldıkları, günlük yaşamlarında “bazen” kendilerini farklı hissetmek için yeni ürünler satın alma davranışı gösterdikleri sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bu araştırmadan yola çıkarak;

- Marka konumlandırmada kişilik özelliklerinin marka sadakati üzerinde önemli bir unsur olduğu,
- Markaların hedef kitlesine uygun kişilik özellikleri geliştirmesi gerektiği,
- Tüketicilerin marka ürünü ile özdeşim kurduğu ve marka tercihlerini kişilik özelliklerine göre belirlediği düşünülebilir.

Benzer araştırmalar farklı kişilik özellikleri eklenerek erkek tüketiciler üzerine de yapılabilir.

KAYNAKÇA

- AKSOY Lerzan, ...ZSOMER Ayşegül, (2007), Türkiye’de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar, 12. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildirisi – Sakarya Üniversitesi,18-20 Ekim.
- AKTURAN Ulun, (2010), Hedonik Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi, ...neri.C.9.S.33 : 109-116.
- ARORA Raj, ve STONER Charles, (2009) , A Mixed Method Approach to Understanding Brand Personality, Journal of Product & Brand Management , Vol. 18/4 pp. 272–283.
- AYDIN, S. (2001). ,alışan Kadınların Giysi Tercihlerinde Rol Oynayan Bazı Psiko-sosyal ve Ekonomik Değişkenler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CREEKMORE, A.M., (1980). Clothing and Personel Attractiveness of Adolescents Related to Conformity to Clothing Mode, Peer Acceptance and Leadership potential. Home Economics Research Journal,8(3),pp: 203–215.
- ,İVİTCİ Şule, DİNDAR Hatice. (2006), Sık Giysi Satın Alan Tüketicilerin Kişilik ... zellikleri, Tekstil ve Konfeksiyon Dergisi.
- D...LARSLAN E. Şahin, (2012), Bir Marka Kişiliği Değerlendirmesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No. 2.
- DURUN Yener. (2013), Marka Unsurlarının Marka Kişiliği Üzerine Etkisi, Electronic Journal Of Vocational Colleges-May/Mayıs 2013.
- ESCH Franz Rudolf, LANGNER Tobias, SCHMITT Bernard H. ve GEUS Patrick , (2006) , Are Brands Forever? How Brand Knowledge and Relationships Affect Current and Future

- Purchases, Journal of Product & Brand Management No 15/2, pp. 98–105
- FURNHAM, Adrian, HEAVEN Patrick, (1999), Personality and Social Behavior, Oxford Pub, 1st Edition.
- GEUENS Maggie, WEIJTERS Bert ve WULF Kristof De (2009), “A New Measure of Brand Personality,” International Journal of Research in Marketing, 26: 97-107.
- GUTHRIE Michelle, KIM Hye-Shin ve JUNG Jaehee, (2008), The Effects of Facial Image and Cosmetic Usage on Perceptions of Brand Personality, Journal of Fashion Marketing and Management Vol. 12 No. 2, pp. 164-181
- HIRSCHMAN, E.C. ve HOLBROOK M.B. (1982). The Experiential Aspects of Consumption: Consumer Fantasies, Feelings, and Fun, Journal of Consumer.
- KAPFERER, Jean-Noel, AZOULAY Audrey, (2003), Do brand personality scales really measure brand personality? Journal of Brand Management, Vol. 11, Issue 2, pp.143-155.
- KAPLAN Melike, YURT ...znur, GÜNERİ Burcu ve KURTULUŞ Kemal. (2010), Branding Places: Applying Brand Personality Concept to Cities, European Journal of Marketing Vol. 44 No. 9/10, pp. 1286-1304
- KARASAR N (2008), Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- KELLER Kevin Lane. (2003), Strategic Brand Management, Building, Measuring and Managing Brand Equity, New York: Prentice Hall, ABD
- OKAZAKİ Shintaro, (2006), Excitement or Sophistication? A Preliminary Exploration of Online Brand Personality, International Marketing Review, Vol. 23 No. 3, pp. 279-303
- ONUR Mine Bihter, (2011), Marka Kişiliği Ve Marka Sadakatini Etkileyen Faktörlerin İlişkisi Ve Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama, YÖksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- ...ZCAN Burcu. (2007), Rasyonel Satın Alma ve Boş Zaman Sürecine Ait Alışveriş Eylemlerinin Birlikte Sergilendikleri Mekanlar: Alışveriş Merkezleri, Sosyal Bilimler Dergisi / Cilt: IX, Sayı:2
- ...ZDAMAR K. (2002), Paket Programlar İle İstatistiksel Veri Analizi, Eskişehir: Kaan Kitapevi.
- PARLAR A. (2001), Moda Yaratan Ana Trendler. Capital Aylık İş ve Ekonomi Dergisi.
- PEŞKEN AK, A Raziye, BARAN Gülen, BI, AK, I M. Yıldız. (2011), 15-18 Yaş Grubu Ergenlerde Giysi Seçimini Etkileyen Faktörler, e-Journal of New World Sciences Academy, Volume:6/2.
- RAJAGOPAL, (2005), Impact of Advertising Variability on Building Customer Based Brand Personality under Competitive Environment: Empirical analysis in reference to Mexico, Latin American Business Review, Vol. 6 (3), pp. 63-84.
- TUNCER D., “Dağıtım Kanalları Sistemi”, Pazarlama, Gazi Yayınları, Ankara. 1992, Sayfa No:145-172.
- UPSHAW Lynn, (1995), Building Brand Identity: A Strategy for Success in A Hostile Marketplace, New York: John Wley & Sons. Inc.
- YENER Dursun. (2013), Marka Unsurlarının Marka Kişiliği Üzerine Etkisi, Electronic Journal of Vocational Colleges.

TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞINDAN GÜNÜMÜZE SOSYO-KÜLTÜREL HAYATI VE EKONOMİK KALKINMIŞLIĞI: ENERJİ POTANSİYELİ ETKİSİ

Ahmet DİNÇ¹
Ramazan ÇAKIR²
Zafer ÇELİK³

Özet: Bugün Türkmenistan'da yaşayan Türkmenler Salır-Kınık, Yazır ve Kayı-Bayat boylarından oluşan Oğuz boyundan gelmiştir. Uzun yıllar devletsiz yaşamının sıkıntısını yaşayan Türkmenler 1881 yılında Rusların istilasına maruz kalmıştır. Yeraltı ve yer üstü doğal kaynaklara sahip olan bu toprakların zenginliği bağımsızlığına dek Rusya'ya akmıştır. Türkmenistan 1991 yılında bağımsızlığına kavuştu. Bu çalışmamızı üç ana başlık altında inceledik. Birinci kısımda Türkmenlerin yakın zaman iktisat tarihi analiz edildi. İkinci kısımda bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik değişim ve kalkınma çalışıldı. Üçüncü kısımda zengin rezervlere sahip olan ülkenin özellikle enerji konusu araştırıldı ülke kalkınmasına etkisi analiz edildi. Bu çalışmamızda kaynak olarak Aşkabat'da bulunan kütüphane ve arşivden ve Merv'de bulunan kütüphaneden faydalanıldı. Bağımsızlık yılları eserleri kril alfabesinde günümüz eserleri ise Türkmençe ve İngilizce eserlerden yararlandık. Uzun yıllar Türkmenistan'da bulunma avantajı ile bağımsızlık sonrası sosyo-ekonomik değişimi ise bizzat gözlemleyerek kaleme aldık. Çalışma sonucunda; yeraltı kaynaklara sahip ülke bağımsızlık sonrası bunun avantajını ülke menfaatlerine kullanmaya başlamasıyla ekonomik kalkınma ivmesi yakaladığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkmenistan, Bağımsızlık, Sosyo-Ekonomi, Kalkınma.

SOCIO-CULTURAL LIFE AND ECONOMIC DEVELOPMENT FROM INDEPENDENT OF TURKMENISTAN TO TODAY: IMPACT OF ENERGY POTENTIAL

Abstract: Turkmen living in Turkmenistan today comes from Oğuz clan that consists of Salır - Kınık, Yazır and Kayı-Bayat clan. Turkmen have lived long time without having state was invaded by Russia in 1881. Underground and above-ground riches – raw materials- were flowing from Turkmenistan to Russia. Turkmenistan became independent in 1991. We analyzed this topic under three titles. In first section we analyzed near economic history of Turkmen. In second section we studied economic development and socia-economic change after independent. In third one we analyzed energy of country that has rich reserves and its affect to economy. In this study we have benefited libraries in Ashgabat and Merv. Most of the sources were Krill Alphabet others were Turkmen language and English. We have been very long time in Turkmenistan. That is why we have opportunity to observe environment. As a result after independent Turkmenistan used their sources for country's advantage. That is why this accelerated economic development.

Key Words: Turkmenistan, Independent, Socia-Economy, Development.

1 Doç. Dr. Canik Başarı Üniversitesi, İİBF, ahmetdinc@basari.edu.tr, Samsun
2 Yard. Doç. Dr. Mevlana Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, rcakir@mevlana.edu.tr, Konya
3 Yard. Doç. Dr. Canik Başarı Üniversitesi, İİBF, zcelik@basari.edu.tr, Samsun

1. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMA SÜRECİ VE TÜRKMENİSTAN'IN BAĞIMSIZLIĞI

Gorbaçov Mart 1985'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olduğunda, hiç kimse Sovyetler Birliği'nin yedi yıldan daha az bir süre içerisinde dağılacığını ve on beş üyesinin bağımsız birer devlet olarak kabul edileceğini düşünmemişti. Gorbaçov, zayıflamış Sovyet sistemini güçlendirmek ve Sovyetler Birliği'nin statüsünü bir dünya gücü olarak sürdürmek için reformlara başlamıştı. Ne var ki Gorbaçov'un politikaları genelde karışık ve beklenmeyen sonuçlar doğurarak Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hızlandırmıştır.

Komünist sistemin katı uygulamalarından kaynaklanan ekonomik sorunları ile milliyetçilik Sovyetler Birliği'nin dağılmasındaki objektif nedenler olarak görülürken, Gorbaçov ile Yeltsin arasındaki rekabet daha sonraki aşamalarda yaşamsal bir rol oynayan öngörülmemiş subjektif bir faktördü. Yeltsin önce Rusya Federasyonu parlamento başkanı daha sonra federasyonun devlet başkanı olarak kendi otoritesini kurduğunda merkezi sistematik olarak zayıflatmak ve eninde sonunda yok etme yolunda bu gücü kullanmıştır (Turan, Dinç, 2015: 121).

A. Milliyetler Sorunu

Gorbaçov iktidara gelmeden çok önce milliyetler sorunu Batılı yorumcuların büyük çoğunluğu tarafından uzun dönemde Sovyetler Birliğinin varlığını sona erdirebilecek temel tehditlerden biri olarak görülüyordu. Sovyetler Birliği geniş bir kara parçasına yayılmış nüfusu, ırkı, kültürü, dini, politik düzeyi ve ekonomik gelişimleri birbirinden oldukça farklı heterojen pek çok millet ve etnik grubu içine alıyordu. 1986 yılında kabul edilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi Programında "geçmişten miras olarak kalan milliyetler sorununun başarılı bir şekilde çözüme kavuşturulduğu" iddia edilse de Sovyet rejiminin nüfusu homojenize etmeye yönelik gayretleri bu eşitsizliklerin yok edilmesini sağlayamamış ve sonuçta milliyetçilik hareketleri SSCB'nin dağılmasında etkili olan faktörlerin başında gelmiştir (Turan, Dinç, 2015 : 122) Bu problemin önüne geçme adına SSCB içindeki etnik yapıyı cumhuriyetler arasında dağıtmak suretiyle çözüm yolu bulmuşlardır. Tablo1'de görüldüğü üzere Türkmenistan'da diğer etnik milliyetler yaşarken bir kısım Türkmen'de diğer cumhuriyetlerde yaşamaktadır. 1979 yılı itibariyle Türkmenler SSCB içindeki toplam nüfusu 2.027.000 dir (Turan, Dinç, 2015: 122).

Tablo 1: Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Nüfusu ve etnik yapısı (1979)

Millet Adı	Nüfus	Cumhuriyet nüfusuna göre oranı(%)
Toplam	2.765	100
Türkmen	1.892	68.4
Rus	349	12.6
Özbek	234	8.5
Kazak	40	1.5
Azeri	24	0.9

Kaynak: Devlet Nadir, Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Üniversitesi yayımları, no:475, Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, no:12, İstanbul, 1989, s.190

Marksist-Leninist ideoloji her ne kadar bütün çabalarını milliyetçilik duygularının tamamen silinmesi üzerinde yoğunlaştırmışsa da ulusal azınlık bilinci yok edilememiştir. Yirminci yüzyılın Sovyet yöneticileri onlarca ulusal ve etnik azınlığı yurtseverlik kültürü içinde Sovyet insanına dönüştürmede on dokuzuncu yüzyıldaki seleflerinden ne daha fazla ne de daha az başarılı olmuşlardır.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki ayrılıkçı hareketlerden en önemlisi Rusya dışından gelmekteydi. Ancak Gorbaçov yönetime geldiğinde ne milliyetler sorunu ne de ayrılıkçı hareketler rejim için acil bir tehdit oluşturmuştur. Ayrılıkçı hareketler ve milliyetçilik Gorbaçov'un reformlarını başlatan faktörler değildi. Reformları hızlandıran Sovyet ekonomisinin her geçen gün biraz daha bozulmasıydı.

Gorbaçov'dan önce Sovyet liderleri zaman zaman ekonomiyi düzenlemeye yönelik reform girişimlerinde bulunmuştur. 1950'lerin sonlarında Kuruşçev ve Brejnev yönetiminin ilk yıllarında ekonomi yönetimini desentralize çalışmaları başlatılmıştır. Ancak piyasa güçlerinin işlemediği bir ortamda desentralizasyonun cumhuriyetlerin gücünü arttırabileceği gerçeği gözönüne alınarak bu çalışmalardan vazgeçilmiştir (Turan, Dinç, 2015: 126).

Öne çıkan isimlerden biri olan Kosigin, devlet tarafından yönetilen bir ekonomik yapıdan devletin işletmelere rehberlik edeceği bir ekonomik yapıya geçilmesini, dahası mülkiyet ve işletme yönetim biçimlerinin çoğaltılmasından yana olan bir reform programının uygulanmasını istemiş ancak bu da gerçekleştirilmemiştir (Menaf, 2011: 323).

Tablo 2: Sovyet Ekonomik Performansına İlişkin Temel Göstergeler*
(bir önceki döneme göre artış yüzdesi)

Gösterge	1976 1980	1981 1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Gayri Safi Ulusal Üretim	4.8	3.7	3.8	2.9	5.5	3.0	-2.3	-17
Ulusal Gelir	4.8	3.2	2.3	1.6	4.4	2.4	-4.0	-15
Sanayi Üretimi (net)	4.4	3.6	4.4	3.8	3.9	1.7	-1.2	-7.8
Tüketim malları üretimi	4.4	3.7	4.4	5.5	5.1	5.9	6.0	...
Tarımsal üretim (net)	1.7	1.0	5.3	-0.6	1.7	1.3	-2.9	-7
Sermaye yatırımı	3.7	3.7	8.4	5.6	6.2	4.7	0.6	...
Emek verimliliği	3.3	2.7	2.1	1.6	4.8	2.3	-3.0	...
İstihdam Seviyesi	1.9	0.9	0.6	0.1	-1.1	-1.5	-1.6	-1.7

Kaynak: Turan, Dinç 2015, s.127

* Özellikle 1990'dan önce resmi Sovyet istatistikleri büyümeyi abartma eğilimindedir.

** Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) olarak toplanan devletler için geçerlidir.

Merkezde Rus halkı da yayılma döneminin sona ermesi gerektiğine ilişkin ilk işaretlerini vermekteydi. Ruslar 1960'larda Transkafkas Cumhuriyetleri'ni ve 1970'li yıllarda Orta Asya Cumhuriyetleri'ni kendi kaderleri ile baş başa bırakmaya başlamıştı. Yıllar sonra ilk kez Rusya diğer Cumhuriyetlere göç ettirdiği nüfustan daha fazla göç almaya başlamıştı. Cumhuriyetlerdeki yerli halk giderek kalifiye insan gücüne sahip olmakta ve daha önce Ruslar tarafından yerine getirilen görevlerin üstesinden geliyorlardı.

Sovyet ekonomisine ilişkin büyüme oranları yetmişli yılların başlarından itibaren giderek düşmeye başlamış ve yetmişli yılların ortalarından itibaren sanayileşmiş piyasa ekonomisine sahip ülkelerin gerisinde kalmıştır. 1975 yılına gelindiğinde, Sovyetler Batı'nın 6-10 yıl gerisinde kalmıştı. SSCB'nin bu dönemde GSMH'sı ABD'nin GSMH'sının yalnızca %58'i kadardı. Kişi başına ulusal gelir ABD'ye göre %48 oranında daha azdı. 1990 yılında, kişi başına Sovyet ulusal geliri 5,060 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına ulusal gelir aynı dönemde ABD'de 21,000 dolar olarak hesaplanmıştır. Petrol, enerji ve imalat gibi temel sektörlerde çıktı seviyesi düşmeye başlamış, çıktı kalitesinde de kayda değer bir iyileşme gerçekleşmemiştir (Turan, Dinç, 2015: 129).

Sermaye stoku yenilenmesi konusu diğer bir faktör olarak kendini göstermiştir. Çünkü 1980'li yıllarda hala fabrikaların çoğunluğu Stalin döneminden ya da İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya'dan kalan makinalarla çalışıyordu. 1986 yılında sanayi ve inşaat sektöründeki makine ve takım en az altı yıllıktı ve bu sermaye stokunun yaklaşık %15'i yirmi yaşın üzerindediydi (Işık, 2013: 139).

1987 yılının ortalarına gelindiğinde dahi Gorbaçov'un ekonomik politikalarını içeren kapsamlı bir reform planı bulunmuyordu. Sovyet ekonomisindeki bozulma 1989 yılında da devam etmiştir. Ekim 1989'da bütün Sovyetler çapında ekonomik reformların sorunları üzerine bir konferans düzenlenmiş ve ülkeyi kriz ortamından çıkaracak politika arayışlarına yeni bir aşama eklenmiştir. 1991-1992 döneminde piyasa mekanizmasına geçiş planlanmıştır. Devlet siparişlerinin üzerinde üretilen ürünlerin serbest fiyatlardan serbest ticaretinin giderek arttırılması, ücret tespitinin desentralize edilmesi ve zarar eden bütün devlet teşebbüslerinin kapatılması amaçlanmıştır.

1990 yılında yapılan XXVIII Parti Kongresinde Gorbaçov, milliyetler arası ilişkilerin bozulduğunu kabul etmişti. Gorbaçov'un SSCB'yi reforme etmek ve varlığını sürdürmek için son umudu olan yeni Birlik Antlaşması ya da "Yenilenmiş Birlik" sonunda SSCB'nin yok olma nedeni oldu. Gorbaçov, 24 Ağustos'ta Komünist Partisi Genel Sekreterliği'nden istifa etti. Ağustos'un sonuna kadar önce Ukrayna ardından Beyaz Rusya, Moldova, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan, 6 Eylül'de Baltık cumhuriyetleri, daha sonra Tacikistan ve Ekim ayında Türkmenistan bağımsızlıklarını ilan etti (Turan, Dinç, 2015: 139). Rusya böylece çok büyük bir arazi kaybetmekle kaynaklarını da kaybetmiş oluyordu. Yaklaşık 25 milyon etnik milletlerden oluşan nüfus dolayısıyla işgücünden yoksun olmaktadır (Sagramoso, 2000: 6). 31 Aralık 1991 tarihinde SSCB resmen dağılmış oldu.

B. Türkmenistan'ın Bağımsızlığını Kazanması

Milliyetçilik bilincine sahip bazı Orta Asya entellektüelleri belirsiz bir bağımsızlık ideali taşımalarına ve bazı ayrılıkçı gruplar programlarında bağımsızlık görüşlerine yer vermelerine rağmen, bölge devletlerinin hiçbirinde ciddi bir bağımsızlık hareketi ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla, Ağustos 1991 darbesinden sonra hiçbir bölge devleti SSCB'nin dağılmasına psikolojik, politik ve ekonomik olarak hazır değildi.

Moskova tarafından yapılan ekonomik istismar ve Orta Asya cumhuriyetlerini şiddetli bir biçimde etkileyen çevreyle ilgili bozulmaya rağmen, bu devletlerden birçoğu SSCB'ın dağılmasını istememiş ya da fiili olarak düşünmemiştir. Orta Asya liderleri, Aralık 1991'de kendilerine herhangi bir malumat vermeden aralarında anlaşılan Slav topluluğunun bu girişiminden oldukça rahatsızlık duymuştur. 1990 ve 1991 yıllarındaki "Birlik Antlaşması" görüşmelerinde başrol oynayan Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev, Slav meslektaşlarının planlarından kendisini haberdar etmemelerinden ya da Slav olmayan cumhuriyetlerin yeni topluluğa girmeleri konusunda güvence vermemesinden oldukça rahatsızlık duymuştur.

Orta Asya liderleri bölge ülkelerinin Slav topluluğuna karşı stratejilerini belirlemek amacıyla Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta bir araya toplanmıştır. Aşkabat toplantısının sonucu, etnik ya da dini esaslara dayalı bir yapılanma olmaması koşulu ile beş Orta Asya devlet başkanının topluluğa katılımının onaylanması olmuştur. Türkmenistan devlet başkanı Saparmurat Niyazov, daha sonra toplulukla ilgili çekinceleri bulunduğunu ifade etmiştir.

Aralık 1991'de Orta Asya devletlerinin esas kararı kendi devletlerinin içinde bulunduğu bir tür birliğin oluşturulup oluşturulamayacağı ya da her ne olursa olsun Sovyetler Birliği enkazından kalan yeni bir yapılanmayı kabul edip etmemek olmuştur. Orta Asya liderleri ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmalarını organize edebilmek amacıyla gevşek bir birlik oluşturmak üzere 1990'da ve 1991'de iki girişimde bulundular. Orta Asya liderlerinden dördü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan ortak bir Türk dili mirasına sahip olmalarına ve Tacikistan ile birlikte beşi aynı tarihsel ve kültürel bir mirasın sahipleri olmalarına rağmen tek bir çatı altında birleşme yolunda herhangi bir istek taşımamışlardır. SSCB ile daha gevşek ilişkiler içinde birlikteliklerini sürdürme arzusu taşımışlardır.

Darbe öncesi "Yenilenmiş Birlik" üzerine yapılan tartışmalar ve görüşmeler sırasında, Orta Asya liderleri bölgenin SSCB'nin diğer cumhuriyetleriyle olan ekonomik bağlantılarını asgari şekilde etkileyecek ve iç işlerinde alabildiğince bağımsız davranmalarını sağlayacak bir devlet yapısı üzerinde yoğunlaşmışlardır. 1990 yılında ilan ettikleri egemenliklerini koruma konusundaki isteksizliklerine rağmen, bölge liderleri ülkelerini SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinin dâhil olacağı bir federasyon ya da konfederasyon dışında düşünmediklerini ifade eden çok sayıda açıklamalarda bulunmuşlardır. Orta Asya cumhuriyetlerinin tam bağımsızlığı ve Birleşmiş Milletler üyesi olarak dış dünya tarafından kabulü yalnızca çok az sayıda milliyetçi Orta Asya entellektüelleri tarafından gerçekçi bir olasılık olarak görülmüştür.

Ağustos 1991'deki darbeden hemen sonra Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Kazakistan ve Türkmenistan Sovyetler içinde yayılan

bağımsızlık dalgasına başlangıçta tepki göstermelerine rağmen, bağımsızlık yolundaki düşünceler bu ülkelerde bir yıl öncesinden kendini göstermişti. Bölge ülkelerinin hiçbiri kendini SSCB'nin ayrılmaz bir parçası olarak görmemiştir. Özbekistan'ın bağımsızlık ilanı bir devlet kurma hakkı olduğu iddiasını taşıyan ciddi bir isteği içeriyordu ve kendini

Tablo 5: Geçiş Süreci Ekonomik Göstergeler (1992-2007)

Yıllar	GSMH(%)	Enflasyon % (yıllık ortalama)	İhracat (milyon USD)	İthalat (milyon USD)	Ticari Denge (mil-yon USD)
1992	-5.3	493	2149	1009	1140
1993	-10	3102	2693	1593	1100
1994	-17	1748	2176	1691	486
1995	-7.2	1005	2084	1644	441
1996	-6.7	992	1691	1532	147
1997	-11	83.7	759	1004	-231
1998	5	16.8	614	1137	-523
1999	16	24.1	1187	1478	-291
2000	18.6	7	2506	1785	721
2001	20.4	11.6	2620	2349	271
2002	15.8	8.8	2855	2119	736
2003	17.1	5.6	3632	2512	1120
2004	17.2	5.9	3870	3320	550
2005	9.6	10.7	4939	3638	1300
2006	9	10.5	6724	3290	3434
2007	11.6		8500	4200	4300

merkezi Sovyet hükümetinin müdahalesinden uzak tutmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliğini 1985 yılından bu yana etkileyen politik değişikliklerin açıkça hissedildiği Türkmenistan'da bağımsızlık konusu Ekim 1991'deki referandumda çözülmüş ve bağımsızlık isteği oldukça fazla oyla kabul edilmiştir (Turan, Dinç, 2015:141). Türkmenistan bağımsızlıkla birlikte, ekonomik yapısı nedeniyle büyük ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ülke ekonomisi özelliği, daha Sovyetler Birliği zamanında takas ticaretine bağlı olarak işliyordu. Buna bağlı olarak Türkmenistan hâlâ kaynaklarının büyük bir bölümünü başka devletlere ihraç ederken, diğer devletlerden malları ithal ediyor. Bu durumda yapılan küçük değişiklikler bile ekonomiyi ciddi bir şekilde etkiliyordu. Dünyada doğal gaz fiyatlarının artması nedeniyle ülkenin dış ticareti 1992 ve 1993 yıllarında iyileşme göstermiş, fakat eski Sovyetler Birliği devletlerinin borçlarını ödememesi doğal gaz ihracatının azalmasına ve dolayısıyla ülkeye giren dövizin düşmesine neden olmuştur. Bunun üzerine Türkmenistan en büyük müşterisi olan Ukrayna

ve Gürcistan'a gaz sevkiyatını düşürmüş ve hatta 1997'de tamamıyla durdurmuştur. Bunların sonucunda, ülkede GSYİH oranı 1993-1995 yıllarında % 30, 1996'da % 3, 1997'de ise % 26 azalmıştır (Baycaun, 2015: 17-19).

Dünyada gaz rezervi bakımından 4. sırada petrolde 11. ve pamuk üretiminde 10. sırada olan Türkmenistan yarım milyon kilometre kareyle, Sovyetler Birliğinde dördüncü büyüklüktedir. Karakum çölü ülkenin %85'ini kapsamaktadır. Ülke nüfusu 4.5 milyonla Sovyetler Birliği'nde küçüklükte dördüncüdür. Türkmenistan Sovyetler Birliğine enerji ve hammadde sağlayan bir ülke konumundaydı. Binde 43 bebek ölüm oranı ve kadınlarda 70 erkeklerde 63 yaşam yaşına sahip bir konumda olan Türkmenistan'ın %70 enerji ve pamuğa dayalı iktisadi vardı. 1993 yılında Türkmenistan bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetlere göre iktisadi durgunluktan en az etkilenmesinin sebebi gaz ve petrolün fiyatının yükselmesidir. 1994 yıllarında gaz ve petrol satışının karşılığının nakit alınmaması sebebiyle Türkmenistan bütçe açığıyla yüz yüze gelmişti. 1995 yılında Türkmenistan bütçesi 315 milyon dolardır (Dinç, Çakır, 2008:216).

Kaynak: Dinç Ahmet, Çakır Ramazan, Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo iktisadi Düşüncesi, Ayrikotu yayınları, İstanbul, 2008, s.222

Tablo 5'e baktığımızda GSMH'nın 1998 ye kadar negatif büyüme sağladığı yani büyüme yerine küçülmenin söz konusu olduğu bunun yanında da enflasyon oranının inanılmaz büyüklüğünün yine 1997 lerde nispeten azaldığını gösteriyor.

1998 ve 2000 yılları arasında büyüme oranında dünyada birinci sıraya yükseldiğini görmekteyiz. 2003 yılında %23,1 gibi muazzam bir ekonomik büyüme Türkmenistan resmi kaynaklarına göre hâlbuki IMF verilerine göre büyüme %7,7 dir. Enflasyon oranının yüzde 3000'lerden yüzde 7'lere düştüğü it-halat ve ihracatın yükseldiğini müşahade etmekteyiz. 2006 ve 2007'li yıllarda dünya ekonomik büyümesi %3-4 arası olurken Türkmenistan'da bunun 3 katı gerçekleşmesi ekonomi politikalarının kullanımı hakkında bize fikir verebilir.

Dış ticarete ise ithalatın ara mal yiyecek giyecek gibi ihtiyaç maddeleri üzerinde olduğunu ihracatın ise gaz petrol ve tekstil ürünlerinde olduğunu belirtebiliriz. Ülke ekonomisi bu üç dalda (gaz petrol ve tekstil ürünleri) yoğunlaştı. Bunları üretebilip pazarlayabildiği ölçüde de ekonomik kalkınmanın sağlandığı açıktır. Bunu yine yukarıdaki tabloya bakarak teyit edebiliriz. Gaz ve petrol üretim artışı GSMH artışıyla paralel bir durumdadır (Dinç, Çakır, 2008: 221). Türkmenler'in lideri Saparmurat Niyazov 1940 yılında işçi bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Zor şartlarda geçirdiği çocukluk döneminde babasını İkinci Dünya Savaşında kaybetmiştir. Diğer aile fertlerini ise 1948 Aşkabat depreminde yitirmiştir. Öksüzler yurdunda büyümüş, daha sonra uzak akrabalarının yanında yaşamıştır. Niyazov, elektrik mühendisi olarak Leningrad poli-teknik enstitüsünden mezun olmuştur. Büzmeyin elektrik santralinde çalıştıktan sonra, TSSC'nin cemiyet ve siyasi hayatına katılarak Türkmenistan Komünist Partisi'nin yönetim kademelerinde çeşitli görevler almıştır.

1985'te Niyazov, Gorbaçov tarafından titiz çalışmasından dolayı ödüllendirilerek en üst makam olan Türkmenistan Komünist Partisinin Merkez Komitesi'ne bakan olarak seçilmiştir.

13 Ocak 1990’da Yüksek Sovyetin başkanlığına atanmıştır. Niyazov’un liderliği altında, 1991 Ekim’inde Türkmenistan bağımsızlığını elde etmiştir. 27 Ekim’de ise %98.3 oyla ülkenin ilk devlet başkanı olmuştur. Egemen Türkmenistan anayasasına göre 21 Ekim 1992’de yapılan ikinci seçimlerde Niyazov, katılanların %99.5 oyunu almıştır. İkinci seçimlerden sonra ilk uygulamalarından biri, Ocak 1993’te halkın tükettiği suyu, elektriği ve doğal gazı ücretsiz olarak halkın tüketimine sunmak olmuştur.

Niyazov, Dünya Türkmenleri Birliği’nin de başkanıdır. Birlik, Türkmen milletine mensup, değişik ülke vatandaşlarını toplamak, Türkmenistan tarihinin ve medeniyetinin yeniden canlanışını sağlamak için kurulmuştur. Niyazov, aynı zamanda Türkmenistan’da tek parti olan Türkmenistan Demokratik Partisi’nin de başkanıdır. Türkmen şairi ve düşünürü olan Mahtumkulu’nun bağımsız Türkmen devletini kurma amacına ulaştığı için Niyazov, Uluslararası Mahtumkulu ödülüne layık görülmüştür. Niyazov evli ve iki çocuk sahibidir. Edebiyat, felsefe, tarih ve müzikle ilgilenmiştir. Aralık 2006 yılında geçirmiş olduğu kalp krizi sonucu Aşkabat’ta vefat etmiştir. Yerine, Şubat 2007’de yapılan seçimle Gurbangulı Berdimuhammedov Mâlikgulyeviç Türkmenistan’ın ikinci devlet başkanı seçilmiştir (Turan, Dinç, 2015:142).

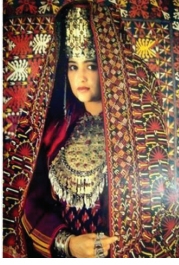
2. TÜRKMENLERİN BAĞIMSIZLIKTAN SONRAKİ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATINA GENEL BAKIŞ

Günümüz Türkmen toplumunda kültürün taşıyıcısı olan yaşullara (yaşlılara), kök boyasıyla işlenen Türkmen halılarına, Ahal teke atlarına, milli oyunlara ve milli giyimlere, Türkmen pilavına, Tecen, Kızılarvat kavununa ve yemeklerine, şay-sep diye adlandırılan genellikle gümüşten ve değerli taşlardan yapılan Türkmen takılarına, bahşilerin dutar eşliğinde söylediği halk ezgilerine, aileye ve aile içi değerlere büyük önem verilmektedir (Dinç, Çakır, 2008: 18)

Türkmenler genellikle hayvanlarıyla yaşayan ve tarım ile uğraşan bir topluluktur. Buğday pamuk, pirinç önemli gelir kaynakları arasında yer almıştır. Tarım arazilerini sulamak için kanallar, Köpetdağ eteklerinde ise kuyular kazılmıştır. Türkmenler; gök (yeşil) çay, çal (deve sütünden yapılmış ayran), kavun, karpuz, koyun ve sığır etiyle beslenen, toruk-kut (bir çeşit peynir) tandır çöreği ve Türkmen pilavını sofralarından eksik etmeyen kadimi bir millettir. Türkmenistan’dan dini ve milli bayramların yanı sıra bağımsızlığı kazandıkları 1992 yılından sonra diğer ülkelerden farklı olarak “Halı Bayramı” “At Bayramı” ve “Kavun Bayramı” gibi bayramları da bir şölen havası içinde kutlamaktadırlar. Kültürü benimsetmek ve yaygınlaşmasına sağlamak için halı müzesi, buğday müzesi ve sergi salonları kurulmakta; bayramlarda, toylarda ve özel merasimlerde kültürel değerler ve milli gelenekler yansıtılarak, sosyo-kültürel yapıyla birlikte, tarih ve dil yaşatılmaktadır.

A. Türkmen Toplumunda Aile ve Sosyal Hayat

1991’de bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan’da, Türkmenlerin önem verdiği değerlerin başında aile ve soy bağı gelir. Ataerkil aile tipine sahip olan Türkmenlerde, söz hakkına sahip olan kişi en yaşlı erkek ve sonrasında en yaşlı kadındır. Evlenen erkek çocuklarıyla birlikte yaşayan geniş bir aile tipi vardır (Polat, 2010:535). Evde her türlü durumda karar verici makam babadır. Bu başarıyı sağlayamayan, yani evde otoriteyi oluşturamayan babaya

Resim 1 : Türkmen Kadını

Resim 1.2: Heykel, Turnar ve Dağdan, "Çöl Pazarı" (5.Kılıç. Aşkat:2010)

“heley kulu” (kadın kölesi) denmiştir.

Sovyet Türkmenistan’ında istatistiklere göre işsiz yoktur. Çalışmayan biri yakalanırsa cezalandırılır ve derhal bir işe yerleştirilirdi. İşsizlik sorununu; bir kişinin yapacağı işi vardiyalı olarak 3-4 kişiyi istihdam etmek suretiyle, çözmüşlerdir.

Türkmen toplumunun temelinde İslam inancı ve ahlakı vardır. Mahtumkulu ve Azadi 18. asırda eserleriyle Türkmen toplumunun inançlı yetişmesine ve dini değerlerin kalıcı olmasına katkıda bulunmuşlardır. Sovyet döneminde dinin, ibadetler dahil bazı temel unsurlarının sosyal hayatta yeterince yaşatılmaması, toplumun dini ve ananevi bazı merasimlere daha fazla ilgi göstermesini doğurmuş ve dini- milli kimliğin muhafazasında önemli bir yeri tutmuştur. Dine yapılan baskının artması sonucu dinler arasında bir yakınlaşmanın ve tesanütün doğduğu müşahede edilmektedir. Günümüzde bile Hıristiyanların ve Müslümanların temsilcileri aynı yerde bulunmakta ve törenlere birlikte katılmaktadırlar (Tathioğlu, 2002:26). Türkmenistan’ın ilk Devlet Başkanı S. Türkmenbaşı, İslam’ın kendi tarihleriyle özdeşleştiğini şu ifadelerle anlatmaktadır: “Bizim halkımızın ve medeniyetimizin tarihi uzun yıllardır İslam ile beraber devam etmektedir. İslam tarihini ve onun kutsal kitabı Kur’an’ın içeriğini bilmeden,

Resim 2: Türkmen Kadınları Dokudukları Halıları Çöl Pazarında Satarken

Türkmen halkının tarihini, medeniyetini ve sanatını anlamak ve kavramak mümkün değildir. Bizim şairimiz Mahdumkulu, Kur'an'ı kutsal kitap olarak kabul eder. Biz de genç neslimize bu kutsal kitabı öğretmek zorundayız” (Balakayev, Bayhandu, Gareyev, 1994: 15) Bağımsızlıkla beraber dine yönelme tekrar başlamış ve yeni ibadethanelerin açılmasıyla hız kazanmıştır. Geçmiş dönemle ilgili bir hatırasını Durmuş bey eserinde şöyle yer verir: “Türkmenistan’da konuştuğumuz insanların çoğu hem Müslüman hem de Sünni olduklarını söylemektedir. Eski ateizm hocaları ve komünist parti üyeleri de samimi ateist olmadıklarını ifade etmektedirler. Mahdumkulu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı eski ateizm hocası, şimdi samimi bir Müslüman olduğunu ve eskiden derslerden sonra Allah’a dua ederek af dilediğini söylemiştir.” (Tathioğlu, 2002:27-28).

B. Türkmen Toyları:

M. Alaviya, “toy” kelimesinin ‘doymaktan türediğini belirtir. Çünkü toy denildiğinde “doymak”, yemek yemek göz önüne gelir. İnsanlar düğüne giderken akıllarında, “düğünde en güzel yemekler ve süslenmiş insanlar olmalı” düşüncesi vardır. Halk arasında bu gelenek “toya gidersen doyup git, toy elbiseni giyip git”, (Amangül, 1997: 77) şeklinde kalıplaşmıştır. Kültürel değerlerden biri olan Türkmen toylarının arasında en büyüğü evliliktir. Geleneklere göre evlenmek isteyen oğlan, kızın babasına veya hamisine belli bir “galın” (başlık) ödemek zorundadır. Bu gelenek çoğu Türkmen ailesinde bugün de yaşamaktadır. Türkmenler; “toy” (düğün), sünnet, 63 yaş (Peygamber yaşı) toyu, yeni doğan çocuk toyu, beşik toyu, kalpak toyu, diş toyu vs. gibi geleneksel törenlerde “sadaka” adı altında bir “yemek” vererek misafirlerini ağırlarlar (Dinç, Çakır, 2008: 18).

C. Türkmenlerde Cenaze Törenleri ve Kabir Ziyareti:

Türkmen düğünlerinde olduğu gibi cenaze merasimi sonrasında, Hüdâ yolu olarak yemekler verilir. Türkmenlerde, ölünün üçü, yedisi, kırkı, yüzü ve bir yılını tamamladığı günlerde Hüdâ yolu (Allah rızası için) adıyla yemekler verilir. Merhumun yakınları, komşuları cenazenin çıktığı haneye yemek götürürler (Çakır, 2014: 205-227) Türkmenlerde yas yerine götürülen sofraya tek sayıda çörek koyarlar. Yas yerindekiler üç çöreğin birini alır, evinde daima her şey çift olsun, huzur dolsun anlamında iki çöreği getiren kişiye geri iade eder veya yerine şeker, bisküvi verirler (Erdoğan, Çakır, Can, 2005: 430). Ölüm öncesi ve sonrası hayatla ilgili ritüellerin Türkmen kültürü ve düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Zengin bir kültürel mirasa sahip olan Türkmenlerin cenaze törenleri, taziye ve kabir ziyaretleri, toplumsal dayanışma ve dinamizmin merkezini oluşturmakta ve paylaşmayı teşvik etmektedir (Çakır, 2014: 205-227)

D. Türkmen Toplumunda Yaygın Kültürel Değerler ve Sanatlar:

I. Türkmen takıları: Türkmen takıların yapımında, işlenişinde, adlandırılmasında,

nakışlarında halkın tarihi, milli ve kültürel özellikleri, ruh dünyası, dine bakış açısı ve üreticilik kabiliyetinin izleri vardır.

Heykel, asık, gülyaka (broş), göncük bukağı (gümüş kolye, pranga) gibi ziynetlerin bazılarının yüzündeki epnek, islimi (altın suyuyla kaplanmış nakış), çubuk, buğday, tavşan kelle gibi akışlarda belli bir tarihi anıyı, sembolik anlamı, halkın inancının izlerini görmek mümkündür. Bazı takılarda ördek, sülün ve güvercin şekillerine rastlanır (Dinç,Çakır,2010: 23-33)

II..Türkmen Halısı: Halı Türkmen kültürünün sembolüdür. Her boyun halılarında kendine has çizgi ve motifler mevcuttur. Türkmen boylarının motifleri Türkmen bayrağına da yansıyan bir semboldür. 285 metre kare büyüklüğünde ve bir ton ağırlığında olan dünyadaki en büyük halı Türkmenistan’da dokunmuş ve sergilenmiştir. Hemen hemen birçok Türkmen ailesinde halı dokuma tezgâhı bulunmaktadır.

Türkmen halılarının rengi kırmızıdır. Ciğer kırmızısı, kiremit ve mor kırmızısı gibi çok renk görülür. Kırmızı başta olmak üzere eski Türkmen halılarında beş –dokuz renk kullanılmıştır (Türkmen, 2001:39) Türkmenistan Devlet Başkanı G. Berdimuhamedov ise halı bayramı nedeni ile halka yolladığı kutlama mesajında, halı kültürü ve dokuma sanatının Türkmen halkının dünyaya tanıtılan en büyük hazinesi olduğunu kaydetti. 2001 yılında da büyüklüğü 301 metrekare olan “Altın Yüzyıl” halısı genişliği 14 metre, uzunluğu 21,5 metre ve bin 200 kilo ağırlığı ile adını Guinness Rekorlar Kitabı’na yazdırmıştı (dünyabulteni.net, 2013)

III.Türkmen atları: “Sabah kalk atanı gör. Atandan sonra atını gör.” Yaygın bir kullanım alanına sahip olan bu Türkmen Atasözü: Türkmen kültüründe atın bir tutku, vazgeçilmez bir can yoldaşı ve ailenin ayrılmaz bir parçası olduğunu dile getirir. Türkmen bedevinin geçmişi M.Ö. üç binli yıllara dayandırılır.“Türkmen Nakılları” sözlüğünde yer alan bazı atasözleri: At ayanıp gazığını tapar,suv ayanıp resini. (At döner kazığını bulur,su döner yolunu.) At alsan - yorga bilen yörüş al, ayal alsan - akıl bilen huş al. (At alırsan tırıs al, kadın alırsan akıllı ve şuurlu al.) At dostı - ata dostı. (At dostu, baba dostu.) Atı barın ganatı bar. (Atı olanın kanatı var.) vs (Geldiyev,2004: 36-38).

3. TÜRKMENİSTAN’ DA BAĞIMSIZLIK SONRASI EKONOMİK DURUM

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra, üretimde ki düşüşler Türkmenistan’ı farklı arayışlara yöneltmişti. Stratejik olarak önemini kaybetmeyen tarım ve hayvancılık yine Türkmenistan’ın vazgeçemeyeceği sektörlerin başında gelmektedir. “Tarım makineleri, Karakum Kanalının temizlenmesi, sulama sisteminde büyük tıkanıklıklar yaşanmaya

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2003
GSMH %	-5.3	-10	-17	-7.2	-6.7	-11	5	16	18	23.1
Enflasyon%	493	3102	1748	1005	992	83.7	16.8	24.1	7	6.5
İhracat (US\$)	2,149	2,693	2,176	2,084	1,691	759	614	1187	1933	
İthalat (US\$)	1,009	1,593	1,691	1,644	1,532	1,004	1137	1478	1650	
Ticari Denge (US\$)	1140	1100	486	441	147	-231	-523	-291	283	

başlanmıştır. İnşaat sektörü, Kimya sektörü ve diğer sektörlerde de durum çok farklı değildir.

Tablo 1 : Temel Makro Ekonomik Göstergeler, 1992-2003

Kaynak: Turan Güngör, Dinç Ahmet, Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna – Türkmen

İktisat Tarihi, Gazi Kitapevi, Ankara- 2015 Sayfa 157

Makro- Ekonomik dengelerde, genelde 1990’a nazaran bir kıpırdama olsa bile, 1991-1997 yıllarında bir düşüş, ancak 1997- 2000 yıllarında artış gerçekleşmiştir.” (Turan, Dinç, 2015: 157).

Tablo 2: Temel Makro Ekonomik göstergeler, 1992-2003

GSMH Reel Büyüme Hızı	30.02 milyar dolar (satınalma gücü paritesi) %21.4 (Türkmenistan İstatistik Enstitüsü) %11 (Uluslararası Para Fonu) %10 (Asya Kalkınma Bankası)
Kişi Başına GSMH Sektörel GSMH	6.100 dolar (satınalma gücü paritesi) %26.9 tarım %39.5 sanayi %33.6 hizmet
İşgücü İşgücü (sektörel)	2.32 milyon kişi %48,2 tarım %13.8 sanayi %38 hizmet
Enflasyon oranı Sanayi üretimi büyüme oranı Özel sektör payı	%5-10 %22 %20 (GSMH'nın yüzdesi olarak)

Kaynak: Turan Güngör, Dinç Ahmet, Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna –Türkmen İktisat Tarihi, Gazi Kitapevi, Ankara- 2015, s. 158

Türkmenistan’ın ilk yıllar bocaladığı, ancak dünya gaz ve petrol fiyatlarındaki yükselişin etkisiyle izlenen sosyo-ekonomik politikalar sonucunda üretim artışıyla birlikte girdinin arttığını söyleyebiliriz.

Adı neredeyse Türkmenistan ile özdeşleşmiş olan Devlet Başkanı Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı)’ın piyasa ekonomisine geçiş stratejisini zamana yayarak “kademeli” olarak uygulamaya çalışmıştır. Öncelik, makroekonomik istikrarın sağlanmasında enflasyonun önlenmesi öncelikli bir problemdi. 1992 de Türkmenistan’ın uyguladığı sıkı para politikasıyla bir denge tutturulmaya çalışılmıştı.

Türkmenistan ekonomisi birinci derecede tarım ve hayvancılığa dayanır. Tarımdan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 43’tür ve çalışan nüfusun % 42,5’i bu alanda iş görmektedir. Başta gelen tarım ürünleri pamuk, kavun, karpuz, üzüm, tahıl, mısır ve tütündür. 1992’de 800 bin ton tahıl, 33 bin ton yer bitkileri, 230 bin ton meyve, 370 bin ton sebze üretilmiştir. Ekili arazilerin % 90’ı yapay sulama (kanal sulaması) ile sulanmaktadır. Hayvancılığın da Türkmenistan ekonomisinde önemli bir yeri vardır. 1992’de ülkede 900 bin baş sığır, 5 milyon 400 bin baş koyun bulunuyordu. Bunun yanı sıra tavukçuluk da yaygındır. 1992’de toplam 8 milyon adet tavuk bulunuyordu. 1991’de 43 bin ton da balık avlanmıştır. Türkmenistan yer altı kaynakları bakımından zengin sayılır. Başta gelen yer

altı zenginlikleri petrol, doğal gaz, kükürt, kurşun, kalsiyum, tuz, iyot ve bromdur. 1991’de toplam 43 milyon varil petrol, 84 milyar 300 milyon m3 doğal gaz üretilmiştir.1992’de petrol rezervi 740 milyon varil, doğal gaz rezervi de 326 milyar m3 olarak tahmin ediliyordu. Petrol, doğal gaz ve madenlerden elde edilen gelirlerin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı %13 civarındadır (vahdet.info.tr, 2015). Türkmenistan’ın geleceğe dönük kalkınma planlarının sağlıklı bir zeminde ve deneyimli /nitelikli insan gücüyle gerçekleşmesi kaçınılmaz bir olay-konudur.

Sosyo Ekonomiye Etkileyen Tespitler:

1- ‘01.11.1993 ‘tarihinden itibaren manata geçilmiştir. Türkmenistan’ın milli parası olan’ manat’ı kullanmaya başlamıştır. Başlangıç kuru 2 manat = 1US doları olarak hesaplanmıştır. Ocak 2007 itibariyle serbest piyasada 1 US dolar = 23 700 manat civarındadır Ülkede döviz hesabı açmak serbesttir.” (Turan, Dinç, 2015:160)

2-“ Türkmenistan için de en büyük engel olarak ortaya çıkan ülke Rusya’dır. Ruslar bu ülkede de kilit noktadlardır. Ayrıca kilometre kareye düşen insan sayısının çok düşük olması savunma konusunda Türkmenistan’ı Ruslarla işbirliğine zorlamıştır. Orta Asya ülkeleri, Çarlık ve Sovyet dönemlerinden kalma birçok problemle boğuşmaktadırlar. Rusya’ya bağımlılığın ötesinde kendi içyapılarındaki tarihsel kökenlere dayanan siyasal, ekonomik, kültürel ve askeri nitelikli birçok problem kısa sürede halledilebilecek cinsten değildir. Siyasi kararlar ve bütün halkı grupları içine alan meşru bir yönetim oluşturmaları bile başlı başına problem oluşturmaktadır (Özdemir, Çakır, 2015: 33-34)

Türkmenistan bir taraftan ekonomik kaynaklarını verimli kullanmaya çalışırken, diğer taraftan ülkenin savunması ayrı bir önem arz etmektedir. Bu ikilem arasında problemlerin çok itidalli yaklaşım /politikalarla çözülmesi dikkatlerden kaçmamaktadır.

3- Bir geçiş dönemi yaşayan Türkmenistan’ın 21 Aralık 2006 tarihinde Saparmurat Niyazov Türkmenbaşı vefat etmiştir. Ülkenin bu geçiş döneminde yaşanan ekonomik sıkıntıların yanında siyasal olarak da bir gerilim yaşanmıştır. Berdimuhammedov’un başa gelmesi ile farklı bir dönemin başladığını söyleyebiliriz. “Nitekim seçim sonrasında yaşanan süreç bunu doğrulamış, Berdimuhammedov doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkeyi dış müdahalelerden korumak ve ülke içi dayanışmayı artırmak için Türkmenistan’da ulus devlet bilincini yerleştirmeye çalışmıştır. Bunu sağlamak için devlet başkanlığının ilk yıllarında, halkın temel haklarını bile sınırlayarak otoriter bir yönetim oluşturmuş ve demokratikleşme yönündeki beklentileri boşa çıkartmıştır.” (Berber, Birdişli, 2015: 51). Anlaşılan o ki ülke içi siyasal ve ekonomik dengelerin yerleşmesi birhayli zaman alacağına benzemektedir.

4-“Türkmenistan’da 70’e yakın tekstil fabrikası vardır. Ve bunlar 40 000’e yakın istihdam meydana getirmektedir. Türkmenistan’da tekstil altyapısı büyük ölçüde Türk yatırımları ile gerçekleştirilmiştir. Türkmenistan’da bağımsızlık yıllarında tekstil sektörü yeniden yapılandırıldı. Tekstil sektörüne 1 milyar 300 bin dolar yatırım yapıldı. 2020 yılına kadar bu yatırımlar 20 milyar doları bulması beklenmektedir. Pamuk üretilen bütün ilçelerde modern tekstil fabrikaları inşaa edilmesi düşünülüyor. Bu da ülkeye 20 000 kişiye iş imkânı demektir. Türkiye’nin 1,3 milyar dolar değerinde tekstil yatırımı olmuştur. Pamuk elyafından hazır ürün imalatı 1991 yılında 10 bin tondan 130 bin tona çıkmıştır.” (Turan, Dinç, 2015:160)

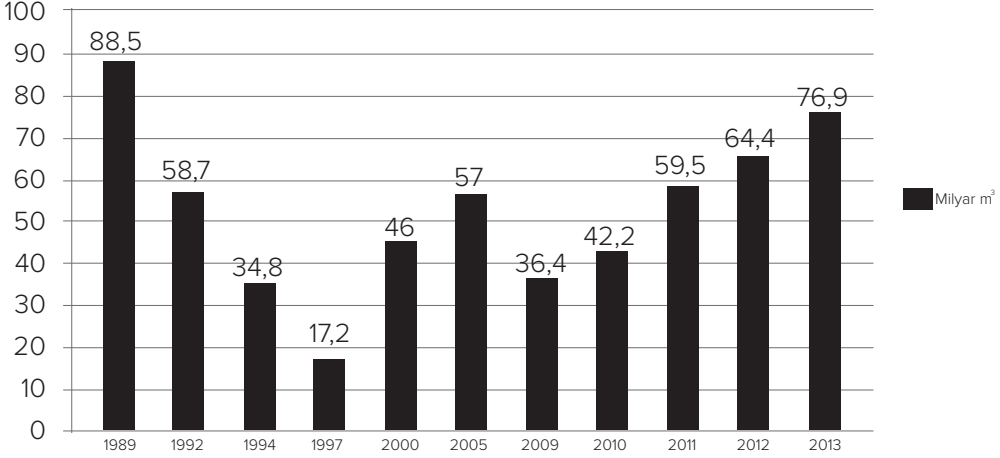
5- Türkmenistan son 20 yıllık dönemde, Türk mütaahhitlik sektörünün en fazla proje üslendiği ülkeler arasında birinci sıradadır. Türkmenistan’da bugüne kadar Türk mütaahhitlik firmalarının üstlenilen proje sayısı 1400’ün üzerinde olup, toplam proje tutarı 40,8 milyar dolardır (mfa.gov.tr, 2015) En önemli diğer bir tespitimizde enerji konusudur. Çünkü Türkmenistan doğal gaz rezervinde Dünya da 4. Petrolde ise 11. sıradadır.

A.Türkmenistan’ın Doğal Gaz Yatakları

“Türkmenistan, dünyada ispat edilen doğal gaz rezervlerine göre Rusya (47,57 trilyon metreküp), İran (29,6 trilyon metreküp) ve Katar’dan (25,47 trilyon metreküp) sonra 24,3 trilyon metreküple dördüncü sırada gelmektedir. Dünyadaki doğal gaz kaynaklarının %11,7’i Türkmenistan’da yer almaktadır. Türkmenistan’da bulunan mevcut doğal gaz rezervleri çoğunlukla ülkenin güneydoğu bölgesinde Amuderya havzasında ve batıda Murgab Güney Hazar havzasında mevcuttur. Amuderya havzasındaki Devletabat yatağı ülkenin en eski doğal gaz yataklarından biridir ve Ahal eyaletinde yerleşmektedir.”(İsmailov, Budak, 2014: 31). “Türkmenistan’ın milli enerji politikasının yabancı yatırımın ülke içine girmesini kısıtlayıcı anlayışı sebebiyle, petrol sektöründe yeterli yatırım yapılamamaktadır. Ancak yine de Türkmenistan, petrol üretimini 200,000 varil/günlük bir seviyeye çıkartmayı amaçlamaktadır. Ülkenin batısındaki kuyular hesap edilerek ortaya konan bu hedef, 2010 yılı itibariyle günde 1 milyon varil olacak şekilde beklenmektedir. Bunun yanında Türkmenistan, 2020 yılına kadar enerji sektörüne 60 milyar dolar yatırım yapmayı amaçlamakta ve bu sayede 240 milyar m³ doğalgaz, 100 milyon ton petrol üretmeyi hedeflemektedir” (Özdemir, 2007:61-62).

“İngiliz araştırma şirketi Gaffney Cline and Associates tarafından 2004’den itibaren yapılan çalışmalar sonucunda Türkmenistan’a ait Güney Yolöten-Osman yatağında 13,1 ile 21,2 trilyon metreküp arasında doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Ekim 2011’de aynı şirket tarafından gerçekleştirilen geniş çaplı araştırmalar sonucunda Minara ve Yaşlar doğal gaz sahalarıyla birlikte ise toplam 26,2 trilyon metreküp civarında doğal gaz rezervi olduğu belirtilmiştir. 2006 yılı sonlarında Amuderya havzasında bulunan Güney Yolöten-Osman doğal gaz yatağı rezervlerine göre Basra körfezinde bulunan Güney Pars-Kuzey Dome yatağından sonra dünyanın ikinci en büyük yatağıdır. 2000’li yılların sonunda Türkmenistan’ın doğusunda zengin yatakların bulunmasıyla, Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov Güney Yolöten-Osman, Minara ve Yaşlar yataklarının Kalkınış olarak adlandırılmasıyla ilgili kararname imzalamıştır. Kalkınış doğal gaz sahası başkent Aşkabat’ın 400 km güney-doğusunda Mary eyaletinde yerleşmektedir.” (İsmailov, Budak, 2014: 31). Yıllardır Bolşevik İhtilalinden sonra) Türkmenistan’ın ekonomik kaynaklarının Sovyetler Birliği’nin güçlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu biliniyordu.

Tablo 3: Türkmenistan'ın Doğal Gaz üretimi

Kaynak: İSMAİLOV Elnur, BUDAK Türkan, Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 11, Güz 2014, Sayfa 33

Bağımsızlık sonrası dönemde Türkmenistan'ın ılımlı ve dengeli diyebileceğimiz dış ticaret politikası Rusya'yı rahatsız etmiş olmalı ki politik ve kararlı tutumu ile Orta Asya'dan bir türlü vazgeçmeyeceğini gösteriyor. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar ve geçiş döneminin kolay olamayacağını göz önüne getirmektedir. Hazar havzasında sıkışmış olan Türkmenistan'ın radikal anlamda bir çıkış yolu aramakta olduğu da dikkatlerden kaçmamaktadır.

"Türkmenistan'ın 2007 senesi ile başlayan yeni dönem enerji politikası, ülkenin Rusya'dan geçmeyecek olan ve o dönemde güncel olan Nabucco projesinin önemli devletlerinden olacağı tahminini arttırmış ve bu durum Avrupa'nın enerji güvenliği açısından büyük başarı olarak algılanmıştı. Nabucco projesinin önemini kaybetmesinden sonraki dönemde Türkmenistan doğal gazının Trans Hazar boru hattı vasıtasıyla Avrupa pazarlarına çıkması için Avrupa Birliği'nin yanı sıra Türkiye de çaba harcamaktadır. Bu AB'nin kendi enerji güvenliğini Rusya'dan bağımsız hale getirmek için ve hem de bölgede gerçekleşen projelerin devamlılığını temin etmek için ciddi önem arz etmektedir (İsmailov, Budak, 2014: 33).

Enerji kaynaklarının üretim ve kalkınma açısından stratejik öneme sahip olması, bu bölgeye olan ilgi ve alakayı arttırmaktadır. Çevre ülkelerin petrol ve gaz uğrunda savaşı göze alabilecek kadar işi ileri götürebilme durumu söz konusudur.

I. Rusya'nın Türkmen Doğal Gaz Alımı Politikası

"Rusya-Türkmenistan ilişkileri, 2007 yılında yaşanan politik gelişmelere dayalı olarak önceki dönemlere oranla pozitif anlamda değişiklik göstermiştir. Bu durum sadece Berdimuhamedov'un ikili ilişkilere verdiği önemden kaynaklanmamaktadır.

Aynı zamanda son dönemlerde Çin'in Türkmen enerji piyasasına açılma çabalarından rahatsızlık duyan Kremlin'in de Türkmenistan ile ilişkilerini daha yüksek düzeye taşımak istemesinden kaynaklanmıştır." (İsmailov, Budak, 2014: 35). "2014 yılında Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan problemler sonrası ekonomik yaptırımların ve ham petrol fiyatlarında %48'lik azalışın sonrasında Rusya'nın ekonomik açıdan sıkıntıya girmesi, Türkmenistan dâhil pek çok Orta Asya ülkesinin ihracatını rekabetçi düzeyde tutabilmek için yerel paralarını devalüe etmeye ihtiyaç duyacakları yönündeki spekülasyonları arttırmıştır. Ruble, ABD doları karşısında %41 oranında değer kaybettiğinde pek çok Orta Asya ülkesinde de devalüasyon beklentisi doğmuştur." (Eursianri.Org , 2015) Enerji piyasasındaki hareketlilik, Dünya toplam petrol talebindeki artışından kaynaklandığını söyleyebiliriz. "Türkmenistan ve Rusya arasında mevcut olan Orta Asya-Merkez boru hattı iki istikamette uzanmaktadır. İlki Hazar denizinin kuzeyinden başlayarak Rusya'ya uzanan boru hattıdır. Diğeri ise Türkmenistan'ın doğusundan başlayarak Özbekistan'ın güneyi ve Kazakistan'ın batısı üzerinden Rusya'nın kuzeyine doğru uzanan hattır ki buradan Türkmen doğal gazının Rusya'ya ihracı yapılmaktadır. Rusya'nın 2012 ve 2013'de sözü edilen boru hattı üzerinden Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan'dan ithal ettiği toplam doğal gaz miktarı 33 milyar metreküp olmuştur" (İsmailov, Budak, 2014: 35).

II. Türkmenistan-Çin Enerji İşbirliği

"Çin doğal gaz ihtiyacı önemli ve hızlı ölçüde artan ülkelerden biridir. Son yılların yıllık tüketimleri göz önüne alındığında, Çin'de yaklaşık olarak 100 milyar metreküp doğal gaz tüketilmektedir. İthal edilen miktar 2000 yılında 24,5 milyar metreküp iken, 2013'de 52,9 milyar metreküp olmuştur. Uluslararası enerji kurumlarının verilerine göre ekonomisinin ve sanayisinin büyümesinden dolayı Çin'in 2020'de yaklaşık 150-200 milyar metreküp, 2035'de ise 300-350 milyar metreküp doğal gaz ithal edeceği tahmin edilmektedir. Ülke yönetimi, özellikle Orta Asya'nın enerji rezervleriyle zengin ülkeleri sayesinde bu talebini karşılamak niyetindedir. " (İsmailov, Budak, 2014: 37). Çin, petrol ve doğalgaz ithalindeki riskleri dağıtmak ve tedarik güvenliğini sağlamak için, dünyanın her yerinde çeşitli stratejik girişimlerde bulunmaktadır. Bu amaçla Mısır, Nijerya, Sudan, Angola gibi Afrika ülkelerinde, petrol ve doğalgaz arama ve rafinaj konularında çeşitli anlaşmalar yapmıştır. Ayrıca Güney Amerika'da, Venezuela ve Peru ile petrol arama, çıkarma gibi konularda faaliyet gösterebilmek için müşterek şirketler kurmuştur. Ayrıca, Endonezya, Papua Yeni

Gine ve Tayvan'da da denizde petrol arama ve çıkarma hakları elde etmiştir. “ (Bayraç, 2008: 130). “2008 yılında inşasına başlanan, Aralık 2009'da ilk şebekesi faaliyete geçen ve bölgenin en uzun doğal gaz boru hattı olan 7 bin kilometrelik Türkmenistan-Çin doğal gaz boru hattı Enerji İpek Yolu olarak da adlandırılmaktadır. Türkmenistan'a ait Amuderya nehrinin sağ kıyısında bulunan doğal gaz yatağından başlayan boru hattı Sincan Uyğur özerk bölgesinin Horgos şehrinden geçerek Çin'in merkezine ulaşmaktadır. Hattın yaklaşık 5 bin kilometrelik hissesi Çin topraklarından geçmektedir. 2010'da 3,5 milyar metreküp; 2011'de 13 milyar metreküp; 2012'de 21,3 milyar ve 2013'de 33 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilmiştir. Anlaşma gereği Türkmenistan'dan Çin'e 2014 yılında 37 milyar ve 2015'de 65 milyar metreküplük doğal gaz ihracatı yapması hedeflenmektedir.” (İsmailov, Budak, 2014: 38).

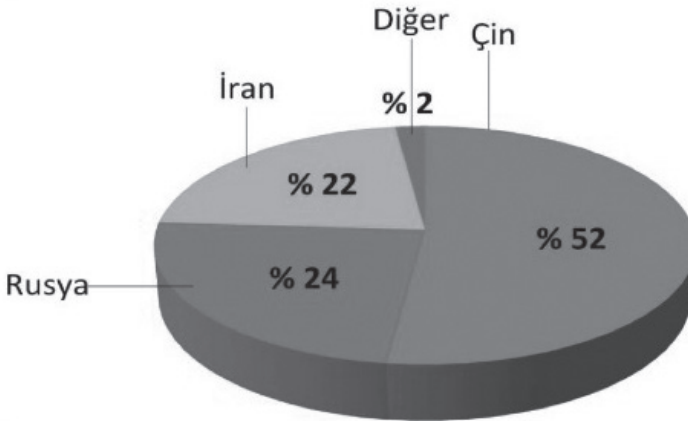
III. İran'la Enerji İşbirliği

İran dünyada en çok doğal gaz üreten ülkelerden biridir. 1995 yılında İran Devlet Başkanı Rafsanjani ile Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurat Niyazov Türkmenbaşı'nın birlikte imzaladığı doğal gaz anlaşmasından sonra Ocak 1996'da teyit edilmiştir. “ İki ülke arasında ilk boru hattı 200 km uzunluğunda Körpece-Kurtkuyı 1997 yılında faaliyete başlamıştır ve bu hat Türkmenistan açısından Rusya üzerinden geçmeyen ilk boru hattı olma özelliği taşımaktadır. Bu anlaşmayla Türkmenistan'dan İran'a 8 milyar metreküp doğal gaz ihraç edilmesi kararlaştırılmıştır. 25 yıllığına imzalanan anlaşmaya göre, İran'a boru hattı inşasından dolayı doğal gazın %35'nin ücretsiz verilmesi gerekmektedir.” (İsmailov, Budak, 2014: 39). Türkmenistan Hazar Denizi kıta sahanlığı probleminin siyasi olarak bir çözüme kavuşmamış olmasından dolayı dış dünyaya açılma adına İran ile anlaşma ya da uzlaşma yolunu tercih etmiştir.

“Son gelişmelerden sonra sorunun çözümü adına, Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kısmen de olsa aynı cephede yer aldıkları söylenebilir. Türkmenistan'ın durumunun belli olmaması ve İran'ın yalnızlaşarak karşı cephede yer alması, sorunun kısa vadede

çözümünün zor olduğunu göstermektedir.” (Bayraç, 2008: 85). “Türkmenistan’a ait olan Körpece doğal gaz yatağından yıllık ortalama 8 milyar metreküp doğal gaz ithal eden İran, Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattı üzerinden Ocak 2010’da inşa edilen ikinci boru hattı şebekesi Devletabat-Serahs-Hangeran vasıtasıyla ihracat miktarını 8 milyardan 20 milyar metreküpe çıkarmayı amaçlamaktaydı. İkinci şebekenin taşıma kapasitesi yıllık 12,5 milyar metreküptür. 182 km uzunlukta olan boru hattının 30 km’lik bir kısmı Türkmenistan topraklarında bulunmaktadır.” (İsmailov, Budak, 2014: 40). “Yine de İran’ın Hazar bölgesindeki tutum ve davranışlarının sebebini sadece Azerbaycan’a bağlamak yetersiz bir saptama olacaktır. Hazar’ın güneyinde %12lik önemsiz bir paya sahip olan İran, bu durumdan memnun değildir ve payını genişleterek, Hazar’ın içlerine doğru stratejik bir derinlik kazanma hevesindedir. Ayrıca İran, konuyu uluslararası aktörlerin dışında tutmaya çalışmakta ve onları meseleyi siyasallaştırmakla suçlamaktadır.” (Bayraç, 2008: 85). ve onları meseleyi siyasallaştırmakla suçlamaktadır.” (Bayraç, 2008: 85). “Ancak Türkmenistan’ın İran’la enerji işbirliğini geliştirme politikası bazen krizlere de yol açmıştır. İran’a uygulanan ekonomik yaptırımlardan da kaynaklanan sıkıntılar sebebiyle, Tahran yönetimi Türkmenistan’dan ithal ettiği doğal gaz için ödeme yapamamış ve bundan dolayı fiyat konusunda iki ülke arasında sorunlar yaşanmıştır. Aşkabat yönetimi de bunun karşılığı olarak, Tahran’a baskı uygulayarak 2008 yılı Aralık ayında İran’a doğal gaz ihracatını durdurmuş ve ihraç ettiği 1000 metreküp için aldığı 140 doların, yaklaşık 280 dolara çıkarılmasını talep ederek, bu politikasını Şubat 2009’a kadar devam ettirmiştir. 2010’da iki ülke arasında faaliyete başlayan ikinci boru hattı ile taraflar fiyat sorununu da çözmüşlerdir. Kasım 2012’de Türkmenistan’dan İran’a ihraç edilen doğal gaz akışı azalmış ve Tahran yönetimi bundan dolayı Aşkabat’ı eleştirmiştir.” (İsmailov, Budak, 2014: 40).

Grafik 1: Türkmenistan’ın 2013 Yılı Doğal Gaz İhracatı

B. Türkmenistan Doğal Gazına Talip Yeni Pazarlar

“Daha önceden Trans-Afgan boru hattı olarak adlandırılan, günümüzde ise TAPI olarak bilinen Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan doğal gaz boru hattına özellikle ekonomik anlamda bölgenin kalkınması açısından önem atfedilen bir projedir. Aralık 2010’da Aşgabat’ta Türkmen, Afgan ve Pakistan cumhurbaşkanlarının katılımıyla, 30 yıllık süreyle doğal gazın Güney Asya’ya bu hat ile taşınması konusunda anlaşılmiş ve iki sene sonrasında nihai anlaşma imzalanmıştır. Türkmen gazını Güney Asya pazarlarına taşıyacak olan TAPI’nın yıllık taşıma kapasitesi 27-33 milyar metreküp olarak tahmin edilmektedir ve 2015’te Türkmenistan’da inşaatına başlanacak boru hattının 2017 yılında faaliyete geçmesi beklenilmektedir.” (İsmailov, Budak, 2014: 41). Coğrafi yakınlığı sebebiyle Güney Doğu Asya Ülkeleri Türkmen doğal gazını önemsemektedirler. Maliyetler açısından da daha hesaplı olduğunu düşünüyorlar. “Küresel enerji piyasasında üreticiler, taşıma hatları üzerindeki ülkeler ve büyük tüketiciler önemli stratejik ağırlığa sahiplerdir. Günümüzde, dünya petrol ve doğal gaz arzında önemli bir avantaja sahip olan Orta Doğu ve Orta Asya-Hazar ülkeleri bu konularını daha uzun yıllar koruyacaklardır.” (Bayraç, 2008: 135).

“Uzunluğu 1735 km olacak TAPI’nın Kalkınış sahasından başlayacağı bilinmektedir ve Asya Kalkınma Bankası tarafından finanse edilen boru hattıyla Afganistan’ın Türkmenistan’dan günlük 14 milyon, Pakistan ve Hindistan’ın ise günlük 38 milyon metreküp doğal gaz ithal etmesi kararlaştırılmıştır. Türkmenistan’da 200 km’lik bir arazide uzanacak olan boru hattının Afganistan’da 735 km ve Pakistan’da 800 km’lik uzunlukta bir coğrafyayı kapsayacaktır. Boru hattının Afganistan’ın batısında Herat ve Kandahar’dan geçeceği, daha sonra Pakistan’da Multan’dan geçerek son noktası Pakistan-Hindistan sınırında Fazilika’da bitmesi planlanmıştır. Hindistan 2018’den itibaren bu hat üzerinden doğal gaz ithal edebilecektir.” (İsmailov, Budak, 2014: 41).

I. Trans Hazar Boru Hattı ve Türkmen Doğal Gazı

“2000’li yılların ortalarında Rusya-Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizi sonrasında Azerbaycan ve Türkmenistan arasında bu proje ile ilgili görüşmeler gerçekleşmeye başlatılmıştır. Fakat Bakü bu amaçla Avrupa Birliği’nin Trans Hazar boru hattı ile taşınacak doğal gazın tamamının alışı ile ilgili teminat vermesini talep etmektedir. 100 km uzunluğunda olacak ve Hazar Denizi’nin altından geçecek Trans Hazar doğal gaz boru hattının Türkmenistan ve Azerbaycan sahillerini birleştirerek, Tengiz-Türkmenbaşı-Bakü-Tiflis-Erzurum üzerinden Avrupa’ya taşınması öngörülmekte ve boru hattı vasıtasıyla yıllık 30 milyar metreküp doğal gaz ihracına gerek olduğu tahmin edilmektedir.” (İsmailov, Budak, 2014: 42). Fakat söz konusu bu boru hatlarının inşaa edilmesi masraflı olacağına benziyor.

“Azerbaycan, Türkmenistan ve Irak kaynaklarına ulaşım hatlarının projede olmaması, finansmanın nasıl ve kimin tarafından karşılanacağı, boru hatlarını kimin yapacağı konularındaki belirsizlikler, projenin en önemli teknik ve mali öngörü eksiklikleridir. Sadece Azerbaycan ve Türkmenistan gazı ile boru hattını beslemek öngörüldüğü halde

dahi, Türkmenistan kaynaklarına en kısa rota olan Trans-Hazar ile ulaşılması durumunda projenin toplam uzunluğu yaklaşık 4500 km olmakta ve yaklaşık 11,0-12,0 milyar Euro yatırıma ihtiyaç olmaktadır. Tasarısı ve kaynaklara ulaşımı eksik bir projeye nereden ve nasıl finansman sağlanacağı doğalgaz kaynak sorununun yanında bu projenin en önemli konusu olarak gündemde kalmıştır. ” (Rzyeva, 2012:19).

“Eylül 2011’de Avrupa Birliği, Trans Hazar projesi ile ilgili olarak Avrupa Enerji Komisyonu’na Azerbaycan ve Türkmenistan’la görüşmeler için yetki vermiş ve bu doğrultuda boru hattının hukuki zemini ile ilgili görüşmelere başlanılmıştır. Bu duruma en büyük engellerden biri de uzun yıllardır devam eden Hazar denizinin hukuki statüsünün tartışılması konusudur...” (İsmailov, Budak, 2014: 43). Rusya’nın radikal çözümler yerine kendi politikalarından ödün vermeme noktasında kararlılığını sürdürmektedir. Mart 2012’de Türkmenistan yetkililerinin Kiev’de yapmış oldukları ziyareti sırasında Rusya’nın dahil edilmediği görüşmede Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye-Avrupa Birliği doğal gaz boru hattı inşasını önermiştir. Rusya tepkili olduğu halde AB buna olumlu yaklaşmıştır. Bu hattın kapasitesi ise yıllık 25 milyar metreküpü bulabileceği düşünülmüştür.

“Nabucco projesinin gerçekleşmeyeceği kesinleştikten sonra, Azerbaycan’ın önerdiği TANAP ve Trans-Adriatik (TAP) projeleri ile kendi doğal gazını Türkiye üzerinden Avrupa’ya taşıyacak boru hattına Türkmen doğal gazının da birleştirilmesi Aşkabat yönetimine önerilmiştir. Bu projeye destek veren AB, Aralık 2013’te Aşkabat’a Hans Rein başkanlığında delegasyon göndererek Türkmenistan’la enerji alanında işbirliğine büyük önem verdiğini göstermiştir. Avrupa’ya kendi doğal gazını ihraç etmeyi düşünen Türkmenistan da bu işbirliğini desteklemiştir. Brüksel için enerji güvenliği konusunda Trans Hazar’ı içeren Güney Doğal Gaz Koridorunun önemi büyüktür. Bu anlamda AB ilk olarak Trans Hazar projesi için Türkmenistan’dan Azerbaycan’a boru hattının inşasını desteklemektedir. ” (İsmailov, Budak, 2014: 43).

“Sovyetler birliğinin dağılmasının ardından Orta Asya Bölgesinde ortaya çıkan büyük enerji potansiyeli, başta ABD’li dev petrol şirketleri olmak üzere uluslararası pek çok firmanın bölgeye ilgisinin artmasına sebep olmuştur. Bu amaçla, bölgede milyarlarca dolarlık yatırım projeleri devreye sokulmuştur.” (Özdemir, 2007:86)

“Ukrayna’da yaşanan kriz sonrasında AB’nin Türkmenistan doğal gazını kendi pazarlarına ulaştırmak için gösterdiği diplomatik çaba da artmaktadır. Bakü ve Aşkabat arasında da işbirliğinin genişlemesine Ukrayna olayları etki etmiştir. 2 Nisan 2014’de Türkmen Dış İşleri Bakanı Raşit Meredov’un Bakü temasları 2009’dan itibaren her iki taraftan en yüksek düzeyde gerçekleşen ziyaret olmuştur. Fakat, İran ve Rusya doğal gaz zengini olan Türkmenistan’ın Türkiye veya Hazar denizi üzerinden Azerbaycan’la doğal gaz anlaşması imzalaması konusuna sıcak bakmamaktadırlar. Hazarın hukuki statüsünün belirlenmemesinden dolayı da Tahran ve Moskova bu projenin gerçekleşmesini engellemeye çalışmaktadır.” (İsmailov, Budak, 2014: 43).

“Türkmenler, Çin, ABD ve Rusya’nın çarpıştığı bir alanda olmanın ne kadar yıkıcı olabileceğini Orta Doğu’da görmüşlerdi. Ancak büyük güçlerin dengesini ayarlayabilen Orta Asya Cumhuriyetlerinin, dış yatırımları da çekebileceğini farketmişlerdi. Ayrıca bu

sayede tek bir güce bağımlı kalmayacaklarını düşünmektedirler. Bu stratejinin en önemli yanı, rekabetin sadece ekonomik araçlar üzerinde kalması gerektiğidir.” (Berber, Birdiqli, 2015: 43).

“Rusya’nın da Türkmenistan ve Azerbaycan arasında mevcut enerji yatakları sorununun çözümlenmemesi ve bu şekilde iki ülke arasında doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleşmemesi için gizli bir tavır sergilediği söylenebilir. Son yıllarda Azerbaycan ve Türkmenistan arasında ilişkilerde yaşanan gelişmeler doğrultusunda 26 Mayıs 2014’de Bakü’de Türkmenistan-Türkiye ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları Bakü Deklarasyonu imzalayarak üçlü işbirliğini geliştirmeyi kararlaştırmışlardır. İşbirliğini kapsayan en önemli konulardan biri enerji alanında projelerin geliştirilmesidir. Bu da ileri vadede Türkmenistan doğal gazının Hazar denizinden geçerek Türkiye’ye ulaştırılması için uzun yıllardır beklenen projenin gerçekleştirilmesine olan umutları artırmaktadır.” (İsmailov, Budak, 2014: 44).

II. Türkmenistan’ın Enerji Stratejisinde Türkiye’nin Önemi

Türkmenistan’ın, enerji kaynaklarına yönelik izlemiş olduğu strateji, Türkiye’nin Ön Asya’da güvenebileceği önemli Müttefiklerinden biridir. Açık denizlerle ilişkisi olan İran, Rusya ve Çin’de, Türkmenistan’ın ticari partnerlerindedir. Fakat Türkiye de Orta Asya pazarlarından doğal gaz ithal etmek isteyen ülkeler açısından taşıdığı önemden dolayı bu rekabetin içerisinde yer almak durumundadır. Son dönemde Türkmenistan ve Türkiye arasında ki işbirliği birçok sektörde olmakla beraber özellikle enerjiyle ilgilidir.

“Dönemin Başbakanı ziyareti iki ülke arasında anlaşma imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Anlaşmada İran’ın zengin doğal gaz yataklarının bulunduğu kuzeybatı bölgelerinden Türkiye’ye doğal gaz ihraç edilmesi kararlaştırılmıştır. Aslında bu durum Türkmén doğal gazının Türkiye’ye satılması anlamına gelmekteydi. Yani, İran Türkmenistan’dan aldığı doğal gazı kendisinin enerji kaynaklarının bulunmadığı kuzeydoğu bölgeleri için kullanarak, aldığı miktar kadarını Türkiye’ye pazarlayacaktı. Dönemin Türkiye Enerji Bakanı olan Veysel Atasoy ve İran Petrol Bakanı Golamrıza Agazade arasında Mayıs 1995’te anlaşma imzalanmış ve Ağustos 1996’da Erbakan’ın İran ziyareti sırasında bu anlaşma tekrar imzalanmıştır. Anlaşma, 1999’dan başlamak üzere 23 yıllığına ve Türkiye’nin İran’dan toplam 20 milyar dolar hacminde doğal gaz alması kararlaştırılmıştır. Tebriz’den başlayarak Türkiye sınırına kadar olan 275 kilometrelik hattı, Ankara’ya kadar olan 1160 kilometrelik hat takip edecekti ve boru hattının bir kolunun Adana, diğerinin ise Ankara’ya uzatılması anlamına gelmekteydi.” (İsmailov, Budak, 2014: 45).

“Dış zorluklar, Hazar bölgesi ve Orta Doğu’nun da istikrarsız olmasıdır. Bunlar, Avrupa’nın enerji güzergâhını çeşitlendirebilecek tek enerji kaynaklarıdır. Bununla birlikte, devam eden Karabağ anlaşmazlığı Azerbaycan’ı riskli bir yatırım haline getirmektedir, çünkü boru hatları Ermenistan sınırının yakınındadır ve eğer iki ülke arasında bir savaş çıkarsa, boru hatlarının güvenliği tehlikeye düşecektir.” (Researchturkey.Org , 2015)

“2000’li yılların başlarında Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru

hattı görüşmelerinin olumlu sonuçlanması halinde 2013 yılına kadar Türkiye 16 milyar metreküp Türkmen doğal gazı ithal etmeyi hedeflemiş ve bunun 14 milyar metreküpünün Avrupa pazarlarına çıkaracağı hesap edilmiştir. Bu kapsamda Türkiye'nin BOTAŞ ve Türkmenistan'ın TAGAZ şirketleri ortak bir şirket kurmak için görüşmelere başlamıştır. “ (İsmailov, Budak, 2014: 45).

Türkmenistan- Azerbaycan ve Türkiye ekseninde istikrar ve dengeli ilişkilerin sektöre uğramaması konusuna azami derecede dikkat edilmesi gerekmektedir. Karşılıklı güvene dayalı olarak dış güçlerin müdahalelerine fırsat vermemek elzem olduğu kadar da stratejik bir derinliğe sahiptir. “Yakın gelecekte, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ikili düzeydeki çabalar; müzakerelere, anlaşmaların ayrıntılarına ve mekanizmaların oluşturulmasına odaklanacaktır. Bu da uzun müzakerelere yol açacak bile olsa sonuçta ticari konular ve pragmatik anlaşmalar üstün gelecektir. Bu süreçte kardeş söyleminin devamının taraflar arasında çıkar ve yetkileri belirleyen genel resmin netleşmesine engel olarak her iki ülkede rahatsızlık yaratma riski taşıdığı göz ardı edilmemelidir. “ (Rzyeva, 2012: 15).

“Mayıs 2011’de Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Aşgabat’a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Berdimuhamedov’la görüştüğü en önemli konulardan biri de iki ülke arasında enerji alanında işbirliği konusu idi. 2007’den itibaren Türkmenistan’a dördüncü ziyaretini yapan Abdullah Gül, zengin enerji kaynaklarına sahip ülkenin doğal gazının uluslararası pazarlara ulaşması konusunda öneride bulunmuştur. Nabucco projesinin gündemde olduğu dönemlerde de bu boru hattıyla Türkmen doğal gazının taşınması için Cumhurbaşkanı Gül Berdimuhamedov’a teklif sunmuştur. Ancak Rusya’yı güzergah dışında bırakarak doğrudan Türkmen gazını Avrupa pazarlarına çıkaracak olan Nabucco projesinin gerçekleşmeyeceği belli olduktan sonra bu konu gündemden düşmüştür. “ (İsmailov, Budak, 2014: 45).

“Türkiye’nin coğrafi konumu, kendi enerji kaynakları olmasa da, ona Avrupa’nın enerji güvenliğini sağlama ayrıcalığı verir. Bu bağlamda, Türkiye’nin katıldığı yukarıda bahsedilen kendi topraklarından geçen boru hattı projeleri, Türkiye’nin amacının bir enerji dağıtım merkezi olmak olduğunu gösterir. Bu enerji stratejisinin ardında yatan nedenler çok boyutludur. Bu enerjiyi Avrupa’ya taşımaktan gelir elde etmesinin yanı sıra, Türkiye enerjiyi bir araç haline getirerek bölgede daha aktif hale gelmek istemektedir, ama daha önemli olan bir faktör, Türkiye’nin AB’yle görüşmelerinde bir enerji faslı açarak, AB’ye katılımını hızlandırıp hızlandıramayacağıdır. “ (Researchturkey.Org 2015). AB, Türkiye’den taviz koparabilme adına diplomatik ve siyasi hamlelerini de sürdürmektedir..

“Eylül 2012’de Ankara’da Türkmenistan, Türkiye ve İran yetkilileri arasında yapılan görüşme sonrasında İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya satışı konusunda anlaşmaya varılmıştır. İran-Türkiye-Avrupa (ITE) doğal gaz boru hattı projesi ile Türkmen ve İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa’ya ulaştırılması amaçlanmaktaydı. Türkiye üzerinden transit geçiş için Kasım 2008’de Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve İran İslam Cumhuriyeti Petrol Bakanlığı arasında “Mutabakat Tutanağı” imzalanmıştır. Uzunluğu 5 bin km olarak belirlenen boru hattı projesinin 1750 km’lik kısmı Türkiye sınırları

içerisinde yer almaktadır. Yıllık doğal gaz miktarının 35 milyar metreküpünün Avrupa'ya taşınması hedeflenmektedir. İran ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye üzerinden Almanya'ya taşınması için İran'ın Bazargan/Doğu Beyazıt sınırı ile Edirne/ Yunanistan sınırı arasındaki kısmın inşasını Turang Transit Taşımacılık Şirketi üstlenmiştir. Boru hattının, Türkiye sınırları içerisinde İran sınırından başlayarak Gürbulak/Ağrı, Erzurum, Erzincan, Gümüşhane, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Kırıkkale, Ankara, Eskişehir, Bilecik, Kütahya, Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale, Tekirdağ ve İpsala/Edirne Yunanistan sınırına kadar uzanmakla inşa edilmesi planlanmaktadır. Mayıs 2013'de Abdullah Gül ve Berdimuhamedov arasında Türkmen doğal gazının İran üzerinden Avrupa pazarlarına taşınması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Ukrayna krizi öncesinde olduğu gibi sonrasında da Türkmenistan ve İran doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması tekrar önem kazanmıştır. Türkiye, Türkmen doğal gazının tek ITE projesi üzerinden değil, Trans Hazar üzerinden alması konusunda da Tahranı ikna etmek zorundadır. Olumlu sonuç olarak ise Türkiye'yi İran'a bağımlılıktan koruduğu gibi enerji yollarının kesişme merkezi olma konusunda da geliştirecek olması gösterilebilir. Bu anlamda, Türkiye'nin Azerbaycan-İran-Türkiye üçlü görüşmeleri için diplomatik çabaları kayda değerdir. “ (İsmailov, Budak, 2014: 45).

4. SONUÇ

1991 yılında Saparmurat TÜRKMENBAŞI kuruculuğunda bağımsızlığına kavuşan Türkmenistan için sırada ekonomik bağımsızlık vardı.

Yeraltı rezervleri bakımından zengin olan Türkmenistan bağımsızlıktan sonra bu kaynakları öz halkı için kullanmaya başladığı görülmüştür.

Rusya'nın milliyetler ve diğer sorunlarını çözememeleri sonucu Türki devletler bir bir bağımsızlığına kavuştular. Sosyalist Sisteme alışmış olan halk serbest pazar piyasasını bilmiyorlardı. Orta Asya Devletlerin özelleştirmeyi teşviki sonucu ve Türkiye'nin de desteğiyle Türkmen halkı bu piyasayı da öğrenmeye başladılar. Türkmenistan özellikle doğalgaz ve petrol yani enerji konusunda zengin rezervlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başladığında ülke zenginliğe doğru yol almaya başladı. Çin, Rusya, Pakistan, Hindistan ile uzun dönemli enerji anlaşmaları Türkmenistan'ı gelişmiş ülkeler arasında yerini almaya yardımcı politikalar olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

BAYRAC Naci H., (2008) Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye, Petrol Ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma , Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 10. Eskişehir.

BALAKAYEV, D. , S. Bayhandu, Recep Gareyev, (1994). Saparmurat Türkinbaşının Pehimleri ve Sargıtları, Aşgabat.

BERBER Mesut, Birdişli Fikret, (2015). Türkmenistan'da Berdimuhamedov Dönemi,

- ÇAKIR, Ramazan. Türkmen Cenaze Törenlerindeki Ritüeller ve Söylenen Alkışlar:(Türkmenistan Örneği), Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi / 2014 / 70
- NADİR Devlet ,(1989). Çağdaş Türk Dünyası, Marmara Üniversitesi yayınları, no: 475, Fen-Edebiyat Fakültesi yayınları, İstanbul.
- DİNÇ Ahmet, ÇAKIR Ramazan, (2008). Türkmen Kültürü ve Türkmenlerin Sosyo-iktisadi Düşüncesi, İstanbul. Ayırıkotu yayınları.
- D. Amangül. (1997). “Türk Dilli Halkların Folklorunda Geleneksel Şiir İlişkileri”, Bilig-6/ Yz
- DİNÇ, Ahmet, ÇAKIR, Ramazan , (2010). Türkmenlerde Kuyumculuk Sanatının ve Takıların Tarihi Gelişimi ve Türkmen Kadını, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, cilt 10
- DOMİTİLLA Sagramoso, (2000). Russia’s Geopolitical Orientation Towards the Former Soviet States Was Russia Able to Discard its Imperial Legacy?, Doktora tezi, School of Slavonic and East European Studies University College London.
- EURASIAN Research Institute, Türkmenistan’ın Ekonomisi Üzerine Gözlemler Ve Ocak 2015 Devalüasyonu, Ahmet Yesevi Üniversitesi, 13.01.2015- 19.01.2015, No 3, Www. Eursianri.Org Almata.
- GELDİYEYEV Gurbandurdu, (2004). Türkmen Nakılları, İlim, Aşgabat, ,
- İŞİK, Abdurrahman. (2013). Sosyalist Ekonomik Sistemden Piyasa Ekonomisine Geçişin Nedenleri, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi – Sayı:20
- İSMAİLOV Elnur, Budak Türkan, (2014)Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan’ın Enerji Politikası, Bilge Strateji, Cilt 6, Sayı 11, Güz.
- JARCHALOVA Narmin, (2013). Türkiye’nin Bir Enerji Dağıtım Merkezi Olmaya Yönelik Enerji Politikası –İç Ve Dış Zorluklar, Azerbaycan Diplomasi Akademisi, Research Turkey Türkiye Ve Araştırmaları Dergisi, 05 Eylül 2013, Http://Researchturkey.Org/Tr/Turkeys, 23 Nisan 2015
- ÖZDEMİR Abdullah, Çakır Mesut, (2015). Bağımsızlık Sonrası Orta Asya Ülkelerinin Yoksunluk Sorunu, Akademik Fener,
- ÖZDEMİR Yavuz, (2007). Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan Ve Özbekistan’ın Enerji Potansiyelleri Ve Politikaları, Sayfa 61-62
- POLAT, Z., (2010). “Sosyalist Sistemden Bağımsızlığa Geçişte Türkmen Kadınının Sosyal Hayattaki Kazanımları”, 3.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak “Kadın”: Edebiyat, Dil, Kültür ve Sanat Çalışmalarında Kadın Sempozyumu.
- RZAYEVA Gulmira, Punsmann Burcu Gültekin, Göknel Mete M. , (2012). Hazar Strateji Enstitü Merkezi , Trans Anadolu Gaz Boru Hattı Tanap Raporu.
- SAULE Baycaun, 10 Yıllık Bağımsızlık Sürecinde Türkmenistan Ekonomisine Genel Bir Bakış, Avrasya Dosyası, http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/017-038%20SAULE.pdf
- TURAN Güngör, Dinç Ahmet, (2015). Türkmen İktisat Tarihi, Gazi yayınevi, Ankara.
- TURAN Menaf, (2011). SSCB’de Toprak Mülkiyeti, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt

66, No.3,

TATLIOĞLU, Durmuş. (2002)Türkmenistan'da Dini ve Tarihi Ziyaret Yerleri, Sivas,

TÜRKMEN, Nalan. (2001).Orta Asya Türkmen Halıları ile Tarihi Anadolu Türk Halılarının ortak özellikleri Atatürk Kültür M.Y. Ankara.

TÜRKMENBAŞI, S. (2005). Ruhnama, Çev. : Erdoğan, Y., Çakır, R., Can, H., Aşgabat :Devlet Yayınları

TURAN Güngör, Dinç Ahmet, (2015). Bolşevik Esaretinden Enerji İmparatorluğuna – Türkmen İktisat Tarihi, Gazi Kitapevi, Ankara.

-www.vahted.info.tr/isdünyası/dosya4/1102, 27.03.2015

- www.mfa.gov.tr, T.C. Dışişleri Bakanlığı Türkmenistan Ekonomisi, Mart-2015.

-http://www.dunyabulteni.net/haber/261552/11:41, 28 Mayıs 2013

AVRUPA'YA ENTEGRE VE TÜRK KİMLİĞİ BAĞLAMINDA HÜSEYİN CAVID'İN “UÇURUM” ESERİ

Besire EZİZELİYEVA¹

Özet: XX. yüzyılın başlarında edebî ve felsefî düşüncede Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılıklı olarak ele alınıp irdelendiği bir dönemdir. Doğu ile Batı arasında yerleşen bir ülke olarak Azerbaycan'da da bu konu geniş işlenmiş, romantizm edebî cereyanının önde gelen temsilcisi olan ünlü Azerbaycan edibi Hüseyin Cavid'in yaratıcılığında da Türk ve Batı kültürleri arasındaki ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Doğu ve Batı sorununa, ayrıca Türk kimliği ve Batı kültürü meselesine edebiyat, felsefe ve sosyal yönden yaklaşıma tarzı Hüseyin Cavid yaratıcılığına da özgüdür. Onun “Uçurum” eserinde Türk kimliği ve Batı kültürü meselesinin çeşitli yönleri irdelenmiştir.

Türk halklarının tarihi geçmişini sayfalamak, onun büyüklüğünü, maddî ve manevî irsini tanıtmak Hüseyin Cavid'in yaratıcılığında Avrupa'ya entegre olmanın olumsuzluklarına karşı olduğunun önemli göstergesidir. ‘Uçurum’ eserinde Uluğ Beyin şahsında H.Cavid bu konudaki düşüncelerini dile getirmektedir.

Yazar bu eserde Türk dünyasının geçmiş azametini hatırlatır, Doğu ve Batı ilişkilerinin kötüleştiği, zitliklerin daha da arttığı bir bönemde çoğu Doğulu düşünür yazar gibi milli eksende gelişen, aynı zamanda dünya medeniyetine açık olan bir medeniyeti tebliğ etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cavid, Uçurum, Türk, Batı, Doğu.

“CLIFF” BY HUSEYN JAVID IN THE TURKISH IDENTITY AND INTEGRATION TO EUROPE CONTEXT

Abstract: The early XX century is the period, during which Western and Eastern cultures have been reciprocally discussed and explicated in literary and philosophical thinking. This topic has been processed in Azerbaijan, as a country located between East and West. The relationships between Turkish and Western cultures occupy an important place in the creativity of Huseyn Javid, famous Azerbaijani literary man and an eminent representative of the romanticism literary movement. The philosophical and social approach to the West and East problem, Turkish identity and Western culture issues, is peculiar also to Huseyn Javid's creativity. His “Cliff” work has comprehensively explicated the Turkish identity and Western culture issue.

Paging the history of the Turkic nations, promoting its grandeur, material and spiritual heritage in Huseyn Javid's creativity, are the evidences of his aversion to the troubles of the integration to Europe. In his “Cliff” work, Huseyn Javid has voiced his opinions on this topic with the help of Uluğ bey – the character from the work. In this work, the writer recalls the past magnificence of the Turkic world and as the most eastern writers, promotes the culture which develops in a national axle and at the same time is open to the world culture in the period of the worsening West and East relationships and increasing opposition.

Keywords: Javid, Cliff, Turkish, East, West.

¹ Doç.Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Edebiyat Enstitüsü, e-posta: besi.azizali@gmail.com

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın başlarında Türk düşünür-yazarların edebî-felsefî düşüncelerinde Türk ve Batı kültürlerinin karşılıklı ilişkileri konusuna farklı yaklaşımların olduğunu görüyoruz. Bu çok önemli mesele olarak aslında XIX. yüzyıldan itibaren yeni şekliyle ortaya çıkan ve yeni yüzyılın başında özellikle geniş yankı bulan Doğu-Batı çatışmasının da bir parçasıydı.

Yüzyıllar boyunca tarihi-toplumsal sektör, sosyal düşünce sistemi ve ayrıca sanatsal edebiyatın temel tartışma konularından biri olan Doğu ve Batı sorunu tamamen milli görüşün entegrasyonu ve direniş ekseninde şekillenmiştir. Şu iki büyük dünya ve uygarlık arasındaki denge çeşitliliği, çelişkili hususlar da söz konusu sorunların karşılaşması, karşılaştırılması ve mücadelesi ışığında belirlenmiştir. Edebi ve felsefî yaratıcılığın da Doğu ve Batı sorununun önemli yönlerinin ortaya çıkarılması ve yorumu açısından rolü müstesnadır. Özellikle, Doğu edebiyatının birçok ünlü temsilcileri ve edebi yönleri belirtilen konuların ifadesinde önemli rol oynamıştır.

XVII-XVIII. yüzyıla kadar Doğu'nun manevi ve ilmi serveti, ondan sonra ise maddi ve doğal kaynakları Batı için bir kaynağa dönüşmüştür. Oryantalizmin önemli temsilcisi olan Eduward Said'e göre sıradan insandan tutmuş bilim adamlarına kadar Doğu'nun sırlı dünyasına yönelen her bir Batılı bu dünyanın tesirinden uzak kalamamıştır. Bayron, Hügo, Göte gibi klasiklerin edebî yapıtlarında rastladığımız Doğu unsurlarını tesadüf olarak görmeyen Said, Doğu dünyasının yaptığı bu gibi katkıların dünya medeniyetini zenginleştirdiğini belirtmektedir.² Azerbaycan'ın ünlü şarkiyatçısı Vasim Memmedeliyev de E. Said'in düşüncelerini pekiştirmektedir. V. Memmedeliyev de Doğu kültürünün dünya medeniyeine olan katkısını şöyle ifade etmektedir. "Batı dünyasının da itiraf ettiği gibi şayet Müslüman dünyası Orta Çağ'da bilimin incilerini koruyup sonraki çağlara ulaştırmasaydı Avrupa'nın modern dönemde intibah dövrünü yaşaması mümkün değildi."³

XIX. ve XX. yüzyıllarda Doğu ülkeleri sosyo-politik açıdan Avrupa devletlerinin etki alanına girdikçe Doğu ve Batı meselesinin yorumunda entegrasyon ve direniş sürecinin karşılaşması girişimleri daha net şekilde seziliyordu. Doğu Batı'nın teknik uygarlığına can atıyorsa, Batı'da Doğu'nun manevi kültürüne ilgi güçleniyor ve her iki uygarlık, özellikle Doğu kendi geleneklerini korumak ve uygulamak için direniş hareketini da güçlendiriyordu.

Son amacında küresel barışa yönelik, kültürde sentez, hayata bakışında birlik taraftarı edebiyatçılar Doğu ve Batı meselesinin gerçek zamandaki durumunu analiz ediyor, onun sorunlarını doğuran konulara değiniyor ve perspektifleri hakkında somut düşünceler öne sürüyorlardı. Yazarlar, öncelikle, Doğu ve Batı arasındaki uçurumun nedenleri üzerinde düşünür, geniş anlamda, milli görüşün entegrasyonu ve direnişinin doğru ayarlanmamasından doğan çelişkileri tartışıyorlardı.

Doğu halklarının ayrı ayrı ulusal edebiyatlarında Doğu-Batı sorunu biraz daha somut karakter alarak hem Batı dünyasına karşı milli kimliğin ifadesi şeklinde tezahür ediyordu. Tesadüfî değildir ki, XX. yüzyılın başlarında Türk dünyasında Türkçülük hareketi geniş yankı bulmaya başlamış, Türk halklarının Ali Bey Hüseyinzade, İsmail Gaspıralı gibi düşünür edebiyatçıları Türk kimliğinin ifadesinde önemli çalışmalar yapmışlardır. Bu konuları yaratıcılığında özel hedefe dönüştüren edebiyatçılardan biri de Hüseyin Cavid olmuştur.

Doğu ve Batı sorunu, ayrıca Türk kimliği ve Batı kültürü meselesine edebiyat-felsefe ve sosyal yönden yaklaşım, toplumu manevi krizden kurtarmaya yönlendirilmiş peygamber, dünya ülkelerini saran askeri ve politik savaşların suçlusu gibi iblis ve tüm bunların vahdetçilik, sevgi ve güzelliğe girişimin arabulucuları olarak kullanılması gibi Doğu ve Türk düşünürleri ve edebiyatçılarının gündeminde olan konulardır. Şu meseleler aynı zamanda Hüseyin Cavid yaratıcılığına da özgüdür. Cavid tarihi gerçekleri korumadan yanaydı. O, tarihi gerçekleri değiştirmeden edebî sanatkarlıkla sonraki nesillere ulaştırmayı beceren usta bir sanatkardı.⁴

² Eduward Said, *Orientalism*, Penguin Books, New York, 2003, s. 167.

³ Vasim Memmedeliyev, *Quran ve Elm*, Qismet, Bakı, 2006, s. 8.

⁴ Azer Turan, *Cavidname*, Elm ve Tehsil, Bakı, 2010, s. 432.

Hüseyin Cavid'in yaratıcılığında da Türk ve Batı kültürleri arasındaki ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Onu düşündüren en önemli konulardan biri Türk kimliği ve Batı dünyası arasındaki ilişkiler, onların sanatsal yaratıcılık ve felsefi bakışta çözümü ile ilgili idi. H.Cavid'in birçok eserlerinde söz konusu özellik önemli konulardandır. Edibin edebi-felsefi sanatında konunun doğrudan ve dolaylı şekilde yansıdığı gözlemlenir. H.Cavid'in "Uçurum" faciası Türk kimliği ve Batı dünyası, ayrıca Doğu ve Batı sorununu kendi döneminde gerek Doğu dünyasında, gerekse Batı dünyasında konu edinmiş eserler arasında önemli yer tutuyor.

Döneminin çeşitli toplumsal tarihsel olaylarının şekillendirerek edebi-felsefi düşünceye yönlendirdiği Türk kimliği ve Batı dünyası meselesinin edibin sanatsal hayalindeki kavramsal görüşmeleri "Uçurum" eserinde çeşitli karakterlerin aracılığıyla sembolleştirilir. Faciada her kahraman Türk kimliği ve Batı ilişkilerinde öngörülmüş somut misyonunu gerçekleştiriyor.

Türk halklarının tarihi geçmişi sayfalamak, onun büyüklüğünü, maddî-manevî irsini tebliğ etmek Hüseyin Cavid'in yaratıcılığında Avrupa'ya entegre olmanın olumsuzluklarına karşı olmasının önemli unsurlarındandır. 'Uçurum' eserinde Uluğ Beyin şahsında H.Cavid bu konudaki düşüncelerini dile getirmiştir. Eserin kahramanlarından Anjel'in şahsında Batı'nın Doğu'ya getirdiği faciaları tasvir eden edip, Uluğ Bey'in sözleriyle önemli noktayı dile getirerek müdrük bir insan gibi adaletten yana tavır sergilemektedir:

Qehreman Oğuzların,
Böyük Ertoğrolların
Sarsılmaz halefleri
Şimdi her sapqın, azğın...
Avropadan fezilet,
Himmet, ciddiyet, vüqar
Dururken yalnız çürük
Bir züppelik aldılar.

Burada bir yandan Türk halklarının kahraman geçmişini görüyorsak, diğer yönden modern çağın faciasını öğreniyoruz. Bu hem Batı'ya entegrasyonun aşırıya varıldığı zaman olumsuz yönlerinden haber verir. "Küreselleşmenin çağdaş modelleri milletler arasındaki ekonomik, siyasi ve ideolojik engeli dışlamaya çalışıyor" söyleyen N.M.Diab "Emin er-Reyhani'nin Küreselleşmeye Bakışı: Birlikte Yaşama, Egemenlik Yok" adlı makalesinde entegrasyon sürecinin Doğu ve Batı dünyası arasındaki tehlikeli noktalarına dikkat çekmektedir: "Bazı durumlarda küreselleşme - Avrupa ve Amerika dilleri, müziği, edebiyat ve sanatı içerisinde yayılan Batı'nın kültürel egemenliğini öngörüyor.⁵ Cavid henüz yirminci yüzyılın başlarında bu hegomonluğa karşı çıkıyor, onun Türk insanına verdiği manevi zararı göstermeye çalışıyordu:

O gün ki, İstanbulda
Gençlik fransızlaşdı,
Getdikcə türk evladı
Uçuruma yaqlaşdı.
Yurdumuzu sardıqca
Düşkün Paris modası,
Hər kəsə örnək oldu
Sərsəm firəng ədası.

⁵ Diab, N.M., "Ameen Rihani's Vision of Globalization: Matrimony, Not Hegemony, Ameen Rihani", Bridging East and West, A Pioneering Callfor Arab-American Understanding (Editedby Nathan C. Funk, Betty J. Sitka), University Press of America, New York, 2004, s. 94.

Sərxoşluq, iffətsizlik
Sardı bütün gəncləri,
Zəhərləndi getdikcə
Məmləkətin hər yeri.⁶

‘Uçurum’ eserinde H.Cavid ‘Paris incisi’nin İstanbul’a getirdiği faciaları Celal’in şahsında betimlemiştir. Celal, Avrupa’ya entegre ve Türk kimliği konusunda diğer önemli bir nokta olan Batı’nın olumsuz yönlerini bilinçsizce taklidin oluşturduğu faciayı sembolize etmektedir. H.Cavid’in edebî-felsefî yaratıcılığı gösteriyor ki mütefekkir edip Batı edebiyatı ve felsefî düşünce sisteminden yararlınsa da bilinçsizce taklide her zaman karşı çıkmış ve eserlerinde dünya medeniyetinin iki büyük temsilcisi arasında sentez yapmaya çalışmıştır. ‘Uçurum’ eserinde Celal’in bir ressam olarak tasvir edilmesi rastlantı değil, aksine bu yolla yazar Doğu’nun sanat dünyasının acınaklı durumunda olduğunun habercisidir. Yazar, Yirminci yüzyılın başlarında Doğu ülkeleri için önemli bir konu olan milli kimlikten tamamen uzaklaşarak Batı yörüngeli kültürü kabul etmemektedir. ‘Uçurum’ eserinde Celal’in ilham kaynağı olan sevgilisi Güvercin’i Anjel’e değişmesi de H.Cavid’in bu noktadaki düşüncelerinin açık örneğidir. Güvercin’e ‘tüm benliğimin ötesinde parlayan al kanatlı bir yıldız’ diyen Celal, milli-manevî değerlerini muhafaza edip ‘Avrupa ışığı’yla aydınlanma yerine, onun zulmetinde boğulup kalıyor, ‘ bu yolda kaybolsam bile vazgeçmem! Ben, Anjel’den asla ayrılmam!’ Düşüncesinde boğularak uçuruma yaklaşmaktadır. H.Cavid’in Uluğ beyin şahsında dile getirdiği düşünceler Celal’in hayat biçiminde betimlenmiştir:

Evet, bilmeli ki, Fireng elleri
Hem besler, hem soldurur emelleri;
Avropada ışık da var, zülmet de,
Orda sefahet de var, fezilet de.
O bir engin deniz ki, pek qorquncdur.
İnsan gah inci bulur, gah boğulur
Ayıq davranmalı, metin olmalı,
Hep nura qoşmalı, haqqı bulmalı .

Faciada Türk dünyasının filozofu olarak sembolize edilen Ekrem, Celal’a ‘Sen yabancı illerde kök salmışsın, uyup bir rakkasa her şeyi unutmuşsun’ diyerek, Güverci’ni kendi yavrusuyla gözü yolda bırakan Celal’ı kendi değerlerine ihanet ettiği için kinamaktadır. Ekrem ve Celal’in karşılaşması eserin doruk noktasıdır. Milli-manevî değerlere, Türkçülük ve muasırılığın vahdetine önem veren, dünyadaki gelişmeleri anlamaya çalışan, ama sonunda yine de vatanına dönen Ekrem ve bilinçsizce Batı hayranı olan, Batı medeniyetine değil, onun eğlencesine boyun eğen Celal faciası iki zıt düşünce yapısını sergilemektedir. Ekrem’in sözleri bunu açık şekilde gösterir:

Sana yalnız müqəddəs Altaylardan,
Şanlı əcdadından yadigar qalan,
Ağ köpüklü kıımızdır ki, içdikcə,
Həm ruh, həm bədən bulur zevq, nəşə.
Lakin yıpramış yunanın şu süni,
Şu atəşli zəhri məhv edər səni⁷.

Eserin başlarında Celal’in Paris seferini duyduğunda Ekrem, Türkçülük düşünce yapısına bağlılığını

⁶ Hüseyin Cavid, Külliyyatı, Lider Neşriyat, Bakı, 2005, II, s. 339.

⁷ Cavid, a.g.e., II, s. 316.

sergileyerek ‘seferden zevk alan bir Türk için’ Kırım yahıları, İdil boyları ve Kafkas dağlarını görülmesi, gezilmesi, havası-suyu soluması gereken yerler olarak betimlemektedir.

Genel olarak, bu durum XIX. yüzyılın sonu, XX. yüzyılın başlarında Doğu edebiyatı için çok karakteristik idi. Mısır edebiyatında bir dizi yeni eğilimlerin yaratıcısı Mustafa Lütfi el-Menfaluti (1876-1924) “Batı Uygarlığı” makalesinde şöyle yazıyordu: “Madem bize reformlar gerekir, o zaman gelin onu Batı değil, Doğu uygarlığından esinlenerek yapalım. Gelin, herkese Paris, Roma, İsviçre, New York kültürünü değil, Bağdat, Cordoba, Siviliya, Fenike uygarlığı örneklerini verelim. Eğer biz kitaplardaki tarihi öğretiler hakkında konuşmalar yapıyorsak, o zaman gelin, Doğu peygamberleri tarafından söylenilmiş hükümlerimizi hatırlayalım, Rousseau, Bacon, Newton, Spencer’in görüşlerini değil”⁸.

Ekrem’in düşüncelerinde Türk kimliği ile birlikte, İslam, şarkıcılık eğilimleri de gözlemleniyor. Burada bir noktaya dikkat etmek gerekir. XX. yüzyılın başında Türk kimliği sadece milli özellikleri değil, dini-manevi değerleri de ihtiva ediyordu. Türk ve İslam kültürünün kavşagında öne çıkan Türk kimliği Cavid’in eserinde de önemli yer tutuyor:

Bən böylə bir rəssam olsaydım əgər
Hicaz ölkəsinə eylərdim səfər.
Uğraşib dururdum bir xeyli müddət,
Bir çox düşüncədən sonra, nihayət
Təsvir eylər idim gənclik çağında
Böyük Məhəmmədi Hira dağında,
Bir halda ki, göydən enən bir mələk
Qarşısında gülümsər nur sərpərək:
Təbliği-vəhy edər...⁹

H.Cavid’e göre, bu sahne insan soyuna mutluluk getirecek en büyük sanat örneği olabilir. Edebiyatçı bununla Doğu’nun ihtişamını hatırlatır, Doğu ve Batı ilişkilerinin gerginleştiği, çelişkili eğilimlerin hüküm sürdüğü, vahdetçilik ve tezatlilik konseptlerinin mücadele ettiği bir dönemde birçok düşünür Türk yazarları gibi ulusal zeminde ve dini değerler temelinde gelişen, ayrıca Dünya uygarlığına açık olan kültürü tebliğ ediyor.

Eserde doğa ve uygarlık sorununu da yorumlayan Cavid doğal köy hayatını İstanbul’un ve Paris’in tantanasına karşı koymuştur. Birçok romantik kahramanlar gibi Ekrem de ilahi yasalar karşısında cahil olduğunu anlıyor, H. Cavid insanları terkidünyalıktan uzaklaştırmaya, içerisinde oldukları ilahi gerçekleri idrak etmeye çağırıyor. Uluğ Beyin sözleri ile edebiyatçı söz konusu görüşlerini şöyle ifade ediyor:

Əvət, bir çox bilgilclər,
Feyləsuflar, ədiblər,
Sənin kibi bu yolda
Hər ictimad etmişlər.
Hər kəs duymaq istəmiş
Müəmmalı xilqəti,
Dərk olunmaz Tanrını,
O sarsılmaz qüvvəti...
Sarmaq istərkən bütün
Kainatı bir anda,

⁸ Усманов Н.К. “Развития просветительских идеи на Арабском Востоке в XIX в. В кн.:” Просветительство в литературе Востока, М., Наука, 1973, s. 6.

⁹ Cavid, a.g.e., II, s. 279.

KAYNAKÇA

- CAVID, Hüseyin, Külliyyatı, Lider neşriyat, Bakı, 2005.
- DIAB, N.M., “Ameen Rihani’s Vision of Globalization: Matrimony, Not Hegemony, Ameen Rihani”, Bridging East and West, A pioneering Callfor Arab-American Understanding (Editedby Nathan C. Funk, Betty J. Sitka), University press of America, New York, 2004.
- MEMMEDELIYEV, Vasim, Quran ve Elm, Qismet, Bakı, 2006.
- SAID, Eduward, Orientalism, Penguen Books, New York, 2003.
- TURAN, Azer, Cavidname, Elm ve Tehsil, Bakı, 2010.
- УСМАНОВ Н.К. “Развития просветительских идеи на Арабском Востоке в XIX в. В кн.:” Просветительство в литературах Востока, М., Наука, 1973.

KAZAK TÜRKLERİNİN KIZ EVLENDİRME TÖRENLERİNDEKİ OYUNLAR (19. yüzyıl – 20. yüzyıl başları)

Tattigül KARTAEVA¹

Özet: Kazak Türklerinin halk biliminde milli oyunlar gençler ve çocuk olarak ikiye ayrılarak araştırılır. Sunumun amacı – Kazak Türklerinde evlenme törenleri esnasında gençler ve çocuklar oyunları ortaya koymaktır. Kız isteme günü geldiğinde kız tarafı dünürler için eğlence tertipler. Bu eğlence “kuda tartıs” (dünürler çekişmesi) oyunu ile devam eder. Kuda tartıs, dünürlere yapılan şaka amaçlı satışmalardan ibaret bir oyundur. Dünürlerin geldiği keçe çadıra köyün kadınları “kuda tartıs” diye bağırarak dünürlere satışmaya başlarlar. Hatta bazı zamanlarda dünürlere gelin başlığı giydirdikleri, yüzlerini çamura buladıkları, üst başlarını hamur yaptıkları bu feci halde dışarı çıkartarak elalemin gözü önünde öküze oturtmaları da olur. Köyün kadınlarının dünürlerden seçtikleri birini otağdan dışarıya çıkartarak bir halinin içine doladıkları, ayakları organ ile bağlanmış dünürü baş aşağı sarkıttıkları da olmuştur. Bu oyunun en önemli kuralı, kadınların yaptıkları şakalara karşı dünürler karşılık vermemelidir. Kadınların bu zaman can sıkıcı olabilecek şakalarından dünürler, ancak çeşitli hediyelerle kurtulabilirlerdi. Sonra köyün kadınları çadırın tepesinde yer alan “şanırak” adlı yuvarlak boşluktan aşağıya doğru deriden yapılmış kovayı sarkıtırlar. Dünürler bu kovaya maddi imkânlarına göre hediyeler bırakarak ışaretle bulunurlar. Kovanın içindeki hediyeleri, paraları kadınlar kendi aralarında paylaşırlar. Evlenecek olan yiğit gelinin köyüne geldiğini “uran gelişi” denir, bu süreçte gençler arasında “aksüyek” (beyaz kemik), “sakina salmak” (süslü eşyaları hediye etmek), “altı bakan” (kız ile yiğitin kendi arasındaki yarış) oyunları oynanır. Nikâh kıyılmadan önce gelinin akrabaları damattan para alabilmek için “kız kaçar” adlı oyunu oynarlar. “Kız kaçar” oyunu oynanan eve “bolis evi” denir. Gelin tarafındaki gençler kızı saklamaya çalışır, evlenecek olan yiğitin taraftarları da gelini kaçırmayı hedef tutarlar. Сонды тан б л ойын “tartıs” деп те аталады. Sır bölgesinde “kız kaçar” oyunu için köyün delikanlıları mendil, havlu, yazma gibi parçalardan oluşan “müşe” ya da “müşe bası” olarak adlandırılan bir kaftanı, köyün aksakalına (aksakal, bulunduğu bölgenin sözü geçen yaşlısı) hediye ederler. Kazakistan’ın doğu bölgelerinde imam nikâhının, gelinlik kızın evden ayrılmadan önce “kız kaçar” ve “tartıs” olarak adlandırılan gelenekler bittikten sonra gerçekleştirilir. Evlenme törenlerinde Kazaklarda “kökpar” (at yarışları) düzenlenir. Bu oyun gençler arasında oynanır. Çocuklar ise kendi aralarında “kökböri” (gökkurt) oyununu oynarlar. Sonra düğün başlamadan önce gençler arasında “Kız kuu” (kız kovalama) oyunu gerçekleştirilir.

Anahtar Kelimeler: Kuda Tartıs, Aksyek, Sakina Salmak, Altybakan, Kız Kaçar Kokpar, Kokboru, Kız Kyy.

¹ Doç.Dr., El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakülte, Almaty/Kazakistan, e-posta: Kartaeva07@mail.ru.

WEDDING YOUTH GAMES (THE END XIX-XX BEGINNING C.C.)

Abstract: The Kazakh national games share on children's, youth and adult. Objective of research is detection feature of games among youth during wedding ceremonies. Wedding games begin in day of courtship. In honor of arrival of matchmakers the father of the bride suited a feast. During this feast woman (the wife of brothers of the bride) organized the comic game "kuda tartys". Women in every possible way scoffed at matchmakers and they didn't resist. Women in every possible way scoffed at matchmakers and they didn't resist. Matchmakers in order to get rid from tease, women distributed gifts. Arrival of the groom to the bride was called "uryñ Kel" (arrival secret). Arrival of the groom also proceeded a feast, during a feast played "Aksuyek", "Sakina Salmak", "Alti bakan", etc. During a holiday "farewell brides", before day of wedding of the woman organized the game "kiz kashar" and they received gifts from the groom. In the region near Syrdariya organized horse game "Muse" after wedding as gave the first prize from parents of the bride chapman for the aksakal. In the east region of the Kazakhstan "kiz kashar" or "tartis" organized after a wedding ceremony. In the aul of the groom in the day of arrival of the bride organized the horse games "Kokpar", this game was called still by "kok bori". Further among girls and guys organized the horse game "kiz kuu". During the Soviet power farewell brides didn't celebrate and pursued under the law of those who received kalın mal (payment for the bride). At present celebration farewell brides came back as customs again, but such games don't organize.

Keywords: Feast games, Youth games, Horse games, Altybakan, Aksuyek, Sakina Salmak, Kokpar, Kiz Kyy.

1. GİRİŞ

Kazak Türklerinin Halk Bilimi çalışmaları millî oyunlar, genç oyunları, çocuk oyunları ve yetişkenler oyunları olarak ayrılmıştır.

Kazak halkının kız evlendirme ve evlenme düğünleri birkaç güne kadar sürer ve bayge (at yarışı), kökpar (iki takımın, başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek at üzerinde oynadıkları bir oyun), kız kuu (at üzerinde, önce kızın oğlanı, sonra oğlanın kızı kovalaması şeklinde oynanan Kazak millî oyunu), küres (güreş), altın kabak atuv (Kazak millî oyunu) v.d. oyunlarla devam eder. Bununla ilgili olarak Kazaklar arasında «Otuz gün oyun, kırk gün düğününü yaptılar» diye bir deyim kalıplaşmıştır.

2. DÜĞÜN OYUNLARI

Kazak halkının düğünleri oyunsuz geçmemiştir. Oyun toy (oyun düğün) tamlamasının kullanılması da bunun delilidir.

Aktamberdi cırav (şair) (1675 – 1768) kendi döneminde:

«Yüksek bir dağa yerleşsem,
Kazığa kısrak bağlasam,
Her gün eğlence, her gün düğün,
Kızlarla delikanlıları oynatsam...

... İnişli yere on otağ,
Tepeli yere kırk çadır dikip,
Konuklarımı ağırlasam» diye şiirler söylerken,
Şal adlı akın (şair) (1748 – 1819):

«On altıda kızların yapılırsa düğünü,
On altıyı aşınca olmaz oyunu» demiştir.

Kız isteme günü geldiğinde kız tarafı dünürler için eğlence tertipler. Bu eğlence “kuda tartıs” (dünürler çekişmesi) oyunuyla devam eder. Kuda tartıs, dünürlere yapılan şaka amaçlı satışmalardan ibaret bir oyundur. Dünürlerin yerleştikleri keçe çadıra köyün kadınları “kuda tartıs” diye bağırarak girip, dünürlere satışmaya başlarlar. Hatta bazı zamanlarda dünürlere gelin başlığı giydirdikleri, yüzlerini çamura buladıkları, üst başlarını hamur yaptıkları ve düştükleri bu feci halde dışarı çıkartarak elalemin gözü önünde öküze oturttukları da olmuştur.

Köyün kadınlarının dünürlerden seçtikleri birini otaktan dışarıya çıkartarak bir halının içine doladıkları, ayakları urgan ile bağlanmış dünürü baş aşağı sarkıttıkları da olmuştur. Bu oyunun en önemli kuralı, kadınların yaptıkları şakalara karşı dünürler hiçbir karşılık vermemesi gerektiğidir (Çizim 1).

Çizim 1 – Kuda tartıs oyunu.

Kadınların böyle zamanlardaki can sıkıcı şakalarından dünürler, ancak çeşitli hediyelerle kurtulabilirler. Sonra köyün kadınları çadırın tepesinde yer alan “şanrak” adlı yuvarlak boşluktan aşağıya doğru deriden yapılmış kovayı sarkıtırlar. Dünürler bu kovaya maddi imkânlarına göre hediyeler bırakarak işarette bulunurlar. Kovanın içindeki hediyeleri ve paraları kadınlar kendi aralarında paylaşırlar. (Grodekov, 1889: 114; Altınsarin, 1870: 5; Alektorov, 1888: 12)

Evlenecek olan yiğidin gelinin köyüne gelmesine “urun gelişi” denir. Bu süreçte gençler arasında “ak süyek” (beyaz kemik), “sakına salmak” (yüzük takmak veya hediye etmek), “altı bakan” (kız ile yiğidin kendi arasındaki yarışları) oyunları oynanır (Foto 1, Çizim 2).

Foto 1, Çizim 2 – Altı bakan oyunu.

Altıbakan kurmak için 6 ucu çatal olan uzun direk ya da 6 sırk, 3 halat lazımdır. Direkleri üçer başlarını bir araya getirip bağlayarak, aralarını üç – dört metre edip, sacayağı gibi yapıp yerleştiriyorlar ve yukarı kısmı sırkla devam ettirilir. Direklerin yukarıdaki çatallarına ikisi biraz yukarıdan, biri aşağıdan üç halat çekilir. Yukarıdaki iki halat oturmak için, aşağıdaki halat ayak koymak içindir. Kız ile delikanlı karşı karşıya yerleşerek, halatın iki yanından sıkıca tutunup, üçüncü bir kişinin de yardımıyla sallanırlar. Sallananlar beraber şarkı söylemeye başlarlar ve diğerleri de onlara eşlik ederler. Altıbakan, eski göçebe halkların hepsinde yaygın olan bir oyun türüdür. Oyun, gençleri arkadaş seçmeye, becerikliliğe, zekiliğe, sanatkarlığa eğitip alıştırır.

Aksüyek, sadece genç kızlarla delikanlıların geceye doğru, ay ışığının aydınlığında ya da yakılan ateş ışığında oynadıkları oyundur. Oyunu oynamak için büyük baş hayvanın, yıldıncının, devenin kurumuş incik kemiğinden yararlanılmıştır. Oyuna katılmak isteyen gençler, iki gruba ayrılır. Oyunu ilk olarak kimin başlayacağı iki grup başkanlarının sayışması sonucu karar verilir. Her grup kendi definesini (gömüsünü) belirler. İki grubun oyuncularını alana sırtlarını dönüp, sıraya girerler. İlk olarak oyunu başlayacak grubun başkanı kemiği uzaklara fırlatıp, kız ile delikanlıdan kemiği bulup getirmelerini ister. Kemiği ilk olarak kim bulup getirirse, o kişi defineye doğru koşar. Diğerleri de onu kovalamaya başlarlar. Oyun devam ederken tekrarlanarak oynanır. Kemik arama, kızlarla delikanlıların arkadaşlık kurmaları için düzenlenir. Bunun yanı sıra, gençlerin karanlıkta yönleri, ölçemleri ayırabilmelerine ve çabuk ve hızlı koşabilme becerilerinin gelişmesine yardımcı olur. Kız evlendirme düğününün ilk günü «otav jabar» (çadır kapatma) diye adlandırılır. Nikâh kıyılmadan evvel gelinin akrabaları damattan para alabilmek için “kız kaçır” adlı oyunu oynarlar. Yazılı kaynaklara dayanacak olursak kız kaçır ritüel oyunu, gelinin anne babasının evinden uzaktaki bir evde

Çizim 3 – Kız kaçır oyunu.

ya da komşu köydeki akrabalarının evinde yapılır. Bazen gençlerin eğlence ve oyunlar tertiplenmeleri için köyden uzak bir yere çok ihtişamlı ve bezenmiş beyaz keçeden ev dikilir. Evin zeminine pahalı kilimler serilir, duvarlarına da el dokuması değerli eşyalar asılır. Sabahleyin gelin hanım kendi köyünden kaçmış gibi yaparak, o hazırlanan eve yengeleriyle beraber gider. “Kız kaçır” oyunu oynanan eve “bolıs evi” (yönetici evi) denir. Kız kaçara

Çizim 4 – Şarkılar söyleme, ayts.

komşu köylerden genç delikanlılar, kızlar ve genç gelinler toplanır. Genç gelinler deme sebebimiz, Kazak kızları bu tür eğlencelerle oyunlara yengeleriyle beraber katılmışlardır (Çizim 3).

Gelin tarafının gençleri kızı saklamaya çalışır, evlenecek olan gencin taraftarları da gelini kaçırmaya çalışırlar (Divayev, 1900: 19-20). Bu sebeple bu oyunun adı da “tartıs” (tartışma) diye adlandırılır.

Kız kaçarın yapılacağı evdeki ilk oyun ve eğlenceler, ayts (saz şairlerinin şiirli söz atışmaları), şarkılar ve şiirler söyleyerek başlar. Köy kızları keçe evin içinde, delikanlılar grubu keçe evin dışında dururlar. Keçe evin eteği dürülerek, kızlar dışarıya çadırın kerege adlı ağaçtan yapılmış desteklerinin deliklerinden bakarak şarkılar söyler. Şarkıları grupta da, tek tek de söylerler (Çizim 4).

Şarkılar söyleme, ayts (şiirle, sözle atışma) şeklinde gerçekleştirilir. Şarkı söyledikleri için delikanlılar kızlara yüzük, bilezik hediye ederler (Grodekov, 1889: 67). Kız kaçır oyunu daha sonra keçe evin içinde devam eder ve sabaha kadar sürer. Kız kaçır (tartışma) oyunu, gençlerin jar-jar, au-jar, auşadiyar şarkılarıyla sürdürülür.

Jar-jar/ Au-jar: Kız uzatu düğününde kızlar ve erkekler (bay ve bayanlar) arasında sözlü şarkı yarışması yapılır (ayts şeklinde) söylenen şarkı. Öz yurduyla vedalaşan gelini yeni eve uğurlama sürecinde söylenir. Jar-jar sözünün sık tekrarlanması “iki aşık”, “yeni evlenenler” anlamını verir. Bu şekilde jar-jar yeni bir anlam kazanmıştır. Kız uzatu düğününde

değil damat tarafından yapılan düğünde söylenen şarkıdır. Auşadiyar: Kız uzatu düğününde evlenen gençlere güzel öneriler veren, geline öğüt veren türküdür. Auşadiyarın birkaç şeklini Çin Kazakları kullanmaktadır. Günümüzde Kazakistan'da auşadiyar söylenmemektedir. Köyün ihtiyarları gençlerin söyledikleri şarkıları dışarıdan dinlerler. Kızlar kazanırlarsa delikanlılar, delikanlılar kazanırsa kızlar hediye sunmuşlardır.

Kızlar delikanlılara boncuk, eşarp, delikanlılar ise tenge (Kazak para birimi), yüzük v.b. armağanlar vermişlerdir. Urın keluv (yengelerine hediye olarak gizlice nişanlıyı görmeye gitmek), kızkaçar törenleri sırasında tobık jasıruv (asık jasıruv: aşık kemiği saklama oyunu) oyunları da oynanmıştır. Yani, delikanlı anlaşabildiği, hoşuna gittiği kıza ya da kızın yengesine koyunun topuğunu verir. «Bu ikisi herhangi bir zamanda karşılaşacak olurlarsa birinci oyuncu: «Aklımda» diye konuşmaya başladığı sırada ikinci oyuncu topuğu göstermesi gerekmektedir. Eğer topuğu gösteremezse, o zaman ikinci oyuncu kaybeder. Kaybeden kişi kaybettiği için hediye vermiştir ya da karşı tarafın istediği şeyi yerine getirmiştir. Bu yüzden de topuk saklama oyunu, çok dikkat gerektiren bir oyundur.

Damat adayı yönetici evin sahibine at bindirmek (at hediye etmek) ya da çapan hediye etmek zorundadır. Kız kaçar sabaha kadar sürer. Sabahleyin gelin adayı kendi köyüne döner. Gelin hanım, kendi köyüne dönerken de hediyesiz dönmez. Yol boyunca gelin hanımın bindiği faytonu bekleyenler durur ve gelini geciktirmemek için akrabaları hatıra olsun diye, çeşitli hediyeler verirler.

Kız kaçar oyunu bir sonraki gününün akşamında yine devam eder. O akşam da kızlar ile delikanlılar arasındaki şarkı şiirlerle başlar. Toplanan kalabalık yine iki gruba ayrılır. Onlardan biri, damadın yanındaki arkadaşları ile buna ek olarak damadın vereceği hediyeleri almak isteyen kişilerden oluşan gruptur. İkincisi ise gelinin tarafını tutan gruptur. Son grup, gelini saklar. Damat akrabalarıyla onu bulan iki grup arasında tartışmalar başlar. Damadın kendisi bu tartışmaya katılmaz. Damadın tarafını tutan grup, gelini ellerinden aldıktan sonra tekrar yengelerinin ellerine teslim ederler. Yengeleri gelin hanımı damatla buluşturmak için otak eve götürürler.» (Altınşarin, 1870; Zhetpisbayev, 1893: 37).

Sır bölgesinde “kız kaçar” oyunu için köyün delikanlıları mendil, havlu, yazma gibi parçalardan oluşan “müşe” ya da “müşe bası” olarak adlandırılan bir kaftanı, köyün aksakalına (aksakal, bulunduğu bölgenin sözü geçen yaşlısı) hediye ederler. (Grodekov, 1889: 72).

Kazakistan'ın doğu bölgelerinde imam nikâhı, gelinlik kız evden ayrılmadan önce “kız kaçar” ve “tartıs” olarak adlandırılan geleneklerle oyunlar bittikten sonra kıyıılır (Makovetskiy, 1886: 11, 20-21).

Komşu Kızılgöz halkıyla at oyunlarında benzerlik olsa da, düğün oyunlarında farklılıklar vardır. Kırgızlarda evlenme sırasında oynanan oyunlardan biri, “sadaga çapkan” diye adlandırılır. Bu oyunda damat ile gelin hanım yan yana oturtulup, başlarına örtü örtülür. Daha sonra başlarını yavaşça yeni kesilmiş ve derisi yüzülmüş oğlakla döverler. Bu ritüel sona erdikten sonra damatla gelin otak eve doğru koşarlar. Birinci olarak kim ulaşırsa yeni kurulmakta olan yuvayı da yönetir diye inanılır. (Simakov, 1984: 153). Kırgız halkının evlenme düğünü sırasında takiya sayuv (takkeye koymak) oyunu oynanmıştır. Bu oyunda damat arkadaşlarıyla birlikte keçe evin dışında oturarak, ucuna hediyeler yerleştirilmiş sırgı evin

kerege adlı ağaçtan yapılmış desteklerinin deliklerinden içeriye sokup, gelin hanımın başlığına değdirmesi gerekmektedir. Eğer bu sırnk gelinin arkadaşlarından birine değerse, sırnğın ucundaki hediyyeyi de o alır. Damat gelinin başlığına değdirebilene kadar oyun bu şekilde tekrarlanmıştır (Simakov, 1984: 154).

3. AT YARIŞLARI

Nikah kıyılacak günü gündüzleyin tertiplenen at oyunlarından biri, müşe tartuv. Bu oyuna eğlenmek isteyen, atına acımayan her hangi bir kişi katılabilmektedir. Daha önceleri kızlar da bu oyuna katılmışlardır. Tek başına ata binen biri, içine para bağlanmış olan tülbenti alıp, koşmaya başlar. Onun ardından bu parçayı almak isteyen diğer oyuncular da peşine takılırlar. Tülbent elden ele geçerek, ata binmiş delikanlılar yorulana kadar devam eder (Бекимов, 1905: 386).

Kızı evinden geçirme düğünü ve evlenme düğününün ikinci gününden başlayarak gündüzleyin “kökpar”, “kökbörü” (gökkurt), v.b . at oyunları oynanmıştır (Divayev, 1900: 19; Grodekov, 1889: 67). Kırgız halkında da kız babası “bayge” (at yarışı), “kökbörü” (gökkurt) gibi oyunlar düzenletmiştir (Grodekov, 1889: 73). Evlenme törenlerinde Kazaklar arasında “kökpar” düzenlenir. Bu oyun gençler arasında oynanır. Çocuklar ise kendi aralarında “kökbörü” (gökkurt) oyununu oynarlar (Pashino, 57).

Yetişkinlerin kökpar oyunu eskiden kökbörü diye adlandırılıp, daha sonra kökpar olarak değışmiştir. Oyunun şartına göre, erkekler atla koşarak başı kesilip iç organları çıkarılan oğlak veya keçiyi çekerek oynuyorlar ve zengin, saygıdeğer bir Kazak türkünün evine götürüp, evinin önüne bırakırlar. Ev sahibi kökparcılara hediye verir. Kökparı kabul etmek, ev sahibi için itibar ve söhret demektir. Kökparcılarının kökpar bırakması, ev sahibine olan saygının ifadesidir. (Alektorov, 1888: 12).

Türkmen halkında gelin hanım önüne keçiyi ya da koyunu yükleyerek kaçırmaya başlıyor. Damat ise onu arkadaşlarıyla birlikte kovalayarak peşine düşer. Bu oyuna da onlar kökpar derler. Bu bilgiler, kökpar oyununun yaygınlaştığı Türk soylu halklar arasında oyunun oynanma kurallarında farklılıklar ile benzerlikler olduğunu ortaya koymaktadır (Foto 2-5).

Foto 2 – Kökpar (at yarışları). Sır bölgesi. 19 yüzyıl soni – 20 yüzyıl başları (Gavrilov, 1911).

Foto 3 – Kökpar (at yarışları). Sır bölgesi. 19 yüzyıl sonı – 20 yüzyıl başları
(Materialy po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu, 1912: 88 a).

Foto 4 – Kökpar. Mankistau. 19 yüzyıl sonı (Karuts, 1910: 152).

Foto 5 – Kökpar. Şimdiki zaman.

Evlenme düğününde gelin alan sülale sahibinin kökpar oynatması, Sır bölgesinin köy yerlerinde bugüne dek devam etmektedir. Günümüzde ise kız everme düğününde kökpar, kökböri oynatmak ortadan kalkmış durumdadır.

Daha sonra düğün başlamadan önce gençler arasında “Kız kuu” (kız kovalama) oyunu gerçekleştirilir. Oyunun şartına göre, at üzerindeki kızı belirlenen çizgiye dek atlı delikanlı kovalayıp yakalaması ve yanağından öpmesi gerekmektedir. Eğer, kızı yakalayamazsa kız kamçısıyla delikanlıyı kamçılar. Delikanlı kızı yakalayacak olursa kız delikanlıya eşarp hediye eder (Dal’, 1884: 315-316; Tanikeev, 1957: 7, 58). Batı seyyahları Giovanni Plano Karpini, Marco Polo ve William of Rubruck (Giloma) 13. yüzyılda bu oyunu Yedisu’ya geldikleri gezi sırasında seyretmişlerdir (Plano Karpini, 1993). “Kız kuu” oyunu, Kurban ve Ramazan bayramlarında da oynanmıştır. (Vasilev, 1898: 25). Kırgızlar da kız kuu oyununu sadece düğünlerde değil, Ramazan ve Kurban bayramlarında da düzenlemişlerdir (Simakov, 1984: 175).

Çizim 5 – Kız kuu oyunu.

“Gençlerle delikanlılar karışıp,
Kız gelinlerle yarışıp,
Eğlenir nehir kıyısında,
İmrenerek bakar kıranlar,
Kız kuu oynayanlara” («Manas» destanı),
“Kızlarla gençleri Kırgız’ın,
Asırlarca oynar kız kuu!
Kız kuu oyununa bakarsan,
Eğlencesini halk görüp,
Durmadan şenlenir, neşelenir!
Kız kuu oyunu Kırgız’ın,
Evvelden kalma desturmuş!
Eğilip, yan yatıp, yarışıp,
Kıza ulaşsa yiğidi,
Döndürerek kız öpmek,
Eskilerden bu yana,
Değerli oyunu Kırgız’ın!” (Kırgız sözlü edebiyatından)

Kırgız folklorundaki bu gibi bilgiler, kız kuu oyununun Kırgız’lara da ortak olduğunu göstermektedir. Kız kuu oyunu, Kazak ile Kırgız’ların eski zamanlardaki “kız börü” (kurt kız) oyununun devamı niteliğindedir. Oyunun “kız börü” diye adlandırıldığı türü, bugünlerde kullanılmamaktadır (Çizim 5, Foto 6-7).

Foto 6-7 – Kız kuu oyunu.

“Kökpar” ve “Kız kuu” oyunlarının diğer at oyunlarından farklılığı, sadece sevinçli durumlarda oynanan bir oyun olmasıdır. Yani, eski zamanlarda bu tür oyunlar, gelin alma, kız everme, sünnet düğünlerinde, nevruzlarda, hasat bitip mahsul alındıktan sonra yapılan şölenlerde oynanmıştır.

At oyunlarından tenge almak, audarıspak (at üzerindeki iki kişinin birbirini at üzerinden düşürmeye çalışması), at yarışı, bayge (baygede yarışacak atlar yaşına göre kunan bayge, dönen bayge diye adlandırılmıştır) oyunları ise ölünün hürmetine verilen büyük yemeklerden sonra da yapılmıştır (Foto 8).

Foto 8 – Bayge. Mankistau. 19 yüzyıl soni (Karuts, 1910: 152).

“Gümüş almak”, “Tenge almak” oyunu da becerikliliği gerektirmiştir ve onun için atın üzerindeki delikanlı süratli bir şekilde at üzerinde koşarken, gümüş tengeyin bağlı olduğu bezi yerden kapıp alabilmesi gerekir (Foto 9, Çizim 6). Eğer alabilirse tengeyi oyuna katılan oyuncu alır (Tanikeev, 1957: 56-57).

Foto 9, Çizim 6 – Tenge almak oyunu

Kız everme düğününde yerine getirilen ritüel oyunlardan biri, “üy müşlev” (ev parçalama) oyunudur. Bu oyun nikah kıyma törenine kadar, genelde baygeden (at yarışından) sonra oynanır. Baygeye katılımcılar utanılacak duruma düşmemek için en hızlı koşan atlarını alıp gelirler. Baygeden atlı delikanlılar grubu keçe otağın etrafını çevirip, otağın dışındaki keçesini koparmak isterler. Onları ellerine sopa alan gelinin yengeleri bekler. Gelinin yengeleri ellerindeki sopalarla vurarak, keçe evi korumaya çalışırlar. Atlı delikanlılar ise yengelerden dayak yediklerine bakmadan, evin keçelerini çekiştirerek almaya çalışırlar. Bu eğlenceyi pek çok kişi izler. Köy delikanlıları damadın arkadaşlarından, yengelerinden hediye almadığı sürece keçe evi parçalamayı sürdürürler (Zhetpisbayev, 1893: 37).

4. SONUÇ

Kız everme ile evlenme düğününde tertiplenen oyunlara toplanan kızlar yengeleriyle birlikte katılmışlardır. Bu, “kıza kırk evden tıyım” (kıza kırk evden yasak konulmalıdır) dedikleri Kazak halkının tutumuyla alâkalıdır.

Kızkaçar, ev parçalama oyunlarından başka oyunlar, gelin adayının gelin olarak gittiği damadın köyünde tekrar düzenlenir. Kızkaçar, ev parçalama ritüel oyunları Sovyet devrinin hüküm sürmesiyle birlikte kız everme düğününün yapılmaması nedeniyle ortadan kalkmıştır. Bununla ilgili olarak kızkaçar oyununda söylenen au-jar, auşadiyar şarkıları da söylenmemeye başlamıştır. Günümüzde avşadiyar şarkısının metnini Çin Kazakları koruyarak, bugünlere ulaştırmıştır. Sovyet döneminin yasalarında, başlık almak kızı satmaktır diye geçtiği için, kızını everen Kazakların peşine düşüp, sorguya çekmişlerdir. Böylece gençler, kızı kaçırmak evlenmişlerdir. Günümüzde, kız evlendirme düğünleri tekrar yapılır olduysa da, adı geçen oyun çeşitleri oynanmamaktadır.

KAYNAKLAR

ALEKTOROV, A.E. Osnovanie braka i svadebnye obychai u kirgizov. Orenburgskii listok. 1888: 11-12.

ALTINSARİN, İbrai. Oçerki obıçaev prisvatovstve i svadeb u kirgizov Orenburgskogo vedomstva. Otdel rukopisey i redkih knih Natsional'noy biblioteki. Orenburg, 1870. 15 list.

BEKIMOV, Moldaniyaz. Svadebnye obrjady kirgizov Ural'skoi oblasti. Izvestiya obshhestva arheologii, istorii i jetnografii pri Imperatorskom Kazanskom universitete. Kazan'. 1905. Tom 21. Vyp 4. S. 382-392.

DAL' V.I. Sochineniya. T 8. Moskva-Peterburg. 1884.

DİVAYEV, Abubakir. Neskol'ko slov o svadebnom rituale kirgizov Sır-Dar'inskoy oblasti. Kazan: Tipolitografiya İmperatorskogo Universiteta, 1900

GAVRILOV N. Pereselencheskoe delo v Turkestanskom krae (Oblasti Syr-Dar'inskaya, Samarkandskaja, Ferganskaja). Sankt-Piterburg, 1911.

GRODEKOV, Nikolai. Kirgizi i karakirgizi Sır-Dar'inskoi oblasti. Yuridicheskii bit. T.1. Tashkent: Tipolitografiya S.İ.Lahtina, 1889.

KARUTS, Rihard. Sredikirgizov i turkmenov na Mangishlake. Translated from german by E.Petri. Sankt-Peterburg: Edition A.F.Devriyeva, 1910.

MAKOVETSKII, P. Materialı dlya izuçeniya yuridicheskikh obıçaev kirgizov. Bıp. 1. Material'noe pravo. Omsk: Tipografiya Okrujnogo ştaba, 1886.

MATERIALY po kirgizskomu zemlepol'zovaniyu. Syr-Dariyinskaya oblast. Perovsky uezd. Tashkent: Tipolitografiya V.M.Iliyina, 1912.

PASHİNO, P. Turkestanskii krai v 1866 godu. Putebie zametki. Sankt-Piterburg, 1868.

PLANO Karpini i Gil'oma de Rubruk. Puteshestviya v vostochnye strany. Almaty: Gylım, 1993.

SIMAKOV G.N. Obshhestvennye funktsii kirgizskikh narodnykh razvlechenii v konce 19 – nachale 20 v. Leningrad: Nauka, 1984.

TANIKEEV M. Kazahskie nacional'nye vidy sporta i igry. Almaty: Kazahskoe gosudarstvennoe izdatel'stvo, 1957.

VASILEV A.V. Materialy k karakteristike vzaimnykh otnoshenii tatar i kirgizov s predvaritel'nym kratkim ocherkom jetih otnoshenii. Orenburg. Tipografiya P.N. Zharikova, 1898.

ZALESSKII, Bronislav. Kazak saharasina sayahat. Almaty: Oner, 1991.

ZHETPISBAYEV, Nogaibai. Svadebnye obychai kirgizov. Stepnoi listok. 1893: 36-37.

KIRGIZ SÖZLÜ GELENEĞİNDE CANILMAÇTAR (TEKERLEMELER)

Ergün KOCA¹
Ayşen KOCA²

Özet: Kırgız Türkçesi, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekte yaşatılmıştır. Bundan dolayıdır ki sözlü gelenek, farklı tür ve şekillerle meydana gelmiş eserlerde Kırgız halkının yaşamını en üst seviyede anlatabilme gücüne erişmiştir. İşte makalemize konu olan canılmaçtar (tekerlemeler), bu geleneğin geçmişten bugüne taşınan en eski ve güzel folklorik unsurlarından biridir.

Etimolojisi, Kırgız Türkçesindeki can-ıl- (yan-ıl-) eylemine dayanan bu sözlü gelenek türünün şekillenmesinde, ritmin ve musikinin yakalanmasında, ilgi çekici bir söyleyiş kazanılmasında, ses, sözcük ve sözcük gruplarının yinelenmesi; mısra başı ve sonu uyaklanmalar; sözcük oyunları çok önemlidir. Anonim örnekleri olduğu gibi birçok şair tarafından yazılmış canılmaçtar / tekerlemeler de vardır.

Özellikle çocukların konuşmalarına katkı sağlamada, seslerin net olarak telaffuz edilip, akıcı ve hatasız konuşulmasında; dikkat ve afıza gelişiminde vb. tekerlemelerin çok büyük katkısı vardır.

Biz bu makalemizde, Kırgız Türkçesinden seçtiğimiz örneklerden hareketle canılmaçtar / tekerlemeleri hem leksikolojik bir öge hem de anonim şiirin güzel bir örneği olarak inceleyeceğiz.

Anahtar Sözcükler: Canılmaç (Tekerleme), Kırgız Sözlü Geleneği, Aliterasyon, Asonans, Yinelemeler, Anonim Şiir, Kalıp Cümleler Vb.

TONGUE TWISTERS IN KYRGYZ ORAL TRADITION

Abstract: Kyrgyz Turkish was kept alive in oral tradition for centuries. Therefore the oral tradition has the ability to tell the life of Kyrgyz people at the highest level in different types of works. Rhymes that is the subject of our article, is one of the oldest and most beautiful folkloric element that moved this tradition from past to today. The etymology of the word rhyme in Kyrgyz Turkish and the formation of this kind of oral tradition are based on sound actions, the repetition of words and phrases. Seen in anonymous samples by many poets, voice and speech arts and rhymes filled with repetitions are written as well. Especially in contribution to children's speech, for clear articulation of sounds and smooth and error-free speech, the rhymes are a great contribution in the development of attention and memory. In this article we will examine the examples we have chosen from Kyrgyz Turkish rhymes both as a lexical item and as a good example of an anonymous poem.

Keywords: Rhymes, Kyrgyz Oral Tradition, Alliteration, Assonance, Repetitions, Anonymous Poem, Phrases Etc.

1 Doç. Dr.; Zirve Üni., Eğitim Fak., Öğretim Üyesi, e-posta: e.koca06@gmail.com
2 Doç. Dr.; Zirve Üni., Eğitim Fak., Öğretim Üyesi, e-posta: aysen_koca71@hotmail.com

1. GİRİŞ

Kırgız Türkçesi, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekte yaşatılmıştır. Geçmişten bugüne dil varlığının saklanıp taşınmasında en büyük pay sözlü gelenek ürünlerine aittir. Bundan dolayıdır ki sözlü gelenek, farklı tür ve şekillerle meydana gelmiş eserlerde Kırgız halkının yaşamını en üst seviyede anlatabilme gücüne erişmiştir. Sözlü geleneğin önemli türlerinden olan canılmaçlar (tekerlemeler) çeşitli yaş grubundan, çeşitli sosyal dereceden insanların, eşit haklar altında bir araya gelip, doğal bir şekilde gerçekleştirdikleri “söz oyunu” olarak değerlendirilen bir eğlencedir. Fakat tekerlemeler aynı zamanda, işlev bakımından eğlencenin ötesinde özellikle çocuklar için konuşma dillerini geliştirme adına oluşmuş / oluşturulmuş önemli bir fırsattır. Zaten, tekerlemelerin bu denli popüler olmasında Kırgızların eskiden beri söz ustalığına, konuşma diline, sözün etkisine verdikleri yüksek değer yatmakla birlikte, tekerlemelerin ses, biçim ve söz dizimsel özellikleriyle de dil kullanımının ve seslendirmenin öğretiminde yardımcı metotlardan biri olmasının da etkisi büyüktür.

Kırgız Türkçesinde, canılmaç (tekerleme) sözünün etimolojisine baktığımızda can-ıl- (yanıl-) eylem kökünden türetilip adlaştığını ve sözlü geleneğe girdiğini söyleyebiliriz. Bu adlandırmayı işlevine uygun bir yaklaşım ve aynı zamanda Kırgız halkının dil estetiğinin ve ince zevkinin de bir göstergesi olarak kabul edebiliriz. Can-ıl-ma-ç şeklinde morfemlerine bölebileceğimiz bu sözcük yanılmadan, takılmadan, hızlıca konuşabilme, söze, sözlere hakim olabilmeyi amaçlar.

Canılmaçları (Tekerlemeleri) ünlü Kırgız halk bilimci C. Mukambayev şöyle tanımlar: “Her bir sözünde yinelenen ünlü ya da ünsüz sesler bulunabilen, seslendirmesi çok zor, seçilen sözcüklerdeki hece sayısı genellikle fazla, tekrar gruplarının sıkça kullanıldığı, kısa ya da uzun mısralardan oluşan şiir türündeki kalıplaşmış halk bilimi unsurudur (Mukambayev, 1971: 11)”.

Her ne kadar çocukların dillerinde yer edinse de tanımından da anlaşılacağı üzere, zor bir ses ve sözcük yapısıyla oluşturulduğu için, büyükler bile yanılmadan, ses ve sözcük hatası yapmadan, bu tekerlemeleri söylemekte zorlanırlar.

Yıllarca Kırgız halkı bu sözlü geleneği birçok maksatla yaşatmıştır. Büyükler için gülme, neşelenme, çocuklarıyla birlikte iyi vakit geçirme vesilesi olan canılmaçlar, Kırgız çocuklarının gerek büyükleriyle gerekse kendi aralarında iyi vakit geçirip, neşelenmeleri dışında ana dillerini daha iyi konuşmalarında, heceleme tamamlama ile dil eğitimi ve hatta matematiksel yetenek kazanmalarında, sesleri ve sözcükleri akıcı ve hatasız telaffuz etmelerinde, doğru boğumlama yapmalarında, sözcük dağarcıklarını zenginleştirmede, bir musiki akıcılığı içerisinde dilin ezgisini kavramalarında, dikkatlerini geliştirmede, hafızalarını kuvvetlendirmede vb. halkın kullandığı çok önemli yöntemlerden biridir. Bu özellikleriyle canılmaçlara “didaktik” bir sözlü gelenek türü dersek yanılmış olmayız.

Çocukları sıkmadan, zorlamadan, bir yarışma ve eğlence havası içerisinde dilin malzemeleri olan sesleri, heceleri, sözcükleri, sözcük gruplarını ve hatta tümceleri eğlenceli bir şekilde kavratmak (ilgilerini odaklayarak), insanlar karşısında dil becerilerini sergilemek, konuşma

cesareti kazandırmak, seslerin net olarak, akıcı ve hatasız telaffuz edilmesini sağlamak vb. adına öne çıkartabileceğimiz canılmaçlar aynı zamanda ana dil ediniminde de kullanılabilir. İşlevsel bir yaklaşım, bir metot olarak değerlendirilebilir.

Diksiyon derslerinde, boğumlanma eğitimlerinde, yabancılarla dil öğretiminde, hançere terbiyesinde bu türden, yararalanılabildiği gibi birçok canılmaçta aynı kökten yapım ekleriyle oluşturulan yeni biçimler görülmekte, aynı sözcük farklı çekim ekleriyle işleme sokulmakta böylelikle “kök, ek, türetme, çekimlenme” gibi terimler öğretilmektedir. Aynı zamanda önad, adıl gibi sözcük türlerinin kavratılmasında da canılmaçlar dikkat çekici bir yöntem olabilir.

Kısa bir girişten sonra tekerlemeleri hem sözlü edebiyatın önemli bir türü olarak biçim, içerik ve işlev bakımından hem de kendine has ses ve sözcük yapılarıyla ele alacağız.

2. BİÇİM, İÇERİK VE İŞLEV BAKIMINDAN CANILMAÇLAR (TEKERLEMELER):

Kırgız Türkçesinde sözlü geleneğin 2, 3, 4 ve bazen daha fazla mısralı, çoğu zaman uyaklı, mısralardaki hece sayıları değişken anonim şiir türü olarak da kabul edilen canılmaçlar, aliterasyon, asonans, anafor gibi ses sanatlarıyla ve aynı zamanda sözcük yinelemeleriyle şekillenen bir türdür. Farklı mısra sayılarında birkaç canılmaçı örneklersek:

2’li:

Caş kayıştı tokmokoşpoysuzdarbı?

Caş bürküttü tomogoloşpoysuzdarbı?

*

Kırk kızıl kuyruk, kızıl kuyruk

İçinde kızıl kıldırık, kıl kuyruk

*

Kulaalı degen kuş imiş

Anı tomogolomok kıyım imiş

3’lü:

Köp köpölök kökölöp ötöt

Köp köpölök kökölöp ötöt

Tört köpölök bölök-bölök ötöt

4’lü:

Bir tüp tıt

Bir tüp turp

Turp tıttı türtöt

Tıt turptu türtöt

*

Sıbzıgıçılar sıbzıgısın sızgırılta

Sıbzıgıçılar sıbzıgısın sızgırıltsa

Biz sıbızgıbzıdı sızgırıltpay
Kim sıbızgısın sızgırılta
4'ten fazla:

Asmanda eki ayrı kuyruk:
Biri ak kısa ayrı kuyruk
Biri kara kısa ayrı kuyruk.
Kara kısa ayrı kuyruk
colun tosot
Ak kısa ayrı kuyruktuu
ayrı kuyruk
Ak kısa ayrı kuyruktun
colun tosot
Kara kısa ayrı kuyruktuu
ayrı kuyruk (Mukambayev, 1971: 15)

Tekerlemelerin en önemli özelliklerinden biri de -mısralardaki hece sayısı farklı olsa da - çoğunlukla mısra başı ve mısra sonu “uykaşuu / uyak kullanımı”nın sağladığı ahenktir. Canılmaçlardaki uyak sistemi daha çok mısra sonlarında görülmekle birlikte mısra başlarında da yer almaktadır. Bilindiği gibi Türk şiirinin ilk örneklerinde kafiyeye, mısra başındaydı. Reşit Rahmeti Arat, “Eski Türk Şiiri” adlı eserinde, kafiyeyi nazmın en önemli şartlarından biri olarak görür ve tespit edilebilen ilk Türk şiirlerinde kafiyenin mısra başında kullanıldığına işaret eder. Osman Fikri Sertkaya bunları “baş kafiyeye” olarak isimlendirir ve baş kafiyenin göz için olduğunu düşünür (Sertkaya, 1986:43). Canılmaçlardaki ritmi, musikiyi, ahengi, göz ve kulak estetiğini sağlayan, daha ezberlenir ve çekici kılan en önemli kullanımlardan biri uyaklardır. Örneklersek:

Alar ak kuularbı,
Aşkan sak kuularbı,
Ançımı alar azgırabı,
Ançımı aldap cazgırabı
Ançığa alar atırabı? (Abdraimov, 2007:11)

Yukarıda verdiğimiz canılmaçta mısra başında ünlü sesle sağlanan baş uyağı görmekteyiz. “a” ünlüsüyle yapılan baş uyak dışında örnekte mısra sonu uyaklanma da gayet başarılıdır. “kuularbı / kuularbı, azgırabı / cazgırabı” sözcüklerindeki ses yinelenmeleri kulak ritmini tamamlar.

Topozdor top-top turaşabı,
Topozdor toktop turaşabı,
Topozdor ottop turaşabı,
Topozdor,

Topozgo okşop turaşabı? (Abdraimov, 2007:15)

Yukarıdaki canılmaç aslında mısra başı ve sonu uyaklanmanın en güzel örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. “Topoz (Çin Mandası)” sözcüğünün mısra başına göz ahengi sağladığını, “.....op turaşabı” ile biten ses tekrarlarının da mısra sonunda kulak ahengi sağladığını görmekteyiz. Örnekleri çoğaltmak mümkün.

Canılmaçın hem göze hem de kulağa daha hoş gelmesi adına uyaklaşma dışında bir mısradaki ünsüzlerin tekrarlanması yani aliterasyon, bir mısradaki ünlülerin tekrarlanması yani asonans ve mısranın yahut cümlenin başında aynı sözcüğün tekrarı yani anafora gibi ses ve söz sanatları aktif bir şekilde kullanılmaktadır.

Kırgız canılmaçlarındaki bir diğer özellikte sözcük yinelemeleridir. Bu yinelemeleri, eş ve zıt anlamlı sözcüklerin, aynı sözcüğün ya da anlam ilişkisi olmadığı halde ses benzerlikleri taşıyan sözcüklerin yinelenmesi vb. şekilde örneklerde görmek mümkündür. Kırgız Türkçesinde “tildik kaytaloool / dilsel yinelemeler” denen kalıplaşmış ifadeler, sözlü geleneğin birçok türünde olduğu gibi tekerlemelerin de sanatsal ve metinsel değerini artırmıştır. Hemen hemen her canılmaçta gördüğümüz bu özelliği bir kaç örnekte inceleyelim:

Bak- bak, bak- bak

Baka cayı batkak

Bak-bak dese maktap

Bat-bat attayt bak-bak (Abdraimov, 2007:15)

Yukarıdaki örnekte “bak-kurbağa” ve çıkardığı “bak-bak” sesi ve “bat-bat / çabuk-çabuk” ikilemeleri kullanılmıştır. “a” sesiyle yapılan asonans ve “b, k” sesleriyle yapılan aliterasyon, yinelemelerle gerçekleştirilen anafora da değinmek gerekir.

Aşır menen aşuu aşırışalı

Aşım menen aşık-maşık aştıştırışalı. (Abdraimov, 2007:11)

Bu canılmaçta “aşık-maşık” kullanımıyla eklemeli bir tekrar grubu yapılmıştır.

Böylelikle ritim sağlanmakta, ilgi artırılmakta ve yinelemelerle hem söyleyiş güçlüğü verilecek söyleyenin daha dikkatli olması hem de ezberlenmesinin kolaylaştırılması, aynı zamanda hafızasını zorlaması amaçlanmaktadır.

Birkaç örnekte daha biçim incelemesi yapalım:

Belesten beş kaşka koy

Beşö beş başka koy.

Beş alası kunan koy

Beş alası dönön koy. (Akmataliyev, 2004: 289)

Yukarıdaki canılmaçın, mısra başlarında “belesteği, beşö ve beş” sözcüklerindeki yinelenen “be” sesleriyle ve mısra sonlarında ise “... koy” sözcüğü ve öncesindeki ses yinelenmeleriyle uyaklandığını görüyoruz. “kaşka-başka / kunan-dönön” gibi sözcükler kullanılarak aralarında anlam ilgisi olmadığı halde içlerindeki birkaç sesin değişimiyle de hem söyleyiş güçlüğü sağlanmış hem de telaffuz geliştirme amaçlanmıştır. Bir başka örnek:

Al aralda da maral
Bul aralda da maral
Ot eken maralga da aral
Ottosun aralga da maral. (Akmataliyev, 2004: 289)

Yukarıdaki canılmaç 4 mısradan oluşmuştur. “aral ve maral” sözcükleriyle uyaklanmış, mısra içlerinde sürekli yinelenen “da” sözcüğüyle anafor oluşturulmuş, her mısrada yoğun olarak yinelenen “a” ünlüsüyle asonans yapılmış ayrıca “l” ünsüzüyle de aliterasyon sanatı uygulanmıştır. Yine aynı canılmaçta “aral ve maral” sözcüklerinin sürekli yinelenerek ritim oluşumuna katkı sağladığı, söyleyişi zorlaştırdığı da yadsınamaz.

Köp köpölök kökölöp ötöt
Köp köpölök kökölöp ötöt
Tört köpölök bölök-bölök ötöt. (Akmataliyev, 2004: 289)

Yukarıdaki canılmaç “köp / çok” “köpölök / kelebek”, “kökölöp / yükselmek, uçmak” ve “kökölöp / gölgeye kaçmak, gölgelenmek” sözleri etrafında şekillenmiş aynı zamanda “bölök-bölök / bölük-bölük” yinelenmesi de kullanılmıştır. İçinde yoğun bir şekilde “ö” yuvarlak ünlüsünün bulunduğu seslendirilmesi birbirine çok benzeyen bu sözcükleri arka arka söylemenin güçlüğü tartışılmaz. Bu yuvarlak ünlüleri ve yine bu sözcüklerde sıkça tekrar edilen p, k, t gibi sert ünsüzleri seslendirmeye çalışmak, ses organlarını, ses yolunu zorlamak ciddi bir diksiyon çalışması olacaktır.

Üç mısradan oluşur ve “ötöt” sözü mısra sonunda “köp” sözü de mısra başında uyak oluşturmuştur. “p”, “k”, “l”, “t” sesleri yinelenerek hem aliterasyon yapılmış hem de canılmaçın seslendirilmesi zorlaştırılmıştır. Özellikle “ö” sesinin yinelenmesiyle yapılan asonans dikkatleri çekmektedir.

Yine aşağıda “sıbzıgı / üfleli bir çalgı” ve “sıbzır- / yağ erirken çıkan ses” sözcükleri etrafında oluşan canılmaç, yapım ekleriyle türetilen “sıbzır-gı-cı-lar” ve “sıbzır-ıl-t-at” sözcükleriyle genişletilmiştir. Aynı kökten türetilen bu sözcükler dildeki kök-ek morfemlerinin kavratılmasında da kullanılabilir. Canılmaçta “s”, “l”, “b”, “g” seslerinin oluşturduğu aliterasyonu, “l” sesin yoğun kullanımıyla oluşan asonans takip etmektedir. “sıbzıgı” ve “sıbzır-” sözcüklerinin mısra başında ve mısra içinde sıkça kullanımı da leksikolojik bir anaför oluşturmuştur. Canılmaçta benzer seslerin ve aynı kökten beslenerek türetilen sözcüklerin ritmi bol bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Bu haliyle çok zor bir şekilde sokulan canılmaç aksan düzeltme adına, dil eğitiminde kullanılacak bir düzeydedir.

Sıbzıgıçılar sıbzıgısın sıbzırılta
Sıbzıgıçılar sıbzıgısın sıbzırıltsa
Biz sıbzıgıbzıdı sıbzırıltpay
Kim sıbzıgısın sıbzırılta. (Akmataliyev, 2004: 290)

Mısraları çok kısa canılmaçlar olduğu gibi hem mısralardaki sözcük sayısının hem de sözcüklerdeki hece sayının fazla olduğu, seslendirmesi çok güç canılmaçlar da vardır.

Alardan anar alabı?

Anardan alar barabı? (Abdraimov, 2007: 20)

*

Bizdin mışık

Cetken bışık

Cuunat kundö

Betin cışıp. (Abdraimov, 2007:15)

*

Közü bütük, üç küçük üşüp

Üç küçük üşüp, ünü bütüp. (Abdraimov, 2007:15)

Yukarıdaki canılmaçlar aşağıda verdiğimiz örneğe nazaran söylemesi ve hafızada saklanması daha kolay, sözcük ve sözcüklerdeki hece sayısı daha azdır.

Bürkütçülör bürkütün tomogo menen tomogoloyt

Bürkütçülör bürkütün tomogo menen tomogologondo

Biz bürkütübüzdü tomogo menen tomogoloboy

Kim bürkütün tomogo menen tomogoloyt? (Abdraimov, 2007:13)

Yukarıdaki canılmaç, “tomogo / yırtıcı kuş başlığı” ve “bürküt / kartal” sözleri etrafında şekillenmiştir. Bazı mısraları 17-18 heceden oluşmaktadır. “tomogologondo / tomogoloyt / tomogoloboy” ve “bürkütçülör / bürkütübüzdü” sözcükleri hem hece sayısı hem de “o ve ü” yuvarlak ünlülerinin peş peşe kullanımıyla tam bir yetenek sergileme göstergesi gibidir. Bazı Kırgız canılmaçları yalnızca bir sözcüğün çekimlenmesiyle yinelenen sözcüklerden oluşur. O sözcük öyle bir çekimlenir ki tekrarardan oluştuğu için akılda kalıcı olsa da dillendirmek imkansızlaşır. Aşağıdaki örneği “ala-bata” sözü meydana getirmiştir.

Alabataga alabatalatpastan,

Alabataga alabatalatıp,

Alabataga alabatalatabız (Abdraimov, 2007:15)

Yine aşağıdaki örnekler “aral / alar” ve “alar / anar” sözcüklerinin çekimlenmeleriyle oluşturulmuştur.

Aralga alar barabı?

Alarga aral barabı?

*

Alardan anar alabı?

Anardan alar alabı? (Abdraimov, 2007: 20)

Sözlü geleneğin önemli ürünlerinden olan masalların da girişi çoğu zaman canılmaçlarla başlar. Örneğin:

Çok eken, bar eken / Yok iken, var iken

Bir kız, bir bala eken, / Bir kız bir oğlan iken

Biri ayday bar eken, / Biri sürüp gelirken

Biri ayday bala eken... / Biri gelen oğlanen... (Abdraimov, 2007:14)

Kırgızlarda canılmaçları çoğunlukla soru cümlesi şeklinde görmek de mümkündür? Bu durum sanki bilmece soruyormuş havası oluşturur.

Cılkı cıyırmağa çıkpay kartayabı?

Kartaygan cılkının sööğü arkayabı?

Kartaygan hartan cılkını,

Kartaygan kişi kaytarabı? (Akmataliyev, 2004: 288)

Örnekte görüldüğü üzere tamamen “karta- / yaşlan-” eylemi üzerine kurulan bu canılmaçta üç soru cümlesi vardır.

Bu canılmaçın farklı bir söylenişinde “cılkı / at” yerine “koy / koyun” getirilmiş ve soru cümlesi şekliyle oluşturulmuştur.

Koy cıyırmağa çıkpay kartayabı?

Kartaygan koydu tartaygan koycu kaytarabı?

Soru cümlesi şeklinde iki mısıralık bir çok canılmaç örneği de görmek mümkündür:

Aralga alar barabı?

Alarga aral barabı?

*

Alardan anar alabı?

Anardan alar alabı? (Abdraimov, 2007:20)

Olumsuzluk ekleriyle şekillenen aşağıdaki gibi çok ilginç örnekler de görmek mümkündür. Sözcük / sözcükler hem olumlu hem de olumsuz kullanımlarıyla dillendirmenin çok güç olduğu bu tür canılmaçları meydana getirir. “bara albasam, bara albaarın, baralbadı, debegile, baalanbadı” sözcükleri “-ba- / -be-” olumsuzluk ekini almıştır.

Bara alsam bara aların,

Bara albas am bara albaarın.

Baraalbasam baralbadı debegile,

Baralsam baalanbadı debegile. (Abdraimov, 2007: 21)

Kırgız Türkçesi gerek büyük (til küüsü) gerekse küçük (erin küüsü) ünlü uyumlarına uygunluğu ile Türki diller arasında öne çıkar. Kırgız canılmaçları da büyük ve küçük ünlü uyumlarına hassasiyetiyle de dikkatleri çekmektedir. Ünlü uyumlarına uymayan canılmaç bulmak çok zordur. Ünlü uyumlarına uygunluk seslerin doğru çıkarılmasında ses organlarına da kolaylık sağlamaktadır. Çok uzun hecelerden de şekillenebilen bu tür, ünlü merkezli Kırgız dilinin ünlü uyumlarını çocuklara öğretmede eğlenceli bir yol olarak kullanılabilir. Yine ilköğretim yıllarında dildeki sözcük türlerini eğlenceli bir şekilde kavratmak adına

canılmaçlardan yararlanmak mümkündür. Canılmaçlar yinelemeli, fonetik benzerlikli, çoğu zaman kısa, kulağa ve göze hoş gelen ilginç sözcük seçimiyle dil bilgisi öğretimini daha eğlenceli ve zevkli hale getirilebilir.

Ak depter

Kök depter

Cıkıcıma

Köp depter

Könülgö

Töp depter

Alsak dep

Ak depter

Körsök dep

Kök depter

Könüldön

Köp degder (Abdraimov, 2007: 20)

*

Kırk kıl kuyruk

Kırkı kızıl kuyruk

Kırk kıl kuyruk içinde

Ilgıy kızıl kıl kuyruk (Abdraimov, 2007: 12)

*

Tigil aral, bul aral

Tigil araldı mal aralar

Bul araldı maral aralar (Abdraimov, 2007: 22)

İlk örnekte “ak defter (depter), kök (mavi) defter, köp (çok) defter” önad tamlamaları peş peşe kullanılarak canılmaçı oluşturmuşlardır. “könül-gö / gönül-e” ve “könül-dön / gönül-den” sözcüklerinde ad durum eklerinden yönelme (barış) ve çıkma (çığış) durumu üzerinde durulabilir. “alsak ve körsök” sözcüklerinden hareketle şart kipine (şarttuu ingay) değinilebilir. İkinci örnekteki “kırk kıl kuyruk, kırkı kızıl kuyruk” önad tamlamaları öne çıkarılabilir. “tigil (öteki), bul (bu) işaret önadları da son örnekte irdelenebilir.

Kırgız canılmaçlarını incelediğimizde canılmaçlarda geçen sözcüklerin 20. yüzyıl başlarına kadar tam olarak hala yerleşik düzene geçmemiş Kırgızların günlük yaşamlarını şekillendiren bir çok ögeyi kapsadığını görmekteyiz. Özellikle hayvan adları, bitki atları, hayvancılıkla ilgili bir çok sözcük, tabiat ve tabiat olayları, organ adları, renkler, yiyecek içecek adları, günlük hayatta sıkça kullanılan bazı eylemler vb.

Bu sözcükler her dilde temel söz varlığı dediğimiz, o dilin binlerce yıllık geçmişinden bu güne çok fazla değişikliğe uğramadan taşıdığı, sıkça kullanılan, somut öğeler olarak sürekli göz önünde olan, çocukların da belkide en önce öğrendiği / öğrenmesi gereken dil kazanımlarındandır. Soyut ad ve eylemlerden daha çok somut sözcüklerin kullanılması canılmaçları

daha tanıdık, daha çekici, daha kolay ezberlenir kılmaktadır. Dil ediniminde tercih edilmesinin sebeplerinden biri de canılmaçlarda çoğunlukla dilin temel sözcüğünün tercih edilmesi olsa gerek.

Kullanılan hayvan adlarına baktığımızda horozdan, kartala, kelebekten, koyuna, serçeden, marala, inekten, koyuna, tilkiden, kurda, yılkıdan, kaplumbağaya, kurbağadan, güvercine kadar birçok hayvan adını tespit etmek mümkündür.

Bunların yanısıra kızıl, ak, kara, kök (gök), ala gibi renk adları; erik, nar, alma gibi meyve adları; arça (çam), tıt (dut), darak (kavak) gibi ağaç adları; çaç (saç), köz (göz), kulak, burun (murun), kol, el, baş, tiş (diş) gibi organ adları; kaymak, bal, et gibi yiyecek adları; bir, üç, beş, cedi (yedi), cirma (yirmi), kırk gibi sayı adları, üzöngü (üzengi), çaynek (çaydanlık), yayık, kazan gibi araç-gereç adları; Asıl, Akıl, Bağış, Omor (Ömer), Adıran, Canıl, Camal, Kadıran, Oroz, Apal, Üpöl, Asan (Hasan), Üsön (Hüseyin) gibi özel adlar; ce- (ye-), iç-, çık-, ber- (ver-), al-, bak-, çakır- (çağır), kör- (gör-) gibi eylemler; bar-çok (var-yok), uzun-kısa (uzun-kısa), az-köp (az-çok) gibi zıt anlamlı yinelemeler vb. canılmaçlarda yer alır.

Metnin içinde verdiğimiz örneklerde bu kullanımları görmek mümkün ancak bir kaç örnekte daha tespitlerde bulunalım.

Canılmaç sözünün kökü olan canıl- eylemi Kırgızlarda aynı zamanda özel ad olarak da kullanılır. Aşağıdaki canılmaçta hem Canıl hem de Camal adları yer almıştır:

Canıl ayttı canılmaç / Canıl (özel ad) söyledi canılmaç

Canılmaçtı canılpaş / Canılmaçta (hiç) yanılmaz

Camal ayttı canılmaç / Camal söyledi canılmaç

Canılmaçın can ukpaş/ Canılmacını kimse duymaz (Abdraimov, 2007: 18)

Peygamberimizin şehit edilen torunları canılmaçlarda yerini almıştır. Hatta Kırgızlar yağmur sonrası yedi rengiyle muhteşem bir doğa olayı olan gökkuşağı sözcüğünü Peygamberimizin çok sevdiği bu torunlarının adları ile karşılamışlar ve “asan-üsön” olarak adlandırmışlardır.

Asan menen Üsön ekiz / Hasan ile Hüseyin ikiz

Apal menen Üpöl ekiz / Apal ile Üpöl ekiz

Asan ulubu, Apal suluubu? / Hasan büyük mü, Apal güzel mi?

Üsön ulubu, Üpöl suluubu? / Hüseyin büyük mü, Üpöl güzel mi?

Asan menen kim ekiz? / Hasan ile kim ikiz?

Apal menen kim ekiz? / Apal ile kim ikiz?

Üsön menen kim ekiz? / Hüseyin ile kim ikiz?

Üpöl menen kim ekiz? / Üpöl ile kim ikiz?

Cogortodon kelemen şırıgıy minip / Yukarıdan geliyorum şırıgıy (ağaçtan yapılan oyuncak) binerek,

Şırıgıyım ırgıy minip / Şırıgıyım atlayıp binip

Kezek-kezek / Zaman- zaman

Tezek tersen / Tezek toplasan

Kerekdeşet / Gerek derler

Kezek / Zaman tezek (Mukambayev, 1971: 28)

Yukarıdaki uzun canılmaçta Asan, Üsön, Apal, Üpöl olmak üzere dört özel ad kullanılmıştır. Bu adların seçilmesinin sebebi bu adların bir değer taşımalarının yanısıra birbirlerine fonetik yakınlıklarıdır. “tezek, kerek, kezek” sözcükleri de anlamsal hiçbir ilişkisi olmayan ve ses benzerliğine hizmet eden seçgilerdir. Aynı şekilde “suluu (güzel)” ve “uluu (büyük)” sözcükleri yine bu önemli adlara yakışan nitelikler olması dışında taşıdıkları ortak sesler dolayısıyla canılmaçtaki ritim ve musikinin kaynağıdır.

Burada ifade edilmesi gereken bir husus var ki canılmaçların temel özelliklerinden biridir: Bu da canılmaçlarda ast olanın anlamdan daha çok seslerin hızlı ve doğru telaffuzunun önemli olduğudur. Bu sebeple çoğu canılmaçın Türkiye Türkçesine aktarımını yapmadık. Yapılan aktarımlara da bakılırsa anlamsal bir bütünlük zaten yakalanamadığını görürüz. Çanılmaçlar mısra başı ve sonu uyaklanmasıyla, mısralar halinde biçimlenmesiyle, ses sanatlarını sıkça kullanmasıyla şiirsel özellik taşısa da sözlü ya da yazılı şiir türlerinde görmeye alıştığımız üst dil kullanımıyla elde edilen anlam yoğunluğunu ve derinliğini, söz sanatlarının ustaca kullanımını görmek çok mümkün değildir.

Son bir örnekle bahsi kapayalım:

Ay taalada kar ışıkrat / Yaşayanları bulunmayan (ıssız) yerde karın sesi gelir

Andan korkpoyt karışkır, at / Ondan korkmaz kurt ve at

Süzbösün dep eç kimdi / Hiçkimseyi tosmasın (boynuzlamasın) diye

Baylap saldım eçiyi / Bağlayıp bıraktım keçiyi (Mukambayev, 1971: 27)

Görüldüğü üzere kurt (karışkır), at, keçi (eçki) gibi göçebe hayatta yeri olan hayvanlar etrafında bu canılmaç biçimlenmiştir.

3. SONUÇ

Sonuç olarak, birçok özelliğini örneklerle açıklamaya çalıştığımız çanılmaçlar gerek sözlü geleneğin bir ürünü olarak gerekse ana dil ediniminde kullanılabilecek yardımcı bir yöntem olarak Kırgız halkının ve Kırgız dilcilerinin gündemindedir.

Canılmaçlarda ünlü uyumları, ünlü ve ünsüz seslerin yinelenmeleri, uyak kullanımı, ünlü harmonisi, sözcük yinelenmeleri sıkça görülür.

Canılmaçlardaki tespitlerimizden biri de, bugün modern Kırgız Türkçesinde artık kullanılmayan arkaik söz olarak kabul edilen man-man, uşak (dedikodu), çamgarak (çadır kurumunda yayarlanılan ağaçlardan biri), marça (çorak yer), kılda- (kılları ayıklamak, çeşitlere ayırmak) kılda- (okşamak), topo- (soyup soğana çevirmek), cıltırgan (parlayan), cökmöktaş, dünün gibi söz ve sözcük gruplarının atasözleri, bilmece, masal, destan gibi sözlü geleneğin diğer türlerinde olduğu gibi çanılmalarda da yaşadıklarıdır

Canılmaçlar aynı zamanda masal ve destanların içinde de şiirsel bir unsur olarak kullanılmaktadır.

Çoğunluğu anonim olan canılmaçlar diğer sözlü türler gibi Kırgız dilinin, kültürünün taşınmasında bir araç olmuştur.

Sözlü geleneğin birçok türü gibi eğlence ve öğreti esastır. Ancak canılmaçlarda anlam aramak çok doğru değildir. Ast olan eğlencedir. Tabiki eğlenceyle birlikte seslerin akıcı, doğru ve hızlı çıkartılması, hafıza ve bilinç yenilenmesini sağlaması da unutulmamalıdır.

Aliterasyon, asonans, anaför ve uyak gibi şiirde ritmi, sanatsal değeri artıran kullanımlara canılmaçlarda çok güzel örnekler bulmak mümkündür.

Bugün diksiyon eğitimlerinde, anadil ve yabancılarla dil öğretiminde bir metot olarak kullanılabilir.

Sadece seslendirme eğitim-öğretiminde değil, eş ve zıt anlamlı sözcükleri kavratmada, sözcük türlerine dikkatleri çekmede, ek-kök ilişkilerini ve türetmeyi daha eğlenceli bir hale sokarak sunmakta da bu türden yararlanılabilir.

Kırgızlar Türk halkları içerisinde yerleşik kültüre çok geç adapte olan bir Türki topluluktur. Hayvancılık yaşam biçimi olduğundan canılmaçlarda sıkça hayvanlardan bahsedilir. “maral, kelebek (köpölök), kurt (karışkır), koyun (koy), at (cılık), keçi (eçki), kartal (bürküt), tilki (tülkü)” gibi hayvanları örnek olarak verebiliriz.

Yapı olarak çok uzun mısralardan ve hece sayıları fazla sözcüklerden kurulduğu gibi daha kısa mısra ve sözcüklerden de kurulabilir.

Mısralar 2, 3, 4 ve üstü sayılarda olabilir. Mısralarda hece ölçüsü çok fazla aranmaz.

KAYNAKÇA:

ABDRAİMOV, Kanıbek. (2007), Canılmaç- Kep Madaniyatına Üyrotünün Bağıtı. Bişkek. AKMATALİYEV, Abdıldacan. (2004), Kırgız Adabiyatının Tarihi: Folkloristika. I. Cilt, Bişkek.

BAYCİEV, Talant., BEKTENOV, Zinaidin. (1992), Kırgız Adabiyatı. Frunze.

Kırgız Sözlüğü

SERTKAYA, Osman Fikri. (1986), “Eski Türk Şiirinin Kaynaklarına Toplu Bir Bakış”, TD-Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri), S. 409, Ocak 1986.

MUKAMBAEV, Ceenbek. (1971), Kırgız Elinin Tabışmaktarı, Canılmaçtarı, Kalptarı. Frunze.

YUDAHİN, Kostantin Kuzmiç. (1998), Kırgız Sözlüğü (Çev.: Abdullah Taymas). Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.

TANAYEV, Törökul. (1991), Kırgız El Oozeki Çokarmacılığının Canırdık Bölünüşü. Oş.

DİN EĞİTİMİNDE İMAM-HATİP OKULLARI MODELİ

Zübeyir BULUT*

Özet: Bu makalenin amacı, Türkiye’de modern İslamî eğitimi temsil eden İmam-Hatip modeli olarak adlandırılan İmam-Hatip Okullarını incelemektir. Türk devlet felsefesindeki nizam-ı âlem yaklaşımını etkinleştiren gelenek, Selçuklu ve Osmanlı medrese eğitimi ile başlamıştır. Ulus devletin kurulmasıyla din eğitimi değişen koşullara göre yeniden dizayn edilmiş; “geleneksel” ve “modern” referanslar arasında bir uyum çabasının sonucu olarak İmam-Hatip Okulları kurulmuştur. İmam-Hatip Okulları toplum ve devleti dinamik tutan sünî din anlayışının eğitimine öncülük etmiştir. Günümüz dünyasında dinin ve din eğitiminin önem kazanması ve bu yönde tartışmaların yoğunlaşması İmam-Hatip Okullarını Türkiye’nin, İslam Dünyasının ve diğer ülkelerin gündemine taşımıştır. Bu çerçevede bu okulların din eğitim ve öğretimine değişim ve gelişim yönünde katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, İslam Eğitimi, İmam-Hatip Okulları, İmam Hatip Modeli

THE MODEL OF RELIGIOUS HIGH SCHOOLS IN FOR RELIGIOUS EDUCATION

Abstract: The aim of this paper is to scrutinize religious high school which is recognized as the model of modern Islamic educational institutions of Turkey. The tradition which has overtook the mission of world order or pax mundo in Turkish state philosophy started with Saljuks and Ottoman madrasa system. With the new Turkish nation-state religious education kept up with the novel conditions and as a result of harmonizing traditional with the modern the new state established religious high schools or Imam-Hatip Schools as they are called in Turkish. They pioneered the Sunnite interpretation of religion. With the new issues related to religion, religious education got a major priority and this led the authorities to analyze this Turkish model. And it seems that this model will shed light on these hunts for new religious models.

Keywords: Religious education; Religious high schools; the model of Imam-Hatip Schools.

*Yrd. Doç. Dr., AİBÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Bolu e-posta: zubeyirbulut@hotmail.com.

1. GİRİŞ

Toplumlar din ve din eğitimi ihtiyacını farklı şekillerde bazen formal bazen informal, bazen devlet eliyle bazen dini gruplar eliyle, bazen din-mezhep merkezli bazen din-mezhep üstü bazen ilmihalci bazen sorgulamacı bir tarzda vs. karşılamışlar ve karşılamaktadırlar. Türkiye'nin de din eğitimi alanında zengin bir tecrübe birikimi vardır (Ayhan, 1999).

Son yıllarda okullarda din eğitimi politikaları ve pedagoji anlayışına yönelik ilgi uluslararası düzeyde artmaktadır. Okullarda din eğitime yönelik daha önce görülmemeyen bu ilgi artışının temel nedeninin dindarlık eğiliminin artması ve 11 Eylül sonrası oluşan atmosferin olduğu söylenebilir. Din ile güvenlik arasında kurulmaya çalışılan irtibata bağlı olarak uluslararası kuruluşlar okullarda din eğitimi konusunda politika belirlemeye yönelik çaba içerisine girmişlerdir. Bu durum daha önce büyük ölçüde ulusal değişkenlere bağlı olarak şekillenen din eğitimi politika ve pedagoji anlayışlarına yeni bir boyut eklenmiştir (Kaymakcan, 2007). Bu yönüyle din eğitimi bireysel, ulusal, uluslararası temelde bireylerarası ya da ülkelerarası ilişkilere yön veren stratejik bir öneme sahiptir. Ulusal veyahut uluslararası düzeyde barış-savaş, hoşgörü-hoşgörüsüzlük söz konusu olduğunda din eğitimi belirleyici bir rol oynamaktadır. Bundan dolayıdır ki 11 Eylül saldırısı sonrasında dünya ölçeğinde din eğitimi bir hoşgörü, barış eğitimi yönünde revize edilmiş, dinler arası diyalog çalışmaları ilerletilmiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye'ye farklı dinlere mensup kişilerin ve grupların bir arada barış içerisinde yaşayabilmesinin güvenlik açısından önemine vurgu yapılarak uluslararası alanda çok önemli bir rol öngörülmüştür (Eğitim Reformu Girişimi, 2011:12).

Bu süreçte Türkiye'nin özgün bir İslam eğitimi tecrübesi ve modeli olan İmam-Hatip okullarına yönelik özellikle 11 Eylül sonrasında uluslararası bir ilgi gelişmiş ve dünyanın pek çok yerindeki Müslüman toplumlar tarafından kurumsal yapısı ve yetiştirdiği insan modeli açısından bir model olarak gösterilmiştir. Ayrıca bu okullar söz konusu süreçte Batı medyasında Pakistan, Afganistan, Endonezya gibi Müslüman ülkelerdeki medreselerin reform çabalarına da model olarak gösterilmektedir (Akam, 2010; Jones, 2010).

Bu okullara yönelik gelişen uluslararası ilgiye doğru karşılık verilebilmesi için Türkiye'nin bu özgün tecrübesinin bilimsel bir yaklaşımla ele alınmasına ihtiyaç vardır. Böylesi bir ihtiyaçtan hareketle konusu belirlenen bu makalede İmam-Hatip modelinin anlamlandırılması ve temel özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun için öncelikle Türkiye'nin din eğitimi yaklaşımı ve İmam-Hatip okullarının model olarak gösterilmesine yönelik çalışmalara değinilmiş, daha sonra da İmam-Hatip modelinin anlaşılması üzerinde durulmuş, modelin fikri ve pratiğe yönelik tecrübesi Osmanlı'dan Cumhuriyete tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Bu okulların diğer ülkeler için model olarak gösterilmesini sağlayan temel özellikleri ele alınmıştır.

2. TÜRKİYE'NİN DİN EĞİTİMİ YAKLAŞIMI

Osmanlı devleti ve devamında Türkiye cumhuriyeti olarak Türk toplumu din eğitimi ve

öğretimine yönelik çok zengin bir tecrübe birikimine sahip olmuş; Türk toplumu dine ve din eğitime karşı pek çok tutum sergilemiştir. Çok geniş bir coğrafya, zengin bir kültür üzerinde hâkimiyet kuran Osmanlı devleti toplumsal barış ve huzuru sağlayacak bir eğitim sistemi yürütmüştür. Bu eğitim sistemi dini eğitim veren medreselerle gerçekleştirilmiştir. Bu esnada pek çok din, mezhep ve kültürü bir arada, tek çatıda, birlik beraberlik ve barış içerisinde barındırmayı başarmıştır (Akgündüz, 1999:406; Karpat-Yüksel, 2012:109-112). Cumhuriyete geçişle birlikte eğitim ve öğretim esaslarının en önemlisi ve en çok tartışılanı laiklik olmuş ve laiklik din eğitimi olumsuz yönde etkilemiştir. Laiklik kavramı bir türlü yerine oturtulamamıştır (Bilgin, 2001:76-82; Tosun, 2012:109-112). Türkiye'nin laiklik anlayışı; bir dini öncelemeden tüm din ve mezheplere eşit mesafede yakınlık ve uzaklık içerisinde olup, halkın din ihtiyacını anayasal düzeyde devletin görevlerinden biri olmaktan ziyade bir hak ve özgürlük olarak tanıyıp, devlet gözetimi ve koordinesi altında yürütmek şeklinde kendine has bir anlayıştır.

Tevhid-i tedrisat sonrasında kanun gereği olarak ülkede din eğitimi veren kurumlar açılmış, sonrasında sırayla kapatılmış, ülkede hiçbir resmi kurumun din eğitimi vermediği dinin geri kalmışlığın sebebi olarak gösterilip dışlandığı dönem yaşanmış, halk bu dönemde din ihtiyacını özel olarak karşılamaya çalışmıştır. Daha sonra din eğitiminin bir ihtiyaç olduğu, gerekliliği anlaşılmış yeniden devlet eliyle verilmeye başlanmış ve en nihayetinde hem tüm eğitim kademelerine yönelik zorunlu bir ders ve isteğe bağlı dersler olarak hem de ayrı bir ortaöğretim kurumuna yer vermek suretiyle din eğitimi sürdürülmektedir (Ayhan, 1999). Bu tecrübeler sonunda devlet din eğitimine dair şu kararlara varmıştır:

- Din eğitimi ve öğretimi toplumun bir ihtiyacıdır ve devlet bunu toplumsal bir hak ve özgürlük olarak tanıyıp karşılamalıdır.
- Toplumun din görevlisi ve din eğitimcisi ihtiyacı da hem ortaöğretim ve hem de yükseköğretimde devlet eliyle karşılanmalıdır.
- Din eğitimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılmalıdır.

Din eğitimi ve öğretimine yönelik olarak gereklilik ya da devlet eliyle yapılmasının laiklik ile bağdaşıp bağdaşmaması konusunda yapılan tartışmalar da bir neticeye ulaştırılmış, buna göre, din eğitiminin kaçınılmaz olduğu ve doğru, sağlıklı bir din eğitimi için de devlet eliyle yapılmasının daha doğru olacağına karar kılınmıştır. Bundan sonraki süreçte ise Türkiye nasıl bir din eğitimi verilmeli sorusuna cevap aramakla meşgul olmuştur. Aslında tüm dünya bu soruyla ilgilenmektedir. Zira artık din eğitiminin gerekliliği dünyaca kabul edilmektedir. Türkiye'nin din eğitimi yaklaşımı şu şekilde özetlenebilir: Türkiye Cumhuriyeti Devleti, (a) laik bir devletin, tüm din ve mezheplere eşit mesafede durarak hepsine yaşam hakkını tanıması, (b) din eğitimi ihtiyacının devletin denetim ve gözetiminde karşılanması için örgün eğitim sisteminde din kültürü ve ahlak bilgisi dersinin de derslerden bir ders olarak konumlandırılması, bu dersin de çoğulcu, tarafsız ve nesnel olması, daha fazla din eğitimi almak isteyen vatandaşlar için isteğe bağlı dersler konulması, (c) dini eğitim almak isteyenler için

de yine devlet gözetimi ve koordinesinde ortaöğretim seviyesinde normal eğitimin yanında dini eğitim de veren eğitim kurumları kurması şeklini benimsemiştir.

Milletlerin, dinlerin ve medeniyetlerin birbirine karıştığı ve iç içe geçtiği modern dünyamızda, “öteki”ne saygı ve barış içerisinde bir arada yaşama hayati bir öneme sahiptir. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği sorunlar noktasında kültürlerarası diyalog, alternatif ihtilaf çözümü ve sosyal arabuluculuk için bir araç olabilir ve küreselleşme çağında önemli sosyal yenilikçi bir yöntemdir (Karpat-Yıldırım, 2012:132). Bu noktada din stratejik bir öneme sahiptir. Bu da dünyada din eğitimi önem verilmesi sonucunu doğurmuştur. Şöyle ki birbirini kendi gözü ile değerlendiren ve bu bağlamda birbirine hoş bakmayan din mensubu ülkeler küresel temelde artık birlikte olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Birbirlerinden hoşlansalar da hoşlanmasalar da birlikte aynı masaya oturmaktadırlar. Bu noktada uzlaşma sağlanması için hoşgörü, anlayış olması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bunun için de buna yönelik olarak planlanmış doğru bir din eğitimi şarttır.

Geçmişte ve günümüzde ülkelerarasında ortaya çıkan pek çok problemin temelinde birbirlerine karşı olan dini bakış açıları yatmaktadır. Tarihte de günümüzde de din savaşları yaşanmıştır, yaşanmaktadır. Bu sorunlara bir çözüm olarak din eğitimi görülmektedir. Din eğitiminin dünya barışına hizmet edeceği düşünülmektedir. Uluslararası pek çok kuruluş bu konuda çalışmalar yapmış, kitaplar yazılmış, eğitim programları bu doğrultuda revize edilmiştir, edilmeye de devam etmektedir (Eğitim Reformu Girişimi, 2011:15-19).

Konuyu ülkesel temelde ele alırsak bir toplum içindeki insanlar aynı din mensubu olmayabilirler ya da aynı din mensubu olsalar bile farklı mezheplere mensup olabilirler. Ülkelerarası din savaşları tehlikesi ülke içinde mezhepler arası bir toplum kargaşasına da sebep olabilir. Farklı din mensuplarının bir arada yaşamayı öğrenmeleri gerektiği gibi aynı din mensubu olup ta farklı görüşlere sahip olanların da bir arada yaşamayı öğrenmeleri gerekmektedir. Bu da sağlıklı bilgilere dayanan, birleştirici, bütüncül, kapsayıcı, üst bir din eğitimi ile mümkündür. Toplumun bekasını ilgilendiren bir alanın devlet tarafından ihmal edilmesi söz konusu olmadığı gibi bunu tamamen özel alana bırakması da söz konusu olamaz. Zira bu ülke, yaşanabilecek pek çok tecrübeyi yaşamış, din eğitiminin devlet eliyle verilmediği zamanlarda toplumun bu ihtiyacını nasıl sağlıklı yollarla karşıladığına ve bunların olumsuz sonuçlarına şahit olmuştur.

Türkiye'nin modellediği, din eğitiminin devlet eliyle yürütülmesi uygulamasına yönelişin ardında; küreselleşmenin toplum ve devlet yapılarına etkileri, çok kültürlü toplum yapısının, birlikte yaşamayı öğrenmenin gerekliliğinin fark edilmesinin yattığını söyleyebiliriz. Bunun yanında her ülkenin din eğitimi arayışına gitmesi noktasında kendine özel durumları olabilir. Ancak mevcut eğitim sistemlerine ve karşılaştıkları sorunlara bakarsak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Genel olarak diyebiliriz ki bu ülkelerden kimi ekonomik, kimi toplumsal, kimi siyasi, kimi kültürel kaygılarla din eğitimi konusunda ‘Nasıl bir din eğitimi vermeliyiz?’in arayışına girmiş ve Türkiye modelini kendilerine yakın hissedip ülkelerine taşımak istemişlerdir.

3. İMAM-HATİP OKULLARININ MODEL OLARAK GÖSTERİLMESİ VE BUNA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Son dönemde Türkiye'nin din eğitimi yaklaşımı özellikle de İmam-Hatip okulları özgün bir model olarak pek çok ülkenin ilgisini çekmektedir. Son yıllarda Ülkemizdeki din eğitimi yerinde incelemek üzere pek çok heyet gelmektedir. Ülkemizi ziyaret eden ülkeler arasında Belarus, Bulgaristan, Pakistan, Kırgızistan, Suudi Arabistan, Nijer, Bosna-Hersek, Kosova, Avusturya, Çin, Filistin, Norveç, Rusya, Ürdün, Tunus, Fildişi, Japonya, Filipinler, Avustralya, Tayland, Polonya, Tacikistan, Filistin bulunmaktadır.

11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında ABD'nin başta Pakistan olmak üzere bazı Müslüman ülkelerdeki eğitimi ve din eğitimi fundamentalistlerin yetişmesinde etkin olduğunu iddia ederek bu ülkelerdeki eğitimi ulusal güvenliğin bir unsuru olarak ele alması, konuya uluslararası bir boyut kazandırmıştır. Bu çerçevede küresel güvenliğin ve istikrarın önemli bir unsuru haline gelen Müslüman ülkelerdeki din eğitimi, uluslararası eğitim politikaları gündemine taşımıştır. Bu konsept, Müslüman ülkelerdeki din eğitiminin ve özellikle medreselerin reform edilmesi için bir model arayışı içerisine girilmesine yol açmıştır. Bu arayışta dillendirilen ve öne çıkarılan model Türkiye'nin İmam-Hatip okulları modeli olmuştur. İmam-Hatiplerin model olarak görülmesi ya da ilginin odağı haline gelmesi sadece söylemde kalmamış, bu modeli ülkelere taşımak isteyen ülkelerin yetkililerince resmi talebe dönüşmüştür. Özellikle Pakistan, Afganistan ve Rusya yetkilileri İmam-Hatip modelini ülkelere taşımak istediklerine dair taleplerini açıkça dile getirmişlerdir (Aşlamacı, 2014:169-171; Aşlamacı, 2014a:265-278). Bu ülkeler Türkiye ile ilişkiye girerek çalışmalara başlamışlardır. Bu sürece Azerbaycan ve Kırgızistan gibi ülkelerde katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'nın 25 Ekim 2009 tarihinde gerçekleşen Pakistan ziyaretinde Pakistanlı yetkililer, ülkelerinde aşırılıkları önlemek için Türkiye'nin İmam-Hatip okullarını modellemek istediklerini başbakana iletmışlerdir (El, 2009). Rusya, 2009 yılı içerisinde Ankara'ya bir heyet göndererek ülkede giderek artan Müslüman nüfusun eğitim ihtiyacını karşılamada İmam-Hatip Liselerini ve İlahiyat Fakültelerini model almak istediğini Türkiye'ye bildirmiştir (Sabah, 2009). Afganistan Eğitim Bakanı, 20.01.2010 tarihinde Ankara'da Tevfik İleri Anadolu İmam-Hatip Lisesini ziyaret etmiş ve kendi ülkelerinde de din eğitimi için bu okullara benzer kurumlar açmak istediklerini ifade etmiştir. Bu arada Türkiye, Pakistan ve Afganistan arasında Ankara'da 19.01.2010 tarihinde eğitimde işbirliği protokolü imzalanmıştır (MEB, 2010) Ayrıca yine Pakistan'la 7 Aralık 2010 tarihinde "Eğitim Alanında İşbirliğinin Güçlendirilmesine İlişkin Mutabakat Zaptı" imzalanmıştır. Söz konusu metinde işbirliği kapsamında din eğitimi de zikredilmiştir (TBMM, 2011). Yine 21-25 Kasım 2011 tarihlerinde Diyanet İşleri Başkanlığınca İstanbul ve Ankara'da düzenlenen "II. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi" sonuç bildirgesinde Afrika ülkelerinde dini alanda eğitimi, yetişmiş insan kaynağına duyulan acil ihtiyacın karşılanmasında Türkiye'nin daha fazla inisiyatif üstlenmesi ve bu kapsamda Türkiye'deki İmam-Hatip Lisesi benzeri eğitim kurumlarının kıta ülkelerinde de modellenmesi talep edilmiştir (Diyanet, 2011).

İmam-Hatip okullarının modellenmesine ilişkin son 10 yıldır oluşan diğer bir süreç de Diyanet

İşleri başkanlığının Diyanet Vakfı kanalıyla Türklerin yoğun olarak yaşadığı Avrupa ve Afrika ülkelerinde İmam-Hatip Liseleri açma çalışmalarıdır. Bugün pek çok ülke kendi ülkelerine Türkiye'nin din eğitimi modelinin taşınması için imam hatip okulları kurma, program ve kitap talebinde bulunmaktadır. Bu talepler doğrultusunda Avusturya, Danimarka, Belçika, Amerika, Somali, Suudi Arabistan, Kırgızistan, KKTC'de hâlihazırda kurulu ve eğitim öğretim faaliyetine devam eden ortaöğretim okulları vardır. Ürdün, Bulgaristan, Pakistan, Tunus, Senegal, Rusya, Vietnam, Azerbaycan, Avusturya, Fransa, Romanya, Yunanistan, Moğolistan, Gürcistan, Tacikistan, Bulgaristan, Kırgızistan, Kosova gibi 71 ülke Türkiye'nin din eğitimi modelini kendine almak istemiş, MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ve Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile irtibata geçmiştir. Bu ülkelerle ortak çalışmalar devam etmektedir. Ayrıca 73 ayrı ülkeden gelen 790 öğrenci İstanbul, Konya ve Kayseri'deki İmam-Hatip liselerinde öğrenim görmektedir. Ankara, Bursa, Eskişehir ve Edirne'de uluslararası İHL açılması çalışmaları devam etmektedir. Somali Mogadişu, Kırgızistan Oş'da ve Pakistan'da açılan İHL'ler önemli katkılar sağlamaktadır. Ürdün'le 30 Eylül 2014'de başlayan ortak çalışmalar yürütülmektedir.

Bu bağlamda Bakanlığın yürüttüğü önemli çalışmalardan birisi de tüm dünya ülkelerinde yaşayan Müslümanların din öğretiminde kullanılabileceği ülkelerin dini anlayışlarına göre esnek bir "İslam Din Dersi" müfredatı çalışmasıdır. Tamamlandığında ihtiyaç duyulan ülkelerin dillerine çevirileri yapılacak olan müfredatın önemli bir işlev göreceği söylenebilir.

4. İMAM-HATİP OKULLARI MODELİ, İMAM-HATİP MODELİ NEDİR?

Bu çerçevede öncelikle bu kadar ilgiye mazhar olan İmam-Hatip okullarının tanımı, temel özellikleri, model olarak gösterilmesi, amaç ve işlevlerini ortaya koymak gerekmektedir.¹ İmam-Hatip okulları², İslam eğitim geleneğinin devlet himayesindeki Nizamiye Medreseleriyle (Ocak, 1993; Ocak, 2002) başlayan Selçuklu-Osmanlı-Türkiye tecrübesi çizgisinde geline nokta temsil eden Türkiye'nin kendine özgü geliştirdiği İslam eğitim modelidir. Bu okullar İslam eğitim tarihinde devlet gözetim ve desteğinde Selçuklular döneminde başlayan medrese geleneğinin bir devamı olarak, Osmanlı'nın son döneminden itibaren eğitimde modernleşme çabaları ile birlikte günün koşullarına göre kendilerini yenilemiş eğitim kurumlarıdır. Bu okulların fikri temelinde "geleneksel" ve "modern" referanslar arasında bir uyum bulma çabası yer almaktadır. Bu modelin söz konusu tarihsel çizgide fikri ve uygulamaya dönük boyutları günümüze kadar şekillenerek gelmiştir. Bu modelin oluşmasında söz konusu tarihsel çizgide Türkiye'nin benimsediği din-devlet ilişkisi, İslam anlayışı, sosyo-kültürel yapısı gibi kendine özgü şartları etkili olmuştur.

¹ Bu makalenin hazırlanmasında bu konuda İbrahim Aşlamacı tarafından hazırlanan iki çalışmadan yararlanılmıştır. Bkz. Aşlamacı, İbrahim, Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları, DEM Yayınları, İstanbul, 2014, s. 169-171; Türkiye'nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, p. 265-278, Ankara-Turkey.

² Bu makaledeki İmam-Hatip okulları ifadesi, Türk eğitim sistemi içerisinde yer alan İmam-Hatip Ortaokulları, İmam-Hatip Lisesi, Anadolu İmam-Hatip Lisesi ve yabancı uyruklu öğrencilere yönelik açılan Anadolu İmam-Hatip Liselerinin tamamı için kullanılmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim sistemi içerisindeki konumunu ve hukuki temelini kazanan bu okullar, Cumhuriyet tarihi boyunca ortaya çıkış şekli, yapısı, müfredatı, öğrenci ve mezunlarıyla toplumda oluşan laik ve İslami kesimler arasında Türkiye'nin gündeminde sürekli tartışılan bir mesele olmuştur. Bu tarihsel çizgide modelin uygulamaya dönük ilk tecrübesi yabancı özel okullar model alınarak açılan özel Türk okullarıdır. Ancak bu arayışın resmi olarak somutlaşmasını ise Nizamiye medreseleriyle başlayan medrese geleneğinin Tanzimat sonrası ihdas edilen batı tarzı mekteplerle, dolayısıyla batı eğitim düşüncesi ve modeliyle karşılaşması ve ortaya çıkan mektep-medrese ikileminde etkileşmesi ve girişilen medrese ıslah çalışmaları teşkil etmiştir (Aşlamacı, 2014:151-152). Bu okullar İslami kesim arasında taban oluşturma açısından yararlı görülüp hoş karşılanabilirken, yine devlet eliyle dinin şekillendirilmesinin araçları olarak görülüp reddedilmektedir (Özdemir, 2013:201-215). Laik kesim tarafından ise toplumda dinin daha fazla yer edinmesine yol açarak rejim için bir tehdit oluşturmakla ve paralel eğitim sistemi oluşturarak toplumu bölmekle suçlanabilmektedir. Ayrıca dinin rasyonelleştirilmesini ve devlet denetiminde olmasını sağlayan kurumlar olarak da değerlendirilebilmektedir. Böylece toplumun farklı kesimlerinin İmam-Hatiplere, birbirine zıt kaygı ya da beklentilerle yaklaşım onlara birbirinden farklı anlamlar yükledikleri anlaşılmaktadır (Kaymakcan-Aşlamacı, 2011:71-101).

Tarihi açıdan bakıldığında İmam-Hatip okullarının en köklü eğitim kurumlarından bir olduğu söylenebilir. Bu okulların tarihi, Cumhuriyet döneminde 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile başlamakla birlikte kökenleri daha eskilere gitmektedir. Bu okullar İslam tarihindeki devlet gözetim ve desteğinde Selçuklular döneminde başlayan medrese geleneğinin bir devamıdır. Bu bağlamda imam-hatip okulları eğitimde modernleşme ile birlikte günün koşullarına göre kendini yenilemiş bir eğitim kurumudur. Osmanlı'nın son dönemindeki eğitimde modernleşmeye paralel olarak medrese, İslami ilimlerle birlikte sosyal ve fen bilimlerini okul müfredatının içine katmıştır. Arıca bu kurumlarda eğitimin modern pedagoji anlayışına göre yapılması da bir diğer özellik olarak görülmektedir. Diğer bir ifade ile İmam-Hatip okulları gelenekle modern, maddî ile manevî arasında iletişimi sembolize eden bir eğitim kurumudur. Bütün bu yönleriyle bu okullar halk nazarında itibar görmekte ve devamlılığın sağlanmasında Türk milletinin tarihi şuur altında değerler sisteminde bir karşılığının olmasının önemli rolü bulunmaktadır (Aşlamacı, 2014a:9).

Geleneksel ve modern olanın aynı paydada buluşturulması çabalarının resmi anlamda somutlaşması II. Meşrutiyetle birlikte sürdürülen medrese ıslah çalışmalarıyla başlamıştır. Söz konusu ıslah çabalarında geçmişi yüzyıllara dayanan medreseler, kendi birikimlerinden hareketle dönüştürülmek yerine, Tanzimatla birlikte eğitim alanına giren ve bu döneme kadar yaygınlaşarak nispeten yerleşik bir sisteme kavuşan Batı tarzı mektepler, dolayısıyla Batılı modern eğitim sistemi ve anlayışı, referans alınarak ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Türk modernleşmesinin entelektüel boyutunda meydana gelen daha kap-

1960'lerden sonra yaşadığı değişimde geleneksel değerlerin modernleşme karşısında eriyip kaybolmak yerine, bizzat onunla girdiği etkileşim sonucunda gelişip güçlendiğini ve böylece kendine özgü batı dışı bir modernlik çizgisi geliştirdiğini belirtmek mümkündür. (Aşlamacı, 2014a:156). Özellikle Özal döneminde Türkiye liberalleşme sürecine girmiş, sağlanan ekonomik ve sosyal gelişmeyle birlikte sahip olduğu geleneksel, dini değerlerin üzerine modernitenin verilerini de ekleyen yeni bir muhafazakâr kesim oluşmuştur. Bu yeni sınıf kendisini yeniden üretecek mekanizmaların kurulması, geliştirilmesi ve güçlendirilmesine yönelik bir arayış içerisinde girmiş ve İHL'ler bu arayışın kurumsal karşılığını oluşturmuştur.

Bu dönemde muhafazakâr kesimin oluşması ve modernitenin araçlarını kullanarak gelişimi ve dönüşümü, gelenek ile modern arasında farklı bir sentez oluşturmuş gözükmektedir. İmam-Hatip okullarının toplumsal tabanını oluşturan bu kesimin yaşadığı dönüşüm sonucu ulaştığı kendine özgü sentezin, bu okullarda da niteliksel dönüşümle beraber böyle bir senteze yol açtığını söylemek mümkündür. Bu okul mensuplarının sahip oldukları İslami değerlerle birlikte, modern hayatın içerisinde kendilerine yer edinmeye çalışmaları ve geliştirdikleri “iki dünya arasında yaşama sanatı” metodu (Coşkun, 2004)³ böyle bir sentezin sonucu gibi gözükmektedir (Aşlamacı, 2014a:157).

Netice olarak İmam-Hatip modeli, zihni temellerini Tanzimat'tan itibaren Batıyla yüzleşme sürecinde girilen “geleneksel doğulu” ve “modern batılı” referanslar arasında bir uyum bulma çabasından; eğitim tarzını, yaklaşımını ve metodolojisini, Osmanlı son dönem medrese ıslah çalışmalarından referans alınan Batı tarzı mektepler, dolayısıyla Batılı modern eğitim sistemi ve anlayışından; müfredatını dini ve dünyevi olarak ayırtmış iki ayrı bilgi kolundan, eğitim sistemi içerisindeki yerini ve hukuki temellerini ise Tevhid-i Tedrisat Kanunundan alan ve Türkiye'nin kendine özgü geliştirdiği batı dışı modernleşme süreciyle dönüşüp şekillenerek günümüze kadar gelen Türkiye'ye özgü bir İslam eğitim modelidir.

5. İMAM-HATİP OKULLARININ MODEL OLMASINI SAĞLAYAN TEMEL ÖZELLİKLER

İmam-Hatiplerin model olarak gösterilmesini sağlayan, onu diğer İslam eğitim tecrübelerinden ayıran birtakım özellikleri bulunmaktadır. Bu temel özellikler olarak devletin denetim ve gözetimi altında bulunmasını, genel eğitim sistemi içerisinde yer almasını, müfredatında dini ve seküler derslerin birlikte, modern eğitim tarzında sunulmasını; sosyo-kültürel çevresiyle bütünleşmesini ve sunulan İslam anlayışını sıralamak mümkündür (Aşlamacı, 2014a:157).

A. Devletin Denetim ve Gözetimi Altında ve Kamu Sektöründe Yer Alması:

İmam-Hatip modelinin en önemli özelliklerinden birisi din eğitiminin kamu okullarında, devletin gözetimi ve denetimi altında, devlet eliyle sunulmasıdır. Bu özelliğin tarihsel izlerini Nizamiye medreseleriyle başlayan İslam eğitim geleneğinin Selçuklu-Osmanlı çizgisinde bulmak mümkündür. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın emriyle kurulan Nizamiye Medreseleri o döneminin şartları içerisinde eğitim-öğretimi bir kamu hizmeti olarak parasız sunmuştur(-

³ Bu tanımlamayı Ahmet Hakan Coşkun, 04.05.2004 tarihli Sabah gazetesindeki “Saç kontrolü, “Hair” filmi vs.” başlıklı yazısında kullanmıştır.

Parmaksızoğlu, 1966:8). Bu medreselerin belli bir gayeye yönelik devlet eliyle kurulması, masraflarının kurulan vakıflar aracılığıyla karşılanması, teşkilatlarının en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş olması ve mezunlarına belli bir vazife verme gibi nedenlerden dolayı, onlar kendilerinden önceki özel medreselerden farklı olarak devletin resmi medreseleri olarak değerlendirilmiştir (Atay, 1983:31; Parmaksızoğlu, 1966:8; Cebeci, 2004:197) Osmanlı döneminde de vakıf sistemiyle entegre bir şekilde yürütülen medrese eğitim sistemi devletin himayesinde, düzenli bir sisteme sahip olarak devam edegelmiştir. Bu açıdan İmam-Hatip modelinin devlet içerisindeki konumunun, bu geleneğin bir devamı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür ((Aşlamacı, 2014a:157-158).

Cumhuriyet dönemine geldiğinde Türkiye, kurucu kadrosu tarafından başından beri “din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması” olarak tanımlanmasına rağmen laiklik ilkesinin batılı manada uygulanmasını benimsememiş, bunun yerine kendi şartları içerisinde bir laiklik anlayışı geliştirmiştir. Kendine özgü bu anlayışına uygun olarak ileri sürülebilecek farklı gerekçelerle din hizmetleri gibi din eğitimi ve öğretimi de özel alana bırakılmamış, bağımsız sivil kurumlar olarak oluşmalarına müsaade edilmemiştir. Bunun yerine din hizmetleri ve din eğitiminin devletin belirlediği bir çerçevede, oluşturulan devlet kurumlarıyla vatandaşlara sunulması tercih edilmiştir. Cumhuriyet tarihi boyunca uygulamada bu anlayış değişmemiştir. Yürürlükte olan 1982 Anayasası’nda da temel hak ve ödevler kısmında, din ve ahlak eğitimi ve öğretiminin devletin gözetimi ve denetimi altında yapılacağı belirtilmiştir. Böylece din eğitimi ve öğretimi devlet tarafından ifa edilen temel bir hak olarak düzenlemiştir.

Cumhuriyetin benimsediği bu yaklaşıma uygun olarak Türkiye’deki bütün İmam-Hatip okulları Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile ihdas edilmelerinden günümüze kadar kamu sektöründe devlet okulları olarak eğitim sunmaya devam etmektedir. Herhangi bir dini gruba, cemaate ait benzer okullar olmamakla birlikte, genel ilk ve ortaöğretimde olduğu gibi özel teşebbüsler tarafından açılmış özel İmam-Hatip okulları da bulunmamaktadır. Bu şekilde milli eğitim sistemi içerisinde ortaokul ve lise kademelerinde yer alan bu okullarda sunulan örgün din eğitimi ve öğretimi, devletin gözetimi ve denetimi altında ve devlet tarafından belirlenen çerçevede sistemli bir şekilde sunulmakta, sivil inisiyatiflere bırakılmamaktadır (Aşlamacı, 2014a:158).

Devletin benimsediği bir din anlayışının bu okullar ve diğer ilgili kurumlarla topluma sunulması, her ne kadar tartışılan bir konu olsa da⁴ toplumun dini yönden gelişip olgunlaşması, birlik ve huzurun sağlanması yönünde önemli bir katkı sunmaktadır. Toplumda yer alan farklı dini anlayış ve oluşumların üzerinde -eksik ya da fazla- genel bir din anlayışının sunulması, toplumda yaşanabilecek din kaynaklı sorunları önleyici bir rol üstlenmektedir.

⁴ Din eğitimi ve öğretiminin devlet eliyle ya da tekelinde sunulması, Türkiye’de din-devlet ilişkileri bağlamında tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalara girmemekle birlikte konu ile ilgili gündeme taşınan bir talebe dikkat çekmek yararlı olacaktır. Sürdürülen bu tartışmalara paralel olarak özel İmam-Hatip okulları kurmaya yönelik bazı sivil toplum kuruluşlarının talepleri ve arayışları bulunmaktadır. İleri sürülen taleplerde dile getirilen “özel”in sınırları ise tam olarak ortaya konulmuş değildir. Özel İmam-Hatip okulları kurulmak istenirken müfredat ve eğitim-öğretim süreci açısından da mı “özel”lik istendiği, ya da genel ilk ve ortaöğretim alanında olduğu gibi eğitim politika ve uygulamalarında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile sağlanan birlik içerisinde hareket edecek özel okulların mı talep edildiğinin netleşmesi gerekmektedir. Birinci şekildedeki özel olma Türkiye’nin Cumhuriyet tarihi boyunca din eğitimi ve öğretiminde edindiği kazanımlar açısından sınırlı görünmektedir. Genel okullardaki gibi bir “özel”lik ise toplumsal talep ve ihtiyaçlar net bir şekilde ortaya konulduğunda değerlendirilecek niteliktedir.

B. Genel Eğitimin Bir Parçası Olması:

İmam-Hatip modelinin önemli özelliklerinden birisi de paralel eğitim sistemi şeklinde değil, milli eğitim sistemi içerisine entegre edilmiş olmasıdır. Böyle bir yaklaşım eğitim sisteminde ikiliği kaldırmasının yanında diğer bir önemli kazanımı da bu okullardaki eğitim-öğretim sürecinin sürekli geliştirilen eğitim tecrübelerinden, modern eğitim yaklaşımı, yöntemi ve tekniklerinden yararlanılmasına imkân tanınmasıdır. Bu şekilde İmam-Hatip okullarındaki eğitim-öğretim uygulamaları Türk Milli Eğitim sistemindeki gelişmelerden ve eğitim bilimlerinin verilerinden faydalanılmasını sağlamaktadır (Aşlamacı, 2014a:159-160). 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ülkedeki tüm öğretim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığına bağlayarak, hepsini milli eğitim sistemi içerisinde toplamıştır. Kanun 4. maddesinde açılmasını öngördüğü İmam-Hatip Mekteplerini de ayırmayarak aynı bakanlığa bağlamış ve milli eğitim sistemine dâhil etmiştir.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte 1973 yılında çıkartılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Yasası İmam-Hatip okullarının milli eğitim sistemi içerisindeki yerini belirlemektedir. 2012 yılında yasada yapılan değişiklikler sonrasında söz konusu yasanın 25. maddesi ilköğretim kurumlarını; “dört yıl süreli ve zorunlu ilkokullar ile dört yıl süreli, zorunlu ve farklı programlar arasında tercihe imkân veren ortaokullar ile imam-hatip ortaokullarından oluşur” şeklinde tanımlamaktadır. Buna göre İmam-Hatip Ortaokulları milli eğitim sistemi içerisinde genel ortaokullarla birlikte, ilköğretim kurumlarının ikinci kademesini oluşturmaktadır. Aynı yasanın 32. maddesine göre ise “İmam-Hatip Liseleri; imamlık, hatiplik ve Kur’an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu tanımlamada bu liselerin ortaöğretim sistemi içerisinde yer aldığı ve hem mesleğe hem de yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uyguladıkları belirtilmektedir.

Yapılan bu yasal düzenlemelerle İmam-Hatip okullarında, kuruluşlarından günümüze kadar paralel bir eğitim sistemi yapılanmasına gidilmeyerek, bu okulların milli eğitim sisteminin bir parçası haline getirilmesi, modele önemli kazanımlar edindirmiştir. Bu okulların genel eğitim kurumlarıyla aynı eğitim sistemini paylaşması sayesinde, belirlenen milli eğitim politika ve uygulamalarının bir sistem ve bütünlük içerisinde yürütülmesine olanak sağlanmıştır. Böylece milli eğitim sisteminin amaçlarının belirlenmesinden, eğitim öğretim sürecinin düzenlenmesine; değerlendirilmesinden, yönetim yapısına kadar tüm öğelerinde birliktelik gerçekleşmiştir(Aşlamacı, 2014a:160).

C. Müfredatında Dini ve Seküler Derslerin Modern Tarzda Sunulması:

İmam-Hatip modelinin en önemli özelliklerinden bir diğeri, müfredatında dini ve seküler derslere birlikte yer vermesidir. Bu modelin ortaya çıkışını sağlayan gelenek ile modernin aynı zeminde buluşturulması çabalarının en önemli yansıması olarak bu okulların müfre-

datlarında her iki alana ait derslere zorunlu dersler arasında yer verilmiştir. Müfredatta yer alan dini ve seküler dersler modern tarzda okutulmaktadır. Müfredatlarda yer alan seküler dersler kendi formasyonlarına bağlı bir anlayışla, dini bakış açısından bağımsız bir şekilde bu okullarda yer almaktadır. Bu derslerin öğretmenleri üniversitelerin kendi alanlarıyla ilgili bölümlerinden mezun olmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet dönemi boyunca İmam-Hatip mektepleriyle başlayan tecrübeye bu okullar için hazırlanan müfredatların genel olarak % 60'ını seküler (Fen ve Sosyal Bilimler) dersler, % 40'ını dini (Temel İslam Bilimleri) dersler oluşturmuştur. Bu okullar için benimsenen modern eğitim tarzı dini dersler için de geçerlidir. Bu yaklaşım mevcut dini bilginin yeni nesillere aktarımının veya onların taklidi yerine, onun çağa uygun yorumlanması ve anlaşılması şeklindeki bir yaklaşıma temel oluşturmaktadır (MEB, 2008:7-22).

Medrese geleneğinde de müfredatlarda tefsir, hadis, fıkıh gibi nakli ilimler öncelikli ve temel olsa da matematik, astronomi, tıp, mantık, felsefe gibi akli ilimler olarak sınıflandırılan ilimler de okutulmuştur.⁵ Ancak akli ilimlere de dini bir bakış açısıyla ve genellikle İslam'ın daha iyi anlaşılması veya yaşanması gibi dini gerekçelerle yer verilmiştir. İmam-Hatip modelinde müfredatın seküler derslerle çeşitlenmesi ise medrese geleneğinden farklı şekilde, modern batı eğitim düşüncesiyle girilen yüzleşme sonrasında geleneksel ile modern olanın aynı potada eritilmesi çabalarının müfredatlara yansıyan bir göstergesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamdaki müfredatların çeşitlenmesinin ilk somut örneklerini 1880'lerdeki Türkler tarafından açılan özel okullar ve II. Meşrutiyet döneminde ıslah edilmiş medrese müfredatlarında bulmak mümkündür. Söz konusu eğitim kurumlarında o dönemin şartları içerisinde dini ve modern batılı tarzda seküler dersler birlikte sunulmuştur (Aşlamacı, 2014a:161) Resmi söylemde ise bu okul müfredatlarında her iki alana ait derslerin birlikte sunulması, bu okullarda yetiştirilmesi hedeflenen din görevlilerine atfedilen niteliklerle ilişkilendirilmiştir. Dini derslerin genel kültür ortamında verilmesinin amacı olarak; din görevlilerinin sınırlı zihniyetle yetişmelerini ve kendi alanları dışındaki konular ve meseleler karşısında ilgisiz kalmalarını önlemek, onların aynı zamanda müspet zihniyet kazanmalarına yardım etmek ve farklı çevrelerin mensupları arasında daha rahat anlaşılmasını sağlamak olarak belirtilmiştir (MEB, 1978:11-12). Öte yandan bu okullara halkın rağbet etmesinde söz konusu her iki alana ait derslerin birlikte okutulmasının etkili olduğu, böylece çocuklarını çift yönlü yetiştirmelerine imkân buldukları ve bunun aynı zamanda sahip oldukları dünya ahiret dengesi görüşünü yansıttığı da ifade edilmiştir (Aydın, 1995:138).

Gelinen noktada İmam-Hatip okullarının müfredatlarında dini ve seküler derslere birlikte yer verilmesi, bu okullarda genel eğitim ile din eğitiminin bütünleşmesine hizmet etmektedir. Bu şekilde çocuklarının din eğitimi alırken genel eğitimden mahrum olmasını istemeyen, genel eğitimdeki din öğretimini yeterli bulmayan ya da İmam-Hatip okullarının ortamını ve dini atmosferini önemseyen bir toplumsal kesime alternatif sunulmuş olmaktadır. Ayrıca bu müfredat yapısı, bu okullarda yetişen öğrencilerin sadece din hizmetleri alanına

⁵ Medrese programlarında akli ilimlere yer vermenin gereği ve Hendese (Geometri) bilen ve bilmeyen müftü/kadı arasındaki farkı açıklayan örnekler için bkz. Çelebi, Kâtip, Mizânü'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak (İslâmîda Tenkid ve Araştırma Usûlü), Sadeleştirme: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 38-45.

yönelik değil, üniversitelerin farklı alanlarına yönelik de yetişmesine olanak sağlamakta ve onlara alternatif oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu okulların öğrenci ve mezunlarının topluma kolayca uyum sağlamasına imkân tanımaktadır. Ancak tekrar altını çizmek gerekirse, bu okullarda dini ve seküler derslerin modern tarzda öğretime konu edilmesi en az seküler derslerin müfredatlarda yer alması kadar İmam-Hatip modeli için önem taşımaktadır (Aşlamacı, 2014a:162-163).

D. Sosyo-Kültürel Çevreyle Bütünleşmesi (Halk Desteği):

Bu okullara yönelik ciddi bir toplumsal talep ve destek bulunmaktadır. Bu okulların kurulması, yaşatılması ve geliştirilmesi için pek çok vakıf ve dernek kurulmuştur. Bu kuruluşlar, toplumla bu okullar arasında köprü görevi görmüş; sosyo-kültürel çevreleriyle bütünleşmelerini ve mezunları arasında dayanışmayı artırmıştır. Zamanla bu yapı toplumda bir imam-hatip camiasının oluşmasına yol açmıştır.

İmam-Hatip okullarına halk desteğinin arkasındaki sebep milletin kendi değerleriyle barışık kendi aydınına karşı derin bir özlem ve ihtiyaç duyması olmuştur (Akdeniz, 1971:14-15). Halk, bu okullarda yetişecek nesli örnek Müslüman genç olarak görmüş, onun bu seviyeyi alması için gayret göstermiştir (Koçkuzu, 1995:131). Öğrencilerin okul dışındaki yaşayış ve davranışlarının denetimini, kontrolünü bizzat kendisi yapmış, onların örf, adet ve geleneklerine bağlı insanlar olarak yetişmelerine katkı sağlamıştır. Bu okul öğrencileri de aldıkları eğitimin gereği olarak halk kontrolüne karşı çıkmamış, kendilerini halktan ayrı saymamışlardır (Daryal, 1971:51).

Günümüzde de İmam-Hatip Liseleri Mezunları ve Mensupları Derneği (ÖNDER), Ensar Vakfı, İlim Yayma Cemiyeti, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı (TİMAV) gibi ilk başta zikredilebilecek pek çok dernek ve vakıf, bu okulları desteklemek, geliştirmek ve yaşatmak şeklindeki kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyetlerine devam etmektedir. Bu kuruluşlar İmam-Hatip okullarının toplumla arasında önemli köprü görevi görerek, bu okulların sosyo-kültürel çevreleriyle buluşmalarına ve bütünleşmelerine katkı sunmaktadır. Sahip olduğu bu sosyal çevre ya da toplumsal taban, bu okulların kurulmasını, yaşatılmasını ve geliştirilmesini sağlamaktadır.

E. İmam-Hatip Modelinde Sunulan İslam Anlayışı:

İmam-Hatip okullarının model oluşunu sağlayan en önemli etkenlerden birisi de bu okullarda öğretilen İslam anlayışıdır. Bu okullardaki İslam anlayışının tarihsel kodlarını Türk-İslam tarihinde Orta Asya'dan başlayarak Anadolu'da gelişen ve Doğu Avrupa'ya kadar uzanan geniş coğrafyada farklı kültür ve medeniyetlerle etkileşerek şekillenen Türk Müslümanlığı (Ocak, 1996:132) ile birlikte Cumhuriyet döneminde bu geleneğin siyasi merkezle ve yeni rejimle uyumlu, milli birlik ve beraberliği teyit eden bir biçimde uyarlanmış halinde bulmak mümkündür. Bu okulların müfredatlarında yer alan karşılaştırmalı dinler tarihi dersi dışın-

daki diğer tüm dini dersler ile bu tarihsel birikime ve tercihe uygun bir İslam anlayışı bu okullarda öğretilmektedir.

Türk Müslümanlığının en önemli vasıflarından birisi, İslam'ın Sünni-Hanefi yorumunun benimsenmiş olmasıdır. Bu yorum iki farklı kanalla şekillenerek günümüze kadar gelmiştir. Aynı zamanda Türk Müslümanlığının besleyicisi olan bu kanallardan ilki, medreselerin ve ulemanın temsil ettiği “yüksek İslam” ya da “kitabî İslam” olarak da adlandırılan, daha ziyade fıkıhçı bir anlayışı yansıtan İslam yaklaşımıdır. İkincisi ise geniş halk tabakalarının sahip olduğu evliya kültü merkezli “mistik”, “halk” ya da “volk” İslam denilen anlayıştır (Ocak, 1996:135; Ocak, 1999:112-113). Her iki İslam yaklaşımı da kendine ait bir bilgilenme biçimine ve tasavvur dünyasına, buna bağlı olarak farklı bir dini hayat anlayışına, arayışına ve beklentisine sahip olmuştur. Halk gerek şifahi gerek yazılı olsun hala asırların içinden akıp gelen daha manevi, mistik ve ruhaniyetli, hatta daha “şiişsel” kitaplardan; bir kozmolojisi de olan Mızraklı İlmihal'den, Muhammediye'den, Kısas-ı Enbiya'dan, Mevlid'ten, Hz. Ali Cenklere'nden beslenirken, medreselerden yetişen kimseler daha aklı ve makul, daha çağdaş, fıkıh merkezli, daha “düz” bir din anlayışını öne çıkaran yeni ilmihallerden, yeni siyer ve tarih kitaplarından ilham almışlardır(Kara, 2008:183-184).

Söz konusu süregelen bu iki İslam anlayışına batılılaşma süreci içerisinde Tanzimat aydınlarıyla başlayan “modern İslam” olarak adlandırılan yeni bir İslam yaklaşımı eklenmiştir. İslam dininin kendisi olmasa da mevcut durumunun modernleşmeye, ilerlemeye ve ıslahat hareketlerine müsait ve uygun olmadığını ve gerçek/sahih İslam istikametinde dönüşüme uğratılması gerektiğini savunan Tanzimat aydınlarca, devletin çöküşü ile dinin/İslam'ın çöküşünün aynileştirilmesinin doğal bir sonucu olarak modernleşme teşebbüsleri, aynı zamanda dini bir yorum ve proje haline getirilmiştir. Dini alanı ihya, ıslah ve tecdit ederek İslam'ı yeniden hâkim kılmak istemişlerdir (Kara, 2001:192). Ancak tercih ettikleri İslam anlayışı, topluma asırlardır yerleşmiş durağan halk İslam'ı ya da ulema İslam'ı olmamıştır. Bunun yerine hem İslam düşüncesine hem de diyaloga girdikleri batı düşüncesine eklektik bir tavırla yaklaşarak, her ikisinin kavram ve kuramlarını cem etmeye çalıştıkları geri kalmışlık sorununa güçlü bir motivasyon kaynağı olacak hurafelerden arındırılmış, İslam'ın akli ve terakkici bir yorumunu geliştirmeye çalışmışlardır (Türköne, 1994:271).

Osmanlı'dan Cumhuriyete tevarüs eden İslam yaklaşımı Cumhuriyet projesi içerisinde yeniden değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Cumhuriyet'in din politikasının ve laiklik anlayışının bir sonucu olarak din alanı ve din hizmetleri sivil alana bırakılmamış devlet eliyle düzenlenmesi ve sunulması benimsenmiştir. 1924 yılından itibaren yapılan köklü düzenlemelerle, hiçbir Müslüman dini cemaat, mezhep ve tarikat kabul edilmemiş, bunlar toplumsal birliği bozan, tehdit eden gayrimeşru birer unsur olarak görülmüştür. Cumhuriyet projesine uygun olarak devlet eliyle sunulacak din hizmetlerini organize etmek için kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı ile din, Cumhuriyet ideolojisi ve inkılaplarıyla bir şekilde uzlaştırılmaya ve tek tip bir İslam anlayışı benimsettirilmeye çalışılmıştır (Türköne, 2008).

Cumhuriyet döneminde Türk İslam geleneğine uygun olarak İslam'ın Sünni Hanefi yorumu-

nun siyasi merkezle ve yeni rejimle uyumlu, milli birlik ve beraberliği teyit eden biçimde uyarlanmış hali benimsenmiştir. Bu anlayışta Ortodoks Sünni İslam'ı temsil eden ulemanın İslam'ı muhteva olarak, modern İslam anlayışı ise hem metodolojik hem de içerik açısından kendisine yer bulmuştur. Halk İslam'ının tercih edilen resmi İslam anlayışında yer bulabilmesini söylemek ise güçtür.

Bu okulların müfredatlarında yer alan karşılaştırmalı dinler tarihi dersi dışındaki diğer tüm dini dersler ile söz konusu tarihsel birikime ve tercihe uygun bir İslam anlayışı bu okullarda öğretilmektedir. Bu okul müfredatlarına yansıyan ifadelerde, İslam öğretiminde dinin temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet merkezli bir yaklaşımın benimsendiği, herhangi bir mezhebin veya din anlayışının öncelenmediği, dinin bütünleştirici huzur verici ve barışı sağlayıcı gücünün öne çıkartıldığı, şekilcilik ve sloganlardan uzak akla ve bilime dayalı bir İslam anlayışının, belletici ve baskı altına alıcı bir yaklaşımla değil, konuları çözümleyici ve yorumlayıcı bir tarzda öğretildiği belirtilmiştir (MEB, 1999; MEB, 2008). Resmi söyleme yansıyan bu yaklaşımın ötesinde içeriğe bakıldığında ise, okul müfredatında yer alan Temel İslam Bilimlerini oluşturan derslerde eklektik bir yaklaşımla belirlenmiş, Sünni İslam'a ait inanç, ibadet ve ahlak esaslarına yönelik konuların öğretildiği görülmektedir. Devletin rejimine ve sistemine uygun görülmeyen, benimsediği ekonomik, hukuki ve siyasal sistemle çelişeceği düşünülen dini içerik müfredat dışı bırakılmaktadır. Ayrıca İslam dininin Türkiye'de ya da diğer Müslüman ülkelerde günümüzde yaşayan tezahürleri, tasavvufi yorumu ve biçimleri de müfredat dışı kalmaktadır. Böylece bu okullarda devlet kontrollü bir İslam anlayışının öğretildiğini söylemek mümkündür. Devlet kontrollü böylesi bir İslam sunumunun, farklı dini anlayışları barındıran Türk toplumunda ortak bir İslam anlayışının gelişmesine hizmet ettiğini söylemek mümkündür (Aşlamacı, 2014a:168).

6. İMAM-HATİP MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ: DEĞERLENDİRME

İslam ülkelerinin kendi içlerinde ve Avrupa ülkelerinde din eğitiminde terminoloji konusunda bir birliktelik bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Din eğitimi denilince bazılarında okuldaki öğretim, bazılarında medrese, ibadet yeri vb. yerlerdeki eğitim anlaşılmaktadır. Bu da İslam eğitimi olmaktadır. Müslüman dünyası şeklinde bir genelleme yapmak yanlıt olmakla birlikte genel anlamda eğilimlerden bahsetmek mümkündür. Çoğunlukla din eğitimi meselesinin geleneksel yaklaşımlarla yapılmaya çalışıldığı ve modern eğitim bilimleri anlayışının etkin olmadığı görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye bir istisnadır. Din eğitiminin finansmanı önemli bir meseledir. Müslüman ülkelerin çoğunda din eğitimi kurumları eğitim programları ve finansmanı ile dini cemaat ve gruplara bırakılmış durumdadır. Bu ise din eğitimi finansmanını sağlayanların din anlayışına, hizmet etmek durumundadır. Bu açıdan diğer Müslüman ülke örnekleri incelendiğinde Türkiye'de din eğitiminin finansmanının devlet tarafından karşılanmasının ne derecede önemli olduğu anlaşılacaktır. Her ülke için geçerli bir din eğitimi yöntemi (modeli) yoktur. Belirli bir dönem için makul olan ve işleyen yöntemler vardır. Önemli olan değişen şartlara göre din eğitimi yeni

sürece uyarlayabilmektir. Her ülke kendi tarihsel deneyimleri, din-devlet ilişkileri, halkın beklentileri vb. değişkenleri dikkate alarak çözüm üretmelidir. Ancak bu noktada tarihsel deneyimin iyi olması ve yalnızca geçmişe mahkûm olmamak da önemlidir. Hangi din eğitimi yaklaşımı uygulanırsa uygulansın açık veya örtük olarak din ve din eğitimi ile kimlik oluşturma arasında bir irtibat söz konusudur. Din eğitimi ve öğretiminin bilimsel temellere dayanması, herkese yönelik bir din eğitiminin olması, din eğitimi finansmanının devlet tarafından karşılanması Türkiye'nin güçlü yönlerindedir.

Burada Tevhid-i Tedrisat çerçevesinde devletin denetim ve gözetiminde din eğitiminin ve öğretiminin verilmesi ve bu konuda fazlaca belirleyici olması din özgürlüğü açısından sorgulanabilir. Ancak dini cemaat ve gruplara bırakıldığı Müslüman ülkelerdeki durum da ortadadır. Birçok yönden karışıklık ve sıkıntı içinde oldukları görülmektedir.

İmam-Hatip modeli İslam eğitim geleneğinin devlet himayesindeki Nizamiye Medreseleriyle başlayan Selçuklu-Osmanlı-Türkiye tecrübesi çizgisinde gelinen noktayı temsil etmektedir. Bu modelin oluşmasında söz konusu tarihsel çizgide Türkiye'nin benimsediği din-devlet ilişkisi, İslam anlayışı, sosyo-kültürel yapısı gibi kendine özgü şartları etkili olmuştur. Bu model, devletin denetim ve gözetimi altında bulunması; paralel bir eğitim sistemi olmayıp, genel eğitim sistemi içerisinde yer alması; müfredatında dini ve seküler derslerin birlikte, modern eğitim tarzında sunulması; sosyo-kültürel çevresiyle bütünleşmesi ve bu okullarda sunulan devlet kontrollü İslam anlayışı gibi özelliklere sahiptir ve bu özellikler bakımından diğer İslam eğitim geleneklerinden ayrılmaktadır.

Bu okulların kurumsal yapıları ve yetiştirdiği insan modeli dünyanın pek çok yerindeki Müslüman toplumlar tarafından model olarak görülmektedir. Ayrıca 11 Eylül sonrası süreçte Türkiye'nin bu tecrübesi Pakistan, Afganistan, Hindistan, Endonezya gibi ülkelerdeki din eğitimi reform çalışmalarına model olarak gösterilmektedir. Ancak bu okulların model oluşunu sağlayan temel özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu modelin bütün özellikleriyle bir blok olarak alınıp söz konusu ülkelere taşınmasının kolay olmayacağı açıktır. Çünkü eğitim ve din eğitimi politikaları belirlenirken her ülkenin din-devlet ilişkisi, din eğitiminin hukuki durumu, İslam anlayışı, toplumsal yapısı, tarihsel gelişim gibi kendine özgü şartları temel belirleyici konumundadır. Bunun için bu okulların herhangi bir ülke ya da Müslüman toplum için modellenirken ihtiyaç analizlerinin yapılması, hangi yönlerden uygulanabilir olduğunun tespit edilmesi ve bu yönlerden tecrübe aktarımının öncelenmesi yararlı olacaktır. Bir ülkedeki din eğitiminin hukuki durumu, tarihsel gelişimi, din-devlet ilişkilerine göre İmam-Hatip Modeli değerlendirilmelidir. Daha sonra ülkelere özgü modeller, problemler ve fırsatlara bakmak gerekir. Dolayısıyla İslam Ülkeleri, Laikliği benimsemiş ülkeler, Müslümanların azınlık olarak veya göçmen olarak yaşadığı ülkeler için farklı çalışmalar ve modeller geliştirilmesi gerekmektedir. İmam-Hatip Okulu Modeli model olma noktasında Müslümanların çoğunluk veya azınlıkta bulunduğu ülkelere göre farklı düzenlenmelidir.

Bu çerçevede İmam-Hatip Modelinin uygulanabilirliğine ilişkin şu değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

a. İmam-Hatip modelinin temel özelliklerinden birisi, devletin denetim ve gözetimi altında ve kamu sektöründe yer almasıdır. Cumhuriyetin benimsediği kendine özgü laiklik anlayışına, din ve din eğitimi politikasına uygun olarak din hizmetleri gibi din eğitim ve öğretimi de özel alana bırakılmamış, bağımsız sivil kurum olarak oluşmalarına müsaade edilmemiştir. Bunun yerine din hizmetleri ve din eğitiminin devletin belirlediği bir çerçevede, oluşturulan devlet kurumlarıyla vatandaşlara sunulması tercih edilmiştir.

Bu çerçevede bu modeli uygulamak isteyen ülkelerin kendi iç durumlarına uygularken bunu dikkate alması gerekir. Dolayısıyla bu durum laik sistemi benimsemiş, Avrupa ülkeleri için bir sorun oluşturmazken, geleneksel yöntemlerin uygulandığı İslam ülkeleri için kolay olmayacaktır. Örneğin 1947 de kuruluşundan itibaren din hizmetleri ve din eğitimi sunumunda bu alanda sorumluluk üstlenmeyen, bu alanları sömürge döneminde olduğu gibi İslami grup ve ekollere bırakmış olan Pakistan'ın mevcut din-devlet ilişkisi içerisinde devletin denetim gözetimi altında kamu okullarında yer alması şeklindeki özelliği, uygulanabilir gözükmemektedir. Bunu sağlamak için din hizmetleri ve din eğitimi politikalarına ilişkin köklü yasal ve sosyal düzenlemelere ihtiyaç vardır(Aşlamacı, 2014a:326-327). Bu da zaman alacak bir süreçtir. Ancak laik sistemi benimsemiş Avrupa, Rusya, Türk Cumhuriyetleri ve bazı Afrika ülkelerinde bu yönüyle model alınabilir.

b. İmam-Hatip modelinin ikinci önemli özelliği paralel bir sistem olmayıp genel eğitim içinde yer almasıdır. Aynı şekilde bu yönüyle de bu model yapılarında çoklu sistemlerin bulunduğu ülkelerde uygulanamayabilir. Bunun içinde ciddi bir merkezi yönetim yapısı ve ona yönelik devlet mekanizması ve iradesi gerekir.

c. İmam-Hatip modelinin üçüncü özelliği dini ve seküler derslerin zorunlu olarak modern tarzda birlikte sunulmasıdır. İmam-Hatip modelinde bu okullar için hazırlanan müfredatlar da genel olarak % 60 seküler dersler (Kültür Dersleri: Fen ve Sosyal), % 40 ise dini dersler oluşturmaktadır. Müfredatlarda yer alan seküler dersler kendi formasyonlarına bağlı bir anlayışla dini bakış açısından bağımsız bir şekilde yer almaktadır.

Bu yönüyle bu model pek çok İslam ve Avrupa ülkesi için uygun olabilir. Ancak bazı İslam ülkelerinde genel eğitim böyle olduğu için bu ülkelere model olamaz.

d. İmam-Hatip modelinin son özelliği, okullarda devlet kontrollü bir İslam sunulmasıdır. Bu okullarda eklektik bir yaklaşımla resmi ideolojinin süzgecinden geçmiş Ortodoks Sünni İslam'a ait inanç, ibadet ve ahlak esaslarına odaklanan, İslam'ın muamelata ilişkin hükümlerine yeterince yer vermeyen bir İslam anlayışı öğretilmektedir. Bu okullarda dinin birleştirici, huzur verici ve barışı sağlayıcı gücünün öne çıkartıldığı, şekilcilik ve sloganlardan uzak, akla ve bilime dayalı bir İslam anlayışının sunulması hedeflenmektedir.

Bu yönüyle model Avrupa ve Türk Cumhuriyetleri için uygulanabilir bir model olabilir. Ancak Pakistan gibi her ekolün medreselerinde, kendi İslam anlayışlarına uygun bir İslam öğretimi yapılan İslam ülkelerinde bu modelin uyarlanması ve mevcut yapıda kısa vadede mümkün olmayabilir.

İmam-Hatip modelinin özelliklerinin ayrı ayrı modeli alacak ülkenin özelliklerine göre değerlendirilmesi gerekir. İmam-Hatip modelinin bütün özelliklerinin bir blok olarak alınıp bir

ülkeye taşınması uygulanabilir gözükmemektedir. Buna karşılık modelin bazı unsurlarının ya da özelliklerinin bir ülkenin sistemine uyarlanabilir olduğunu söylemek mümkündür. Modeli almak isteyen ülkenin eğitim sisteminde bu model, öncelikli olarak eğitim sürecine ilişkin konularda katkı sağlayabilir. Özellikle müfredat, eğitim anlayışı, yaklaşımı, materyali, yöntem ve teknikleri gibi konularda tecrübe aktarımı yararlı olacaktır. Dolayısıyla her ülke ve bölgeye ayrı ayrı değerlendirme yapmak ve özelliklerine uygun uyarlama yapmak gerekir. Modelin en temel iki özelliği olan devletin denetim ve kontrolünde olması ve müfredatında seküler ve dini derslere birlikte yer verilmesi öncelikle dikkate alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- AKAM, Simon, (2010) “A ‘model’ Islamic education from Turkey?” (erişim adresi: <http://www.reuters.com/article/2010/02/24/us-turkey-islam-education-idUSTRE61N00O20100224>), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015).
- AKDENİZ, Sabri (1971) Milli Eğitimimizde İmam-Hatip Okullarının Yeri ve Köy Enstitüleri, Tohum Yayınları, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, (1999) Bilinmeyen Osmanlı, OSAV Yayınları, İstanbul.
- AŞLAMACI, İbrahim, (2014) Pakistan Medreselerine Bir Model Olarak İmam-Hatip Okulları, DEM Yayınları, İstanbul.
- (2014) Türkiye’nin İslam Eğitim Modeli: İmam-Hatip Okulları ve Temel Özellikleri, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, p. 265-278, ANKARA-TURKEY
- ATAY, Hüseyin, (1983) Osmanlı’larda Yüksek Din Eğitimi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- ATEŞ, M. (1995) Bir Dirilişin Serencamı, Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri içinde (141-152), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- AYDIN, M. Zeki, (2007) “Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı, Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 11, S. 2.
- AYDIN, Mehmet (1995) “Kültür Davamızda İmam-Hatip Liselerinin Yeri”, Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri, içinde (135-140), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- AYHAN, Halis, (1999) Türkiye’de Din Eğitimi, MÜİFV Yayınları, İstanbul.
- BAHÇEKAPILI, Mehmet, (2012) Türkiye’de Din Eğitiminin Dönüşümü (1997-2012), İstanbul.
- BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ, (2009) “Ben ve Öteki”, Ötekileştirmenin Kaynakları Ve İşleyiş Süreci Sempozyumu, İstanbul.
- BİLGİN, Beyza, (2001) Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayınları, Ankara.
- BOLAY, S. Hayri-Türküne, M. (1995). Din Eğitimi Raporu, Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı Yayınları, Ankara.
- BULUT, Zübeyir, (2014) “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programında Diğer Dinlerin Öğretimi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi II, s. 359-381.
- CEBECİ, S. (2005) Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

- ÇELEBİ, Kâtip, (1990) Mizânu'l-Hak fi İhtiyârî'l-Ehak (İslâm'da Tenkid ve Araştırma Usûlü), Sadeleştirme: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul.
- CIRIK, İlker, (2008) “Çok Kültürlü Eğitim ve Yansımaları”, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (H. U. Journal of Education) 34: 27-40.
- COŞKUN, Ahmet Hakan, (2004) 04. 05. 2004 tarihli Sabah gazetesindeki “Saç kontrolü, “Hair” filmi vs.” başlıklı yazısı.
- DARYAL, A. Murat, (1971) “İmam Hatip Okullarının Eğitimimize Getirdikleri”, Milli Eğitimimizde İmam-Hatip Okullarının Yeri ve Köy Enstitüleri, içinde (48-53 Tohum yayınları, İstanbul.
- DAVUDOĞLU, Ahmet, (2001) “Modernleşme Sürecinde Entelektüel Dönüşüm ve Zihniyet Parametreleri”, Sabri Orman (ed), Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye içinde (361- 400), Ensar Neşriyat, İstanbul. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, (2011), “2. Afrika Müslüman Dini Liderler Zirvesi” (erişim adresi: <http://www.diyaret.gov.tr/tr/icerik/zirvenin-sonuc-bildirgesi-aciklandi/7200>), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015).
- DOĞAN, İsmail, (2012) Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri, Nobel, Ankara.
- Eğitim Reformu Girişimi, (2011) Türkiye’de Din Ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci, Araştırma Raporu, İstanbul.
- EL, Kıvanç, (2009) “Putin’in imam hatip ilgisi”, Akşam (erişim adresi: <http://aksam.mediyator.com/2009/12/24/haber/3130/dunya/haber.html>), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015).
- ERGİN, Osman, (1977) Türk Maarif Tarihi, 1-5 cilt, Eser Matbaası, İstanbul.
- GÖKAÇTI, M. Ali, (2005) Türkiye’de Din Eğitimi ve İmam-Hatipler, İletişim Yayınları, İstanbul.
- GÖLE, Nilüfer, (2000) İslam ve Modernlik Üzerine Melez Desenler, Metis Yayınları, İstanbul.
- HULL, John M., (2004) “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler”, Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu, MEB Yayınları, Ankara.
- JONES, Dorian, (2010) “Turkey’s Religious Schools Being Used as Model to Fight Islamic Extremism”, Voice of America, (erişim adresi: <http://www.voanews.com/content/turkeys-religious-schools-being-used-as-model-to-fight-islamic-extremism-90856834/169468.html>), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015)
- KARA, İsmail, (2001) “Türkiye’de Din ve Modernleşme”, (Ed) Sabri Orman, Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye içinde (184-210), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- (2008) Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARPAT, Kemal ve Yıldırım, Yüksel, (2012) Osmanlı Hoşgörüsü, Timaş Yayınları, İstanbul.
- KAYMAKCAN, Recep, Aşlamacı, İbrahim, (2011). “İmam-Hatip Liseleri Literatürü Üzerine Bibliyografik Bir İnceleme”, Değerler Eğitim Dergisi, 9/22, 71-101.
- KAYMAKCAN, Recep, (2007) “Çağdaş Dünyada Din Eğitimi ve Gençlerin Din Eğitimi Modellerine Bakışı”, Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu, 21-23 Mayıs 2007.
- KEAST, John, (editor), (2008) Religious diversity and intercultural education: a reference book for schools, Strasbourg Council of Europe Publishing.

- KILIÇ, Recep, (1999) “Din Öğretimini Temellendirme Problemi”, Cumhuriyetin 75. Yılında Türkiye’de Din Eğitimi Ve Öğretimi İlimi Toplantısı, Türk Yurdu Yayınları, Ankara.
- KOÇKUZU, Osman, (1995) “İmam-Hatip’linin Kimliği”, Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri içinde (s. 127-134), Ensar Neşriyat, İstanbul.
- MEB, (1978) İmam Hatip Liseleri Müfredat Programı, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- MEB, (1999) İmam Hatip, Anadolu İmam Hatip, Yabancı Dil Ağırlıklı İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri Öğretim Programları, Tebliğler Dergisi, 2501.
- MEB, (2008) İmam-Hatip Lisesi ve Anadolu İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları, MEB. Yayınları, Ankara.
- MEB, (2010) (erişim adresi: <http://www.meb.gov.tr/haberler/haberayrinti.asp?ID=7510>), (erişim tarihi: 26 Ağustos 2010).
- OCAK, Ahmet, (1993) Nizamiye Medreseleri, (İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Malatya.
- (2002) Selçukluların Dinî Siyaseti, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul.
- OCAK, A. Yaşar, (1996) “Değişen Dünyada İslam’ın Batıya Dönük Yüzü: Günümüz Türkiye Müslümanlığına Genel Bir Bakış”, Müslüman İmajı içinde (131-139), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- OCAK, A. Yaşar, (1999) “Din”, Ekmeleddin İhsanoğlu (Ed) Osmanlı Medeniyeti Tarihi, cilt içinde (109-158), Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul.
- OSCE-ODIHR, (2007) Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools, Poland.
- ÖZDEMİR, E. (2013) “İslah Çalışmalarından İlğasına Medreselere İslamcı Bir Bakış; Sebülreşad’da Tevhid-i Tedrisad Kanunu ve Uygulamaları” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/2, Winter 2013, p. 201-215, Ankara-Turkey.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, (1966) Türkiye’de Din Eğitimi, MEB Basımevi, Ankara.
- PEPİN, Luce, (2009) Teaching about Religions in European School Systems Policy issues and trends, NEF Initiative on Religion and Democracy in Europe, London.
- RAHMAN Fazlur, (2010) İslam ve Çağdaşlık, çev. Alparslan Açıkgenç, M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- REED, Howard A. (1955). “Turkey’s New İmam-Hatip Schools”, Die Welt des Islams, New Series, Vol. 4, Issue 2/3, 150-163.
- SABAH, (2009) “Gilani’yle İmam Hatip modelini konuştular”, (erişim adresi: http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/10/25/gilaniyle_imam_hatip_modelini_konustular), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015).
- ŞİŞMAN, Mehmet, (2011) Eğitim Bilimlerine Giriş, Pegem A Yayınları, Ankara.
- TARHAN, M. (1996), Religious Education In Turkey: A Socia-Historical Study of The İmam Hatip Schools, Ph.D. diss., Temple University.
- TBMM, (2011) “Türkiye-Pakistan Eğitim İşbirliği Prot.” (erişim adresi: <http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss184.pdf>), (erişim tarihi: 01 Temmuz 2015).
- TOSUN, Cemal, (2012) Din Eğitimi Bilimine Giriş, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara,.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, (1994) İslamcılığın Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ÜNSÜR, A., (2005) Kuruluşundan Günümüze İmam-Hatip Liseleri, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- ZENGİN, Z. Salih, (2002) II. Meşrutiyette Medreseler ve Din Eğitimi, Akçağ Yayınları, Ankara.

YUSUF HAS HACİB'İN BAZI YÖNETİM VE EKONOMİ UNSURLARI ÜZERİNDE PARADİGMALARI

Seyil NAJİMUDİNOVA¹

Özet: Yusuf Has Hacib, yaşadığı çağın seçkin bilim ve devlet adamıdır. Onun Karahanlı Devletinin hükümdarına sunmuş olduğu XI. yüzyılın başında yazdığı Kutadgu Bilig adlı eseri sadece Türk edebiyatında değil, aynı zamanda dünya edebiyatında da eşsiz bir mirastır. Karahanlı Devleti hükümdarı Ulu Kara Buğra Han'a, Kutadgu Bilig adlı eseri (ilk siyasetname) 18 aylık bir çalışma sonunda 1070 yılında sunmuştur. Bu kitabı okuyan "Ulu Kara Buğra Han" kendisine Uluğ Has Hacib unvanını ve Kaşgar'da vezir yardımcısı görevini vermiştir.

Kutadgu Bilig eseri, Türk Dünyasının en parlak yıldızıdır. On asır önce yazılmış olan Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserinde yönetim ilkelerini ve yaklaşımlarını ortaya koymak, ekonominin bazı unsurları ile düşüncelerini paylaşmak ve tartışmak, bu çalışmanın amaçlarını oluşturmaktadır. Yöneticiye ait olan gerek psikolojik ve duygusal, gerekirse fiziki olan özellikler; herhangi bir ülkenin ekonomik yapısında yer alan çiftçilik ve hayvancılık yapanlara, ticaret ile uğraşanlara ve hazinedarlara karşı ne gibi yaklaşım ve tutum içinde olması gerektiği üzerinde öneri ve nasihatleri içermektedir. Yönetim bilimcileri tarafından büyük devlet ve bilim adamı Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig adlı eseri yeterince değerlendirilmemiştir. Söz konusu tarihi adaletsizliği kırmak ve günümüz okuyucusuna daha cazip hale getirmek için büyük yazarın emeğine tekrar dönmek ve yararlanmak gerekir.

Anahtar kelimeler: Yusuf Has Hacib, Yönetim, Ekonomi, Paradigma

YUSUF KHAŞ HAJİB'S PARADIGMS ON SOME ISSUES OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

Abstract: Yusuf Balasaguni is a distinguished scientists and statesmen of his era. His Kutadgu Bilig that he presented to Karahan State ruler at the beginning of XI century is a unique masterpiece not only in Turkic world literature, but also in the world classics. Kutadgu Bilig (politic book) was written in 18 months and in 1070 handed over to Great Kara Buğra Han, ruling prince of Kashgar. At the result Karahan State great ruler honored Yusuf Balasaguni with a high title "Khash Hajib" that was equal to deputy vizier in the household.

It is indistustable that the Kutadgu Bilig is a guiding star of Turkic World. This paper aims to share and discuss the management and leadership principles and approaches and display thoughts about some economic terms of Yusuf Khash Hajib in Kutadgu Bilig. The management and administration paradigms of Yusuf Khash Hajib are very colorful and include expected conceptual, psychological and emotional skills of leader and even thoughts on physical structure of leaders. This paper contains thoughts about some issues in economic structure like farming, stockbreeding, trade and treasury.

Kutadgu Bilig has been a source of origin for a long time for fields like philosophy, politics, sociology, medicine, astronomy, statecraft and others. However it is supposed that fields like management and leadership have not benefitted from Yusuf Khash Hajib's thoughts and paradigms adequately. In order to break this historical injustice out and make Kutadgu Bilig more attractive for nowadays readers, it is believed to be useful to flash back to Yusuf Khash Hajib paradigms.

Keywords: Yusuf Khash Hajib, Management, Economics, Paradigm

¹ Yrd.Doç.Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Bişkek, Kırgızistan, e-posta: seyil.najimudinova@manas.edu.kg.

1. GİRİŞ

İnsanların birbirleriyle işbirliği sonucu yöneten ve yönetilen arası ilişkiler insanlık tarihi kadar uzun bir özgeçmişe sahiptir. Yönetim olgusuna bilimsel olarak yaklaşım ancak XX yüzyılın başında damga vurmuş olmasına rağmen, yönetim olayı çok eskilerden beri söz konusudur.

Yönetim düşünceleri tarihine baktığımızda, temel taş olarak Antik Hindistan'dan miras kalmış olan Arthashastra eseri, Antik Yunanistan'dan Aristoteles ve Platon'un eserleri, Babil kralı Hammurabi'nin (MÖ 1728-MÖ 1686) kanunları, Antik Çin'den ise Konfüçyüs'ün tezleri ve M.Ö. V-VI yüzyılda yazılmış Sun Tzu'nun Savaş Sanatı öne çıkmaktadır. Hatta Rönesans çağı temsilcisi İtalyan düşünür ve yazarı Niccolò Machiavelli'nin Prens eseri referans noktası olmaktadır.

Yönetim alanında erken çalışmalar, yönetim teorisini oluşturmak ve tertip etmek amacıyla gütmemiştir, ancak onlar geçmişte tasarlanan önemli mesajları göndermektedirler. Yönetim teorileri ve paradigmaları genel itibarıyla XIX yüzyılın sonu ve XX yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri veya Avrupa'da kökleşen bir şey olarak kabul edilemez. Yönetim ve liderlik teorilerinin kökleri üzerinde yorumlar yaparken, belirli bir tarihi zaman dilimi açısından tarihsel ve kültürel bir etnik kimlik koymada çok dikkatli olunmalıdır (Najmudinova ve Rakymbekulu, 2008).

Bu eser sadece İslami Türk edebiyatının erken örneklerine ilgi duyan Ortadoğu araştırmacıları için değil, aynı zamanda bu güne kadar söz konusu eseri okumayan siyaset bilimcileri ve sadece güzel yazılan bir destanı değerlendirebilecek normal okuyucular için de zevkle okunacak bir eserdir (Devereux,1985:579).

2. YUSUF HAS HACİB VE KUTADGU BİLİĞ

11. yüzyılın başlarında (Dilaçar' göre 1018 yılında) Balasagun'da (modern Tokmok şehri, Kırgızistan) doğmuş olan Balasagunlu Yusuf, asil bir ailede doğmuştur. Balasagun şehri zamanında görkemli binalara, minarelere, mescit ve medreselere sahip olan güzel bir yerleşke olmuştur. (Kozubekov,1993). Muhtemelen içinde büyüdüğü şehir ve kültür Balasagunlu Yusuf'un eğitimi ve büyük düşünür birisi olmasında önkoşul sağlamıştır. Gelecekteki büyük düşünür ve yazar eğitimini Kaşgar ve Buhara gibi kültür merkezlerinden görmüş. Arapça ve Farsça serbest okuyup yazabilen Balasagunlu Yusuf çok geniş bir yelpazede ilmi ve felsefi birikime sahip birisiydi (Dilaçar, 1995:21). Yusuf Has Hacib gibi düşünürleri yetiştiren Karahanlı devletinin kültüre ve bilgiye verdiği önemi açıkça görmek ve memlekette düzenin, toplumsal huzurun şiddetle ve askeri güçle değil, bilimle sağlanabildiğini izlemek mümkündür. (Doğan, 2002:140)

Yusuf Has Hacib sadece bir şair değil, kendisi Karahanlılar devleti yönetiminde önemli bir pozisyona sahip olarak muhtemelen kamu yönetimi kulisleri katılımcısı ve arka plandaki içsel entrikaların tanığı olmuştur. Dolayısıyla, ünlü düşünür ve edibin birikiminin oldukça

zengin olduğunu tahmin etmek mümkündür (Toktomatov ve Djamankulov, 2011:167). Balasagunlu Yusuf, kendini çok iyi yetiştirerek elli yaşlarındayken 18 ay içerisinde Kutadgu Bilig adlı ünlü eserini yazdı. Bu şaheseri, Kaşgar'a gelip, 1070'te Karahanlı hükümdarı, edebiyat ve ilim meraklısı Uluğ Kara Buğra Han'a (Süleyman Arslan Hakan'a) takdim etmiş. Hükümdar Kara Buğra Han, Kutadgu Bilig'i Balasagunlu Yusuf'a, sarayında günlerce okutmuş ve sonuçta çok beğenilmiştir. Neticede 'Uluğ Has Hâcib' unvanı ile baş vezir yardımcılığına terfi edilerek, en yüksek Karahanlı devlet memuriyetlerinden biri kendisine verilmiş. Bundan sonra 'Yusuf Has Hacib' olarak tanınmaya başlamıştır (Arat, 1947; Stebleva, 1984; Devereux, 1985). Söz konusu unvan ve üst düzey göreve layık görüldüğüne göre, yazarın eseri hakikaten son derece yararlı ve gerekli bilgiyi içerdiğini tahmin etmek mümkündür. İleri yaşlarda, devlet hizmetine giren, iyi yetişmiş birisi olarak Yusuf Has Hacib, tıpkı eserindeki Aydollu'ya benzetilmektedir (Develi, 2006:9). 'Has Hacib', hükümdarın gözü olan; kanun ve yasaların doğru yürütülmesini gözeten; hazinedar, katip, elçiler ile irtibat kuran; resmi törenlerin doğru organizasyonunu yapan; halkın şikayetlerini dinleyen ve bunların hepsin hükümdara özetleyen bir görev sahibidir. (Kononov, 1983)

Kutadgu Bilig, bir idare ve siyaset kitabıdır. Yusuf Has Hacib bu eserde, çeşitli konu ve meseleler hakkında felsefi ve sosyolojik fikir ve düşünceler ileri sürüp öğütler vermektedir. Bundan başka, toplumu oluşturan çeşitli sınıf ve zümrelerin yapısını ve değerini, onlara karşı hükümdar tarafından izlenmesi gereken davranış ve tutumları belirler (Adalıoğlu, 2013:239). Bir siyasetname veya bir nasihatname olarak konumlandırılacak Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hâcib'in ve içinde yetiştiği ortamın ilmi ve felsefi birikimi hakkında çok önemli bilgiler vermektedir.

Kutadgu Bilig'in gününüze üç asıl nüshası ulaşmıştır (Tekin, 1989): En eskisi Fergana nüshası, muhtemelen 13 yüzyılda Arapça yazılmıştır. İkincisi Kahiro (Cairo) nüshası, muhtemelen 14 yüzyılda kopyalanmıştır. Üçüncüsü, Herat veya Vienna nüshasıdır ve Uygurca 1439'da kopyalanmıştır.

Kutadgu Bilig, Türk dilinde devlet yönetimi ve akıl üzerinde ilk anıtsal şiirdir. Yazar "Türk prensleri veya hükümdarlarının arasında dünyanın en iyileri vardır ve bu nedenle onların görev ve yükümlülüklerini tartışan şiiri hak ettiğini" belirtmektedir. (Schimmel, 1985:356). Kutadgu Bilig, her iki Dünya'da da mutluluğa kavuşmak için gidilmesi gereken yolu göster-

Şahısların Adı	Görevi	Özdeşleşme Temsil Ettiği Değer
Gündoğdu	Hükümdar	Doğru Yasa Kanun Adalet
Aydoldu	Bilge Baş Vezir	Kut Mutluluk Baht Saadet
Öğdülmiş	Vezirin Oğlu	Akıl Bilgi
Odgürmiş	Münzevi Zahid Vezirin Kardeşi	Akıbet Doymuşluk Kanaat

mek maksadıyla yazılmıştır. Yusuf Has Hâcib bu eserinde bilimin değerini de tartışır. Ona göre, âlimlerin ilmi, halkın yolunu aydınlatır; ilim, bir meşale gibidir; geceleri yanar ve insanlığa doğru yolu gösterir. Bu nedenle âlimlere hürmet göstermek ve ilimlerinden yararlanmaya çalışmak gerekir. Eğer dikkat edilirse, bir âlimin ilminin diğerinin ilminden farklı olduğu görülür. Mesela hekimler hastaları tedavi ederler; astronomlar ise yılların, ayların ve günlerin hesabını tutarlar. Bu ilimlerin hepsi de halk için genel olarak ve vatandaşlar için ayrı ayrı yararlanılacak bir bilgi kaynağıdır. Âlimler, koyun sürüsünün önündeki koç gibidirler; başa geçip sürüyü doğru yola sürerler (Arat, 1947, İvanov, 1983; Dilaçar, 1995;). Yusuf Has Hacıb'in tezi, uluslararası arenada bir siyasetname olması, tesadüfen değildir. Avrasya coğrafyasında ilk olarak sosyoloji, siyaset bilimleri, etik, estetik, teoloji, sosyal psikoloji ve yönetim sorun alanlarını içeren düzenli bir sistemi öneren eserdir (Kakeev, 2004:115)

Yöneticinin (liderin) sahip olması gereken kişisel özellikler	Yöneticinin (liderin) kaçınması gereken özellikler
<ul style="list-style-type: none">• Yüce Gönüllü• Adil• Cömert, alçak ve yumuşak gönüllü• Özü sözü bir• Cesur, kahramanlı• Güçlü enerji sahibi• Bilge• Akıllı ve bilgili• Takva sahibi ihtiyatlı• Tok gözlü, mütevazı• Sabırlı• Haya sahibi• Anlayışlı	<ul style="list-style-type: none">• Aceleci, Telaşlı• İnatçı• İçki içen ve kumarbaz, meyhaneci• Yalancı• Zalim• Hiddetli• Eli sıkı cimri• Gururlu kibir• Küstah• Aceleci ve zevzek• Asık suratlı ve kaba sözlü• Kibirli ve mağrur

Kutadgu Bilig 88 bölümden ve 6645 beyitten oluşmaktadır. Bilimin ve bilginlerin değeri anlaşılmıştır; bilim, güvenilir bir rehber olarak düşünülmektedir.

Yusuf Has Hâcib eserinde dört değer ve kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları üzerine kurmuştur. Hükümdar Gündoğdı “Adalet”, vezir Ayıldoldı “Baht”, vezirin oğlu Ögdülmüş “Akıl”, vezirin kardeşi Ögdürmüş ise “Akıbet” alegorik kavramları temsil etmektedir. Bu bakımdan eserin yapısı son derece dikkat çekicidir. Esas yapısı, manzum eser formunda olmakla beraber şahısların karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası yaratmaktadır.

Tablo 2.1. Kutadgu Bilig’deki 4 şahıs ve temsil ettiği değerler

3. KUTADGU BİLİG’DE YÖNETİM DÜŞÜNCELERİ ÜZERİNDE

Doğan’a (2002) göre, Kutadgu Bilig’de demokratik bir karar mekanizması görülmektedir.

Lider konumunda olan hükümdar Gündoğdu, her kararı tek başına alan bir yönetici değildir. Gündoğdu'nun, sarayın yönetiminde kendisine yardımcı olan kapıcı başı, kâtip, açıcıbaşı, içkici başı gibi görevlilerin yanında bugünkü demokratik yaşamda her biri bir bakanlık tarafından temsil edilen çok önemli yardımcıları bulunmaktadır. Bunlardan bazıları: vezir (başbakanlık), subayı (genelkurmay başkanlığı ve milli savunma bakanlığı), elçi (dışişleri bakanlığı), hazinedar (maliye bakanlığı), kadı (adalet bakanlığı), ve muhtesiptir (içişleri bakanlığı ve polis/belediye teşkilatı).

Oysa yönetici ve liderlerde aranan özellikler üzerinde durduğunda Yusuf Has Hacib Tablo 3.1.de gösterilen özellikleri vurgulamaktadır. Bunun yanında iyi ve etkin bir yönetim (liderlik) için olumsuz faktörler arasında Zulüm, Acelecilik, Cimrilik, Kötü huyluluk ve hiddet, İnatçılık ve Yalan söylemek gibi özellikler ayrıca vurgulanmaktadır.

Tablo 3.1. Kutadgu Bilig'de iyi yöneticide (lider) aranan özellikler
Kutadgu Bilig'de (KB) Bey'e veya yöneticiye ne yapması, neye dikkat etmesi ve neye değer vermesi gerektiği üzerinde talimatlar verilmektedir. Bunlar ayrıca değerlendirilerek beyit olarak ve onun yorumlanması şeklinde 12 madde olarak özetlenerek sunulmaktadır.

1. Yöneticinin en temel değeri, ADALET ve DOĞRULUK olması gerekmektedir.
 - Kanun karşısında benim için bunlardan hepsi birdir; hüküm verirken, hiç biri beni farklı bulmaz.
 - Bu beyliğin temeli doğruluktur, beyler doğru olursa, dünya huzura kavuşur. (K.B. 818-820)
 - Bey bilgili, akıllı ve adil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli davranmalıdır. (K.B. 2168)
2. Yöneticiler için en önemli kaynak, BİLGİdir. BİLGİ, aynı zamanda güç kaynağıdır. BİLGİ'ye dayalı yönetimin önemi vurgulanmaktadır.
 - Bey adı bilgili adı ile ilgilidir;
 - Bey çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir.
 - Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; Ögle hükümdarın her iki dünyada da makamı yüksek olur. (K.B. 1952-55)
3. Yöneticinin AKIL ve SAĞDUYU ile yöneterek, bu özellikleri diğerlerinde de aramak lazım.
 - İşe bilerek başlamak ve başarı ile tamamlamak için, Beyin çok akıllı olması gerekir.
 - İş akıllı insanlar başarılılar; akılsız kimseleri işten uzak tutmalıdır.
 - Hangi insanda akıl ve anlayış varsa, ona insan de, onu ne kadar översen öv.
 - Akıllı insanlara müşavir nazarı ile bakmalı. (KB 1989-1995)
4. İHTİYATLI ve UZAK GÖRÜŞLÜ yöneticiyi, beklenmeyen negatif dışsal ve içsel faktörler şaşırtamaz. Liderden vizyon sahibi olmak istenmektedir.

- Ansızın bir iftiraya uğramaması için, beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır. (KB 1956)
- Bey çok ihtiyatlı ve çok uyanık olmalıdır. Onlar ihmalkâr olursa, cezasını başkalar çeker. (KB 2014)
- İhtiyatlı insan daima hazırlıklı bulunur ve ihmalkâra pusu kurar. (KB 2029)

5. Yönetimde kaçınılması gereken husus, zamansız ACELECİLİKTİR. Acelecilik pişmeyen bir yemeğe benzemektedir.

- Acelecilik, zevzeklik ve hiddetli mizaç – bunlar bilgisizlik alametleridir.
- Acele yapılan işler acı olur; (KB 1997-1998)

6. Yönetici CÖMERT VE ALÇAK GÖNÜLLÜ olmalıdır. Rol model olarak konuşma ve yaptıklarında açık, net ve tutarlı olmalıdır.

- Bey tok gözlü, hayâ sahibi ve yumuşak tabiatlı olmalı, sözünde ve hareketinde açık ve vazıh davranmalıdır. (KB 2000).
- Sözünde durmayan beye ümit bağlama, ömrün boşuna geçer ve peşimin olursun. (2013)
- O güler yüzlü, tatlı sözlü, yumuşak huylu, eli açık olmalı; merhameti de bunlarda müteneşip bulunmalıdır.

7. YASALLIK /MEŞRULUK, kanun üstünlüğü insanları yönetirken öncelik tanınması gereken değer olmalıdır. Yasallık yöneticiyi daha güçlü yapmaktadır.

- Bir memleketin bağı ve kilidi iki şeyden ibarettir; biri ihtiyatlılık, biri – kanun.
- Hangi Bey memlekette doğru kanun koyduysa, o memleketini tanzim etmiş ve gününü aydınlatmıştır. (K.B. 2015-16)
- Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer. (K.B. 2034)

8. Ast'lara karşı İHMAL, ZULÜM VE GÜÇ KULLANMAK, yönetim ve ast'ların amaç ve hedeflerinin ayrılmasına yol açacak faktörlerdir.

- Bey iki şey ile beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşar.
- Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkârlıktır; (K.B. 2023-24)
- Zalim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zalimin memleketine uzun müddet hüküm edemez. (K.B. 2030)
- Zulüm yanar ateştir, yaklaşanı yakar; (K.B.2032)

9. Yöneticinin fiziksel görünümü çok önemlidir. Yönetici ne çok uzun boylu ne de çok kısa boylu olmalıdır. Orta boylu, endamlı, geniş göğüslü olmak, yönetici için en uygun fiziksel görünüştür.

- Bey güzel yüzlü, saç-sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi bulunmalıdır. (K.B. 2083)
- Bilgi nazarında boyunun uzun olması makbul değildir; onun çok bodur olması da güzel

düşmez.

– Onun için bey orta boylu olmalıdır. (K.B.2086-90)

10. Yönetici alkol kullanmaktan ve kumar oynamaktan kaçınmalıdır. Aksi durumda etkin bir yönetim ve kontrol söz konusu olamaz.

– Bey içki (şarap) içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider.

– Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse, memleketini bozar ve kendisi de muhtaç duruma düşer. (K.B. 2091-93)

– Bey içki içer ve oyunla vakit geçirirse, memleket işini düşünmeye ne zaman vakit bulunur. (K.B. 2103)

11. Yönetici Ast'ları onların gösterdiği performansa göre değerlendirmeli, ücretlendirmeli ve ödüllendirmelidir, motivasyonu sağlamalıdır.

– Hizmetkârlara ilk önce yiyecek-içecek vermek ve onun hizmet esbabını hazırlamak lazım. (K.B.2958)

– Onlara iyi muamele et ve onları yükselt. (K.B.2967)

– Hizmetkâr kapıda ümit ile hizmet eder, bey onun umduğunu vermezse, mürüvvet gider. (K.B.2972)

– İnsan emeğini takdir etmeyen kimseye insan dememelidir, o hayvana benzer. (K.B.2986)

12. Yönetici güven sahibi, dürüst ve akıllı yardımcı veya asistan seçmelidir. Onların var olması yöneticiyi huzur ve güven içine sokacaktır.

– Vezir iyi olursa, bey rahat uyur. Beyliğin temelini sağlamlaştıran de vezirdir. (K.B.2182-83)

– Akıllı çok, bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı; Seçkin, akıllı, bilgili, zeki ve yumuşak huylu insan olmalı.

– Takva sahibi, tedbirli, imanlı ve temiz olmalı.

– Tok gözlü olmalı ve mal hırsı bulunmamalıdır.

Bunların özetleyerek, Kutadgu Bilig'de yönetim ilkelerini Şekil 3.1.de gösterildiği gibi piramit olarak sunmak mümkündür.

Şekil 3.1. Kutadgu Bilig'de Yönetim İlkeleri

Yukarıda anlatılanların ışığında Kutadgu Bilig’de yönetim (liderlik) stillerinden paternalizm yönetim stili üzerinde daha çok durulmaktadır. Bunun yanında XI yüzyılın başında ortaya konulmasına rağmen otoriter yönetim, diğer bir ifadeyle tek kişilik karar alma gibi uygulama öngörülmektedir. Büyük yazar yöneticilere astlara karşı zulümle değil, akıl ve bilgi, adalet ve kanun çerçevesinde davranmasını tavsiye etmektedir. Bunun yanında ast’ların istek ve beklentilerine karşı duyarlılık da söz konusudur.

4. KUTADGU BİLİĞ’DE EKONOMİK BAZI KAVRAMLAR ÜZERİNDE

Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig’de hazinedar, çiftçiler, hayvancılık ile uğraşanlar, tüccarlar gibi ekonomik aktörlere karşı ne gibi davranış modelini izlenmesi üzerinde de tartışmaktadır.

1. Hazinedarın sahip olması gereken özellikler: KB 2743-2822

- İtimata sahip, dürüst birisi olmalı.
- Gözü tok olmalı, tavır ve hareketi de güven telkin etmelidir.
- Helal ve haramı iyice ayırt etmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.
- Hazinedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır.
- O içki içmemeli ve nefesine hâkim olmalıdır;
- Bu iş için eli sıkı bir hazinedar daha iyidir; hazinenin malı hasisçe gözetlemelidir.
- Hazinedar uyanık olursa, işler bozulmaz; malı hesaplı tutar ve kendisini de yakmaz.
- Her türlü hesabı yapmak için, zekâ lazım; zekâ olmayınca, insan hesap işlerini karıştırır.
- Onun usta bir muhasebeci olması ve her çeşit kaydı bilmesi lazımdır. Hesabın iyice tutulması için, dikkatle kayda geçmesi gerektir.
- Muhasebeci gelir ve giderleri yazı ile tespit etmeli; her türlü muamele kayda geçirilmelidir.
- Yıl, ay ve günü yazılırsa, tarihi belli olur ve sayılar açık ve vazih olarak bilinir.
- Hizmetkâr işinin hesabını sağlam tutmalıdır.
- Kayda geçmeyen işleri insan gönlünde iyice tutamaz, gönle inanma, yaz.
- Hazinedar bütün bu çeşit kayıt usullerini bilmeli ve böylece işini emniyetle tanzim etmelidir.
- Hangi hizmetkâr hesapta ihmalkâr davranırsa, hesap verirken inler ve başını yerden yere vurur.
- Hazinedarın işi saray içinde olur; hükümdarın yakınında çalışan kimseler kendilerine çok dikkat etmelidirler.
- Gözünü iyi gözetmeli ve dilini muhafaza etmeli; akli ile arzu ve heveslerine gez vurmalıdır.
- Hazine ve servetin israf edilmemesi için, hazinedar eli sıkı ve ihtiyatlı olmalıdır; cömertliğe lüzum yoktur.
- Cömertlik çok iyi bir şeydir, fakat el kesesinden cömertlik olmaz.
- O tüccar olmalı ve her türlü ticaretten anlamalıdır; insan ticaretten anlamazsa, kar edemez.
- Bütün eşya ve malları bilen, her şeyin pahalısını ve ucuzunu tanıyan bir insan olmalıdır.

- Alış-verişte muamelesi mülayim olmalı; büyüğe ve küçüğe karşı tatlı dil kullanmalıdır.
- Ödünç aldığı şeyleri zamanında öderse, ona da istediği malı derhal verirler.
- Hazinedar dikkatli olmalıdır; savsaklamaya lüzum yoktur; savsaklayıcı olursa, işler sürününceye kalır.
- Hazinedar işi uzatır ve ihsan edileni vermezse, muhtaç duruma düşen hizmetkâr sonra ondan yüz çevirir.
- İnsan muhtaç duyduğu şeyi zamanında bulursa, bu çöp olsa dahi, ona fil kadar gözükür.

Bunlar özetlenecek olursa; hazinedarın uyması ve benimsenmesi gereken temel ilkeler bunlardır: Dürüstlük, İhtiyat ve tedbirlik, Etiksel davranış, Muhasebecilik; her şeyi kayıt altına almak, Yüksek hesap verilebilirlik, Tok gözlülük, Yüksek geri ödeme oranı, ‘Zamanında’ ilkesi, İhtiyaçları uzatmadan karşılamaktır.

2. Çiftçilik ve Hayvancılık ile uğraşanlara karşı nasıl davranılması gereken üzerinde KB 4400 – 4418 ve 4439 - 4455

- Çiftçiler, lüzumlu insanlardır.
- Herkes çiftçilerden yararlanır – yemek içmek zevkini herkese bunlar verir.
- Çok ince olan bu doğru yolda yürümek istersen, önce yediğinin halal olmasına dikkat et.
- Takva sahibi olmak istersen boğazının ve sırtının nasibi halal olmalıdır.
- Çiftçilerin elleri geniş olur; Tanrının verdiği geniş gönülle sarf ederler.
- Hayvan sürülerinin başında gelirler. Bunlar doğru ve dürüst insanlardır. Hiç bir gizli – kapaklı tarafları yoktur ve kimseye de yük olmazlar.
- Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.
- Kımız, süt, yün, yağ, yoğurt ve peynir ile evin rahatını temin eden yaygı veya keçe hep bunlardan gelir.
- Hayvan yetiştirenleri yedir, içir ve hayatını doğruluk içinde geçir.
- Hayvan yetiştirenler ne isterse ver;
- Bunlarda görgü veya bilgi arama, tavır ve hareketleri de serbest olur.

3. Tüccarlara karşı nasıl davranılması üzerinde KB 4419 – 4438

- Tüccarlar durmadan ticaret yaparlar ve kar peşinde koşarlar.
- Hayatlarını kazanmak için dünyayı dolaşırlar.
- Halkın beğendiği ve bu dünyada arzulanan seçme, iyi ve güzel şeyler hep onlarda bulunur.
- Doğudan Batıya kadar gezip, dolaşırlar ve aradığını sana getirir.
- Her türlü ipek, samur kürkü, inci dizisi getirirler.
- Tüccarlar ile iyi muamele kurarsan, Hükümdarın adı da iyilikle uzaklara gider. (Halkla İlişkiler)

- Kar ve zarar hususunda çok hassas olurlar, onlarla iş görürken bunlara dikkat et.
- Dünyayı gezen tüccarların sözünü dinlemek lazım.
- Dünyaya adım yaymak ve meşhur olmak istersen, yolculara (turistlere) ve kervanlara iyi muamelede bulunmaya ve haklarını vermeye gayret et.

5. SONUÇ

Yönetim ve liderlik alanında erken çalışmalar, yönetim teorisini oluşturmak ve tertip etmek amacını gütmemişlerdir, ancak onlar geçmişte tasarlanan önemli mesajları küreselleşen bugünkü dünyamıza göndermektedirler. Yönetim teorileri ve paradigmaları genel itibarıyla XIX sonu ve XX yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri veya Avrupa’da kökleşen bir şey olarak kabul edilemez. Yönetim ve liderlik teorilerinin kökleri üzerinde yorumlar yaparken, belirli bir tarihi zaman dilimi açısından tarihsel ve kültürel bir etnik kimlik koymada çok dikkatli olunmalıdır. Yönetim bilimcileri tarafından büyük devlet ve bilim adamı Yusuf Has Hacib’in Kutadgu Bilig adlı eseri yeterince değerlendirilmemiştir. Söz konusu tarihi adaletsizliği kırmak ve günümüz okuyucusuna daha cazip hale getirmek için büyük yazarın emeğine tekrar dönmek ve yararlanmak gerekir. Çünkü geçmişte tasarlanan ve günümüzde yorumlanmaya çalışılan bilgi, toplumların kültürel aidiyet duygusunu konsolide edici kültür bilincinin oluşması ve gelişmesinde çok etkili bir faktördür. Bu bilgi çağdaş toplum mensuplarına sosyal ve kültürel kimlik aracı olarak hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU H.H. (2013) Bir siyasetname olarak ‘Kutadgu Bilig’, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı 34, ss. 237-253
- ARAT R.R. (çev.1947), Kutadgu Bilig I Metin, 1.baskı, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi
- ARAT R.R. (çev.1991), Kutadgu Bilig I Metin, 3.baskı, İstanbul
- ÇAĞBUYAR Y. (çev. 2005) Kutadgu Bilig, metin, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- DEVELİ, H. (çev. 2006) Mutluluk Bilgisi (Kutadgu Bilig), Alkım
- DEVEREUX R. (1985) Review of Robert Dankoff, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes. By Yusuf Khass Hajib, Translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. pp.281. in International Journal of Middle East Studies, Vol. 17, No. 4 (Nov., 1985), pp. 577-579
- DİLAÇAR A. (çev. 1995), Kutadgu Bilig İncelemesi, Ankara
- DOĞAN N. (2002) Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:12, Yıl: 2002, ss.127-158
- ELGİOĞLU O., ÖZDEN H., (2004) Common Thoughts of Socrates and Yusuf Khass Hajib on Wisdom and Virtue, Journal of International Society for the History of Islamic Medicine, Vol. 3. pp. 20-25

- İVANOV S.N. (Иванов, С.Н.) (çev. 1983), *Blagodatnoye znaniye*, (Благодатное знание), (перевод на русский язык Rusça çeviri), Издательство “Наука”, Москва
- KAFEŞOĞLU İ., (1980) *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- KAKEEV A.Ç. (КАКЕЕВ А.Ч.) (2004) (Etika gosudarstvennogo upravleniya v traktate Jusu-pa Balasaguna ‘Blagodatnoye znaniye’) Этика государственного управления в трактате Джусупа Баласагына «Благодатное знание», *Общечеловеческое и национальное в философии: II международная научно-практическая конференция КРСУ, Материалы выступлений*, Бишкек, сс.114-120
- KARA M., (1998) *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, 1.Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/2301, Ankara
- KONONOV, A.N. (Кононов А.Н.) (1983), *Поэма Юсуфа Баласагунского “Благодатное знание”*, *Blagodatnoye znaniye*, (Благодатное знание), (Rusçaya çeviren İvanov), Издательство “Наука”, Москва
- KOZUBEKOV T. (çev. 1993) *Kutlu Bilim* (Куттуу Билим), Москва
- MAY W. (çev.1998), *Yusuf Balasaguni Beneficent Knowledge*, Moscow
- NAJİMUDİNOVA S. (2014) *Жусуп Баласагындын “Куттуу Билим” Чыгармасына Ылайык Лидердик Сапаттары*, I. Uluslararası Türk Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi, KTMÜ, Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi, Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Müdürlüğü, 3-4 Nisan 2014, Бишкек, Кыргызстан
- NAJİMUDİNOVA S. and RAKYMBEK UULU M. (2008) *Renovation from retrospective: The thoughts on management of Yusuf Khass Hajib in Kutadgu Bilig*, 2nd International Congress on Entrepreneurship, KTMU, 07-10 May 2008, Bishkek, Kyrgyzstan.
- SCHIMMEL A. (1985) *Review of Robert Dankoff, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*. By Yusuf Khass Hajib, Translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. pp.281. In: *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 105, No. 2 (Apr. - Jun., 1985), pp. 356-357
- STEBLEVA İ. (СТЕБЛЕВА И.В.) (1984) *Древняя тюркоязычная литература, История всемирной литературы*, Т. 2, Москва.: Наука, сс.196—204
- TEKIN T. (1989) *Review of Robert Dankoff, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes*. By Yusuf Khass Hajib, Translated with an introduction and notes by Robert Dankoff. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1983. pp.281. In: *Journal of Near Eastern Studies*, The University of Chicago, Vol.48, No.1 (January 1989): 68-70.
- ТОКМОМатов N. ve DJAMANKULOV N. (ТОКТОМАТОВ Н., ДЖАМАНКУЛОВ Ж.) (2011), *Жусуп Баласагын: Наука управления государством, монография*, Бишкек

TURİZMDE YATIRIM FIRSATLARI: KIRGIZİSTAN ÖRNEĞİ

Azamat MAKSÜDÜNOV¹

Özet: İnsanlar yabancı kültürleri görme, öğrenme adına büyük miktarlarda harcama yapmaktadırlar. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre 2013 yılı itibarıyla dünya turizm geliri 1,4 trilyon dolar olduğu bilinmektedir. Ayrıca, 7 milyarlık dünya nüfusunun 1 milyarlık kısmı başka ülkelere seyahate çıkmaktadır. Bu rakamlar gittikçe artmakta ve 2020 yılında yurt dışı seyahat edenlerin sayısı 1.6 milyara çıkacağı tahmin edilmektedir. Bu durum turizm sektöründe yeni yatırımlara olan ihtiyaçları tetikleemektedir. Dünya turizmi içerisinde Kırgızistan da doğal güzellikleri, tarihi geçmişi ve kültürel zenginlikleri ile dünya turizm pazarında pay sahibi olabilecek potansiyele sahip bir ülkedir. Kırgızistan Millî İstatistik Komitesinin verilerine göre 2013 yılı itibarıyla turizmden elde edilen gelirler 15,667 milyon som olduğu bilinmektedir. Aynı yıl içerisinde ülkeyi ziyaret eden insan sayısı 3.1 milyon ve bunlar içerisinde tatil amaçlı ziyaret edenlerin sayısı 1.132,2 bin turist olarak gerçekleşmiştir. Ancak, Kırgızistan'da turizm sektörü gerek altyapı bakımından, gerekse gelir bakımından beklenen seviyeye ulaşmış değildir. Durumun giderilmesi büyük ölçüde yapılacak yatırımlara, bölgede yeni yatırımların canlandırılması ve turizm destinasyonu olarak rekabet gücünün yükseltilmesine bağlıdır. Bu bağlamda çalışmanın amacı Kırgızistan turizm sektörünün önemli alanları, bu alanlardaki yatırım fırsatları ve yatırımlara ilişkin risk faktörünü incelemektir.

Anahtar Sözcükler: Turizm Sektörü, Kırgızistan, Yatırım Fırsatları ve Riskler.

INVESTMENT OPPORTUNITIES IN TOURISM: THE CASE OF KYRGYZSTAN

Abstract: People spend large amount of money on trips to foreign countries on behalf of learning them. According to the World Tourism Organization the world tourism revenue was \$ 1.4 trillion in 2013. In addition, one billion of the world total seven billion populations go on a trip to another country. These numbers are gradually increasing and the number of traveling abroad in 2020 is estimated to rise to 1.6 billion. This condition is triggering the need for new investments in tourism sector. Kırgızistan with its natural beauty, history and cultural wealth has a big potential to get a market share in the world tourism. According to the National Statistics Committee of Kırgızistan the tourism revenue in 2013 was 15,667 million Som. Number of people visiting the country in the same year about 3.1 million and 1,132,2 thousand of them are tourists. However, Kırgızistan tourism sector has not reached the expected level both in terms of infrastructure and revenues. Remedying the situation depends on the investments, revitalization of new investments in the region and on the improvement of tourism destination competitiveness. In this context the main objective of the study is to underline the main fields and investment opportunities of the tourism sector and investigate the risk factors relating to investments.

Keywords: Tourism Sector, Kırgızistan, Investment Opportunities and Risks.

¹ Yrd.Doç.Dr., Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, e-posta: azamat.maksudunov@manas.edu.kg.

1. GİRİŞ

Turizm sektörünün dünya ekonomisi içerisindeki payı her geçen gün artmaktadır. Turizm sektörü dünyada birçok ülke için döviz girdileri sağlayarak ekonomik durumlarının iyileştirilmesinde önemli katkılar sağlamaktadır. Turizm sektörünün ülke ekonomileri için önemi birçok araştırmada kanıtlanmıştır (Çımat ve Bahar, 2003; Özdil ve Yılmaz, 2008, Alıqah & Al-Rfou, 2010). Turizm potansiyeli olan tüm ülkeler dünya turizm gelirinden pay alabilmek için yoğun bir çaba göstermektedir. Bu bağlamda sektöre yabancı ve yerli yatırımların çekilmesi, yeni alt yapı ve üst yapı yatırımlarının yola koyulması öncelikli faaliyetlerin arasında görülmektedir.

Kırgızistan doğal güzellikleri, tarihi geçmişi ve kültürel zenginlikleri ile dünya turizm pazarında önemli bir pay sahibi olabilecek potansiyele sahiptir. Ancak, turizm potansiyeli açısından önemli avantajları olmasına rağmen henüz istenilen seviyeye ulaşmış durumda değildir. Durumun giderilmesi büyük ölçüde yapılacak yatırımlara, bölgede yeni yatırımların canlandırılması ve turizm destinasyonu olarak rekabet gücünün yükseltilmesine bağlıdır. Kırgızistan bağımsızlığı kazandığı günden itibaren doğrudan yabancı sermaye yatırımları için ülkenin çekiciliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları Kırgızistan'da başka sektörlerde olduğu gibi, turizm sektöründe de var olan, ancak etkin olmayan firmaları satın alarak, yeni şirketler kurarak turizm sektörünün gelişmesine önemli düzeyde etki yapmaktadır. Ayrıca, sektöre yeni teknoloji, yeni bilgi ve tecrübe de getirmektedir.

Ayrıca, Kırgızistan'da doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının önündeki engelleri ele alan çalışmalar incelendiğinde, insan gücü ile ilgili sorunlar, iktisadi ve siyasi istikrarsızlık sorunları, rüşvet ve yolsuzluk sorunları, yüksek risk temel sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, tüm bu olumsuzluklara karşın, ülkenin zengin doğal ve kültürel kaynaklarına sahip olması, henüz keşfedilmemiş bölge olması nedeniyle dünya çapında yeni cazibe merkezlerinden biri olmaya aday olduğu söylenebilir. Bu potansiyel turizm alanında yatırım fırsatlarını da beraberinde getirmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın amacı Kırgızistan turizm sektörünün önemli alanları, bu alanlardaki yatırım fırsatları ve yatırımlara ilişkin risk faktörünü incelemektir. Çalışmada ikinci el verilerin yanısıra derinlemesine görüşme yöntemiyle elde edilen birinci el verilere başvurulmuştur. Bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanarak, sektörde faaliyet gösteren işletme yöneticileri ve girişimciler, faaliyette olan derneklerin yöneticileri, turizm sektörüyle ilgili devlet temsilcileri, turizm alanında çalışmakta olan akademisyenlerle görüşmeler yapılmıştır.

2. KIRGIZİSTAN'DA TURİZM SEKTÖRÜNÜN GENEL DURUMU

Kırgızistan Orta Asya'da yer alan, 5,7 milyon nüfusu olan ve toplam yüzölçümü 198,5 km² olan küçük bir ülkedir. Kırgızistan liberalleşme yönünde ulaşabildiği başarılarına, ekonomik

ve sosyal alanlarda ulaşabilmiş değildir. 2014 yılı itibariyle 8,5 milyar dolar civarında milli geliri olan Kırgızistan, bölge ülkeleri arasında gelişmişlik bakımından son sıralarda yer almaktadır. Kişi başı milli gelir 2014 yılı itibariyle 1.500 dolar civarındadır. Ekonominin başlıca sektörleri arasında hizmet sektörü (GSMH'ya oranı %51), tarım (%15), sanayi (%14) ve geri kalanı diğer sektörlerden oluşmaktadır (mineconom.gov.kg, 10.03.2015).

Hizmet sektörü içerisinde özellikle turizm ülke ekonomisi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Turizm sektörü Kırgız Cumhuriyeti'nin Sürdürülebilir Kalkınma Stratejik Planında (2013-2017) da öncelikli sektörler arasında tanımlanmaktadır (www.gov.kg, 15.03.2015). Kırgızistan sahip olduğu kültürel ve doğal zenginlikleri, jeografik konumu ile bağımsızlığını kazandığı tarihten (31/08/1991) itibaren dünya turizminde yeni bir destinasyon olarak ortaya çıkmıştır. Geldiğimiz noktada turizm sektörü sahip olduğu potansiyelin tamamına eriştiği söylenemez, ancak istihdam, yabancı yatırımlar, döviz girişleri gibi etkileri ile ekonominin önemli bir sektörü haline gelmiş bulunmaktadır.

Kırgızistan Milli İstatistik Komitesinin verilerine göre, 2014 yılı itibariyle Kırgızistan'ın turizm sektöründe faaliyet gösteren 88,6 bin (özel ve tüzel kişi) işletme bulunmaktadır. Aynı gösterge 2009 yılında 57,7 bin civarındaydı.

Turizm sektörü ile ilgili göstergeler her yıl hızla artmaktadır. Sektörünün brüt katma değeri 18,9 milyar som olduğu, bu göstergenin 2009 yılında 8,0 milyar som civarında olduğu ve her yıl düzenli artış gösterdiği bilinmektedir. Diğer taraftan, turizm sektörünün GSYİH'ya oranı 2009 yılında %4,0 iken, 2014 yılında %4,8'e çıkmıştır.

Göstergeler	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Turizmde brüt katma değer, milyar som	8,0	8,2	12,9	14,2	16,2	18,9
Turizm sektörünün GSYİH'ya Oranı, %	4,0	3,7	4,5	4,6	4,5	4,8
Turizm hizmetlerinin ihracatı, milyon dolar	239,7	147,8	347,1	410,8	513,9	408,1
Turizm hizmetlerinin ithalatı, milyon dolar	137,1	136,9	233,4	333,4	338,6	377,3
Ziyaretçi sayısı, bin kişi	806,8	584,3	816,9	1199,4	1132,2	-
Turizm sektöründe faaliyet gösteren işletme sayısı, bin	57,7	59,9	62,5	66,9	71,9	88,6

Kaynak: www.stat.kg, 08.03.2015

Turizm hizmetlerinin ihracatı 2009'da 240 milyon dolar civarındayken, 2013 yılı itibariyle 514 milyon dolara ulaşmıştır. Buna paralel olarak, ziyaretçi sayısı da artış göstermiş, 2009'da ülkeyi turizm amaçlı ziyaret edenlerin sayısı 806,8 bin kişi iken, 2013'te bu rakam 1132,2 bin kişiye ulaşmıştır. 2014 yılında resmi olmayan bilgilere göre, Kırgızistan'ı turizm amaçlı ziyaret edenlerin sayısı 2 milyona ulaştığı söylenmektedir. Bu durum, 2014'te Kırgızistan'da gerçekleştirilen 'Dünya Göçebe Oyunları' etkinliği ile ilişkilendirilmektedir. Kırgızistan Orta Asya'nın en önemli turistik destinasyonları arasında yer almaktadır. Her yıl turizm amaçlı ülkeyi ziyaret edenlerin sayısı, faaliyet gösteren işletme sayısı, turizm

Tablo 2: Doing Business – 2013-2014 Raporuna Göre Kırgızistan

Kriterler	DB - 2014	DB - 2013	Değişim
İş kurma	12	14	↑2
İnşaat ruhsatı işlemleri	66	62	↓-4
Elektrik temini	180	179	↓-1
Gayrimenkul Tescili	9	6	↓-3
Kredi Temini	13	11	↓-2
Yatırımcıların korunması	22	21	↓-1
Vergi ödeme	127	123	↓-4
Sınır ötesi ticaret	182	184	↑2
Sözleşmelerin uygulanması	70	69	↓-1
Tasviye işlemleri	132	155	↑23

Kaynak: <http://www.doingbusiness.org>, 10.03.2015

gelirleri gibi göstergeler artmaktadır. Özellikle 1991’den sonra canlanan turizm sektörü, bölgede yeni başlayan bir olgu olmayıp daha önce de Soviye döneminde de farklı ülkelerde ziyaretçileri karşılamaktaydı. Kırgızistan geldiği noktada turizm sektörüne yönelik yeni arayışlar, yeni stratejiler üzerinde çalışmaktadır.

3. KIRGIZİSTAN’DA YATIRIM İKLİMİ VE DYSY DURUMU

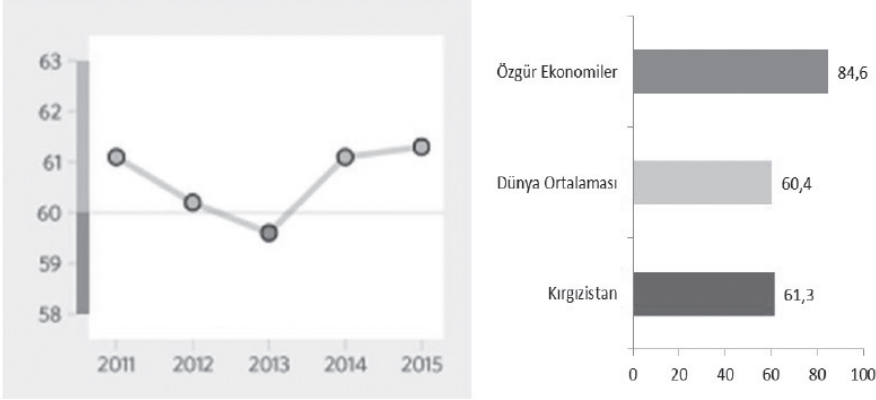
Kırgızistan bölge ülkeleri içerisinde en liberal ülke olduğu genel kabul görülmektedir. Bağımsızlığını kazandığı ilk günden itibaren ülkede DYSY’ni çekmeye yönelik faaliyetler yapılmaktadır. Söz konusu faaliyetlerin sonuçları uluslararası düzeyde yapılan değerlendirme raporlarında yansımaktadır. Diğer bir ifadeyle, Dünya Bankası, Wall Street Journal, Dünya Ekonomik Forumu gibi kurumlar yatırımcıları ilgilendiren konularda ülke sıralamalarını yapmaktadırlar.

Yukarıda sözü geçen çalışmaların başında Dünya Bankası tarafından her yıl yayınlanan Doing Business raporlarıdır. Doing Business – 2014 raporuna göre, Kırgızistan 189 ülke içerisinde bir önceki yıl 70nci sıradayken, 68nci sırada yer almıştır (Dünya Bankası, 2014).

Bir önceki yıla göre Kırgızistan iş kurma, sınır ötesi ticaret ve tasviye işlemleri kriterlerinde iyileşme göstermiştir. Bu sıralamada, Kazakistan 50 nci, Türkiye 69ncü, Azerbaycan 70nci, Tajikistan 143ncü ve Özbekistan 146nci sırada yer almıştır. Bu alanda diğer bir çalışma Wall Street Journal ve Heritage Foundation tarafından her yıl düzenli olarak yapılan Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksidir. Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi Raporu’nun hazırlanmasında 42 farklı ölçüt kullanılmakta ve beş farklı alanda ölçülmektedir: devletin faaliyet alanının genişliği, mülkiyet hakları ve hukukî yapı, sağlam para, serbest ticaret ve krediler, işgücü ve ticari faaliyetler üzerinde-

ki regülasyon (<http://www.heritage.org>, 10.03.2015).

Söz konusu endeksin 2014 verilerine göre, Kırgızistan 61.3 genel puanıyla 178 ülke içerisinde 82nci sırada yer almış ve bir önceki yıla göre 0,2'lik bir iyileşme olmuştur. Hong Kong, Singapur gibi ülkeler 85 civarında genel puanıyla dünyada en özgür ekonomileri oluşturmaktadır.

Grafik 1: Kırgızistan'da Ekonomik Özgürlük

Kaynak: <http://www.heritage.org/index/country/kyrgyzrepublic>, 10.03.2015

Dünya ortalaması 60,4 olduğu görülmekte, dolayısıyla Kırgızistan ekonomik özgürlük bakımında 178 ülke içerisinde ortalamanın üzerinde yer almaktadır. Bu sıralamada Kazakistan 69ncü, Türkiye 70ncü, Azerbaycan 85ncü, Tajiksatan 140ncü ve Özbekistan 160ncü sırada yer almıştır.

Yatırımcılar açısından yukarıda ele alınan endeksler ülke hakkında önemli ipuçları vermektedir. Ülkenin yatırım açısından çekiciliğini belirleyen faktörler; o ülkenin pazar potansiyelinden, sahip olduğu doğal kaynaklara, siyasi istikrara, vergi düzenlemelerine, fikri mülkiyet haklarından tüketim alışkanlıklarına kadar toplumsal bütünü ekonomik, politik, sosyal ve kültürel alanlarına ilişkin birçok unsuru içermektedir (Okur, Çetinkaya, 2008:266). Bununla birlikte sektörel bazda yapılan değerlendirmeler de vardır. Bunların içerisinde turizm rekabet endeksi gösterilebilir.

Turizm rekabet endeksi turizm alanında yatırım yapmak isteyen girişimciler için önemli bir göstergedir. Turizm sektörü ile ilgili olarak Dünya Ekonomik Forumu, Küresel Rekabet Endeksi çerçevesinde 2007 yılından itibaren her yıl Seyahat ve Turizm Rekabet Raporu yayınlamaktadır. Ülkelerin turizmdeki rekabet güçlerinin belirlenmesi amacıyla 3 temel başlık altında 14 kritere göre değerlendirme sonucu Seyahat ve Turizm Rekabet Endeksi (The Travel and Tourism Competitiveness Index) belirlenmektedir (<http://www.weforum.org>, 10.03.2015). Turizmde rekabet gücü bir destinasyonun, müşteriyi azami ölçüde memnun edecek turizm ürününü diğer destinasyonlardan daha farklı, kaliteli ve iyi sunabilmesi ve bunu sürdürebilmesidir şeklinde tanımlanabilir (Bahar 2005). Bunu başarabilmek için

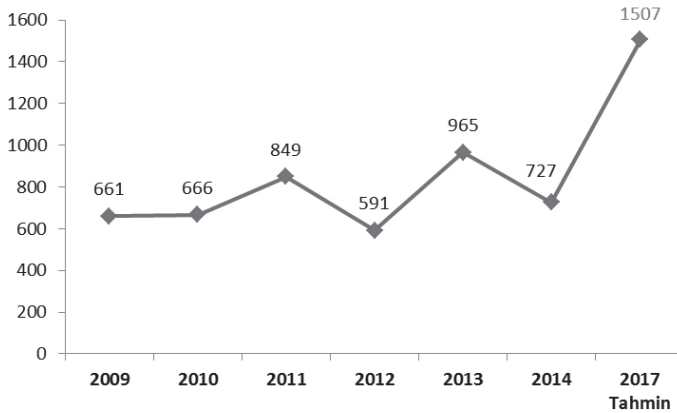

ülkenin turizmle ilgili mevzuatı, yatırımcılara sunulan teşvikler, sahip olunan doğal ve kültürel zenginlikler önemli rol oynamaktadır.

Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayınlanan Turizm Rekabet Endeksi'nin 2015 verilerine göre: Kırgızistan 141 ülke içerisinde 116ncı sıradadır. Kazakistan 85nci, Türkiye 44ncü, Azerbaycan 84ncü, Tajiksatan 119ncu sırada yer almıştır (<http://reports.weforum.org>, 10.03.2015).

Kırgızistan'ın yatırım iklimi genel olarak değerlendirildiğinde, bölge ülkeleri arasında orta düzeyde olduğu görülmekte ve iyileşmeye doğru bir eğilim göstermektedir. Yabancı yatırımlar konusunda Kırgızistan libreal bir mevzuata sahiptir ('Kırgız Cumhuriyeti'nin Yatırımlar İle İlgili Kanunu', 27 Mart 2003 N 66), ülke genelinde SEB (Serbest Ekonomik Bölge) uygulamaları yer almaktadır. Bunların yanı sıra, ucuz üretim faktörleri (İşgücü, doğal kaynaklar, elektrik vb), istikrarlı ekonomik büyüme ve uluslararası alanda yapılan işbirlikler yabancı yatırımlar için uygun koşulların sağlanmasına yol açmaktadır. Ayrıca, 2014 yılında yabancı yatırımları teşvik etmek, yatırımcılara rehberlik etmek amacıyla Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yatırım Promosyon Ajansı kurulmuştur (<http://www.invest.gov.kg/>, 23.05.2015). Turizm sektörünü yabancı yatırımlar açısından cazip hale getiren yukarıda değinilen faktörler, doğal ve kültürel faktörlerin yanı sıra 61 ülke ile yapılan vizesiz giriş anlaşmalarıdır. Bu tür anlaşmaların sonucunda ülkeyi ziyaret edenlerin sayısı artmakta ve turizm hizmetlerine olan talebi arttırmaktadır.

Kırgızistan Milli İstatistik Komitesi ve Kırgız Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Yatırım Promosyon Ajansı'nın verilerine göre 2014 itibarıyla üleye 727 milyon dolar doğrudan yabancı sermaye yatırımı girişi olmuştur. 2009'a göre 0,9 kat artış göstermiş ve bu göstergenin 2017 yılında 1507 milyon dolara çıkacağı tahmin edilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları BDT ülkelerinden Kazakistan ve Rusya, BDT dışı ülkelere Çin, Kanada ve İngiltere'den gelmektedir. Son dönemde ülkeye giren yatırımların %80'ini geçen ülkelere aittir.

Grafik 2: Kırgızistan'da DYSY Girişi, Milyon Dolar

Kaynak: <http://www.invest.gov.kg>, <http://www.stat.kg/>, 10.03.2015

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından en cazib bölge Çüy ve Bişkek olduğu bilinmektedir. Kırgızistan'da Çüy bölgesi ve bu bölgede yer alan ülkenin başkenti Bişkek şehri ülke çapında çekim merkezi halindedir. Diğer taraftan, gayrimenkul satma, kiralama, finansal faaliyetler, madencilik sektörleri yatırımcılar açısından en cazib sektörleri oluşturmaktadır. Turizm sektörüne ilişkin otel ve restorancılık sektörüne düşen yatırımların payı % 0,1 gibi çok az bir miktardır. Halbuki, turizm sektörünün potansiyeli ve göstergeleri dikkate alındığında yatırımcıların bu sektöre de yönelmesi onların yararına olacaktır.

4. KIRGIZİSTAN'DA TURİZM SEKTÖRÜNÜN ÖNCELİKLİ YATIRIM ALANLARI

Turizm alanında faaliyet gösteren işletmelerin üst düzey yöneticileri, akademisyenler, girişimcilik dernekleri ve devler kurumlarının yöneticileri ile yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda Kırgızistan'da yatırım yapılması gereken başlıca sektörler aşağıdaki gibi ortaya çıkmaktadır:

- Tarım
- İnşaat
- Sağlık
- Enerji
- Turizm

Zaten bu sektörler, Kırgız Cumhuriyeti'nin Sürdürülebilir Kalkınma Stratejik Planında (2013-2017) da öncelikli sektörler olarak tanımlanmaktadır (www.gov.kg, 15.03.2015).

Özellikle turizm sektörünün geliştirilmesi, turizm altyapısının modernizasyonuna yönelik yatırımlara ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Görüşmeye katılanların fikrine göre Kırgızistan'ın turizm sektöründe aşağıdaki gibi alanların yatırıma ihtiyaç duyduğu belirtilmektedir. Kayak Turizmi – Kırgızistan kış sporları bakımında uygun, doğal koşullara sahiptir. Ülke topraklarının %90'a yakın bir kısmı dağlarla kaplıdır. Hali hazırda 23 kayak merkezi bulunmaktadır. Ancak, hem sayı olarak, hem nitelik olarak yeterli değildir. Bazı verilere göre, her yıl kayak merkezlerini 300 bini aşkın insan ziyaret etmektedir ve bu rakamın önümüzdeki yıllarda 2 milyona çıkacağı düşünülmektedir (<http://turist.kg/>, 13.04.2015). Ziyaretçilerin büyük bir kısmı yerli turistlerden oluşmaktadır. Ancak, altyapı ve üst yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi durumunda yabancı turistlerin sayısı artacaktır. Bilindiği gibi, Kırgızistan hem dünya genelinde, hem de bölge ülkeleri içerisinde fiyat avantajına sahiptir.

Oteller – Kırgızistan'da resmi verilere göre 300ün üzerinde konaklama işletmeleri faaliyet göstermektedir. Ancak, bu tür işletmelerin önemli bir kısmı Bişkek gibi büyük şehirlerde, Isık-Göl gibi tatil bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Otelere yapılacak yatırımlarda özellikle karayol kenarlarında, kayak merkezlerinde otellere ihtiyaç vardır. Bu alanda, farklı pazar bölümlerine hitap edebilecek çok pahalı ve büyük olmayan konaklama işletmelerinin kurulması önem arz etmektedir.

Sağlık turizmi – Kırgızistan sınırları içerisinde termal sular bulunmaktadır. Bu tür kaynakların bulunduğu bölgelerde tesislerin kurulması düşünülebilir. Ayrıca, ‘kımız’ tedavisi son zamanlarda çok popüler hale gelmiştir. Ancak, bu amaçla şu ya da bu bölgeye gidenlere daha iyi koşulların sağlanması için yeni yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, sağlık hizmetlerinin göreceli olarak ucuz olması nedeniyle başka ülkelerden bu amaçla ziyaret edenlerin sayısı artmaktadır.

Eko turizm – Kırgızistan’ın doğal güzellikleri, kültürel zenginliklerini turizm pazarına sunmak için önemli bir yol olarak görülmektedir. Kırgızistan topraklarında 2 bine yakın dağ gölleri, 8 bine yakın buzulların bulunduğu bilinmektedir (Казакoв, 2005,2). Uluslararası düzeyde faaliyet gösteren birçok büyük tur operatör Kırgızistan’ı ekoturizm alanında önemli destinasyonların arasında görmektedir.

Spor turizmi – ülkenin iklimi sporcuların hazırlanması için elverişlidir. Yalnız, bu konuda yatırımların yapılması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle uygun spor, konaklama ve dinlenme tesislerine yatırım yapılmalıdır.

Ayrıca, görüşmeye katılanların paylaştıkları diğer bir önemli sonuç, mevcut altyapı, üst yapı, fiyat ve servis kalitesinin birbirine uymadığı yönündedir. Diğer bir ifadeyle, servis kalitesinin göreceli olarak düşük olduğu, bu alanda kvalifiye işgücünün yetiştirilmesi zorunluluğu belirtilmektedir. Dolayısıyla, turizm sektörüne yönelik yatırımlar sadece, tesis anlamında değil, turizm sektöründe çalışacak işgücüne yönelik yatırımları da içermelidir.

Görüşmede ele alınan bir diğer soru, neden turizm sektörüne yatırım yapılması gerekliliği ile ilgiliydi. Bu soruyla ilgili genel sonuçlar aşağıdaki gibi gösterilebilir: Daha önce de belirtildiği gibi, Kırgızistan genel olarak liberal bir ekonomik yapıya sahiptir ve son dönemlerde ekonomik bakımdan istikrarlı olarak gelişmektedir. Rusya, Kazakistan, Beyazrusya içinde olan Gümrük Birliği’ne üye olması ve halihazırda 61 ülkeden vizesiz giriş imkanının olması turizm sektörünün yatırımlar açısından çekiciliğini sağlayan faktörler olarak gösterilmektedir. Turizmin gelişmesi için gerekli olan kaynaklara sahip olması ve nispeten ucuz, turizme yeni açılan destinasyon olması bakımında yatırımlara ihtiyaç duymaktadır.

Her türlü yatırım risk taşıdığı bilinen bir gerçektir. Görüşmeye katılan uzmanların belirttiğine göre, Kırgızistan yabancı yatırımlar açısından bir takım riskleri olan bir ülkedir. Bunlar gruplandırmak gerekirse, politik risk, finansal risk, altyapı eksikliği ve güvenlik şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası değerlendirmelere göre, Kırgızistan yabancı yatırımlar bakımından orta derecede riskli olan ülke grubunda girmektedir. Bu açıdan ele alındığında, Kırgızistan girişimcilik ve yatırımlar açısından uygun koşulları sunmaktadır.

5. SONUÇ

Kırgızistan geçiş döneminde yaşadığı zorluklara rağmen, bölge ülkeleri içerisinde en liberal politikalar uygulayan, yabancı yatırımlar açısından en cazib ülke olarak kendini kanıtlamıştır. Ayrıca, ülke turizm açısından önemli potansiyele sahip bulunmaktadır.

Ülkede turizm sektörü girişimciler, yatırımcılar açısından önemli fırsatlar sunmaktadır. Ülke yönetimi, yabancı yatırımları teşvik etmeye yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Kırgızistan'ın yatırım iklimi genel olarak değerlendirildiğinde, bölge ülkeleri arasında orta düzeyde olduğu görülmekte ve iyileşmeye doğru bir eğilim göstermektedir. Yabancı yatırımlar konusunda Kırgızistan libreal bir mevzuata sahiptir, ülke genelinde SEB (Serbest Ekonomik Bölge) uygulamaları yer almaktadır. Bunların yanı sıra, ucuz üretim faktörleri (İşgücü, doğal kaynaklar, elektrik vb), istikrarlı ekonomik büyüme ve uluslararası alanda yapılan işbirlikler yabancı yatırımlar için uygun koşulların sağlanmasına yol açmaktadır. Turizm sektöründe yeni tesislerin yapılması, eskilerinin modernizasyonuna yönelik yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Öncelikle yatırım alanları olarak kayak turizmi, sağlık turizmi, eko turizm ve spor turizmi ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda daha derinlemesine pazar araştırmaları yapılmalıdır.

Ayrıca, turizm sektörüne yönelik yatırımlar sadece, tesis anlamında değil, turizm sektöründe çalışacak işgücüne yönelik de olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, turizm alanında iş kuracak, çalışacak insan gücünün yetiştirilmesine yönelik yatırımlara ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- ACAR Mustafa ve Hüsnü BILIR. (2014). Ekonomik Özgürlükler ve Türk Dünyası. Rapor. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd.
- ALIQAHA Khaled Mohammad Abu, Ahmad Nahar AL-RFOU. (2010). The Role of Tourism Sector on Economic Development in Jordan during the Period (1990-2008). European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences. ISSN 1450-2275 Issue 18 (2010)
- BAHAR Ozan. (2005). Türkiye'de Turizm Sektörünün Rekabet Gücü Analizi Üzerine Bir Alan Araştırması: Muğla Örneği. Basılmamış Doktora Tezi, Muğla Üniversitesi S.B.E., Muğla, <http://www.belgeler.com>, 15.04.2015
- ÇİMAT Ali, Ozan BAHAR. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (6) 2003, 1-18
- OKUR Ahmet, Mevlüt ÇETİNKAYA. (2008). Kafkasya ve Orta Asya Bölgesinde Girişimciliğin Gelişmesinde Yatırım Ortamının Önemi. II. Uluslararası Girişimcilik Kongresi. 07-10-Mayıs 2008. Bışek / Kırgızistan.
- ÖZDİL Tüncer, Cengiz YILMAZ. (2008). Turizm Sektörünün Ülke Ekonomisi İçindeki Öneminin Girdi – Çıktı Analiziyle İncelenmesi. Kırgızistan'da Turizm Eğitiminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Çözüm Önerileri. Ulusal Turizm Kongresi. 20 Mayıs 2008 Bışek / Kırgızistan.
- SIAR. (2012). Исследование туристической отрасли Кыргызской Республики., SIAR research&consulting, <http://acdivoca.org>, 15.03.2015
- Казаков Д., (2005). Экотуризм в Кыргызстане. Международный Семинар Душанбе, Таджикистан 6-10 июня 2005, http://www.akdn.org/publications/2005_akf_mountains_paper13_russian.pdf, 02.05.2015

TÜRK-İSLAM FİLOZOFLARINDA TÜKETİM AHLAKI

Osman MUTLUEL¹

Özet: Türk-İslam filozofları “Tüketim Ahlakı” konusunda bazı uyarılar yapmıştır. Filozoflar, israf etmeden ve cimrilik yapmadan, insanların düzenli harcama yapmalarını, zor durumda kalmamaları, tasarruf yapmada ve elde ettikleri mal varlığını korumada dikkat etmeleri gereken hususları açıklamışlardır. Makalede Farabi, Gazali, İbn Miskeveyh, Nasiruddin Tusi, Kinalizade Ali ve Ahmet Hamdi Akseki gibi filozofların “Tüketim Ahlakı” konusundaki görüşlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Ahlakı, Farabi, Tusi, Gazali, Kinalizade, Ahmet Hamdi Akseki.

CONSUMPTION ETHIC IN THE TURKISH-ISLAMIC PHILOSOPHERS

Abstract: The Turkish-Islamic philosophers have had some warnings about “Consumption Ethic”. The related philosophers explained that people should spend economically without wasting and stinginess, not confront with a difficult situation, pay attention to the issues about making savings and protect asset which have been obtained. In this article, we have mentioned some opinions of the philosophers such as Farabi, Ghazali, Ibn Miskawayh, Nasiruddin Tusi, Kinalizade Ali and Ahmet Hamdi Akseki about consumption ethic.

Keywords: Consumption ethic, Farabi, Tusi, Ghazali, Kinalizade, Ahmet Hamdi Akseki.

1.GİRİŞ

İnsan yaşam boyu bir şeylere ihtiyaç duyan ve tüketen bir varlıktır. Bu itibarla tüketici konumundaki insanların çok olduğu, arz ve talebin dengesizleştiği bir dünyada, harcama ve tasarruf kültürü de çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler insanların hayata bakışlarını ve yaşam kültürlerini basın yayın ve tv kanallarının etkisi altında kalarak oluşturmakta ve olmayan paranın harcanması durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu bağlamda tutumlu insan tipi, neredeyse geçmiş çağlarda kalmış gibi kabul edilmekte ve “paran kadar harcama yap” mantığı, “kredi itibarın kadar harca” mantığına dönüşerek insanların gelecek on yılları ipotek altına alınmaktadır. Başka bir anlatımla insan, tüketimin kölesi haline gelmiş bulunmaktadır.

İhtiyaç için alış veriş, yerine psikolojinin düzelmesi için alış verişe dönmüştür. İnsanlar yeni açılan veya indirim yapacağını ilan eden mağazanın önünde saatler öncesinden kuyruğa girmekte ve hatta sırada sabahlamaktadır. Yeni çıkan bir ürünü dünyada ilk almak için şehirler hatta ülkeler aşmakta ve böylece tüketim hayatın merkezine oturarak, yaşamın amacı haline gelmiş durumdadır.

Günümüz insanının ulaştığı bu tüketim çılgınlığından kurtulması nasıl mümkün olacaktır?

Kur’an ve Hadislerde ifade edilen mal, zenginlik ve tüketim insanlar arasında bir ayrıcalık olarak ele alınmamış aksine, ihtiyaç sahibi insanlara ulaşmak için bir gerekçe olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamberin hayatında insanlara zenginliklerine göre itibar ettiğine dair herhangi bir söz ve davranış bulmak mümkün değildir.

¹ Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, e-posta: osmanmutluel@gmail.com

Bu amaç çerçevesinde Kur'an, meşru olmayan tüketimi ve özellikle diğer insanlara gösteriş yapmak için harcama yapmayı yasaklar. Bu doğrultuda Kur'an'da ifade edilen şekliyle mallarını insanlara gösteriş için harcadığı, Allah'a ve ahret gününe inananları Allah sevmez..." (Nisa, 4/38) ikazını yapar. Çünkü insanın gösteriş için yaptığı her harcama, metanın çirkinleşmesi anlamı içerir. Aynı çirkinlik, metanın ölçüsüz bir şekilde harcanması durumunda da ortaya çıkar. Bu konuda Kur'an, "Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açıp tutumsuz olma, yoksa pişman olur açıkta kalırsın" (İsra, 17/29) ayeti ile "Onlar, harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne kısarlar; (harcamaları) ikisi arasında orta bir yoldur". (Furkan, 25/67) ikazını yaparak, harcama konusunda orta bir yol takip edilmesi tavsiyesinde bulunur. İnsanın ihtiyaçları açısından bakıldığında, normal ve helal olan her türlü ihtiyacın giderilmesi konusunda, Kur'an'ın herhangi bir engellemesi ve yasaklaması söz konusu değildir. Hatta bu ihtiyaçların giderilmesi konusunda teşvik vardır. Bu anlamda "Ey Âdemoğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. Takva elbisesi... İşte o daha hayırlıdır"(Araf, 7/26) ayeti, hem giyinme ve hem de süslenme açısından insanlara genişlik ortaya koyarken, takva elbisesinden söz ederek de, aslında aşırılıklardan kaçınma ve yasak alana girmekten alıkoyma amacı güder. "De ki: Allah'ın kulları için yarattığı güzelliği, rızkın iyisini, temizini yasaklayan kim?"(Araf, 7/32) ve "Kendilerine neyin helal kıldığını sana soracaklar. De ki: Hayatın bütün güzel şeyleri size helaldir"(Maide, 5/4) ayetlerinden de açık bir şekilde anlaşılacağı üzere, helal olan her meta, aslında inananlar için güzeldir ve elde edilmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ancak ana prensip olarak israf amaçlı kullanılmaması, haram yoldan elde edilmemesi ve harama vesile olmaması gerekir. Kur'an, "Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz, çünkü Allah israf edenleri sevmez" (Araf 7/31) ayeti ile insanların harcamalarına israf sınırını koyar. Bu sınır sayesinde insanların lüzumsuz harcama yapmalarını önler. Ancak harcamada israf etmemek, ihtiyacı oranında harcama yapmak, insanların beğeni duygularına sınırlama anlamına gelmez. Çünkü insan, yaptığı harcamada ihtiyacını giderirken aynı zamanda beğendiği şeyi almakta serbest bırakılmıştır. Bu, insanın beğendiği ve hoşuna giden nesneyi satın alırken, ihtiyacı kadar alacak anlamına gelir. Bu anlayış, İslam düşüncesi açısından, tüketim toplumu içinde insanın kendini kaybetmesini önleyecek, bir başka deyişle, insanı mutlu edecek bir anlayıştır. Hadislere baktığımızda ise meta/mal kavramı ve tüketim anlayışı, Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu anlayışı çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre herhangi bir metanın dinen uygun olarak kullanılması, çalıntı olmaması, cimrilik etmeden ve aynı zamanda israfa da kaçmadan kullanılması yanında, başka bir insana gösteriş malzemesi olarak da kullanılmaması istenir. Bu konuda Hz. Peygamber'den "Size cehennem ehlini haber vereyim mi? Bunlar kaba, cimri ve kibirli kimselerdir"(Buhari, Edep, 61), "Cennete ne zengin cimri ne de kaba ve merhametsiz(bir kimse) girer" (Ebu Davud, Edep 8 (4801)) hadisleri cimrilik eden insanlar açısından oldukça ilginçtir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, cömertliği tavsiye etmiş ve israftan kaçınılması gerektiğini belirtmiş ve harcamalarda tevazu içinde hareket edilmesini öğütlemiştir. Nitekim "Bir kimse, gücü yettiği halde mütevazı davranarak lüks elbise giymeyi terk ederse..." (Ahmed b. Hanbel, III/338-339) şeklinde devam eden hadisinde, o kimsenin kıyamet günü dilediği elbiseyi giymede serbest bırakılacağını anlatarak, insanların harcamalarında lükse

kaçmalarını önlemeye çalışmıştır. Yine Hz. Peygamber kendinin ve ailesinin rızkını yetecek miktarda olması için “Allah’ım! Muhammed ailesinin rızkını kendilerine yetecek kadar ihsan eyle” (Buhari, Rikak; 14) şeklinde dua ederek, rızık konusunda orta bir yol tutmayı tavsiye etmiş ve bizzat kendi hayatında örnek olmuştur. Bu anlamda Müslüman kimliğe sahip bir insan için, gerek Kur’an ve gerekse hadislerde ifade ve tavsiye edilen duruşun, mal ve servetini helal yoldan kazanmasıdır. Aynı şekilde Kur’an ve hadislerde ifade edildiği şekilde, malın geçici bir meta olduğunu bilmesi, cömert olması, israftan kaçınması, tüketim ve harcamalarında orta yolu tutması, sahip olduğu malı Allah’ın haram kıldığı alanlarda kullanmaması, kişi malın emrinde değil, malın kendi emrinde olduğu bir hayat yaşaması tavsiye edilmiştir (Sancaklı, 2004; 296-300).

2. TÜRK İSLAM FİLOZOFLARINA GÖRE TÜKETİM AHLAKI

İslam filozofları açısından hayatın anlam kazanmasının temel noktası, insanların gerek ekonomik gerek sosyal ve gerekse dini hayatlarında orta yol anlayışı üzerine kurulu bir hayat yaşamaları tavsiyesinde yatmaktadır. Bu anlayış hemen hemen tüm İslam filozoflarında mevcuttur.

Farabi, insanların herhangi bir sanat elde etmeden önce, düşünsel açıdan erdemleri öğrenmesi gerektiğini belirtir. Çünkü düşünce olarak erdemlerden haberdar olmayan insanların, geçimlerini temin etmeleri için seçtikleri sanatın herhangi bir önemi olmadığı gibi, kişinin tek amacı para kazanmak ve geçimini temin etmek olacaktır. Ancak böyle bir sanat icra edilirken, o sanat için gerekli erdemleri de öğrenmeli ki, o zaman yaptığı işin hakkını versin. Kişi yaptığı işi bir sanata dönüştürebilsin (Farabi, 2012; 77). Başka bir ifade ile kişi, hangi işi yaparsa yapsın, o işi niçin yaptığının farkında olmalı ve hakkını nasıl vermesi gerektiğini düşünebilmelidir. Bu düşünce, aynı zamanda yapılan işin felsefesini kavramak anlamı içermektedir. Yani insan yaptığı işi, niçin ve hangi amaçla yaptığının sorgulamasını yapabilmelidir. Ancak o takdirde işini hakkıyla yapabilir.

Farabi (872-951), meta estetiği açısından insanların sahip oldukları filleri bir ahlak sorunu olarak ele alır. Bu açıdan ona göre, insanın fiziki bünyesinin yetkinliği ahlakın yetkinliği gibidir. Örneğin sağlık elde etme açısından kullanılan şeyler ancak “orta” bir seviyede olduğunda sağlık elde edilebildiği gibi (Farabi, 2005; 167), ekonomik açıdan da insanların “orta” olan bir seviyede harcama yaptıklarında yetkinliğe ulaşmaları mümkündür. Bu açıdan “cömertlik” fiili ele alındığında, cömertliğin parayı saklama ile harcama arasında orta bir durumla oluşacağı görülmektedir. Saklamada aşırılık ve harcamada eksiklik, kötü bir ahlak olan cimriliği oluşturmakta, bunun tersi olan harcamada fazlalık ve saklamada eksiklik ise israfi ortaya çıkarmaktadır. (Farabi, 2005; 170).

Bir başka İslam filozofu olan İbn Miskeveyh (940-1030)’e göre, insan yaşamının bir anlamı olmalıdır. İnsan, yaşadığı süre içinde yaptığı her şeyi bir amaca yönelik olarak yapmalıdır. Hayatın bu amacını kavrayabilmek için insandaki düşünce gücünün sağlam olması gerekmektedir. Filozofumuza göre eğer insanda düşünce gücü sağlam değilse, o insan düşünce açısından hayvan düzeyindedir. Akli düzeyi düşük olan bu insanların utanması da eksiktir.

Bundan dolayı amaçlarına ulaşabilmek için, karanlıklardan ve kimsenin görmediği yerlerden yararlanırlar. Böylece zevklerini tatmin etme yoluna giderler (İbn Miskeveyh, 1983;50).

Aklı gücü tam olan insanların bu eksiklikleri tanınması ve kendini bunlardan koruması gerekir. Bunun için insanın zorunlu ihtiyaçları vardır. Bunlar; beslenme, giyinme, karşı cinsle ilişki içinde olmaktır. İnsan zorunlu ihtiyaçlarını elde ederken dengeli olmalıdır. İnsanın mükemmellik kazanması için yeteri kadar beslenmesi yanında bu beslenmeyi zevk olarak değil, zevkli bir hayatın temeli olması amacıyla yerine getirmesi gerekir. İnsanın beslenmesinde zorunlu ölçü, insanın bayağılık ve cimrilikle vasıflanamayacak ölçüde olmalıdır. Diğer taraftan insanın giyinme ihtiyacı, kendini soğuktan-sıcaktan koruma ve vücudunu örtme amacı gütmelidir. Yine bu ihtiyacı giderirken, insan aşırılıktan ve cimrilikten uzak olmalıdır (İbn Miskeveyh, 1983; 51).

İbn Miskeveyh'e göre mal yaşamın bir parçasıdır. Hatta zorunlu olarak bulunması gereken bir metadır. Ayrıca hikmet ve fazileti ortaya koymak için de yararlıdır. Ancak herhangi bir malı, meşru yoldan kazanmak isteyen kişi çeşitli zorluklarla karşılaşır. Çünkü herhangi bir hile katmadan, yalan söylemeden, dürüstçe alım satım yapmak ve mal kazanmak oldukça zordur. Buna karşılık bu gibi faziletlerle dikkat etmeden tapılan alış verişte daha çok mal kazanma şansı vardır. Bu durumda insan dürüst bir ticaret yaparak az ama helal yoldan mal kazanmayı tercih etmelidir (İbn Miskeveyh, 1983; 101).

İbn Miskeveyh'e göre insanın temel ihtiyaçlarını gidermesindeki en önemli ölçü, kişinin yaptığı işi başkasına anlattığı zaman utanmaması, diğer insanlardan gizleyerek yapmaması ve aşırılıklardan uzak olmasıdır (İbn Miskeveyh, 1983; 51).

Filozofumuz bu ölçüyü elde etmenin yolunun ancak eğitim olduğunu belirtir. Ona göre bu eğitim insana çocuk yaştan itibaren verilmeye başlanmalıdır. Önce dini terbiye verilmesi, daha sonra herhangi bir işte, alışkanlık kazanıncaya kadar ödev ve görevlerini yapmasını gözetmek gerekmektedir. Yine çocuğun ahlak kitaplarında belirtilen güzel davranışların nedenlerini kendi dünyasında kavraması, aritmetik ve geometri öğrenmesi ile mümkün olacaktır (İbn Miskeveyh, 1983; 52). Bu ölçünün oluşması aynı zamanda insanda eşyaya karşı tutumun ve eşyanın kullanım amacının oluşması için eğitim ve öğretime ihtiyaç vardır. Bundan dolayı çocuklara küçük yaştan itibaren, kendi menfaatine ve zararına olan şeyler hakkında bilgi verilmelidir. Bu bilginin davranışa dönüşmesi için dikkatle takip edilmeli ve o fiile alışkanlık kazanıncaya kadar tekrar yaptırılmalıdır (İbn Miskeveyh, 1983; 52).

Gazali (1058-1111) açısından mal/meta kavramı, daha çok tasavvufi ekollerin bakış açısına yakındır. Çünkü ona göre dünya ve içindekiler, herhangi bir değere sahip değildir. O dünyanın Allah'a giden yolları kapadığı için Allah'a, Allah'ın dostlarına karşı türlü türlü süslerle kendine bağlaması ve Allah'tan uzaklaştırmaya çalışması ile Allah'ın dostlarına, ebedi saadetten mahrum bırakması ile Allah'ın düşmanlarına da düşmanlık etmektedir (Gazali, 1975; III/451). Aynı zamanda dünya, istenmesi için süslenen ancak evlendikten sonra kocasını öldüren bir eş gibidir. Ayrıca dışı süslü, içi pislik doludur (Gazali, 1975; III/481). Gazali'ye göre, dünyanın en büyük fitnesi servettir. Çünkü servet, sonu hüsrana olan azgınlığa sebep olmaktadır (Gazali, 1975; III/512).

Ancak Gazali, malın her ne kadar değeri olmadığını ifade etse de, servet edinmenin hikmetini, maksadını, afet ve çeşitli tuzaklarını bilmek gerektiğini belirtir. Ona göre, malın kendisi, ne hayır ne de şerdir. Malın hayır ve şer olması, harcayan kimsenin durumuna göre değişir (Gazali, 1975; III/521). Bir şeyin fayda, maksat ve gayesini bilip o şeyi o amaç için kullanan kişi güzel bir yol izlemiş olur (Gazali, 1975; III/522).

Gazali'ye göre hayırlı olan servet, insanı ahiret saadetine ulaştıracak fiilleri gerçekleştirmesi konusunda yardımcı olan servettir. Çünkü Gazali'ye göre insan, bedenini temiz ve sağlıklı olması için harcama yapmalı, hayatını devam ettirebilmesi için beslenmelidir. Neslini devam ettirebilmek için evlenmelidir. İşte bu sebeplerden dolayı mal, hayır olarak kabul edilen bir alettir. Ancak servet kötülükler için kullanılır, kişide isyana yol açarsa, o zaman kötülük için bir alet olmuş olur. Bu amaçla Gazali, insanın yeteceği kadar servet edinmesini tavsiye eder. Fazla servet kişiyi bilmeden helake götürür (Gazali, 1975; III/522).

Gazali mal konusunda insanın üzerine düşen görevler olduğunu belirtir. Bunlar:

1. Kişi, maldan amacın ne olduğunu bilmelidir. Malın niçin yaratıldığını ve neden ihtiyaç olduğunu bilmelidir ki, onu kazansın. İhtiyacıdan fazlasını elinde tutmasın ve lüzumsuz yere harcamasın (Gazali, 1975; III/580).
2. Malı kazanırken haram yoldan kazanmamalı ve kazançlar şüpheli olan insanlardan uzak durmalıdır. Hatta mekruh olan şeylerden bile servet kazanma konusunda dikkatli olmalıdır.
3. Kişi kendi ihtiyacına göre kazanacağı miktarı tayin etmelidir. Bu miktarın ölçüsü asli ihtiyaç olarak kabul edilen yiyecek, giyecek ve meskenden ibarettir. Bu üç konuda harcamalarda aşağı, orta ve üst olmak üzere üç kademeli harcama söz konusudur. Bunlardan orta olan harcama tercih edilmelidir.
4. Malı kazanırken helal yoldan kazanma konusunda dikkat ettiği gibi, harcarken de helal yollara harcamalıdır. Çünkü haksız kazanç ile haksız harcama arasında fark yoktur.
5. Mal ile helal olarak her ne yaparsa yapsın, mutlaka güzel niyetle yapmalıdır (Gazali, 1975; III/581).

Nasiruddin Tusi (1201-1274), uzlet içinde veya dağ yarıklarında yalnız yaşama ve dünyadan el etek çekme anlayışına sahip olan insanların yaşamlarının iyi bir yaşam türü olmadığını ortaya koyar ve bu tür bir yaşam ile vahşi yaşamı iki aşırı uç olarak ele alır. Çünkü uzlet etmede, Allah'ın insanlar için helal saydığı metanın reddedilmesi söz konusu olurken, vahşi yaşamda da aynı şekilde Allah'ın insanlara vermiş olduğu nimetlerin yerli yerinde kullanılmaması söz konusudur. Tusi açısından her iki durum aşırılık olarak değerlendirilir ve bu durumda insan kendine zulüm etmiş olur. Aynı durum hem halkın yardımına muhtaç olan ve hem de bu yardım yolunu kapatan, kendilerine tevekkül ehli olarak ifade eden insanlar için de geçerlidir. Ayrıca ibret aldıkları iddiası ile yurt edinemeyen ve şehir şehir gezerek hayatlarını geçiren kimselerde bu sınıf içinde kabul edilir (Tusi, 2007; 245).

Bu itibarla Tusi, bireyin bekası için gıdaya ihtiyacı olduğunu belirtir. Ancak insanoğlunun gıdası, diğer canlıların gıdaları gibi direk doğadan alınıp ihtiyacın görülmesi söz konusu olmadığı için, gerekli olan gıdanın mutlaka temizlenmesi, ayıklanması, pişirilip, öğütülmesi

² Tusi'ye göre, kişinin harcama yaparken dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bunlar: ev ehlinin geçiminde bir bozukluğa yol açmamak, dinen verilmesi gereken (tasadduk) yerlere vermek, cömertlik yaparken kişilerin onurlarına dokunacak davranışlardan sakınmak, cimrilik ve hırs gibi erdemsizlikten kaçınmaktır.

gerekmektedir. Bunların yerine getirilebilmesi için, sürekli olarak yardımcıları, çocuklara ve eşe ihtiyaç olduğunu belirtir. Bu amaçla Tusi evin rükünleri olarak ifade ettiği ve olmazsa olmazının beş olduğunu belirtir. Bunlar: Baba, anne, çocuk, hizmetçi ve azıktır (Tusi, 2007; 188).

Bu beş rüknü bir arada tutması için gerekli olan şey, evdir. Ev yaparken, evin temelleri sağlam, tavanları yüksekçe ve evin içinde dolaşanlara herhangi bir zorluk olmaması için, kapıların geniş olmasına dikkat edilmesi gerekir. Erkek ve kadın misafirlerin oturmaları için ayrı odalar bulunmalıdır. Her bir mevsimin durumuna göre oturma yerleri oluşturulmalıdır. Ayrıca kiler olarak kullanılacak yerlerin, sel, haşere ve hayvanlar ile hırsızların ulaşamayacağı kadar yüksek bir yerde oluşturulmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca meskenin depremlere dayanıklı olması yanında, depremde kullanılmak üzere geniş bir avlu veya alan bırakılmalıdır (Tusi, 2007; 191). Tusi, yapılacak evde olması gereken asgari sağlamlık ve genişliğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu özellikler için harcama yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle erzak depolama yerine para tasarrufu yapılarak, gerekli olan şeylerin ihtiyaç olduğu zaman satın alınmasında fayda olduğunu belirtir. Böylece insan nerede olursa olsun, eğer parası varsa, her türlü erzakı satın alır ve ihtiyacını görme imkânına kavuşmuş olur (Tusi, 2007; 193).

Tusi'ye göre mal; ya ticaret veya herhangi bir sanatla kazanılarak elde edilir ya da miras ve hediye yoluyla elde edilir. Kişiler mal kazanırken, zorbalıktan, ölçü ve tartıda farklılık, dolandırıcılıktan kaçınmalıdır. Aynı zamanda yüzüzlük yaparak, soytarılık ve kendini alçaltıcı bir şekilde para kazanma yoluna gitmemelidir. Dikkat edilmesi gereken başka bir şey de, daha güzel ve toplum tarafından daha iyi kabul edilen bir sanatı yapabilme kabiliyeti varken, daha aşağı sanatla geçimini temin etmemelidir. Bu bağlamda Tusi, sanatları, vezirler gibi danışılma makamında olanla, yazıcılık, yıldız bilimi, belagat sahibi olmak, tıp, muhasebe, yer ölçümü, komutanlık, sınırları idare etme gibi kuvvet ve yiğitlikle ilgili olan sanatlara üstün sanatlar; tefecilik, ihtikâr, sihir gibi sanatları alçak sanatlar olarak kabul eder. Bu iki sanat derecesi arasında kalan sanatları da orta sanat olarak sınıflandırır (Tusi, 2007; 193-194).

Tusi'ye göre insan yapmakta olduğu sanatta, kişi sanatında ilerleme ve olgunlaşma isteğinde olmalı ve derece olarak daha düşük bir sanata razı olmamalıdır. Bununla birlikte mal kazanırken dikkat etmesi gereken daha önemli olan husus, kişinin rızık temininde hırs, tamah, kötülükleri işleme ve önemli işleri atıl bırakmaktan sakınmasıdır. Kişilerin birbirlerine üstünlük kurmak, büyülenmek, başkasını bir şeye zorlamak, arsızlık, kötü nam, itibarını harcamak, namusunu kirletmek gibi işlerden elde edilen maldan, çok miktarda olsa bile, kaçınması gerekir (Tusi, 2007; 194).

Tusi'ye göre, kişinin harcama yaparken dikkat etmesi gereken hususlar vardır. Bunlar; ev ehlinin geçiminde bir bozukluğa yol açmamak, dinen verilmesi gereken (tasadduk) yerlere vermek, cömertlik yaparken kişilerin onurlarına dokunacak davranışlardan sakınmak, cimrilik ve hırs gibi erdemsizlikten kaçınmaktır²(Tusi, 2007; 195).

Tusi mal harcamayı sınıflandırmaya tabi tutar. Buna göre harcamalar:

- a- Sadaka ve zekât gibi, din yolunda harcama,
- b- Hediye, armağan, hayır işlerinde, eli açıklık ve cömertlik ederek harcama,
- c- Erzak, giysi ve diğer türden olan ev masrafları gibi ihtiyaçlar için harcama
- d- Kendi canı, malı ve namusunu korumak için zalimlere ve sefihlere verilerek yapılan harcama olmak üzere dört başlıkta toplanabilir (Tusi, 2007; 196).

Tusi, kişiye harcamalarında orta yolu bulmasını tavsiye eder. Ancak bu harcamalardan sadece kendi namusunu koruma yönünde israfa daha yakın olması gerektiğini belirtir. Çünkü avam, israftan yana tavır alır. Havas ise cimrilikten yana tavır alır. Konu namus olunca, özellikle avam sınıfındaki insanların dedikodusundan kurtulmak için israfa yakın olmalıdır (Tusi, 2007;197-198).

Görüşlerinin büyük çoğunluğunu Tusi'den almış olan Kınalızade Ali Efendi (1510-1572), insanların fazilet ve rezilet arasında yaşadığını belirterek, kişi adalet kavramından ayrıldığı zaman doğru, adil ve güzel yaşamını ortadan kaldırdığını belirtir. Bu anlamda cimrilik, "dinen vacip veya mürüvvet yüzünden münasip olanı, gücü yettiği halde vermemektir" (Kınalızade, trz, s:298) şeklinde tanımlar ve kişinin üzerine farz olan zekât ibadetini yerine getirmemesini örnek gösterir. Ayrıca mürüvvet açısından terki ise, bir şahsın mal ve para yönünden zengin olmasına karşın, kendi akrabalarından fakir ve muhtaç durumda olan birine yardımda bulunmamasını örnek verir (Kınalızade, trz; 299). Bu tanım eşyaya karşı aşırı hırs içinde bulunmak anlamı içermektedir. Bunun diğer bir aşırı yönü de israftır. Kınalızade'ye göre malla ilgili olarak, kişinin ne israf ve ne de cimrilik içinde olmamasıdır. Başka bir deyişle kişi, adalet içinde kalmalı ve gerektiği zaman gerektiği şekilde, doğru davranış içinde olmalıdır. Kınalızade bunu, kişiye göre fazilet olarak ifade eder. Yani insanın kendine göre orta olanı bulabilmesidir. Çünkü faziletler her şahsa göre farklılık arz eder. Duruma ve vakte göre de değişir. Ayrıca bir insana göre fazilet sayılan bir şeyin, başka bir insana göre fazilet olması mümkün olmayabilir (Kınalızade, trz; s. 124). Aynı zamanda kişi, bu davranışı meleke haline getirebilmelidir. Çünkü meleke haline gelen bir davranış huy olarak ortaya çıkmış demektir ve devamlılık arz eder. Kınalızade bu duruma örnek olarak, bir kimsenin ara sıra bolca verme ve iyilik etme gibi bir durumunu gösterir. Çünkü bu durum nadiren meydana gelmektedir. Bu açıdan, huy olarak kabul edilmez (Kınalızade, trz, s.92). Ayrıca cömertlik fazileti, dünyevi bir maksat ve çirkin bir isteğe bağlı da olmamalıdır (Kınalızade, trz; s.132). Bu durumda cömertlik, cömertlik olmaktan çıkar, gösteriş ve riya rezaleti haline dönüşür.

Kınalızade, alış verişte değişmeyen bir cevherin gerekli olduğunu, bunun da dinar yani para olduğunu ifade eder. Ona göre para, insan hayatını kolaylaştıran bir unsurdur. Çünkü yolculuğa çıkan kinse, yanına para aldı mı, her türlü ihtiyacını gittiği yerde karşılama imkânına kavuşmuş olur. Böylece yolculuğu süresince yük taşımaktan, zahmet çekmekten kurtulmuş olur. Para değeri açısından insanlara çok sevimli geldiği için, onu en değerli yerlerinde saklarlar. Aynı zamanda evlerinde depolandığı zaman kısa sürece bozulan yiyecek maddelerini depolamadan elde etme imkânına kavuşmuş olur. Böylece para, insan hayatını kolaylaştıran bir unsurdur (Kınalızade, trz; II/23).

Kınalızade insanın elde ettiği ve kazandığı mal için üç durumdan söz eder. Bunlar kazan-

ma, koruma ve harcamadır. Kazanma ameliyesi, ya ticaretle, ya sanatla ya verasetle veya ziraatla yapılır (Kınalızade, trs; 2/24). Herhangi bir metayı kazanma aşamasında, kişinin zulüm ve haksızlıktan uzak durması yanında, maskaralık ve dilencilik gibi düşüklük ifade eden uygunsuz yollarla elde edilmemesi gerektiğini ifade eder (Kınalızade, trs; 2/25).

Kınalızade'ye göre, herhangi bir sanatla meşgul olan kimse, o sanatı müşteriye memnun edecek şekilde, tam ve sağlam yapmalıdır. Aldatma ve gizli hileden uzak durması da üzerine borçtur. Bir müşterinin hayır duası Ahiret kurtuluşunun gereği ve rızkının bereketinin sebebi. Bedduası da Ahiret fesadını ve bereketin mahvını hazırlar (Kınalızade, trz; 2/26-27). Ayrıca mal ve para kazanmada dikkat edilmesi gereken şeyler konusunda ifrat ve tefritten sakınmak, adalete götürür. Gasp ve haksızlıkla kazanılan mal, çok gibi görünse de aslında azdır. Ancak helal yoldan kazanılan mal, az gibi görünse de aslında çok, bereketli ve değerlidir (Kınalızade, trz; 2/27).

Kınalızade insanların gelir gider dengesini iyi korumaları gerektiğini belirtir. Buna göre malı muhafaza etme konusunda kişinin gideri, gelirinden çok veya aynı seviyede de olmasına özen göstermek gerekir. Çünkü kişinin harcaması kazancından çok olursa, geçim sıkıntısı içine düşer ve huzuru kaybolur. Aynı şekilde kazancı ile harcaması eşit miktarda olursa, ilerideki günlerde herhangi bir kıtlık, darlık, yoklukla karşılaştığında da sıkıntı içine girer ve huzuru kaçar. Böylece başkasına muhtaç duruma düşer. Bu şekilde olmaması için kişi, kazancının bir kısmını kıtlık veya ihtiyaç zamanlarında harcamak üzere tasarruf etme yoluna gitmelidir (Kınalızade, trs; 2/28).

Yine mal biriktirmek isteyen kişi, her zaman rağbet edilen ve aranan şeye yatırım yapmalıdır. Bu açıdan faydası az olan mallar satın alınmamalıdır. Çünkü satmak istendiği zaman hemen satılmaz ve mal sahibi zarar eder. Yine çok faydalı bir mal da alınıp bekletilmemelidir (Kınalızade, trz; 2/31). Çünkü toplumda çok rağbet edilen ve özellikle ihtiyaç olan malı, satıcı durumunda olan kişi daha çok kar etmek amacıyla saklanmak ve piyasaya vermemek uygun değildir. Bu, günlük hayatta fiyatların artmasına neden olur.

Kınalızade'ye göre mal, artması gereken bir metadır. Bunun için harcama ve yedirme zureti vardır. Eğer insanın sahip olduğu malda artış olmazsa, o zaman maddi durum bozulmaya başlar. Aile içinde anlaşmazlıklar ve para sıkıntıları oluşmaya başlar. Bu da huzur bozulmasına neden olur. Bu amaçla Kınalızade üç öneri ortaya koyar. Bunlar:

1. Aile fertlerini zor duruma düşürecek kadar tasarrufa gidilmemelidir. Aile kendi içinde rahat geçinebilmelidir.
2. Dinen zaruri olan Zekât ve sadakayı terk edilmemelidir.
3. İnsanlar arasındaki ırza ve insanlığa zarar vermemek, hasislik ve cimrilikle şöhret yapmamalıdır (Kınalızade, trz:2/27-28)

Kişi malını harcarken dikkat etmesi gereken esaslar vardır. Kınalızade bunları şöyle ifade eder;

1. Harcama, ne kazançtan çok olmalı ne de eşit durumda olmalıdır. Kazaç her zaman harcamadan çok olmalıdır. Fazla olan kısım, ihtiyaç zamanlarında harcamak için tasarruf edilmelidir ki, kazancın azaldığı zamanlarda başkasına muhtaç duruma düşmesin. Bu açıdan bakıldığında zekatı verilmiş olan malın tasarruf edilmesi kınanacak bir durum değildir (Kı-

nalızade, trz; 28).

2. Tasarruf etmek istediği mal, kişinin idare edemeyeceği bir durumda olmamalıdır. Örneğin şehirde oturan bir kimse tasarruf etmek amacıyla köyden tarla alıp ekip biçmeye kalkmamalıdır. Böyle bir durumda malına sahip çıkması zor olacağı için her zaman zararla karşı karşıya kalabilecektir.

3. Tasarruf ederken her zaman değerli kalan ve her insanın satın almak isteyeceği bir mal üzerinden yapılmalıdır (Kınalızade, trz; 2/30-31).

Mal sahibi hem normal harcamada ve hem de hayır işleri için yaptığı harcamada gösteriş, şöhret ve övünme amacı gütmemelidir. (Kınalızade, trz; 2/32). Harcama yapan kişinin dikkat etmesi gereken bir başka husus, ister kendi ailesi, çocukları, hizmet edenleri ve diğer yakınları gibi bakım ve harcamaları üzerine görev olsun; isterse arkadaşları ve fakirler gibi bakımı üzerine görev olmasın, yaptığı harcamalarda, ima ve işaret yolu ile bile olsa, harcama yaptığı kişilere karşı minnet ve sitemde bulunmamalıdır (Kınalızade, trz; 2/34).

Yine Kınalızade'ye göre mal sahibi malın bir kısmını tasadduk ederken; Allah rızası için vermeli, vermede acele etmeli, verirken gizli vermeli, verdiği miktarı çok kabul etmeyip az verdiğini düşünmeli, vermeyi devamlı yapmalı, kime verdiğini bilmemelidir. (Kınalızade, trz; 2/37-38).

Son yüzyılın yetiştirdiği önemli âlimlerimizden olan Ahmet Hamdi Akseki, mülk edinme ve o mülkün tasarrufu ile ilgili görüşlerini beyan ederken, önce mülkün çalışarak ve bedel ödeyerek hak edilmesi gerektiğini, sorumluluğun kabullenilmesi ve malda tasarruf etme vekâleti (veraset) bulunması gerektiğini ifade eder. (Akseki, trz, 322). Ayrıca mubah konumunda olan herhangi bir malın, elde edilebilmesinin ilk şartı (ihraz) kazanmaktır. Bu, kişinin hakkı olmayan bir malı ele geçirme gibi bir girişimini önler. Böylece mülk meşru yoldan, hak ederek elde edilmiş olur (Akseki, trz; 323).

Akseki, fazilet ve reziletleri ele alırken, fazilet olarak, “kendisi ile muttasıf olan iki vücut arasında bir ahenk ve fark meydana getirmek şanından olan, ruhi seciye ve hasletlerdir” (Akseki, trz; 192) tanımını yaparak, bütün faziletlerin güzel fiillerden oluştuğunu belirtir. Ayrıca adalet içinde yaşayan bir topluluğun bütün fertleri faziletli olursa, her biri haddini bilerek ve hakkını tanıyarak diğer insanların hak ve hukukuna tecavüz etmeyeceği için, aralarında mutlaka yardımlaşma ve dayanışma meydana geleceğini belirtir (Akseki, trz; 193). Faziletleri de Hikmet, Şecaat, İffet ve Adalet olarak tanımlar (Akseki, trz; 195)

İnsanda bulunan ruhi kuvvetlerin terbiyesi, tabiatların güzelleştirilmesi ve faziletlerin insan ruhunda yer edebilmesi için takip edilmesi gereken en iyi yolun, “mutedil olma kanunu” olduğunu belirten Aksekili, bu kanunun insanın her türlü istek ve alışkanlıklarına karşı ifrat ve tefritten kaçınmakla işlerlik kazanacağını ifade eder (Akseki, trz; 194).

Ona göre örneğin cömertliğin fazilet olabilmesi ancak itidale uyma şartına bağlıdır. İtidale uymayan harcamaların hiç biri cömertlik olarak değerlendirilemez (Akseki, trz; 194). Bu durumda cimrilik ve israf ortaya çıkmış olur ki, bu iki sıfat, aynı zamanda rezilet olarak kabul edilir.

Cömertlik fazileti aynı zamanda, insan nefsinde bulunan mala karşı aşırı ilgiyi kırar ve insanların cimriliğe düşmelerini önler. Bir başka açıdan bakıldığında mal ile nasıl mücadele

edileceğini öğretmiş olur (Akseki, trz; 197). Bu tavır aynı zamanda Müslüman kimliğine sahip olan bir insanın, mala karşı nasıl tavır alması gerektiğini açıklamaktadır.

3.SONUÇ

Türk-İslam filozoflarının, özellikle günümüzde oluşmuş olan tüketim çılgınlığına çare bulduklarını söylemek, elbette mümkün değildir. Ancak insanların harcama kültürlerini oluşturmada, yaşam felsefesine sahip olmaları konusunda, özellikle kendi yaşadıkları zaman dilimi içinde, insanların nasıl davranması gerektiği konusunda çeşitli bilgiler vermeleri açısından son derece önemli katkıları olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda önce yapılması gereken şey, her Müslümanın kendi maddi durumunu gözden geçirmesidir. Yıllık ne kadar harcama yapabilir ve bu harcamada hangi çeşitlilik göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca aileyi oluşturan bireylerin ihtiyaçları ile aile bireylerini bir arada tutan bir eve sahip olmayı, öncelikli harcama kalemleri haline getirmelidir.

Görüşlerine yer verdiğimiz filozofların tümüne göre, kişiler harcamalarında “orta yolu” takip etmelidirler. Her türlü ihtiyaç için, herhangi bir aşırılığa kaçmadan, başka bir anlamla, ifrat ve tefritten uzak kalınması gerektiği belirtilmiştir.

Kişiler harcama ve tasarruf yaparken bazı konularda dikkatli davranmalıdır. Bunlar:

1. Kişi mal kazanırken mutlak surette helal yoldan kazanmalı ve herhangi bir hile karıştırmamaya özen göstermelidir.
- 2.Harcama, ne kazançtan çok olmalı ne de eşit durumda olmalıdır. Kazanç her zaman harcamadan çok olmalıdır. Fazla olan kısım, ihtiyaç zamanlarında harcamak için tasarruf edilmelidir ki, kişi hem kendini ve hem de bakmakla yükümlü olduğu kişileri, kazancının azaldığı zamanlarda başkasına muhtaç duruma düşürmesin. Bu açıdan bakıldığında zekâtı verilmek şartıyla kişi, kazandığı malda tasarruf etmesi kınanacak bir durum olmadığı gibi, teşvik edilen bir durumdur.
- 3.Tasarruf etmek istediği mal, kişinin idare edemeyeceği bir durumda olmamalıdır. Başka bir deyişle tasarruf edilecek mal, tasarruf edenin elinin altında olmalıdır ki, istediği zaman ulaşabilsin. Örneğin şehirde oturan bir kimse, tasarruf etmek amacıyla köyden tarla alarak ekip biçmeye kalkmamalıdır. Böyle bir durumda malına sahip çıkması zor olacağı için, her zaman zararlar karşı karşıya kalabilecektir.
4. Tasarruf ederken her zaman değerli kalan ve her insanın satın almak isteyeceği bir mal üzerinden yapılmasına dikkat edilmelidir.
5. Kişi harcamalarında her zaman orta yolu takip etmeli ve israf ve cimrilikten kaçınmalıdır. Ancak Tusi'nin de belirttiği gibi kişi, gerek kendisi ve gerekse ailesi açısından halkın dedikodularından kurtulmak amacıyla, özellikle ailesi ile ilgili harcamalarında israfa doğru kaymasında mahzur yoktur. Çünkü kişi hem mal sahibi ve hem de aşırı tutumlu davranıyorsa, insanlar onu cimri olarak anlatırlar. Bu yolla bundan kurtulmak mümkündür.
6. Kişi tasarruf ettiği malın zekât ve sadakasını mutlaka gerektiği gibi ödenmelidir.
7. Tasarruf yapma gayesiyle aile fertleri muhtaç duruma düşürülmemelidir.

KAYNAKÇA

- AKSEKİ Ahmet Hamdi, (Tarihsiz), Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı, Ahlak Dersleri, (Sadeleş-tiren: A. Arslan Aydın), Ankara, Nur Yayınları, 3. Baskı.
- BUHARİ (1982), Sahih-i Buhari I-VIII, İstanbul, Çağrı Yayınları.
- CANAN İbrahim (1992), Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi, Ankara, Akçağ Ya-yınları.
- FARABİ (1990), Medinetü'l- Fazıla, İstanbul, MEB Yayınları.
- GAZALİ, (1975), İhyau Ulumi'd-din I-IV, (Terc: Ahmet Serdaroğlu), İstanbul, Bedir Ya-yınları.
- İBN MİSKEVEYH, (1983) Tehzibü'l-Ahlak (Çev: A. Şener, İ. Kayaoğlu, C. Tunç). An-kara, KB. Yayınları.
- KINALIZADE Ali Efendi (Trz), Ahlak-ı Alai (1), (Baskıya Hazırlayan: Ahmet Kahra-man), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- KINALIZADE Ali Efendi (Trz), Devlet ve Aile Hukuku (2), (Baskıya Hazırlayan: Ahmet Kahraman), İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser.
- KUR'AN-I KERİM ve TÜRKÇE ANLAMLI (1983), DİB Yayınları, Ankara.
- SANCAKLI Saffet (2004), Hadislerde Fakirlik ve Zenginlik Problemi, İstanbul, Elif Ya-yınları.
- TUSİ Nasiruddin (2007), Ahlak-ı Nasiri, (Trc:A. Gafarov, Z. Şükürov), İstanbul, Litera Yayınları, 2. Baskı.

ORTA ASYA ÜLKELERİNDE ENERJİ TÜKETİMİ VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Mustafa ÖZÇAĞ¹
Hakan HOTUNLUOĞLU²

Özet: Çalışmanın temel amacı, Orta Asya ülkelerinde enerji tüketimi ile dışa açıklık düzeyleri arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Bu amaca yönelik olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan için, 1990-2012 yıllarını kapsayan veriler kullanılarak, panel veri yöntemi ile ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Elde edilen ampirik bulgular, Orta Asya ülkelerinde enerji tüketimi ile dışa açıklık arasında negatif bir ilişkinin bulunduğunu göstermiştir. Bu sonuç, söz konusu ülkelerde dışa açıklık oranı yükseldikçe nihai enerji tüketiminin azaldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, enerji tüketimi, ticari açıklık, Panel Veri Analizi.
JEL Codes: N15, Q40, F10, C23.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ENERGY CONSUMPTION AND OPENNESS IN CENTRAL ASIA: A PANEL DATA ANALYSIS

Abstract: The main purpose of the study is to determine the relationship between energy consumption and the level of openness in the Central Asian countries. For this purpose made an econometric analysis with panel data for Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan for 1990-2012 period. The empirical findings showed that there is a negative relationship between openness and final energy consumption in Central Asian countries.

Keywords: Central Asia, energy consumption, trade openness, Panel Data Analysis.
JEL Codes: N15, Q40, F10, C23.

¹ Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-posta: mustafaozcag@gmail.com

² Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, e-posta: hakanhotunlu@gmail.com.

1. GİRİŞ

Artan insan ihtiyaçlarının karşılanmasına için enerjiye duyulan ihtiyaç da sürekli olarak yükselmektedir. Sanayileşme sürecinin kilometre taşlarından biri olarak kabul edilen sanayi devriminden itibaren büyük bir ivme kazanmaya başlayan enerji tüketimi, ülkelerin gelişmişlik süreçleriyle de paralellik gösterir durumdadır. Enerji, büyüme sürecini besleyen önemli bir anahtar konumundadır. Nitekim enerji tüketimi, dünya üzerindeki toplam üretim düzeyini arttırmış diğer taraftan toplumların refahları üzerinde de olumlu etkiler yaratmıştır. Artan dünya nüfusuna paralel olarak enerji tüketiminde yaşanan bu artışların da devam edeceği öngörülmektedir. Nitekim Uluslararası Enerji Ajansı, 2011-2035 yılları arasında küresel enerji talebinin üçte bir oranında artacağını öngörmektedir. Bu artışın tüm enerji formlarında yaşanacağı belirtilirken, kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil kaynaklı enerjilerin toplam enerji tüketimi içindeki payının %82'den %76 seviyesinde düşmesi beklenmektedir. Enerji tüketimi kadar dış ticaret konusu da ülkelerin büyüme performanslarında önemli rol oynamaktadır. Adam Smith'in Uzmanlaşma Teorisi ve David Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nden günümüze kadar birçok büyüme modelinde dış ticaretin büyüme üzerindeki olumlu etkileri üzerinde önemle durulmuştur. Dış ticaret, verimlilik artışıyla birlikte yeni teknolojilerin de yayılmasını sağlayarak ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yaratmaktadır. Çünkü ülkelerin dünya ile olan entegrasyonlarındaki artış ve rekabet konusundaki iyileşmeler uzun dönemli büyüme süreçleri üzerinde olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle işbölümü, verimlilik, rekabet ve yurtiçi tasarruflar üzerinde ihracatın olumlu etkilerinin yanında, dış ticaret çarpanı kanalıyla milli gelir üzerinde de önemli bir arttırıcı potansiyeli bulunmaktadır.

Dışa açıklık kavramı ise, bir ülkenin ithalat ve ihracat toplamalarının gayri safi milli hasılaya oranı olarak ifade edilmektedir. Bu oran, ülke ekonomisi üzerinde dış ticaretin ağırlığının ne olduğunu ve ülkenin dış dünyaya ne kadar açık olduğunu göstermektedir. Dışa açıklık oranının artması, dış ticaretin ülke ekonomisi içindeki payının arttığını ifade ederken, bu oranın azalması dış ticaretin gayri safi milli hasıla içindeki payının azaldığını göstermektedir. Ülkenin dış dünyayla olan ticari ilişkileri içerisinde, yani ithalat ve ihracat rakamlarının içinde mal ve hizmetler önemli bir yer tutabildiği gibi enerji ticareti de çok ciddi paylara sahip olabilmektedir. Bu bağlamda, bir ülkenin enerji tüketimi ile dışa açıklığı arasında bazı ilişkilerin olabileceği söylenebilir. Dış ticaret rakamları içerisinde enerji ithalatının büyük paylara sahip olduğu ülkelerde, bu ilişki daha anlamlı olması beklenmektedir.

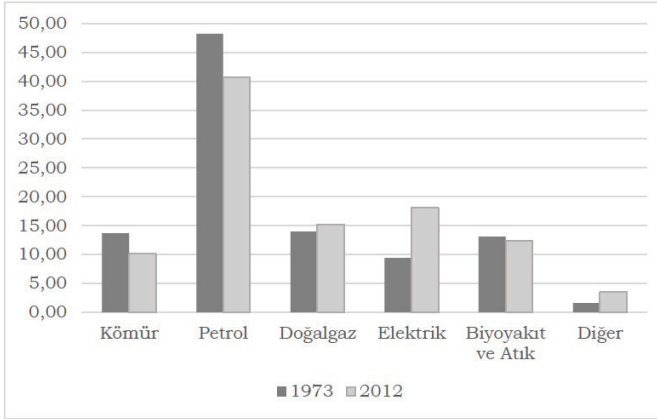
Bununla birlikte, ülke eğer enerji ithalatçısı konumunda ise, ithal edilen enerjinin ülke içinde sektörel kullanımı ve milli gelir yaratmadaki rolü de ilişkinin varlığı ve boyutu açısından oldukça önemlidir. İthal edilen enerji ülkenin toplam enerji tüketimini arttırırken, tüketilen enerjinin büyük kısmının katma değer yaratma kapasitesi düşük olanörneğin konut ve ısınma gibi alanlarda kullanılması, tüketilen enerjinin gayri safi milli hasılaya olan pozitif katkısı da sınırlı düzeyde tutacaktır.

2. NİHAİ ENERJİ TÜKETİMİ ve ORTA ASYA

Enerji, başta kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil kaynaklı yakıtlar olmak üzere birçok kaynak kullanılarak üretilmektedir. Bu üretim sürecinde fosil kaynaklı enerjiler ile güneş, rüzgar, jeotermal ve hidrolik gibi kaynaklardan elde edilen enerjiye “birincil enerji türleri” adı verilmektedir. Herhangi bir birincil enerji türünün çevrim santrali vasıtasıyla elektrik enerjisine ya da başka bir forma dönüştürülmesi yoluyla elde edilen enerjiler ise “ikincil enerji” olarak adlandırılmaktadır. Birincil ve enerji türlerinin çeşitli alanlarda tüketimi ise “nihai enerji tüketimi” adıyla anılmaktadır. Yani enerji türlerinin oldukları şekilde ya da çevrim santrali vasıtasıyla elektrik enerjisi formunda tüketimi nihai enerji tüketimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya genelinde 1973 yılında 4676 mtoe (milyon ton petrol eşdeğeri) nihai enerji tüketimi, 2012 yılına gelindiğinde %92 oranında artış göstererek 8979 mtoe seviyesine ulaşmıştır (IEA, 2014:29). 1973 yılında fosil kaynaklı yakıtların toplam nihai enerji tüketimi içindeki payı %76 iken, 2012 yılına gelindiğinde bu oran %66 seviyesine gerilemiştir. Bu gerileme, nihai enerji tüketimi içerisinde fosil kaynaklı yakıtların azalarak, özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarının payının arttığı anlamına gelmektedir.

Grafik 1:Nihai Enerji Tüketiminin Enerji Kaynaklarına Göre Gelişimi (%)

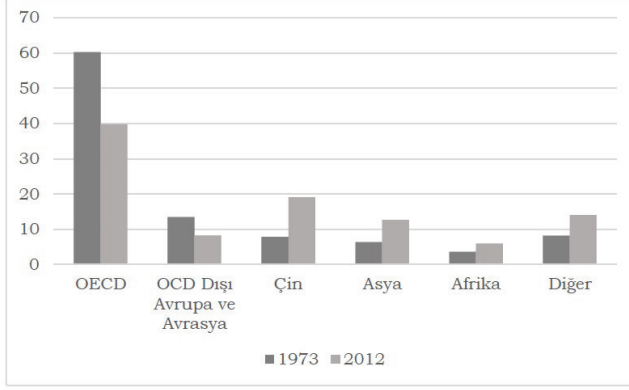
Kaynak: IEA, 2014'ten derlenmiştir.

Grafik 1'den görüldüğü üzere, 1973-2012 yılları arasında kömür ve petrolün nihai enerji tüketimi içindeki payı azalma kaydederken, doğalgazın payı %1, elektriğin payı %8,7 ve diğer kaynakların payı ise %1,9 artış göstermiştir. Diğer enerji kaynakları içerisinde, güneş, rüzgar ve jeotermal gibi yenilenebilir enerji kaynakları yer almaktadır.

Nihai enerji tüketiminin çok büyük bir bölümü, OECD ülkeleri tarafından gerçekleştirilmektedir. 1973 yılında ikinci en büyük nihai enerji tüketicisi grup %13,5 oranıyla OECD dışı Avrupa ve Avrasya ülkeleri iken 2012 yılında dünyanın en büyük ikinci nihai enerji tüketicisi %19,1 oranıyla Çin olmuştur (IEA, 2014:30). Bu durumun Çin'in son dönemde gerçekleştirmiş olduğu yüksek büyüme hızlarının ortaya çıkmasında önemli bir etken oldu-

ğu söylenebilir. 1973-2012 döneminde Çin’de nihai enerji tüketimi %141 artış gösterirken, Çin dışı Asya genelinde bu artış %98 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2:Nihai Enerji Tüketiminin Ülke Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Kaynak: IEA, 2014’ten derlenmiştir.

Grafik 2 açıkça göstermektedir ki; OECD ve OECD üyesi olmayan Avrupa ve Avrasya ülkeleri dışında Çin, Asya, Afrika ve diğer ülke gruplarının nihai enerji tüketimlerinde yükselmeler ortaya çıkmıştır. Diğer grubu; OECD üyesi olmayan Amerika ülkelerinin tüketimini ve uluslararası sivil havacılık ve denizcilik ticareti kaynaklı enerji tüketimini kapsamaktadır.

A.Orta Asya’da Nihai Enerji Tüketimi

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan’den oluşan ve Orta Asya olarak adlandırılan bölge, dünya genelinde ispatlanmış petrol rezervlerinin %3’üne, ispatlanmış doğalgaz rezervlerinin ise %6,2’sine sahip olmaları bakımından enerji alanında önemli odak noktalarından biri konumundadır. Orta Asya ülkeleri içerisinde toplam enerji üretimi açısından Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ön plana çıkmaktadır. 2012 yılında bölgede üretilen toplam 292,84 milyon ton petrol eşdeğeri enerjinin %56,2’si Kazakistan, %23,2’si Türkmenistan ve %19,3’ü de Özbekistan tarafından üretilmiştir (IEA, 2014:50). Bu üç ülke aynı zamanda, Orta Asya ekonomiler içerisinde en yüksek gayri safi yurtiçi hasıllalara sahip ülkeler konumundadır. 2012 yılında Kazakistan’ın gayri safi yurtiçi hasılası 2005 yılı dolar bazında 87,19 milyar dolar, Özbekistan’ın 25,18 milyar dolar

Grafik 3: Orta Asya'da Nihai Enerji Tüketimi*

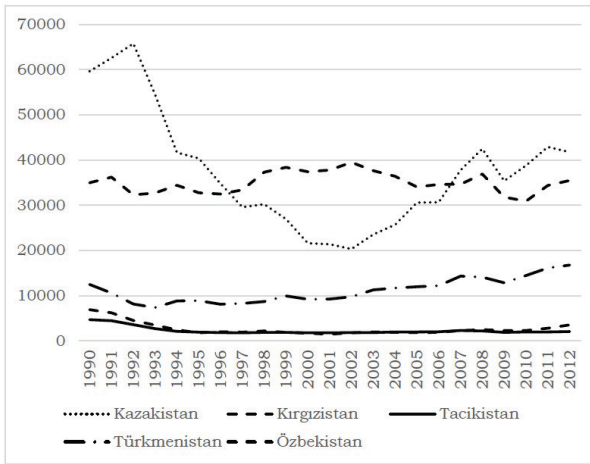

*: Bin Ton Petrol Eşdeğeri cinsinden.
Kaynak: IEA, 2014'ten derlenmiştir.

ve Türkmenistan'ın ise 16,9 milyar dolar seviyesindedir. Tacikistan 3,67 milyar dolar ve Kırgızistan ise 3,21 milyar dolarlık gayrisafi yurtiçi hasıla seviyesine sahiptir (WDI, 2015). Bölge, nihai enerji tüketimi açısından incelendiğinde, 1990-2012 döneminde %16 oranında bir azalmanın meydana geldiği görülmektedir.

Orta Asya genelinde 1990 yılında 118659 btep (bin ton petrol eşdeğeri) olan nihai enerji tüketimi, 2012 yılında 99537 btep değerine düşerek %16 oranında azalmıştır. 1990-1997 döneminde Orta Asya genelinde nihai enerji tüketiminde çok önemli bir daralma mevcuttur. Bu durumun temel nedeni, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlayan ve 1997 yılına kadar devam eden bir resesyon sürecine girmiş bulunmalarıdır. Orta Asya

Grafik 4: Orta Asya Ülkelerinde Nihai Enerji Tüketimi*

*: Bin Ton Petrol Eşdeğeri cinsinden.
Kaynak: IEA, 2014 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

ekonomilerinde yaşanan bu daralmayla birlikte enerji tüketimlerinde ve ekonomik büyüme-lerinde önemli oranlarda düşüşler ortaya çıkmıştır.

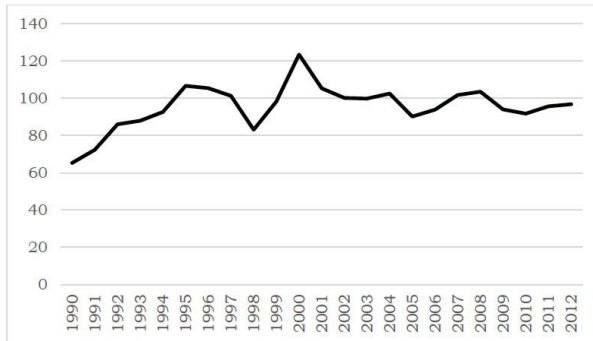
Orta Asya ülkeleri nihai enerji tüketimleri açısından 1990-2012 döneminde ayrı ayrı değerlendirildiğinde, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da önemli oranda düşüşlerin yaşandığı görülmektedir.

1990-2012 döneminde nihai enerji tüketimi Kazakistan'da %30, Kırgızistan'da %48, Tacikistan'da %56 oranında azalma gösterirken, Türkmenistan'da %34 ve Özbekistan'da %1,5 artış kaydetmiştir. Söz konusu dönem boyunca Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın nihai enerji tüketiminde büyük dalgalanmaların görüldüğü Grafik 4'ten açıkça görülmektedir. 1990'lı yılların başlarında bağımsızlıkların kazanılmasıyla birlikte girilen ekonomik daralmanın yaratmış olduğu olumsuz etkilerin nihai enerji tüketimi üzerindeki etkisi söz konusu üç ülkede daha yüksek olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. DIŞA AÇIKLIK ve ORTA ASYA

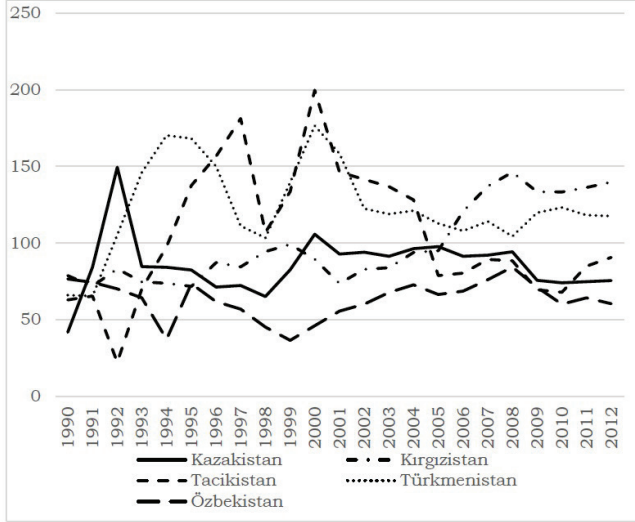
Bir ülkede dış ticaretin Gayri Safi Milli Hasılaya oranı, dışa açıklık oranı olarak adlandırılmaktadır (Kar ve Tatlısöz, 2008:15). Dışa açıklık kavramı; bir ülkenin açıklığını ya da diğer bir ifadeyle dünya ekonomileriyle olan bağlantı gücünü göstermektedir ve temel olarak bir dönemdeki ithalat ve ihracat rakamlarının toplamının aynı dönemin gayri safi yurtiçi hasılasına bölünmesiyle elde edilmektedir. Dışa açıklık, bir taraftan ülkenin ithalat ve ihracatını olumlu yönde etkilerken, diğer taraftan da ekonomiyi olası dış şoklara karşı daha açık hale getirmektedir. Bir ülkedeki dışa açıklık oranının arttırılabilmesi için dış ticaret üzerinde sınırlamalar yaratan gümrük vergileri, kotalar, görünür ve görünmez engeller gibi her türlü engelin kaldırılması gerekmektedir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile Pazar genişlemesi ve üretim artışı sağlanacağından ölçek ekonomilerinden yararlanma şansı doğacaktır. Diğer taraftan, dış rekabete açılma üretim sürecinde maliyet düşürme çabalarını da beraberinde getirecektir. Bu olumlu etkilerine karşılık dışa açıklık, yeteri düzeyde gelişmemiş yerli üreticileri yüksek rekabet karşısında yok edebilecektir. Dışa açıklık artışıyla birlikte, ülkenin dış ticaret hadlerinin çok fazla düşmesi ise ülkenin mallarına olan talebi de azaltacaktır (Kurt ve Berber, 2008:58-59).

Grafik 5: Orta Asya Genelinde Dışa Açıklığın Gelişimi

Orta Asya genelinde 1990 yılında %65,2 olan ortalama açıklık oranı 2012 yılında %96,8 seviyesine yükselerek %48,2'lik bir artış göstermiştir. Bu noktada, Orta Asya genelinde, söz konusu ekonomilerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından itibaren dışa açıklık oranının giderek arttığı Grafik 5 üzerinde net bir şekilde gözlenebilmektedir.

Grafik 6: Orta Asya Ülkelerinde Dışa Açıklık Seviyelerinin Gelişimi

Kaynak: Dünya Bankası verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1990-1995 döneminde özellikle Tacikistan ve Türkmenistan'ın dışa açıklık oranları diğer ülkelere oranla çok daha fazla artış kaydetmiştir. 2005 yılı sonrasında ise her ülkenin dışa açıklık oranlarının önceki dönemlere göre çok daha stabil bir seyir izlemeye başladığı da elde edilen bulgular arasındadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Litaratürde, dışa açıklık ve enerji tüketimi üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Öztürk ve Acaravcı'nın 2013 yılı çalışması, 1960-2007 arasındaki dönemde Türkiye'de ticari açıklık arttıkça, fosil kaynaklı enerji tüketimine bağlı olarak karbondioksit emisyonlarının da arttığını ortaya koymaktadır (Öztürk ve Acaravcı, 2013:262). Shahbaz ve diğerleri, ticari açıklık ve enerji tüketimi değişkenleri arasında eşbütünlük ilişkisinin bulunduğunu, yüksek gelir seviyesine sahip ülkelerde bu iki değişken arasında ters U şeklinde, orta ve düşük gelirli ülkelerde ise U şeklinde bir ilişkinin varlığını tespit etmiştir. Çalışma aynı zamanda ticari açıklık ve enerji tüketimi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu da ortaya koymuştur (Shahbaz et al, 2014:126). Sebri ve Ben-Salha, BRIC ülkeleri üzerine 1971-2010 dönemi incelemelerinde, ekonomik büyüme, enerji, tüketimi ve ticari açıklık değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur (Sebri and Ben-Salha,

2014:14). Kai ve Shaozhou, 1997-2008 döneminde Çin'in 30 eyaleti üzerine yaptıkları çalışmada, ticari açıklığın enerji tüketimini arttırmak yoluyla karbondioksit emisyonlarını yükselttiğini belirtmişlerdir (Kai and Shaozhu, 2011). Nasreen ve Anwar, 15 Asya ekonomisi üzerine yaptıkları incelemede, ekonomik büyüme ve ticari açıklığın enerji tüketimi üzerinde pozitif etkileri olduğunu belirtmiş, enerji tüketimi ve ticari açıklık değişkenleri arasında iki yönlü nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur (Nasreen and Anwar, 2014:82). Kyophilavong ve diğerlerinin Tayland ekonomisi üzerine yaptıkları ve 2015 yılında yayınlanan çalışmaları, ticari açıklığın enerji tüketimini arttırıp arttırmadığı konusunu ele almaktadır. Elde edilen sonuçlar, ticari açıklık ile enerji tüketiminin birbirine bağımlı olduğunu yani bu iki değişken arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermektedir (Kyophilavong et al., 2015:265). Sadorsky, Güney Amerika ülkelerinde enerji tüketimi ile ihracat arasında kısa dönemli tek yönlü bir ilişkinin varlığına, uzun dönemde ise ithalat ve ihracat ile enerji tüketimi arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin bulunduğuna işaret etmiştir (Sadorsky, 2012:476). Hossain, karbondioksit emisyonları, enerji tüketimi, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve kentleşme ilişkilerini incelediği çalışmada, ekonomik büyümeden enerji tüketimine ve ticari açıklıktan da ekonomik büyümeye doğru kısa dönemli bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Hossain, 2011:6991). Al-Mulali ve Öztürk, 2015 yılında yayınlanan çalışmalarında, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde, 1996-2012 döneminde enerji tüketimi ve dışa açıklık değişkenleri arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir (Al-Mulali and Öztürk, 2015:382). Shahbaz, Tiwari ve Nasır da, 2013 yılında Güney Afrika ülkeleri için aynı sonuca ulaşmışlardır (Shahbaz, Tiwari and Nasır, 2013:1452). Chebbi, 2011 yılı çalışmasında, Tunus ekonomisinde ticari açıklık ile enerji tüketimi artışı ve karbondioksit emisyonları arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır (Chebbi, 2011:29). Kasman ve Duman'ın 2015 yılında yayınlanan ve Avrupa Birliği'nin yeni üyesi ülkeler ile aday ülkeleri konu alan çalışma, kısa dönemde enerji tüketiminden ticari açıklığa doğru nedensellik ilişkisinin bulunduğunu belirtmektedir (Kasman and Duman, 2015:97). Shahbaz ve diğerlerinin 2015 yılı çalışması, 1970 yılı

ilk çeyreği ile 2011 yılı son çeyreği arasında Malezya ekonomisinde, ticari açıklık ve enerji tüketimi arasında iki yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuştur (Shahbaz et al., 2015:683). Sbia, Shahbaz ve Hamdi'nin 2014 yılı çalışması ise, Birleşik Arap Emirlikleri ülkelerinde 1975 yılı ilk çeyreği ile 2011 yılı son çeyreği arasında kapsayan dönemde, ticari açıklığın enerji talebini azalttığını gösteren bulgular elde etmiştir. Çalışmada elde edilen bu bulgu, ticari açıklık artışının enerjiyi daha etkin kullanan teknolojilere uyum sağlanması sayesinde enerji tüketimini düşürdüğü şeklinde yorumlanmıştır (Sbia, Shahbaz and Hamdi, 2014:191,196). Görüldüğü gibi, ticari açıklık ve enerji tüketimini konu alan çalışmaların büyük çoğunluğu, bu iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.

5. MODEL ve VERİ SETİ

Çalışmada Orta Asya ülkelerinde³ dışa açıklığın (LOP) nihai enerji tüketimi (LTFC) üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Dışa açıklığın nihai enerji tüketimi üzerindeki etkisi Denklem (1) şeklinde modellenmiştir.

$$LTFC_{it} = \beta_0 + \beta_1 LOP_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Denklem (1)'deki LTFC değişkeni nihai enerji tüketimi serisi ε_{it} in logaritmasını, β_0 sabit terimi, LOP değişkeni dışa açıklık serisinin logaritmasını ve ε_{it} değişkeni de hata terimini ifade etmektedir. Çalışmanın dönemi, 1990-2012 yıllarını kapsamaktadır. Kullanılan veriler Dünya Bankası'nın World Development Indicators isimli çalışmasından derlenmiştir.

6. YÖNTEM ve AMPİRİK SONUÇLAR

Orta Asya ülkelerinde dışa açıklık ile enerji tüketimi arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak Panel Regresyon Analizi kullanılacaktır. Panel veri analizi, zaman boyutuna sahip kesit serilerinin kullanılmasıyla seriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi yöntemidir. Panel veri yöntemiyle, hem zaman hem de kesit boyutuna sahip bir veri seti oluşturulmaktadır. Bu şekildeki bir yöntem, zaman serilerine göre bazı üstünlüklere sahiptir. Bu avantajlar;

- Kişi, firma ya da ülkeler gibi birimlerle zaman içinde ilişki kurmasından dolayı, bu birimlerin heterojen olması,
- Yatay kesit gözlemlerinin zaman serisini birleştirmesinden dolayı daha bilgilendirici verilerin oluşturulması ve daha fazla serbestlik derecesi sağlaması,
- Sadece yatay kesit ya da zaman serisinde kolayca gözlenemeyen etkileri daha iyi belirleyebilmesi,
- Daha karmaşık davranış modelleri ile çalışma imkanı vermesi olarak sıralanabilir (Tarı, 2010:476)

Yukarıdaki avantajlarına ek olarak Panel Veri Yöntemi, gözlem sayısının artmasına bağlı olarak ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katması sayesinde, çoklu doğrusal bağlantı problemini de ortadan kaldırmaktadır.

A. Birim Kök Testi ve Sabit Etki Testi Sonuçları

Panel veri analizlerinde de tıpkı zaman serisi analizlerinde olduğu gibi serilerin birim kök içerip içermedikleri araştırılmalıdır. Birim kök içeren serilerle çalışılması durumunda elde edilen regresyon analizi sonuçları güvenilir olmamakta, sahte regresyon sonuçlarıyla karşılaşılabilir (Sandalcılar, 2012:168). Serilerin durağanlıklarının belirlenmesi amacıyla Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen "Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi" (ADF) kullanılmıştır.

³ Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan.

Tablo 1: Birim Kök Testi Sonuçları

	LOP		LTFC	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
ADF Birim Kök Testi	37.443	0.000	28.751	0.001

Değişkenler için yapılan birim kök test sonuçları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Birim kök testi sonucuna göre serilerin seviyede $I(0)$ durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin durağan olması, dışa açıklık ile nihai enerji tüketimi değişkenleri arasındaki ilişkinin tahmini için panel sabit etki yada rassal etkiler modelinin kullanılmasını işaret etmektedir. Bu iki yöntem arasındaki seçim için verilerde sabit yada rassal etkilerin olduğunun varsayımı yada uygun testlerin yapılması gerekmektedir (Baltagi; 2001). Panel çalışmalarında genellikle kesit etkisinin daha çok araştırılması sebebiyle, panel veri modelleri genellikle tek yönlü olarak ele alınmaktadır. Üzerinde çalışılan ülkelerin aynı bölgede bulunan benzer karakterli ülkeler olması nedeniyle kullanılan verilerin yatay kesit boyutunda sabit etkiler barındırdığı varsayılmaktadır. Bu varsayım için yapılan tek yönlü sabit etki testi sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 2: Sabit Etki Testi Sonuçları

Etki Testi	İstatistik	Olasılık
Yatay Kesit F	474.159	0.000
Yatay Kesit Chi-square	334.922	0.000

Sabit etki testi sonuçları, ülkelerin benzer karaktere sahip olması nedeniyle varsayılan yatay kesitteki sabit etkilerinin varlığını doğrulamaktadır. Bu bağlamda veriler arasındaki ilişkinin tahmin edilmesi için kullanılacak olan yöntem Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli'dir.

B.Panel Data Analizi Sonuçları

Klasik panel regresyon analizleri, birimler arasında oluşan farklılıklar ile zamana bağlı oluşan farklılıklardan kaynaklanan değişimleri modele dahi etmediğinden, dışlanan etkilerin modele dahil edilebilmesi amacıyla “Sabit Etkili” ve “Tesadüfi Etkili” modeller geliştirilmiştir. Sabit etkili modeller, eğim katsayılarının değişim göstermediği, sabit katsayıların ise sadece kesit verileri arasında ya da sadece zaman verileri arasında ya da her iki veri için de değişme gösterdiği modellerdir. Panel değişkenleri arasında kesitler arasında fark bulunurken zaman boyutunda bir farklılık meydana gelmiyorsa tek yönlü ve kesite bağlı sabit etkiler modelinden bahsedilirken, sadece zamana bağlı bir farklılık oluşuyorsa tek yönlü ve zamana bağlı sabit etkiler modelinden söz edilebilir. Tek yönlü sabit etkiler modeli kullanılarak yapılan tahmin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Olasılık
LOP	-0.310	0.088	-3.500	0.000
C	10.537	0.399	26.352	0.000
R.	0.953	Düzeltilmiş R.		0.951
F-istatistiği	448.806	Prob (F-istatistiği)		0.000

Panel regresyon analizi olasılık sonuçlarına göre, dışa açıklık değişkeni ve sabit terim istatistiki olarak anlamlı çıkmaktadır. Söz konusu değişkenin sahip olduğu -0,310 katsayı değeri, 1990-2012 döneminde Orta Asya ülkelerinde nihai enerji tüketimi ile dışa açıklık değişkenleri arasında negatif bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir.

7. SONUÇ

Enerji tüketimi ülkelerin ekonomik gelişmeleri açısından kullanılan önemli bir gösterge durumundadır. Dünya genelinde yüksek gelir düzeylerine sahip ülkelerin önemli bir enerji tüketicisi oldukları gözlenmektedir. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan ve dar anlamıyla Orta Asya olarak adlandırılan ülke grubu, petrol ve doğalgaz üretimi açısından dünyada önemli bölgelerden birini teşkil etmektedir. Dünya petrol rezervlerinin %3'ü ve doğalgaz rezervlerinin %6,2'si Orta Asya ülkelerinde bulunmaktadır. Bölgedeki nihai enerji tüketimi ise 1990-2012 yılları arasında %16 oranında bir azalma göstermiştir. Bu azalmada, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaya başladıkları dönem olan 1990'lı yılların başları ile 1997 yılına kadar devam eden resesyon sürecinin rolü oldukça büyüktür. Yaşanan ekonomik daralmalar enerji tüketimini de önemli derecede düşürmüştür. Enerji tüketiminde yaşanan azalmalara rağmen, gayri safi yurtiçi hasıla rakamlarında bir düşme izlenmemiştir. 1990-2012 döneminde Orta Asya'da GSYİH ortalaması %70'in üzerinde artmıştır. Bu durum, Orta Asya ülkelerinin petrol ve doğalgaz ihracatçısı olmasından kaynaklanmaktadır. 1990-2000 döneminde, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın dışa açıklık oranlarında dalgalanmalar gözlenirken, 2000 sonrası dönemde tüm Orta Asya ülkelerinin dışa açıklık oranları hemen hemen stabil bir durum sergilemiştir. Sonuç olarak, 1990-2012 döneminde Orta Asya genelinde dışa açıklık oranı %48 artış kaydetmiştir. Elde edilen Panel Veri Yöntemi sonuçları da, Orta Asya ülkelerinde nihai enerji tüketimi ve dışa açıklık oranı arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, Sbia, Shahbaz ve Hamdi'nin dünyanın önemli petrol ve doğalgaz ihracatçısı ülke gruplarından bir diğeri olan Birleşik Arap Emirlikleri ülkeleri üzerine 2014 yılında yaptıkları çalışmanın sonuçlarıyla da uyumluluk göstermektedir. Petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilen gelirin gayrisafi yurtiçi hasıla içerisinde önemli bir paya sahip olduğu ülkelerde, nihai enerji tüketimi ile dışa açıklık arasında negatif bir ilişkinin çıkması oldukça anlamlıdır. Nitekim, petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilen gelirdeki artışlar dışa açıklık oranını da yükseltecektir. Diğer taraftan çalışmada incelenen ülkelerin nüfusları itibarıyla büyük ülkeler olmamaları ve konut, sanayi gibi temel alanlarda enerji tüketimlerinin ciddi boyutlara ulaşmamış olması

nihai enerji tüketimindeki artışı sınırlı düzeyde tutmaktadır. Bu düşünceden hareketle, dışa açıklık oranı ile nihai enerji tüketimi değişkenleri arasında olması beklenen negatif ilişki, çalışmada gerçekleştirilen panel veri analiziyle ortaya konmuş olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AL-MULALİ, U. and Öztürk, İ. (2015). “The Effect of Energy Consumption, Urbanization, Trade Openness, Industrial Output, and the Political Stability on the Environmental Degredation in the MENA”, *Energy*, Volume:84, pp:382-389.
- BALTAGİ, H. B. (2001), *Econometric Analysis of Panel Data*, John Wiley & Sons Ltd. West Sussex, England.
- CHEBBİ, H. (2011). “Trade Openness and CO2 Emissions in Tunisia”, *Middle East Development Journal*, Volume:3, No:1, pp:29-53.
- DİCKEY, A. and Fuller W. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Econometrica*, 49 (4), pp.1057- 1072.
- HOSSAİN, S., (2011). “Panel Estimation for CO2 Emissions, Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Urbanization of Newly Industrialized Countries”, *Energy Policy*, Volume:39, Issue:11, pp:6991-6999.
- IEA (2014). “Key World Energy Statistics”, International Energy Agency, Paris.
- KAİ, L. and Shaouzhu, Q. (2011). “Trade Openness, Economic Groth and Carbon Dioxide Emissions in China”, *Economic Research Journal*, Volume:11.
- KAR, M. ve Tatlısöz, F. (2008). “Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerini Belirleyen Faktörlerin Ekonometrik Analizi”, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:10, Sayı:14, Aralık 2008.
- KASMAN, A. and Duman, Y. (2015). “CO2 Emissions, Economic Growth, Energy Consumption, Trade and Urbanization in New EU Member and Candidate Countries: A Panel Data Analysis”, *Economic Modelling*, Volume:44, pp:97-103.
- KURT, S. ve Berber, M. (2008). “Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:2, ss:57-80.
- KYOPHİLAVONG, P. et all. (2015). “The Energy-Growth Nexus in Thailand: Does Trade Openness Boost Up Energy Consumption?”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume:46, pp:265-274.
- NASREEN, S. and Anwar, S. (2014). “Causal Relationship Between Trade Openness, Economic Growth and Energy Consumption: A Panel Data Analysis of Asian Countries”, *Energy Policy*, Volume:69, pp:82-91.
- ÖZTÜRK, İ. and Acaravcı, A. (2012). “The Long-Run and Causal Analysis of Energy, Growth, Openness and Financial Development on Carbon Emissions in Turkey”, *Energy Economics*, Volume:36, pp:262-267.
- SADORSKY, P. (2012). “Energy Consumption, Output and Trade in South America”,

Energy Economics, Volume:34, Issue:2, pp:476-488.

SBİA, R., Shahbaz, M. and Hamdi, H. (2014), “A Contribution of Foreign Direct Investment, Clean Energy, Trade Openness, Carbon Emissions and Economic Growth to Energy Demand in UAE”, *Economic Modelling*, Volume:36, pp:191-197.

SEBRİ, M. and Ben-Salha, O. (2014). “On the Causal Dynamics Between Economic Growth, Renewable Energy Consumption, CO2 Emissions and Trade Openness: Fresh Evidence from BRICS Countries”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume:39, pp:14-23.

SHAHBAZ at all. (2015). “The Effect of Urbanization, Affluence and Trade Openness on Energy Consumption: A Time Series Analysis in Malaysia”, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Volume:47, pp:683-693.

SHAHBAZ et all. (2014). “Causality Between Trade Openness and Energy Consumption: What Causes What in High, Middle and Low Income Countries”, *Energy Policy*, Volume:70, pp:126-143.

SHAHBAZ, M., Tiwari, A. and Nasir, M. (2013). “The Effects of Financial Development, Economic Growth, Coal Consumption and Trade Openness on CO2 Emissions in South Africa”, *Energy Policy*, Volume:61, pp:1452-1459.

SANDALCILAR, A.R. (2012). “BRIC Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve İhracat Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1):161-179.

TARI, R. (2010). “Ekonometri”, Umuttepe Yayınları, Genişletilmiş 6. Baskı, Kocaeli, 2010.

WDI (2015). “World Development Indicators”, World Bank.

EKONOMİ VE PSİKOLOJİ İLİŞKİSİNİN İNSAN DAVRANIŞLARI BAĞLAMINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Kasım TATLILIOĞLU¹

Özet: İktisat bilimi günümüzde en sık kullanılan tanımıyla; insanoğlunun karşı karşıya olduğu kıt kaynaklar sorununu, kaynakların mevcut kullanım alanları arasındaki en etkin dağıtımını sağlayarak çözmeye çalışan bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Ekonomi bilimi, bireylerin ekonomik tercihlerini incelemesi açısından bireyi temel alan bir bilim dalıdır. Ekonomideki en temel aktör bireydir. Bireyin dâhil olduğu her konuya psikoloji faktörü de dâhil olmaktadır. Psikoloji ise insan ve hayvan davranışlarını inceleyen pozitif bir bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. İktisat ve psikoloji bilimlerine baktığımız zaman her ikisinin de ilgi alanlarının temelinde insanın yattığını görürüz. İktisat bilimi insanın ekonomik tercihleri, seçimleriyle ilgilenirken; psikoloji bilimi insan davranışları ve davranışın altında yatan nedenlerle ilgilenmektedir. Diğer bir ifade ile psikoloji bilimi, davranışın nedenleri ile ilgilenmektedir. Bireylerin bir ekonomideki temel aktörler olduklarını düşünürsek, bireylerin davranışları, tutumları, beklentileri, tercihlerinin iktisat bilimi açısından hayati öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada bireylerin tercihleri ve beklentilerinin arkasında yatan nedenleri açıklamaya çalışan bir bilim dalı olarak psikoloji bilimi önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, iktisat bilimi ile psikoloji bilimi arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda, literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Psikoloji, Tüketici Davranışı, Tüketici Toplumu, Sosyal Roller, Kişisel Değerler.

GENERAL ASSESSMENT OF ECONOMY AND PSYCHOLOGY RELATIONSHIPS IN THE CONTEXT OF HUMAN BEHAVIOR

Abstract: Today with the most commonly used definition of economics; is defined as a science which is trying to solve scarce resources issue that mankind is facing, by providing the most effective distribution of resources between the existing usages. Economics is a science which bases on individuals investigation in terms of individual economic choices. The main actor in the economy is individual. When an individual involves any kind of topic, then psychological factors also involve. Psychology is defined as a science that examines the human and animal behavior. When we take a look at economics and psychology, both on the basis of their interests, we see the mankind. Economics is interested in economic choices and elections of human; and psychology is interested in the human behaviors and the causes underlying in the behavior. In other words, the science of psychology is interested in the causes of the behavior. Considering that mankind is the main actor in an economy, we can say that behaviors, attitudes, expectations and preferences of individuals are vital in terms of economics. At this point, the science of psychology has an importance. Because psychology is trying to explain the reasons behind the choices and expectations of the people. In this study, the relationship between economics and psychology is examined. In this regard, literature study was performed.

Keywords: Economics, Psychology, Consumer Behavior, Consumer Society, Social Roles, Personal Values.

¹Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Bingöl. kasimtatliili@hotmail.com.

1. GİRİŞ

Bireylerin tüketme gereksinimlerini ürün ve hizmetlere yönelik tutum ve beklentilerinin öğrenilmesinde; deneyim ve kişilik özelliklerinin ürün ve marka seçimine etkilerinin saptanmasında psikoloji bilimi önemli katkılar sağlamaktadır. İktisat ve psikoloji bilimlerinin her ikisinin de ilgi alanlarının temelinde insan vardır. İktisat bilimi, insanın ekonomik tercihleri, kararları ve seçimleri üzerine odaklanırken; psikoloji bilimi ise daha çok insan davranışları ve bu davranışların altında yatan nedenlerle ilgilenmektedir. İnsanın dâhil olduğu her konuya ve disipline psikoloji bilimi de dâhil olmaktadır. İktisat bilimi bireylerin ekonomik tercihlerini, tüketim alışkanlıklarını vb. konuları incelemesi bakımından psikoloji bilimi ile etkileşim halindedir. İnsan psikolojisi ekonomiyi, ekonomi bilimi de insan psikolojisini etkilemektedir. Buna örnek olarak, ekonomik krizleri ve ekonomik gelişmeleri verebiliriz. Bu iki durum insan psikolojisi üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. İnsanların ekonomik tercihleri sadece maliyet/fayda analizine bağlı olmayıp, aynı zamanda çok çeşitli psikolojik faktörlere de bağlıdır. Bu konuda birçok teorisyen açıklama getirmiştir (Özkalp ve Kırel, 2010). İnsanın sadece rasyonel kararlar alan bir varlıktan ibaret olmayıp, çok çeşitli faktörler insanların ekonomik tercihlerine etki edebildiği artık bilinen bir gerçektir. İnsanlar dış dünyadan gelen birçok uyarıya karşı karşıyadır. Bu uyarılar insan psikolojisine etki etmektedir. Aynı anda insan psikolojisiyle de insanların aldıkları kararlar etkileşim içerisinde.

İnsan varlığının söz konusu olduğu her ortam ve bağlamda, sayılamayacak kadar çok uyarıcıların olduğu kabul edilir. Bir anlamda insanlar, çok çeşitli ve sayıdaki uyarıcılar evreninde adeta bir alıcılar istasyonu gibi bir fonksiyon icra etmektedir (Eroğlu, 2007; Ergül, Sümeyye ve Tösten, 2013). Tüketici davranışını anlamak, tüketiciyi çözmek hiçbir zaman o kadar basit değildir. Tüketiciler ihtiyaç ve isteklerini belirleyebilirler ancak farklı davranabilirler. Derinlerdeki dürtülerinin farkında olmayabilirler. Bireyleri seçim, satın alma ve kullanma eylemlerini etkileyen akılsal, duygusal ve fiziksel aktiviteler aynı zamanda isteklerini ve ihtiyaçlarını karşılar. Çok önemli bir parametre olarak yaşam şekli, bireyin parasını ve zamanını nasıl harcadığına bağlı olarak tercihlerini yansıtırken, bir tüketici modeline referans verir (Çakır, 2007).

Psikolojik faktörler çok komplikedir. Hatta bazen psikolojide neyin neden neyin sonuç olduğu iç içe geçebilmektedir. İnsan davranışları, biyolojik, fizyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel temellere dayanır. Gözlenen her davranış, her bireyde aynı düzeyde olmasa bile, bu temel etmenlerin hepsinden ve diğer bazı faktörlerden etkilenir (Özgül, 2003). Çünkü birey duyguları olan, çevresinden etkilenebilen ve çevresini etkileyebilen aktif bir varlıktır. İktisat alanındaki klasik teorisyenleri incelediğimizde özellikle Adam Smith ve Jeremy Bentham'ın eserlerinde psikolojik tahlilleri sık sık görürüz. Bu iki teorisyen bireylerin iktisadi alandaki davranışlarının temellerini psikoloji biliminden yararlanarak açıklamaya çalışmışlardır (Çalık ve Düzü, 2009). Fustier'e (1974) göre de insan davranışının ortaya çıkmasında şuuraltının (bilinçaltı) önemi büyüktür.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

İnsanların hiçbir davranışı gelişigüzel olmayıp, bir takım sebeplere bağlıdır ve belli bir amaca yöneliktir. İnsanoğlu hemen her gün ihtiyaçlarını karşılayan, onları yatıştıran ve haz veren ürünlerle ilgili davranışlarda bulunmaktadır. Bu bağlamda, ekonomideki en temel aktör bireydir. Bireyin dâhil olduğu her konuya psikoloji faktörü de dâhil olmaktadır. Çünkü birey duyguları olan, çevresinden etkilenebilen ve çevresini etkileyebilen aktif bir varlıktır. İktisat ve psikoloji bilimlerine baktığımız zaman her ikisinin de ilgi alanlarının temelinde insanın yattığını görürüz. İktisat bilimi insanın ekonomik tercihleri, seçimleriyle ilgilenirken; psikoloji bilimi insan davranışları ve davranışın altında yatan nedenlerle ilgilenmektedir. Tüketici, modern pazarlama çalışmalarının odak noktasını oluşturur. Tüketici davranışları çalışmalarının ortak noktasını, tüketicilerin karar verme mekanizmasının anlaşılması oluşturmaktadır. Bireylerin bir ekonomideki temel aktörler olduklarını düşünürsek, bireylerin davranışları, tutumları, beklentileri, tercihlerinin iktisat bilimi açısından hayati öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

3. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

A. Tüketici Davranışı

Tüketici davranışından söz edilebilmesi için öncelikle tüketici kavramının tanımı yapılmalıdır. Karabulut'a (1989) göre tüketici, "daha geniş anlamda mal veya hizmeti satın alan veya satın alma kapasitesi olan pazardaki tüm muhtemel alıcıları kapsamaktadır".

Tüketici davranışları pazarlama biliminin temel konularındandır ve insan davranışının alt bölümlerinden biridir. Tüketici davranışları ve tüketici davranışlarını etkileyen faktörler; pazarlama faaliyetlerini ve satışı artırıcı çabaları etkileyen başlıca faktörlerdir (<http://www.ansiklopedim.com>).

Tüketici davranışları ise, satın alma bağlamında insan davranışının özel türleriyle ilgilidir. Tüketici davranışının değişik tanımları yapılmıştır. Solomon'a (2009) göre tüketici davranışı, "kişilerin veya grupların ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için mal, hizmet, fikir veya deneyimleri tercih etme, kullanma veya bunlardan vazgeçme sürecindeki tüm davranışlarıdır". Diğer tanımlara göre, tüketici davranışları, "hangi mal ve hizmetlerin satın alınacağı kimden, nasıl, nereden, ne zaman satın alınacağı ve satın alınıp alınmayacağına ilişkin bireylerin kararlarına ait süreç"; "bireylerin özellikle ekonomik ürünleri ve hizmetleri satın alma ve kullanmadaki kararları ve bununla ilgili faaliyetleri"; "insanların yaşamlarının değişik yönlerini yürütmek için çevre, davranış, biliş ve etkilerin dinamik bir etkileşimi" veya "tüketicilerin açık eylemleri" olarak tanımlanabilir (Özkalp ve Kirel, 2010; AMA; 2006; <http://www.tml.web.tr/>). Walkie'ye (1994) göre tüketici davranışı; tüketicilerin satın alma kararı hakkında, ne satın alma ve pazarlama yolu, ürün ve hizmetlerin tasarımı ile ilgilidir. Tüketici davranışı çok fazla değişken tarafından etkilendiğinden, tüketici davranışı her zaman açık değildir.

Tüketicilerin beklenti ve gereksinimlerinin belirlenmesi ve tatminine yönelik faaliyetleri sürdüren pazarlamacılar, tüketiciyi tatmin edebildiği ölçüde başarılı olabilmektedirler. Başarının temelinde yatan olgu, tüketicinin kim olduğu ve hangi mamul ya da hizmetlere istem ve gereksinim duyduğunun belirlenmesidir. Modern pazarlamanın amacı, tüketicilerin tatminini gerçekleştirmektir. Tüketici istek ve beklentilerinin belirlenip, bu yönde mamul ya da hizmetler sunulması, bu amacın gerçekleştirilmesi yolundaki en kritik adımlardan biridir (Abacılar, 2006; Penpece, 2006).

Satın alma sürecinde bireyin karara varabilmek ve alternatifler arasında değerlendirme yapabilmesi için belirli varsayımlarda bulunması gerekmektedir. Karar alma süreci çoğunlukla belirli çevresel şartlar altında yapıldığından ve çoğunluklarda çevresel belirsizliklerin olması sebebiyle tüketici çeşitli risklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu riskler arasında ekonomik, fonksiyonel, fiziksel, sosyal ve psikolojik riskler sayılabilir (Bilge & Göksu, 2010; Kararlar 2005; Odabaşı & Barış, 2010).

Tüketici davranışını anlamak ve açıklamak zordur. Solomon'a (1996) göre, tüketici davranışlarını açıklamak için ilk kavram, "motivasyon" olduğu için pazarlamacılar da tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına göre hizmet yaratmalıdır. Herhangi bir tüketici davranışının gerçekleşebilmesi için tüketiciyi harekete geçirecek bir itici güç motivasyondur. Pazarlamacıların önemle üzerinde durduğu konulardan biri kendi pazarlama iletişimi mesajlarına, ürünlerine olan ilgilerini artırmaktır (Koç, 2011). Tüketici davranışı, mikro ekonomide fayda ve tatmin ilkelerine bağlanmıştır. Marjinal fayda kuramına göre, tüketicinin tüketiminden doğacak tatmini maksimize edeceği varsayılmaktadır (Durmaz, 2008).

İnsanın fiziki, sosyal ve kültürel varlığını devam ettirebilmesi, yaşam kalitesini iyileştirebilmesi, sınırsız olan ihtiyaçlarının giderilmesi ile mümkün olup bu ihtiyaçların karşılanması da ekonomik bir faaliyeti gerektirmektedir. İnsan davranışı; beyin tarafından algılanan, bilginin cevabını yansıtan bir görüntüdür. Beyin kendisine gelen bilgileri değerlendirmekte, yorumlamakta ve tepki vermektedir. Bu tepki kaslara ulaşarak davranışı meydana getirmektedir. Tüketici davranışlarında çevre etkisi olarak ürün ve hizmetler, amaç olarak ise bir ihtiyacın giderilmesi söz konusudur. Bu durumda kişi satın alma veya almama yönünde davranır. Tüketici davranışı, sadece çevreden gelen etkilerin bir sonucu olmayıp, bireyin kişisel özellikleri de tüketici davranışlarını etkilemektedir. Modern pazarlama anlayışında müşteri ile olan ilişki satıştan sonra da devam eder. Satış sonrası hizmetler ile müşteri tatmini amaçlanır. Pazarlama stratejisi, iki önemli kavramdan oluşur. Bunlar hedef kitlenin tayini ve hedef kitlenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek pazarlama karmasının (fiyat, ürün, tutundurma, dağıtım) geliştirilmesidir. Pazarlama stratejisinin öğelerinden hedef kitleyi ise tüketiciler oluşturur. Son yıllarda tüketiciler daha önceden hiç karşılaşmadıkları kadar çok sayıda yabancı ürün ve/veya marka arasından seçim yapmak zorunda kalmaya başlamışlardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki ithal ürünlerin çeşitliliği, hem yerel pazardaki rekabeti şiddetlendirmiş hem de tüketicilere çok sayıda seçim olanağı sunmuştur. Böylece "tüketicinin görevi", daha fazla tüketimle sonuçlansın veya sonuçlanmasın, daha fazla tercih etmektir (Bilge & Göksu, 2010; İslamoğlu ve Altunışık, 2008; Odabaşı & Barış,

2002; Öztürk, 2006).

B. Davranış Bilimleri Açısından Tüketim Psikolojisi

Tüketici davranışı pazarlama biliminin temel konularındandır. Pazarlama temelde insanların ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik bir süreç ve değişimdir. Tüketici davranışı, pazarlama biliminin en dinamik yönünü oluşturur. Çağdaş pazarlama anlayışında ise “tüketim ve tüketici odaklı” bir yaklaşım söz konusudur. Uzun vadeli hedefleri olan ve bütüncül bir yaklaşımdır; işletme, pazarlama, ekonomi, antropoloji, ergonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok disiplinin entegrasyonuna dayalıdır. Tüketici tutum ve davranışlarının, karar verme, seçim yapma ve satın alma süreçlerinin tüm boyutları ve dinamikleri ile anlaşılmasını ve bu temelde tüketici istek ve ihtiyaçlarının tatminini hedef alır. Tam bu noktada da psikoloji ile geniş bir ortak alanı paylaşır (<http://www.formistan.com>)

Tüketici davranışları tüketicilerin karar mekanizmasına işaret ederken belirli bazı bilim dalları ile etkileşim içerisindedir. Tüketici davranışı; ekonomik, Pazarlama, Psikoloji ve Sosyoloji bilim dallarını ilgilendiren önemli bir konu durumundadır. Özellikle antropoloji, psikoloji, kültürel antropolojinin özel alanları, sosyal psikoloji ve psikolojik sosyoloji tüketici davranışlarına büyük etkilerde bulunmaktadır. Benzer şekilde psikolojiye ait birikimin hepsi tüketici davranışlarının anlaşılmasında yararlı olmamaktadır. Her şeyden önce, fizyolojik psikoloji, normal olmayan psikoloji ve eğitsel psikoloji tüketici davranışları çalışmalarına değerli bilgiler sunabilmektedir. Diğer yandan, öğrenme ve hatırlama, algılama, düşünme, dil, tutumlar ve fikirler, motivasyon ve duygular pazarlama bilimi için çok önemlidir. Bu anlamda sosyal psikoloji yararlı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, sosyal-sınıf yapısı, sosyal hareketlilik, liderlik, grup etkileşimi, sosyal normların ölçümü pazarlama biliminin hedefleri için önemlidir. Bu sosyal psikoloji olarak adlandırılan alan içerisinde incelenmektedir.

Pazarlamacı olarak tüketicinin davranışına etki edebilmemiz için sadece ekonomik etkenlerin göz önünde bulundurulması halinde mümkün olamamaktadır. Bunun yanı sıra tüketicinin kişiliği ile onun çevre şartlarında incelenmesi ve zaman içinde bu iki unsurun karşılıklı etki ve tepkilerini dikkate almak gerekecektir. Bu nedenle psikoloji, sosyoloji gibi bilim dallarının teorik açıklamalarını yapmak faydalı olacaktır.

Tüketici davranışları üç temel faktör üzerine kuruludur (Bilge & Göksu, 2010; Karalar, 2005; Koç, 2011; Odabaşı & Barış, 2010; İşlek, 2012; Levy, 2005; <http://www.tml.web.tr>):
1-Bireysel etkenler: Güdülenme, algılama, öğrenme, bellek, hatırlama, duygulanma, kişilik ve yaşam biçimi, tutumlar, rasyonel ve rasyonel olmayan düşünme, benlik, yetenek/kabiliyet (Tek, 1997).

2-Toplumsal-Kültürel faktörler: Davranış normları, sosyalleşme. Kültürel değerler tüketici davranışını dolayısıyla tüketimi etkilemektedir. Kültürel değerler sosyal etkileşim yoluyla ailede, okulda ve işyerinde öğrenilir ve birey davranışını kuvvetli bir şekilde etkiler. (Kavas ve diğerleri, 1995)

3) Grup Etkileri: Taklit etme ve öneri alma, aile, sosyal etkiler, etnik ve dinsel etkiler, sosyal

carî ihtiyaç ve isteklerinin tatmini için belirli bir zaman aralığında kaynakların kullanılması olayıdır". Tüketici davranışları üzerinde önemli etkisinin olduğu kabul edilen faktörlerden bir diğeri de kişisel değerlerdir (Gutman, 1982). Bu bağlamda, kişisel değerlerin tüketici davranışları üzerindeki etkisi ve pazar bölümlenmede önemli bir kriter olarak değerlendirilmesi bir çok akademik çalışmanın konusu olmuştur (Boote, 1981; Beatty ve diğ., 1985; Rokeach ve Ball-Rokeach, 1989; Kamakura ve Mazzon, 1991; Kamakura ve Novak, 1992; Wang ve Rao, 1995; Vinson ve diğ., 1977; akt: Uzkurt, 2007).). Değer, bir kişinin amaçlarına ulaşmak için benimsediği kişisel ve sosyal inançlar veya kişinin kendi kültüründen hareketle geliştirdiği süreklilik arz eden inançlardır. Değer, bu tanımlamalardaki boyutlarıyla, bireylerin yaşamlarına yön veren temel bir dinamik olarak karsımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan çalışmaların bulguları genel olarak değerlendirildiğinde, tüketicilerin kişisel değerlerinin satın alma tarzları, marka seçimleri, medya araçları kullanımı, ürünleri değerlendirme gibi tüketici davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Kişisel değerleri insanların davranışlarına yön veren önemli bir faktör olarak değerlendirdiğimizde; bireylerin birer tüketici olarak sahip oldukları kişisel değerlerinden, satın alma süreçlerinde etkilenmeleri kaçınılmaz olacaktır. Kişisel değerlerin tüketici davranışlarının birçok boyutunu etkilemesi ve bunun değişik araştırmalarla kanıtlanmış olması, yenilikleri benimseme tutum ve davranışları üzerinde de etkili olma ihtimalini güçlendirmektedir. Nitekim kişisel değer ile tüketicilerin yenilikleri benimseme eğilimleri arasındaki ilişkiyi araştıran bu çalışma sonuçları da, bu varsayımı doğrulamaktadır. Tüm bu araştırma sonuçlarından, tüketicilerin kişilik değerlerinin, onların pazara çıkan yeni ürün ve hizmetlerle ilgilenme ve onları satın alıp kullanma davranışları üzerinde önemli bir faktör olduğu anlaşılmaktadır (Uzkurt, 2007).

Tüketicinin algılamalarını ve davranışlarını doğrudan etkileyen bir etken tutum, kişinin bir fikre, bir nesneye veya bir sembole ilişkin olumlu veya olumsuz duygularını veya eğilimlerini ifade eder. Tutum, inançları da etkiler, inanç ise, kişisel deneye veya dış kaynaklara dayanan bilgileri, görüşleri, kanılarına kapsar. Tutumlarda, kişinin geçmişteki deneyimleri, aile ve yakın çevreyle olan ilişkileri ve ayrıca kişilik rol oynar. Pennsylvania Üniversitesi'nde yapılan başka bir araştırmada ise süpermarket raflarında sol tarafa ve göz hizasına yerleştirilen ürünlerin müşterilerin ilk dikkatini çeken şeyler oldukları bilgisinden hareket edildi. Bu raflara şekerli gazozlar yerine su, yağlı süt yerine yağı alınmış süt dizilerek renkli ve dikkat çekici etiketler kullanıldı. Bu yöntemle, kimseye hiçbir mali yük getirmeden teşvik edilen içeceklerin satışında artış kaydedilmiştir (<http://rehberlikpanosu.com>).

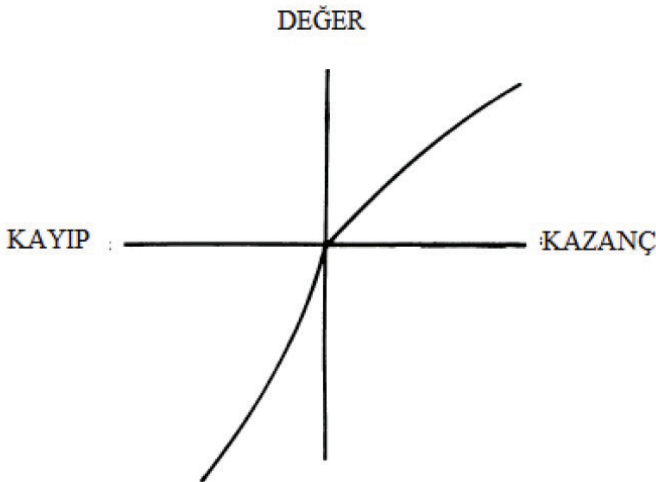
Kitle üretiminin artması, toplumsal değerlerin maddileşmesi ve tüketim kültürünün giderek yayılması ile günümüzde gündelik hayat tüketim etrafında oluşmaya başlamıştır. Maddileşen toplumsal ortamda tüketim hem kültürün bir ögesi hem de kimliğin bir parçası haline gelmiştir (Penpece, 2006). Daghfous ve diğerlerine (1999) göre, çeşitli kültürlerden gelen tüketicilerin kişisel değerleri de farklılık gösterecektir. Dolayısıyla nasıl ki kültür, tüketici davranışları üzerinde etkili bir faktör ise, kültürden etkilenmiş bireysel değerlerde,

genelde tüketici davranışı, özeld de tüketicilerin yenilikleri benimseme eğilimleri üzerinde etkili olacaktır. Daghfous'a göre, farklı kişisel değerlere sahip tüketicilerin yeni ürünleri benimsemeleri de farklı aşamalarda gerçekleşecektir.

Aynı zamanda, her kültür kendi değer sistemi, düzen ve düzenlemeleri ile ortak bir karakter gösterir. Tüketicinin kültürü, kişinin yaşam şekline bağlı tercihleri üstünde etkilidir (Erden, 2007). Pazarlamacılar tüketicilerin niçin pek çok alternatif arasından belirli markaları seçtiklerini anlayabilmek için tüketici davranışını incelerler. Tüketici nasıl karar verir? Çeşitli kanallardan aldığı bilgilerin ne kadarını, ne ölçüde ve nasıl işler? (Çakır, 2007).

Tüketicilerin tutumları, onların davranışlarının temelini teşkil etmektedir. Tüketici davranışları ve tüketici davranışlarını etkileyen faktörler; pazarlama faaliyetlerini ve satışı artırıcı çabaları etkileyen baslıca faktörlerdir. Fromm'un (2005) "kayıgı yüzyılı" dediği içinde yaşadığımız bu dönem, dinin çöküşü ve siyasetin görünürdeki gereksizliği ile bireyi anlamsız bir dünyada güvenlik duygusundan yoksun, yapayalnız ve soyutlanmış bir kalıba sokarken, Horney'e (2007) göre, günümüz tüketim kültürünün ağgözlü ve doyumsuz bireyi sürekli satın alma edimini gerçekleştirerek kendini mutlu etmeye, güç elde ederek de kendini güvence altına almaya çalışmaktadır.

Kahneman ve Tversky (1979) yapmış oldukları araştırmanın bulgularına göre, risk altındaki bireylerin davranışlarını incelemişler ve insanların riskten kaçınma eğilimlerinin, kazanma arzularına galip geldiği sonucuna ulaşmışlardır. Geliştirdikleri "Prospect Theory" (Beklenti Teorisi) göre, kayıpların insana verdiği acı ve ızdırap, kazancın verdiği tatminden çok daha fazladır. Bu varsayımlar altında bireylerin ekonomik alanda aldıkları kararları, riskten kaçınma eğiliminin ağır basmasıyla birlikte insanlar irrasyonel kararlar verebilmektedirler. Bireylerin alacakları risk, sonuçta elde edecekleri kazancın çok altında olsa dahi riskten kaçınma eğiliminin ağır basmasıyla birlikte karar verici risk almaktan kaçınabilmektedirler.

Kaynak: <http://prospect-theory.behaviouralfinance.net/>

E. Sosyal Medyanın Tüketicilerin Satın Alma Sürecine Etkisi

Gillin (2007), Constantinides ve Fountain'a (2008) göre, sosyal medya bir fenomen haline gelmiş olup ve tüketicinin yaratıcılığını ve etkisini arttıran ve güçlenmesini sağlayan yeni bir kaynaktır. Tüketicinin güçlenmesi ile birlikte geleneksel medya ve eski tür pazarlama anlayışı, tüketici davranışını etkileyen temel etkiler olarak güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Constantinides ve Stagno'ya (2011) göre, kullanıcılar sosyal medya araçlarında kendileri, çevreleri, arkadaşları, kullandıkları ürünler, yaşadıkları tecrübeler gibi farklı konular ile ilgili paylaşımlarda bulunmaktadır. Bu paylaşımlardan önemli bir kısmı bir ürün/hizmet veya marka hakkında olmaktadır (Akt: İşlek, 2012). Gelişen teknolojiyle birlikte tüketim eğilimini genişletecek araçların sayısı da artmıştır. Başta TV ve internet olmak üzere çok çeşitli araçlarla toplumda tüketim çılgınlığı yaratılmakta ve bu sayede büyük kârlar elde edilmektedir (<http://marksist.net>). E-ticaret ürünlerinin fiyatlandırılmasının yapılmasında psikolojik strateji, bugün en büyük 10 e-ticaret firmasının aktif olarak kullandığı bir uygulama halini aldı. Psikolojik fiyatlama (fiyatlandırma), müşterilerin psikolojisine yönelik fiyat yapılandırmasına gitmektir (<http://www.digitalhaberler.com>).

Sosyal medya araçlarında tüketiciler farklı tutumlar sergilemektedir. Van Dijk'e (2006) göre; insanlar sosyal medyadaki paylaşımlar neticesinde diğer insanların tecrübelerine daha fazla şahit olmakta ve bu şahitlik sonucunda yeni ve farklılaşmış bir algıya sahip olmaktadır. Böylece sosyal medya araçları kullanıcıların algılarını farklılaştırmaktadır. Sosyal medya sayesinde tüketiciler arasındaki iletişim gelişmiş ve güçlenmiştir. Bu güçlenme sonucu tüketiciler ürün/hizmetler hakkındaki isteklerini, memnun oldukları veya memnun olmadıkları konuları daha yüksek sesle dile getirme imkânı bulmuşlardır.

Tüketim toplumu, esasen, üyelerini şekillendirme tarzının her şeyden önce tüketici rolünü oynama gereksinimince belirlendiği ve temel normların söz konusu rolü oynama yetenek ve arzusuna işaret ettiği, üyelerini tüketici yetenekleriyle tüketici olarak kullanan toplumdur. Tüketim toplumunun ideal tüketicisi, hiçbir şeyi kesin bir şekilde benimsememekte, gereksinimlerinin tam olarak karşılandığı fikrine kapılmamaktadır; burada geçerliliği olan tek şey, her türlü bağlanmanın asli geçiciliği ve uçuculuğudur. Gereksinimlerle bunların tatminleri arasındaki geleneksel ilişki tersine çevrilmiştir: Tatmin vaadi ve umudu, tatmin edileceği vaat edilen gereksinimden önce gelmekte ve her zaman mevcut gereksinimden daha yoğun ve çekici olmaktadır. İdeal bir tüketicinin tutumlarını belirleyen şey, bu nedenle, gereksinimlerin karşılanması ya da tatmini değil, "henüz hiç hissedilmemiş ya da bilinmeyen arzuların ıstırabıdır". Tüketici, maddi anlamda servet biriktirme ya da mülk edinme hırsıyla değil, yeni bir şeyin ve önceden bilinmeyen bir duygunun vereceği heyecan saikiyle hareket etmektedir. Gereği gibi işleyen bir tüketim toplumunda, tüketiciler, faal bir şekilde "baştan çıkartılma" ya da "ayartılma" peşindedirler; "cazibeden cazibeye, ayartılmadan ayartılmaya, bir yemden diğerine atılarak yaşarlar" (Bauman, 1999a; 1999b). Tüketim toplumu, insanın üretimdeki rolünün, yaşamının ve kimlik duygusunun odak noktası olduğu bir durumdan uzaklaşmayı ima etmektedir (Bocock, 1997).

4. SONUÇ

Görüldüğü gibi psikoloji, ekonominin birçok alanıyla çok yakından ilişkilidir. Ekonomik faaliyetlerin her aşamasında, psikolojinin etkisini görmekteyiz. Bu durumun temel nedeni iktisadın insandan bağımsız bir bilim olmamasıdır. İnsan davranışlarının nedenlerinin çeşitli teorisyenler tarafından farklı şekillerde açıklandığını görüyoruz. İktisat psikoloji ilişkisini inceleyen Bruno ve Benz (2002) yaptığı çalışmalarında iktisatla psikoloji ilişkisinin tarih içerisindeki gelişimini ve insanın rasyonelliğine ilişkin çeşitli konuları irdelemişlerdir. Frey ve Benz'e göre: "Deneysel iktisat pre-sosyal tercihlerin insan davranışlarında önemli bir rol oynadığını göstermiştir: İnsanlar genellikle adalet ve karşılıklılık gibi sosyal normları gözetmektedirler". Bu konu ile ilgili birçok deney ve araştırma vardır. Bu deneylerin sonucu genel olarak insanların kararlarında adalet, karşılıklılık, güven duygusu, itibar gibi faktörlerin etkili olduğu yönündedir (Akt: Çalık ve Düzü, 2009). Psikoloji ve iktisat ilişkisine yönelik çalışmalardan bir kısmı da ekonominin üretim kısmına odaklanmıştır. Burada temel amaç, çalışanların motivasyonlarının artırılması yoluyla üretim düzeyinde artışı sağlamaktır. Motivasyon konusunda birçok teori geliştirilmiştir. Buna göre, çalışanların yaptıkları işten aldıkları tatmin, iş yerlerine sadakatleri, verimlilikleri gibi konuları birçok psikolojik faktörün etkilediği sonuçlarına ulaşmıştır. Üretimde motivasyon konusu, çalışanların şirkete karşı tutumlarını ve üretimlerini etkileyen bu psikolojik süreçlerin şirket lehine çevrilmesi, işverenlerin çalışanların davranış ve tutumlarına etki edebilmesini amaçlamaktadır. Ekonominin üretim ayağında, işyerinin çalışanlarına sağladığı sosyal statü, elverişli çalışma koşulları, çalışanların iş süreçlerine ilişkin fikirlerini dile getirebildiği demokratik bir çalışma ortamı gibi konular çalışanların psikolojisiyle ilgilidir. Örneğin, bir işçinin çalıştığı işyerinin saygın ve kurumsal bir yer olması, işçinin kendisinin toplum içerisindeki sosyal statüsüne yönelik algısına etki edeceği şüphesizdir (Kesici, 2006). Psikoloji alanındaki diğer bir öncü teorisyen, "Bireysel Psikoloji" ekolünün kurucusu Alfred Adler'e göre anıların bireylerin bugünkü davranışlarına etkisi büyüktür. Bireyler geçmişte yaşadıkları önemli olayları yorumlarlar ve kişilikleri bu yorumların etkisinde şekillenir. Ona göre, "bir kimsenin ilk çocukluk hatıralarını öğrenmek suretiyle o kimsenin hayat tarzı hakkında bir bilgi edinmek mümkün olabilmektedir" (Yörükkan, 2006). Maslow bireyin davranışlarının temelini ihtiyaçları oturtmuş ve bu ihtiyaçları hiyerarşik olarak sıralamıştır. İnsan davranışlarının temeli olarak alınan ihtiyaçlar sadece fizyolojik ihtiyaçları değil sosyal ihtiyaçları da içermektedir. "Ancak, belirli bir ihtiyacın arkasındaki güdüyü tam olarak tespit etmek, her zaman mümkün olmayabilir. Ayrıca yine belirli bir ihtiyaç, sadece tek bir güdünün sonucu da olmayabilir. Psikolojinin gelişimine damgasını vurmuş bir teorisyen olan Freud'a göre ise bilinçdışı süreçler insan davranışlarının oluşumunda belirleyici bir etkiye sahiptir. Özellikle kazalar, dil sürçmeleri gibi durumlarda bilinçdışı süreçler baskın gelmekte ve davranışlarımızı oluşturmaktadır (Brenner, 1998). Görüldüğü gibi insan davranışlarının arkasında çok karmaşık ve belirsiz bir süreç yatmaktadır. Çocukluk anıları, bilinç altında yatan çeşitli istekler ve daha bunlar gibi birçok etmen insanların davranışlarını ve seçimlerini şekillendirmektedir. İnsanların karakterlerine ait

özellikleri ekonomik tercihlerine yansıttıklarını varsayarsak, bireyin çocukluk anılarının hatta aile içerisindeki konumunun bile tercihlerinde etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin Adler'in varsayımına göre, karakterinde hırs faktörünü ön plana çıkaran bir insan bu amacına yönelik olarak hayatına yön verecektir. Belki kazanma hırsı ile diğer insanlara göre daha çok risk almaya istekli bir birey olacaktır. Hatta bazen kişiliğindeki hırs faktörü, kazanma arzusu akılcılığının önüne geçecek ve olması gerekenden daha fazla risk alacaktır (Çalık & Düzü, 2009).

Tüketici davranışlarını cinsiyet açısından ele aldığımızda, erkekler alış-veriş yaparken daha az zaman harcamakta, mağazaya girdikten hemen sonra karar vermekte, bayanların ise daha az hedefe yönelik hareket ettikleri ve mağazalardaki daha fazla uyarandan keyif alarak alış-veriş yaptıkları gözlenmiştir. Bu esnada bayanlar bir yandan alış-veriş yaparken bir yandan da ileride kendilerine gerekli olabileceğini düşündükleri bilgileri toplama eğiliminde olurlar. Hiçbir şey almaya niyetleri olmasa dahi, uzun süre bir mağazada dolaşabilir, ürünlerin tadına bakar, dener, karıştırır ve yeni markaları keşfetme eğiliminde olurlar (Koç, 2011). Psikoloji insan davranışlarının altında yatan karmaşık süreci göstermesi açısından çok önemli bir bilim dalıdır. İnsan davranışlarının temelinde çok farklı güdüler farklı roller oynayabilmektedir. Bu karmaşık süreç tamamen rasyonel kararlar alan homo-economicus varsayımını yalanlamaktadır. Çünkü homo-economicus varsayımında insan önündeki seçenekleri değerlendirerek en akılcı olanını seçen bir varlıktan ibarettir (Uzkurt, 2007). Halbuki psikoloji bize insanların davranışları, tercihleri, seçimlerinin altında sadece en rasyonel olana yönelme güdüsünden, çok daha fazlasının yattığını göstermektedir. Kişisel değerleri insanların davranışlarına yön veren önemli bir faktör olarak değerlendirdiğimizde; bireylerin birer tüketici olarak sahip oldukları kişisel değerlerinden, satın alma süreçlerinde etkilenmeleri kaçınılmaz olacaktır. Bu bağlamda, kişisel değerler ile tüketici davranışları arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışma da bu sonucu ortaya çıkarmıştır. Bu alanda yapılan araştırma sonuçlarından, tüketicilerin kişilik değerlerinin, onların pazara çıkan yeni ürün ve hizmetlerle ilgilenme ve onları satın alıp kullanma davranışları üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- ABACILAR, A. G. (2006). Farklı Kültürlerde Yaşayan Tüketicilerin Tüketim Davranışları, Antalya ve Alanya'da Yaşayan Tüketicilerin Tüketim Davranışlarına Yönelik Bir Saha Çalışması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- BAKIRCI, F. (1999). Tüketici Karar ve Davranışlarını Belirleyen Faktörler ve İki Grup İlde Tüketim Fonksiyonları İle Mukayesesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- BANNOCK, G. ve diğ. (1987). The Penguin Dictionary of Economics. Penguin Books. (4th Edition). London.

- BAUMAN, Z. (1999a). Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar. (Çev., Ü. Öktem). İstanbul: Sarmal Yayınları
- BAUMAN, Z. (1999b). Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları. (Çev., A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BİLGE, A. ve Göksu, N. (2010). Tüketici Davranışları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- BOCOCK, R. (1997): Tüketim. (Çev., İ. Kutluk). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- BRENNER, C. (1998). Psikanaliz Temel Kavramlar. Ankara: HYB Yayıncılık.
- CONSTANTİNİDES, E., ve Fountain, S. (2008). Web 2.0: Conceptual Foundations and Marketing Issues. Journal of Direct, Data and Digital Marketing Practice, 9 (3), p.p. 231-244.
- ÇALIK, ve Düzü, G. (2009). Economics and Psychology. İktisat ve Psikoloji. Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, sayı, 18.
- ÇAKIR, V. (2007). Tüketici İlgilenimini Ölçmek. Selçuk İletişim Dergisi, 4 (4), 163-180.
- DURMAZ, Y. (2008). Tüketici Davranışı. Ankara: Detay Yayınevi.
- DAGHFOUS, N., Petrof, J. V. ve Pons, F. (1999). “Values and Adoption of Innovations: Accross Cultural Study”. Journal of Consumer Marketing, 16 (14), pp. 314-331.
- ERDEN, B. (2007). Kültürün, Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi, Adalar İlçesi Saha Araştırması. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ERGÜL, H. Fazlı, S., Sümeyye ve Tösten, R. (2013). Sınıf Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Düsbed), 5 (10), 266-285.
- EROĞLU, F. (2007). Davranış Bilimleri. İstanbul: Beta Basım-Yayım.
- FROMM, E. (2005). Psikanalizin Bunalımı. (Çev., K. E. Kına). İstanbul: Say Yayınları.
- FUSTİER, M. (1974). Tüketim Psikolojisi. (Çev., S. Gürbaskan). İstanbul: Reklam Yayınları,
- GİLLİN, P. (2007). The New Influencers, A Marketer’s Guide to the New Social Media. USA: Quil Driver.
- GUTMAN, J. (1982). A Means-end Chain Model Based on Consumer Categorization Processes. Journal of Marketing, , 56, pp. 60-72.
- HORNEY, K. (2007). Çağımızın Nevrotik Kişiliği. (Çev., S. Budak). (5. Baskı). İstanbul: Öteki yayınları.
- İSLAMOĞLU, A. ve Altunışık, H. (2008). Tüketici Davranışları. (2. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- İŞLEK, M. S. (2012). Sosyal Medyanın Tüketici Davranışlarına Etkileri: Türkiye’deki Sosyal Medya Kullanıcıları Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- KARABULUT, M. (1989). Tüketici Davranışı. İstanbul Üniversitesi, İşletme İktisadi İdari Bilimler Enstitüsü, (3. Baskı). İstanbul.

- KARALAR, R. (2005). Çağdaş Tüketici Davranışı. Eskişehir: Birlik Yayıncılık.
- KAVAS, A.C. ve diğerleri (1995). Tüketici Davranışları. Fakültesi Yayınları. (1. Baskı). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- KESİCİ, S. (2006). Bankalarda Motivasyon ve İş Tatmini İlişkisi ve Uygulamadan Bir Örnek. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- KOÇ, E. (2011). Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri: Global ve Yerel Yaklaşım. (Genişletilmiş 3. Baskı). Ankara: Seçkin Kitabevi.
- LEVY, S. J. (2005). The Evolution of Qualitative Research in Consumer Behavior. Journal of Business Research, 58, pp.341-347.
- MUCUK, İ. (1999). Pazarlama İlkeleri . (11 Basım). İstanbul: Türkmen Yayınevi.
- ODABAŞI, Y. ve Barış, G. (2002). Tüketici Davranışı. (8. Baskı). İstanbul: Media Cat Kitapları.
- ODABAŞI, Y. ve Barış, G. (2010). İnternette Pazarlama ve Sosyal Medya Stratejileri. İstanbul: Cinius Yayınları.
- ÖZGÜVEN, İ. E. (2003). Endüstri Psikolojisi. Ankara: PDREM Yayınları.
- ÖZKAP, E. ve Kirel, Ç. (2010). Örgütsel Davranış. (4. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- ÖZTÜRK, E. (2006). Tüketicilerin Satın Alma Davranışında Kalite Belgelerinin Yeri ve Önemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PENPECE, D. (2006). Tüketici Davranışını Belirleyen Etmenler. Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Master Thesis. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SOLOMON, M.R. (2009). Consumer Behavior Buying, Having, and Being. (8th edition). Pearson Prentice Hall ,USA.
- TEK, Ö. B. (1997) . Pazarlama İlkeleri . (7 Baskı) . İzmir: Cem Ofset ve Matbaacılık.
- UZKURT, C. (2007). Tüketicilerin Yenilikleri Benimseme Eğilimleri Üzerinde Kişisel Değerlerin Etkisi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), 241-260.
- VAN Dijk, J. (2005). The Network Society: Social Aspects of New Media. Sage Publication, Second Edition, London, UK.
- WALKİE, W. L. (1994). Consumer Behaviour. (3th edition). John Wiley & Sons, Inc., New York, US.
- YÖRÜKAN, T. (2006). Alfred Adler. Sosyal Roller ve Kişilik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları s.43.

İnternet Kaynakları:

- <http://www.tml.web.tr/download/TuketiciDavranisları>, Erişim tarihi: 10.04.2014.
- <http://prospect-theory.behaviouralfinance.net/>, Prospect Theory, Erişim tarihi: 19.07.2015.
- <http://www.marketingpower.com>, American Marketing Association Board of Directors, Erişim Tarihi:10.04.2014.
- http://tr.swewe.net/word_show.htm/, TüketiciPsikolojisi,Erişimtarihi:21.07.2015.
- <http://rehberlikpanosu.com/yazilar/tuketici-psikolojisi>,Erişim tarihi: 21.07.2015.
- <http://marksist.net/node/3043>, Erişim tarihi: 21.07.2015.
- <http://www.digitalhaberler.com/etiket/tuketici-psikolojisi>,Erişimtarihi: 21.07.2015.
- <http://www.formistan.com/psikoloji/178193-tuketici-davranislarinin-psikolojik-bilesenleri.html>, Erişim tarihi: 21.07.2015.
- <http://www.ansiklopedim.com/detay/146/Tuketici-Davranislarini-Etkileyen-Faktorler-Ve-Pazarlama.html>, Erişim tarihi: 21.07.2015.

AŞIRI ŞEKİLCİ VE LAFIZCI KUR'ÂN TASAVVURLARI HARİCİ TEFSİR ÖRNEĞİNDE

Hatice TEBER¹

Özet: Hâricilik, Ehl-i Sünnet, Şia ve Mutezile'nin yanısıra kaynaklarda görüş ve uygulamalarından en çok bahsedilen itikadî mezheplerden birisidir. İman-amel ilişkisi, büyük günah-iman ilişkisi üzerinde ortaya çıkan ilk nazariyeyi Hâricîler ortaya atmıştır. İlk Hâricî gruplar, her büyük günahın küfür olduğu, büyük günah işleyeninin imanını kaybettiği ve ebedî cehennemde kalacağı görüşlerini benimseyerek imanı, farz kılınan bütün iyilikleri, kalple tastik ve dille ikrar olarak benimsediler. Onların bu inanç ve görüşleri tarih kaynaklarına girdiği gibi kendilerinin kaydettikleri tefsir eserlerine de yansımıştır. İslâm düşünce geleneği içerisinde ilk olarak ortaya çıkan, kendisinden ve temsil ettiği zihniyet yapısından günümüzde de söz ettiren Hâricîliğin, çağdaş dünyada ortaya çıkan radikal hareketlerin ilham kaynağı olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca İslâm düşüncesinde içerisinden ortaya çıkan siyasî, itikadî mezhep mensuplarının görüşlerini temsil eden eserleri, içinde doğup geliştikleri hadiselerden tecrid edilerek ele alınmamalıdır. Çünkü bu eserlerin yazarları kendi dönemlerinin kavramlarıyla, zihniyetiyle ve o günün bilimsel bakış açısıyla Kur'ân'a bakmakta ve yorumlarını yaparken de bir yönüyle dönemlerini ve geleneklerini tasvir etmektedir.

Kur'ân'ın yorumlanmasında özneliği doğuran temel sebeplerden biri, mezhep farklılığıdır. İslâm tarihi boyunca siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeler ve değişimler İslâm toplumunda farklılaşmaya neden olmuştur. Bu farklılaşma, Kur'ân'ı anlamada etkili olmuş ve tefsirine de yansımıştır. Çünkü Kur'ân, Müslümanların en güçlü ve tartışılmaz kaynağı olduğundan her fırka kendi düşüncesini O'na onaylatmaya çalışmıştır. İslâmiyet'te ilk ortaya çıkan mezhep olması itibarıyla, Hâricîler ve onun günümüzde yaşayan kolu olan İbadiye İslâm Tarihi'nde ele alınmış birçok görüşün ilk temsilcileri olmuşlardır. Bu fırkanın genel olarak dışa kapalı bir politika izlemesinden dolayı onlara ait elimizdeki ilk elden eserler çok sınırlıdır.

Hâricîlerin tahkim hadisesinden sonra kullandıkları "Lâ hükme illallah" sloganı doğrudan Kur'ân'dan alınmamış olsa bile, çeşitli ayetlere dayandırılmaktadır. Tarihte Muhakkimtu'l-Ülâ ismini alan Hâricîler bu sloganı, Kur'ân'ın hükmü açıkça insanlar onu uygulamak zorundadır anlamında bayraklaştırmışlardır. Bu açık hükme uymamak açık bir küfürdür. Hâricîler bu bakış açısını Hz. Ali ve Muâviye arasındaki tahkim hadisesine uygulayarak onları neticede Allah'ın hükmüne karşı geldiklerinden dolayı büyük günah işleyerek küfre girmekle suçlamışlardır.

Siffin savaşından ve Tahkim olayından sonra kendilerine Hâricî ismi verilecek olan bu grubun ortaya çıkış sebebinin tahkim hadisesi olup olmadığı tartışılmaktadır. Ancak bu hareketin dinî olmayıp siyasî bir hareket olduğu ve daha sonra siyasî düşüncelerini Kur'ân'a dayandırdıklarından dolayı, bu kanaatlerin dinî bir mahiyet kazandığını söyleyebiliriz.

Biz bu çalışmamızda genellikle dinî temelli ve ilk dönem selefi anlayışları yeniden ikame etme talebiyle kendisini ortaya koyan; tevilsiz katı fikhî kaidelere sıkı sıkıya bağlı olan diğer görüşlere karşı da toleranssız bir telakkî içerisindeki grupların genel olarak Kur'ân tasavvurları üzerinde duracağız. Günümüz İslâm dünyasında da tarihte ortaya çıkan söz konusu İslâm anlayışlarının izdüşümlerini sunmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Radikal, Şekilci, Haricî

¹ Yrd. Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-posta: haticeateber@yahoo.com

EXTREME FORMALIST AND LITERALIST QUR'ÂN IMAGINATIONS : THE EXAMPLE OF KHÂRIJİ TAFSİR

Abstract: The Khârijites, the first sect emerged in Islam, and 'Ibâdiyya, their living branch today, are the first representatives of many views discussed in Islamic History. However, we don't have sufficient first hand works written by them. Khârijites, explained the views of this sect on some issues such as faith-practice, great sin, infidelity-idolatry, hipocrisy (nifaq)- infulness (fisq), people of paradise and hell, and madiation (shafa'a). They also accepted that faith and all the prescribed good deeds were to be believed in heart and said aloud by the tounge. Their believes and views have also found places in tafsir books. It can be said that Khârijites inspired many of the radical movements in contemporary world.

One of the main reasons gave birth to subjectivity in Qur'anic exegesis is the differentiation of madhahib. Throughout the Islamic history, the political, economic, social and cultural developments and variations have caused differentiation in Islamic society. This differentiation was effective in understanding the Qur'an and was projected in its exegeses. We have hardly any works by Khawarij due to their self-closed policies.

One of the religious movements that is featured with extremism is a movement that started in the first period of Islâm, The classical Muslim scholars have given a precise definition of the Kharijities. Tafsîr of Hûd b. Muhakkam al-Huwwârî which was of the earliest work of tafsîr (the Quranic exege-sis) written in North Africa in the period of tadwin (recording) and regarded as the first 'Ibâdite tafsîr has a special importance due to the fact that it gave information on the 'Ibâdite method of tafsîr and also that it was the abridgement of Yahya b. Sallam's tafsîr who was the first person carrying the tradition of intpretation to North Africa.

In this study, we will generally present salafi interpretations from the first period of Islam and claimed to be religion-based. We will focus on the Qur'anic imagination of the groups who encounter each other with following stern sharia rules and intolerant views of others. We will try to pinpoint the traces of these groups among the contemporary Islamic movements.

Keywords: The Khârijites, Radical, Formalist

1. GİRİŞ

İbn-i Kuteybe "Hadis Müdafaası" isimli eserinde Basra da kadılık yapan Ubeydullah b. El Hasandan şöyle bir alıntı yapar:

"Kur'an'da ihtilafa delalet eden hususlar vardır. Kaderi reddedenler doğru söylemişlerdir ve bu görüş için Kur'an'da dayanak vardır. Cebriye'nin de dedikleri doğrudur. Onların görüşleri için de bir asıl bulmak mümkündür. Her kim "zina eden mümindir" derse isabet ettiği gibi her kim de "kâfirdir" derse o da isabet etmiştir. Bir başkası da "ne mümindir ne de kâfir, o yalnızca fasıktır" derse, o da isabet etmiştir. "ne mümin, ne fasık; o münafıktır" derse doğru söylemiş olur. Çünkü Kur'an'da bütün bu manaların hepsine delalet eden bir şeyler bulmak mümkündür."

Kur'an metninin çok cüz'i bir bölümünün sonu "dır" biçiminde biten hüküm önermeleri olduğu, ancak oldukça geniş kısmının hüküm cümlelerinden oluşmadığı malumdur. Kur'an'ın bu yapısı insanın önüne koca bir yorum vadisi açmaktadır. Kendisine muhatap ve mükellef olarak "düşünen insan"ı alan ilahi vahyin metninin de emir ve yasaklardan

oluşan bir askeri nizamname olamayacağı açıktır.

Konumuz açısından, “doğru nedir?”, “doğru tek midir?” gibi derin ve henüz kesin sonuçlara ulaşmamış epistemolojik problemleri bir kenara bırakıp ilahi metnin bu yoruma açık yapısının toplumsal yararlarından bahsetmek, itikadî mezhepleri ve onların Kur’ân’ı anlayabilme gayretlerinin ortaya çıkardığı tasavvurlarını düşünce dünyamızda doğru yere oturtmamıza olanak sağlayacağı kanısındayım.

İnsan topluluklarını en ilkel dönemlerden itibaren bir araya toplayan özel antropolojik nedenlerin belirli bir sürecin sonunda yine aynı topluluğun özel kültürel kodlarının oluşumuna ve düşünüş biçimlerine evrildiği modern bilimin verisidir. Bu durumda, yaşam koşulları algılama ve kavramayı belirlerken, bir sürecin sonunda bu defa algılama ve düşünme biçimleri yaşam koşullarını şekillendirmektedir. Farklı kültürel kodların hayata baktıkları pencerelerin çokluğu ve farklılığı Kur’ân’ın yoruma açık yapısını değerlendirecek ve işleyecek zemini sağlamaktadır. Esasen böyle bir işleyip, yorumlayıp bünyeye katma amelîyesi de olmazsa olmaz bir gerekliliktir.

Giriş bölümünü şu ironik tespitle bitirmek anlamlı olacaktır. İslam tarihinin ilk itikadi mezhebi sayılan ya da mezhep ayrılığına yol açan Harici tutum her ne kadar ilkel ve düz bir düşünme formuna dayanarak bir duruş sergilemiş olsa da sonraki süreçlerde farklı düşünebilme ve yorumlama imkanına da kapı açması itibarıyla sonuçları devrimsel olmuştur.

2. YORUMA YER VERMEYEN KUR’ÂN TASAVVURU

Hâricilik, Ehl-i Sünnet, Şia ve Mutezile’nin yanısıra kaynaklarda görüş ve uygulamalarından en çok bahsedilen itikadî mezheplerden birisidir. İman-amel ilişkisi, büyük günah-iman ilişkisi üzerinde ortaya çıkan ilk nazariyeyi Hâricîler ortaya atmıştır. İslâm Mezhepleri klasik eserlerine göre genel olarak Havâric’ten maksat ümmetin üzerinde ittifak ettiği bir imama isyan eden kesimlerin olduğuna işaret edilmektedir. (Şehristanî, Milel, Beyrut 2001. I/132). Çağdaş Kelâm araştırmacıları da buradan hareketle Tamamen siyasi hadiseler neticesinde ortaya çıkan Hariciliğin, önce tatbikatının olduğunu, daha sonra nazariyesinin kurulduğunu²; yani, tarihsel süreçte ortaya çıkan pratiğin teorisinin yapıldığını tespit etmişlerdir.

Bu davranışın bir sonucu olarak ilk Hâricî gruplar, her büyük günahın küfür olduğu, büyük günah işleyenin imanını kaybettiği ve ebedî cehennemde kalacağı görüşlerini benimseyerek iman, farz kılınan bütün iyilikleri, kalple tastik ve dille ikrar olarak benimsemelerinin yanı sıra efâl ile izhâr etmek olarak kabul etmişlerdir. Onların bu inanç ve görüşleri tarih kaynaklarına girdiği gibi kendilerinin kaydettikleri tefsir eserlerine de yansımıştır. Burada önemli bir husus ise söz konusu büyük günahları işlemenin yani literatürümüzdeki ismiyle mürtekîb-i Kebîrenin bizzat fıkıh kitaplarındaki Kebâirden önce siyasal tartışmaların yoğunluk kazan-

2 Ahmet Akbulut, “Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi”, AÜİFD. C. XXX, s.339.

dığı Sıffin'de Tahkim'i kabul eden kesimler için izafe edilmiş bir hüküm olmasıdır. İslâm düşünce geleneği içerisinde ilk olarak ortaya çıkan, kendisinden ve temsil ettiği zihniyet yapısından günümüze de söz ettiren Hâricîlerin, Tahkim hadisesinden sonra kullandıkları “Lâ hükme illallah” sloganı doğrudan Kur’ân’dan alınmamış olsa bile, çeşitli ayetlere dayandırarak kullandığı bu sloganı, Müminlerin kesinlikle uygulamak zorunda olduğu Kur’ân’ın hükmü anlamında bayraklaştırmışlardır. Bu açık hükme uymamak ise onlara göre bir küfürdür. Bundan dolayı tarihte Muhakkimetu’l-Ûlâ ismini de alan Hâricîler, bu bakış açısını Hz. Ali ve Muâviye arasındaki tahkim hadisesine uygulayarak onları neticede Allah’ın hükmüne karşı geldiklerinden dolayı Kebâiri irtikâb ederek küfre girmekle suçlamışlardır. Sıffin savaşından ve Tahkim olayından sonra kendilerine Hâricî ismi verilecek olan bu grubun ortaya çıkış sebebinin tahkim hadisesi olup olmadığı tartışılmaktadır. Ancak bu hareketin dinî olmayıp siyasi bir hareket olduğu ve daha sonra siyasi düşüncelerini Kur’ân’a dayandırdıklarından dolayı, bu kanaatlerin dinî bir mahiyet kazandığını söyleyebiliriz.

Hâricîler Kur’ân’ın beyânı hükmünde olan Sünneti terk ederek sığ bir şekilde O’nun zahirine sarılmaktalar ve böylece Onu tam olarak anlamamaktadırlar. Kur’ân’ı anlayabilmek için derin bir tefekkür ve aklı muhakeme ortaya koyamayan Hâricîlerin fikhî meselelerde de ince anlayış, içtihat ve istinbât gibi özelliklerinin olması çok beklenebilir bir durum olmasa gerekir³.

Allah yolunda savaşıp O’nun rızası için canlarını ve mallarını satan ve Allah’ın da bunları cennet karşılığında satın aldığı kimseler (Tevbe/111), anlamında kendilerini “Şûrât” olarak tesmiye eden Hâricîler, niyet olarak samimi olmakla birlikte, görüş olarak yüzeysel kalmaları ve kendi anlayışlarına uymayan görüş sahiplerini tekfir edip günah işleyeni kafir saymaları nedeniyle “Va’îdiyye” diye anılmışlardır. Öyleki bu katı dindarlık onları kendi yurtlarını “Dâru’l-İslâm”; bu yurtların dışındaki bölgeleri ise “Dâru’l-küfr” olarak kabul etmeleri anlayışına sevk etmiştir.

Farklı Hâricî fırkalar içerisinde en ılımlı kolu oluşturan, itidale ve Ehl-i Sünnet’e en yakın olan, varlığını günümüze kadar sürdürebilen İbâziyye dışındaki oluşumlar, mümin kimsenin aynı zamanda âmil bir muttaki olması, hakem olayını kabul etmeyen kafir kabul edilmesi ve kendilerinden olmayan zalim imama karşı kıyam edilmesi konularında ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte İbâziyye dahi imanı, ikrar ve tastikten ibaret sayan Ehl-i Sünnet’in aksine ikrar, amel, niyet, sünnete ittiba, haramlardan kaçınmak ve takva sahibi olmaktan ibaret olduğunu sayarlar.

Hâricîler, Batınîlerin tam zıddına, kelime ve lafızların zahirine önem vermişler ve zahiri anlama sınırsız sarılmışlardır. Bu konuda da tavizsizdirler. Onlar Kur’ân ayetlerini kendi prensipleri doğrultusunda anlamışlar ve bu anlayışları da şiddeti doğurmuştur⁴. Hâricîler ilk zamanlar çöl Araçları arasından ortaya çıkmışlardır⁵. Özellikle Temim kabilesine mensup idiler. Sayıca azdılar ve ayrıca yaşadıkları hayattan kaynaklanan cahil ve bilgisiz kişilerdi. Bu yüzden düşünceleri kıt, tasavvur güçleri zayıf ve tefsir gücünden yoksun kimseler olduğu

3 İbn Hazm, el-Fasl fî'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, Beyrut 1986, IV/156.

4 Celal Kırca, “Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı”, s.57.

5 J. Wellhausen, İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, (Çev. Fikret iştan), T.T.K. Yay. Ankara 1996, s.12.

dile getirilse de söz sanatlarını bilen, şiirde üstünlükleri ve ilginç hutbeleri ile tebarüz etmiş oldukları kabul edilmektedir⁶. İlk ortaya çıkışlarından itibaren devamlı suretle harplerle meşgul olmuşlar, dünyevileşme yerine uzleti tercih etmişler⁷ ve bu sebeple de ilmi araştırma ve kitap yazmaya vakit bulamamışlar⁸ diğer mezhepler gibi tam ve mükemmel tefsirler meydana getirememişlerdir. Onlardan bize ulaşabilen tefsirler, bazı ayetlerin izahlarından ve yaptıkları mücadelelerden ibarettir.

İslâm'da tefsir hareketine hız veren amillerden biri ve belki de en önemlisi, İslâm'ın birinci asrından itibaren gerek dinî ve gerekse siyasî bir anlayışla ortaya çıkmaya başlayan fırkalar- dır. Fırkalar ortaya çıkarken kendi görüşlerini muhalif görüşler karşısında temellendirmek için Kur'an'dan deliller arayarak; ya Kur'an ayetlerine bütüncül yaklaşımdan uzak bir şekilde yaklaşmışlar ya da bir takım ayetleri tevil ederek görüşlerine destek aramışlardır. Onlar, Kur'an'ı kendi fırkalarının dar kalıpları içerisinde anlamışlar, bunun bir sonucu olarak da diğer fırkaları görüşlerine muhalif olarak algılamışlardır⁹. Böylece Kur'an ayetleri hakkında birbirinden farklı yorumlar farklı tefsir geleneklerinin de oluşumunu beraberinde getirmiştir. Haricî, Şîî, Mu'tezilî tefsir gelenekleri de bu anlayışla ortaya çıkmış, tarihin derinliklerine kök salmış geleneklerdir. Ehl-i Sünnet'in bu sorumluluğu ise Allah Rasulu (s.a.v.)'den miras kalan Kur'an ve sünneti siyasî, sosyal veya yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsir ve tevillerin nüfuzundan kurtarmaktır¹⁰. Vahyin Hz. Peygamber'e gelişinin sonlanmasından itibaren Müslümanların hayatla bağlarını o son ilahi mesajla kurma doğrultusundaki çabalarını belirleyen en önemli kaygı Kur'an'ı Allah kelâmı olarak anlamak, mahiyetine ve bütünlüğüne uygun, doğru bir yorumunu yapmak olmuştur. İnsanların Kur'an'ı anlama gayretlerindeki temel amaç, yüce yaratıcının kullarından ne istediğini tam olarak kavrayabilmek, muradına ve rızasına mütenasip yaşayabilmenin yollarını öğrenebil- mektir.

Kuşkusuz Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında ve temel amaçlarının tespit edilmesinde her mezhebî ekol ve düşünce akımı kendi görüşlerini ifade ederek onu yorumlama ve hayatına tatbik etme çabası içerisinde olmuştur. İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan ve yayılan İtikadî/ kelâmî fırkalar; ameli/fikhî mezhepler bu kurumsallaşmanın bir sonucu olarak Kur'an ve Sünneti yorumlama ve uygulama anlayışlarını oluşturmuşlardır. Kur'an sistematik olarak ardarda gelen bir bütünlük sergilemediği için parçacı yaklaşımlar sayesinde her türlü dini söylem Kur'an'dan çıkarılabilmektedir¹¹. Kısaca mezhebî tefsirler, insanların Kur'an'a yaklaşımlarını kendi eğilimlerini Kur'an'a onaylatabilmek doğrultusunda ortaya çıkan bir tefsir hareketidir.

Hayatlarına yön veren temel düşünce dinamikleri siyaset ve iktidar teorileri üzerine kurulmuş olan toplumlar, kendilerine Kur'an'dan ve Sünnetten meşruiyet arama yoluna sevk-

6 Ebu'l-Abbas el-Müberred, el-Kâmil fi'l-Edeb, thk. M. Ahmed Dalı, Beyrut 1406/1986, III, 1077-1082.

7 İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi'l-Tarih, Beyrut, 1965, III, 410.

8 Zehebi, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Kahire 1381/1961, II, 317.

9 İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi, Ankara 1988, I, 303.

10 Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev. E. Ruhi Fiğlali, TDV. Yay., Ankara 1991, "Önsöz", s. XVIII.

11 Basra Kadısı olan Ubeydullah b. El-Hasan (ö168), halkın kendi eğilimlerini Kur'an'a onaylatmaları konusunda sunları ifade etmiştir: Kur'an'da ihtilafa delalet eden hususlar vardır. Kaderi reddedenler doğru söylemişlerdir ve bu görüş için Kur'an'da dayanak vardır. Cebriye'nin de dedikleri doğrudur. Onların görüşleri için de bir asıl bulmak mümkündür. Her kim "zina eden mümindir" derse isabet ettiği gibi her kim de "kafirdir" derse o da isabet etmiştir. Bir başkası da "ne mümindir ne de kafir, o yalnızca fasiktir" derse, o da isabet etmiştir. "ne mümin, ne fasik; o münafiktir" derse doğru söylemiş olur. Çünkü Kur'an'da bütün bu manaların hepsine delalet eden bir şeyler bulmak mümkündür. Bkz. İbn Kuteybe, Hadis Müdafaa'sı, Çev. M. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul 1989, s. 118; Gökçen Kalkan, Cemaleddin el-Kasimî ve Tefsirdeki Metodu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. 2007, s.107.

miştir. Çağdaş dünyanın şiddet yanlısı İslâm anlayışlarının ortaya çıkardığı gruplar, Arap toplumu içerisindeki politik kültürün, kabile asabiyetinin ve iktidar arzusunun uzun bir geçmişe sahip olmasından kaynaklanan isyanlarını ve siyasi yargılarını tıpkı Hariciler’de olduğu gibi meşru göstermenin çabası ile Sünnetten bağımsız Kur’ân’a yaklaştıklarını müşahade ediyoruz. Anlayış vüsatlerinin darlığı onları Kur’ân’ı kendi görüşleri ve anlayışlarını teyid edip destekleyecek zahiri bakışa seveketmektedir. Farklı düşünmek ve Kur’ân’ın temel bütünlüğü içerisinde kalmak koşuluyla günün meselelerine çözüm aramak üzere Kur’ân’a başvurmak bizzat Kur’ân’ın önerdiği bir tekliftir.

3. SONUÇ

İslâm literatüründe Hâriciler, çöl hayatına çok bağlı, oldukça sert mizaçlı ve kendilerinden olmayan bir otoriteye bağlanmayı reddeden, cahil ve hiçbir araştırmaya dayanmayan kendi kanaatlerini koyu taassup içerisinde sürdürmeye kararlı insanlar olarak kayda geçmiştir. Bundan dolayı yoruma izin vermeyen bedevi geleneklerinin kısır zihniyetini ve ruhunu sürdüren Hariciler, İslâmiyet’i aşına oldukları kabilevî davranış biçimleri çerçevesinde algılamışlar ve inanç ve kanaatlerine koyu bir taassupla bağlılıkları nedeniyle hep şiddetten yana bir tavır sergilemişlerdir. Dolayısıyla kendi yaşam tarzlarına uymadıkları gerekçesiyle kendileri çokça azınlıkta oldukları halde etraflarındaki Sevâd-ı A’zam olan daha geniş Müslüman toplum üyelerini “dalalet düşmüş” kişiler olarak görüp bunlara karşı yegane doğru saydıkları kendi anlayışlarını ikame etmek için savaş açmışlardır. Kabile asabiyetine sınıksız sarılmış kabilelerden oluşan Hariciler, yeni bir dini oluşumun temsilcileri olarak kendi anlayışlarına uymayan her türlü gelişmeyi din dışı sayıp bunlara karşı dini, ahlakî temellerden yoksun ve Kur’ân’ın en büyük beyanı olan Sünnet-i Nebeviyyeyi esas almayan tasavvurlar geliştirmişlerdir. Tıpkı herhangi bir kabile mensuplarının İslâm öncesinde aralarında bir antlaşmanın olmadığı diğer tüm kabileleri düşman görmesi gibi Hariciler de kendilerinden olmayan, kendileri gibi düşünüp inanan herkesi kafir ilan etmiş, mallarının ve canlarının kendileri için helal olduğuna inanmışlardır.

Kur’ân’a Haricî bakış açısı ile yaklaşımlar genellikle dinî temelli ve ilk dönem selefi anlayışları yeniden ikame etme talebiyle kendisini ortaya koyan; tevsiz katı fikhî kaidelere sıkı sıkıya bağlı olan diğer görüşlere karşı da toleranssız bir telakkî içerisindeki grupların genel olarak Kur’ân tasavvurları ile örtüşmektedir. Günümüz İslâm dünyasında da tarihte ortaya çıkan söz konusu İslâm anlayışlarının izdüşümlerini kuşkusuz görebilmek mümkündür.

Bu yönüyle tarihte Tahkim Hadisesi ile vücut bulmasına karşın Harici zihniyetin çağdaş dünyada ortaya çıkan radikal hareketlerin ilham kaynağı olduğu da söylenebilir.

Hayatlarına yön veren temel düşünce dinamikleri siyaset ve iktidar teorileri üzerine kurulmuş olan toplumlar, kendilerine Kur’ân’dan ve Sünnetten meşruiyet arama yoluna sevetmiştir. Çağdaş dünyanın şiddet yanlısı İslâm anlayışlarının ortaya çıkardığı gruplar, Arap toplumu içerisindeki politik kültürün, kabile asabiyetinin ve iktidar arzusunun uzun bir geçmişe sahip olmasından kaynaklanan isyanlarını ve siyasi yargılarını tıpkı Hariciler’de olduğu gibi meş-

ru göstermenin çabası ile Sünnetten bağımsız Kur'an'a yaklaştıklarını müşahede ediyoruz. Anlayış vüsatlerinin darlığı onları Kur'an'ı kendi görüşleri ve anlayışlarını teyid edip destekleyecek zahiri bakışa seveketmektedir. Farklı düşünmek ve Kur'an'ın temel bütünlüğü içerisinde kalmak koşuluyla günün meselelerine çözüm aramak üzere Kur'an'a başvurmak bizzat Kur'an'ın önerdiği bir tekliftir. Ancak kaynaklarımızda Hz. Ali'nin ibn Abbas'ı Harûra'da toplanan Haricî grupları ikna etmek üzere gönderirken yaptığı tavsiyeler Haricîlerin Kur'an tasavvurlarını göstermesi bakımından calibi dikkattir. Hz. Ali İbni Abbas'a; Onlarla tartış, ancak tartışırken sakın Kur'an'dan delil getirme! Çünkü Kur'an zû-vücûhtur. Bu son noktada başta söylediğimiz anekdotu tekrar etmemiz gerekiyor: Sosyal hareketler karşısında ortaya koydukları keskin siyasal tavırları ile Haricî düşünce sistemi Kur'an'ı yorumlamalarına izin vermemiş olsa da kendilerinden sonraki nesillerin farklı düşünebilmelerine ve Kur'an tefsirlerinin yapılması gerekliliğine imkan tanımıştır.

KAYNAKÇA

Akbulut, Ahmet, "Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi", AÜİFD. C. XXX, Ankara 1989, ss.331-348.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Tarihi, Ankara 1988, I-II.

Ebu'l-Abbas el-Müberred (286/900), el-Kâmil fi'l-Edeb, thk. M. Ahmed Dali, III, Beyrut 1406/1986,

el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, Mezhepler Arasındaki Farklar, Çev. E. Ruhi Fığlalı, TDV. Yay., Ankara 1991.

Fığlalı, Ethem Ruhi, İbadîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri, Ankara 1983.

Huvvarî, Hûd b. Muhakkem, Tefsiru Kitabi'l-Aziz, Thk. Belhac b. Said Şerifi, C.I-IV. Beyrut 1990.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endülsî (456/1064) el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal, Beyrut 1986, IV/156.

İbn Kuteybe, Ebû Abdillâh ed-Dineverî (276/889), Hadis Müdafaası, Çev. M. Hayri Kırbaşoğlu, İstanbul 1989.

İbnu'l-Esir, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdulkerîm (637/1239), el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut, 1965.

Kalkan, Gökçen, Cemaleddin el-Kasîmî ve Tefsirdeki Metodu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. 2007.

Kırca, Celal "Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", İslâmî Araştırmalar Dergisi, Ankara 1987, S.V, ss.52-61

Wellhausen, J., İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri, (Çev. Fikret İşıltan), T.T.K. Yay. Ankara 1996.

Yörükân, Y. Ziya, "Şehristânî, Milel ve Nihal'de Mezhepler Nasıl Yazılmıştır?", DFİFM, V-VI, İstanbul 1927.

Zehebi, Muhammed b. Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirun, Kahire 1381/1961.x

Zemahşeri, Mahmûd b. Ömer (538/1144), El-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl, Kahire 1373/1953.

İSMAYIL BEY GASPIRALININ “DİLDE, FİKİRDE VE İŞTE BİRLİK” FELSEFESİ VE TÜRK DÜNYASI

Faik ELEKBEROV*

Özet: XIX yüzyıl Türk ve İslam aleminin büyük düşünce adamlarından, aydınlarından biri de İsmayıl bey Gaspiralıdır (1851-1914). Kırımın Bahçasaray yakınındaki Avçı köyünde dünyaya göz açan Gaspiralının dünyagörüşünün gelişmesinde dini ilimlerle yanaşı, dünyevi ilimler de menimsemesi mühim rol oynamıştır. Küçükyaşlarından önce Akmesicidde rus orta okulunda, daha sonra Voronej ve Moskovdaki harbi okulda eğitim alması onun yaşamında esaslı dönüş noktasıdır. O, bu okullarda türkçülüye ve islamcılığa karşı yönelmiş slavyancılık ülküsünü gerçek şekilde görmüştür.

Tüm bunlar, onda özellikle, türkçülük ülküsünün formalaşması için bir zemin olmuştur. Hatta, bu etkinin altında Türkiyenin düşman devletlere karşı apardığı Kirit savaşına katılmak için İstanbula kaçmak istemiş, ancak onu yolda sak-layarak ailesine geri vermişler. İlk zamanlarda Gaspiralı avropalaşmak ülküsünün etkisi altında olmuştu. Bu özünü, Gaspiralı Kırma-Bahçasaraya dö-ndükden bir süre sonra hiss etdirmişdir. O, etkisi altında yazıyordu ki, müsülman ülkelerinde, o cümleden Türkiyede de Avrupa-pada olduğu kimi sözün hakiki menasında, ciddi islahatlar heyata keçirmek gerekir.

Ona göre Türkiye şimdideki bu işte yalnız Avrupalı taklitle meşğul olmuştur. Türkçülük şüari «dilde, fikirde ve işte birlik» olan Gaspiralı bu ülkünü tüm tü-rklerin ortak gazetesi olan «Tercüman»da ifade etmiştir. Özellikle, Rusya türkları arasında ortak edebi Türk dilinin olması onun esas kayelerinden biri idi. Onun fikrinde, necib ve cesaretili olan Türk milletinin Çin sedinden Ak denize keder parçalanma-sının sebebi ilk növbde, ortak Türk dilinin olmaması ile ilgilidir. Bu menada, Gaspiralı hesab edirdi ki, en azı Rusya türklarinin vahid dili olmalı ve hemin dil okullarda tedaris olunmalıdır. Günümüzde Gaspi-ralının hedefleri hayli derecede gerçekleşmek üzredir.

Bu gün Türk Dünyasında büyük bir gelişme vardır. Böyle ki, Gaspiralının «dilde, fikirde ve işte birlik» felsefesinin mahiyetini anlamak için Azerbaycan'da, Türki-standa, Türkiye'de ve bir sözle Türk Dün-yasında milli bilincimiz yürütülen ve haricinde de bu veya diğer biçimde dayatılan sahtekar tarihten, edebiyattan, karma milli düşünceden değil de, tek bir milletin binyıllar boyunca koruyup içinde barın-dırdığı ve yaşattığı milli tarihten, milli felsefi görüşten, milli edebiyat-tan, milli düşünceden hareket et-meliyiz. Zira, yalnız Türk felsefesini, Türk tari-hini, Türk dini - felsefi düşünce sistemini, Türk edebiyatını vb . tabiatlarına mâl etmeden, onun tarihi – felsefi niteliklerine varmadan asla türkçülüğün tüm Türklere için hangi önem arz etmesini de idrak edemeyiz. Dolayısıyla, ayrıca ele alınan bir ülkenin (Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan ve b.) felsefesi, tarihi, edebiyatı, kültürü vb. değerlerinin yanı sıra, genel anlamda Türk felsefesi, Türk dini - felsefi bakış açısı, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk tarihinden de bahsedilmeli, öğretilmelidir. Ancak bu durumda Türk devletlerinde, özellikle geçen yüzyılın sonlarında eski SSCB – den ayrılan yenice bağımsızlığını kazanan ülkelerin genç nesilleri, kelimenin gerçek anlamında türkçülüğü - Türk kimliğini, Türk kültürünü, Türk felsefesini, türk tarihini vb . daha derinden ve yakından anlamış olacaklar.

Kanımızda, belleğinden düne kadar eğemen olan fikirler üretmeyen, yenisiniyse henüz oluşturama-yan, üstüne üstlük birbirine tamamen çelişkili fikirlerden etkilenen insanların çoğu zaman için belli dönemde bir, sonraysa diğer ideoloji çekici görünebilir. Bu anlamda, herhangi fikir toplumun çoğunlu-ğunun bilincinde güçlendirilmesi birkaç yıla, hatta on yıla bile mümkün olamaz. Bir ülkede tek milli bi-lincin oluşması için on yıllar gerekebilir. Aksi takdirde kısa zamanda ideoloji veya milli ideoloji sadece belli güç ve etkileme vasıtalarıyla “oluşturulabilir”, yahut “üstünlüğü” öne çıkabilir. Yaranacak bu fikir insanların kafasında tabanlı ve inandırıcı şekilde değil de, zor ve çeşitli etkileşim araçlarıyla kendisine yer bulmuşlarsa, sonraları toplum kolayca yüz döndürememiştir. Biz bunu, artık “Sovyet milleti” ideolojisinin şahısında görmüş olduk. Bu nedenle, herhangi bir ulusal fikir ileri sürülürken, bir milletin belirli dönem için değil, sü-rekli olarak varlığının korunması dikkate alınması en önemli etkindir. Bu an-lamda hazırda da Gaspiralının «dilde, fikirde ve işte birlik» felsefesine büyük ih-tiyaçımız var.

Anahtar kelimeler: İsmayıl bey Gaspiralı, Türkçülük, Türk şuur birliği, Türk dili birliği, Türk tarihi birliği, Türk kültürü birliği, Türk ekonomi birliği

* Doçent, doktor, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Hükük Enstitüsü, Felsefe ve içtimai fikir tarihi bölümü, büyük ilmi işçi. Bakü, faikalekperov@mail.ru

ISMAIL BAY GASPIRALY'S "UNITY IN LANGUAGE, IN THE OPINION AND IN THE WORK "PHILOSOPHY AND TURKISH WORLD

Abstract: Ismail Bay Gaspiraly (1851-1914) is one of the great thinkers and a great view of the man of the nineteenth century in Islamic and Turkish world. Gaspiraly was born in the Crimea near Bakhchasaray in the village Hunter and adoption of the secular sciences, also religious sciences played an important role of the worldview great thinker. Studying in Middle School of the Russian at an early age in Akhmaschid, then studying at the military school in Moscow and Voronezh was a major turning point in the life of this man. In these schools, he has taken the idea pan-slavism against of Turkism and Islamism. All these were became the basis for the formation of the idea of Turkism. Even under the influence of this idea he wanted to participate in the battle of Crete which Turkey was against with enemy countries that is why he went to Istanbul but in the way they gave back him to his family. The first time he was under the influence of the Europeanization. It was sense it-self when he returned to Crème-Bakhchasaray. He wrote under the influence of Europeanization that it is important to carry out reforms in Turkey like in Europe. So far, Turkey has been engaged in this work with Europe. Turkism slogan Gaspi-raly "Unity in language, in the opinion and in the work "all of these he has expressed in the newspaper "Interpreter" which was common newspaper of Turkish world. Especially creation of common Turkish language between Turkish who lived in Russia was one of his main targets. According to him, in the first place not to be common Turkish language was cause to became broken Turkish nation who was lied to Chinese wall from White Sea. In this sense, Gaspiraly believed that at least Turkish who lived in Russia had to have common language and this language had to be taught at schools. Today Gaspiraly's many targets have been realized. Today there is a great improvement in the Turkish World. So in order to understand Gaspiraly's "Unity in language, in the opinion and in the work " philosophy and Turkish world we have to immobilize from national idea, national action, national thoughts, not to chaotic, false history has dedicated to our barins in Azerbaijan, Turkey and in Turkic World.

Keywords: Ismail Bay Gaspiraly, Turkism, Turkish unity consciousness, Turkish lan-guage community, Turkish history community, Turkish culture community, Turkish economics community.

1. GİRİŞ

XIX yüzyıl Türk ve İslam aleminin büyük fikir adamlarından, mütefek-kirlərindən biri de İsmayıl bey Gaspıralıdır (1851-1914). Kırımın Bahçasaray yakınlığındaki Avçı köyünde dünyaya göz açan Gaspıralının dünya-görüşünün formalaşmasında dini elmlərlə yanaşı, dünyevi ilimler de men-imsemesi mühüm rol oynamışdır. Küçük yaşlarından evvelce Akmesicidde rus orta okuluda, daha sonra Voronej ve Moskvadaki herbi okulda eğitim alması onun yaşamında esaslı dönüş nöktesi olmuşdur. O, bu okullarda tür-kçülüye ve islamçılığa qarşı yönəlmiş slavyançılıq ideyasını gerçək şəkilde görmüşdür.

Bütün bunlar, onda özellikle, türkçülük ideyasının formalaşması için bir zemin olmuşdur. Hetta, bu etkinin altında Türkiyenin düşman devletlere qarşı apardığı Kirit savaşında iştirak etmək için İstanbula kaçmak istemiş, ancak onu yolda saklayarak ailesine geri vermişler. İlk zamanlarda Gaspıralı avropalaşmak ideyasının etkisi altında olmuşdu. Bu özünü, Gaspıralı Kırma-Bahçasaraya döndükden sonra bir müddət hiss etdirmişdir. O, avropalaşmanın etkisi altında yazırdı ki, müsəlman ülkelerinde, o cümleden Türkiyede de Avropada olduğu kimi sözün hekiki menasında, ciddi islahatlar heyata keçirmek gerekir.

Ona göre Türkiye indiyə kader bu işte yalnız Avropanı teklidle meşğul olmuşdur. Türkçülük şüarı «dil, fikirde ve işte birlik» olan Gaspıralı bu ideyalarını bütün türklərin ortak qezetesi olan «Tercüman»da ifadə etmişdir. Özellikle, Rusya türkləri arasında ortak edebi Türk dili-

nin yaradılması onun esas kayelerindæ biri idi. Onun fikrinde, necib ve cesaretli olan Türk mil-letinin Çin sedinden Ak denize keder parçalanmasının sebebi ilk növbde, ortak Türk dilinin olmaması ile ilgilidir. Bu menada, Gaspıralı hesab edirdi ki, en azı Rusya türklerinin vahid dili olmalı ve hemin dil okullarda tedaris olunmalıdır. Günümüzde Gaspıralının hedefleri hayli derecede gerçekleşmek üzredir.

Bu gün Türk Dünyasında büyük bir gelişme vardır. Böyle ki, Gaspıralının «dilde, fikirde ve işte birlik» felsefesinin mahiyetini anlamak için Azer-baycan'da, Türkistanda, Türkiye'de ve bir sözle Türk Dünyasında milli bilincimiz yürütülen ve haricinde de bu veya diğer biçimde dayatılan sahtekar tarihten, edebiyattan, karma milli düşünceden değil de, tek bir mil-letin binyıllar boyunca koruyup içinde barındırdığı ve yaşattığı milli tarihten, milli felsefi görüşten, milli edebiyattan, milli düşünceden hareket etmeliyiz. Zira, yalnız Türk felsefesini, Türk tarihini, Türk dini - felsefi düşünce sistem-ini, Türk edebiyatını vb . tabiatlarına mâl etmeden, onun tarihi – felsefi ni-teliklerine varmadan asla türkçülüğün tüm Türkler için hangi önem arz et-mesini de idrak edemeyiz. Dolayısıyla, ayrıca ele alınan bir ülkenin (Azer-baycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan ve b.) felsefesi, tarihi, edebiyatı, kültürü vb. değerlerinin yanı sıra, genel anlamda Türk felsefesi, Türk dini - felsefi bakış açısı, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk tarihinden de bahsedilmeli, öğretilmelidir. Ancak bu durumda Türk devletlerinde, özel-likle geçen yüzyılın sonlarında eski SSCB – den ayrılan yenice bağımsızlığını kazanan ülkelerin genç nesilleri, kelimenin gerçek anlamında türkçülüğü - Türk kimliğini, Türk kültürünü, Türk felsefesini, türk tarihini vb . daha der-inden ve yakından anlamış olacaklar. Kanımızca, belleğinden düne kadar eğemen olan fikirler üretmeyen, yenis-iniyse henüz oluşturamayan, üstüne üstlük birbirine tamamen çelişkili fikirlerden etkilenen insanların çoğu zaman için belli dönemde bir, sonraysa diğer ideoloji çekici görünebilir. Bu anlamda, herhangi fikir toplumun çoğun-luğunun bilincinde güçlendirilmesi birkaç yıla, hatta on yıla bile mümkün olamaz. Bir ülkede tek milli bilincin oluşması için on yıllar gerekebilir. Aksi takdirde kısa zamanda ideoloji veya milli ideoloji sadece belli güç ve etkileme vasıtalarıyla “oluşturulabilir”, yahut “üstünlüğü” öne çıkabilir. Yaranacak bu fikir insanların kafasında tabanlı ve inandırıcı şekilde değil de, zor ve çeşitli etkileşim araçlarıyla kendisine yer bulmuşlarsa, sonraları toplum kolayca yüz döndürememiştir. Biz bunu, artık “Sovyet milleti” ideolojisinin şahsında görmüş olduk. Bu nedenle, herhangi bir ulusal fikir ileri sürülürken, bir mil-letin belirli dönem için değil, sürekli olarak varlığının korunması dikkate alınması en önemli etkidir. Bu anlamda hazırda da Gaspıralının «dilde, fikirde ve işte birlik» felsefesine büyük ihtiyacımız var.

XIX əsr türk və müsəlman dünyasının nəhəng fikir adamlarından, mütəfəkkirlərindən biri də İsmayıl bəy Qasıpıralıdır (1851-1914). Kırımın Baçxasaray yaxınlığındakı Avçı kəndində dünyaya göz açan Qasıpıralının dünyagörüşünün formalaşmasında dini elmlərlə yanaşı, dünyəvi elmləri də mənimsəməsi mühüm rol oynamışdır. Kiçik yaşlarından əvvəlcə Ağməsciddə rus orta məktəbində, daha sonra Voronej və Moskvadakı hərbi məktəbdə təhsil alması onun həyatında əsaslı dönüş nöqtəsi olmuşdur. O, bu məktəblərdə türkçülüyə və islamçılığa qarşı yönəlmiş slavyançılıq ideyasını əyani şəkildə görmüşdür. Bütün bunlar, onda xüsusilə, türk-

çülük ideyasının formalaşması üçün bir zəmin olmuşdur. Hətta, bu təsirin altında Türkiyənin düşmən dövlətlərə qarşı apardığı Kirit müharibəsində iştirak etmək üçün İstanbulla qaçmaq istəmiş, ancaq onu yolda saxlayaraq ailəsinə geri qaytarmışlar.

Bütün bunlara baxmayaraq, gənc yaşlarından Kırımın türk kəndlərindəki mədrəsələrdə müəllimlik fəaliyyətinə başlayan bu talantlı mütəfəkkir, ilk gündən etibarən əski tədris usuluna qarşı çıxmışdır. Onun yeni tədris üsulunun yaradılması uğrunda başladığı bu mübarizəyə ilk qarşı çıxanlar arasında mühafizəkar din xadimləri oldular. Hələ, çox gənc olduğu üçün mühafizəkar ruhanilərlə başa-baş mübarizə apara bilməyən Qasıralı Parisə gedərək üç ilə yaxın Fransada yaşamışdır. Burada Avropa mədəniyyəti ilə yaxından tanış olan türk mütəfəkkiri çox keçmədən «Avropa mədəniyyətinə bir nəzəri müvazinə» adlı kiçik əsər də qələmə almışdı. Beləliklə, Qasıralı dünyagörüşcə yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdu.

Ancaq burada hökmən qeyd etməliyik ki, ilk dövrlərdə Qasıralı avropalaşmaq ideyasının təsiri altında olmuşdu. Bu özünü, Qasıralı Kırma-Baxçasarayla döndükdən sonra bir müddət hiss etmişdir. O, avropalaşmağın təsiri altında yazırdı ki, müsəlman ölkələrində, o cümlədən Türkiyədə də Avropada olduğu kimi sözün həqiqi mənasında, ciddi islahatlar həyata keçirmək lazımdır. Onun fikrincə, Türkiyəə indiyə qədər bu işdə yalnız Avropanı təqlidlə məşğul olmuşdur: «Dövlət aliyədə islahat elan olunuyor, fəqət icrasız qalır. Bu islahatın nə demək olduğu fikir edilsin: istər tarixə, istər əvrakı məfqudəyə müraciət edin, indiyə qədər Avropanın islahat dediyi yalnız ibarət olmuşdur. Halbuki dövlətin mayası və əksər əhalisi əhli islamdır. Tərəqqiyi ticarət dedikləri isə əcnəbi sərmayəsinə və təşəbbüsünə meydan və yol verməkdən ibarət olmuşdur. Bu halda məhəlli ticarətin və yerlinin tərəqqisinin cüzi olacağı əlbəttə təbiidir».¹

O, 1895-ci ildə «Tərcüman»da nəşr olunan «Şərq məsələsi» məqaləsində yazırdı ki, vaxtilə Qərb maarif yolunu tutmaqla tərəqqiyə üz tutdu. Bu baxımdan Şərq məsələsinin həllində də başlıca yeri maarif tutmalıdır. Onun fikrincə, bu mənada Şərq məsələsi, maarif məsələsi deməkdir. O yazırdı: «İntişari maarif ümumi əhaliyə məlumatlı, fəhimli, əfkarlı edib kəsbi rizq yollarında mahir etməkdir. Əgər bunun ən yekdil, ən doğru yolu bulunub tezəcə zamanda icra oluna bilirsə, yəni dediyim şərq məsələsi həll olunursa, sair cümlə məsələlər kəndi kəndliyinə hal və ya ki tərəkölünmüş olurlar. İntişari maarifdə əqvamı əfrənciyənin keçmiş olduğu yol və tutmuş bulunduğu üsul təqlid edilirsə əqvamı islamiyyə ümumən müstəfit olmayacaqdır. Gərçi bilgi və məlumat birdir. Cihanın hər tərəfində iki kərə dördüdür. Lakin maarifin üsulu intişarının hər bir iqlim və qövmin əhvali xüsusiyyəsinə müvafiq bulunması qaidə və qanun halindədir».²

Bu məsələni Qasıralı doğru qoyurdu ki, Qərb millətlərinin maarifdə tutduqları yolla, Şərq dünyasının maarifdə tutduqları yol tamamilə eyni ola bilməz. Halbuki maarif bütün dünyada eyni bilgi və məna daşıyır. Ancaq Şərq millətlərinin xüsusiyyətləri ilə Qərb millətlərinin milli özünəməxususlaqları xeyli dərəcədə fərqləndiyi üçün maariflənmə məsələsi tamamilə

¹ Gaspiralı İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qasıralı 1851-1914. Qartal, Bakı. səh.39

² Yene orada-1914. Qartal, Bakı. səh.43

eyni ola bilməz. Qaspiralı Qərb və Şərq millətlərinin maarif məsələsindəki fərqliliyə bir qədər də aydınlıq gətirmək üçün yazırdı: «Avropada intişari maarif onların ülması məqamında olan əhli kilsə sinfinin nüfuzunu qırmaqla meydan aldığı halda, məmaliki şərqiyədə İslam ülmasınınin pərişan halını tədafı edib ilərləttikcə ilərilətməklə meydan alacaqdır. Bunun da hikməti Qərbin əhli kilsəsilə Şərqin ülması beynində əsasən mövcud olan böyük fərqlilikdədir. Tarixi İslama bir gözətəlim, zamanı səadətdən ta Moğol hücumlarına gəlincəyə qədər məmaliki şərqiyə maarif bağçasıydı. İmamı Bəsrilər, Qəzalilər, İbnisinalar, Fərabilər, Buxarilər, Fəxrəddinirazilər və sairələr həp bu bağçanın meyvələridir. Yenə bu zamana məxsusdur ki, tüccarı İslam yelkən gəmissi və böyükə qayıqlarla mühiti qərbində və mühiti kəbirdə dolaşıyorlardı. Müsəlman ta Ural dağlarına və Sibiryaya qədər soxuluyordu. Bədəvilər və məcusular arasına girib fədəkar üləmalər mədəni və dini nəsihətlərlə ömür keçirirlərdi. Məşhur üləmayı və bu əhli qeyrəti meydana gətirən nə idi? Bunlarda görülen zəkayı, həmiyyəti, əfkarı və qeyrəti bəsləyən nə idi? Maarif... Maarif... Maarif».³

Gördüyümüz kimi, ilk dövrlərdə o, avropallaşmağın təsiri altında Rusiyada yaşayan türk-müsəlman xalqlarını oyatmaq fikrini həyata keçirmək yollarını arasa da, sonralar özünü Şərq maarifçiliyinə tutmuşdur. Bu baxımdan əvvəlcə daha çox Avropa üsulu ilə Rusiya müsəlmanlarının oyanışına çalışan Qaspiralı, çox keçmir ki, dini elmləri dərinədən mənimsəməklə də bunun reallaşma bilməsi etiqadına gəlir. Eyni zamanda, buna türk ruhunu da əlavə edən türk mütəfəkkiri beləliklə, ideyalarını yaymaq və müsəlmanları birləşdirmək üçün vasitə axtarışına çıxmışdı. O yazırdı: «Ocağına görə, dumanı, ağacına görə meyvəsi fətvəsinca İmamı Qəzaliyə, Fəxrəddiniraziyə və İbnisınaya çıxarmış və dünyanın hər tərəfinə kəşflər, nəsihətçilər yaymış mədrəsələr hazırda ay tutulduğu zaman əhaliyi ürəkütən, məhəlləsi xaricində dünya bilməyən və kəsbi rizq üçün zəkətlə sədəqəyi meydan ad edən adamlar yetişdirməkdədirlər. Mədrəsəyi islamıyyələr ki, ümumi millət nəzərində hələ şərfəli və şöhrətlidirlər, əvvəlki payə bulduqları gün üləmayı islam tazə can bulub milləti ümumiyyətlə, tərəqqi və rəvac yoluna mindirə bilərlər».⁴

Qaspiralı yaxşı anlayırdı ki, həmin dövrdə Rusiya müsəlmanlarını vahid əqidə ətrafında toplamağın ən yaxşı vasitələrindən biri mətubatdır. Xüsusilə, Həsən bəy Zərdabinin «Əkinçi» qəzetinin az bir müddətdə Rusiya türkləri arasında məşhurlaşması Qaspiralını bu işə daha çox həvəsləndirmişdir. Ancaq çar hökuməti «Əkinçi»dən sonra Rusiya türklərinin qəzet çıxartması məsələsinə bir o qədər də isti yanaşmırdı. Ona görə də, İsmayıl bəyin qəzet çıxartmaqla bağlı müraciətləri bir müddət nəticəsiz qaldı.

İsmayıl bəy isə ruhdan düşməyərək türkçülük ideyalarını rus dilində çıxan «Tavrida» qəzetində sisilə şəklində nəşr olunan «Rusiya müsəlmanları» əsərində yaymağa başladı. Bu əsərində çar Rusiyasının ruslaşdırmaq siyasətini sətiraltı mənalarla ifşa edən Qaspiralı yazırdı ki, Rusiya müsəlmanlarının şüurunu bu yola dəyişdirib «rus milləti» yaratmaq müddəası gülünəkdir. Çünki Rusiya türklərinin min illərə sığmayan tarixi və mədəniyyəti vardır.

3 Gaspiralı İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qaspiralı 1851-1914. Qartal, Bakı. səh.43

4 Yene orada. səh.44

Bu mənada, o yazırdı ki, rus hakimiyyəti nəinki türk-tatar xalqlarına mədəniyyət gətirmiş, əksinə mövcud olan mədəniyyəti əlindən almağa, məhv etməyə qalxmışdır. Ona görə də, türklərin ruslaşdırılması imkan xaricindədir. Qasıralı yazırdı: «Əgər Rusiyada türk qövmlərini ruslaşdırmaq imkanı yoxsa, bunların ədəbiyyatları, mətbuatları yoxdur. Onlara bunlar verilməlidir. Buna cavab olaraq deyəcəksiniz ki, qoy rus məktəblərində oxusunlar. Ancaq bu fərdlər üçün mümkündür, kütlə üçün qəbul edilə bilməz. Rus məktəbi tatar xalqı üçün ölü doğulmuş bir müəssisədir. Rusiyada ali təhsili dövlət dili olan rus dilini bilməklə almaq olar. Ancaq ibtidai, orta və kiçik sənət məktəbləri tatar dilində olmalıdır. Bu halda elm xalq arasında daha sürətlə yayılır». ⁵

O yazırdı ki, çar hökuməti türk-tatar xalqlarına öz mətbuatlarını və ədəbiyyatlarını yaratmaqda nəinki kömək edir, əksinə onlara əngəl olur. Üstəlik, ruslar türk millətləri arasında rus mədəniyyətini və rus dilini təbliğ edirlər. Yalnız rus dilində bilənlərin idarəetmə sahəsində işləyə biləcəyi müddəası ilə müsəlmanları dövlət quruculuğu prosesindən kənar da tuturlar. Bu ayrı-seçkiliyin nəticəsində də müsəlmanlar cəhalətə sürüklənmişdir: «Rus dövlətinin xalqımıza dair apardığı siyasətin iç üzünü bilmirik, mətbuat bunları yazmayaraq xalqdan gizlədir, arxivlərin qapıları üzümüzə bağlıdır. Bizim bildiyimiz hökumətin bizə dair müəyyən və əsaslı bir siyasət yürütməməsidir. Rus dövlətinin bu siyasətinə gəlişigözlə daha uygundur. Məsələn, tatar mühacirəti məsələsində istər mərkəzi hökumətin, istərsə məhəlli idarələrin ardıcıl olaraq yürütdüyü müəyyən bir siyasət yoxdur. Bu mühacirətin bəzən Rusiya üçün xeyirli olması təbliğ olunursa, bəzən də bunun zərərli olması qənaətinə gəlinir. Maarif işlərində də siyasət bu tərzdədir. Müsəlmanları oxutmaq məqsədi ilə məktəblər açılır, ancaq qısa bir müddət sonra kökü bilinməyən səbəblərlə bu məktəblər yenidən bağlanır». ⁶ Beləliklə, Qasıralı açıq şəkildə olmasa da, ümumilikdə çar Rusiyasının assimilyasiya siyasətinə qarşı çıxmaqla yalnız Kırım türklərinin deyil, bütün Rusiya türklərinin oyanışında mühüm rol oynayırdı. Təsədüfi deyil ki, türk ideoloqlarından Ziya Gökalp M.F.Axundzadəni və İ.Qasıralını Rusiyada yetişən iki böyük türkçü kimi qələmə vermişdir. Onun fikrincə, Osmanlı İmperiyasında türkcülük cərəyanının qarşısı alındığı bir zaman çar Rusiyasında, xüsusilə Azərbaycanda türkcülük ideyaları inkişaf etmişdir. Bu məsələ ilə bağlı böyük türk mütəfəkkiri Z.Göyaly yazırdı: «Türkiyədə Əbdülhəmid bu müqəddəs axımı-cərəyanı dayandırmaya çalışarkən, Rusiyada iki böyük türkçü yetişirdi. Bunlardan birincisi Mirzə Fətəli Axundzadədir ki, azəri türkcəsində yazdığı orijinal güldürülər-komediyalar bütün Avropa dillərinə çevrilmişdir. İkincisi isə Kırıda «Tərcüman» qəzetini çıxaran Qasıralı İsmaildir. Onun türkcülükdəki şüarı «dildə, fikirdə və işdə birlik» idi». ⁷ Ancaq biz daha çox başqa türk ideoloqu Yusif Akçuraoğlunun bu məsələ ilə bağlı fikri ilə razılaşaraq hesab edirik ki, Kırım türklərindən İ.Qasıralı M.F.Axundzadə ilə müqayisədə həm nəzəriyyədə, həm də əməldə türkcülüyə daha çox xidmət etmişdir ⁸.

İ.Qasıralı «Türküstan üləması» əsərində yazırdı ki, islam fəlsəfəsinin və elminin tarixi

5 Qasıralı İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qasıralı 1851-1914. Qartal, Bakı. səh.14

6 Yene orada. səh.15

7 Gökalp Ziya. (1991), Türkcülüğün əsasları. Maarif, Bakı.Yene orada. səh.27

8 Akçuraoğlu Yusif. (2010), Türkcülüğün tarixi. Qanun, Bakı. səh.55

araşdırlarsa, bir çox alimlərin türk və türküstanlı olduqları görülür. Onun fikrincə, vaxtilə türk alimləri müsəlmanların-türklərin indi-indi alışdığı dünyəvi elm və təhsili tədris etmişlər: «Avropada dünyəvi elmlər az olan bir zamanda Türküstanda müstəqil əqli və nəqli elmlər olmuşdur». ⁹ Bununla da, o, bir tərəfdən İslam dinin həyatında türklərin mühüm mövqə tutmasını, digər tərəfdən isə onların həmişə dünyəvi bir millət olmasını göstərmək istəmişdi. Başqa sözlə, Qaspiralının bu fikirləri türkçülük adına yeni bir dönəmin əsasını qoymuşdur. Türkçülük şüarı «dildə, fikirdə və əməldə birlik» olan Qaspiralı bu ideyalarını bütün türklərin ortaq qəzeti olan «Tərcüman»da ifadə etmişdi. 1883-cü ilin aprelindən başlayaraq Baxçasarayda «Tərcüman» qəzetinin nəşrinə başlayan böyük türk mütəfəkkiri qısa bir müddətdə böyük uğurlar əldə etmişdir. Belə ki, ilk sayı 300 olan, ancaq üstündən bir neçə il keçdikdən sonra 20 000-ə qədər yüksələn «Tərcüman» bütün türklərin ortaq qəzeti halına gəlmişdi. Şübhəsiz, bütün bunlar Qaspiralının çox uğurlu bir yol seçməsi ilə bağlı idi.

Xüsusilə, Rusiya türkləri arasında ortaq ədəbi türk dilinin yaradılması onun əsas qayələ-rindən biri idi. Onun fikrincə, nəcib və cəsarətli olan türk millətinin Çin sədindən Ağ də-nizə qədər parçalanmasının səbəbi ilk növbədə, ortaq türk dilinin olmaması ilə bağlıdır. Bu mənada, Qaspiralı hesab edirdi ki, ən azı Rusiya türklərinin vahid dili olmalı və həmin dil məktəblərdə tədris olunmalıdır. Yeri gəlmişkən, məşhur türkoloq Əhməd Cəfəroğlu hesab edir ki, ilk dəfə Mirzə Kazımbəy ortaq türk dili ideyasını ortaya atmış, sonralar bu ideya İ.Qaspiralı tərəfindən mənimsənilmiş və ümumrusiya türkləri ilə bağlı belə bir təşəbbüs irəli sürülmüşdür. ¹⁰

Qeyd edək ki, ortaq türk ədəbi dilinin yaradılması üçün yeni tipli məktəblərin yaradılması ideyasının müəllifi də Qaspiralıdır. Böyük türk mütəfəkkiri hesab edirdi ki, mədrəsələr əv-vəlki ruhunu bərpa etməli və yenidən zəmanə ilə ayaqlaşmalıdır. Bunun üçün, din xadimlə-rinin də çiyinlərinə böyük yük düşür. Belə ki, üləmalar artıq zəkat və sədəqə yığmaqdan əski mədrəsələrlə yeni məktəblər açılması məsələsində öncül rol oynamalıdılar. O yazırdı: «Üləmamıza yol verilməli, təhsil və məlumatlarını meydanlaşdırmalı, əski mədrəsələrlə yeni məkrəblər arasında körpü bulundurmalı ki, birindən yetişən siyasətçiliylə diərindən ye-tişən üləma lazımınca rəfiq ola bilsinlər. Mədrəsəyi milliyyətlər zamanla mütənəşib bir halə qonulursa məktəblər mahir xocalara; məhəllələr, qariyələr kəmalətli imamlara, kürsülər tə-sirli və ziyadə faydalı vaizlərə malik olacağı kimi, heyəti islamiyyənin görünək zincirindən, qəflətindən, nəmə lazım durğunluğundan qurtulağacı qəti etiqadımdır. Üləmamıza mətanət verilirə, bunlar da millətə mətanət verə bilirlər». ¹¹

Bu mənada, onun türkçülük məfkurəsi «Üsuli-cədid» adlı yeni tipli məktəblərin açılması ilə davam etdirilmişdi. Əslində bu məktəblər dünyəvi elmləri tədris edən ilk türk məktəbləri idi. ¹² Qaspiralı bir tərəfdən ortaq türkcənin yaradılmasına çalışır, digər tərəfdən fikirdə də milli birliyin yaradılmasına nail olmaq istəyirdi.

İ.Qaspiralı 20-ci əsrin əvvəllərində yaranan «Rusiya Müsəlmanları İttifaqı» təşkilatında da

⁹ Gaspiralı İ. (2001), Türküstən üləması. «Örnək», Bakı., səh.5

¹⁰ Kahramanlı Nazif. (2008), Nəşib bəy nümunəsi. «Nurlan», Bakı, səh.318

¹¹ Gaspiralı İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qaspiralı 1851-1914. Qartal, Bakı. səh.45

¹² Yene orada. səh.22-24

yaxından iştirak etmişdi. Bu təşkilatın qurultaylarında (1906) Qaspalının təklifi ilə Türk məktəblərində vahid türk dilinin həyata keçirilməsi istiqamətində ortaq türk ədəbi dili ilə yazılmış kitabların oxudulması haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bu baxımdan, həmin dövrdə Qaspiralı Azərbaycan türk mütəfəkkirlərinin (Əhməd Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Hadi, Nəsim Yusifbəyli və b.) əsərlərinə «Tərcüman»da geniş yer vermişdir. Bu mənada, Qaspiralı Azərbaycan türklərinin oyanmasında da müəyyən rol oynamışdı. Xüsusilə, Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri olmuş Nəsim bəy Yusifbəyli də türkçülük ideyasının yaranmasında və formalaşmasında İ.Qaspiralının mühüm rolu olmuşdu.¹³ Belə ki, Nəsim bəy bir müddət Baxçasarayda yaşamış və «Tərcüman» qəzetinin nəşrində yaxından iştirak etmişdir. Tale elə gətirmişdir ki, Nəsim bəy İ.Qaspiralının qızı Şəfiqə xanımla ailə də qurmuş və ondan övladları dünyaya gəlmişdir.

Azərbaycan mütəfəkkirlərindən Səməd Mənsur da «milli dil» və «milli məktəb» məsələlərində İ.Qaspiralının «Dildə, işdə, fikirdə birlik» ideyasına qatılmışdı. S.Mənsur da hesab edirdi ki, bütün türk xalqlarının ortaq türk dili yaradılmalıdır: «Sonra anladım ki, bu sözlər «Tərcüman»ın otuz illik dəridir. Bu qoca qəzet bu sözləri deməkdən ağzı köprüyüb. Hələ bu vaxta kimi, yəni otuz il müddətində bu sözlər heç olmazsa qəzetçilərə də kar etməyibdir. Hər qəzetənin özünəməxsus bir neçə dili olduğunu heç görməyiniz yoxdur».¹⁴ İ.Qaspiralının türk-müsəlman dünyasında oynadığı mühüm rolu Azərbaycan mütəfəkkiri Firudin bəy Köçərli də, ona həsr etdiyi məqaləsində yüksək dəyərləndirmişdir. Köçərliyin fikrincə, Qaspiralı milli diriliyimizin mayası və millətimizin ruhu mənziləsində idi. Çünki o, durmadan türk millətinin oyanması və tərəqqisi uğrunda çalışmış, bu yolda sözün həqiqi mənasında şəhid olmuşdur. Qaspiralı xəyalət içində yaşayan müsəlmanların qarşısında yeni bir üfüq açmışdır¹⁵.

Milli ideoloqlarımızdan Əhməd bəy Ağaoğlu «İsmayıl bəy Qasprinski» məqaləsində yazırdı ki, o, həmişə türk millətinin ürəyində diri və canlı bir şəxs olaraq qalacaqdır: «O daima canlı, darıma diridir və mən onu indi görürəm, onun üçün bu sətirləri yazarkən söhbət edirəm! Dünyada Türk və Türkçülük qaldıqca, İsmayıl bəy də bərhəyatdır, yəni İsmayıl bəy əbədi və daimidir. İsmayıl bəy indi də yaşayır, yetişdirmiş olduğu yüzlərcə şagirdlərində, tərbiyə etmiş olduğu minlərcə ruhlarda yaşayır»¹⁶.

Qeyd edək ki, türkçülük ideyasını yaymaq və türk-müsəlman dünyasının oyanışına nail olmaq üçün Qaspiralı bir neçə dəfə Türkünə, Türkiyəyə, Hindistana, Misirə və başqa ölkələrə səyahət etmişdir. «Müsəlman konqresi» məqaləsində o, bu səfərinin mənası ilə bağlı yazırdı: «Əsrin dördüddən birindən bəri Rusiya müsəlmanlarının ümumi ictimai problemləri məşğul olduğumdan və Buxaradan Əlcəzairə qədər olan səyahətlərimdəki müşahidələrim məni bir tərəfdən məyus, digər tərəfdən ümidvar edirdi». Bu mənada, Qaspiralı hesab edirdi ki, türkçülüyn inkişafı həm də din birliyinin güclənməsi ilə bağlıdır. Ona görə də, Qaspiralı türkçülük və islamçılığı eyni şəkildə mənimsəmiş və təbliğ etmişdir. Onun fikrincə, türkçülük və islamçılıq birliyinin mövcudluğu dövründə türkçülük həmişə yaşayacaqdır.

Ancaq siyasi-ideoloji baxışlarına görə Qaspiralı daha çox liberalist idi. O, yalnız Rusiya

13 Ceferoğlu əhməd. (2008), Seçilmiş əsərləri. Mütərcim, Bakı, səh.7-8

14 Mənsur Səməd. (2006), Seçilmiş əsərləri. Şərqi-Qərb, Bakı, səh.159

15 Qaspiralı İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qaspiralı 1851-1914. Qartal, Bakı, səh.173

16 Yene orada. səh.58

birliyi çərçivəsində türklərin milli-mədəni muxtariyyətinə və birliyinə çalışmışdı. Hətta, o bu baxışlarına görə digər türkçü ideoloqlar tərəfindən dəfələrlə tənqid də olunmuşdur. Maraqlıdır ki, Qasıralı İstanbulda «Gənc türklər» («İttihad və tərəqqi» partiyası) tərəfindən Məclis üzvlüyünə namizəd kimi irəli sürülməsini də qəbul etməmişdir.

Qasıralı ölümqabağı türk milləti üçün dəyərli vəsiyyətlər belə etmişdir. Onun vəsiyyətlərindən biri «Tərcüman»ın daim nəşr olunması idi. Çünki onun əsas ideyaları məhz «Tərcüman» vasitəsilə gerçəkləşmişdi. Özünün də dediyi kimi, ömrünün böyük bir hissəsini müsəlmanların tərəqqisinə, təhsilinə və təkamülünə həsr etmişdir ki, bu da daha çox «Tərcüman»la bağlı olmuşdur.

Bu mənada, Həsən bəy Zərdabi və «Əkinçi» necə vəhdətdirsə, eyni sözləri İ.Qasıralı və «Tərcüman» haqqında demək olar. Bütün bunlar, bir daha göstərir ki, İ.Qasıralı Türk-İslam dünyasında öz izini qoymuş, özəlliklə Rusiyadakı müsəlmanların milliyyət və azadlıq ruhlarını qaldıran böyük mütəfəkkir olmuşdur.

KAYNAKLAR

- GASPIRALI İ.B. (2002), Dildə, fikirdə, işdə birlik. İ.Qasıralı 1851-1914. Qartal, Bakı.
GÖGALP Ziya. (1991), Türkçülüyn əsasları. Maarif, Bakı.
AKÇURAOĞLU Yusif. (2010), Türkçülüyn tarixi. Qanun, Bakı.
GASPIRALI İsmayıl. (2001), Türküstan üləması. «Örnək», Bakı.
KAHRAMANLI Nazif. (2008), Nəsib bəy nümunəsi. «Nurlan», Bakı.
CEFEROĞLU Əhməd. (2008), Seçilmiş əsərləri. Mütərcim, Bakı.
MENSUR Səməd. (2006), Seçilmiş əsərləri. Şərq-Qərb, Bakı.

ULUSAL MEDENİYETİN KAZAK ŞİİRLERİNDEKİ GÖRÜNÜŞÜ

Akbota ABIYR¹

Özet: Kazakistan memleketi günümüzde ulusal medeniyet, sosyal olarak yetkili, medeni sohbet yöntemin izleyen memleket olarak tanılan bir ülke. Dünyadaki tüm insanları kendi dalgasına çeken globaliz olma adeti kazak medeniyetin de çektiği belli. Bu yüzden ulusal medeniyetin milliliğın, özelliğın, kendine ait olan mükemmelliğın tanıtmak ve global açıdan sayılmayan milli medeniyet olarak korunmasına yardım eden ilk istinat – destür oluyor. Destür bu her bir memleketin paha biçilmez mirasıdır, eskiden devam eden ilk başlangıcıdır. Destür (latince den tradito – emanet, devam etmek anlamında) asırlar boyunca oluşun, dededen evlada miras edilen adet, gelenektir ve insanın manevi hayatın anlatan bir hazinesidir.

Kazak memleketinin milli adetin ifade eden işaret ve görünen delili – adetin sanat eserleridir. Adetin sanat eserleri kendi özelliklerine göre görkem resim, heykel, grafik, görkem edebiyat, müzik, dans, sanat diye çeşitleniyor. Bu sanat eserlerinde hayatta olan olaylar insanın kendi iç dünyasındaki düşüncesi ile tespit ediyor. Burada anlatılan kazak adeti becerikli halkın yaşam tarzını, mesleğine, inancına, hayat sürme tarzından dolayı oluşun, tarihi dönemlerde hayatın ihtiyacına göre gelişen, babadan oğula miras ediliyor. Evvelden kazak halkı yaşamak için lazım olan aletlerin elişi ile yapmış.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Lirik, Gelenek, Metaforik Karakter, Ulusal Medeniyet, El Sanatları.

THE IMAGE OF THE ETHNICAL CULTURE IN KAZAKH POETRY

Abstract: Kazakh nation's ethnical culture might be understood as rich experience gained through the centuries-long period of time and priceless genuine treasure of specific upbringing notion which implies representing heritage, diverse traditions, folklore and folk games. The significant indicators of the Kazakh ethnical culture, and its undoubted proof, are personalities of dastur (custom, tradition) art. Custom, as it is widely known, is priceless heritage of nation, the successive chain of tradition (lat. Tradito means to submit, to continue) that is formed throughout centuries and is inherited by offspring from their ancestors. It is a treasury that displays the spiritual and traditional aspect of mankind such as beliefs, custom and other traditional practices. The dastur (traditional) art emerges in harmony to life needs, beliefs and mentality of a people, grows in accord with historical needs of time and inherited from father to son. In the times of past Kazakh people made life-need appliances with the help of custom art of handiwork. The people and the society, as well as age and literature, are always in close contact with each other. The tradition of upbringing and educating the young in in the norms of ethnical spirit and life guidance is broadly noticed in Kazakh poetry. The unique samples of handiwork are not only found as a result of different archeological and historical ethnographic researches, which can be used and applied even nowadays, but also in linguistic monuments, such as folklore and ethnical poetry.

Keywords: Poetry, Lyrical Tradition, Ethnical Civilization, Handicraft, Metaphorical Image.

¹ Öğretim görevlisi, Kazakistan/Süleyman Demirel Üniversitesi, e-posta: abiyr@mail.ru

1. GİRİŞ

Günümüzde Kazakistan devleti dünyada kültür, medeniyet çerçevesinde laik, kültürlerarası iletişim taraftarı olan bir ülke olarak tanınmaktadır. Dünyadaki tüm ulusu kendi dalgasına çekmekte olan küreselleşme süreci Kazak kültürünü de dış bırakmayacağı bellidir. Bu bakımdan ulusal kültürün ulusallığını, özelliğini, kendine özgü özelliğini gösterip, küresel olmaktan ziyade, ulusal medeniyet olarak saklanacağına destek olacak başlıca kaynaklardan biri de gelenektir. Gelenek her ulusun değerli mirası, eskiden gelen ilk esas kaynaklarından biridir. Gelenek(Lat. tradito – teslim etmek, devam ettirmek) asırlarca oluşan, atadan çocuğa miras olarak verilen örf-adetler, gelenek-görenek insan oğlunun maneviyatını tanıttıkları değerler olarak sayılır.

Kazak halkının ulusal medeniyetinin belirtisi, delili olan geleneksel sanat eserleridir. Geleneksel sanat eserleri özelliklerine göre güzel sanatlar, resim, heykel, grafik, edebiyat, müzik, halk oyunları, mimarlık diye ayrılır. Bu sanat eserlerinde hayattaki olaylar insanın duyu ve heyecanından oluşur. Bunların arasında Kazakların geleneksel sanatı halkın yaşamına, zanaatına, inancına, dünya bakışına bağlı oluşarak tarih çerçevesinde zaman talebine uyarak gelişir, atadan çocuğa devam eder. Eskiden Kazak halkı günlük yaşama gerekli eşyaları el işleriyle yapmıştır. Her hangi milletin maddi ve manevi medeniyetinin derlenme, yayınlanma, araştırılma tarihinin başlangıcını net olarak söylemek çok zordur. Halkın medeniyeti ne kadar eskiyse onun araştırılma tarihi o kadar derinlere iner. Akademisyen A.Margulan: “Kazakların halk sanatının Kazakistan sınırlarında yaşamış Saka, Hun ve başka da kabilelerin sanatlarıyla genetik bağlantı içinde olduğu bir gerçektir”, - diyerek zanaatın göçebe halk sanatından başladığını teorik açıdan kanıtlamıştır.

Kazakların geleneksel sanat türlerinden biri kuyumcuuk zanaatının ulusal medeniyet tarihindeki yeri özeldir. Bu zanaat kendi kaynağını eski zaman sayfalarından alır. Kazakistan sınırlarında eskiden altın, gümüş, bakır, kalay v.b. metaller üretildiği tarihten bellidir. Metal işleme yollarını detayına kadar bilen Kazakların uzman kuyumcuları harika eserler meydana getirmiştir.

Kazaklarda “İnsan canının bir ucu saç arasında yaşar” inancı vardır. Saça takılan çingiraklı şolpı'nın(kadınların saçına taktığı gümüşten yapılmış süs eşyası) kaza ve bela getirmeyeceğini umarak, o inançla takarlarmış. Kazaklar kız çocuğunun saç örgüsünü güzelliğin ve zarıflığın simgesi olarak görmüştür. Kızın güzelliği, zarıflığı beline kadar inen saçından belli olmuştur.

Şolpı'yı genelde genç kızlar takarlar. Şolpı birkaç gümüş kuruşları küçük halka şeklinde birbirine bağlayarak yapılır, en üstündekine gümüş zincirden veya kumaştan bağ takılır. Şolpı'daki birbirine asılı püsküller çingirayarak kulağa çok hoş sesler duyulur. Şolpı genç kızların güzel yürüyüşü ve güzel bedene sahip olması açısından önemlidir. Kazakların “çingiraklı gülüşüne çingirdayan şolpı'sı ses katar” dediği güzel sözler bunu kanıtlayabilir. Şolpı, sadece saça takılan süs eşyası olmaktan ziyade güzelliğin, kibarlığın, gizemliliğin simgesidir.

Şaşbau(saç bağı) ise, şolpı'dan uzun olmasıyla farklıdır. O, gümüş zincirden veya ipten,

ipek bağdan yapılıp, inci boncuklarla, süs parçalarıyla bezenmiş örgü bağlardan oluşur. Şolpı saçın ucuna takılıyorsa, şaşbau saç örgüsünün dibine bağlanır veya saçla birlikte örülüp saç örgüsüne ayrı bir güzellik katar. Bazen şaşbau siyah bağdan yapılıp saçı hem uzun hem kalın olarak göstermek için kullanılır.

Hem şaşbau'ın hem şolpı'nın süs eşyasından ayrı, kendine has özel bir amacı vardır:

- Çıngıraklı şolpı takmış kızlar yüksek sesle gülerlerse, şolpıdan çıkan ses görgüsüz bir hareket yapmaya engel olurmuş.
- Şolpı, beden(sırt) dik tutulması için güzel yürümeyi öğreten model okulu rolünü üstlenmiştir. ,
- Şolpı, şaşbau çıngırkı kız çocuğunun eve gelmekte olduğundan haber verir, büyükler ona göre toparlanmaya çalışırlar.
- Şolpının ağırlığı etkisinden saç uzun olarak uzar.
- Hem şolpı'yı hem şaşbau'ı saç örgüsünün dağılmaması, derli toplu olması için takmıştı.

Uzun saç Kazakların anlayışında çok önemli ve kutsal sayılmaktadır. Bu yüzden saçı örme-ye de özel hazırlıkla gelir. Saça takılan süs eşyalarını hediye ederken birbirine “Saçın uzun, kalın olsun!” diye iyi dileklerde bulunmuşlar.

Şolpı, Kazak şiirinde ulusal yaradılışın bir görünümü olarak ifade edilir. Kazakların yüce şa-iri A.Kunanbayev şiirinde kızın güzelliğini onun şolpı'sıyla örülmüş gibi bir bağlantı kurar:

Bilek gibi sırtında örülü örgü,

Şolpı'sı çıngırdarsa yavaş yavaş.

Kunduz börk, zarif boyun, kara kaşlı

Güzel kızın görmüş müydün böyle yüzünü.

Abay'ın “Şolpı'sını” Kazak şiirinde söyleten Magjan Jumabayev'in “Şolpan” adlı şiir kitabıdır.

Çıngır, çıngır, çıngır.

Kanımı kaynattın kahrolası.

Çıngıraklı gülüşü kalbe dokundu

Parçalanası yok olur çıngır,

Ulusal kültürel unsurlar Kazak halkının geleneksel sanatı çevrenin, doğanın onun güzelliği-ne değer vermekle, bu güzelliği günlük yaşam eşyalarına benimsetmekle, güzellik dünyasında yaşama isteğinden oluşmuştur, bu bakımdan Kazakların geleneksel sanatının estetik açısından özelliği Kazak şiirinde, Kazak ulusunun güzelliği seven yaradılışını belirtmektedir. VIII-IX asırda uygulamalı sanat Kazak topraklarında yaşamış Kıpçak, Karluk kabilelerinin sanat kültüründe devam eder. Bu dönemler taş işleme, kuyumculuk eşyalar yapma gibi zanaatlar iyi gelişmiştir. Kıpçakların kuyumculuk eşyaları çoğunlukla kuş şeklinde olup, gök işareti görünümündedir. Bu dönemler erkekler taştan, çamurdan, kemik ve boynuzdan, metal ve ahşaptan eşyalar yaparak onu süslemeyi, kadınlar ise nakış yapma, dokuma, örgü,

keçe yapma, işlemeli keçe, deriden giysi dikme işleriyle uğraşmıştır. Kızlar ve kadınların el işleri yaptıkları kilim, işlemeli keçe, büyük nakışlı keçe, işlemeli halı, battaniyeler büyük marifeti, boya çeşitlerini anlayabilmeyi, büyük estetik bir zevki gerektirir. Şair Ulıkbek Esdaulet eserlerinde ifade ettiği: Geçen geçti, bu çağda bozkır da özge, Yaş gelir düşünsen kara göze, Tekemet'in(büyük nakışlı keçe) üstünde oynar idik, Bauursak(Kazakların hamurdan yaptığı milli yiyecek) gibi saçılıp çocuk kezde. . «Tekemet'in üstünde oynar idik» mısrasında çocukluğunu tekemet'le bağdaştırdığını görüyoruz. Fariza Ongarsınova ise Ne güzel şekli tekemet'in! Ne kadar değerli. Yakından baktım sessizce başımı kaldırmadan “Gel yavrum yanıma!” diye Ninem gelip saçımı okşar gibi”, - der. Doğduğu yerin yemyeşil güzelliğini tasvir eden nakışları gördüğünde “gel yavrum” diye seslenen ninesini görür gibi olur. Tekemet'in her nakışı sıcaktır, bu sıcaklık anasına, ninesine olan özlemi doğurur. Ninesinin gözbebeği gibi olan bu nakışları görünce göz önüne ninesinin kırışıklı parmakları gelir gibi bir hal alır.

Tekemet –güzel el sanatlarından biri olan uygulamalı bir zanaat eseri, üzerine değişik nakışlarla süslü püslü keçe evin bir parçasıdır.

Tekemet'in tarihi ve onun yapılış teknolojisi Kazakların eski devirdeki(bizim zamanımızdan 6-5 asırlar) yaşam tarzından haber verir. Özellikle, göçebe hayatında tekemet'in yeri çok büyüktür: o, kazakların geleneksel evi – keçe evin(çadır) içine sıcaklıkla birlikte güzellik de katar hem keçe evde yaşayan insanları nemden koruyup, hastalığı önleme gibi bir rol üstlenir. Göçebeler hayatında yapılış bakımından kolay olmadığı halde onların yaşamında kullanmaya uygun tekemetlerin üzerindeki renklerin uyumu ile nakışın yerleştirilmesindeki yöntemleri halkın eski kültürü ile dünya görüşünden haber verir. Keçe hazır olunca onun üzerine değişik boyalı yünlerle koşkar müyüz(koç boynuzu) gibi çeşitli nakışlar yapılır. Tekemet'e nakış yapılırken açık renkle koyun rengin uyum içinde olmasına çok özen gösterilir. T. Moldagaliev şiirindeki şu dörtlükten tuskiyiz'i görürüz: Tus kiyiz'e güzelce çizmiş, Doğum yerin yemyeşil güzelim anını. Yavrum doğduğu yeri unutmasın, Diyerek yanıma astı mı annem? Tuskiyiz, süs eşyası olan yatağın yanına asılan ev eşyalarından biridir. Onu yapmak için sıkı basılan ince keçe seçilir. Tuskiyiz'i süslemek için değişik kadifeler, ipek kumaşlardan üzerine nakışlar dikilir. İşlemeli tuskiyiz'ler dokuma kilimlerle karşılaştırdığında nakış güzelliği bakımından ve estetik düzeni açısından hiç de eksik kalmaz, onları yapmak için çok emek harcanır. Tuskiyiz'in nakışlarına: bitkilerin, geometrik, zoomorf ve kosmonim işaretleri veya onların karışımı kullanılır. Kız ve kadınların el işleri yaptığı dokuma halı, alaşa(ince kilim), tekemet, keçe, işlemeli keçe, battaniyeler marifetli ustalığı, boya çeşitlerini anlayabilmeyi, büyük estetik zevki gerektirir. A.A. Bogalübov: «Orta Asya'daki göçebelerin hayatında, kilimler olarak birkaç nesil eliyle yapılan, sabit, bütün kabileye ait ve özel birinin değil, ortak estetik geresinimleri canlandıran resimlere rastlarız diye yazar”. Ulusal fitrat demek, ulusumuza has karakter, gelenek ve görenek, örf ve adet, kutsal sayılan kavramlardır. Ulusal karakter şiirdeki lirik kahraman olarak görülür. Ulusal karakteri belirtmekle şair ulusal fitratımızı açıklar. M.Makatayev şiirlerinde rastlanan ak kiymeşek' kav-

ramını tahlil edelim. İnsanoğlu hangi devirde olsun başlık kıyafetlerine çok önem vermiş, çok değerli saymıştır. Kazak halkı da başlık türlerini aşağı bırakmamış, başka kişiye başına giydiği şapkaları vermemiş, bu batıl inançlar günümüze kadar devam etmektedir. Kiyimeşek, Kazak kadınlarının güzelliğine güzellik katan, yüz güzelliğini belirten ulusal kadın başlık türlerinden biridir. Kiyimeşek'in nakışlarla süslenmesi bölgesel kabile özelliklerini belirtir. Kiyimeşek'in süs ve güzelliği yaş özelliklerine göre yapılır. Mesela, değişik yaşlardaki kadın kiyimeşeklerinin nakışı basit, pek parlak olmaz. Genç kadınların kiyimeşekleri rengarenk, çok süslü olarak yapılır. Kiyimeşek, Kazak kadınlarının kutsal başlık türlerinden biridir. Adeta beyaz kumaştan veya beyaz ipekten bolca kesilerek insanın başını, omzunu, gövdesini örtecek şekilde yapılır. Örneğin, Mukagali Makatayev şiirlerinde “ak kiyimeşek” kavramı simgeye dönüştürülmüştür. Şair “ak kiyimeşek’i” gördüğünde kendinin değerli, sevimli ninesinin görüntüsünü görür, tanıdık ses, tanıdık kelime aklına gelir. Burada, “ak” kutsal annelerimiz ile kızlarımızın başına örttüğü örtünün rengi olarak ifade edilmektedir.

Nine, sen benimle birliktesin,
Ölülere seni katmam.
Ak kiyimeşek giyen bir yaşlı görsem,
Ak kiyimeşek içinden seni görürüm.
Ak kiyimeşek görünse seni görürüm,
Ak kiyimeşek kaybolursa,...
Neyi görürüm???

Halk geleneği, Kazak halkının asırlarca topladığı tecrübe, dünya görüşü, mirası, gelenek-göreneği, örf-adedi, sözlü edebiyatı, milli oyunları yani özel ve eğitici önemi olan değerler hazinesidir. Halk geleneği, o halkın insanlık terbiyesi, insanlık dünyası, hayata bakışı ve manevi dünyasından oluşmaktadır. Bu nedenle o, halkın dünyasının aynası, neslinin değer verdiği miras olarak sayılır.

U.Esdauletov'un işbu şiirinde Kazakların yaşam geleneğinin bütün yönü görülmektedir.

Üst köşedeki tımak'ı(başlık türü) giyer kim?...

Yaldızlı enfiye kutusuna kimmiş sahip bugün?

Kebeje'de(sandık) kurumuş kıl kobız'ın(iki telli müzik aleti)

Kırılalı ne zaman teli?... diyerek evde asılı duran tımak(kışlık başlık), kamçı, sahibi olmayan yaldızlı enfiye kutusu, sandıktaki kurumuş kıl kopuz, kımız yapılan çanak gibi bütün geleneklerimizin unutulmakta olduğunu belirtmektedir.

Tımak, hayvan derisinden yapılmış kışlık başlık türünden biridir. Dört oyuklu, yüksek tepeli, bolca yapılmış, alnı, iki kulağı ve enseyi kapatacak şekilde örten arka eteği olur. Tımak'ın dışı değişik ipek türlerinden, pelüş ve kadife gibi kumaşlardan yapılır. Soğuk günlerde giyileceğinden onu kunduz, marmot, tilki, kurt ve kuzu, tay, oğlak derilerinden diker. Kazak halkının el sanatları içinde sanat eserlerine giren eşyalardan biri kebeje'dir. Kazak eskiden

besinlerin saklanması için kebeje'yi kullanmıştır. Göçebelik dönemde sür et, kurt, tereyağı saklamak için deveyle taşınabilir, herkesin yaşamına gerekli bir eşyadır. Kebeje'nin ortası nakışlarla bezenilmiş, değişik boyalarla süslenmiştir. Nakış motifi zoomorf, bitki ve simge resimleri karışık, birbirini tamamlamasıyla önemlidir. Kebeje'nin süslenmesinde, nakışların yerleştirilmesinde simetri kurallarına sıkı dikkat edilmiştir. Kalkobuz, iki telli müzik aletidir. Kalkobuz, Kazak halkının milli aletlerinin içindeki en eski çalgılardan biridir. 9-10. asırlarda yaşayan Dede Korkut devrinden beri kalkobuz motifi devam edelmektedir. Genelde, milli çalgıların içinde kopuz zengin sesli, kutsal sayılan bir alettir. Bununla birlikte, nice asır geçtiği halde kopuzun eski türü ve şimdiki türündeki sesi aynıdır. Çünkü onun teli çok eski zamandan beri atın kılından yapılmaktadır, tezenesi de. Onun kalkobuz adlanması da bundandır. Kalkobuz'un içindeki en büyük türü "nar kobuz". Kalkobuz'a halkımız kutsal bir çalgı olarak değer verir. Kazaklar kobuz'un sesi olan yere cin-şeytan yaklaşmaz diye inanırlar. Kazak halkı kıl kobuzlara çok zengindir. Onlardan biri bu kalkobuz olarak bulunur. Kazak halkı için milli çalgıların önemi çok büyüktür. Kazak halkı kopuzun atası olarak Korkutu saymıştır Ülkemiz bağımsızlık alalı, gelişme dönemi olarak adlanan günümüzde bilişsel, estetik, eğitici önemi olan çok olayları, onun içinde eski zanaat, el sanatları türlerine bağlı çok önemli değerleri toplayıp, belirleyip, yeniden değerlendirme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Kazakların el sanatları, tarihi ve etnografik, arkeolojik araştırmalarında saklanmış, bazıları kullanılmakta olan eşyaların yardımıyla değil, dili yani edebiyatı ile belirlenir. Şairlerin edebi kişilikleri Kazak şiirinde ulusun ruhunu oluşturmaya çalışmıştır. Kazak şiirini ulusal içerikle zenginleştirmiş, ulusal edebi nakışlarla bezemiş olanların şairlerimiz olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- JUMABAYEV, Mağcan (1989) Şığarmaları. Almatı: Cazuşı Yay.
KUNANBAYUGU, ABAY (2011) Şığarmaları. Almatı: Cazuşı Yay
ESDAULETUGLU, ULUKBEK (1996) Jurektegi jarilistar. Almatı: cazuşı yay
ONGARSINOVA, FARIZA (1996) Daua. Almatı: jalin yay
KAMŞIGER, Sayat (2008). Jürektegi Ağıstar. Almatı: Calın Yay.
SARIBAY, Beybit (2003) Ayna. Almatı: Calın Yay.
RAYIMBEKULI, Maraltay (2001) Ay, Almatı: Cazuşı Yay.
İSADİL, Almat (2008) Könil Alan, Almatı: Calın Yay.
TEMİRBAY, Almas (2008) Mın bir mun, Almatı: Calın Yay.
KASKABASOV, Seyit (1984) Kazaktın Halık Prozası. Almatı: Cazuşı Yay .
RAYIMBEKULI, Maraltay (2008) Kentavr. Almatı Calın Yay.
ASKERBEKKIZI, Janat (2008) Kırkemdik Öris, Almatı: Taymas Baspa Üyi.

GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK İLİŞKİLERE ETKİLERİ

Uğur DEMİRAL¹

Özet: Toplumların refahını sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için devletler işletmelere gerek duymaktadırlar. Değişimin baş döndürecek hızda yaşandığı çağımızda toplumların ve insanların ihtiyaçları da günden güne değişmektedir. Değişimden kaynaklanan yeni talepleri karşılamak girişimci işletmelerin fonksiyonları arasındadır. Kendi toplumlarının ihtiyaçlarını karşılarken devletler dış devletlerle de mal ve hizmet alışverişinde bulunmaktadır. Girişimcilik faaliyetleri arttıkça da bu ekonomik ilişkiler daha da derinleşmektedir. Çalışmada dış ticaret hacmi, açılıp kapanan işletme sayıları ve ülkeye gelen turist sayıları arasındaki ilişki incelenmiş, girişimcilik faaliyetlerinin artmasıyla ticaret hacmi ve turist sayısını anlamlı bir şekilde arttığı gözlenmiştir. Dış ticaret hacmi ile açılıp kapanan işletme sayısının oranları basit regresyon yöntemi ile analiz edilmiş, ticaret hacmi ve turist sayıları ile de açılıp kapanan işletme sayıları grafik üzerinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Dış Ticaret Hacmi, Açılıp Kapanan İşletme Sayısı

ENTREPRENEURSHIP EFFECTS ON ECONOMIC AFFAIRS

Abstract: States want to increase the number of enterprises to be strong. Change the speed to rotate the head is moving. People's needs vary from day to day. New demands are made up from day to day. Therefore it will develop foreign trade. Entrepreneurship activity increased in these economic relations are deepening further. In the study, the volume of foreign trade, opening and closing number of enterprises, the number of tourists coming to the country, the relationship between were examined. The number of tourists by increasing the volume of trade and entrepreneurial activity was observed to significantly increase.

Keywords: Entrepreneurship, Trade Volume , Number Of Opening And Closing Operation.

¹ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sungurlu Meslek Yüksek Okulu, e-posta: ugurdemiral@hitit.edu.tr

1. GİRİŞİMCİLİĞİN EKONOMİK İLİŞKİLERE ETKİLERİ

Girişimci kelimesi Fransızca “entrepreneur” kelimesinden gelmektedir ve günümüzde farklı sektörlerde ve farklı açılardan ele alınmaktadır. Girişimciliğin tek bir tanımı bulunmamaktadır. Girişimcilik farklı özellikleri içinde barındırdığı için farklı tanımlarla karşılaşmaktayız. (Aksöz, 2013:3) Bu özelliklerin başında ise, risk alma ve yenilik yapma gelmektedir. Örneğin R. Hisrich (1985) girişimciliği; mali, psikolojik ve sosyal riskleri yüklenmeyi kabul edip zaman ve çaba harcayarak farklı bir değer yaratma süreci (Çelebi, 1997: 16) olarak tanımlamaktadır. Schumpeter ise, girişimciliği tanımlarken yenilik yapmayı esas almaktadır. Bununla birlikte girişimcilik; girişimcilerin risk alma, fırsatları kovalama, hayata geçirme ve yenilik yapma süreçlerinin tümüne verilen addır (Çetindamar, 2002: 34). Öte yandan, girişimcilik sürecinde asli bir faktör olarak bilginin öneminin giderek arttığı da belirtilmelidir. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş ile birlikte girişimcilik daha büyük bir önem kazanmıştır. Günümüzde küreselleşmenin getirdiği etkiyle önemi giderek artmakta ve ekonomide büyük bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda ülkelerin rekabet edebilme niteliklerinin güçlendirilmesine yardımcı olmaktadır. Ülkelerin kalkınmışlık düzeylerine bakıldığında girişimcilik yetenekleri üst seviyede olan ülkelerin gelişmişlik düzeyleri de yüksek olduğu görülmektedir. Dünya devletlerinin rekabet güçlerini artırabilmek ve gelişmişlik seviyelerini üst düzeylere çıkarabilmek için girişimciliğe büyük önem vermeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. 2000’li yıllardan sonra girişimcilik ve ekonomi birbirlerinden ayrı düşünülemez kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletlerin ekonomi politikalarının içinde girişimcilik faaliyetlerini artırmak bulunmaktadır. Girişimcilik faaliyetleri arttıkça yeni ekonomik değerler ortaya çıkmakta bu ise ülkelerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Rekabetin arttığı modern dünyada girişimcilik faaliyetlerinin de arttığı gözlenmektedir. Günümüz modern dünyanın da serbestlik anlayışı içinde girişim hürriyeti herkese eşit fırsat sunmakta serbest piyasa ekonomisine girişimcilerde önemli katkılar vermektedirler. Böylece girişimcilik farklı bir konum kazanmış ve bu konum girişimciliğe farklı sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukların bazıları çevreye duyarlılık, piyasa mekanizması içerisinde fark edilerek yakalanan fırsatların üretim yatırımlarına dönüştürülmesi ve sürdürülebilir olmasıdır. Girişimcilik; yenilikler, yeni fırsatlar, yaratıcılık ve bu özelliklerin sürdürülebilir olması gibi fonksiyonları çağdaş girişimcilik için vazgeçilmez unsurları teşkil etmektedir. Toplumlar geliştikçe girişimcilikte yeni fonksiyonlar oluştuğu da görülmektedir. Girişimcilik özelliklerinde dolayı durağan bir yapıya sahip olmayıp dinamik bir yapıda, toplumun gelişmesi ve ilerlemesi ve buna paralel olarak insanların ihtiyaçlarındaki değişikliklerin takip edilmesini gerektirmektedir. Bundan dolayı iyi bir girişimci gündemi takip ederek değişikliklerden kaynaklı risklere karşı önlem alırken, fırsatları yakalama ve yeni ürünler geliştirebilmelidir. Üretim faktörlerinden emek, doğa, sermaye nasıl sınırlı ise bunları bir araya getiren girişimcilerde sınırlıdır. Bir toplumda bütün bireyler risk alarak kendi işyerlerini kurma hayali içinde oldukları düşünülemez. Ülkeler girişimciliği destekleyerek, gi-

rişimci sayılarını artırmak istemektedirler. Girişimciliği artırmak için sadece girişimciliğin önündeki engellerin kaldırılmak ve ucuz fon kaynakları oluşturmak yetmemekte, istikrarlı politikalar sürdürülmesi, yasalar düzenlenmesi ve iyi bir eğitim verilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ekonomi ile girişimcilik arasındaki ilişkinin ve kapsadığı alanın iyi bilinmesi gerekmektedir.

Toplumlar tek başlarına bütün ihtiyaçlarını üretmedikleri için farklı coğrafyalardan ihtiyaçlarını temin etmektedirler. Bu durum da toplumları birbirine muhtaç bırakırken aynı zamanda yakınlaşmalarına, ekonomik ilişkiler yanında kültürel ve sosyal ilişkiler kurmalarına da vesile olmaktadır. Bağların derinliği ve ortak paylaşımların sayısı arttıkça toplumlar arası ilişkiler güçlenmektedir. Bu bağlamda ilişkileri güçlü olan, ortak değerlere sahip toplumlar arasında ekonomik ilişkilerin daha da sağlam olacağı açıktır. Ortak değerlere sahip toplumların benzer özellikler sergilemesi, birbirlerine olan inanç ve güvenleri, bu toplumlarda üretilen mal ve hizmetlerin toplum tarafından saha çabuk benimsenmesine neden olacaktır. Ortak değerlere sahip toplumların birbirlerini anlamaları da kolay olacağından değişimlerin yönünü kestirmek de iyi bir girişimci için zor olmayacaktır. Değişimi anlayan girişimcilerde yeni fırsatları daha kolay değerlendirebileceklerdir.

Girişimciliğin ekonomik açıdan ön plana çıkan unsurları; Ekonomik büyümede en etkin rollerden birine sahiptir. Yeni endüstrilerin doğmasına yol açmaktadır. İşsizlik sorununa önemli bir çözüm olanağı sunmaktadır. Teknolojileri kullanan sektörlerde verimliliği artırmaktadır. Hızla büyüyen sektörler yarattığı için ekonomik büyümeyi hızlandırmaktadır. Girişimci, ekonomik kaynakların düşük üretkenlik alanlarından yüksek verimlilik alanlarına aktarılma sürecinde baş aktördür. Girişimci yeni düşüncelerin yaratılması, yayılması ve uygulanmasını hızlandırmaktadır. (Aksöz, 2013:4)

Orta Asya cumhuriyetleri ile ilişkilerin gelişmeye bağımsızlıklarını kazanmalarıyla başlamış, bu ülkelerle Türkiye'nin; ortak dil, tarih ve kültürel bağlarının bulunması ilişkileri ve işbirliği kurmada özel bir ilgi oluşturmuştur. Orta Asya Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla ekonomik ve ticaret işbirliği anlaşmaları imzalanmış, ayrıca ortaya çıkabilecek sorunların çözümü için karma ekonomik komisyonlar kurulmuştur. Yine bu amaçla yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması, çifte vergilendirmenin önüne geçmek için anlaşmalar yapılmıştır. Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında 1992'den itibaren kurulan dış ticaret ilişkileri sonraki yıllarda giderek gelişmiş ve dış ticaret hacminde artışlar yaşanmıştır. (Solak, 2003: 94). 2001 ve 2009 kriz yıllarında krizinde etkisiyle dış ticaret hacminde ve dış ticarete düşüşler görülmektedir. Ayrıca bölge ülkeleriyle olan ticaretin gelişmemesinde bu ülkelerin bankacılık sistemlerinin yetersizliği, üretilen malların kalitesizliği, finansman temelinde karşılaşılan güçlükler ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin geçmişten gelen bağlarının da etkisiyle, bağlarını giderek güçlendirdiği Ortadoğu ülkeleriyle arasındaki ticaret hacmi hızla artmış, iktisadi faaliyetleri ilişkilerin temel faktörlerinden biri haline getirmiştir. İktisadi ilişkilerin incelenmesi, Türk yatırımcıların girişimcilik yeteneklerinin artmasıyla birlikte Orta Doğu ülkeleri

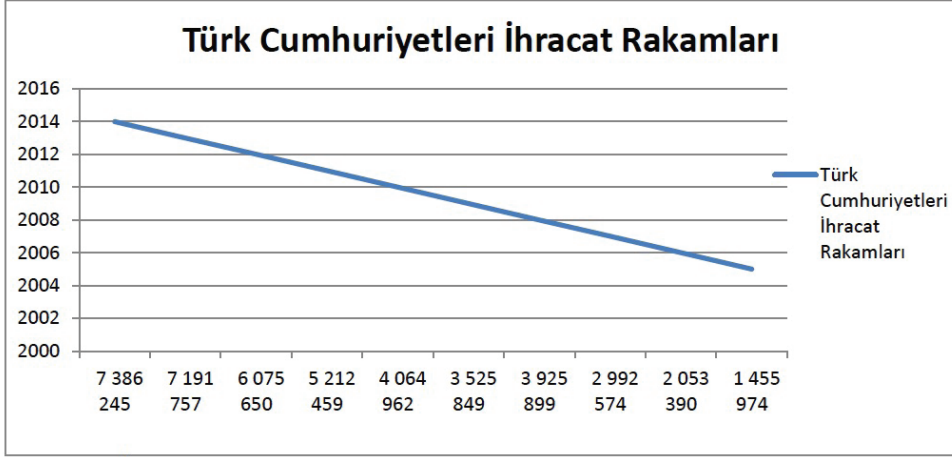

üzerinde etkisinin arttığı görülmektedir. Türkiye de sermaye birikimi 1970’lerde uygulanan ithal ikameci politikalarla belirli bir düzeye ulaşmış ve üretim kabiliyetini artırmıştır. 1980’lere gelindiğinde neoliberal politikalara yönelmek zorunda kalan Türkiye 1980’den sonra Türkiye’nin serbest piyasa ekonomisini benimsemesiyle birlikte dışa açık büyüme modelini takip etmeye başlamış ve bunun neticesinde de bir ihracatta büyük artışlar yaşanmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin getirdiği serbest girişimciliği teşvik ve girişimcileri destekleyen politikalar da bu ihracatın artışında önemli bir yere sahiptir. Petrol fiyatlarının da artışta olduğu bu dönemde Ortadoğu’yla ticaret hacminde ciddi bir yükseliş gözlenmektedir. Ancak 1985’e doğru petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte Türkiye’nin Ortadoğu’yla ticari ilişkileri tekrar zayıflamaya başlamıştır. 1990’lara gelindiğinde Türkiye de seyreden siyasi istikrarsızlığında etkisiyle, girişimcilik faaliyetlerinin düştüğü yatırımcıların faizlerden para kazandığı dönemde Ortadoğu’yla önemli bir hareketlilik görülmezken, 2002 genel seçimlerinin ardından tekrar siyasi istikrarın yaşanmaya başlamasıyla iç ve dış politikada yaşanan dönüşümle birlikte Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerde ciddi bir patlama yaşanmıştır. Siyasi istikrarın getirdiği netice yatırımcıların önünü görmesi, belirsizliklerin ortadan kalkmasıyla yatırımcılar tekrarda ticari faaliyetlere dönmeye başlamasıyla birlikte, Orta Doğuyla 1996’da ticaret hacmi 5 milyar doların altındayken, 2011’de 30 milyar dolara çıkmıştır. (M.Yardımcıoğlu,2012:343-344)

Globalleşme tüm hızıyla sürerken, devletler sanki globalleşmeye inat edermişçesine yeni iktisadi ve siyasi birlikler kurmaktadır. Bu birliklerin yapılarına bakıldığında daha ziyade dilce, dince, soyca birbirlerine yakın toplumların kurduğunu görmekteyiz. Ülkeler Dünyada tek başlarına ayakta kalmakta zorlanmakta, etkiliklerini koruyamamaktadırlar. Arap Ülkeleri Birliği, Avrupa Topluluğu, İngiliz Devletler Topluluğu, Latin soylu memleketler, ortak değerlere sahip topluluklara güzel örneklerdir. Türk dünyasına bakıldığında bugün dünyada 200 milyon civarında Türk yaşamasına rağmen, ekonomik bir dayanışmalarının var olduğunu söyleyemiyoruz. Bununla beraber Orta Doğu Ülkelerinin bağımsızlıklarında itibaren Türkiye-Türk Cumhuriyetleri iktisadi münasebetlerine bakacak olursak, belli bir istikrarın olmadığı, siyasi istiklallerini şu veya bu şekilde kazanan Türk Cumhuriyetleriyle ekonomik hürriyetlerine sahip olabilmek amacıyla bir dizi çalışmalar yapılmış, ancak yetersiz kalmıştır. Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında enerji, sanayi, bankacılık, teknoloji vs. gibi alanlarda yetersiz işbirliği yapılmıştır. Türk Cumhuriyetleri serbest piyasa ekonomisine geçişte de Türkiye’den oldukça fazla destek almışlardır. Bunun paralelinde “Ticaret ve Ekonomik İşbirliği, Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması, Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları” imzalanmıştır. Bu konuda T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığındaki projeler halâ yürütülmektedir. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında olan ticaret ve diğer faaliyetlerinde de bağımsızlığın ilk yıllarında bir artış gözlenmektedir. Türkiye hem hava, hem de kara yolu ile ticaretin gelişmesi için elinden geleni yapmaktadır. Bağımsızlıklarıyla beraber bu ülkeleri ilk tanıyan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Bu yüzden pek çok ikili ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmıştır. Türk Cumhuriyetleriyle ticari ilişkiler de belli bir istikrar gözlenmezken, yerine göre inişli-çıkışlı bir grafik izlemektedir. İsta-

tistiklere baktığımızda 1990’larda bir yükselir gözlenirken, Türk Cumhuriyetleri İhracat Rakamları (Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan) Tablosunda da anlaşılacağı üzere 2005-2014 yılları arasında Türk Cumhuriyetlerine Türkiye’nin ihracatında istikrarlı bir artışın olduğu gözlenmektedir.

Kaynak : TÜİK (1000\$)

2. YÖNTEM

Girişimcilik faaliyetlerinin artmasının ekonomik ilişkilerin yanında toplumsal ilişkilerin de artıp artmadığı tespit edilmeye çalışılmış. Bu tespit için; 1985-2014 yılları arası dış ticaret rakamları, 1985-2008 yılları arası açılıp kapanan işletme sayıları ve açılan işletme sayısı ile kapanan işletme sayısı arasındaki fark alınarak net açılıp faaliyetini sürdüren işletme sayısı kullanılmıştır. 2006-20014 yılları arası Türkiye ye gelen turist sayıları, İş kayıtları kapsamında yer alan işveren girişimlerin kuruluş yıllarına göre dağılımı 1985-2013 dönemi alınmıştır. 1985-2013 yılları arası net dış ticaret hacmi ile işveren girişimlerin yıllara göre kurulum dağılımı arasında basit regresyon yöntemi ile ilişkisi incelenmiştir. 2006-20014 yılları arası dış ticaret hacmi ile Türkiye’ye gelen turist sayılarının grafikleri karşılaştırılmıştır. 1985-2008 yılları arası net açılan işletme sayısı ile dış ticaret hacmi grafikleri karşılaştırılmıştır.

İş kayıtları kapsamında yer alan işveren girişimlerin kuruluş yıllarına göre dağılımı, 2013	
Yıl	İşveren girişim sayısı %
Toplam	100,0
Bilinmeyen	1,5
1980 ve öncesi	1,8
1981 - 1985	1,1
1986 - 1990	2,5
1991 - 1995	4,8
1996 - 2000	14,3
2001 - 2005	20,2
2006 - 2013	56,0

Kaynak: TÜİK

Correlations

		distic	isletme
Pearson Correlation	distic	1,000	,945
	isletme	,945	1,000
Sig. (1-tailed)	distic	.	,000
	isletme	,000	.
N	distic	24	24
	isletme	24	24

ANOVA (b)

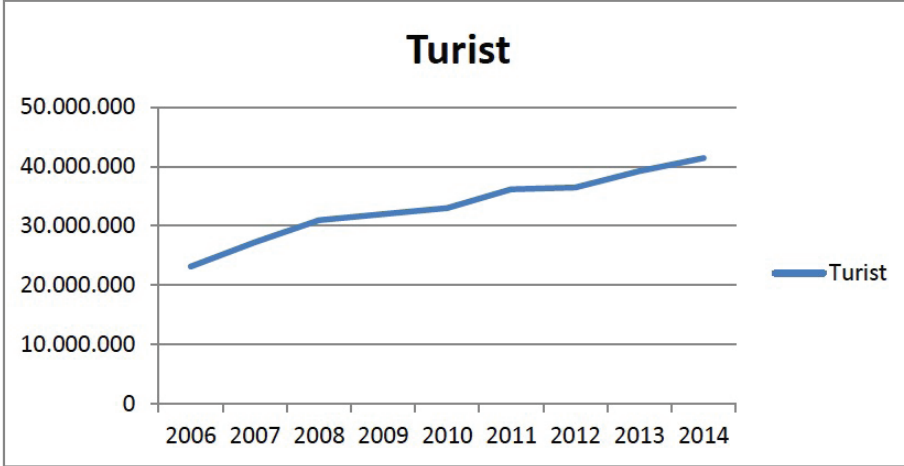
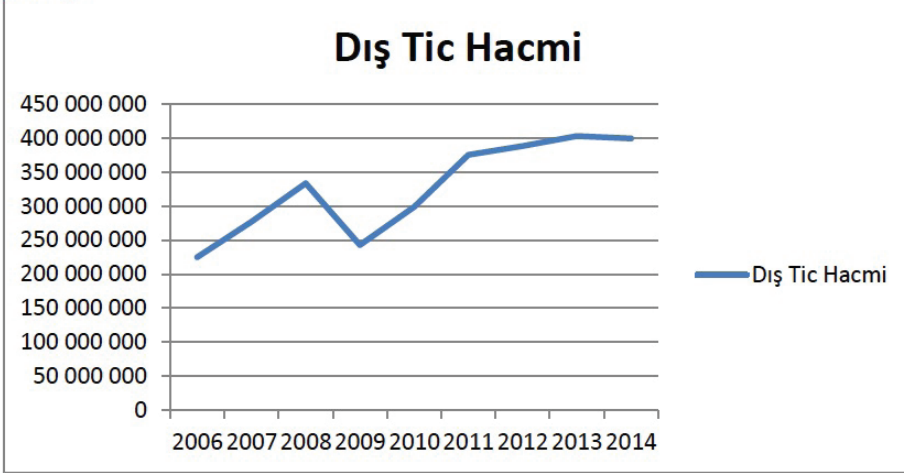
Model	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	149282	1	1492822	182,936	,000 (a)
Regression	239326				
	499500	22	3932649		
	,000				
	179527				
	818867	23	8160355		
	72210,000				
	167235				
	021213		4030782		
	271700				
	,000		7,000		

a Predictors: (Constant), isletme

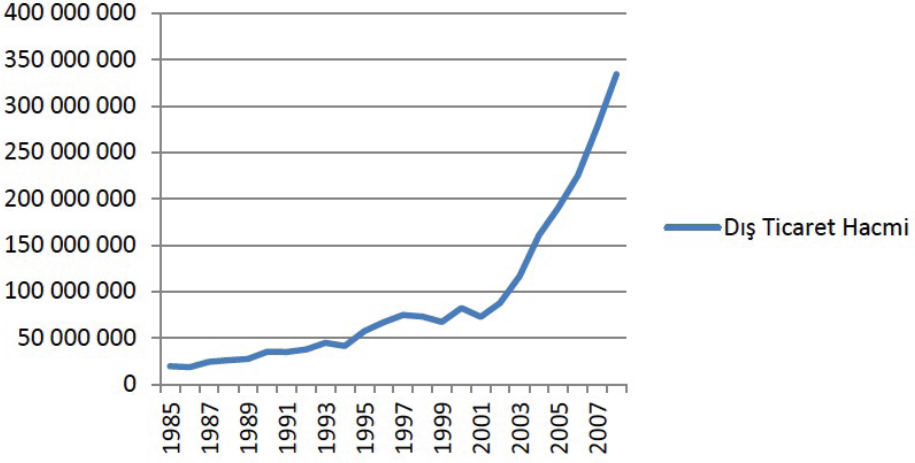
b Dependent Variable: distic

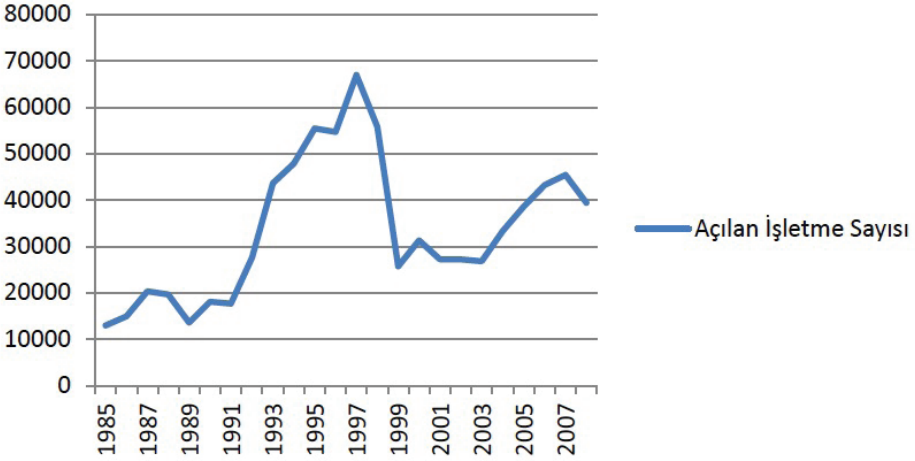
(Bin \$)

Dış Ticaret Hacmi

Açılan İşletme Sayısı

3. BULGULAR

Dış ticaret hacmi ile kurulan işletme sayıları arasında basit regresyon analizi sonucunda $p=,000$ anlamlılık düzeyinde güçlü ve doğrusal bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Yeni işletmelerin kurulması dış ticaret hacmini artıracacağı sonucu çıkmaktadır. 2006-2014 dönemi arası dış ticaret hacmi ve ülkeye gelen turist sayıları grafikleri karşılaştırılmış, dış ticaret hacmi grafiği artarken ülkeye gelen turist sayısı grafiğinde de artış görülmüştür. 1985-2008 dönemi dış ticaret hacmi grafiği ile açılan ve kapanan işletme sayısı arasındaki fark alınarak net faaliyetine devam eden işletme sayısı grafiği karşılaştırılmıştır. Her geçen sen ülkede faaliyet gösteren işletme sayısı arttıkça dış ticaret hacminin arttığı, kriz yıllarında hem dış ticaret hacminde hem de açılan işletme sayısında düşüş yaşandığı görülmektedir. Girişimci sayısı artarken pazar sayısında artışlar yaşanmış, dış ticaret hacmi içinde oran olarak Avrupa'nın düşüş yaşadığı görülmüş, miktar olarak artsa da Türkiye dış ticaretini Avrupa'ya bağımlılıktan kurtarma yönünde alternatif pazar arayış sonuçlarının meyve verdiği görülmektedir.

4. SONUÇ

Sonuç olarak dünya da artan globalleşme rekabet edebilmeyi daha zor hale getirmiştir. Girişimciler ürünlerini satabilecek pazarlar bulmakta zorlanmaktadır. Bu doğrultuda devletler girişimcilerini desteklemek ve ekonomik güçlerini koruyup büyümek için bir takım işbirliklerine gittikleri görülmektedir. Bu işbirliklerinin uzun süreli ve sağlıklı olması içinde toplumlar arası sahip olunan ortak değerlerin çok olması ve köklerinin mümkün olduğu kadar geçmişe dayanması gerekmektedir. Birliktelikler karşılıklı çıkar ve yarar üzerine de kurulmuş olsa ortak değerlere sahip olunmadığı takdir de çıkar çatışmaları çıkmaya girebilmektedir. Girişimci sayılarının artmasına paralel olarak ülkede dış ticaret hacminin arttığı, yeni pazarlar bulunduğu, farklı sektörlerin oluştuğu ve yeni ürünlerin geliştiği görülmektedir. Ekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte ekonomik ilişkilerin artması sosyal ve siyasi ilişkileri de arttırmaktadır. Türkiye'nin Türk Dünyası ile yeteri büyüklükte ekonomik ilişkileri olmadığı, Türk Dünya'sından yeteri kadar faydalanamadığı, ekonomik, siyasi ve sosyal ilişkilerde yeteri kadar ilerleme kaydedemediği görülmektedir. Dünya da birlikteliklerin önemi bu kadar artmışken Türkiye'nin aynı dili paylaştığı, aynı inanca sahip olduğu, kültürel ve tarihsel bağlarının çok güçlü olduğu ülkelerle olan ilişkilerinin zayıf olması Türkiye için bir kayıptır. Türk dünyasıyla birlik oluşturmak için gerekli zemin bulunmaktadır. Ortak dil, inanç, ve ortak tarih insanların birbirleri ile anlaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu ortak değerler temel alınarak Türk Dünyası Birliği oluşturulabilir. Türk Dünyası Birliği oluşturulabilirse bu birliğin temelleri ortak değerler üzerine inşa edilerek sağlam ve uzun ömürlü oluşturulabilir. Oluşturulacak birlik sayesinde ekonomik ilişkiler güçlenecek, siyasi ve sosyal ilişkilerde artış gösterecektir. Girişimciler içinse kolay ulaşılabilecekleri ve güçlü bir pazar oluşacaktır. Oluşturulacak

birlik sayesinde karşılıklı yardımlaşma sağlanacak, Türk dünyası ülkeleri oluşan sinerji sayesinde daha hızlı ilerleyecek ve güçleneceklerdir. Küreselleşmede yalnız kalmak devletlerin giderek zayıflamasına neden olmaktadır. Rekabetin her geçen gün daha çetin olduğu dünya da yardımlaşma ve dayanışma olmadan rekabet edebilmek imkansız hale gelmiştir. Girişimcilerin global pazarlarda rekabet edebilmeleri için muhakkak dayanışmaya ihtiyaçları vardır. Girişimcilik faaliyetleri arttıkça devletlerarasında ilişkilerin

KAYNAKÇA

- Stratejik Rapor, (2007), Afrika Ülkeleri-Türkiye Arasındaki Ekonomik İlişkiler, Türkiye Ve Afrika Ülkeleri Diplomatik Temsilcileri Ortak Stratejik Vizyon Geliştirme Projesi, No: 24, Aralık
- AKSÖZ Emre Ozan, ADAÇAY Funda Rana Özbey, KOZAK Rıdvan, ESEN Ethem, BAKIR Hasan, (2013), Dış Ticarete Girişimcilik, Açıköğretim Fakültesi Yayını Temmuz
- ARIKAN, Semra. (2002). Girişimcilik Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ÇELEBİ, Nilgün, (1997), Turizm Sektöründeki Küçük İşyeri Örgütlerinde Kadın Girişimciler, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yay., Ankara.
- ÇETİNDAMAR, Dilek. (2002). Türkiye’de Girişimcilik, TÜSİAD Yayınları, Ankara.
- DOLGUN, Uğur. (2006). Schumpeter’e Göre Ekonomik Gelişimde Girişimcinin Dinamik Rolü, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1, (1):145-148.
- Eyüboğlu, Dilek. (2003). Girişimciliğin Geliştirilmesi, Milli Produktivite Merkezi Yayınları No: 668, Ankara.
- İŞİK, Nihat, GÖKTAŞ Deniz. ve KILINÇ Efe Can. (2011). İktisadi Büyümede Girişimciliğin Rolü, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6 (1)
- İLHAN Süleyman, (2004) Girişimcilik Ve Sosyo-Ekonomik Süreçteki Rolü, Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları
- YARDIMCIOĞLU Mahmut, KOCAMAZ Halil, ŞERBETÇİ Gamze, Türkiye’de Dış Ticaret Ve Ticari İlişkiler, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012, S:339-346
- ÖZKUL, Gökhan. (2007). Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 12 (3)
- GÖMEÇ, Saadettin. (2007) Türkiye-Türk Cumhuriyeti İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,
- SOLAK, Fahri. (2003), Türkiye- Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, 18(1)

TÜRK TİCARET TARİHİ KAYITLARINA YEREL BİR ÖRNEK; ÇORUM TİCARET VE SANAYİ ODASININ 1, 2 VE 3 NO'LU SİCİL DEFTERLERİNİN İNCELEMESİ

Tuğba GÜLEN¹

Özet: Türklerin tarih sahnesine çıkmaya başlamasıyla birlikte, ticaret ile uğraştıkları yazılı kaynaklara yansımıştır. Orta Asya'da başlayan Türk ticaret geleneği, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesiyle aşama aşama bu topraklarda gelişmeye devam etmiş ve bölge ekonomisinin en önemli unsurlarından biri olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin 19. yy ekonomi politikası doğrultusunda, ticareti geliştirmek, sorunlarını çözmek, iş adamlarını bir araya getirmek amacıyla çalışmalarına başlayan Dersaadet Ticaret Odasını, Anadolu'nun diğer merkezlerinde açılan Ticaret Odaları izlemiştir. Bunlardan birisi de Çorum Ticaret ve Sanayi Odası olmuştur.

Bu çalışmamızda Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1 - 2 ve 3 No'lu Sicil Defterleri incelenmiş, sicil defterlerini içeren tarih aralığında bölge ticareti ve tacirleri hakkında genel bir değerlendirmeye ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticaret ve Sanayi, Yerel Tarih, Çorum

A LOCAL EXAMPLE FOR RECORDS OF TURKISH HISTORY OF COMMERCE; REVIEW OF 1, 2 AND 3 NUMBERED RECORD REGISTRY BOOK OF ÇORUM CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Abstract:

Together with the appearance of Turks in history, it was reflected to written sources that they were engaged in commerce. The tradition of trade of Turks started in Central Asia continued to develop in these lands gradually with adaptation of Anatolia as homeland by Turks and became one of the most significant elements of the economy of the area.

Within the direction of 19th century economic policy of Ottoman Empire, Dersaadet Chamber of Commerce started its studies with the purpose of developing trade, analyzing its problems, assembling businessmen, was followed by Chambers of Commerce opened in other centers in Anatolia. One of these was Çorum Chamber of Commerce opened in 1910.

In our study, 1-2 and 3 numbered registry books of Çorum Chamber of Commerce and Industry was reviewed and a general assessment on regional trade and merchants in the date range included in Registry Books.

Keywords: Commerce and Industry, Local History, Çorum

¹ Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler, Meslek Yüksekokulu, tugbagulen@hitit.edu.tr.

1. GİRİŞ

Eski çağlardan itibaren ticaret, milletlerin siyasî ve iktisadî kalkınmalarının temelini teşkil etmiştir. Orta Asya'da başlayan Türk ticaret geleneği, Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesiyle aşama aşama bu topraklarda gelişmeye devam etmiş ve bölge ekonomisinin en önemli unsurlarından biri olmuştur.

Türkler tarih sahnesine çıktıkları Orta Asya'da Hayvancılığa dayanan bozkır ekonomisi hâkim olmasının getirdiği eksiklikleri ticaretle gidermeye çalışmışlardır. Türklerin ticaretini yaptıkları ürünlerin başında hayvanlar ve hayvansal ürünler gelmektedir. Türklerin ticari ilişkileri özellikle komşuları olan Çin ve Bizans ile gerçekleşmiştir(Mandaloğlu, 2013: 134-135). Hun Devleti ile Çin Devleti arasında ticari faaliyetlerin yoğun olduğu Çin yıllıklarına yansıyan bilgiler arasındadır.

Bozkır kavimlerinin ticari faaliyetleri hakkında Orhun Abidelerinde de ifadeler geçmektedir. Eski Türklerin ticaret yaptıkları yolların başında İpek Yolu gelmektedir. (Bozkurt,2000: XXII/ 312-313) Ayrıca Türkler için diğer önemli bir ticaret yolu da İpek Yolu'na kuzeyden paralele uzanan sincap, sansar, tilki, samur, kakam, kunduz, vaşak vb. hayvan kürkleri ve bunlardan imal edilen ceket-pantolon, ayakkabı, çizme vb. gibi eşya ticareti yapılan Kürk Yolu olmuştur.(Kafesoğlu, 1972: 596-605) Türkler bu ticareti yaparken öncelikli takas usulünü ardından da Böz, Kuanpu adı verilen pamuklu kumaşı kullanmış (Mandaloğlu, 2013: 137-139), zamanla Kamdu ve Çav adı verilen kağıt paralarla ile ödemelerini gerçekleştirmişlerdir (Özyetgin, 2004: 92).

Talas Savaşı sonrası İslamiyet ile tanışan Türklerin Karahanlılardan itibaren ticarete önem verdikleri ve ticareti geliştirmek için yaptıkları kervansaraylar ile ticaret tarihinde yerini aldıkları görülür. Büyük Selçuklu Devleti ile birlikte Türk tacirlerin Baharat Yolu'nda da etkinliği artmıştır. Bu dönemde tacirleri koruma amaçlı bir nevi devlet sigortası konulduğu görülmüş, büyük hanlar, pazar yerleri, kervansaraylar, kapalı çarşılar yapılmış, panayırılar düzenlenmiştir (Kafesoğlu, 1972: 154-155).Bu ticari ve imarı gelişim Türklerin Tuğrul Bey zamanında başlayan ve 1071 Malazgirt Zaferi sonrası kurulan Beylikler ve Anadolu Selçuklu Devleti ile birlikte Anadolu'nun köklü ticari geleneğine eklenmiştir.

Beylikler döneminde Anadolu halkı hem birbirleriyle , hem de Cenova, Piza, Floransa, İstanbul, Kıbrıs ve Rodoslu tacirler ile ticaret yapmışlardır (Heyd, 1975: 596-605) . Anadolu Selçuklu Devleti zamanında ise; sırf ticari ve iktisadi maksatlarla Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde fetihler yapılmıştır. Bu dönemi Anadolu ticaret tarihinde öne çıkartan diğer bir gelişmede dayanağı fütüvvet geleneğinden alan ahilik teşkilatlarının kurulması olmuştur. Ahilik ile birlikte Anadolu'da ekonomik hayat önemli gelişme göstermiştir. Ahilik Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda dahi etkili olmuştur (Kazıcı, 1998: I/540-541).

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki başarılı fetihlerle birlikte ekonomisi daha da güç kazanmış, ardından denizciliğinde gelişmesiyle Osmanlı Devleti toprakları Doğu ile Batı arasında mühim bir transit sahası olma özelliğini taşımıştır.(Akdağ, 2010: 327-335)

Karadeniz kıyılarının, Akdeniz kıyılarının ve Kuzey Afrika'nın fethedilmesiyle birlikte İpek ve Baharat Yollarının kontrolü Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve kurulan adil vergi sistemi ile birlikte Osmanlı ekonomisi en parlak dönemini yaşamıştır. Bu başarıyı korumak için, klasik dönemde Osmanlı Devleti'nde iktisadi ilişki ve kurumlara şekil ve yön veren Provizyonizm (iaşe), fiskalizm1 tradisyonalizm (gelenekçilik) dâhilinde politikalar izlenmiştir (Genç, 2013: 85-86). Ancak fetihlerin durması, coğrafi keşifler sonucunda ticari yollarının yön değiştirmesi ve sanayi devriminin sonucu ham madde ve pazar arayışı Osmanlı Devletini olumsuz etkilemiştir. Osmanlı Devleti; hammadde kaynaklarının yanı sıra, tarım ürünlerinin çeşitliliği ve verimli toprakları ile Avrupalı sermayedarlarının başlıca ilgi alanı olmuştur (Çadırcı, 1997: 335) , Osmanlı Devleti gerek serbest dış ticaret antlaşmaları gerek yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlanma ile Avrupa Devletlerinin ekonomik yörüngesine girmiştir.1838 yılında İngiltere ile yapılan Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na dayanan serbest dış ticaret rejimin Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya başlaması ile Avrupa devletleri kendi sanayilerini gümrük vergileri ile koruma altına almış, Osmanlı ekonomisinin durumu daha da vahim bir hal almıştır(Koraltürk, 2002: 15).

Öte yandan el ve kol gücüne dayalı klasik üretim biçiminin, makine gücü ve teknolojiyle üretilen ürünlerle yarışması olanak dışı olmuş ve Osmanlı ekonomisini olduğu gibi ekonominin en önemli yapı taşını oluşturan ticari faaliyetlerde olumsuz etkinleşmiştir (Çadırcı, 1997: 335). Yapılan reformlarla bu gerilemenin önüne geçilmeye çalışılmış bu çalışmalar cumhuriyetin ilanı ile birlikte devam etmiştir.

2. TÜRKİYE'DE TİCARET VE SANAYİ ODALARI

Ticari faaliyetlerde M. Ö. 200 yıllarından itibaren lonca teşkilatlanmalarına gidildiği bilinilmektedir. Bizans Devleti'nin merkezîyetçi yönetim anlayışı ticari ve sınai örgütlenmeye de yansımıştır. Başta İstanbul olmak üzere hemen bütün kentlerde esnaf ve zanaatkarlar localar biçiminde örgütlenmişlerdir (Koraltürk, 2002: 10).

Anadolu'da Türk egemenliğinin başlamasıyla Ahilik teşkilâtı, Anadolu'nun Türkleşmesinde; Türk kültürü ve medeniyetinin, Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde, gelenek ve törelerin yerleşmesi ve korunmasında, Türk sanat ve ticaret ahlâkının oluşması ve yaygınlaşmasında çok önemli hizmetler görmüş (Karasoy, 2013: 15), Gedik sistemi ile birlikte Tanzimat Dönemine kadar bölge ekonomisinin şekillenmesinde önemli paya sahip olmuştur.

Sanayi Devrimi sonrası ülkede sanayileşmenin ve ticaretin daha da gelişmesi amaçlanmıştır. Tanzimat sonrası ticaret hukukundaki batılılaşma süreci çerçevesinde ticaret ve sanayi odaları kurulmuştur. Bu girişimlerin başında danışma işlevi bulunan bazı meclislerin kurulması, yönetsel ve hukuki düzenlemeler yapılması gelmiştir. Bu bağlamda 1838'de Hariciye Nezâreti'ne bağlı Meclis-i Ziraat ve Sanayi kurulmuştur. Daha sonra Meclis-i Umûr-ı Nâfia adını almıştır. Ardından 1839'da kurulan Umûr-ı Ticaret ve Ziraat Nezâreti'ne bağlanmıştır.1843'te Meclis-i Ziraat adını alan meclis, Maliye Nezâretine

bağlanmıştır.1845’de ise Ticaret Nezâreti’ne bağlanmıştır. Bu arada sanayiye teşvik ve geliştirmek için 1865’te Islâh-ı Sanayi Komisyonu çalışmaya başlamıştır.1872 yılında ise hem komisyonun hem de Şurâ-yı Devlet’e bağlı olarak tarım sanayi ve ticaret işlerini yürütmek üzere 1868’de kurulan Nâfia Dairesi’nin çalışmalarına son verilmiştir. Bunların yerine 25 Haziran 1876’da Meclis-i Ticaret ve Ziraat kurulmuştur. Yine bu meclisin görevleri arasında bulunan ticaret cemiyetlerinin kurulması çalışmaları 1876’da başlamış ve ilki İstanbul’da kurulmuş olan İstanbul Ticaret Cemiyeti sivil toplum örgütü niteliği taşısa da birkaç yıl sonra kurulacak olan Dersaadet Ticaret Odası’nın çekirdeğini oluşturması açısından önemli olmuştur.

Bu gelişmeler devam ederken, ülkemizin ilk ticaret odasının 1870 yılında kendi ülkesine ihracat yapan bir Fransız firmasının özel gereksinimine yanıt vermek üzere İnebolu’da kurulduğu, ancak ekonomik ve yasal dayanaktan yoksunluk nedeniyle bir süre sonra dağıldığı, aynı yılda Avusturyalı ve Macar tacirlerin çıkarlarını gözetmek üzere İstanbul’da “Avusturya–Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası” kurulduğu yönündeki bilgiler bu kapsamda zikredilebilecek hususlardandır (Doğan, 2010: 15). Ayrıca Osmanlı Devleti’nde 1870’lerden itibaren başta İstanbul olmak üzere İzmir Beyrut, Şam, Selanik gibi önemli ticari merkezlerde Avusturya – Macaristan, Fransa, İngiltere, Hollanda, İtalya, Yunanistan, A.B.D. ve Rusya tarafından yabancı ticaret odaları da açılmıştır (Koraltürk, 2002: 16-22). Osmanlı Devleti’nde ilk yerli ticaret odası 19 Ocak 1880 tarihinde İstanbul’da açılan Dersaadet Ticaret Odası olmuştur. Yönetim ve denetimi 24 üyeden oluşan bir kurul üstlenmiştir. Odanın dâhili nizamnamesi; 16 Ağustos 1881’de yayımlanmıştır. Nizamnamenin 1. ve 2. Maddesine göre Dersaadet Ticaret Odası; hükümet ile tüccar arasında aracı işlevi gören, hükümet nezdinde tüccarı temsil yetkisine sahip kamu kurumu olarak nitelendirmiştir. Yine Nizamname’de Birinci Başkan, İkinci Başkan ve Genel sekreter hakkında bilgi vermiş, odaya kayıtlı olan verdikleri üyelik bedellerine göre 4 sınıfa ayırmıştır. Odanın görevi; ticaret ve sanayinin gelişmesi için Ticaret Nezâreti tarafından uygulanması gereken Islâhat ve tadilat, gümrük tarifeleri, limanların inşası ve nehirlerde taşımacılık işleri, posta ve telgraf ve demir yolu hatalarının, karayollarının yenilenmesi ve inşası, borsaların açılması, ticaret gazetelerinin yayını, ticaretin gelişmesine ilişkin kanunlar, her türlü mal, eşya, para, esham ile ilgili görüş ve öneriler üretmek, kayıt tutmak, talep edildiği takdirde veya sorulduğunda Ticaret Nezâreti’ne bunları yazılı bildirmek olarak belirlenmiştir. Dersaadet Ticaret Odası’nın kurulmasının ardından 7 Temmuz 1880’de Dersaadet Sanayi Odası kurulmuştur. Ancak 1889 yılına kadar ne Sanayi Odası ne de Ziraat Odası fiilen faaliyete geçememiştir.1880 yılında kurulan Dersaadet Ticaret Odası da İstanbul Ticaret Odası’nın da kuruluş olarak kabul ettiği 14 Ocak 1882 tarihinde yapılan ilk toplantıya kadar faaliyete geçmemiştir.

Taşrada odaların kurulması ile ilgili çalışmaları ise 1882,1883 ve 1884 faaliyet raporlarında ifade edilmiştir. Bu raporlar ışığında 1882-1884 yılları arasında 15’i vilayet merkezlerinde 11’i sancaklarda ve 41’i de kazalarda olmak üzere 67 ticaret odasının kurulması girişiminde bulunmuş, bu girişim ile kurulan odalardan sadece İzmir Ticaret Odası faaliyetlerini

sürdürmüştür. Taşrada sanayi odaları içinde geçerlidir.

Taşrada birbirinden bağımsız ticaret ve sanayi odalarının kurulması yönündeki başarısızlıkla sonuçlanan girişimlerinin ardından 28 Şubat 1889'da ticaret odaları, ziraat ve sanayi odalarının işlevlerini de bünyesine alarak birleşmişlerdir. Yeni düzenleme ile bu 3 ayrı kurumun amaç ve görevleri de aynı oda çatısı altında birleştirilmiştir. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nde ticaret ve sanayi odaları adı altında kurulan odaların sayılarının arttığı görülmüştür. 1889 yılı sonlarında Osmanlı Devleti'nde 100'e yakın oda kurulmuştur. Yaklaşık iki yıl sonra, 1891 yılı Ağustos ayı itibarıyla bu sayının 123 olduğu görülür. 1897 de ise Osmanlı Devleti'nde 155 ticaret ve ziraat ve sanayi odası bulunmaktadır. İkinci Meşrutiyet'e gelindiğinde ise sadece İstanbul, İzmir, Selanik, Edirne ve Trabzon gibi önemli ticaret kentlerdeki odalarının faaliyet gösterdiği görülmüştür (Koraltürk, 2002: 27-36).

İkinci Meşrutiyet Döneminde ticaret ve sanayi odalarının önceki yıllara göre daha yoğun ve eleştirel açıdan kamuoyunun gündeminde tartışılır kurumlar haline geldiği görülmüştür. Bunun üzerine 1889'da beri ticaret ve ziraat ve sanayi odaları altında tek çatı altında faaliyet gösteren odalar 14 Haziran 1910 tarihli Ticaret ve Sanayi Odalarına Dair Nizamname ile odalar birbirinden ayrılmışlardır.

Buna göre bir yerde ticaret ve sanayi odası kurulmasına ya yerel yönetim ya da tüccar tarafından talep edilmesi üzerine, o yerin bağlı bulunduğu vilayet idare meclisi tarafından kabul edilmesi halinde oda kurulabilecektir. 1917 hazırlanan ancak yürürlüğe girmeyen 1917 Ticaret Odası Kanun Tasarısı Osmanlı Devleti'nin ticaret ve sanayi odalarına ilişkin son yasal düzenleme girişim olarak nitelendirilmiştir (Koraltürk, 2002: 47-59).

Milli Mücadelenin başarı ile sonuçlanmasının ardından hem Ankara'da hem de İstanbul'da ticareti millileştirmek için çalışmalar başlamıştır. Haziran 1921 yılında çıkmaya başlayan "Türkiye İktisat Mecmûası" bunun için ilk adımlardan biri olmuştur. Yapılan araştırmalar sonucunda İstanbul'da ithalat ve ihracat işleri ile uğraşanların içinde Müslüman Türk unsurun sayısı % 4'ü, komisyonculukta ise % 3'ü geçmediği kaydedilmiştir. Liman işleri tamamen bu unsurun dışındakilerin ellindedir. İtibarı Milli ve Adapazarı İslam Ticaret Bankası dışında Müslüman Türk unsurun elinde banka bulunmamaktadır. Bu bankalarda da bütün yazışmalar Fransızca yapılmıştır. Müslüman Türk sigorta şirketi yoktu ve buralarda Türkler ancak hizmetli olarak çalışmışlardır. Toptancılar içinde iç piyasaya yönelik çalışanların % 15'i, yarı toptancı ve perakendecilerde ise % 25'i Müslüman Türk olduğu kaynaklara yansımıştır (Koraltürk, 2002: 66-67).

Ortaya çıkan tablo yeni kurulan devlet için çok da iç açıcı değildi, bu doğrultuda Müslüman Türk tüccarını milli iktisat düşüncesi doğrultusunda bir çatı altında toplamak bir güç odağı haline getirmek için Milli Türk Ticaret birliği kurulmuş ve onların girişimiyle akabinde de 1135 kişinin katıldığı 17 Şubat - 4 Mart 1923'te İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır (Varlı ve Koraltürk, 2010: 132). Bu kongrede, odaların bağımsız örgütlenmesi ve çağdaştırılması konuları da yer almıştır.

Yapılan araştırmalar ve çalışmalar sonucunu vermiş ve Cumhuriyet döneminde Ticaret ve Sanayi Odaları ile ilgili ilk düzenleme 22 Nisan 1925 tarihinde oylanan ve 2 Mayıs 1925'de

Resmi Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe giren ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Yasası olmuştur. Bu kanunun ilk maddesi Türkiye'de ilk kez ticaret ve sanayi odalarının tüzel kişilik hakkını tanımıştır. Diğer önemli bir değişiklik ise ilk kez ticaret ve sanayi odalarına üye olma zorunluluğunun getirilmesi olmuştur (Koral Türk, 2002: 83).

1930'larda Türkiye ekonomisinde egemen olan iktisat politikalarının ana karakteristiğini oluşturan iktisadi devletçiliğinin odalar üzerinde de etkisi görülmüştür. 1939 yılında başlayan ve kısa sürede ülke sınırlarına dayanan, II. Dünya Savaşı için sınırlı bütçe olanakları ile olağanüstü savunma giderleri karşılanmaya çalışılmış, devletçiliğin etkisi artırmış ve 11 Ocak 1943 tarihinde TBMM'de kabul edilen 4355 sayılı Kanun ile odalar, tüzel kişiliğe sahip olmakla birlikte, iktisadi ihtiyaçların gerekli kıldığı yerlerde Ticaret Vekâletince kurulacaktır kararı alınmıştır. Ayrıca odalara Ticaret Vekâletince genel sekreterlerin atanması durumu da bu yasa ile gelmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, (1943): 142-162-173-174).

25.04.1949'daki 5373 sayılı kanun ile küçük tacir ve sanayicilerin odalardan çıkıp dernek kurmaları sağlanmıştır. 1950' li yıllardan itibaren ülkeyi etkileyen liberal eğimliler odaların durumunu da etkilemiş, 08.03.1950 tarih ve 5590 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Kanunu yürürlüğe girmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, (1950): 22-27).

Bu kanunla odalarda nispi bir özerklik kazanmıştır. Ardından kuruluşundan itibaren Türkiye ekonomi ve siyasetinde etkin bir kurul olarak faaliyetlerini sürdürecektir TOBB 17 Şubat 1952 tarihinde ilk toplantısını yaparak kurulmuştur. 1 Haziran 2004 yılında yürürlüğe giren 5174 sayılı TOBB Kanunu ile 5590 sayılı kanun yürürlükten kaldırılmış, ülkemizdeki tüm Oda ve Borsalar bu kanun ve kanuna istinaden çıkartılan yönetmelik, genelge bakanlık görüşü, uygulama ve esasları ile görevlerini yerine getirmektedir. Günümüzde TOBB'a 181 Ticaret ve Sanayi Odası, 57 Ticaret Odası, 12 Sanayi Odası, 113 Ticaret Borsası, 2 Deniz Ticaret Odası bağlıdır (TOBB, 2015).

3. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİNDE CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA ÇORUM TİCARETİNE DAİR BELGELER

Bunlardan ilki 1 No'lu Sicil Defteri'nde de kaydı bulunan un fabrikası ile ilgilidir. Battalzade İsmet Bey'e ait olan Burun Çiftliği'ndeki un fabrikası için, 20,700 Fransız Frank'ı tutarında ithal edilen vals makinesinin ülkeye giriş izni verilmesi hususunda, 19 Eylül 1933 tarihli, Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal imzalı arşiv belgesidir(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi [BCA],1933: 15).

Diğer belge ise, buğday için alınan verginin (Un Koruma Kanunu) Kayseri Develi, Bolu Mudurnu ve Çorum İskilip kazalarında kadınlar tarafından protesto edildiğini belirten belgedir. Hükümet önünde toplanan kadınların vergiyi veremeyeceklerini Ankara'ya bildiren, 9 Temmuz 1934 tarihli ve Dâhiliye Vekilince Başvekâlete yazılan bu belge hem Türkiye kadın tarihi hem de Çorum tarihi açısından önemlidir (BCA, 1934: 5).

10 Ağustos 1936 tarihli ve Gazi Mustafa Kemal imzalı belge de Çorum'daki un fabrikasında yapılan değişikliği aktarmaktadır (BCA, 1936: 5).

4. ÇORUM'DA TİCARET VE ÇORUM TİCARET VE SANAYİ ODASI

Çorum'un ticari geçmişine baktığımızda Hititlerde dayanan gelenek beylikler döneminde devam etmiştir. Şehrin iktisadi yapısında başlıca rol sanatkârlık ve ticaret olmuştur. (Musalı, 2008: 95)

Osmanlı döneminde Ahiliğin gelenek ve kuralları Çorum'da yaygın olarak uygulanmıştır (Şahin, 1993: VIII/375). Dokumacılık, dericilik ve bakırcılık sektörleri kentte öne çıkmıştır. XIX. Yüzyılın ilk yarısında Çorum'da 1845 yılında toplam hanelerden 931'i esnaf ve ticaretle ilgili mesleklerden geçimlerini sağlamışlardır. Bunlardan 101 hane berber, katırcı, kizir, sünnetçi, tellak gibi hizmet üreten esnaftı. 210 hane reisi de esnaf grubu içinde mal üreten ve satanlar arasında yer almıştır. Bunların çoğunluğu bezzaz, attar, debbağ, dikici, ekmekçi, helvacı serrac, demirci, tüccar vs. gibi meslekler olmuştur. Bu dönemde kentteki en yoğun iş kolu % 32,4 ile dokumacılık sektörü hemen onun ardından % 25,6 'lık oranı lık oranı ile dericilik olmuştur.

XIX. Yüzyılın sonunda Samsun Şosesinin önem kazanması ve transit ticaretin gelişmesi ile Çorum kentinde ekonomik yaşam yeniden canlanmıştır. Bu süreçte Samsun yolu üzerinde bulunan Çorum; sosyal, ekonomik ve mekânsal önemini tekrar kazanmıştır.

Çorum'a XX. Yüzyıl'da baktığımızda ise ticari faaliyetlerin hareketliliğinin göstergelerinden biri de şehirdeki dükkân sayısının 1900 yılında 1055, 1902 yılında 1061 ve 1907 yılında 1100 dükkâna kadar çıkmış olmasıdır. 1913 ve 1917 sanayi istatistiklerinde görüldüğü gibi bu tarihlerde İstanbul ve İzmir limanlarından üretimin yarısına eşit küçük deri ihraç edilmiş olması Çorum tabakhanesi gibi küçük ölçekli tabakhanelerin halen yaşadığının göstergesidir. Osmanlı Devleti içinde bir karşılaştırmaya gidilirse Ege bölgesinde küçük deri üreten tabakhanelerin yoğun bulunduğu İzmir'de 50 Manisa'da 60, Uşak'ta 40 ve Bursa'da 28 kadar küçük debbağ bulunurken aynı tarihlerde Çorum 'da 78 debbağ şehrin ekonomik hayatında yerini almıştır (Aktüre, y.t.y.: 130).

Ticari açıdan hareketli bu dönemde Çorum Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştur. Odanın, kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası'nın kendi kaynaklarında 1910 (Çorum Ticaret ve Sanayi Odası (ÇTSO, 2015) olarak verilen kuruluş tarihi Çorum için önemli kaynaklardan biri olan 67 İl Yıllığına göre ise 19 Kasım 1913 yılıdır (Çorum İl Yıllığı 1967, 1967: 225). 1965 yılına kadar Kunduzhan Mahallesi 2.Hürriyet Sokak No:4 adresinde iki odası bulunan iki katlı ahşap binada hizmetini sunmuştur.

İşe başlama tarihi açısından en eski kayıt Rumi takvime göre 1303 (1887) yılına aittir ve kaydın sahibi 17 Sicil Numarası Turşuoğlu Ahmet' dir (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): s.2). Manifaturacılık faaliyeti ile 1903 yılında işe başlayan Kalelioğlu Nuri 3 Sicil Numarasıyla odaya ilk kayıt yaptıran üyeler arasında yer almaktadır (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): s. 4). Arşiv kayıtlarımıza göre 1911 yılında Şükrü Tütüncü ilk Meclis Başkanı ve 1927 yılında Mehmet Tütüncü ilk Yönetim Kurulu Başkanı olarak oda tarihinde yer almaktadır (ÇTSO, 2015).

5. ÇORUM TİCARET VE SANAYİ ODASI VE 1, 2 VE 3 NO'LU SİCİL DEFTERLERİ

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Arşivinde bulunan 3 sicil defteri yeni Türk harflerinin kabulü sonrasında kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Ve daha sonra ciltlenerek koruma altına alınmıştır.

Cumhuriyet ilanı ile birlikte yaşanan toplumsal sosyal ve iktisadi geçiş döneminin sicil defterlerine de yansıdığı gözden kaçmamaktadır. Ve bu döneme ait yerel kayıtların azlığı göz önünde bulundurulduğunda defterler önemini korumaktadır.

Defterlerde tacirlerin üye bilgileri bölümünde doğum yerleri yılları ikamet adresleri iş yerlerinin adresleri gördükleri iş, kayıt tarihleri (işe başladığı tarih) ve odaya ödedikleri aidat doğrultusunda verilen dereceleri yazmaktadır. Ayrıca cumhuriyetin ilanını izleyen yıllar sonrasında bu bilgilere tahsil durumu, dini ve işyerinin sermayesi bölümleri de eklenmiştir. Bu çalışma yapılırken defterlerin üye bilgilerin olduğu bölümde tacirlerin doğduğu yer, tahsil, gördükleri iş, kayıt tarih, sermayesi ve derecesi kısımlarından net bir şekilde okunabilenler değerlendirmeye alınmıştır. İzahat bölümü ve defterlerin başında olan listeler ele alınmamıştır. Çalışmada, her defter kendi içerisinde değerlendirilmiştir.

A. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Sicil 1 No'lu Defteri

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 1 No'lu Sicil Defteri'nde ilk kayıt 3 numaralı Kalelioğlu Nuri Bey'e aittir.1903 yılında işe başladığı yazmaktadır (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 1). Birinci defterin son kaydı ise 692 'No'lu sicil kaydı ile Rıza Sabuncu'ya aittir, işe başlama tarihi olarak 1923 yılı verilmiştir (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): s.249). Birinci defterde toplamda 395 tacir sicil kayıtlıdır.

Ancak defterdeki sicil numaraları birbirini takip etmemektedir. Bunun nedeni Yeni Türk harflerinin kabulü ile yeniden kaleme alındığı anlaşılan bazı sicil numaralarının atlandığı ya da sıra takip edilmeden yazıldığı tespit edilmiştir. Bu karışıklık 3 No'lu sicil kaydı ile 507 No'lu sicil kaydı arasında yaşanmıştır.

Birinci defterde dikkati çeken kayıtlardan bazıları şunlardır:

101 Sicil Numarası ile kaydedilen Ziraat Banaksı Çorum Şubesi için 19 Mart 1924 tarihinde işe başladığı ve gördüğü iş olarak da “ Bi'l'umûm İktisadât-ı Şahânelik ” yazılmıştır. Derecesi Fevkalade olarak işlenmiştir. Ziraat Bankasının Çorum'da Hükümet civarında2 hizmet verdiği yine bilgiler arasındadır(ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 43).

Sümerbank'ın Yerli Malı Satış Mağazası'nın Sicil Numarası ise 598'dir. 12.04.1943'te açılmış ve bir yıl sonrada kapanmıştır (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 201).

Birinci defterde 2 kayıta fabrika kelimesi kullanıldığını görülmüştür. Bunlardan biri 464 Sicil Numarasına sahip olan Battal kardeşlerin kaydında yer alan ve 1938 yılında işe başladığı yazılan “Çiftlik Burnu Fabrikası ”3 (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 84), diğeri de 1941 yılında işe başladığı kaydedilen 502 Sicil Numarası sahibi Şükrü Tütüncü için kullanılan “Hatap Fabrikasında uncu ve manifaturacı” ifadesidir (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 103).

Acente olarak rastladığımız ilk kayıt ise 1936 tarihinde 315 Sicil Numarası ile Osman Beyin

sahip olduğu Singer Acentesidir.(ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 44)
Defterde doğrudan kolektif şirket ifadesinin kullanıldığı 4 kayıt bulunmaktadır. Bunlardan defterde ilk karşımıza çıkan 339 Sicil Numarası ile Sıddık Bilgin ve oğullarına ait olan kayıttır. Şirketin demir, hırdavat ve kırtasiye üzerine olduğu yazılmıştır(ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri: 52).

Kooperatif ifadesi ise bu defterde 2 kez kullanılmıştır, Bunlardan ilki 16.03.1942 yılında kurulduğu yazılan 541 numaralı sicil ile Çorum Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi, (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 120), diğeri ise 1943 yılında kurulan 543 Sicil Numarası ile Memurlar İstilah Kooperatifi ‘dir (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 121).

Çorum için önemli olan Leblebicilikle ilgili birinci defterde 3 kayıt bulunmuş, işe başladığı tarih 1936 olarak kaydedilen Küçükgöz oğlu Şükrü’nün 330 numaralı sicili ilk olarak karşımıza çıkandır(ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 70).

Yine ilginç bilgilerden biride defterde 4 adet Müskirat Bayiinin kayıtlı olmasıdır. Bunlardan birinin 1937 yılında Müskirat Bayii’nin yanında Şarap imalathanesi olduğu da deftere işlenen bilgiler arasındadır (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 66).

Birinci defterde rastladığımız 5 kadının kaydı da o dönem Çorum sosyal tarihi açısından önemli bir not olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu 5 kaydın ilki 570 Sicil Numarası ile Şaziye Gevenci, gördüğü iş olarak dokuma ve tabak yazılmış ve ancak işe başlama tarihini doğum tarihi olan Rumi takvimle 1325 (Miladi1909/1910) olarak kaydedilmiştir(ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 187). 571 Sicil Numaralı Ayşe Solak’ın da gördüğü iş dokuma olarak kaydedilmiştir(ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 188).İşe başlama tarihi 1940 yılı olarak kaydedilmiş olan 573 Sicil Numaralı Hayriye Sol da deftere dokumacı olarak işlenmiştir (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 189). 591 Sicil Numarasına sahip olan Zehra Koçak’ın işe başlama tarihi ise 1938 olup kadın terzisi olarak kaydedilmiştir (TSO 1 No’lu Sicil Defteri: 198.). Defterin son kadın üyesi ise, 595 Sicil Numarası ile kolektif şirket içerisinde ismi geçen Güldane Hanım’dır (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 200).

ÇTSO 1 No’lu Sicil Defterinde yer alan 395 sicil kaydında doğduğu yer bölümünün doldurulan ve okunabilen 379 kayıt vardır. Dağılımı şu şekildedir (ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri, (1887-1949): 1-248).

Tablo 1. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları										
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Çorum	Alaca	Mecitözü	Sungurlu	Seydim Nahiyesi	Harzadın Köyü	Kunduzlar Köyü	Şihların Köyü	Yeniköy	Kadıkız Köyü
Kayıt sayısı	341	5	4	1	1	1	1	1	1	1

Tablo 2. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defterinde Çorum Dışında Nüfusa Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1No'lu Sicil Defterinde Çorum Dışında Nüfusa Kayıtlı Olan Tacir Sayıları											
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Bayburt	Erzurum	İstanbul	Kars	Karaman	Sivas	Rize	Hasankale	Gümüş-Hacıköy	Kars Gümrü	Merzifon
Kayıt sayısı	7	4	2	1	1	1	1	2	1	1	1

Birinci Defterde 395 kayıtlı sicilin gördüğü iş bölümünde doldurulan ve okunabilen 394 kayıta gördüğü işler bölümünde bazılarında sadece bir iş kayıtlı iken bazı sicillerde birden fazla işin kaydedildiği görülmüştür(ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 1-248).

1 No'lu Defterde 62 farklı iş kolu tespit edilmiştir.⁴En çok kaydedilen meslek dalları şunlardır:

- 10 Müteahhit (Bu kayıtların 3'ü müteahhit, 3 'de inşaat müteahhidi olarak kaydedilmiştir.)
- 13 Dokumacı (Sadece dokumacı yazan 6 kayıt vardır.)
- 15 Terzi (Sadece terzi yazan 2 kayıt vardır.)
- 21 Hırdavatçı
- 23 Bakkal (Sadece bakkal yazan 10 kayıt vardır.)
- 31 Hazır elbiseci (Sadece hazır elbiseci yazan 12 kayıt vardır.)
- 32 Attar (Sadece attar yazan 24 kayıt vardır.)
- 47 Zahireci (Sadece zahireci yazan 27 kayıt vardır.)
- 76 Manifaturacı (Sadece manifaturacı yazan 46 kayıt vardır.)

Defterin kayıt tarihleri bölümünde doldurulan ve okunabilen 374 sicil kaydına bakıldığında en eski 1887 tarihi görülmektedir. 1 No'lu Sicil defterinde de net bir tutarlılık yoktur.1887-1949 Aralığında en çok kaydın Birinci Defterin belirlenebilen deftere kayıt olma yılları ve sayıları şu şekildedir(ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 1-248).

Tablo 3. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1887-1910 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1887-1910 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları										
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1303 (1887-1888)	1305 (1889-1890)	1313 (1897-1898)	1316 (1899-1900)	1318 (1902-1903)	1319 (1903-1904)	1320 (1904-1905)	1323 (1907-1908)	1324 (1908-1909)	1325 (1909-1910)
Kayıt Sayısı	1	2	1	1	1	1	1	1	3	1

Tablo 4. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1911-1920 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1911-1920 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları							
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1331 (1915-1916)	1332 (1916-1917)	1333 (1917)	1334 (1918)	1335 (1919)	1919(Miladi Takvime göre kaydedilmiştir.)	1336 (1920)
Kayıt Sayısı	1	2	1	1	18	1	6

Tablo 5. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1921-1930 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1921-1930 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları										
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1337 (1921)	1338 (1922)	1339 (1923)	1340 (1924)	1341 (1925)	1925 (Miladi Takvime göre kaydedilmiştir.)	1926	1927	1928	1929
Kayıt Sayısı	3	1	3	7	2	2	4	5	6	8

Tablo 6. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1931-1940 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1931-1940 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları										
Sicil Kayıt Olunan Yıl Defterine	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Kayıt Sayısı	9	6	8	9	11	19	30	27	17	19

Tablo 7. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1941-1949 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri 1941-1949 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları					
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1941	1942	1943	1944	1949
Kayıt Sayısı	35	18	47	30	4

Birinci defter derecesi bölümü doldurulan ve okunabilen 382 kaydın derecelerine bakıldığında veriler şu şekilde karşımıza çıkmaktadır. (ÇTSO 1 No'lu Sicil Defteri, (1887-1949): 1-248).

Tablo 8. ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri

ÇTSO 1 No’lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri						
Derece	Fevkalade	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci
Kayıt Sayısı	2	9	31	70	80	190

B. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Sicil 2 No’lu Defteri

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 2 No’lu Sicil Defteri’nde ilk kayıt 693 oda sicili ile Osman Eyi’ne aittir, 9.6.1944 tarihinde işe başladığı belirtilmiştir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 1). İkinci defterin son kaydı ise 1403 ‘No’lu sicil kaydı ile Rıza Tüfekçi’ye aittir, işe başlama tarihi olarak 13.11.1954 tarihi verilmiştir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 356). Ancak defterde 1959 ait yılına kaydı da bulunmaktadır.

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 2 No’lu Sicil Defteri’nin ön ve arka kapağına üyelerin alfabetik olarak isimlerinin bulunduğu ve sonradan yapılandırıldığı anlaşılan listeler okunabilmiştir ancak burada da net olarak alfabetik sıra sağlanamamıştır. Defterde toplamda 709 sicil kaydı vardır. Bunlardan 29 adi şirket, 11’i kooperatif, 4 hususi şirket, 2’si anonim şirket ve 1’ide kolektif şirkettir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 1-356). Bu defterde fabrika olarak 954 Sicil Numarası ile Nuri Kaleli’ye ait 1948 tarihinde işe başladığını belirten 1 un fabrikası kaydı bulunmuştur. 997 Sicil Numarası ile Sultan Hurka’nın otomobil ve taksi satışı yaptığı kayıtlara geçmiştir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 153). 1148 Sicil Numarası ile 17 Kasım 1952 tarihli kayıt ise İş Bankası Çorum Şubesine aittir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 228). 1298 Sicil Numarası ise Halk Bankası Çorum Şubesi de 28 Kasım 1953 kayıt tarihi ile defterdeki yerini almıştır (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 304). Adiviye Kuşcu ise 1320 Sicil Numarası ile manifaturacı olarak deftere kayıt edilen Çorumlu bir kadındır (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 314).

İkinci defterde kayıtlı sicillerin doğum yeri bölümü doldurulmuş ve okunabilen 636 kayıtları illere dağılımı şu şekildedir. (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927-1959): 1-356)

Tablo. 9 ÇTSO 2 No’lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No’lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları							
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Çorum	Mecitözü	Alaca	Sungurlu	Osmancık	Çamlıca Köyü	Mislerova Köyü
Kayıt Sayısı	576	11	10	4	1	6	1

Tablo 10. ÇTSO 2 No’lu Sicil Defterinde Çorum Dışında İl Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No’lu Sicil Defterinde Çorum Dışında İl Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları										
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Bayburt	Yozgat	Diyer-bakır	Niğde	Ankara	İstanbul	Erzincan	Mersin	Trabzon	Romanya
Kayıt Sayısı	7	3	2	2	1	1	1	1	1	1

Tablo 11. ÇTSO 2No'lu Sicil Defterinde Çorum Dışında İlçe ve Köy Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No'lu Sicil Defterinde Çorum Dışında İlçe ve Köy Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları							
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Gümürü	Gümüş Hacıköy	Havza	Silifke	Sincan	Oltu	Turgutlu
Kayıt sayısı	1	1	1	1	1	1	1

Bu defterde gördüğü iş bölümünde doldurulan ve okunabilen 672 kayıta 78 farklı iş tespit edilmiş, En çok kaydedilen meslek dalları şunlardır:(ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri, (1927-1959): 1-356)

- 11 Kasap (Sadece kasap yazan 8 kayıt vardır.)
- 11 Tuğla kiremit imalatı ve satışı
- 12 Canlı hayvan ticaret (Sadece canlı hayvan ticareti yazan 5 kayıt vardır.)
- 13 Demirci(Sadece demirci yazan 4 kayıt vardır.)
- 13 Lastikçi (Bunlardan 9'u ayakkabı –lastik imalatçısı olarak kaydedilmiştir.)
- 14 Terzi (Sadece terzi yazan 8 kayıt vardır.)
- 15 Derici (Sadece derici yazan 6 kayıt vardır)
- 15 Toprak ve hayvan mahsulleri satıcısı
- 16 Keresteci (Sadece kereste ticareti yazan 7 kayıt vardır.)
- 18 Müteahhit (Sadece İnşaat müteahhiti yazan 8 kayıt vardır.)
- 21 Taahhüt işleri (Sadece taahhüt işleri yazan 17 kayıt vardır.)
- 22 Uncu (Sadece uncu yazan 4 kayıt vardır.)
- 26 Tuhafiyeci (Sadece tuhafiyeci yazan 7 kayıt vardır.)
- 28 Bakırcı (Sadece bakır imalatı yazan 23 kayıt vardır.)
- 33 Hırdavatçı (Sadece hırdavatçı yazan 3 kayıt vardır.)
- 34 Nakliyecilik (Sadece nakliyatçı yazan 5, kamyon ile nakliyatçılık yazan 20 kayıt vardır.)
- 50 Hazır elbise satıcısı (Sadece hazır elbise yazan 37 kayıt vardır.)
- 58 Bakkal (Sadece bakkaliye ticareti yazan 45 kayıt vardır)
- 78 Zahireci (Sadece zahireci yazan 55 kayıt vardır.)
- 98 Manifaturacı (Sadece manifaturacı yazan 73 kayıt vardır.)

Sicil kaydının tahsili bölümü 945 numaralı sicilden itibaren düzgün bir şekilde tutulamaya başlamıştır. Bu bölümü doldurulan ve okunabilen 419 kaydın,

- 244'ü ilkokul,
- 63 Ortaokul
- 52'si tahsili yok
- 19'u Lise
- 8'i okuryazar
- 7'si Rüştüye
- 6'sı İdadi
- 3'ü Sanat Lisesi
- 1'i İdadi ikinci Sınıf
- 1 Ticaret Ortaokul
- 1 Ortaokul Birinci sınıf
- 5 Ortaokul İkinci sınıf
- Yükseköğrenim gören 9 tacirin de dağılımı şu şekildedir;
- 1'i Yüksek Ticaret Okulu
- 1'i Yüksek Mimar
- 3'ü Yüksek Mühendis
- 4'ü Yüksek Okul mezunudur (ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri, (1927- 1959): 127-356).

İkinci defterin sicil kayıtların da işe başladığı bölümünde tarihler 1927 yılında başlamakta ve 1959 yılına kadar devam etmektedir. 709 kayıttan, doldurulan ve okunabilen 677 kayıttan dağılımı şu şekildedir (ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri, (1927- 1959): 1-356).

Tablo 12. ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri 1927-1930 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri1927-1930 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları			
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1927	1928	1929
Kayıt Sayısı	5	3	1

Tablo 13. ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri 1930-1940 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri1930-1940 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları						
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1933	1934	1935	1936	1937	1939
Kayıt Sayısı	3	1	6	9	6	3

Tablo 14. ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri 1940-1950 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No'lu Sicil Defteri1940-1950 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları									
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1941	1942	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
Kayıt Sayısı	11	9	58	39	64	42	29	34	29

Tablo 15. ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri 1950-1959 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri 1950-1959 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları					
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1951	1952	1953	1954	1959
Kayıt Sayısı	42	51	138	91	3

Bu defterdeki 709 kayıt arasında tacirlerin doldurulan ve okunabilen 699 dereceye bakıldığında karşımıza çıkan tablo şöyledir (ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri, (1927- 1959): 1-356.

Tablo 16. ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri

ÇTSO 2 No’lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri						
Derece	Fevkalade	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci
Kayıt Sayısı	5	7	36	124	324	203

C. Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 3 No’lu Defteri

Çorum Ticaret Odası 3 No’lu Sicil Defteri’nin ilk kaydı, 1404 Numaralı oda sicili ile Mustafa Tokathoğlu olduğu ve 11.11.1954 tarihinde işe başladığına dair olan kayıttır(ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 1). Birinci defterin son kaydı ise 1811 ‘No’lu sicil kaydı ile Süleyman Nuri Bozdoğan’a aittir (ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 204). İşe başlama tarihi olarak 11.03.1959 tarihi verilmiştir. 7 Kolektif Şirket, 12 Kooperatif, 3 Limitet Şirket kaydı vardır.

Odası 2 No’lu Sicil Defterinde olduğu gibi 3 No’lu Defterde de ön ve arka kapağına üyelerin alfabetik olarak isimlerinin bulunduğu ve sonradan yapıştirıldığı anlaşılın listeler vardır defterde toplamda 408 sicil kaydı vardır. Bu defter 204 sayfadır.

3 No’lu defterin daha düzgün tutulduğu verilere de yansımaktadır. Ayrıca defterdeki kayıtlı bilgiler Çorum’un değişen ve renklenen hayatını da gözler önüne sermektedir. 3 No’lu defterde gördüğü iş bölümünde 1535 ve 1474 Sicil Numarası ile sinemacılık kayıtlarının (ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 36-66) yanında 1425 numaralı sicil kayıtlı kırtasiye de oyuncak da satıldığı ayrıca 1476 ve 1727 sicil numaraları ile radyo tamircilerin yer almaya başladığı görülmüştür (ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 11).

Bu defterde karşılaştığımız önemli kayıtlardan bazıları şunlardır.

1436 Sicil Numarası ile 1.1.1955 tarihli kayıtlı PTT iktisadi devlet kuruluşu olarak odaya kayıt yaptırdığı belirtilmiştir(ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 17). 1451 Sicil Numarası ile anonim olarak ve 99 yıllık müddet ile Türkiye Emlak Kredi Bankası Çorum Şubesi’nin odaya kaydı 5.8.1955’de gerçekleştirilmiştir (ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959): 24). 1466 Sicil Numarası ile 1956 yılındaki kayıtlı sigortacılık Çorum’da yapılmaya başlanmıştır. 1500 Sicil Numarası ile Sümerbank Alım Satım Müessesesi yünlü ve pamuklu dokumu satımı için 5. 9,1956’da odaya kaydını yaptırmıştır. 3 No’lu defterde bulunan 2 fabrika kaydından biri 1502 Sicil Numarası ile Mediha Şahin adı verilen Osmancık doğumlu bir kadına aittir ki defterde kayıtlı olan tek kadın tacirdir. Ve fabrika fevkalade derecesi ile kaydedilmiştir.(ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri, (1950-1959):1-204)

Defterde yer alan 408 sicil kaydında (ÇTSO 3 No’lu Sicil Defteri,(1950-1959) : 1-204) doğduğu yer bölümünün doldurulan ve okunabilen 345 kayıt sahibinin dağılımı şu şekildedir:

Tablo 17. 3 No'lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayılar

ÇTSO 3 No'lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları							
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Çorum	İskilip	Sungurlu	Mecitözü	Osmancık	Kargı	Hacı Hamza Köyü
Kayıt Sayısı	198	47	39	22	21	12	1

Tablo 18. ÇTSO 3 No'lu Sicil Defterinde Çorum Dışında Nüfusa Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 3 No'lu Sicil Defterinde Çorum ve Çorum İlçe ve Köyleri Nüfusuna Kayıtlı Olan Tacir Sayıları					
Nüfusa Kayıtlı Olduğu Yer	Ankara	Erzurum	Niğde	Samsun	Zile
Kayıt Sayısı	1	1	1	1	1

Defterde yer alan 408 sicil kaydında tahsili bölümünün doldurulan ve okunabilen 356 kayıt sahibinin

- 24'ü yok,
- 12'si okur yazar,
- 231'i ilkokul,
- 12'si Orta Okul 2. Sınıf,
- 2'si Orta Okul üç
- 43'ü Orta Okul
- 3'ü Rüştüye
- 17'si lise
- 1'i Orman Okulu,
- 3'ü Sanat Enstitüsü,
- 1'i Sanat Okulu,
- 1'i Ziraat Okulu,
- 1'i Ticaret Lisesi,
- 1'i Yüksek Ticaret Okulu,
- 3'ü Yüksek Tahsil,
- 1'iğ Yüksek Eczacı Okulu mezunu olarak kaydedilmiştir. (ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri, (1950-1959): 1-204)

408 kayıt içerisinde okunabilen 386 kayıta gördüğü iş bölümünde bazı kayıtlarda sadece bir iş kayıtlı iken bazı sicillerde birden fazla işin kaydedildiği görülmüştür. Bu bölümde doldurulan ve okunabilen veriler içinde 51 iş kolundan en çok kaydedilen meslek dalları şunlardır: (ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri, (1950-1959): 1-204)

- 12 Pamuklu satışı
- 13 Deri imal ve satışı (Sadece deri imalatı ve satışı yazan 5 kayıt vardır.)
- 15 Hırdavatçı (Sadece hırdavat ticareti yazan 2 kayıt okunabilmiştir.)
- 16 Uncu
- 18 Tomruk ticareti
- 21 Nakliyecisi (Sadece nakliyecilik yazan 4 kayıt okunabilmiştir.)

- 21Tuhafiye (Sadece tuhafiye yazan 3 tuhafiye ve manifaturacı yazan 13 kayıt okunabilmiştir.
- 25 Taahhüt (Sadece Taahhüt işleri yazan 14 kayıt vardır.)
- 27 Kereste ticareti
- 37 Zahireci (Sadece zahireci yazan 15 kayıt bulunmaktadır. 37 kaydın içinde 10'nun da zahire ve un ticareti yazmaktadır.)
- 177 Manifaturacı (Sadece manifaturacı yazan 89 kayıt varken, 39 kayıta ise manifaturacı ve yünlü alım satımı yazmaktadır.)

3 No'lu Sicil Defteri'nin 408 sicilini kayıt tarihleri bölümünden doldurulan ve okunabilen 401 kaydın yıllara dağılımı şu şekildedir. (ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri, (1950-1959): 1-204)

Tablo 19. 3 No'lu Sicil Defteri 1950-1960 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları

ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri 1950-1960 Yılları Arasında Kayıtlı Olan Tacir Sayıları						
Sicil Defterine Kayıt Olunan Yıl	1954	1955	1956	1957	1958	1959
Kayıt Sayısı	2	58	46	40	180	75

Üçüncü defterde derecesi bölümünde doldurulan ve okunabilen 328 kaydın derecelerine bakıldığında (ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri, (1950-1959): 1-204)

Tablo 20. ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri

ÇTSO 3 No'lu Sicil Defteri Tacir Dereceleri						
Derece	Fevkalade	Birinci	İkinci	Üçüncü	Dördüncü	Beşinci
Kayıt Sayısı	12	15	5	120	137	39

6. SONUÇ

Bu çalışmada incelenen Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 1,2 ve 3 No'lu Sicil Defterlerinde, 1877-1859 yılları arasında kaydedilen, 1512 sicil kaydı incelenmiştir. Ancak bu defterlerin tutuluşunda tarihsel sıralanış ve stabilize bir kayıt geleneği olmadığı için her defter kendi içinde değerlendirmeye alınmıştır. Defterlerde doldurulan ve okunabilen sicil kayıtlarından ancak netliğinden emin olduklarımızı değerlendirme içine alınmış bu yüzden bölümler arasında verilen sicil kaydı sayıları değişmiştir. Defterlerde tacir, esnaf, sanayici hatta eczacılara bile yer verilmiştir. Defterler karşılık olmasına rağmen bölgenin iktisadi ve sosyal yapısını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu bağlamda bu döneme ait bölge ile ilgili veriler çok azdır.

İncelenen veriler doğrultusunda Çorum'da Osmanlı Devleti'nin son döneminde önemli olan dokumacılık sektörünün yerini manifaturacılığa ve hazır giyim satışına bıraktığı, dericiliğin ve bakırcılığın ise kan kaybettiğini söyleyebiliriz.

Cumhuriyet ile birlikte yavaş yavaş öne çıkan sektörler ise un sanayii ve tuğla kiremit olarak karşımıza çıkmıştır.(Doğrudan uncu kayıtları az da olsa zahireci kayıtlarının çokluğu dikkat çekmektedir.

Daha çok 3 No'lu Sicil Defterinde kayıt altına alınan ilçelerde ise manifatura, tarım ve hayvansal malzeme satışı ve tomruk, kereste satışı ön plana çıkmaktadır.

Çorum'da o yıllarda artarak açılan bankalarda ticari ve finansal gelişimin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmıştır.

Defterlerde kayıtlı kadın tacir sayısı ise yıllara ters orantılı gerçekleşmiştir. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defterinde 5, ÇTSO 2 No'lu Sicil Defterinde 2 ve ÇTSO 3 No'lu Sicil Defterinde 1 kadın tacir kayıt edilmiştir.

Türkiye'de yaşanan gelişmelere paralel olarak Çorum'un da ticari hayatı renklenmiş ve bu kayıtlara yansımıştır. ÇTSO 1 No'lu Sicil Defterinde 62, ÇTSO 2 No'lu Sicil Defterinde 78 ve ÇTSO 3 No'lu Sicil Defterinde 51 iş kolu tespit edilmiştir.

Çorum Eski Çağlardan beri getirdiği ticari geleneğini, Türk ticaret geleneği ile birleştirerek Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelişimini devam etmiştir. Bu gelişimde Çorum Ticaret ve Sanayi Odasını da payı büyük olmuştur.

KAYNAKÇA

AKDAĞ, Mustafa.(2010), Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

AKTÜRE, Sevgi. [y.t.y.], "XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyıl Başında Çorum" , Çorum Tarihi 5.Hitit Festival Komitesi, Çorum, ss.121-167.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:030 100, Kutu No:104,Dosya No:676, Sıra No:24 (9.07.1934).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:030 18 01 02, Kutu No:39, Dosya No:64, Sıra No:15 (16.09.1933).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:030 18 01 02, Kutu No:67, Dosya No:68, Sıra No:5 (10.08.1936).

BOZKURT, Nebi. (2000), "İpek Yolu", İslam Ansiklopedisi, , (XXII: 369-373). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BURTAN DOĞAN, Bahar. (2010), "Ticaret Borsacılığının Dünyada Ve Türkiye'de ki Gelişim Süreçlerine Genel Bir Bakış", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt. 24, S.1 ss.43-61

ÇADIRCI, Musa. (1997),Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı, Türk Tarihi Kurumu Yayınları, Ankara,2. Basım.

Çorum İl Yıllığı 1967,(1967), Dönmez Ofset, Ankara.

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 1 No'lu Sicil Defteri,(1887-1949).

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 2 No'lu Sicil Defteri,(1927-1959).

Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 3 No'lu Sicil Defteri(1950-1960).

- GENÇ, Mehmet. (2013) Osmanlı İmparatorlunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul, 9. Basım.
- HEYD, W. (1975), Yakınoğu Ticaret Tarihi, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal(çev.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- KAFESOğLU, İbrahim.(1972), Selçuklu Tarihi, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1. Baskı.
- _____, İbrahim. (1997), Türk Milli Kültürü, Ötüken Yayınları, İstanbul, 15. Basım.
- KARASOY, Yakup. (2013), “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.14, s.s.15.
- KAZICI, Ziya. (1998), “Ahilik”, İslam Ansiklopedisi, (I: 540-542). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- KORALTÜRK, Murat. (2002), Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1952), Denizler Kitabevi, İstanbul,
- KORKMAZ, Şerif. (2008), “Osmanlı Devleti Dönemi- Ticaret ve Esnaf”, Doç. Dr. Yavuz Bayram (Ed.), Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla Çorum, T.C. Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Yayın No:2 Çorum, ss.132-185
- MANDALOğLU, Mehmet. (2013), “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt. 2, S.2, ss.129-150.
- MUSALİ, Namıq “ XVI. Yüzyılda Çorum” , Doç. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez, Doç. Dr. Mesut Okumuş, İrfan Yiğit(Yay. Haz.). Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çorum Sempozyumu Bildirileri, 23-25 Kasım 2007 (Cilt:1, ss.93-103), Çorum: Çorum Belediyesi.
- ÖZTÜRK, Murat.“ Han Döneminde Asya Hunları ve Çin Arasında Ticaret”, Prof. Dr. Mustafa Öztürk, Prof. Dr. Ahmet Aksın(ed.), İkinci İktisat Tarihi Kongresi Bildiriler, 24-25 Haziran 2010, (Cilt: 2, ss.541-547) Elazığ: Fırat Üniversitesi
- ÖZYETGİN, A. Melek.(2004), “Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı” Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt.1, S. 1, ss.90-105
- ŞAHİN, İlhan. (1993) “ Çorum” , İslam Ansiklopedisi, (VIII: 373-376). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt: 30, Devre: VI, 58. Birleşim, Ankara 1943, ss.67-72-113 -105-113-142 (<http://www.tbmm.gov.tr> Erişim Tarihi: 27 Nisan 2015).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 25, Dönem VIII, 61. Birleşim, Ankara 1950, ss.142-162-173-174. (<http://www.tbmm.gov.tr> Erişim Tarihi : 26 Nisan 2015).
- VARLI, Arzu. Ve KORALTÜRK, Murat, (2010), “ II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt.9, S. 20-21,ss.127-142.
- ÇTSO, (2015), <http://www.ctso.org.tr/#page=page-1>, (Erişim Tarih, 27 Nisan 2015).
- TOBB,(2015),<http://www.tobb.org.tr/Sayfalar/AnaSayfa.php>, (Erişim Tarih, 27 Nisan 2015).

Notlar:

1-Fiskalizm: Hazine gelirlerinin mümkün olduğu kadarıyla yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek.

2-Hükümet Cıvarı: Çorum'da T.C. Valilik Binası ve çevresi için kullanılan bir terimdir

3- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon No:030 18 01 02, Kutu No:39, Dosya No:64, Sıra No:15 (16.09.1933) belgeye göre Battalzadelere ait bu fabrika bir un fabrikasıdır.

4-ÇTSO Sicil Defterlerinde gördüğü iş bölümüne, birden fazla meslek yazılan kayıtlarda vardır. Değerlendirme yapılırken her biri göz önünde tutulmuştur.

THE KNAPSACK PROBLEM: A CASE STUDY¹

Mehmet Fatih NEŞELİ²
Buğra BAĞCI³
Safa HOŞ⁴

Abstract: The knapsack problem is a well-known problem in combinatorial optimization. The classical knapsack problem consists of a set of items and a knapsack, each item has a specific weight and profit, there is a capacity of the given knapsack. The aim of the knapsack problem is to obtain maximum profit without exceeding the capacity of the knapsack. The knapsack problem can be applied in many applications such as, capital budgeting, cutting stock, cargo loading. In this study, the classical knapsack problem, the 0 – 1 knapsack problem type and an application of the knapsack problem are presented.

Keywords: Operational Research, Integer Programming, Knapsack Problem.

Özet: Sırt çantası problemi popüler bir kombinatorik optimizasyon problemidir. Klasik sırt çantası problemi bir dizi eşya ve bir sırt çantasından oluşur, her bir eşyanın bir ağırlığı ve bir değeri olmakla birlikte verilen sırt çantasının bir kapasitesi bulunmaktadır. Sırt çantası probleminin amacı, verilen sırt çantasının kapasitesini aşmadan maksimum karı elde etmektir. Sırt çantası problemi, sermaye bütçelemesi ve kargo yüklemesi gibi birçok uygulama alanında kullanılabilir. Bu çalışmada, klasik sırt çantası problemi, bu problemin en çok bilinen tipi olan 0 – 1 sırt çantası problemi ve sırt çantası probleminin bir uygulaması sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yöneylem Araştırması, Tam Sayılı Programlama, Sırt Çantası Problemleri.

¹ This study is taken from Mehmet Fatih Neseli's master dissertation that has been done at the University of Essex, Department of Mathematical Sciences.

² Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business

³ Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business

⁴ Hitit University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business

1. INTRODUCTION

Suppose that you are planning to go to Turkey by plane for a holiday vacation, and the airline company allows you to take maximum 25 kilos with you, so that you must determine the items to take among numerous alternative ones that are more necessary for you, or suppose that you have 150000 dollars and you want to invest the money by choosing investments the ones that give you more profits than the alternatives by dividing the money into integer amounts, or suppose that you are going back to your country from USA and you are planing to buy some technological devices in order to sell and gain profit from them in your country and your baggage limitation is 20 kilos, for that reason you must buy the devices that are lighter and the ones that bring more profits among many possible devices. These kind of problems are known as knapsack problems.

Knapsack problem is one of the specific integer programming model that has been intensively studied especially for the last decades. It is a very popular combinatorial optimization model because many applications can be modelled as a knapsack problem, especially applications of capital budgeting, cargo loading and also cutting stock.

In spite of the fact that knapsack problems have simple structure, obtaining their solution is not simple anymore. Every item is shown by a binary decision variable which equals 1 in the case that item is chosen and 0 otherwise. Normally, if this problem is solved by using oldest methods by a paper and a pencil, all possible arrangements must be checked for each binary variable. If there are 30 items in the problem that means the problem includes 230 such binary variables. Martello and Toth (1990) proved that, in spite of the fact that one billion variables can be checked per second by using a computer; 30 years are required to check all potential solutions by oldest methods even if problem includes 60 items. In addition to his, if the number of items is 65 then ten centuries are required to do that. For that reason, knapsack problems have been studied in the past in order to create a methods to solve knapsack problems easily. Furthermore, it is still studied to make improvements for some methods presented in the past. This thesis is organized as follows. Second section presents a literature review of the knapsack problems, their solution techniques and applications of the knapsack problems. In the third section, after definition of the general knapsack problem is given, and 0-1 knapsack problem and its formulation are defined.

After an application of the knapsack problem and its solution is given by LINDO, in section 4.

In the final section, whole study is taken into account and it is concluded.

2. LITERATURE REVIEW

The knapsack problem is one of the most popular optimization problem type that has been highly studied by theorists and praticians. On the one hand, it attracts praticians, because the knapsack problem can be used as a model in many applications such as, capital budgeting, cutting stock, cargo loading. On the other hand, it also attracts theorists because

many complex and difficult optimization problems which, include many variable, can be solved easily by applying knapsack problems and its algorithms.

The 0 - 1 knapsack problem is the easiest linear integer programming problem and it can be used in many practical areas, so that, 0 - 1 knapsack problem is one of the most preferred knapsack problem type to study. It has been mostly studied to develop combinatorial optimization for a few decades. Martello and Toth (1990) provide an overview of the development of knapsack problem studies which we now describe.

In the 1950s, first algorithms are created by Bellman (1957) to solve this knapsack problem type, and Dantzig (1957) created effective methods to determine the solution to continuous relaxation of 0 - 1 knapsack problem.

In the 1960s, Gilmore and Gomory (1966) studied the dynamic programming approach to all kinds of the knapsack problems, and Kolesar (1967) tried to solve this problem by using the first branch and bound algorithm.

In the 1970's the approach of the Kolesar (1967) was more developed and it is proved that branch and bound is the only one method to solve knapsack problems with a large number of variables and also, Ibarra and Kim (1975) found the first fully polynomial time approximation scheme which is a method as follows. The items are divided into large and small ones, after the weights of the large items are ordered, the problem with ordered weights and capacity is solved by using dynamic programming. Lastly, Martello and Toth (1977) obtained the first upper bound to continuous relaxation for knapsack problem.

0 - 1 knapsack problem type can be generalized to bounded knapsack problems by allowing them to take more than one item from the same item type with limited amount. Therefore, one of the most effective bounded knapsack algorithm can transform the data example to a 0 – 1 knapsack, that is solved effectively by a specified algorithm. A specified algorithm which solves an extending core problem by dynamic programming is suggested by Pisinger (1996). When this algorithm and other algorithms for bounded knapsack problems are compared, this algorithm applies tighter reduction and itemizes substantially less product types. Kellerer et al. (2004) provide an overview of the development of studies about this problem type which we now describe. Gilmore and Gomory (1966) used bounded knapsack problem in practice for loading a ship, Gilmore and Gomory (1964) also used this problem type for a cutting problem in one or more than one dimensions, and also Render and Stair (2003) use bounded knapsack type for space shuttle loading by maximizing the profit. In business this problem is common for applications, too.

For instance, general capital budgeting problems are solved by using this method by Weingartner (1996), and also Bradley et al. (1977) by selecting most profitable investment among many of available ones.

The knapsack problem continues to be an area of active research in terms of theoretical and practical aspects. This study focuses on definition of the knapsack problem and, an application of the knapsack problem is introduced in this study by inspiring some studies given in the literature review.

3. KNAPSACK PROBLEM

At the beginning of the introduction three real life examples of the knapsack problems are given. These examples demonstrate that knapsack problems consist of a set of items, each item has a specific weight and profit, and there is a capacity of the given knapsack. This problem is aimed to gain maximum profit without exceeding the capacity of the knapsack. General form of the knapsack problem can be formulated as,

$$\begin{aligned} p_j &= \text{profit of the item } j, \\ w_j &= \text{weight of the item } j, \\ c &= \text{capacity of the given knapsack,} \end{aligned}$$

so the objective function is:

$$\begin{aligned} \text{maximize } z &= \sum_{j=1}^n p_j x_j & (1) \\ \text{subject to } \sum_{j=1}^n w_j x_j &\leq c \\ x_j &\geq 0 \text{ and integer, } j = 1, \dots, n \end{aligned}$$

where x_j is the number of the selected j^{th} type, also all the data is integer.

This is general form of the knapsack problem formulation and in this case there is given only one knapsack.

A. 0 - 1 Knapsack Problem

Suppose that one of the technology markets made a huge discount, and it is possible to buy many technological devices, but it is not allowed to buy the same item more than one, this kind of knapsack problem is called 0- 1 knapsack problem, it is also called binary problem, and the formulation of this problem is: there are n items and one knapsack, with

$p_j =$ profit of the item j ,
 $w_j =$ weight of the item j ,
 $c =$ capacity of the given knapsack ,

so the objective function is:

$$\begin{aligned} \text{maximize } z &= \sum_{j=1}^n p_j x_j & (2) \\ \text{subject to } \sum_{j=1}^n w_j x_j &\leq c \\ x_j &= 0 \text{ or } 1, j \in N = \{1, \dots, n\} , \end{aligned}$$

where

$$x_j = \begin{cases} 1 & \text{item } j \text{ is selected} \\ 0 & \text{otherwise} \end{cases}$$

4. AN APPLICATION OF THE KNAPSACK PROBLEM AND ITS SOLUTION BY LINDO

Solving knapsack problem even complex ones by using software, is much faster and easier than solving them by hand. In this chapter, we will give an application of knapsack problem and we will present how to solve it by using Lindo.

As previously stated, knapsack problem can be used in many applications; we present one of them above.

Example

A food company is planning to open new branches in Turkey. There are 9 different shops available to rent, and the company wants to reach maximum customer by opening some of these shops, and the company limited maximum monthly renting cost as 12000 (TL). They have provided me with the data in the table below which gives the monthly renting cost and the expected number of customers of each shop is given in the table.

Shops (j)	Monthly Rent Cost (TL)	Monthly Expected Number of Customers
Shop 1	8400	5600
Shop 2	3800	2200
Shop 3	6200	4400
Shop 4	4600	2800
Shop 5	2000	1900
Shop 6	5700	3700
Shop 7	6500	4600
Shop 8	3400	2000
Shop 9	5200	3300

Table: Monthly rent cost (TL) and expected number of customers

5. SOLUTION

This problem can be modelled as a knapsack problem, and there are many solution methods excluding dynamic programming approach. One of them is using software. It is possible to find numerous optimization solver software in the Internet. LINDO (Linear Interactive and Discrete Optimizer) ,a popular optimization solver computer package programme which can be applied to solve quadratic, linear and integer programming problems, is used to solve this problem. Let us model this problem as a 0 - 1 knapsack problem in order to solve it by LINDO. It is a 0 - 1 knapsack because, the company will rent these shops or not, and the company cannot rent the same shop twice, at the same time. Then this problem can be modelled as,

$$\text{Max } z = 5600x_1 + 2200x_2 + 4400x_3 + 2800x_4 + 1900x_5 + 3700x_6 + 4600x_7 \\ + 2000x_8 + 3300x_9$$

Subject to :

$$8400x_1 + 3800x_2 + 6200x_3 + 4600x_4 + 2100x_5 + 5700x_6 + 6500x_7 + 3400x_8 \\ + 5200x_9 \leq 12000$$

$x_j = 0$ or $1, j \in N = \{1, \dots, 9\}$ where the x_j equals 1 if Shop j is rented and it equals zero otherwise.

Winston (2004: 158-5) is used as a source to learn the basics of LINDO and to put this knapsack model into this software accurately. It is noticeable from Appendix that this knapsack model is written in LINDO as input of the problem by using proper language of this software and then solution of the problem is obtained in seconds. As can be seen from output of the problem given in Appendix, LINDO obtained the objective value as 8989.23047 without regarding the properties of the function so in this solution variables are not considered as integer, then LINDO obtained objective “function” as 8500.00000 as an integer solution with $x_5=x_7=x_8=1$ and $x_1=x_2=x_3=x_4=x_6=x_9=0$. In other words, Shop 5, 7 and 8 must be rented by the company in order to gain maximum expected number of customer, 8500, and renting cost of these three shops is 11900 TL which does not exceed the constraint of the problem, 12000 TL.

As can be seen from this example and its solution that using LINDO or any other package optimization solver software is really efficient. to solve applications of knapsack problems, especially when the problems include hundreds of variables with large numbers.

6. CONCLUSION

Knapsack problem, one of the most important members of the combinatorial optimization family, is focused in this study. Furthermore, the general form of the knapsack problem and, 0 – 1 knapsack problem, a well-known knapsack type, and their formulations are defined.

What is more, most creative part of this paper is presenting an application of the knapsack problem. The real data set is taking from a food company, and LINDO optimization solver computer package programme is used to solve that real life example and to make an optimization of the data set.

REFERENCES

- IBARRA, O., & KIM, C. (1975). Fast Approximation Algorithms for the Knapsack and Sum of Subset Problems. *JACM*, 22(4), 463-468. doi:10.1145/321906.321909
- KELLERER, H., PFERSCHY, U., & PISINGER, D. (2004). *Knapsack problems*. Berlin: Springer.
- KOLESAR, P. (1967). A Branch and Bound Algorithm for the Knapsack Problem. *Management Science*, 13(9), 723-735. doi:10.1287/mnsc.13.9.723
- MARTELLO, S., & TOTH, P. (1977). An upper bound for the zero-one knapsack problem and a branch and bound algorithm. *European Journal Of Operational Research*, 1(3), 169-175. doi:10.1016/0377-2217(77)90024-8
- MARTELLO, S., & TOTH, P. (1990). *Knapsack problems*. Chichester: J. Wiley & Sons.
- PISINGER, D. (1996). Strongly correlated knapsack problems are trivial to solve. KÅ,benhavn: Datalogisk Institut, KÅ,benhavns Universitet.
- WINSTON, W., & GOLDBERG, J. (2004). *Operations research*. Belmont, CA: Thomson/Brooks/Cole.

GELENEKSEL MİMARİDE ENERJİ ETKİN TASARIM YAKLAŞIMLARI VE YORUMLAR: TRABZON ÖRNEĞİ

ELİF ÖZTÜRK¹
Ali Osman ASASOĞLU²

Özet: Çağımızın en önemli sorunlarından biri olan enerji ihtiyacı, tüm dünyanın önemle üzerinde durduğu bir konudur. Nüfusun hızla artması, endüstrileşme ve artan şehirleşme hızı gibi gelişmelere paralel olarak enerji ihtiyacı da katlanarak büyümektedir. Ülkeler enerji üretimi ve sağlanması için çok büyük paralar harcamaktadırlar. Neredeyse dünyadaki tüm ülkeler için enerji eşittir para demektir. Birçok ülkenin ekonomik potansiyelinin önemli bir kısmı enerji ve bağlantılı problemlerin çözülmesi için ayrılmaktadır.

Tüm bunların yanında, yaygın kullanılan fosil kökenli kaynakların tükenmekte olması ve çevreyi olumsuz etkilemeleri sorunu da eklendiğinde “sürdürülebilirlik, enerjiyi etkin kullanmak, temiz enerji kaynaklarını kullanmak...” gibi söylemler de dünyada sıklıkla dile getirilir hale gelmiştir.

Her sektörde temiz enerji kaynaklarının kullanımına yönelik araştırma geliştirme çalışmalarına önem verilmektedir. Hatta birçok ülkede bu konuda, özellikle mimarlık alanında, hükümetler tarafından yasal önlemler alınmakta ve temiz enerji kullanımı, diğer bir deyişle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, teşvik edilmektedir. Çünkü enerji ihtiyacı artık sınırlar ötesi bir sorun ve birlikte hareket edilmesi gereken bir politika haline gelmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerjinin kullanılabilir hale getirilmesinin önemi ve yararı su götürmez bir gerçektir. Ancak enerjiyi doğru kullanımla, kaybetmeksizin değerlendirmek de enerji kazancı anlamında pozitif bir katkıdır. Buradan, enerjiyi üretmek kadar korumanın da gerçek bir enerji kazancı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dünyada enerji sarfiyatının %38’i binalarda, %33’ü endüstride, %26’sı ulaşımda ve %3’ü diğer tüketim alanlarında kullanılmaktadır. Kullanılan enerji miktarlarına bakıldığında enerji tüketiminin sektörlerle göre olan dağılımında bina sektörünün yeri, mimarın bu konudaki önemini gözler önüne sermektedir. Özellikle ülkemizin dış ticaret açığının yaklaşık %40 gibi bir kısmının enerji ihtiyacından kaynaklandığı gerçeği, mimaride alınabilecek önlemlerin gerekliliğini ve teşvikinin önemini vurgular niteliktedir.

Bu bağlamda mimaride yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik birçok detay üretilmektedir. Yapılarda gereksinim duyulan enerjinin azaltılması, kullanılan enerjinin korunarak daha rantabl bir biçimde harcanması veya gerekli enerjinin tamamen yapı bünyesinde üretilip kullanılması da harcanacak enerji miktarının düşük olmasına yol açacak, doğal olarak kullanıcıya ekonomi anlamında hatırı sayılır bir girdi sağlayacaktır. Hatta ürettiği enerjiyi bulunduğu bölgeye satabilecek nitelikte yapı tasarımları üzerinde çalışılmakta bazılarının gündelik yaşam içerisinde yer alması için denemeler sürdürülmektedir. Böylece yakın bir gelecekte binaların enerji tüketir değil enerji üretir birimler haline getirilebileceği düşünülmektedir.

Enerji konusunda yukarıda yapılan çağdaş gelişme ve tartışmalar sürerken, yüzlerce yılın deneyimi ve birikimleri ile oluşmuş geleneksel mimari örneklerin de enerji kullanımı konusunda dönemlerindeki yapı teknolojilerinin yetenekleri ile sınırlı olmak koşulu ile belirli düzeylerde enerjinin üretimi, rantabl kullanımı ve korunumu yoluyla hem enerji harcamalarına belirli bir sınırlama getirdikleri, hem de kullanıcı konforuna bu yol ve yöntemlerle katkıda buldukları saptanmaktadır. Üstelik doğal ve çok işlenmemiş yapı malzemelerinin kullanımı, geleneksel evlerdeki enerji harcamaları

¹ Arş. Gör. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: arch.elifozturk@gmail.com.

² Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, e-posta: asas@ktu.edu.tr.

baremini daha yapım aşamasında aşağılara doğru çekmektedir.

Ülkemizde hemen hemen her bölgede korunarak ve kullanılarak gelen, özellikle geleneksel evlerde yapılan araştırmalarda, evlerin tasarım kararlarından, üretilen yapı detaylarına ve işlevsel kullanım biçimlerine varan aşamalarda, enerji üretimi, korunumu ve rantabl kullanımı ile ilgili alınan önlemlere rastlanmaktadır.

Bu çalışmada, Trabzon il sınırları içerisinde tespit edilen geleneksel evler örneklem kümesi üzerinde enerji korunumu ve rantabl kullanımı, eğer varsa üretimi ile ilgili oluşturulmuş detayların tespiti, ev içerisindeki yerleri, nasıl çalıştıkları ve hangi düzey ve aşamalarda enerji kullanımına pozitif katkı sağladıkları tartışılacak, kullanılan detayları günümüz tasarım kararlarına nasıl katkı sağlayacakları, birer yapı malzemesi haline dönüşüp dönüşemeyecekleri incelenerek, sonuçlar değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Enerji etkin yapı tasarımı, Geleneksel mimari

ENERGY-EFFICIENT DESIGN APPROACHES IN VERNACULAR ARCHITECTURE AND INTERPRETATIONS : A SURVEY OF TRADITIONAL HOUSES IN TRABZON

Abstract: Energy need, which is one of the most important problems of our age, is a point which the whole world seriously dwells on. In parallel to developments such as fast growing population, industrialisation and increasing speed of urbanism, energy need as well has an incremental growth. Countries spend too much money in order to produce and provide energy. Almost for all countries in the world, energy is equal to money. A major part of the economic potential of many countries are allocated in order to solve energy and relevant problems.

Besides all these, when we also consider the fast decreasing of commonly used resources of fossil origin and their negative effects to the environment, discourses such as "sustainability, efficient use of energy, using clean energy resources..." have become to be mentioned frequently in the world.

In each sector, research and development studies for use of energy resources are considered important. Moreover, even legal measures are taken in many countries by governments for this issue particularly in field of architecture; and clean energy use, in another words use of energy resources, is encouraged. Because energy need has become a transfortier problem and a policy which a joint action should be taken.

Importance and benefit of transforming the energy obtained from renewable energy resources into a usable condition is a crystal-clear fact. However, utilization of energy by proper using is also a positive contribution in the meaning of energy gain. Here, it is concluded that conserving the energy is a true energy gain as much as producing the energy.

38% of the world energy consumption is used in buildings while 33% of in industry, 26% of in transportation and 3% of in other fields of consumption. When we look through the used amounts of energy, we see that the position of building sector in distribution of energy consumption according to the sectors reveal the importance of architecture in this subject. In particular, the fact that approximately 40% of our country's foreign trade deficit arises from energy need emphasizes the requirement of measures that can be taken in architecture and the importance of its promotion.

In this context, many details are produced for the use of renewable energy resources in architecture. Reduction of the needed energy in buildings, spending the used energy in a more rantable way by conserving it or producing and using the required energy completely within the building will result with lower amount of spent energy, therefore provide a considerable economic input for the user. Moreover, building designs which have the characteristics to sell the produced energy to the near location are worked on, and tests are going on to include some of them in daily life. Thus it is considered that in a near future, it is thought that buildings can be transformed into energy producing units instead of energy consumers.

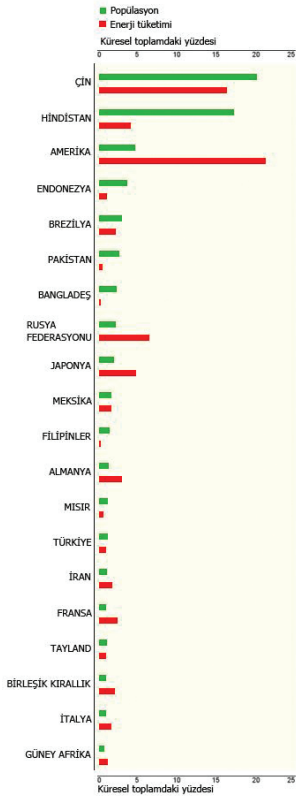
While the above contemporary developments and discussions on energy topic is going on; it is identified that the traditional architecture examples, which are formed with hundred years of experience and background, brought a certain limitation for their energy use as well as contributed to user comfort through energy production at certain levels, rentable use and conservation, provided that they were limited with capabilities of building technologies of their era. Moreover, use of natural and not much processed building materials drags down the energy spending scale in traditional houses even at their building level.

In our country, researches made particularly in traditional houses which have been protected and used almost in every region shows that there are measures regarding production, conservation and rentable use of energy ranging from designing decisions of houses to building details and ways of functional usage.

In this study, we will discuss the energy conservation and its rentable use on a sample set of traditional houses identified within Trabzon provincial borders, identification of details created related to its production if any, their locations in the house, how they operate and at which levels and stages they make positive contributions to energy using, and review and evaluate the results regarding how the used details shall contribute to today's design decisions and whether they will transform into a building material or not.

Key Words: Energy Effective Building Design, Traditional Architecture.

1. GİRİŞ

Şekil 1. Dünya ülkelerinin nüfusu ve enerji tüketim miktarları (URL-1)

Günümüzde küresel en önemli sorunlarından biri olan enerji ihtiyacı, tüm dünyanın önemle üzerinde durduğu bir konudur. Ülkeler enerji üretimi ve sağlanması için çok büyük bütçeler harcamaktadırlar. Birçok ülkenin ekonomik potansiyelinin önemli bir kısmını, enerji ve bağlantılı problemlerin çözülmesi için ayrılmaktadır.

Dünyada enerji ihtiyacı, endüstri devriminin başlangıcından itibaren hızla ivme kazanarak artmıştır. Ancak gelişen dünyanın enerji talebinin 21.yy da katlanarak ve çok daha büyük bir hızla artması beklenmektedir. Bu artışın öncelikli iki önemli sebebini İTÜ (2007) nin hazırladığı raporda :

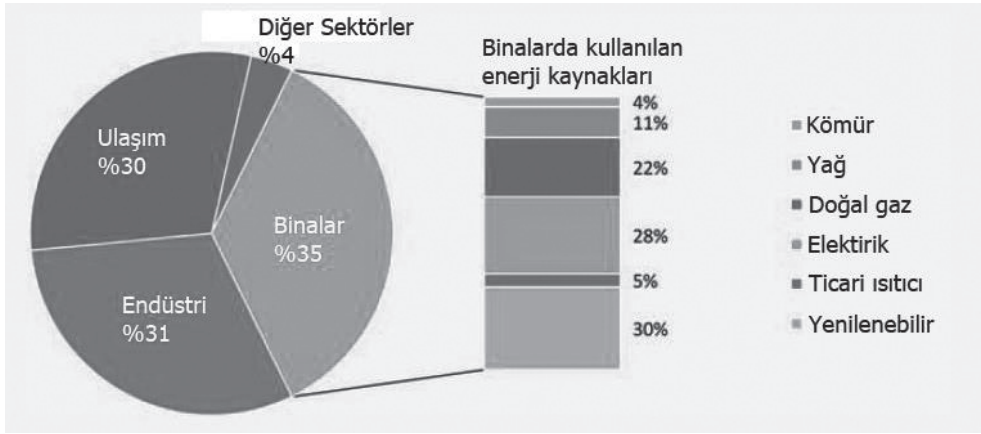
- Kişi başına düşen enerji tüketiminin artışından dolayı, gelecekte daha fazla enerjiye ihtiyaç duyulması. Günümüzde halen 4.5 milyon insan dünya ortalamasından daha düşük enerji kullanmakta ve 1.6 milyarı ise elektrikle tanışmamış durumdadır.
- Bir diğer nedeni ise, artmaya devam etmekte olan dünya nüfusudur. 2050 yılından önce dünya nüfusunun % 50 artması beklenmektedir, bu da dünyanın bu güne göre iki kat enerji ihtiyacı ile karşı karşıya kalması demektir. (İTÜ,2007)

Bunların yanında, yaygın kullanılan fosil kökenli kaynakların tükenmekte olması ve çevreyi olumsuz etkilemeleri sorunu da eklendiğinde “sürdürülebilirlik, enerjiyi etkin kullanmak, temiz enerji kaynaklarını kullanmak...” gibi söylemler de dünyada sıklıkla dile getirilir hale gelmiştir.

Bu bağlamda Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yapılan 21. Yüzyılın genel konsepti çalışması beş eksen üzerine inşa edilmiştir:

- Dünya çapında enerji verimliliğini arttırmak,
- Temiz enerji kaynaklarını arttırmak,
- Yenilikçi çevre dostu teknolojileri geliştirmek,
- Sera gazları emülsiyonunu azaltmak,
- Yeni nesil enerji teknolojileri geliştirmek.

Bu beş eksen küresel yönelimi özetlemektedir. (TEVEM,2010)

Şekil 2. Sektörlere Göre Enerji Tüketimi (URL 2)

Dünyadaki enerji tüketiminin;

%35'i binalarda

%31'i endüstride

%30'u ulaşımda

%4'ü diğer alanlarda kullanılmaktadır. (bkz. şekil 2)

Kullanılan enerji miktarlarına bakıldığında enerji tüketiminin sektörlere göre olan dağılımında bina sektörünün yeri, mimarının bu konudaki önemini gözler önüne sermektedir. Özellikle ülkemizin dış ticaret açığının %41 gibi bir kısmının enerji ihtiyacından kaynaklandığı gerçeği, mimaride alınabilecek önlemlerin gerekliliğini ve teşvikinin önemini vurgular niteliktedir. (TMMOB,2008)

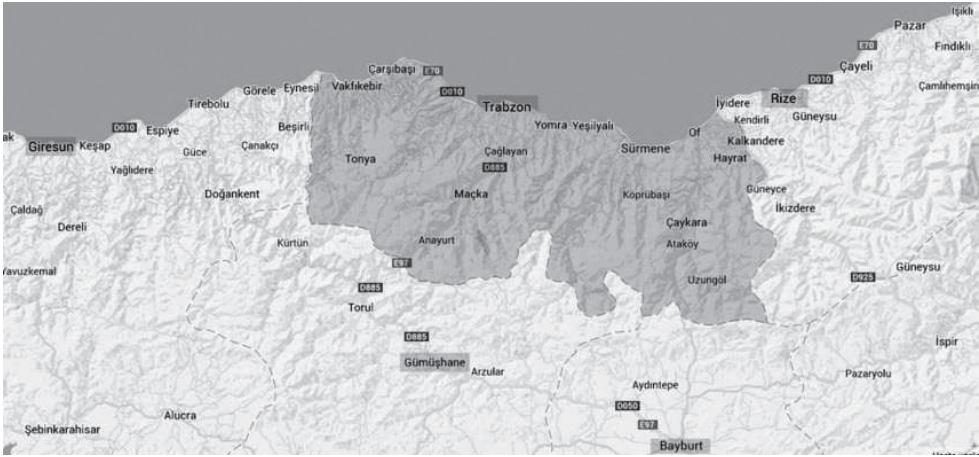
Yapılan hesaplarda Türkiye'nin, binalarda %30, sanayide %20, ulaşımda %10 tasarruf po-

tansiyeline sahip olduğu görülmüştür. Son 10 yılda ortalama %10 tasarruf edebilmiş olsaydı, ülke kasasında 25 milyar USD birikecekti. Verimlilik yatırımları 25 milyar USD’lik iş hacmi oluştururdu ve atmosfere 50 milyon ton CO2 daha az salınırdı. (TEVEM,2010)

Özellikle binalarda yapılacak koruma politikası ile, hem iş hem de finans anlamında, hatırı sayılır bir kazanç sağlanacaktır. Bu bağlamda mimaride yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına yönelik birçok detay üretilmektedir. Yapılarda gereksinim duyulan enerjinin azaltılması, kullanılan enerjinin korunarak daha verimli şekilde harcanması veya gerekli enerjinin tamamen yapı bünyesinde üretilip kullanılması kullanıcıya ekonomi anlamında hatırı sayılır bir girdi sağlayacaktır. Hatta ürettiği enerjiyi bulunduğu bölgeye satabilecek nitelikte yapı tasarımları üzerinde çalışılmakta bazılarının gündelik yaşam içerisinde yer alması için denemeler sürdürülmektedir. Böylece yakın bir gelecekte binaların enerji tüketir değil enerji üretir birimler haline getirilebileceği düşünülmektedir.

Enerji konusunda yukarıda yapılan çağdaş gelişme ve tartışmalar sürerken, yüzlerce yılın deneyimi ve birikimleri ile oluşmuş geleneksel mimari örneklerin de enerji kullanımı konusunda dönemlerindeki yapım teknolojilerinin yetenekleri ile sınırlı olmak koşulu ile belirli düzeylerde enerjinin üretimi, verimli kullanımı ve korunumu yoluyla hem enerji harcamalarına belirli bir sınırlama getirdikleri, hem de kullanıcı konforuna bu yol ve yöntemlerle katkıda buldukları saptanmaktadır. Üstelik doğal ve çok işlenmemiş yapı malzemelerinin kullanımı, geleneksel evlerdeki enerji harcamaları baremini daha yapım aşamasında aşağılara doğru çekmektedir.

Bu çalışmada, yukarıda bahsedilen yaklaşımlardan yola çıkılarak, geleneksel evlerde enerjinin rantabl kullanımı ve korunumu için oluşturulmuş detay, plan ve tasarım metodolojisi incelenmiştir. Çalışma alanı olarak Doğu Karadeniz, Trabzon kenti ve kırsalında, dört geleneksel konut seçilmiştir. Yerinde yapılan analiz çalışmaları sonucunda, konutlarda belirlenen “etki ve tepki” faktörleri çerçevesinde konu irdelenmiş, saptanan sonuçlar aşağıdaki şemalarla açıklanmıştır.

Resim 1. Trabzon (URL 3) Trabzon, Türkiye’nin kuzey doğusunda yer almaktadır. Kuzeyinde Karadeniz, Güneyinde Gümüşhane ve Bayburt, doğusunda Rize, batısında Giresun bulunmaktadır.

Bu gün yapılarda kullanılan enerjinin yaklaşık %50 si ısıtma, soğutma ve havalandırma sağlamak amaçlıdır. Geleneksel mimari ise bu sorunda günümüz tabiri ile pasif çözümler getirmektedir.

Esasen, binaların üretimindeki gömülü enerjiyi (yapı malzemesi üretimi, taşınması ve bina- nın uygulanması) de hesaba katarsak ve bunun üzerine yapı kullanım ömrü boyunca sarfet- tiği enerjiyi de koyacak olursak, enerji tüketiminde binaların yeri % 80 i aşacaktır. Ancak daha tasarlama sürecinin başında alınacak tasarım kararlarıyla ve oluşturulacak önlemlerle binaların harcayacakları enerji miktarlarının %50 ye kadara azaltmak olanaklı olacaktır. Do- ğal olarak bu daha az karbon salınımı, enerji sarfiyatı ve daha ekonomik yapılar anlamına gelmektedir. Geleneksel mimarlık örneklerinde yapılan incelemelerde de benzer yöntemler- le enerji sarfiyatının daha aşağı düzeylere çekilmesine çalışılmıştır.

Örnek 1 : Kanuni Evi

Ortahisar/ Trabzon

▪ Yapı girişi ve giriş avlusu ideal güneşlenme yönünde (Güneyden doğuya 10°) düzenlenen yapıda, doğu yönünde iki kat boyunca yükselen güneş evi ile ısıl bölge oluşturulmuştur.

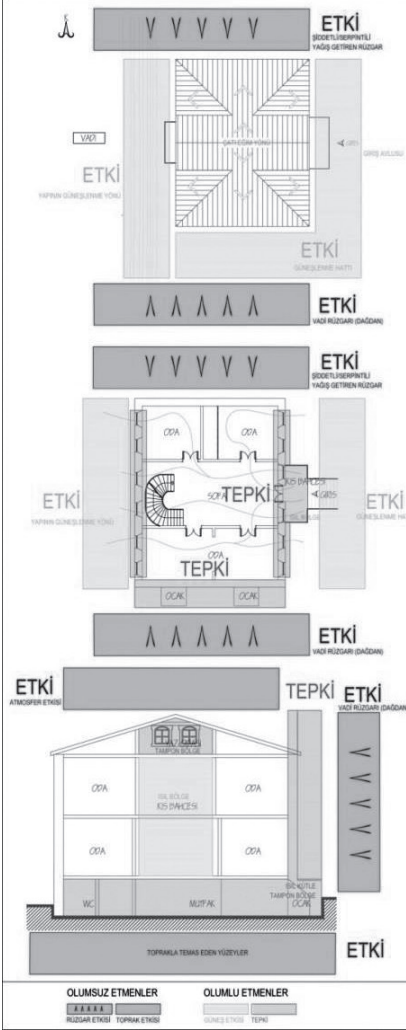
▪ Güney yönündeki cephe ideal güneşlenme yönünde olmakla birlikte güney yönünde sakınılan rüzgar vadi boyunca esen (gece vadi boyunca esen soğuk esen dağ rüzgarı) rüzgarın etkisini önlemek için, güneşin ısıl etkisine ek olarak, bu yöndeki sağır taş duvara yerleştirilen iki ocak ve bacaları ile ısıl kütle oluşturulmuştur.

▪ Rüzgar etkisinde kalmayan doğu ve batı cephelerinde ise geniş ve sık pencere boşluklarıyla gün ışığından maksimum seviyede yararlanılmıştır ve çapraz havalandırma ile doğal havalandırma sağlanmaktadır.

▪ Toprakla temas eden bölgede düzenlenen genel kullanım alanları olan mutfak, depo ve tuvalet düzenlenerek toprağın olumsuz etkisinden (nemden) yaşam alanları uzaklaştırılmıştır.

▪ Çatı katındaki yaz odası ile kışın atmosferin olumsuz etkilerine karşı tampon bölge oluşturulmuştur.

▪ Rüzgar yönlerine kırılan çatı ile serpintili yağışa önlem alınmıştır.

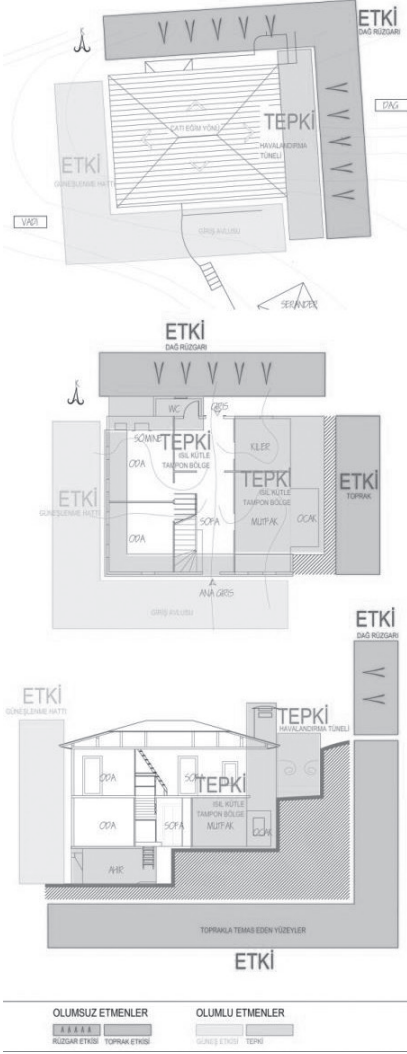

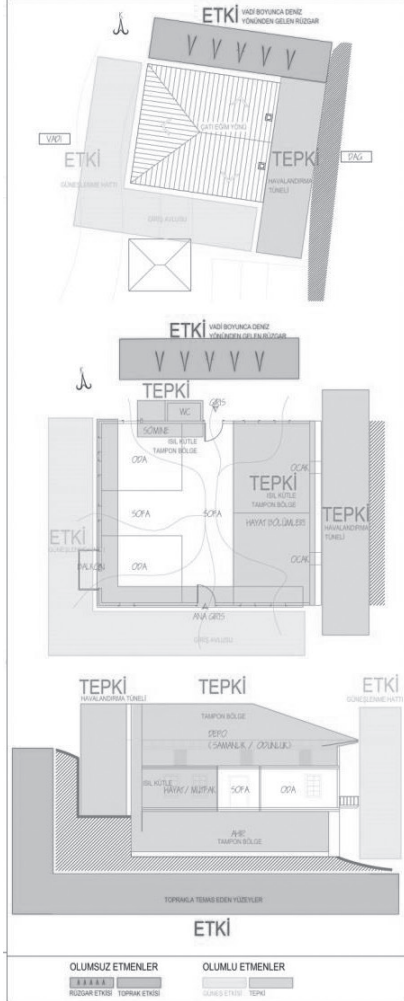

Örnek 2: Rahmi Sürmen Evi

Dirlik/Sürmene / Trabzon

- Giriş avlusu ideal güneşlenme yönünde (G→D 10°) seranderle birlikte düzenlenmiştir.
- Giriş cephesi yöneldiği güney ve güneşlenme hattındaki diğer cephe olan batı cepheleri, göz dolma sistemli ince duvarlar kullanılmıştır. Ayrıca çok sayıda pencere ile daha da hafifleyen bu cephelerden doğal aydınlatmadan üst düzeyde yararlanılması sağlanmıştır.
- Sakınılan rüzgar yönünde (kuzey doğu dağ rüzgarı), yaşam alanına gelen bölümde, kalın taş duvara iki ocak yerleştirilerek bu yönde sağır cepheyi ısıl kütle oluşturulmuştur. Bu yöndeki cephenin devamında ise ıslak hacim ve kiler alanı kurgulanmıştır.
- Toprakla temas eden bölgelere mutfak, kiler ve ahır gibi mekanlar yerleştirilerek, yaşam mekanları toprağın olumsuz etkilerinden (nem vs.) uzaklaştırıldı.
- Batıya bakan yamaç güneş ışığından yararlanması problemlidir. Bu yamaçta bulunan konutun, arkasında (doğu yönünde) bir kat boyunca toprak hafredilerek açılmıştır. Böylece bir havalandırma tüneli oluşturularak, neme karşı önlem alınmıştır. Ancak bu yöndeki cephe güneş ışınımından az yararlanması ve havalandırma tünelineki hava sirkülasyonu soğuması sorununa karşılık, bu yöndeki cephe yaklaşık 150 cm'lik cephe duvarına kuzeyde (zemin katta mutfaka) ve güneyde (birinci katta oturma alanına) şaşırtılarak yerleştirilmiş iki büyük ocakla ısıl kütle oluşturulmuştur.

Örnek 3 :

Dernekpazarı / Trabzon

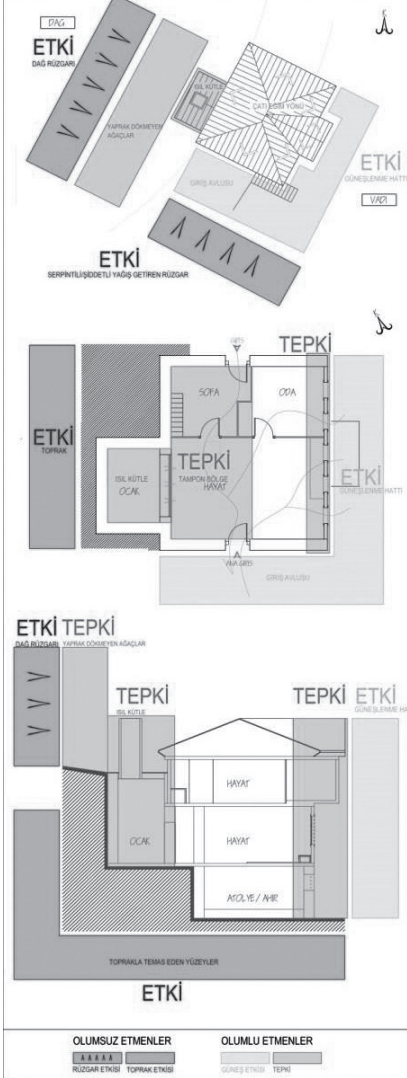
- En uygun güneşlenme yönünde (23° Güneybatı→49° Güneydoğu) girişi ve giriş avlusu seran-derle birlikte kurgulanmıştır.
- Güneşlenme hattındaki giriş cephesi ve batı cephesinde, ince duvarlı göz dolma sistemi ile inşa edilmiştir. Yine bu yöndeki cephelerde açılan çok sayıdaki pencere boşluklarıyla yün ışığından en iyi şekilde yararlanılmıştır.
- Sakınılan rüzgar (kuzeyden vadi boyunca gelen rüzgar) yönündeki kuzey cephesi yönünde oda duvarına şömine yerleştirilmiştir ve yine bu yönde ıslak hacimler (wc, banyo) düzenlenmiştir.
- Toprakla temas eden bölgelere mutfak ve ahır gibi mekanlar yerleştirilerek yaşam mekanları toprağın neminden uzaklaştırılmıştır.
- Batı yamacında bulunan konutun arkasında, toprağın nem etkisini gidermek için, zemin (yaşam alanı) ve birinci kat (depo alanı) boyunca toprak hafredilerek havalandırma koridoru açılmıştır. Güneşten az yararlanan ve hava sirkülasyonu ile soğuyan bu alana kalan kalın taş duvarla inşa edilmiş cephe duvarı, içinde iki ocak yerleştirilerek ısıl kütle olarak yapılmıştır.
- Çatıda yapılan depo ile atmosferin olumsuz etkilerine karşı tampon bölge oluşturulmuştur. Ayrıca kışın depolanan saman ve odun ayrıca yalıtım katmanı oluşturmaktadır.

Örnek 4 : Murat Akyüz Evi

Aykut Köyü/Akçaabat / Trabzon

- Yapının ana girişi ve giriş avlusu ideal güneşlenme yönünde (G→D 10°) düzenlenmiştir.
- Güneşlenme hattındaki doğu cephesi ince duvarlı bağdadi yapı sistemi ile inşa edilmiştir. Aynı yöndeki cephe çok sayıda pencere boşluklarıyla gün ışığından en iyi şekilde yararlanılmıştır.
- Güneşlenme hattındaki diğer cephe olan güney cephesi, aynı zamanda serpintili yağışın geldiği yöndür. Bu nedenle bu cephe, kalın taş duvarla inşa edilmiştir ve bu cephede az boşluk açılmıştır.
- Sakınılan rüzgarın (dağ rüzgarı) etki ettiği batı yönünde, sık dikilmiş yaprak dökmeyen ağaçlarla rüzgara karşı önlem alınmıştır. Yine bu yönde oda büyüklüğündeki büyük ocak, hem ısıl kütle oluşturmakta, hem de toprağın neminden yaşam alanlarını uzaklaştırmaktadır.
- Toprakla temas eden bölgelerde de ahır ve sofa gibi mekanlarla, tampon bölgeler oluşturularak yaşam alanları toprağın olumsuz etkilerinden uzaklaştırılmıştır.

Yukarıdaki örnekler analiz edildiğinde doğal etmenlere verilen tepkilerle, yapı dışındaki olumsuz etkilerin önüne bir takım tasarım kararları ya da yapım sistemleriyle önlem alındığı görülmektedir. Doğal etmenlerden istenilen etkiler ise (güneş, rüzgar), yapı içerisinde iç iklim koşullarını optimum düzeye getirmek için kullanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak olanaklıdır:

- Konutların giriş yönler/avluları güneşten en iyi yararlanılabilen yönde yerleştirilmiştir.
- Çapraz havalandırma sağlayacak düzende cephe boşlukları açılmıştır.
- Güneşten en iyi yararlanılan yönlerde hafif cepheler kurgulanmıştır.
- İstenmeyen/Kaçınılan rüzgar yönünde ıslak hacim, mutfak gibi sürekli havalandırılan veya içerisinde sürekli ocak yanan mekanlar düzenlenmiştir.
- Yine kaçınılan rüzgar yönünde içerisine ocak yerleştirilen kalın duvarlarla ısı kütleler oluşturulmuştur.
- Zeminle temas eden bölgelere ahır, mutfak, hayat, sofa gibi mekanlarla yaşam alanları toprağın istenmeyen etkilerinden uzaklaştırılmıştır.
- Atmosferin olumsuz koşullarına karşı çatıda yaz odaları ya da depo gibi bölümler konumlandırılmıştır.
- Güneşten az verimle faydalanan batı yamacındaki konutlar, bu bölgede oluşan daha yoğun nemden uzaklaştırılmaları için arka cephelerinde havalandırma tünelleri açılmıştır. (Öztürk, 2013)

Tampon bölge, ısı kütlesi oluşturma, doğal aydınlatma ve havalandırma gibi pasif kriterlerden yararlanılarak, geleneksel Trabzon mimarisinde enerji etkin yapılaşmaya ilişkin unsurlar kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi geleneksel yapılar, enerjinin etkili kullanılması açısından problemleri çözecek birçok yapısal ve mimari önlemi içermektedir.

Geleneksel yapılarda iç iklimlendirmeyi optimum düzeye çeken bu tasarım yaklaşımları, her iklim bölgesi için analiz edilerek, bölgelere bağlı optimum iç iklimlendirmeye ulaşılabileceğinin prensipleri ortaya konulabilir. Buradan çıkarılacak enerji etkin tasarım çözümlerinin, yeni yapılacak yapılara uyarlanması ile yapıların ısıtma, soğutma, havalandırma ve aydınlatma problemleri makul düzeyde ve maliyette çözülebilecektir.

Örnekleme gerekirse; ısıtma, havalandırma, tesisat bacaları gibi düşey shaftlarla, merdiven, asansörler ve ıslak hacimler gibi mekanlarla, soğuğa maruz kalan ya da soğuk olan yönlerde düzenlenen tampon bölgelerle ısı açısından pasif nitelikte basit bir önlemlerle, ısı geçişi engellenebilir. Görüldüğü gibi basit bir tasarım kararı ile ısıtma için harcanacak enerji maliyetini düşürmek olanaklıdır.

Gelenekselde yıllardır uygulanagelen bu tip basit yapı kararlarının, yapının her yerinde uygulanmasıyla, yapıda kullanılan enerji sarfiyatının makul düzeylere indirilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- ANONİM (2007), İ.T.Ü, Türkiye’de Enerji ve Geleceği İTÜ Görüşü, İstanbul
- ANONİM (2010), Türkiye Enerji ve Enerji Verimliliği Çalışmaları Raporu, Türkiye Enerji Verimliliği Meclisi (TEVEM), Enerji Verimliliği Derneği (ENVER)
- ANONİM (2008), TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Dünyada ve Türkiye’de Enerji Verimliliği Oda Raporu, Ankara
- ÖZTÜRK, Elif (2013), Enerji Etkin Yapı Tasarım Yaklaşımlarının Geleneksel Yapılardaki Öğretileri; Trabzon Örneği, Yüksek Lisans Tezi, K.T.Ü, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon
- URL-1 http://www.worldpopulationbalance.org/population_energy 04.07.2015
- URL-2 http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/Building2013_free.pdf 17.04.2015
- URL-3 <https://maps.google.com/> Trabzon Haritası, 20.12. 2012

KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNE KARŞI YENİLENEBİLİR ENERJİ VE TÜRKİYE

Burak YÜKSEL¹

Özet: Günümüzün en büyük çevre sorunu küresel iklim değişikliğidir. Sanayileşme süreci ve artan fosil yakıt kullanımı sonucu oluşan küresel ısınma yaşanan enerji krizleri ve çevre bilincinin artmasıyla birlikte dünya gündemine yerleşmiş uluslararası bir problemi teşkil etmektedir. Enerjiye olan talebin hızla artması ve sanayileşme yarışı küresel iklim değişikliğini sürecini hızlandırmaktadır. Dünyanın enerjiye olan talebi büyük oranda fosil yakıtlara dayanmaktadır. Dünya siyasetinde ve ekonomisinde etkin konumda olunabilmesi enerji kaynaklarına sahip olunarak sürdürülebilirliğin sağlanmasının önemi büyüktür.

Enerjiye olan talep kalkınma ve büyümeye paralel olarak artış göstermektedir. Bu talebin karşılanmasında kullanılan fosil yakıtların kaynaklarının tükenme noktasına gelmesi ve fosil yakıt kullanımından doğan sera gazı etkisinin telafi edilemeyecek boyutlara ulaşması alternatif enerji kaynaklarına yönelilmesini ve çevre, kalkınma ve büyümede sürdürülebilirlik ilkesinin önem kazanmasına neden olmuştur. Yenilenebilir enerji kaynaklarının fosil yakıtlara göre daha temiz, sera gazı etkisi olmaması, güvenli ve en önemlisi yerel enerji kaynağı olması küresel ısınmaya karşı bu enerji türünü önemli hale getirmiştir. Ülkelerin cari açık kalemlerinin en önemlisi enerji ithalatına yapılan harcamalardır ve bu ülkelerin dışa bağımlılığını arttırmakta ve hem ekonomik hem de siyasi açıdan hükümetler üzerinde etki alanı oluşturmaktadır. Yenilenebilir enerjinin artan önemi enerji piyasalarını yeniden şekillendirerek uluslararası alanda enerji rekabetini hızlandırmıştır.

Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin ve çeşitli kaynaklara sahip olması ve stratejik konumu itibarıyla enerji iletim yollarının önemli bir noktasında yer almasıyla önemli bir konumdadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye sanayileşme aşamalarını hızla gerçekleştirmekte ve enerjiye olan talebi hızla artmaktadır. Çalışmada Türkiye'nin artan enerji ihtiyacını karşılamasında ve enerjide dışa bağımlılığını azaltmasında sahip olduğu yenilenebilir enerji imkanları değerlendirilerek küresel ısınmaya karşı yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasının önemi vurgulanacaktır. Çalışmada literatür taraması ve içerik incelemesi yöntemi kullanılacaktır.

Anahtar sözcükler: İklim Değişikliği, Yenilenebilir Enerji, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Alternatif Enerji, Enerji Politikası

RENEWABLE ENERGY AGAINST GLOBAL CLIMATE CHANGE AND TURKEY

Abstract: In today's biggest environmental problem is global climate change. The process of industrialization and the increasing use of fossil fuels as a result of the energy crisis and global warming that occurs with increasing environmental awareness settled on the world agenda poses an international problem. Rapidly increasing demand for energy and global climate change is accelerating the industrialization process of the race. The world's demand for energy is based largely on fossil fuels. The importance of ensuring the sustainability of world politics and economy, energy resources can be effectively served by being with the location is great.

¹ Akd. Uzm., e-posta: burak3710@hotmail.com

The demand for energy is increasing in parallel with development and growth. This demand for fossil come to the point of exhaustion of the fuel sources used to offset fossil reaching the size that can not be compensated of the greenhouse gas impact of the fuel use of the yönelil to alternative energy sources and the environment, development, and has led to the increasing importance of growth in sustainability. According to cleaner fossil fuels, renewable energy sources, lack of greenhouse gas effect, be safe and most important domestic energy source is important to make this type of energy to counter global warming. The most important item of the current account deficit countries are spending on energy imports and increases the external dependence of these countries and create domain on the government in terms of both economic and political. Re-shaping the growing importance of renewable energy, energy markets has accelerated the competitive power in the international arena.

Turkey is an important position to take part in an important point in terms of having the rich and diverse source of renewable energy resources and strategic position as energy transmission path. Demand from developing countries quickly realize their place in the field of energy is rapidly increasing industrialization phase and Turkey. The study evaluated the renewable energy facilities owned by reducing dependence on foreign energy in meeting the growing energy needs of Turkey and the importance of using renewable energy resources against global warming will be highlighted. In the study of literature and content analysis method will be used.

Keywords: Climate Change, Renewable Energy, Renewable Energy Resources, Turkey's Renewable Energy Sources, Alternative Energy, Energy Policy.

1. GİRİŞ

Tüm canlı yaşamını çeşitli faktörlerle etkileyen çevrenin kirlenmesiyle uluslararası boyutta ortaya çıkan sorun küresel iklim değişikliği olarak anılmakta ve tüm dünyayı etkilemektedir.

İklim değişikliğinin temel sebebi küresel ısınmadır. Fosil yakıtların kullanımı sonucu oluşan sera gazı etkisi küresel ısınmanın temel sebebinin oluşturmaktadır. Fosil yakıtların öngörülebilir tükenişinin yanı sıra doğal yaşamın korunması, çevreye verilen zararın azaltılması ve gelecek nesillere yaşanabilir bir çevre bırakılması amacıyla uluslararası tedbirlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Çevre duyarlılığının uluslararası arenada artması ve çevre sorunlarının önlenemez boyutlara gelmesini engellemek için tedbirlerin alınması ve uluslararası kurum ve kuruluşların öncülüğünde çözüm arayışlarının gerçekleştirilmesi ve bulunan çözüm yolları ve tedbirlerin hayata geçirilmesinin yanı sıra toplumsal farkındalığında sağlanması büyük önem kazanmaktadır.

2. KÜRESEL İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

İklim, Dünya Meteoroloji Teşkilatı (World Meteorological Organization, WMO) tarafından herhangi bir bölgenin en az otuz yıllık bir zaman periyodu süresince tespit edilmiş tüm hava koşullarının ortalama ölçüm değerlerinin ifadesi şeklinde tanımlanmaktadır (Pittock A. Barrie, climate change turning up the heat, CSIRO publishing, 2005 Australia s.2) bu tanımdan yola çıkılarak iklim değişikliği tespit edilen değerlerdeki uzun süreli sıra dışı sapmalar olarak tanımlanabilir. İklim değişikliği uzun süreli değişimler olarak ifade edilse hızı sanayileşme ve nüfus artışı sonucu çevreye verilen zararın aşırı düzeyde artması bu süreyi kısaltmakta ve derinden etkilemektedir.

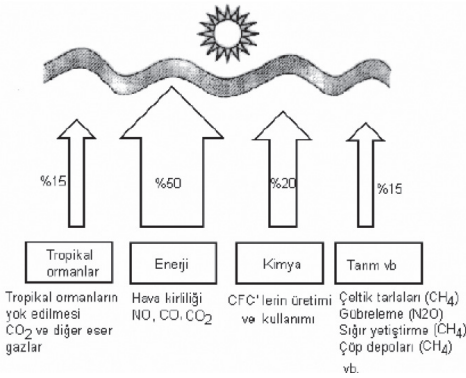
İklim değişikliği uluslararası arenada tartışılmaya 1988 yılında gerçekleştirilen uluslararası iklim değişikliği paneli (International Panel on Climate Change, IPCC) ile başlamıştır. Birleşmiş Milletler (BM) iklim değişikliğini insan faaliyetleri sonucunda doğrudan ya da dolaylı olarak atmosfer yapı-

sinin bozulması kaynaklı bir durum olarak tanımlamıştır. Kısaca iklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman periyotlarında gözlenen nedeni ne olursa olsun iklimin ortalama durumunda uzun süreli gerçekleşen değişimlerdir.

Küresel iklim değişikliği ise, fosil yakıtların kullanımı, ormansızlaştırma ve sanayileşme gibi insan faaliyetlerinin sonucu atmosfere salınan sera gazı birikimlerindeki hızlı artışın ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde gözlenen değişiklikleri ifade etmektedir. Küresel iklim değişikliği dünyanın karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların başında yer almakta ve tedbirlerin alınmaması durumunda geri dönülemez sonuçlar doğurma ihtimali bulunmaktadır.

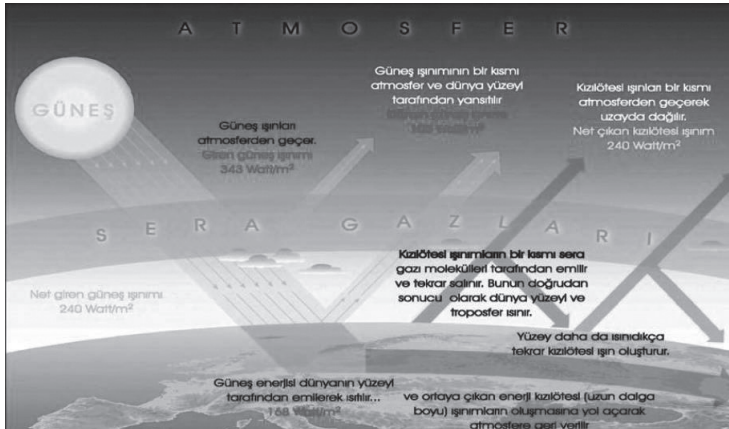
A. Küresel İklim Değişikliğinin Oluşumu ve Sorun Olarak Tanımlanması

İklim değişikliğinin oluşumu insan faaliyetleri sonucu olduğu daha önce vurgulanmıştır. İklim değişikliğine neden olan en önemli argüman insan faaliyetleri sonucu atmosfere salınan sera gazlarıdır. Atmosferde bulunan ve sera etkisi oluşturan kimyasal gaz bileşikler olarak tanımlanabilecek gazlar sera etkisi oluşturdıkları için “sera gazları” ismini almışlardır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nde (BMİDÇS) “sera gazları, su buharı (H₂O), karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O), Ozon(O₃) gazlarından oluşan doğal sera gazları ve hidroflorokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar (PFCs), kükürtheksaflorid (SF₆) gazlarından oluşan dolaylı sera gazları olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir (Cemre, 2006:2).

Kaynak: Öztürk, 2002: 47-65.

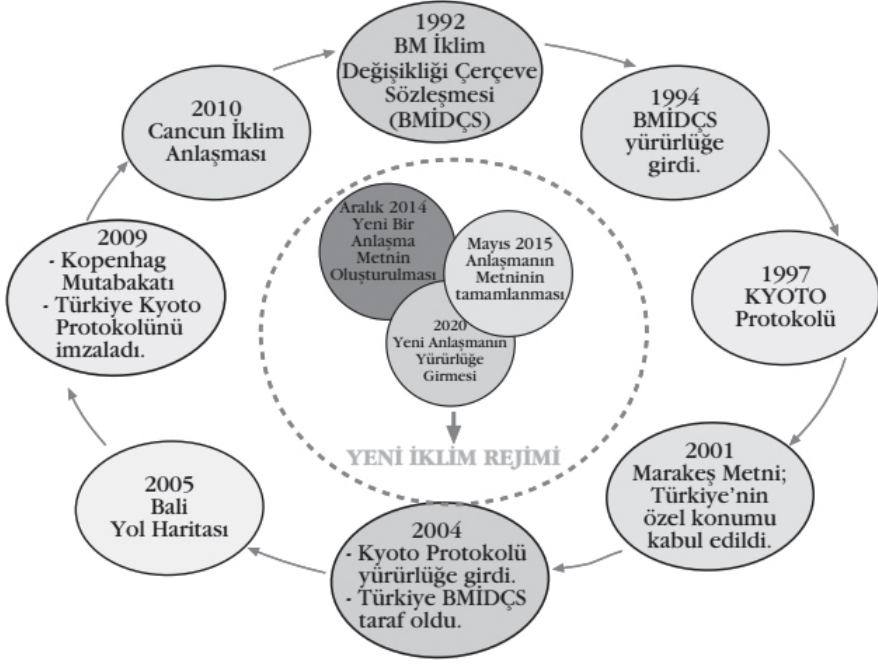
Karbondioksit (CO₂), küresel ısınma üzerinde etkili olan ve sera gazları içindeki payı %80'i aşan sera gazıdır. Fosil yakıtların kullanımı sonucu atmosfere salınımı her geçen gün artmaktadır. Metan gazı (CH₄), atmosferde en çok sera etkisi yapan ikinci gazdır. Sanayi devrimıyla salınımı hızla artmakta ve salınımı büyük oranda insan faaliyetleri sonucudur. Diazotoksit gazı (NO₂), sanayi devrimıyla birlikte salınımı artış göstermiş olmakla birlikte kimya sanayi ve büyükbaş hayvan

Kaynak: UNFCCC, 2004:2

B. Küresel İklim Değişikliği'ne Uluslararası Alanda Çözüm Arayışları

Çevre sorunlarının uluslar arası sorunlara dönüşmesi ve artan çevre bilinci oluşan sorunlara çözüm arayışlarının da uluslar arası boyutta

Kaynak: http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/Dusuk-Karbon-EkonomisineGecis.pdf

I. İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi

Atmosferi etkileyerek iklim değişikliği sorununa neden olan faaliyetlerin belirlenmesi sonucu tedbirler alınması ve uygulanması amacıyla uluslar arası alanda yapılan ilk çaba 1992 yılında Rio'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda imzaya açılan "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çevre Sözleşmesi (İDÇS)"dir.

Sözleşmenin temel ilkeleri(dsi.gov.tr);

- İklim sisteminin eşitlik temelinde, ortak fakat farklı sorumluluk ilkesine uygun olarak korunması,
- İklim değişikliğinden etkilenecek olan gelişme yolundaki ülkelerin ihtiyaç ve özel şartlarının dikkate alınması,
- İklim değişikliğinin etkilerine karşı önlem alınması ve alınacak önlemlerin etkin maliyetli ve küresel yarar sağlayacak şekilde olması,
- Sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve belirlenecek politika ve önlemlerin ulusal kalkınma programlarına dâhil edilmesi,
- Tarafların işbirliği yapmalarıdır.

Uluslararası arenada toplumsal olarak oluşan ilk tepki sayılabilecek sözleşmenin en önemli sonucu

sonruların ve uygulamaların tartışılması amacıyla tüm tarafların söz sahibi olduğu taraflar konferanslarının düzenlenmesidir. Sera gazı salınımına ilişkin yükümlülük tarihleri 2008-2012 yılları arasında kapsamakta 2012 yılı sonrası için yeni bir iklim rejiminin oluşturulması planlanmaktadır. Yaşanan süreç ve oluşturulması planlanan yeni iklim rejiminin temelleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

BMDİÇS taraflar toplantıları (COP)	Alınan Kararlar/Sonuçlar	Türkiye'nin Durumu
COP - 13 BALİ	2 yıllık bir süreci kapsayan Bali Yol haritası düzenlendi.	Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nde yer almamasının ABD'nin pozisyonundan farklı bir gerekçe ile gerçekleştirildiği kabul edildi. Türkiye'nin konumunun güçlenmesini sağlamıştır.
COP 14 - POZNAN	Toplantıda öne çıkan konular: Teknoloji transferi yeni bir fon/yapı Ormansızlaşmanın engellenmesi (REDD) Karbon yakalama ve saklama (CCS) 2012 sonrası yükümlülük kriterleri	Türkiye, ülkeler arasında gelişmişlik düzeylerini ortaya koyacak sayısal göstergelerin belirlenmesi, Kyoto sonrası süreci yönlendirecek düzeneklerin ve teknoloji transferi için yeni bir yapının oluşturulması konularında görüş beyan etti.
COP 15 - KOPENHANG	2010 yılı içinde 140'tan fazla ülke uzlaşma metnine desteğini ortaya koydu, 80'den fazla ülke ulusal salım azaltım hedefleri ve bu amaçla atıkları adımları BMDİÇS ile paylaştı. Gelişmekte olan ülkelerin uyum çalışmaları için finansal kaynak, teknoloji ve kapasite geliştirme desteği sağlanması hedeflendi.	Türkiye, Kopenhag Mutabakatı'nı benimseyen ve azaltım hedeflerini belirten ülkeler arasında yer almıyor. Bali Yol Haritasında gelişmekte olan ve gelişmiş ülke tanımları üzerinden müzakereler yürütülürken Kopenhag Mutabakatı direk olarak Ek 1 ve Ek 1 dışı ülkelerin taahhüt ve sorumluluklarını belirlemiştir.
COP 16 - CANCUN	Anlaşma belgesinde küresel sıcaklık artışının 2 OC'nin üstüne çıkmaması için acil eylem çağrısı getirirken, bu değer in 1,5 OC'ye çekilmesi için de çalışma yürütülmesi kararı alındı.	Türkiye'nin Marakeş'te kabul edilen özel konumu yeniden tanımlandı ve finans, teknoloji ve kapasite geliştirme alanlarında gelişmekte olan ülkelere benzer kaynaklara erişim yönünde ilerleme kaydedildi.
COP 17/CMP7 DURBAN, SOUTH AFRICA	Kyoto Protokolü 1 Ocak 2013'ten başlamak ve 31 Aralık 2017 veya 31 Aralık 2020'de sona ermek üzere ikinci taahhüt dönemine girecektir. İkinci taahhüt döneminin biteceği tarih kesin olarak COP 18 müzakerelerinde kararlaştırılacaktır. Japonya, Rusya ve Kanada'nın da içinde bulunduğu Kyoto'nun önemli tarafları, ABD ve Çin'in dahil olmadığı Kyoto'nun ikinci yükümlülük döneminde olmayacaklarını açıkladılar.	Türkiye, Kyoto Protokolü'nün ikinci yükümlülük döneminde yer alacak ülkeler arasında yer almadı. Türkiye'nin özel konumuna ilişkin COP 16'da gerçekleştirilen müzakerelerde finansmana dair alınan olumlu kararı operasyonel hale getirmeye dönük önerisi karar metnine girmemiştir.
COP 18 - DOHA	Uluslararası iklim değişikliği rejimini düzenleyen tek resmi mekanizma olan Kyoto Protokolü'nün ikinci yükümlülük döneminin, 1 Ocak 2013 tarihinde başlayıp 1 Aralık 2020 yılına kadar devam etmesine karar verildi. Kyoto Protokolü ikinci yükümlülük döneminde yer alacağını belirten ülkeler ise küresel sera gazı salımlarının sadece %15'ini temsil ediyor.	Türkiye'de düşük karbonlu kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi için Ek 2 ülkelerinin, özel şartları tanıyan ülkelere teknoloji, kapasite geliştirme ve finans desteğini vermesi yönünde karar alındı. Türkiye'ye sağlanacak mali destek BMDİÇS sistemi içerisinde resmi bir çerçeveye oturtulmadı. Mevcut durumda ortaya çıkan sonuç Türkiye'nin sistematik destek arayışlarını henüz karşılamamaktadır.

Kaynak: www.tusiad.org.tr

2. Kyoto protokolü

EK-1 Ülkeleri (40+AB) Sanayileşmiş Ülkeler (26+AB)+PEGSÜ (14)	EK - II Ülkeleri (23+AB)
Sanayileşmiş Ülkeler: Almanya, ABD, AB, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Lüksemburg, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda, Yunanistan. Türkiye, Lichtenstein, Monaco Pazar Ekonomisine Geçiş Sürecinde Olan Ülkeler (PEGSÜ): Beyaz Rusya, Bulgaristan, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Slovakya, Hırvatistan	Sanayileşmiş Ülkeler: Almanya, ABD, AB, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İzlanda, Japonya, Lüksemburg, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda, Yunanistan.

Kaynak: http://www.dsi.gov.tr/docs/iklimdegisikligi/iklim_degisikligi_cerceve_sozlesmesi_ve_turkiye.pdf

Kyoto Protokolü'ne taraf olan ülkeler genel olarak şu koşulları kabul etmiş sayılırlar (Kadioğlu, 2001: 266-267) :

- Gelişmiş ülkeler sera gazı emisyonları, onlar için belirlenmiş miktarların üzerine çıkamayacaktır.
- İklim değişimini engellemeye yönelik politikalar geliştirilip uygulanacaktır.
- Enerji verimini ve tasarrufunu artırıcı önlemler alınacaktır.
- Çöp ve benzeri atıklarla birlikte ulaşım sektöründen kaynaklanan emisyonlar sınırlandırılacak ve/veya azaltılacaktır.
- Sera gazı yutakları (lavaboları, kuyularını) korunacaktır.
- Protokolün hedeflerine ulaşmasını engelleyecek her türlü faaliyetleri ortadan kaldırılabilmektedir.
- Sürdürülebilir tarım ve benzeri konularda bilimsel araştırmalar desteklenecektir.
- Tüm bu etkinlikler gelişmekte olan ülkelere zarar vermeyecek şekilde yapılacaktır.

III. Emisyon Ticareti

Kyoto protokolünün 17. Maddesi herhangi bir ek-I tarafının kendisi için belirlenen emisyon miktarının bir kısmının ticaretini yapmasına olanak tanıyan bir esneklik mekanizmasıdır. Bu esneklik mekanizması emisyon ticareti olarak adlandırılmakta ve hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin çıkarları olan yeni bir iktisadi yapı olarak kabul edilmektedir. Emisyon ticareti, şirketlerin emisyon oranlarını kendilerine tanınan kotanın altına indirebilmelerini durumunda fazla kotalarını, kotasını aşan şirketlere satma imkanı taşıyan sistem olarak ifade edilebilir (Yamağlı, 2006).

Ülkelerin sera gazı salınım oranları azaltılması için uygulanacak cezai prosedürü aşmak için kullanılan emisyon ticareti, ülkelerin kendilerine dünyayı kirletme hakkı tanımları ve bunu oransal olarak paylaşmaları olarak ifade edilebilir. Çünkü bu ticaret küresel ısınma sorununun tam anlamıyla anlaşılabilir tedbirler alınması noktasında sera gazı salınımını azaltma yönünde amaçlandığı kadar etkili olmadığı büyük bir pazar alanı oluştursa da gelecek nesillerin çevre sağlığının ve ikliminin pazarlanmasına dönüşmüştür.

IV. Karbon Piyasası

Emisyon ticaretinin yapılması ile oluşan piyasa karbon piyasası olarak adlandırılmaktadır. Sera gazı salınım miktarının uygun maliyetlerle azaltılması ve belirlenen hedeflere ulaşılması, gelişmekte olan ülkelere destek olunması için karbon piyasası büyük önem taşımaktadır. Karbon piyasası fosil yakıtların yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasını teşvik etmektedir.

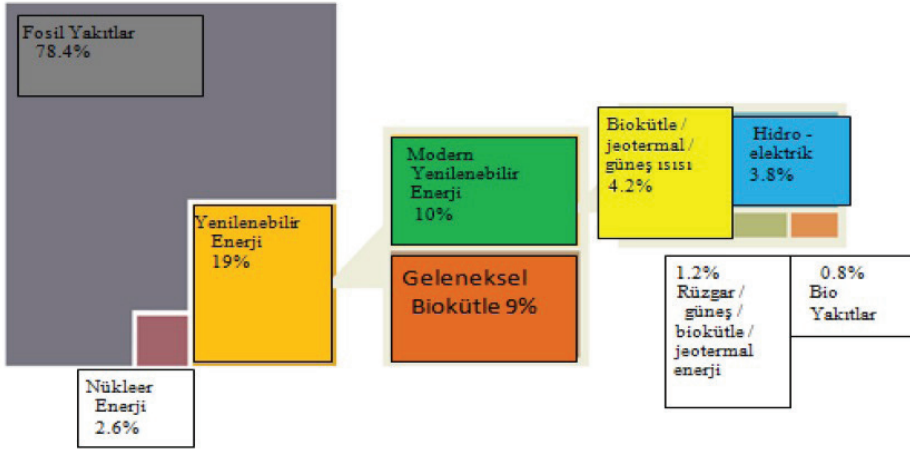
V. Gönüllü Karbon Piyasası

Kyoto protokolü mekanizmalarında bağımsız olarak salınım azaltımlarının yapılmasını kastedilmektedir. Duyarlı şirketlerin, kuruluşların ve örgütlerin karbon salınımlarını düzenlemesine olanak sağlayan ve karbon piyasasına hazırlık pazarıdır.

Gönüllü karbon piyasası kyoto protokolüne taraf olmayan ülkelerinde karbon ticareti yapmasına olanak sağlamaktadır.

C. Küresel İklim Değişikliğine Karşı Yenilenebilir Enerji

fosil yakıt kullanımının neden olduğu sera gazı salınımlarıyla küresel

Kaynak: REN 21, 2015: 21.

Alternatif enerji kaynaklarının başında ülkeler için yerel enerji kaynağı olan yenilenebilir enerji ön plana çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları doğal ve geri dönüşümlü olmaları, çevresel zararlarının daha az olması ve sera gazı salınımlarının bulunmamasıyla önemlidir. Yenilenebilir enerji kaynakları; güneş, rüzgar, jeotermal, hidrojen, biyo kütle ve dalga enerjisi olarak sıralanabilir. Dünya’da yenilenebilir enerji tüketimi hızla artmakta ve bu alandaki çalışmalar hız kazanmaktadır. Tablo 3’te dünya da yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki değişim gösterilmektedir. Petrol üretiminin gerçekleştirildiği Orta Doğu dışında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir.

Tablo 3: Dünya Yenilenebilir Enerji Tüketimi (milyon ton petrol eşdeğeri)

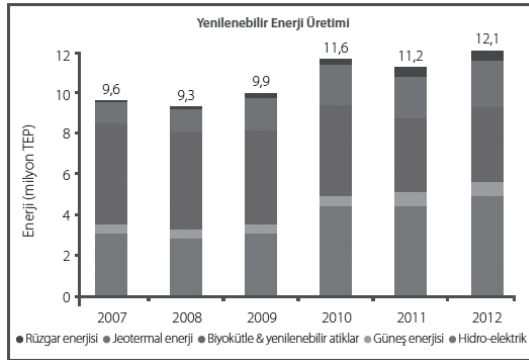
	2003	2008	2012	2013
Kuzey Amerika	23,1	34,3	57,0	65,4
Güney ve Orta Amerika	5,7	9,0	14,7	18,3
Avrupa ve Avrasya	24,1	54,7	101,8	115,5
Ortadoğu	<0,05	<0,05	0,2	0,2
Afrika	0,6	0,9	1,4	1,7
Asya Pasifik	13,4	24,7	65,7	78,2
Dünya Toplam	66,9	123,7	240,8	279,3

Kaynak: BP, Statistical Review, Renewable Section, 2014.

3. YENİLENEBİLİR ENERJİ VE TÜRKİYE

Türkiye, jeopolitik konum olarak fosil yakıt kaynaklarının üretim yapıldığı ülkelere komşu olsa da fosil yakıt kaynaklarına sahip değildir. Enerji ihtiyacını ithalat yoluyla sağlamakta ve ekonomik ve politik değişimlerden etkilenmektedir. Ancak Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir konumdadır.

Şekil 5: Türkiye Yenilenebilir Enerji Üretimi

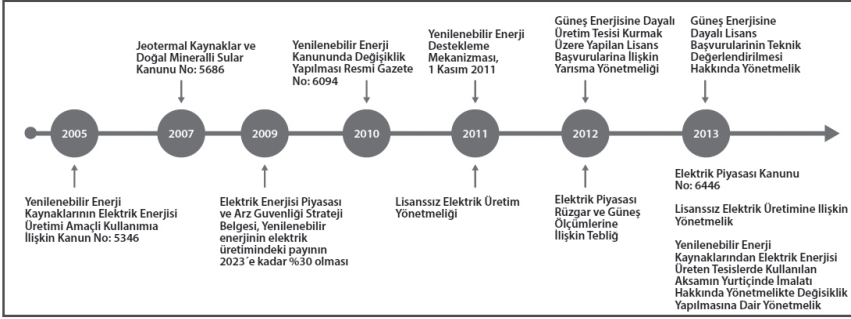

Kaynak: Türkiye Ulusal Yenilenebilir Eylem Planı, 2014:9.

Şekil 5'te Türkiye de yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen enerji miktarı kaynak dağılımına göre gösterilmiştir. Şekil 5'ten anlaşıldığı gibi Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları bakımından çeşitliliğe sahiptir. Bu kaynakların üretimde daha etkin ve verimli kullanılması büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'nin yenilenebilir enerji konusundaki düzenleme ve politikaları incelendiğinde tarihsel olarak yakın bir süreçten bahsedilebilir. Bu yenilenebilir enerji kaynaklarının öneminin geç fark edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Şekil 4:Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Düzenlemelerinin ve Politikalarının Gelişimi

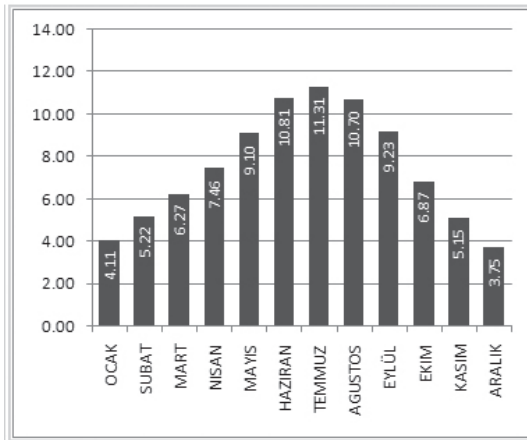
Kaynak: Türkiye Ulusal Yenilenebilir Eylem Planı, 2014:11.

A. Güneş Enerjisi

Yenilenebilir enerji kaynaklarının başında bolluğu ve ucuzluğuyla güneş enerjisi gelmektedir. Coğrafi konum açısından Türkiye “güneş kuşağı” içerisinde yer almaktadır (Atılğan, 2000:36). Devlet Meteoroloji İşleri (DMİ) Genel Müdürlüğü’nce 1966-1982 yıllarını kapsayan dönemde gerçekleştirilen güneşlenme süresi ve ısınım şiddeti ölçümleri neticesinde Türkiye’nin yıllık ortalama güneş ışınımı 3,6 kWh/m².gün ve güneşlenme süresi 2640 saat olduğu belirlenmiştir(YEGM).

Şekil 3’te görüldüğü Türkiye’nin aylık güneşlenme süresi özellikle yaz aylarında oldukça fazladır.

Şekil 5:Türkiye’nin Aylık Güneşlenme Süreleri(saat)

Kaynak: YEGM.

Tablo 4: Türkiye'nin Yıllık Toplam Güneş Enerjisi Potansiyelinin Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	Toplam Güneş Enerjisi (KWh/ m2yıl)	Güneşlenme Süresi
Güneydoğu Anadolu	1460	2993
Akdeniz	1390	2956
Doğu Anadolu	1365	2664
İç Anadolu	1314	2628
Ege	1304	2738
Marmara	1168	2409
Karadeniz	1120	1971

Kaynak: YEGM.

Türkiye'nin yıllık toplam güneş enerjisi potansiyelinin bölgelere göre dağılımını gösteren Tablo 4 incelendiğinde güneş enerjisi potansiyelinin en yüksek olduğu bölge Güneydoğu Anadolu Bölgesi, en düşük olduğu bölge ise Karadeniz Bölgesidir. Bölgeler arasında genel bir karşılaştırılma yapıldığında güneş enerjisi ve güneşlenme süresi değerleri birbirine çok fazla uzak değildir. Bu açıdan Türkiye güneş enerjisi yoğun bir ülkedir.

Türkiye'de güneş enerjisi yaygın olarak su ısıtma sistemlerinde kullanılmaktadır. Sıcak su elde edilmesinde kullanılan bu sistemler yoğunlukla Akdeniz ve Ege bölgelerinde bulunmaktadır.

B. Rüzgâr Enerjisi

Türkiye'nin önemli yenilenebilir enerji kaynaklarından bir diğeri rüzgâr enerjisidir. Türkiye coğrafi konumu nedeniyle soğuk ve sıcak hava kütlelerinin karşılaştığı bir alandadır. Avrupa'da rüzgâr enerjisi bakımından en zengin ülkelerden biri Türkiye'dir.

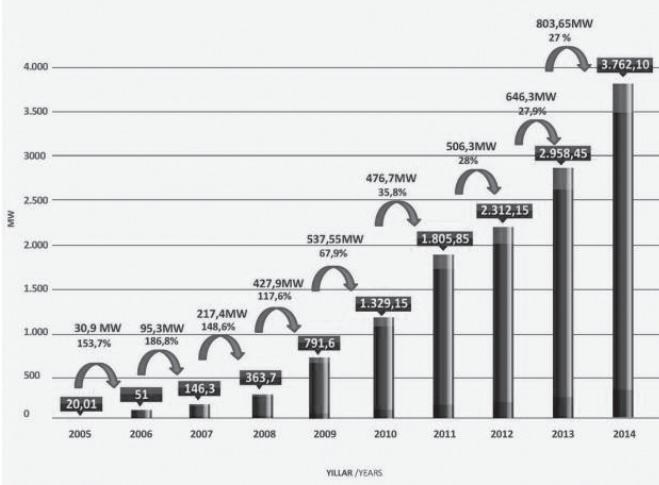
Tablo 5: Türkiye'nin Bölgelere Göre Ortalama Rüzgâr Gücü Yoğunluğu

Bölge Adı	Ortalama Rüzgâr Gücü Yoğunluğu (W/M ²)
Akdeniz Bölgesi	21,36
İç Anadolu Bölgesi	20,14
Ege Bölgesi	23,47
Karadeniz Bölgesi	21,31
Doğu Anadolu Bölgesi	13,19
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	29,33
Marmara Bölgesi	51,91

Kaynak: Nezihe Akgün, "Yenilenebilir Enerji, Rüzgâr Enerjisi", Dört Mevsim Meteoroloji Bülteni, www.meteor.gov.tr,s.38.

Tablo 6’da görüldüğü gibi ortalama rüzgâr gücü yoğunluğunda ilk sırada Marmara Bölgesi gelmektedir. Ortalama rüzgâr gücü yoğunluğu bakımından en düşük yoğunluğa sahip bölge Doğu Anadolu Bölgesidir.

Şekil 6: Türkiye’de Rüzgâr Enerjisinden Elektrik Üretimi (MW/Yıl)

Kaynak: Türkiye Rüzgâr Enerjisi İstatistik Raporu Ocak 2015, s.5.

1998 yılında başlanan rüzgâr enerjisinden elektrik üretimi 2007 yılında hız kazanarak her yıl artan oranda devam etmektedir. Ocak 2015 itibariyle lisanslı 143 adet Rüzgâr enerji santralinin toplam güç kapasitesi 4.720,5 MW’ır.

C. Jeotermal Enerji

Türkiye’nin bol miktarda sahip olduğu bir diğer yenilenebilir enerji kaynağı jeotermal enerjidir. Türkiye’nin jeotermal enerji potansiyeli 31.500 MW’ır. Türkiye dünyada jeotermal enerji kapasitesinde 14.sırada, enerjinin doğrudan (elektrik dışı) kullanımında ise beşinci sırada yer almaktadır. Türkiye’nin jeotermal enerji potansiyelinin 1.500 MW’lık bölümü elektrik enerjisi üretimine uygun olduğu değerlendirilmektedir. 2013 yılı sonu itibari ile jeotermal enerji ile elektrik üretim kapasitesi 310 MW, elektrik üretimi ise 1.364 GWh’ır. Türkiye de jeotermal alanları Ege Bölgesi’nde yoğunluktadır. Bu bölgede özellikle kaplıca turizminde ve ısınmada jeotermal enerjiden faydalanılmaktadır.

D. Biyokütle Enerjisi

Türkiye’nin yüksek potansiyele sahip olduğu bir diğer yenilenebilir enerji kaynağı biyokütle enerjisidir. OECD tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye de tarım atıkları, orman sanayi atıkları ve hayvan atıklarının toplamı 12,8 milyon ton petrole eşdeğer olduğu, Türkiye’nin enerji kullanımının %40’ını karşılayacak kapasitede olduğu görülmüştür (Ataman, 2007:240). İthal yakıtlara bağımlılığı fazla olan Türkiye’nin bu bağımlılığından kurtulma-

sında biyokütle enerjisi çok önemli bir konumdadır.

E. Hidrojen Enerjisi

Türkiye'nin temiz ve alternatif enerji olarak kullanabileceği yenilenebilir enerji kaynaklarından biri de hidrojen enerjisidir. Hidrojen elde edilmesi için Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanması mümkündür. Rüzgâr, güneş, jeotermal ve su gibi enerji kaynakları kullanılarak hidrojen üretimi yapılabilir.

Türkiye hidrojen üretimi konusunda çok önemli avantajlara sahiptir. Bunlardan ilki yukarıda bahsettiğimiz coğrafi konuyla sahip olduğu kaynaklarla hidrojen üretimi yapabilmektedir. İkinci avantajı ise hidrojenin depolanmasında kullanılan bor elementinin dünya toplam rezervinin %72,2'si Türkiye'dedir. Türkiye'nin diğer bir avantajı Karadeniz'in tabanında kimyasal biçimde depolanmış hidrojen bulunmasıdır(Uğurlu,2006:176).

F. Hidroelektrik Enerjisi

Türkiye'nin coğrafi konumu ve yükselteli yapısıyla öne çıktı bir diğer yenilenebilir enerji kaynağı hidroelektrik enerjisidir. Türkiye su gücü bakımından dünyada önemli bir konumdadır. Türkiye'de su kaynaklarının enerji üretimi açısından debisi 186 km³ düzeyindedir. Türkiye'nin teorik hidroelektrik enerji potansiyeli 433 milyar kWh, teknik yönden değerlendirilebilir potansiyeli 216 milyar kWh ekonomik hidroelektrik potansiyeli ise 140 milyar kWh'dir. Türkiye dünyadaki teorik hidroelektrik potansiyelinin %1'ine, ekonomik potansiyeli ise Avrupa ekonomik potansiyelinin %16'sına sahiptir(EİE,2015). 31 Ağustos 2012 tarihi itibarı ile Türkiye toplam elektrik kurulu gücü 55.380 MW'a ulaşmıştır. Bu toplam içinde, termik yakıtlı santrallerin payı % 63 (34.656 MW) ve yenilenebilir yakıtlı santrallerin payı % 37 (20.724 MW) dir.

4. SONUÇ

Küresel iklim değişikliğinin oluşmasında sera gazı etkisi nedeniyle fosil yakıtların kullanımını etkilidir. Ülkeler için vazgeçilmez olan enerji ihtiyacının karşılanmasında alternatif kaynaklara yönelim önem arz etmekle birlikte alternatif kaynak içinde de yerel ve temiz enerji kaynakları olan yenilenebilir enerji ön plana çıkmaktadır.

Günümüzde yaşanan ekonomik ve siyasal sorunların etki alanlarının başında enerji gelmektedir. Enerji canlılar ve ülkeler için temel konuların başında gelmektedir. Enerjinin temiz, güvenli ve sürekli kaynaklardan sağlanması üretim süreçleri ve gelecek açısından büyük önem taşımaktadır.

Küresel iklim değişikliğine karşı en temel mücadele yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişin sağlanmasıdır. Türkiye yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin olmasının yanı sıra ekonomik ve politik strateji unsuru olarak yenilenebilir enerjiye geçişi hızlandırma yönünde çalışmalar yapmalıdır. Yenilenebilir enerjiye geçişin sağlanmasıyla Türkiye kro-

nikleşen cari açık sorununu çözmeye ve uluslararası arenada daha etkin söz sahibi olmada büyük avantaj kazanacaktır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, N. (2013) “Yenilenebilir Enerji, Rüzgâr Enerjisi”, Dört Mevsim Meteoroloji Bülteni, www.meteor.gov.tr (Erişim Tarihi:20.03.2013)
- ATAMAN ,A. R. (2007), “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynakları”, , Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- BP, Statistical Review, Renewable Section, 2014<http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>
- CEMRE. (2006), “Değişen İklim”, REC Türkiye İklim Değişikliği Bülteni, Yıl:1, Sayı:1, Ekim-Aralık.
- ÖZTÜRK, K. (2002), “Küresel İklim Değişikliği ve Türkiye’ye Olası Etkileri”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. 22(1),47-65.
- Uğurlu, Ö. (2006), “Türkiye’de Çevresel Güvelik Bağlamında Sürdürülebilir Enerji Politikaları”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- UNFCCC. (2004), İklim Özen Göstermek: İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü İçin Kılavuz, Türkçe basım Çevre ve Orman Bakanlığı ile UNDP ortak projesi eşgüdümünde UNFCCC Sekreteryasından sağlanan teknik destekle gerçekleştirilmiştir, Ağustos,s. 2.
- REN 21 (2015). “Renewables 2014 Global Status Report”, http://www.ren21.net/Portals/0/documents/Resources/GSR/2014/GSR2014_full%20report_low%20res.pdf, 14.04.2015.
- <http://www.yegm.gov.tr> (Erişim Tarihi: 25.03.2015)
- <http://www.eie.gov.tr> (Erişim Tarihi:25.03.2015)
- Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı,(2014), http://www.eie.gov.tr/duyurular_haberler/document/Turkiye_Ulusal_Yenilenebilir_Enerji_Eylem_Planı.PDF.
- Türkiye Rüzgâr Enerjisi İstatistik Raporu. (Ocak 2015), <http://www.tureb.com.tr/tr/duyurular/420-turkiye-ruzgar-enerjisi-istatistik-raporu-ocak-2015>(Erişim Tarihi:19.02.2015).
- TÜSİAD, http://www.tusiad.org.tr/_rsc/shared/file/Dusuk-Karbon-EkonomisineGecis.pdf(Erişim Tarihi:20.03.2015)
- YAMANOGLU, G. Ç. (2006), Türkiye’de Küresel Isınmaya Yol Açan Sera Gazı Emisyonlarındaki Artış ile Mücadelede İktisadi Araçların Rolü, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

TÜRKİYE’NİN KALKINMA SÜRECİNDE BEŞERİ SERMAYENİN ETKİNLİĞİ

Kübra YÜKSEL¹

Özet: İkinci Dünya savaşının ardından hızlı bir ivme geçiren sanayileşme ile birlikte oluşan ülkelerarası gelişmişlik farklarının giderek daha da artması sonucu kalkınma kavramı literatürde daha da önem kazanmaya başlamıştır. Küreselleşme ile az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kalkınma problemlerini kendi bağlamlarında yaşamaktadır ve bu problemleri aşmak için çaba sarf etmektedirler. Günümüzde kalkınma kavramının eksenini gelişmelere göre değiştirmektedir. Artık ne pahasına olursa olsun türünden bir ‘vahşi kalkınmadan’, vurgu ‘sürdürülebilir kalkınmaya’ kaymaktadır. Bu bağlamda klasik kalkınma girdilerinde odak noktası olan; azalan verimler yasasından tabii emek, sermaye ve topraktan, artan verimler yasasına tabii olan beşeri sermayeye kaymaktadır. Gelişmiş ülke tanımı ilk olarak, fiziki ve finansal sermaye diğerlerine göre görece daha fazla sahip olan ülke anlamında iken daha sonrasında bazı ülkelerin fiziki ve finansal sermayeye sahip oldukları halde gelişmiş ülke düzeyinde olmaması araştırmacılar arasında merak uyandırmış ve bu merak araştırmacıları farklı sermaye arayışlarına yöneltmiştir. Bu arayışlar sonucunda araştırmacıların dikkatini çeken şey beşeri sermaye olmuştur. Burada kalkınma sürecinde en etkili sermaye beşeri sermaye demek yanlış olacaktır. Çünkü kalkınma bir ülkenin toptan bir şekilde sıçramaya geçmesidir. Yani her sermaye türü diğerinin bir şekilde tamamlayıcısı niteliğinde olması gerekmektedir ki böylelikle ülke tam anlamıyla kalkınmış ülke konumuna gelebilsin. Beşeri sermaye bir ülkenin sahip olacağı en önemli sermaye kaynaklarından biri demek daha doğru olacaktır. Çünkü beşeri sermayenin özü insandır ve nitelikli insan gücüdür. İnsana yapılacak olan yatırımlar yani eğitim, sağlık gibi hizmetler ile nitelikli insan gücü sağlanmış olacaktır. Nitelikli bireylerin yetiştirilmesi sahip oldukları bilgi, beceri, tecrübe ve yeteneklerini üretim süreçlerine yansıtma üretilen kalitenin artmasını sağlayacak ve böylelikle ülkenin kalkınması da sağlanmış olacaktır. Beşeri sermaye odaklı kalkınma bize tedarici bir tekamülden ziyade, buluşlar, yenilikler ve verimlilik patlaması sayesinde sıçramalar şeklinde hamleler yapma şansı vermektedir. Şartların yerine getirilmesi durumunda buna bağlı olarak arkadan gelen ülkelerin önden gidenleri yakalaması ya da onlara yakınsaması da böylece daha bir mümkün olacaktır. 1990’ları büyük oranda kaybeden, 2001 kriz sonrasında ise nispi bir hamle yaparak ‘üst orta gelirli ülkeler grubuna’ giren Türkiye’nin bu bağlamda dünya sistem içinde yeniden yer almasının gereği vardır. Zira küresel kriz sonrasında taşlar yerinden oynamış ve dünya ülkeleri krize etken tepkiler vererek yola devam edebilmek üzere konvansiyonel paradigmanın dışına çıkıp, yeni bakış açıları geliştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte kuşkusuz ana eksen olarak beşeri sermaye donanımını en üst düzeye çıkartmayı ve etkin model eşliğinde azami derecede istifade etmeyi gerekli kılmaktadır. Dünya rekabet endekine bakıldığında Türkiye’nin yumuşak karnı olarak da beşeri sermaye ve bunun en etkin kullanılması gereken yer olarak da emek piyasaları gösterilmektedir. Bildiride beşeri sermaye ve kalkınma arasındaki bağ incelenecek olup, bu bağ Türkiye bağlamında nitelendirilecektir. Bu nitelendirme sonrasında ise genel bir değerlendirme ve öneri kısmına yer verilecektir. Bildiride kullanılan araştırma yöntemi ise literatür tarama olacaktır.

Anahtar sözcükler: Kalkınma, Gelişmekte Olan Ülkeler, Beşeri Sermaye, Türkiye

¹ Akd. Uzm., e-posta: kubrayuksel@outlook.com

ACTIVITIES IN THE PROCESS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT OF TURKEY

Abstract: Second World of rapid acceleration created with disparities between countries undergoing industrialization after the war became more and more a result of increased development concept has gained more importance in the literature. Development problems of least developed and developing countries are living in their own context with globalization and are making efforts to overcome these problems. Today axis varies according to the development of the concept of development. Now, no matter what type of a 'the wild development', emphasizing 'sustainable development' is shifting. In this context, the focus is on classic development inputs; subject to the law of diminishing returns on labor, capital and soil, increasing yields is shifting in human capital which is subject to the law.

Developed countries definition for the first time, the physical and the lack of financial capital than others relatively more with countries afterwards, while in terms of some countries of the developed country level, although they have the physical and financial capital have curiosity, researchers and the curious researchers have led to different capital quest. This search result has been what attracted the attention of researchers in human capital. The most effective means of human capital in the development process where the capital would be wrong. Because development is take a leap in the way of overall country. That must be a way to complement each other in the nature of capital types so that countries can come to the position fully developed country. Human capital is one of the most important sources of capital would have to say that a country will be more accurate. Because human capital is the essence of the human and qualified manpower. Investments will be made to the Human namely education, health care will be provided with services such as skilled manpower. Knowledge that they have the training of qualified individuals, skills, reflect on the experience and capabilities of the production process that will allow it to increase production quality and will be provided so that the development of the country. Human capital development oriented rather than a gradual evolution for us, inventions, innovations and gives the chance to bounce thanks to the efficiency of the moves in the form of explosion. Instead of bringing the case of the front runners in terms of the capture of the country from behind accordingly or a possible convergence of them also it will be more so.

Who lost in 1990 largely through a relative move in the post-2001 crisis 'upper middle income group of countries' need of re-entering Turkey has to take place in this context in the world system. Because dislodged stones after the global crisis and come out of the conventional paradigm for world countries to continue giving way crisis response factors have begun to develop new perspectives. In this process of removing the highest level of human capital endowments are undoubtedly the main axis with the maximum degree of effective models and makes it necessary to benefit. When looking at the world competition as that of Turkey's soft belly and human capital in the labor market as the most effective places to use it are shown.

Papers are to be examined in the link between human capital and development, this link will be considered in the context of Turkey. This will take place after the qualification part of the overall assessment and recommendations. The research method used in this paper will be the literature.

Keywords: Development, Developing countries, Human Capital, Turkey

1. GİRİŞ

A. Kavramsal Açıdan Kalkınma ve Beşeri Sermaye

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelişme farkı giderek açılmaktadır. Kalkınma sorunu genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunu olarak ifade edilse de bu sorun sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin değil gelişmekte olan ülkelere de sorunudur. Çünkü asıl önemli olan kalkınmanın sağlanmasıdır. Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. Kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanmasında öne çıkan unsur beşeri sermayedir.

I. Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramsal olarak reel gelirdeki artışın yanı sıra toplumun sağlık, kültür ve kaliteli yaşam unsurlarının birlikte sağlanması olarak ifade edilebilir. Kalkınmanın temel belirleyicileri şu şekilde sıralanabilir (Berber, 2004:7):

- 1) Kalkınma, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin GSMH içerisindeki nispi paylarındaki değişim olarak da tanımlanmaktadır. Azgelişmişliğin temel göstergelerinden biri tarım sektörünün GSMH içindeki payının fazla olmasıdır. Gelişme seviyesi yükseldikçe sanayi ve hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı artarken tarım sektörünün payı azalmaktadır. Gelişme aşamasında sanayi sektörünün ağırlığı artarken kalkınma sürecinin son aşamalarında hizmetler sektörü artan sektördür.
- 2) Kalkınma sürecinin diğer belirleyicilerinden biri, sanayi sektörünün kendi içerisinde yatırım mallarının ağırlık kazanmasıdır.
- 3) Kalkınma dış ticaretteki göstergesi tarımsal mal ihracından sanayi malları ihracatına geçilmesidir.
- 4) Toplumsal kalkınmanın başlıca unsurları da şu şekilde sıralanabilir: Kişi başına enerji tüketim, kişi başına yüksek kalori tüketimi, kentleşme oranı, okur-yazarlık düzeyi, ortalama hayat seviyesi, araştırma-geliştirme harcamaları, bebek ölüm oranı, kişi başına doktor sayısı vb.

II. Beşeri Sermaye Kavramı

İlk olarak kalkınma kavramının temel unsuru sanayileşme ve teknolojik gelişmenin sağlanması olarak görülse de gelen aşama da kalkınmanın temel unsurunun beşeri sermaye olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü tüm gelişmelerin temelini insan gelişimi yatmaktadır. Kavramsal olarak beşeri sermaye, üretime katılan bireyin sahip olduğu ve genel olarak insanın niteliğini vurgulayan bilgi, deneyim, beceri ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır (Karagül, 2003, 8). Ekonomik kalkınma ve işbirliği örgütü (OECD) ise beşeri sermayeyi, kişisel ve sosyal gelişimi sağlayan ve iktisadi refahın artırılmasını kolaylaştıran bilgi ve hürer gibi insan gücü tarafından sahip olunan yetenekler şeklinde tanımlamaktadır

(OECD,2001,18).

Beşeri sermayenin özelliklerini Schultz şu şekilde ifade etmiştir (Schultz, 1968:18):

1. Beşeri sermaye insanlara yatırımdır.
2. Beşeri sermaye kişinin kendisinden ayrılamaz.
3. Beşeri sermaye doğuştan gelen ya da sonradan kazanılan yeteneklerin toplamıdır.
4. Beşeri sermaye görülemez; ancak etkileri gözlemlenebilir.

Beşeri sermayeye sahip olmak kadar beşeri sermayenin etkin kullanılması da önemlidir. Etkin bir beşeri sermaye kullanımını belirleyen unsurları genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Karagül, 2003:84-88):

- 1) Fiziki sermaye ve beşeri sermaye arasındaki optimal dengenin kurulması gerekmektedir.
- 2) Beşeri sermayeye hak ettiği ücretin verilmesi ve “beyin göçü” olarak ifade edilen işgücüne sahip çıkılmasıdır.
- 3) Beşeri sermayenin iş konusunda motive edilmesi ve uygun çalışma ortamının sağlanması gerekmektedir.
- 4) Yolsuzlukların engellenmesi ve bunun için gerekli tedbirlerin alınması ve toplumsal faydanın gözetilmesi gerekmektedir.

Soyut bir kavram olan beşeri sermayenin ölçülmesinde maliyete, gelire ve eğitime dayalı başlıca üç farklı teknik yaklaşım ve endeks yaklaşımı bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE’DE BEŞERİ SERMAYE

Çalışmada Türkiye’de beşeri sermayenin rolü Birleşmiş Milletler tarafından 24 Temmuz 2014 tarihinde açıklanan İnsani Gelişime Raporu 2014 verileri üzerinden değerlendirilecektir.

İnsani gelişme raporu 2014 verilerine Türkiye 2011 yılında yükseldiği 69. sırayı 2013 yılında da korumuştur.

	Doğumda Ortalama Yaşam Beklentisi	Öğrenim Görme Süresi Beklentisi	Ortalama Öğrenim Görme Süresi	Kişi Başına Düşen GSMG (2005 SGP\$)	İGE Değeri
1980	58,7	7,5	2,9	8.656	0,496
1985	61,7	8,3	4,0	9.266	0,542
1990	64,3	8,9	4,5	10.546	0,576
1995	67,0	9,6	4,8	11.372	0,604
2000	70,0	11,1	5,5	12.890	0,653
2005	72,5	11,9	6,0	15.060	0,687
2010	74,3	13,9	7,2	16.587	0,738
2011	74,6	14,4	7,4	17.814	0,752
2012	74,9	14,4	7,6	18.011	0,756
2013	75,3	14,4	7,6	18.391	0,759

Kaynak: İnsani Gelişme Raporu, 2014.

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde doğumda yaşam beklentisi verilerinin artış göstermesi sağlık alanındaki gelişmelerin göstergesi olarak kabul edilebilir. Öğrenim görme süresi ise beşeri sermayenin sahip olması gereken eğitimin sağlanması için yapılan çalışmalarının göstergesidir. Ancak eğitimde süreden daha çok kaliteli ve etkin bir eğitimin sağlanması gerekliliği unutulmamalıdır.

Türkiye'nin eğitim politikaları incelendiğinde 1960 döneminde teknik eğitime önem verilirken 1990lı yıllarda İngilizceye eğitime ve yüksek eğitime önem verilmiştir. Eğitim süresi bakımından sekiz yıllık ve on iki yıllık kesintisiz eğitim politikaları uygulanarak eğitimin sürekliliği sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de okur yazarlık oranı yetişkinlerde %94.1 genç yaş grubunda ise %98.7'dir.

Türkiye'nin sağlık alanındaki gelişmeler doğumda yaşam beklentisi ve yaşam süresindeki artış olarak görülmektedir. Sağlık alanındaki toplum sağlığı merkezlerinin kurulması tıp fakültesi sayısı artırılarak sağlık personeli ihtiyacı giderilmeye çalışılmaktadır. Gayri safi milli hasıla içindeki sağlık harcamaları payı yıllar itibarıyla artarak ülkenin jeopolitik konumu ve koşulları dikkate alınarak sağlık hizmetlerinin hızlı ve çabuk ulaştırılması amacıyla ambulans helikopter ve kar ambulansı gibi hizmetlerle sağlık hizmetleri gelişme göstermektedir.

Türkiye'nin kalkınma sürecinde beşeri sermayenin rolünün anlaşılması için 1960'larda başlanan planlı kalkınma dönemi ile hazırlanmaya başlanan ve uygulamaya konulan önemli strateji belgelerini oluşturan kalkınma planlarının incelenmesi önem arz etmektedir. 1963-1967 dönemini kapsayan Birinci Beş yıllık kalkınma planı beşeri sermaye bakışıyla incelendiğinde araştırmaya verilen önem dikkat çekmektedir. Planda genel olarak Türkiye'nin durumu ortaya konularak beş yıllık hedefler belirlenmiştir. Sağlık ve eğitim harcamaları ve yatırımlarının nüfus orantılı gerçekleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir (DPT, 1963: 57). Beşeri sermaye yatırımı olarak personel yetiştirilmesi için yurtdışına araştırmacı, öğrenci gönderilmesi ve ülke içerisinde araştırma için uygun ortamın oluşturulması hedeflenmektedir (DPT, 1963:467).

1968-1972 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "ekonomik gelişmede insan unsuru" şeklinde başlık açılması beşeri sermayeye döneminin yöneticileri tarafından önem verildiğinin göstergesidir. Bu ana başlık altında istihdam, çalışma sorunları, insan gücü, eğitim, hizmet içi eğitim, kültür faaliyetleri, spor, bilim- araştırma ve milletlerarası teknik ve bilimsel dayanışmaya dikkat çekilmiştir. İnsan gücüne gerekli eğitimin verilmesi ve yetişmiş insan gücünün yetiştiği alanda kullanılmasına önem verilmesi planlanmıştır (DPT,1967:145).

1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda insan gücü ve eğitim başlığı açılarak istenilen seviyenin ve kalitenin yakalanamadığı eğitime önemin daha fazla ağırlık kazandığı görülmektedir. İnsan gücünün yurtiçindeki dengesiz dağılımına dikkat çekilmekte ve beyin göçüne karşı tedbirlerin alınması gerekliliği ortaya konmaktadır (DPT, 1972:81).

1979-1983 dönemini kapsayan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda toplumsal hedefler ve gelişmeler başlığı altında insan gücü değerlendirilmiştir. İnsan gücüne yönelik çalışmaların nitelik ve nicelik olarak uzun dönemli sağlanması, eğitim ve sağlık alanındaki

eksik insan gücünün yetiştirilmesi ve okulların tam kapasite kullanılması hedeflenmiştir (DPT, 1979:252).

1985-1989 dönemini kapsayan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda insan gücü başlığı altında hedef ve politikalar belirlenmiştir. İnsan gücü gereksiniminin makro modele göre belirlenme çalışmaları yapılmış ve nitelikli insan gücüne vurgu yapılmıştır (DPT, 1984:135). 1990-1994 dönemini kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda insan gücü sosyal ekonomi başlığı altında ele alınmıştır. Ekonomik ve sosyal gelişmenin ancak insan gücünün yetiştirilmesiyle elde edileceği vurgulanarak, yüksek öğretime önem verilmesi gerekliliği belirtilmiş ve hedefler belirlenmiştir (DPT, 1989: 298).

1996-2000 dönemini kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise beşeri sermaye temel yapısal değişim projeleri bölümünde insan kaynaklarının geliştirilmesi başlığı altında yer almıştır. Planda genç nüfusa vurgu yapılarak insana yapılacak yatırımın hızlı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme ve sosyal gelişmenin anahtarı olduğu belirtilmiştir (DPT, 1995: 22). Bu ifadedeki istikrar vurgusu sürdürülebilirliği ifade etmektedir.

2001-2005 dönemini kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda insan kaynaklarının gelişimi sosyal ve ekonomik hedefler içerisinde yer almıştır. Küreselleşme ve hızla gelişen teknolojiye vurgu yapılarak nitelikli insan gücünün önemine değinilmiştir (DPT, 2000: 73).kalkınma

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda nitelikli insan gücüne vurgu yapılmıştır (DPT, 2006:45). Özellikle Ar-Ge ve teknoloji alanından gelişmelerin takip edilmesi amacıyla insan gücü yetiştirilmesi önem arz etmektedir.

2014-2018 dönemini kapsayan Onuncu Kalkınma Planı'nda beşeri sermaye nitelikli insan, güçlü toplum başlığı altında değerlendirilmektedir. Panda kalkınma amacı vurgulanarak güçlü toplum yapısı için nitelikli insan gücünün önemine değinilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013:29).

3. SONUÇ

İktisadi kalkınmanın temel unsurlarından beşeri sermaye büyük önem taşımaktadır. İnsanın ayrılmaz özelliklerinin toplamı olan beşeri sermaye kalkınmanın sağlanması ve en önemlisi sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır.

Türkiye'nin beşeri sermaye düzeyinin yükseltilmesi kalkınmanın sağlanmasında önemlidir. Eğitim ve sağlık hizmetleri kaliteli sağlanması ülkede huzur ve refahın sağlanmasında etkilidir.

Beşeri sermaye tüm ülkeler için büyük önem taşımakta ve kalkınmanın sağlanması için temel unsurdur. Ülkeler beşeri sermayenin geliştirilmesi için gerekli ortamı ve imkânları sağlayarak kalkınma süreçlerini hızlandırarak sürdürülebilirliğini sağlayabilirler.

Türkiye beşeri sermaye stoğu bakımından zengin konumdadır. Türkiye'nin genç nüfusu uygun teşvik ve politikalarla geliştirilmeli ve beyin göçüne karşı önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- BERBER, Metin, (2007), “Beşeri Sermaye ve Büyüme Arasındaki İlişki”, Erişim: <http://metinberber.ktu.edu.tr/linkler/beser13grup.ppt>. Erişim Tarihi: 11.05.2015
- DPT (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1967) İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968 -1972 <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1972) Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1979) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1984) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1995) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (1995) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (2000) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- DPT (2006) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- Kalkınma Bakanlığı (2013) <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 20.03.2015).
- KARAGÜL, Mehmet : “Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeyle İlişkisi ve Etkin Kullanımı”, Akdeniz Đ.Đ.B.F. Dergisi, No. 5, 2003, s. 79-90.
- SCHULTZ, Theodore W.; “Investment in Man: An Economist’s View”, Readings in the Economics of Education, UNESCO, France, 1968
- http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library/human_development/hdr-2014.html

TÜRKİYE İLE AVRUPA BİRLİĞİ ARASINDAKİ EKONOMİK İLİŞKİLER PERSPEKTİFLERİ

Maia MANCHKHASHVILI¹

PERSPECTIVES OF TURKEY-EU ECONOMIC RELATIONS

Abstract: The twenty first century is the century of interdependent and tight economic relations. Economic or banking processes taking place in one corner of the world immediately influence economics of other countries. The processes ongoing on the world stock markets may decide the fate of the financial situation of several countries in a few seconds – it has a devastating impact on the dividends of another country, or the contrary. Today the absolute majority of the developed countries attempt to better understand these irreversible processes and get as much benefit as possible out of the goodness brought by the globalization. In this article we would like to discuss how Turkey’s membership in EU will be beneficial for each of the parties and what financial or economic dividends may this cooperation bring to them.

Keywords: Turkey, European Union, Economic Relations, Foreign Trade, Benefit, Turkish And European Cultures.

¹ PhD student of Political Science of Tbilisi State University of Georgia. E-posta: Maia.manchkhavili@tsu.ge

1. GİRİŞ

Her şeyden önce uluslararası konferanslarda kural olarak İngilizce raporlar yazdığımı söylemek istiyorum. Türkçeyi çok iyi bilmiyorum yanlış yazabilirim ve ondan dolayı özür dilemek isterim. Amabugün biz “Türk dünyası ekonomik forumundayız” ve Türkçe rapor vermekle toplantının sahibi ülkeye, Türkiye Cumhuriyeti’ne saygımı göstermeye çalışıyorum.

Bu konuda çalışırken Türkiye’nin AB’ye katılması hakkında konuşup konuşmamayı çok düşündüm. Başlangıçta yalnız ekonomik ilişkiler ve gerçekler hakkında rapor vermek istedim. Türkiye için AB’ye katılmak Avrupa Birliği için faydalı mı olacak?Ya da başka bir ifadeyle bu katılım Türkiye’ye ne gibi bir fayda sağlayacak? Ama son olaylar AB’nin yakın gelecekte genişlemesürecine girdiğini gösteriyor. Genişleyecek mi Avrupa Birliği?Yada genişlerken Türkiye’yi yeni üyesi olarak kabul edecek mi?

Gürcistan’da “Türkiye ve Avrupa Birliği” hakkında monografi hazırlıyoruz ve bu ilişkiyi her yönüyle göstermeye çalışacağız;bugün ise bu raporunun bir parçasını okuyacağım.

Raporumuzun araştırma kısmı ise; Avrupa tarafından farklı kültürlü Türkiye’nin ekonomik ve demokratik problemleri hakkında konuşulurken doğru kararlar mı veriliyor? Katılıma engel olan şey gerçekten siyasi mi? Büyük bir ekonomik fayda, siyasi sorunlardan daha mı önemli? Sorularına cevap aramaktan oluşacaktır.

Tezimizi araştırma esnasında bu tarz sorular aklımıza geliyor ve bizce Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne katılması her iki taraf için büyük ekonomik faydalar getirecektir. Ama mesele- nin siyasi hale gelmesi ek zorluklar getirdi ve en önemlisi, karşılıklı yarar sağlamak ve bu bağlamda ilişki kurmak fazla çabagerektirecektir.

Ayrıca Türkiye ile Avrupa Birliği’nin ilişkileri AB’nin güvenliği ve enerji güvenliği için daha fazla garantiler getireceğini düşünüyoruz. İnkâr politikası yerine yapıcı işbirliği ve taahhüt her iki taraf için daha yararlı olacaktır. Çünkü bellidir ki, Türkiye ve Avrupa Birliği aralarında birbirlerine ihtiyaçları vardır.

Biz bu konuyu Neo- realizm (yani yeni gerçekçilik) çerçevesinde tartışıyoruz.

Bu teorik çerçeve ise ülkeler arası ilişkileri uluslararası sistemde gösteren ve en geniş şekilde karakterize eden bir konu olduğu için seçildi. Siyasi Neo-realizme göre;uluslararası ilişkileri uluslararası sistemde kendisini “vali” olarak tanımlayan ve aynı zamanda bu sistemi oluşturan birimlerin eylemleri belirliyor, yani bu teoriye göre Türk dış politikasının vektörleri süreçlere bağlıdır. Avrupa Birliği politikası ise dünyanın güncel trendlerinden oluştururdu. Avrupa Birliği’nin kuruluşundan Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar Avrupa ve Amerika için Türkiye’nin değeri farklıydı. O zamanki Türk dış politikası vektörleri Batya dönük- tü. Türkiye Sovyet birliğine karşı mücadelede sıçrama tahtası olarak AB’nin gündeminde farklı bir şekilde yer alıyordu ve ilişkileri de başka bir şekilde geliyordu. Ancak, Avrupa birliğine katılmasındaki engeller Sovyetler birliğinin çöküşünden önce ortaya çıktı. Sovyetler birliğinin çöküşünden sonra ise dünya, tamamen başka bir resim ile karşılaştı. Bu yeni gerçeklik, Türkiye için yeni zorlukları ve sorunları getirdi. Orta Asya ve Kafkasya’da kardeş cumhuriyetler arasındaki ilişkilerin geliştirmesi için ve bu yeni dünyada doğru

rolün üstlenilmesi ve uygun yerin alınabilmesi için fırsatlar ortaya çıktı. AB tarafından ise süreçler başka bir şekilde değerlendirildi ve genişleme politikası da değişti.

Avrupa Birliği tarafından Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki genişleme politikası iki ana nedenle bağlandı. Bizce bunlar nüfusu olan ve sorunlu bölgelerle komşuluktur (Suriye, Irak, İran).

1) Avrupa birliğine girince kurallara göre bakanlar kurulunda eşit oy hakkına sahip olacak. Aynı Almanya'nın olduğu kadar olacak ve karar verme araçları elinde olacak. Bizce Avrupa Birliği buna izin vermez.

2) Her şeyden önce Avrupa Birliği ekonomik birliktir ama kendini savunmak için güvenlik politikasını da geliştirdi. Türkiye Avrupa Birliği'ne girdikten sonra AB, Suriye ve İran'ın komşusu olacak ve bu komşuluk bazı zorlukları getirecek ve harcama büyümesi ortaya çıkacak. Bizce Avrupa bu türlü risklere girmeyecek.

Kültürel kimliğe gelince; bu nedenler Avrupalılar tarafından arasına vurgulanmaktadır ama bence bu Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine karşı bir durum değildir. Çünkü bir taraftan bakacak olursak çeşitlilik ve kültürel kimliğe saygı göstermek altta yatan anlaşmalardır. Diğer taraftan Türkiye'nin kültürel geçmişine bakınca çok ilginç gerçekleri bulacağız. Küçük Asya Yarımadası'nda etnik olan gruplar yüzyıllardır yaşıyorlar. Hatta başlangıç noktasına göre büyük yerleşim tarihini 1453 yılı olarak alacağız, bu süre yaklaşık altı yüzyıl oluyor. O kadar zaman bir etnik kimlik değişiklikler için yeter. Neden değişiklikler diyorum? Bildiğiniz gibi 15. yüzyıla kadar Anadolu yarımadasında zengin Hıristiyan Bizans İmparatorluğu medeniyetinin mirasını Türk aşiretler tahrip etmemişlerdi. Hıristiyan medeniyetinin bu kocaman kazanımlarına hükmedip kendi hizmetine almışlardı. Bu zeki bir karardı. Bu nedenle Hıristiyan medeniyeti Türk halkının geleceğinden çok etkilendi. Bu tahminin varlığı hakkı olduğu taktirde Türkiye'nin Avrupa ailesine üye olması meselesinde farklı şartlar öne çıkmaktadır. Yani belirli tür kültürel ve kimlikli ilişkileri bulması bile mümkün olup Türkiye'nin Avrupa'ya girme arzusunun meşru hakkı ile kültürel temeli vardır. Yani, düşüncemize göre, Türkiye'nin kültürel kimliği onun dış siyaset tercihlerini hiç karşılamaz. Aynı zamanda buraya gelen halkların dininin Sünni İslam olduğunu da öngörmeliyiz. İslam'ın Sünni dalı Şii dalından farklı olarak oldukça müşfik ve müsamahalıdır. Tüm insanıyetin kültürel kazanımlarını paylaşmaya daha açıktır. Bu faktör kendi tarafından Hıristiyan medeniyetinin kazanımlarına hükmedilme işinde büyük bir rol aldı. Dolayısıyla Türkiye'ye gelince kimlik farklılıklarından bahsedilirken karşımıza işte bu meselenin iyi bilinmediği veya onunla yönlendirilmediği çıkar.

Şimdi raporunun en önemli parçası olan, ekonomik faydaları anlatmak istiyorum.

XXI yüzyılda ekonomik bağlantılar yakından ilişkili olarak şekil aldı. Dünyanın bir köşesinde mevcut ekonomik ya da bankacılık süreçleri anındaki diğer ülkelerin ekonomisini etkiliyor. Gelişmiş devletlerin çoğunluğu bu geri dönülmez küreselleşmeden daha fazla fayda bulmaya çalışıyorlar. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri bu süreçlerden geri kalmıyor.

Türkiye bu ilişkilere çok iyi örnektir. Bir taraftan Türkiye güçlü ekonomiye sahip olan Avrupa Birliği adaydır, ikinci taraftan ise son yıllardaki süreçlerden ve soğuk savaştan

sonra, Türkiye sadece Güney Kafkasya, Orta doğu ve Orta Asya bölgelerindeki ülkeler için değil Avrupa için de güçlü ve etkileyici bir oyuncu pozisyonunda oldu. İşte gerçekler...

Avrupa Birliği ekonomilerinin ve Türkiye'nin dış ticaret verilerinin karşılaştırmalı analizi yapıldığında Türk ekonomisinin çok rekabetçi ve büyüyen bir yapıda olduğunu görüyoruz. AB, Türkiye'nin ilk ihracat ve ithalat ortağıdır. Türkiye'ye giren yabancı yatırımın %70'i Avrupa Birliği'nden geliyor. Kendipayına ise Türkiye, Avrupa Birliği'nin ithalatının 7 nci (yedinci) ve ihracatın 5 inci (beşinci) pozisyonunda bulunuyor. Türkiye ve AB'nin arasındaki ticaret cirosu 120 milyondan fazladır.

Türkiye'nin ekonomik büyüme oranı ortalamada istikrarlı % 8,5'tur. Bu tempo devam ederse 2023 yılında Cumhuriyet'in ilanının yüzüncü yıl dönümünde, yüz milyonluktaki Türkiye, dünyanın en iyi on ülkesi arasında yer alacak.

Ayrıca yıllarca süren ekonomik ilişkilerin farklı bir boyutuna dikkatinizi çekmek istiyorum. Biz sadece ekonomik faydadan değil her şeyden önce ekonomik ilişkilerde üst düzey kültürü ve standartların uygulanmasından bahsediyoruz. Türk ekonomisinde Avrupa standartlarının tanıtılması diğer komşu alanlar için de etkili oldu. Standartlar ve her türlü ürün kalitesi arttırıldı. Ticaret ve ekonomik süreçler değişti. Hizmetin kalitesi daha iyi oldu. İş daha açık ve hızlı bir şekilde yapılır hale geldi. Rekabet göstergeleri ortaya çıktı. Tekel kalitesi ise azalmıştı. Tüm bu nedenler Türkiye'de yaşam standartlarını arttırdı ve Türkiye; Orta Asya'daki gelişmekte olan ülkeler için iyi bir model oldu. Bu başarının en önemli şartı, özel Türk gerçekliğinde ve Türkiye için doğan ekonomik modeldedir. Kısaca bu devlet kendi ekonomik yolunu buldu. Böyle bir seçimi sadece gelişmiş ülkeler yapabilir. Türk ekonomisi ve işdünyası üst düzey yolu buldu ve ekonomik zorluklara yanıt vermeye hazır olduğunu gösterdi.

Bu ilişkinin siyasi tarafına gelince Avrupa tarafından Türkiye için yararlı bir karar vereceğini her iki tarafların gereğine rağmen düşünmüyoruz. Gerisini zaman gösterecektir. Siyasal engellere rağmen Avrupa bu iyi fırsatı kaybetmemeli ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi için çabalamalıdır.

Bugün dünyasında ekonomik yada askerianlamda güçlü olmak çok önemlidir ama karar veren durumda değildir. Bu nedenle karşılıklı ekonomik ve ticari yada çok önemli güvenlik sorunlarıyla ilgili ilişkilerin bozulmaması gerekir. Ayrıca Orta Asya'dan gelen doğal kaynaklar Türkiye'den geçiyor ve bu nedenle Türkiye Avrupa için çok değerli stratejik ortaktır. Avrupa Birliği tarafında gerçekleşen siyasi alanda Türkiye gibi güçlü ekonomiye sahip olan devletler ele alınırken daha dikkatli olunmalıdır.

Biraz önce dediğim gibi AB'nin üyeliği çok önemlidir ama bu durumun uzun bir zaman sürmesi halinde, bu Türkiye'nin dış politikası için başarısızlık sayılmamalıdır. AB üyesi olup olmamasının dışında Avrupa Birliği'nin Türkiye'ye ihtiyacı vardır.

Sonunda ülkemin temsilcisi olarak bir şey daha söylemek istiyorum. Türkiye'nin AB'ye üyeliği Gürcistan için de çok önemli ve pozitif bir haber olacaktır. Biz NATO'dan sonra AB'nin komşuları olacağız. Türkiye'nin AB'ye üyeliği Gürcistan'ın dış politikasında büyük rol oynayacak ve bellidir ki bugünkü Avrupa'ya giden yolumuz kesilecektir.

KAYNAKLAR VE İNTERNET KAYNAKLARI:

- [Http://Www.Ekonomi.Gov.Tr/Portal/Faces/Home/Disiliskiler/Ab/Turkiye-Ab-Ortaklik](http://Www.Ekonomi.Gov.Tr/Portal/Faces/Home/Disiliskiler/Ab/Turkiye-Ab-Ortaklik)
[Http://Www.Spiegel.De/International/Europe/Turkish-Prime-Minister-Erdogan-Sets-Deadline-For-Eu-Admission-A-864579.Html](http://Www.Spiegel.De/International/Europe/Turkish-Prime-Minister-Erdogan-Sets-Deadline-For-Eu-Admission-A-864579.Html) Spiegel Online International, Erdogan Visit To Berlin Betrays Tensions
[Http://Ec.Europa.Eu/Enlargement/Candidate-Countries/Turkey/Eu_Turkey_Relations_En.Htm](http://Ec.Europa.Eu/Enlargement/Candidate-Countries/Turkey/Eu_Turkey_Relations_En.Htm) - [Http://Www.Bbc.Co.Uk/News/World-Europe-18108049](http://Www.Bbc.Co.Uk/News/World-Europe-18108049) Jonathan Head, Analysis: Turkey's Long Wait To Join EU Club, - Turkey And The European Union, European Union Center At The University Of Illinois, 2007, □□.,23-26.
-[Https://Www.Cia.Gov/Library/Publications/The-World-Factbook/Geos/Tu.Html](https://Www.Cia.Gov/Library/Publications/The-World-Factbook/Geos/Tu.Html) - [Http://Www.Euractiv.Com/Global-Europe/Turkey-Europes-Evolving-Relation-Analysis-514088](http://Www.Euractiv.Com/Global-Europe/Turkey-Europes-Evolving-Relation-Analysis-514088) Turkey's Evolving Relationship With Europe, - DG Trade Statistics, TURKEY - EU BILATERAL TRADE AND TRADE WITH THE WORLD, 2012, . 2, 1.
- Economic Overview Of Turkey, Dr Boby Nathanson Gilad Brand, Israeli European Policy Network, April 2011.

EKONOMİ’NİN PETROLDEN BAĞIMLILIĞI VE OLUŞTURDUĞU SORUNLAR

İbrahim S. MEMMEDOV¹

Özet: SSCB-in dağılmasının ardından Azerbaycan 1918-1920-ci yıllardaki 23 aylık bağımsızlığına yeniden 1991 yılında kavuştu. Yeniden bağımsızlık döneminin ilk 5 yılı boyunca piyasa ekonomisi koşullarına geçişin sancılarını yaşamıştır. 1994 ve sonrasında büyük petrol anlaşmalarının yapılmasından sonra ekonomik kriz atlattırılmıştır. 2005 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki yükselmeye birlikte, reel gayri-safi yurt içi hasıla önemli ölçüde artarken; üretim, istihdam ve dış ticaret açısından petrol sektörüne bağımlı bir yapı ortaya çıkmıştır. Azerbaycan ekonomisinin petrole bağımlılığının azaltılması hem kısa vadeli, hem de uzun vadeli iktisat politikası çözümlerinin üretilmesi açısından kritik bir durumdur.

Bu makalede, Azerbaycan ekonomisinde “Hollanda Hastalığı”nın olması, reform çabalarında yetersizlik, ekonominin petrolden bağımlı olması araştırılmış ve Azerbaycan Merkez Bankasının Manat’ın reel değerinin petrol fiyatlarına bağlı olarak istikrarsızlaşmasını önleyebilecek bir sisteme yönelmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan; “Hollanda Hastalığı” ; Doğal kaynak gazabı; petrol; AMB

OIL DEPENDENCE OF THE ECONOMY AND MAKE THE PROBLEMS

Abstract: After the collapse of SSR Azerbaijan again gained its independence in 1991 like the 23 month period of liberty in 1918-1920. During first 5 years of freedom, the country faced the difficulties of shifting into market economy. After negotiation of huge oil deals in 1994 and further years economic recession came to an end. Beside the increase of oil price and GDP in world market the dependence of production, employment and external trade upon oil industry became evident. The attempts to decrease the authority of oil over azerbaijani economy from the point of solution of economic policy for both short and long period is in critical situation right now. In this article, the existence of “Holland syndrome” in azerbaijani economy, insufficient economic reform, the dependence of economy on oil have been investigated. Central Bank of Azerbaijan should carry out the system of serious measures preventing the drop of real worth of manat connected to oil price.

Keywords: Azerbaijan; “Dutch Disease” ; resource curse; petrol; CBAR

¹ Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, e-posta: ibrahimmemedli@yahoo.com

İQTİSADİYYATIN NEFTDƏN ASILILIĞI VƏ YARATDIĞI PROBLEMLƏR

Xülasə: SSRİ-nin dağılmasından sonra Azərbaycan 1918-1920-ci illərdəki 23 aylıq müstəqilliyinə 1991-ci ildə yenidən qovuşdu.Yenidən müstəqillik dönmənin ilk 5 ili boyunca bazar iqtisadiyyatına keçidin çətinlikləri ilə üzləşmişdir.1994 və sonrasında böyük neft müqavilələrinin bağlanmasıdan sonra iqtisadi böhran sona çatmışdır.2005-ci ildən etibarən dünya bazarında neft qiymətlərinin yüksəlməsi ÜDM-nin artması ilə yanaşı istehsalın,məşğulluğun və xarici ticarətin neft sənayesindən asılılığı ortaya çıxmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaldılması həm qısa müddətli, həm də uzun müddətli iqtisadi siyasət həllərinin çıxarılması baxımından kritik bir vəziyyətdədir. Bu məqalədə,Azərbaycan iqtisadiyyatında “Holland sindromunun” olması, yetərsiz iqtisadi islahatlar,iqtisadiyyatın neftdən asılı olması araşdırılmış və Azərbaycan Mərkəzi Bankının (AMB) manatın real dəyərinin neft qiymətlərinə bağlı olaraq dəyərdən düşməsinə önlənəbiləcək bir sistemə yönəlməsi gərəkliyi vurğulanmaqdadır.

Açar sözlər: Azərbaycan; “Holland Sindromu”; Resrusların lənəti;neft; AMB

1. ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR

Dünyadaki kaynakların ülkeler üzere bölümünde herhangi bir kural yoktur. Dünya'nın tektonik yapısı, onun eski ve genç platformlardan oluşması, dolayısı ile bu alanlarda oluşmuş doğal kaynak araçları ile hangi kaynakların hangi alanlarda zengin olmasını nitelendirmek mümkündür. Yıllar öncesi derin orman ve fosil olduğu alanların günümüzde petrol rezervleri ile zengin olduğunu söyleye biliriz.

Doğal kaynaklar ve onların kullanımını her zaman güncelliğini korumuştur. Doğal kaynakların bolluğu hiç de o ülkelerin gelişmesi, ekonominin çeşitlendirilmesi için önemli rol değildir. Çoğu ülkeler ekonomilerini doğal kaynaklar üzerinde kurmaları sonucunda büyük sorunlarla karşılaşmaktadırlar. XX yüzyılın ortalarından başlayarak ekonomilerinin ve esas gelişme göstergelerinin temelini doğal resruslara bağlı olan ülkelerin bir süre sonra ekonomik büyüme oranlarının azalması kaydedilmiştir. Örneğin, 1960' larda Hollanda Kuzey denizinden büyük doğalgaz rezervlerini keşfetmesi ve sonrasında da ulusal para biriminin değer kazanmasına yol açmıştır. Ucuz ithalatın artması ve ihracatın azalması birbirini takip etmiştir. Sonuç itibarı ile ülkede üretilen ürünler ucuz ithal ürünleri karşısında rekabete dayanamayarak çökmüştür. Yani, doğalgazın keşfiyle başlayan zenginleşme sanayisizleşme ile sonuçlanmıştır. 1977 yılında İngiltere'nin “The Economist”² dergisi bunu “Hollanda Hastalığı” (Dutch Disease) adlandırmıştır.

XX yüzyılın 70'li yıllarında ünlü OPEC krizinin patlak vermesi dünya pazarında petrol fiyatlarının yükselmesini kaçınılmaz duruma getirmiştir. Petrol ihraç eden ülkelere kısa süre içinde büyük petrol gelirleri dahil olmaya başlamıştır. Aynı zamanda 70'lerin sonlarında İran'da devrimin gerçekleşmesi petrolün fiyatının yükselmesine neden oldu.

Bu sadece petrolle zengin ülkeler için değil, aynı zamanda diğer doğal kaynaklardan bağımlı ülkeler için de problemdir. Mesela, Brezilya'da havanın aşırı derecede kirlenmesi ve Guatemalada yaşanan deprem sonucu piyasalarda kahve kıtlığı oluştu. Kolombiya ise bu durumdan yararlanarak günlük üretimi artırdı ve kısa sürede ülkeye büyük finansman dahil oldu. Fakat sonradan dünya pazarında kahvenin fiyatının düşmesi, ülkeye giren para kitlesinin azalması ekonomide kriz durumu yarattı.

² <http://politikaakademisi.org/hollanda-hastaligi-nedir/>

“Hollanda Hastalığı” bazı ülkelerde doğalgazda, bazı ülkelerde petrolde, stratejik doğal ürünlerde kendini göstermektedir. Bu ülkelerin her birini inceleysek, sadece bir ortak yönüyle karşılaşırız: ekonomi sadece doğal zenginlik üzerinde kurulmuş. Doğal kaynağın tükenmesi veya dünya pazarında bu ürünün fiyatının düşmesi, ona alternatif ürünün bulunması bu ülkeler için büyük ekonomik, sosyal sorunlara yol açıyor.

Geçen yüzyılın ortalarından başlayarak DB, IMF, ADB ve s. gibi dünyanın önde gelen kuruluşları, STK’lar ve lider üniversiteleri doğal resrusların ekonomideki rolü hakkında bir çok araştırmalar yapmışlardır. Bunlardan biri de Uluslararası Kalkınma Merkezi ve Harvard Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Enstitüsü’nün ortaklaşa yaptıkları araştırmadır. Araştırmacılar Ceffri Saks ve Andrew Uorner 1970 yılından başlayarak 1990 yılına kadar 20 yıl boyunca 97 ülkede araştırma yürütmüşlerdir. “Doğal kaynakların bolluğu ve ekonomik gelişme” (Natural resource abundance and economic growth)³ adlı makalede belirtiliyor ki, bütünüyle doğal resrusların ihracat seviyesi yüksek olan ülkelerde, diğer ülkelere karşılaştırıldığında, ekonomik artışın anormal şekilde zayıfladığı belli olmuştur. Doğal kaynakların bolluğunun gelişmekte olan ülkelerde yaratabileceği sorunların çözülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. IMF’nin 2011 yılında açıkladığı “Petrol fiyatları artışı ve dövizin gerçek değerinin artması: Merkezi Afrika Ekonomik ve Para Birliği”nde “Hollanda Hastalığı” “var mı?”⁴ Başlıklı raporunda 14 üyesi olan Frank bölgesi (CFA franc zone) tahlil ediliyor. 1970-1994- yıllarında bu ülkelerde keskin devalvasyonun gerçekleşmesi, ekonomik-sosyal gerilimin ardından 2002-2009 yıllarında dünya pazarında petrol fiyatlarının yükselmesi bu ülkelerin ekonomilerinde atılım yaratmıştır.

Raporda şu şekildedir: “Hollanda hastalığı doğal kaynak gazabının (resource – curse) çeşitli açıklamalarından biridir. Kaynaklarla zengin olan ülkelerde bu hastalığa tutulmanın temel belirtilerinden biri beklenen ekonomik gelişmenin aksine artış temposunun gittikçe zayıflaması, diğer alanların çökmesi veya zayıf gelişmesidir. Bunun aksine, doğal kaynaklar gelişimi desteklemesi lazım. Kaynaklar ekonomik altyapının ve insan sermayesinin hızlı gelişmesi sağlamalıdır. Bu nedenle herhangi bir doğal kaynağa sahip olan ülkede yüksek büyüme oranı gerçekleşmesi kaçınılmazdır . “

IMF’nin “Doğal kaynak gazabından’ kurtulmak: Botsvana deneyimi ve dünyanın geri kalanı”⁵ başlıklı diğer makalede şu şekilde kaydedilmiştir: “Teorik olarak doğal kaynaklar ekonomik gelişimi sağlamalıdır. Aktarılan yatırımlar ekonomik altyapı ve insan sermayesini büyük hızla gelişimi için büyük bir katkı sağlamalıdır. Doğal zenginlikle gelişmenin mümkün olduğu uzun süreli tarih için artık kanıtlanmıştır. Örneğin, Avustralya, Finlandiya ve ABD gibi. “

IMF doğal kaynaklarla zengin olan ülkelerin hangi nedenlerden başarılı dönüşüm yaşayamamasını şöyle aktarmamaktadır:

- “Hollanda Hastalığı”
- Yetersiz ekonomik çeşitlendirme
- Çatışmalar
- Yolsuzluk ve sarsıcı siyasi kurumlar
- kendine aşırı güven ve zayıf ekonomik siyaset
- Büyük borç yükümlülükleri

2. AZERBAIJAN EKONOMİSİ VE DOĞAL KAYNAK GAZABI

1991 yılında SSCB’nin çöküşünden sonra on beş cumhuriyet ekonomik durgunluk yaşıyordu. Çünkü, SSCB döneminde tüm cumhuriyetler birbirine bağımlı durumda idiler. Bu nedenle herhangi bir ülkede

3 <http://www.nber.org/papers/w5398>

4 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11268.pdf>

5 <http://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/2007/04/pdfs/limi.pdf>

bir olayın gerçekleşmesi diğer cumhuriyetlerde de hissediliyordu. Ve arazisine göre dünyanın en büyük devleti, nüfusuna göre üçüncü devletin çöküşü, on beş cumhuriyet arasında ilişkiler zincirinin kopması, bağımsız devletlerin kurulmasına yol açtı.

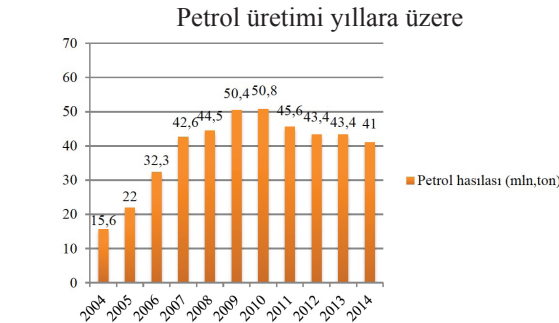
1991 yılında Azerbaycan yeniden bağımsızlığına kavuştuktan sonra dağılmış ekonomiyi kurtarmak gerekiyordu ve bu pılanlı şekilde olmalıydı. Çöküş sanayinin tüm alanlarına olumsuz etki göstermişti. Böylelikle SSCB'nin tek ekonomik sistemi dağılırken ülkedeki işletmelerin önemli bölümünün faaliyeti durdu, ülke ciddi ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bununla birlikte, 1992 yılında ülkede fiyatlar liberalleştirildi, ulusal para birimi çıkarıldı, ekonomik reformlara start verildi. Fakat siyasi istikrarın bozulması ve Karabağ Savaşı ekonomik krizin de derinleşmesine ve yıkılmasına yol açtı. 1992-1996 yılları dönemi ülkede ekonominin durgunluk, GSYİH'nin hızla azalması, enflasyon düzeyinin çok yüksek olması ve işsizlik seviyesinin hızla derinleşmesi gibi meyillerle tanımlanmaktadır: Dünya Bankasının bilgisine göre, bu dönemde ülkede GSYİH'nin yıllık ortalama büyüme oranı %5,2, yıllık ortalama enflasyonun düzeyi %827,7 olmuştur.⁶

1994 20 Eylül'de Azerbaycan ilk uluslararası petrol anlaşmasını - "Azeri-Çırac-Güneşli" PSA (HPBS) imzaladı. Bu sözleşmenin ardından daha onlarla anlaşma imzalandı ve dolayısıyla ülkeye büyük yatırımlar girmeye başladı. Ülkeye yabancı yatırımcıların ilgisinin artması, sonuç itibarı ile büyük yatırımların dahil olmasına yol açtı. Bununla birlikte, 1995 yılında start verilen devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi süreci reel olarak 1997 yılında geniş alanlara sıçradı ve özel sektör genişlemeye başladı. Bunların sonucu olarak kısa bir süre içinde ekonomide daralma süreçlerinin önlenmesi ve GSYİH'nin artmasını sağlamak, fiyat artışını durdurmak mümkün oldu: 1997-2000 yılları döneminde GSYİH'nin da %8,6 'lık ortalama yıllık artış kaydedildi, yüksek enflasyon gelişmeleri ise yıllık ortalama %1'lik deflasyon süreci ile yer değişti.⁷

2014 yılının sonuçlarına göre Azerbaycan'da GSYİH'nin %38.5 -i, genel ihracatın %93.5, bütçe gelirlerinin %66, toplam yatırım hacimlerinin %33.9 -i petrol sektörünün payına düşmektedir.⁸

Petrol – doğal gaz üretiminin ve ihracatının artması, dünya piyasasında petrol fiyatının yükselmesi ülkeye büyük petrol paralarının dahil olmasına yol açtı. 2004 yılında petrol üretimi 15.6 milyon ton iken, 2010 yılında en yüksek noktasına ulaştı-50.8 milyon tona. Grafik 1'den de görüldüğü gibi petrol üretimi yükselen çizgi üzerinde devam etmiştir, fakat 2008 yılında yaşanan dünya mali krizi bir çok alana etki ettiği gibi, petrol sektörüne da etkilemiştir. 2007 yılında 42.6 milyon ton petrol üretilmiş ise ve 2006 yılı ile karşılaştırıldığında 10.3 milyon ton artmış ise 2008 yılında artım toplam 1.9 milyon ton olmuştur.

Diagram1. 2004-2014 yıllarında ülkede hasıl edilmiş petrolün hacmi (milyon ton)

Kaynak: www.socar.az

⁶ Azerbaycan – Ölkə üzrə İqtisadi Memorandum. Yeni İpək yolu – ixrac hesabına diversifikasiya. Dünya Bankının sənədi. 23 dekabr 2009-cu il. Səh. 55

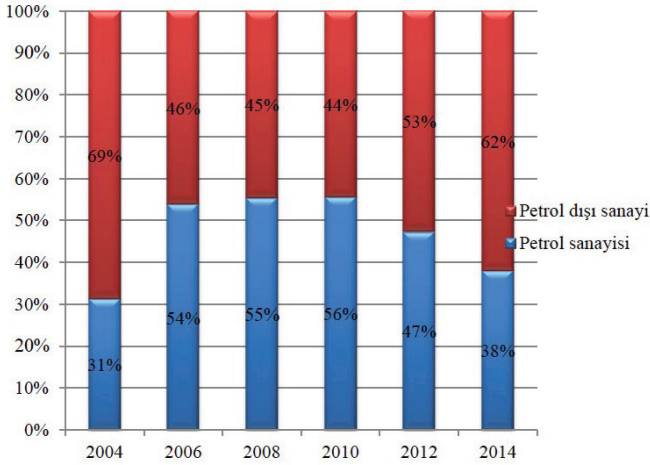
⁷ Azerbaycan – Ölkə üzrə İqtisadi Memorandum. Yeni İpək yolu – ixrac hesabına diversifikasiya. Dünya Bankının sənədi. 23 dekabr 2009-cu il. Səh. 55

⁸ www.stat.gov.az

2011 yılından itibaren petrol üretimi azalmaya başladı ve yaklaşık 2007 yılındaki seviyesine indi. Bu düşüş sonraki yıllarda da kendini gösterdi.

GSYİH'nin artış eğrisinde ülkede petrol ve doğalgaz üretiminin artması ve büyük finansmanın dahil olması ile sonuçlandı. Örneğin, 2004 yılında GSYİH'nin ortalama yıllık büyüme oranı %9-10 'e eşdeğer oranındaysa, 2005 yılında %26.4, 2006 yılında %34.5 'e, 2008 ve 2010 yılına göre 10.8% ve 5.0% olmuştur. 2008 yılında GSYİH'nin büyüme oranının hızlı düşüş ana nedeni küresel mali kriz idi. Nitekim, yaşanan kriz petrol fiyatlarını bir süre düşük olmasına yol açtı. Dikkate edersek, 2008 yılında GSYİH'nin bünyesinde petrol sektörünün payı %55 'e eşitti ve artış %10.8 olmuştur. Bu oran 2010 yılında Azerbaycan'da petrol üretiminin en yüksek sınırı olup (50.8 mln.ton), GSYİH'nin büyüme oranı %5, GSMH içinde petrol sektörü %56 teşkil etmiştir. Petrol hasılasının azalması ve 2014 yılının sonlarından itibaren petrol fiyatlarının yaklaşık 2 kat aşağı inmesi GSYİH'nin artış temposunda da kendini göstermiştir.

Diyagram 2.ÜDM bünvesinde petrol ve petrol dışı sektörün payı (% - le)

Kaynak: <http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/2014-1.pdf>

Grafik 2'den açıkça görülmektedir ki, 2004 yılında petrol sektörünün GSYİH içindeki ağırlığı %31 olmuştur. Yani bu yılda 13 milyar lira GSYİH üretim yapılmışsa, onun yaklaşık 4 milyar manatı petrol sektörünün payına düşmüştür. Ancak 2005'den itibaren büyük finansmanın ülkeye girmesi petrol sektörünün özel payının GSYİH'nin içeriğinde de artmasına yol açtı. 2006 yılında artık petrol sektörünün payı %54- e ulaşmıştır. 2008 ve 2010 yıllarında da uygun olarak %55 ve %56 hacminde olmuştur. Petrol ve doğal gaz üretiminin ve ihracatının azalması, GSYİH'nin artış temposunun düşmesi petrol sektörünün GSYİH içindeki özel payına da etki göstermiştir. 2012 yılında petrol sektörünün GSYİH içindeki payı %53 e ulaştı. 2014 yılında daha da artarak 62% olmuştur. Lakin dikkate alırsak, petrol dışı sektörün bu kadar artmasının temel nedeni petrol sektörünün büyüme temposunun durmasıdır ve petrol sektöründeki bazı işletmeler dolayısı ile petrol sektörüne bağlıdır.

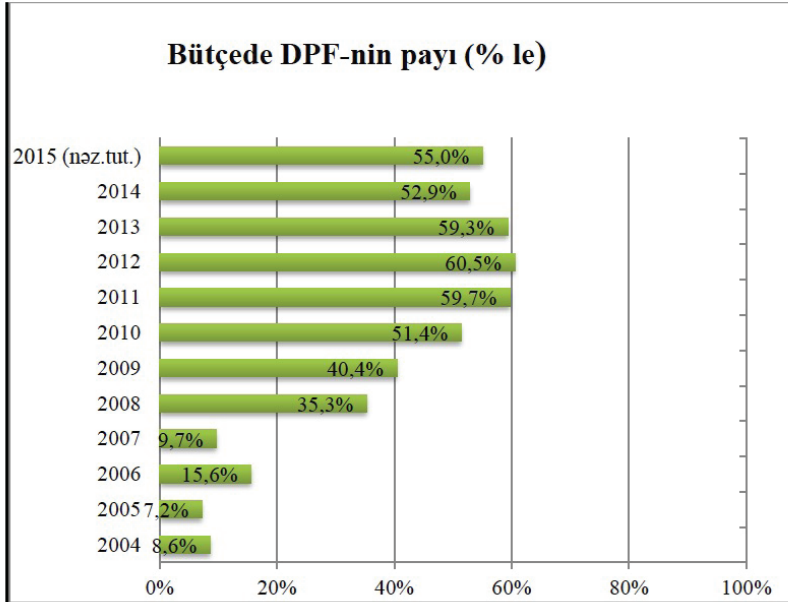
Petrol gelirlerinin artması bütçe harcamalarının da artmasına yol açtı. 2005 yılında bütçe

harcamaları 2.1 milyar iken 2015 yılında 21 milyar hacminde onaylanmıştır, yani 10 kez artmıştır. 2014 yılında ise bu rakam 20 milyar civarında olmuştur.

Petrol anlaşmalarının bağlanmasından sonra dahil olacak büyük mali kaynağı bütçeden ayrı tutmak için özel fon oluşturulmuştur. Petrol gelirleri Devlet Petrol Fonu'na (DPF) dahil olduktan sonra devlet bütçesine transfer ediliyor. Fonun esası 1999 29 Aralık tarihinde atıldı. Vakfın temel amacı:⁹

- Ülkede makroekonomik istikrarın korunması, mali vergi disiplininin sağlanması, petrol gelirlerinden bağımlılığın azaltılması ve petrol dışı sektörün gelişiminin sağlanması
- Ülkenin sosyo-ekonomik kalkınması adına önemli ulusal projelerin finansmanı
- Petrol ve gazın restore edilmeyen doğal rezerv olduğunu dikkate alarak, onlardan elde edilen gelirin nesiller arasında eşit dağılımı ve gelecek nesiller için yedek malzemenin toplanması Bu gibi fonların oluşturulması tüm dünyada mevcuttur. Dünya çapında gösterilen, fonların oluşturulmasında amaç ülkeye giren büyük para kitlesinin ekonomiye yıkıcı etkilerinin önlenmesi, etkin kullanmak ve halk arasında adil dağılımını temin etmektir. Mesela, Norveç'te Egemen Servet Fonu'na toplanan gelirlerin harcanmasına 4% lik bir sınırlama getirilmiştir. Bu nedenle ülke bütçesinin harcamalarının hem net olarak artması ve azal-

Grafik 3.

Kaynak: Devlet Petrol Fonu (www.oilfund.az),yazarın hesaplamaları

⁹ www.oilfund.az

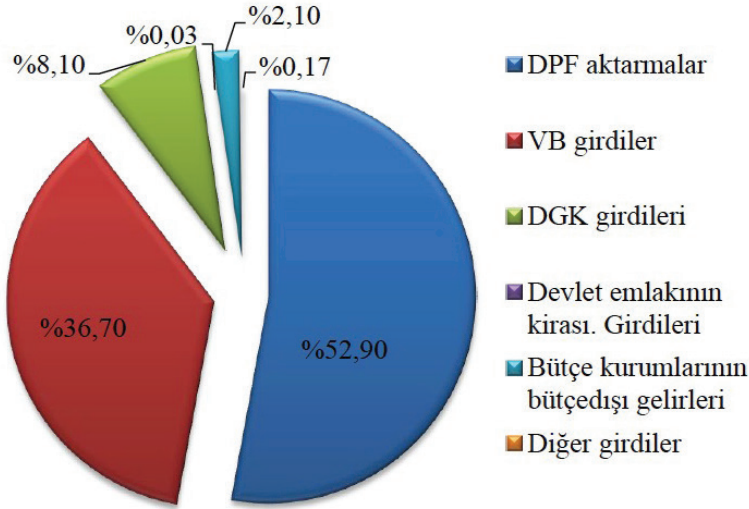
masının, hem de bütçenin doğal kaynaklardan bağımlı hale dönüşmesinin önüne geçer. Aynı zamanda Egemen Servet Fonu emeklilik fonu gibi de faaliyet göstermektedir. Başka bir örnek olarak Kazakistan'ı gösterebiliriz. Kazakistan'da Devlet Petrol Fonu gelirlerinin pik noktasında % 25 lik limit uygulamaktadır. Ancak Azerbaycan Devlet Petrol fondunda böyle bir yasa olmadığı için bazen gelirlerin tamamı devlet bütçesine aktarılır.

Aşağıdaki diyagramda da görüldüğü gibi 2008 yılından beri DPF-dan transferlerin hacmi artan tempo ile devam etmiştir. Günümüzde de bütçenin oluşmasında katılımı %50'den yüksektir. IMF'nin belirlediği kurala göre doğal kaynakları zengin ülkelerde bütçe gelirlerinin %25 ten fazlası kaynakların satışından oluşması halinde, bu ülkelerin bütçeleri doğal kaynaklara bağımlı olarak kabul edilir.

Bütçenin petrol fonundan bağımsız olmaması, yani bütçe şekillenmesinin ana kaynağını petrol teşkil etmesi büyük risk taşıyor. Çünkü, petrolün fiyatı uluslararası piyasalarda pazar kuralları ile arz-talep eğrisi temelinde oluşmaktadır. Petrolün fiyatının değişmesi doğrudan bütçede de hissediliyor. Bu bir aksiyomdur. Yani ülke doğal kaynaklara bağımlıysa, ekonominin büyük risk altında olması sonucuna vara biliriz.

Azerbaycan bağımsızlık yıllarında ilk defa olarak petrolün fiyatındaki keskin düşüşü 2008 yılında küresel finans krizinde hissetti. Ancak aynı dönemde petrolün fiyatı uzun süre düşük

Diyagram 4.2014 yılı bütçe gelirlerinin formasyon kaynakları:

Kaynak: www.maliye.gov.az ,yazarın hesaplamaları.

düzeyde kalmadı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi herhangi bir doğal servetin ihracından büyük finansman dâhil olursa, ülke para birimi diğer dövizler karşısında değer kazanıyor. Azərbaycana 2005'den büyük petrol paralarının dâhil olması milli parasının da güçlenmesine yol açtı. Bunun olumsuz sonucunu ise 2014 yılının sonlarından hissetmeye başladı. Şöyle ki, dünya pazarında petrole olan talebin azalması ve diğer temel nedenler sonucunda petrolün fiyatının yaklaşık iki defa düşmesi ülke ekonomisinde keskin hissedilmeye başladı. Sonuç olarak da, 21 Şubat 2015 yılında ulusal para %34 deyer kaybetti. İktisadi müfredatda rehabilitasyonun %15'ten fazla değer kaybetmesi halinde, bu döviz krizi demektir. Keskin devalvasyonun baş vermesinin temel nedeni belirttiğimiz gibi petrol faktörüdür. 2015 yılı bütçesinde petrolün ortalama fiyatının 90 dolardan hesaplanması ve hazırda fiyatın 45-60 dolar arasında değişmesi petrol gelirlerinde büyük kayıplara yol açtığı için milli dövizin deyer kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Ancak yine de, mevcut kayıpları tam kurtarmak mümkün değildir. Öngörülere göre günlük ortalama 600 bin varil petrol üretimi yapıldığını ve ortalama 60 dolara satılması halinde günlük ortalama 18 milyon, aylık 540 milyon, yıllık ise yaklaşık 6.5 milyar dolar kayıp olacak. Azərbaycanın payına düşen kayıp miktarı ise 4.5-5.2 milyar dolar arasında olacaktır.

2014 yılının bütçe gelirlerine dikkat edilirse, bütçenin şekillenmesinin altı temel kaynağı vardır (DPF, VB girdileri, DGK girdileri, Devlet emlakının kirası.girdileri, Bütçe kurumlarının bütçedışı girdileri, Diğer girdiler). Petrol Fonu'ndan transferler diğer beş kaynağın toplamından bile fazladır. Bütün gelirlerin 52.9% -ni DPF-dan transferler teşkil etmiştir. Aynı zamanda bu süreç kendini 2015 yılının onaylanmış bütçe gelirlerinde de kendini gösteriyor. 2014'te ransferlerin bütçe gelirlerinin %52 ni oluşturması durumunda 2015 yılında bu rakamın artarak %55 hacmine ulaşması ön görülmektedir.

2015 yılında ilk defa olarak DPF-nun harcamaları gelirlerinden 1.6 milyar civarında olacaktır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi 2005 yılından büyük petrol paralarının ülkeye girmesi milli dövizin değer kazanmasını kaçınılmaz duruma getirmiştir. Sonuç itibarı petrol dışı sanayinin değer yaratmak imkanı hayli düşük bir hal almıştır. Azərbaycanın ihraç ettiği ürünlerin% 93 ni petrol ve petrol ürünleri oluşturuyor. Geride bıraktığımız 10 yıl boyunca ödemeler bilançosu pozitif olmuştur. Ancak 2015 yılı Ocak-Şubat aylarında hesaplamalara göre petrol ve gaz üretiminin azalması, dünya piyasasında petrol fiyatının düşmesi, ulusal para biriminin keskin devalvasyonu vb. diğer olaylar sonucunda uzun süreden sonra negatif bakiye alınmıştır.

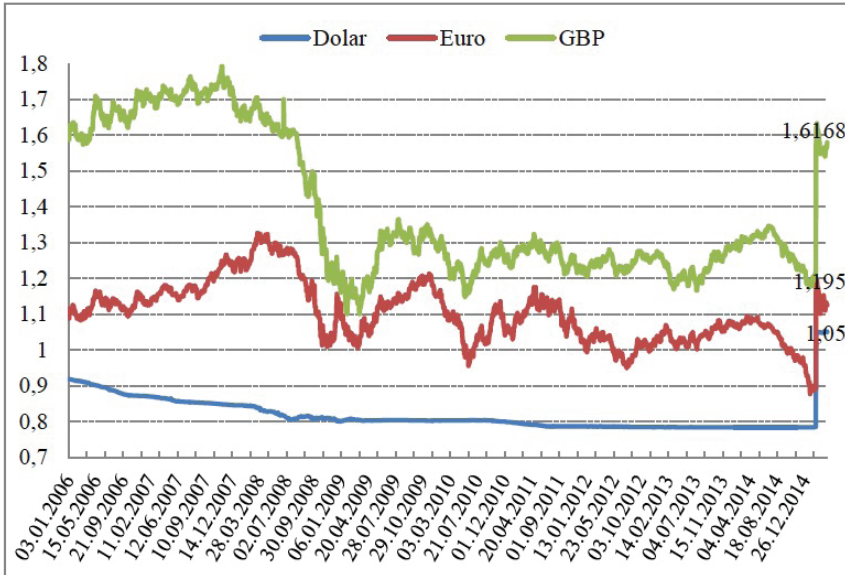
Akut devalvasiyanın gerçekleşmesi özellikle bankacılık sektörüne büyük darbe vurdu. Mərkəzi Bankanın bu kararı ilk növede “eriyen” para kaynakları önlemek amacı güdüdü. Çünkü milli dövizin petrol gelirlerinden yüksek derecede bağımlı olması ve 2014 yılının sonlarından itibaren dünya pazarından petrol fiyatının düşmesi MB nin bu adımı atmağını kaçınılmaz etti. MB-nın döviz rezervleri geçen yıl Haziran en yüksek düzeye ulaşmış ise

bile - 15 193.4 mln. dolar, son 8 ayda döviz rezervleri 5 milyar 721,3 milyon dolar “eri-yerek” 9 472.1 mln dolar olmuştur. Ehtiyatların tükenmesi bu hızla devam ederse, bankayı bürhan olasılığı bekleyebilir. Ancak bununla bile manatın %34 deyer kaybetmesine rağmen, dolar karşısında yine de değerden düşüyor, yani henüz manat gerçek fiyatını almadı.

Beklenmedik devalüasyon ticari bankalar ve nüfus arasında büyük şaşkınlık ve panik yaratdı. Bu sırayla manata olan basıncı artırdı. Milli dövizin değerden düşmesinden sonra manatla kredisi olan vatandaşlar büyük sorunla karşı karşıya kaldı. Ticari bankaları ise değer kaybının ardından risklerden sigortalanmak için manatla olan kredilerde faiz oranlarını artırdı. Birçok banka artık dolarla kredi vermeyi tercih etmemiştir. Başqa bir problem ise bankalarda manat darlığının ortaya çıkması olmuştur. Emanetlerin koyuluşunda da, özellikle manatla koyuluşunda ciddi azalma olmaktadır.

Devalvasyondan sonra ülke ekonomisinde ve özellikle bankacılık sektöründe yaşanan kriz son on yılda ülkeye giren büyük petrol paralarının sonucudur. Ayrıca milli dövizin suni şişmesi yukarıda belirttiğimiz gibi büyük para kütesinin ülkeye girmesi hesabına formalaşmış. Daxil olan para kütesi azaldıkça problemler de ortaya çıkmaya başlıyor. Hollanda Hastalığının önemli belirtilerinden biri olan milli dövizin değer kazanması idi ki, bu da ekonomimize kendini göstermişti ve 21 Şubat den sonra manatın değerden düşürülmesi kendisi ile birlikte ekonomiye büyük darbe vurdu. Azerbaycan modeli olarak doğal resruslardan bağımlılığın ekonomi için ne kadar büyük sorunlar yarattığı bir daha kanıtlanmıştır.

Diyagram 5. Azerbaycan manatının ABD doları, euro ve pound sterline oranla kursu:

Kaynak: www.cbar.az AMB, yazarın hesaplamaları

Genel olarak çeşitlendirmek politikasının sonuçlarını, devlet yatırımlarının hacim artışı karşılığında yönlerin seçilmesinin verimliliği ve elden verilmiş imkânları inceleyelim: Büyük petrol paralarının dâhil olmasından sonra bütçe harcamalarının yıldan yıla artmasına yol açtı. 2000-2005 yılları döneminde bütçe harcamaları alanında hükümetin önceliği eğitim, sosyal koruma ve sosyal güvenlik gibi savunma birimleri olmuşsa, 2005 yılından sonraki dönemde “Sanayi, inşaat ve mineraller” bölümü ve savunma harcamaları esas öncelikler olmuştur. Bu durumda, devlet bütçesinden “Sanayi, inşaat ve mineraller” bölümüne %7.6 yatırım yöneltmişse, 2014’te bu rakam artarak tüm bütçenin %35 -ni oluşturmuştur. “Eğitim, sağlık ve bilim” adlı bölüme ise genelde %12, “sosyal güvenlik ve sosyal güvence” ise %9 civarında olmuştur. Esas alanların ilanı ile bütçe harcamalarının üst üste düşmemesi sonuç itibarıyla başka problemlerin ortaya çıkmasına yol açır. Gelişmiş ülkelerde eğitime ayrılan harcamalar GSYİH’nın %6-7 den fazlasını teşkil ettiği halde, Azerbaycan’da bu rakam toplam %3-4 hacminindedir. Küreselleşen dünyada eğitim, sağlık, inovasyonun gelişmesine dikkatin artırılması ve bu alanlara bütçeden ayrılan paranın daha fazla olması öncelikli olmalıdır. Bütçeden ayrılan paradan daha önemlisi ise paranın şeffaf harcanmasıdır. Diğer önemli konulardan biri ise bütçeden ayrılan girişimlerin, yatırımların rentabeli olmasıdır. Harcanan yatırımın katma değer yaratması rekabetçi ekonominin temel özelliklerindedir. Doğal kaynaklarla zengin ülkelerin birçoğunda ise yatırılan yatırımların katma değer yaratması çok düşük düzeydedir. Bizim düşüncemize göre bunun birkaç sebebi vardır:

- Uzun süre ülkeye giren büyük para kitlesinin sonucunda hükümet ve vatandaşlar arasında aşırı öz güvenin oluşması
- Şeffaf yönetimin olmaması
- Yolsuzluk hallerinin gerçekleşmesi vb.

3. TEKLİFLER/SONUÇ

Doğal kaynaklardan bağımlı olan ülkelerde bu bağımlılığın azaltılması için uluslararası kuruluşların, önde gelen kurumların yaptıkları araştırmaların sonucu olarak onlarla teklifler paketi hazırlanmıştır. İlk olarak kaynak gelirleri için özel fonun oluşturulması ve fonu düzenleyecek yasanın kabul olunması durmaktadır. Fondaki paranın vatandaşlar arasında adil paylaşımı ve gelecek nesillere aktarılması için:

- Fonun kullanımda limitin uygulanması:

Limitin uygulanması bunun için gereklidir ki, kaynak fiyatlarının dünya pazarında keskin arttı-azalması ortamında bütçeye dâhil olan paranın keskin dalgalanmaları önlemek. Bütçenin gelirler bölümünde oluşabilecek keskin değişimlerin engellenmesi için bu şarttır. (Norveç deneyimi);

- gelirlerde ve harcamalarda şeffaflık, hesap korunması:

Her bir fonun kendi bilgi havuzu(internet sitesi) olmalıdır. Aylar, yıllar üzere kendi gelirlerini, arama fonuna yığılanları, bütçeye transfertleri vb. diğer raporları kendi sayfalarında daima güncellemelidir.

- Fon gelirlerinin, giderlerinin ve s. idare edilmesine doğrudan parlamento kontrol etmelidir.
- Tüm devlet yatırım projeleri sivil toplumun kamu denetimi altında olmalıdır; mali bütçe denetimini Hesaplama Palatası tarafından, sosyal denetim ise sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmalıdır.¹⁰

Sonuç olarak belirte bileriz ki, doğal kaynak gelirlerinden bağımlı olan ülkeler bu bağımlılığı azaltmak ve diğer sanayi alanlarını geliştirmeleri şarttır.

KAYNAKÇA:

<http://politikaakademisi.org/hollanda-hastaligi-nedir/>

<http://www.nber.org/papers/w5398.pdf>

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2011/wp11268.pdf>

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/2007/04/pdfs/limi.pdf>

Azərbaycan – Ölkə üzrə İqtisadi Memorandum. Yeni İpək yolu – ixrac hesabına diversifikasiya. Dünya Bankının sənədi. 23 dekabr 2009-cu il. Səh. 55

Azərbaycan – Ölkə üzrə İqtisadi Memorandum. Yeni İpək yolu – ixrac hesabına diversifikasiya. Dünya Bankının sənədi. 23 dekabr 2009-cu il. Səh. 55

www.stat.gov.az

www.oilfund.az

http://erc.az/aze/index.php?option=com_content&view=article&id=281:azrbaycanda-neft-v-qaz-glirlirinin-idar-olunmas-azrbaycanda-glirlirin-idar-olunmasna-dair-siyast-sndi&catid=73:research-report&Itemid=100

www.socar.az

<http://www.maliyye.gov.az/sites/default/files/2014-1.pdf>

www.maliyye.gov.az

www.cbar.az

¹⁰ http://erc.az/aze/index.php?option=com_content&view=article&id=281:azrbaycanda-neft-v-qaz-glirlirinin-idar-olunmas-azrbaycanda-glirlirin-idar-olunmasna-dair-siyast-sndi&catid=73:research-report&Itemid=100

VAN (ULUPAMİR KÖYÜ) KIRGIZLARIN'IN TARİHİ VE KÜLTÜRÜ

Dastanbek RAZAK UULU¹

Özet : Günümüzde kırıgız türkleri Asyan'ın en çok dağılan halk olarak bulunmaktadır. Doğda Çin'in Mancur bölgesinen batı'da Anadolu'ya kadar uzanmaktadır. MÖ 3 yüz yılında bağımsızlığını kuran kırıgızlar günümüze kadar türk mületinin kırıgız grubu olarak hayatın devam ediyor. Yensey ve Sibiryya topraklarına sahip olan kırıgızlar 8-18. yüz yıllar içerisinde Tanrı dağlarına gelmişler. Ondan sonra Pamir. Tibet ve Fergana vaddisine kadar yerleşmişler. 16-19 yüz yıllar arasında Çağırılık Rusyan'ın Sibiryya ve Orta Asya'ni işgal etmesinen dolayı kırıgız toprakları parçalanmış. 19 yüz yıl sonun'da Çin ve Rusyan'ın yaptığı anlaşmasına göre kırıgızlar'dın Doğü Türkstan'daki toprakları Çin sınırına geçmiş. 1924-25 yıllar arasında Sovetler'din basmacı hareketlerin tamamlamak amacıyla Türkstan'dı özerk cümhritlere ayırmış ve kırıgızların bir kısmı Özbekstan'da kalırsa eski'den kırıgızlara ait olan Pamir toprakları Tacikstan özerk cümhrietine geçmiş. Sadace günümüzde bulunan Kırgızistan toprakları kalmış. 1991 yılında Kırgızistan egemenliğİN aldıktan sonra bir kaç kırıgız etnik grubları ortaya çıktı: Yensey kırıgızları, Altay kırıgızları, Kızıl-su Çin kırıgızları, Tarbagatay ve Fu-yü kırıgızları, Özbekstan kırıgızları (Andican, Namangan, Taşkent, Cizakdarıya). Tacikstan kırıgızları (Pamir, Murgab, Cerge-Tal, Karategin). Afganistan kırıgızları ve Türkiye Van kırıgızlarıdır. Fakat bu kırıgızlar'ın kültür, din ve dil olarak yani yaşayan durumu olarak farklıdır. Bazen kırıgız etnik gruplar asmilyasyon olarak kırıgızlara ait olanların kaybediyorlar. O yüzden bizim baksetmek olan konumuz Türkiyen'in Van bölgesin'in Erçiş ilçesine bağılı olan Uluupamir kırıgızları onlar'ın tarihi, kültürü ve bugünkü durumu. Sonra kırıgız –türk ilişkileri ve türk birliği hakkında bilgi verecez.

Anahtar Kelimeler: Van kırıgızlarının tarihi ve kültürü. Van kırıgızlarının tarihi. Van kırıgızlarının din ve gelenek-görenekleri.

VAN (ULUUPAMİR VILLAGE) THE KYRGYZ HISTORY AND CULTURE

Abstract: Today, there are Turkish and Kyrgyz as Asia's most dispersed peoples. Mancini was born in Anatolia dates back to the regions in western China. BC groups of up to three hundred yılın in the Kyrgyz Kyrgyz establishing the independence of the Turkish Mulet present life continues. 8-18 Kyrgyz land having Yensey and Siberia. They came to the mountain of God in a hundred years. After Pamir. Tibet and Fergana settled until vaddi. 16-19 Çağırılık hundred years between Siberia and Russia invaded the territory of Central Asia due to fragmented Kyrgyz followed. 19 hundred years cushioning China and Russia on the territory of Kyrgyz've East Türkstan according to his contract past the Chinese border. You Soviet years between 1924-25 to complete the move was also to Basmacı autonomous cümhrit was a part of the Kyrgyz Türkstan and remains in Özbekstan belonging to the old Pamir Kirghiz autonomous territory Taciks cümhriet the past. Sadam has remained territory of the Kyrgyz Republic today. After receiving the Kyrgyz sovereignty in 1991, a few Kyrgyz ethnic groups emerged: Yensey Kyrgyz Altai Kyrgyz Red-water China Kyrgyz, Tarbagatay and Fu-yi Kyrgyz, Özbeks the Kyrgyz (Andijan, Namangan, Tashkent, Cizakdarı A). Taciks the Kyrgyz (Pamir, Murgab, Cergne-Tal, Karateg's). Van Kyrgyz Kyrgyz Afghanistan and Turkey. But the Kyrgyz culture, religion and language are so different as living conditions. Sometimes Kyrgyz ethnic groups are losing those belonging to Kyrgyz as asmilyasio. So the issue is to have Turkey as our bakset Ercis district of Van region, which is relative to the Kyrgyz they Uluupamir the history, culture and today's situation. Then the Kyrgyz-Turkish relations, and information on the rights of Turkish troops verecez.

Keywords: Kyrgyz culture and history of Van. The history of Van resentful. Religion and traditions of Van resentful.

¹ İşenali Arabaev Kirgiz Devlet Üniversitesi, e-posta: dastan.razakov@mail.ru.

1. GİRİŞ

Tarihte türk memleketleri ve türk halkları hiç başka milletler'in altında kalmamışlar. Bütün tarihimizde bablarımız milleti koruyarak devlet imparatorluk kurdular. 17 imparatorluk ve 50 den fazla memleket kurarak yüzyıllar boyunca dünya'ya hakim olarak kaldılar. Örneğin M.Ö 300 yıllardan itibaren M.S 400 yıllara kadar dünyaya hakim olan Hunnu İmparatorluğu Doğu'dan Çin Seddi'nen batıda Avrupa'nın İtalya'ya kadar topraklara sahip olmuşlar. Sonra 6. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında siyasi alanda pek çok türk devleti aynı zamanda sırsıra yaşamıştır: Büyük Türk Kağanlığı, Gök Türkler Kağanlığı, Türeş Kağanlığı, Uygur Kağanlığı, Büyük Kırgız Kağanlığı, Hazar Kağanlığı, Kidan Kağanlığı. 10-13. yüzyıllarda Selçuklular, Gazneliler, Karahanlılar, kıpçaklar, avarlar, bulgarlar, peçenekler, sabirler, hazarlar, ve Sibiryalı kırgız ve türk ulusları (beylikleri)sonra Anadolu türk beylikleri. Türk tarihinin altın çağlarından biri 1400lü yıllardır. 5 büyük türk devleti siyasi alanda bulundu: Osmanlı devleti, Timur devleti, Altınordu devleti, Çağatay devleti ve Memlukler.

6-17 yüzyıllar dünyada en büyük olan zaten türk-müsülman devletleriydi. Mesele Avrupa, Asiya ve Afrikayı yön eden Osmanlı türk imparatorluğu ve aynı zamanda Hindistana Timur boyu Babur kuran Büyük Moğol İmparatorluğu, Orta Asiyada Şeybani ve Kazak, Kırgız ve Doğu Türkistan devletleri. Bunlar hem de türk hem de müsülman hem de dünya'ya sahip oldular. Fakat ülkeler arasında kimi zaman siyasi ortaklıklar kurulmuş, kimi zaman azılı düşmanlıklar oluşmuştur. Türk milleti için en zorunlu bu 19-20 yüz yıllardır. 16. yüzyıldan sonra rus dominant gücü altında kalmış olan türk boylarirus ordusunun baskıncı hareketlerinden dolayı 20 yüzyıl başında Bütün Sibiryalı, Orta Asiya, Pamir, Kavkaz. Kırım ve İtil boyu bağımsızlığını kaybetirse. Doğu Türkistan türkleri Çin işgal altında kalmışlar. Bu dönemde en kevetli Osmanlı devleti de topraklarının çoğunun kaybetmişti. Bu devrim türk devletleri birbirlerini yiyerek türk dünyasının siyasi olarak zayıflamıştı. Bu gibi zulümlara rağmen türk halkları. Baskıncı emperalist memleketlere idolocik mücadeleye çıkmışlar. İsmail Gasprinskiy, Ahmet Velli Doğan, Mustafa Çokay, İşenali Arabaev ve başkalar. Onrarr cedidciler adanayarak, amacı pan-türkist ve pan-islam oluşmuştu. 1905 yılında Mustafa Çokay önderliğinde taşkente düzenlenmiş ve türk-müslüman halkların katıldığı konyey, türki bölgelerin soylu ailelerden gelen özbek, tatar, kazak, kırgız, türkmen ve başkırt önderler türkistan müslüman konyeyi altında birleşmiştir. bu harekete, türki entellektüeller de katılmıştır. konyeyde türk halkları eski hanlıklara göre belirli bir sayıda temsil edilmişlerdir. Bu toplantıda türk halkları üç alt bölgede mücadele kararı almıştır: kazak-kırgızların alaş orda'sı. tatar ve başkırtların itil-ural'ı (türk-tatar komitesi) veya (itil-kama hükümeti). özbek ve türkmenlerin türkistan milli özerk hükümeti'ı. (türkistan müslümanları komitesi) konyeyde üç önemli karar alınmıştır:(orta asya'da islamı çağdaşlaştırmak. göçebe halkın kültürünü korumak. türkistan'dan rusları uzaklaştırmak).

Ama bu hareketlere rağmen Çağırılık Rusyanın sömürgeci politikası Orta Asiya türklerinin milli mücadeleye çıkmak zorunda kaldılar. 1916 yılında Hocent şehrinde başlayan mücadele bütün Türkistana yayılmıştı. Bu mücadele'de kuralların küçsüz olduğundan ayrıca kırgız-kazaklar büyük katliam'dın kurbanı oldular. Çin'in sömürgeci olan Doğu Türkistana

kaçtılar. Bu katliamda 300 binden fazla kırgızlar ve 50 bine yaklaşık kazakar hayatların kaybetmişler. 1917 yılı Çağrık Rusya yıkılmış ve türk milletleri ve cedidciler konseyde kabul edilen programların başlamışlar.

Kazak-kırgızların alaş orda'sı. Tatar ve başkırtların itil-ural'ı özbek ve türkmenlerin türkistan milli özerk hükümeti'ı. bağımsız olduktan sonra daha ileride birleşik türkistan milli devleti adı altında birleşmeyi hedeflemiştir. kökünde cedidcilik olan bu hareketler, 1917 rus devrimi sırasında özerkliklerini ilan etmişlerdir. 1917'de başlayan basmacı ayaklanması türkistan ulusal dernekleri, partileri; Başkırdistan, Buhara ve Hive hükümetleri üyeleri, kırgız ve kazak aydınları, türkiye'den gelen subaylar, afganlı ve kaşgarlıların desteğiyle sürdürülmüştü. Türkistan Özerk Hükümeti, 1917'de rus devriminin meydana geldiği dönemlerde eski Hive, Hokant ve Buhara hanlıklarının topraklarının üzerinde özerkliğini ilan eden ve ileride diğer iki türki bölgeyle (alaş orda ve itil-ural) birleşmeyi öngörmüştür. Türkistan Özerk Hükümeti bir cedidçi olan Mustafa Çokayev tarafından kurulmuştu ve meclis Hive, Kokand ve Buhara halklarının temsilcilerinden oluşuyordu. cedidciler, pan-türkist ve pan-islam görüşler barındırmaktaydı.

1917 sonlarında ve 1918 başlarında biçim değiştirerek Arta Asya'ya geri gelen Sovyet Rusya birlikleri bu özerk devlete son vermiştir. Türkistan Özerk Hükümeti topraklarında 1918 yılında Türkistan Özerk Sovyet sosyalist cumhuriyeti kurulmuştur. Cedid reformcularının geçici hükümeti olarak da tanımlanan oluşum, Hokant'ı başkent olarak göstererek Türkistan'ın özerkliğini deklare etti. Rusya, Taşkentteki birliklerini hemen Hokant üzerine yöneltti ve Hokant'taki yeni hükümetini kırmaya çalıştı. Türkistan Özerk Hükümeti Sovet Rusiya ordusu tarafından yıkıldıktan sonra sovetlere karşı Orta Asiya'da milli mücadele çıkmıştı. Bu savaşanlardı sovetler tarafından basmacı olarak tanıtıldı. Basmacılar hareketi Enver Paşa desteği'le Sovet Ruslara karşı en uzak savaş oldu. 1922-yılında dünyada 4 bağımsız türk devletleri kalmıştır. (Türkiye. Buhara. Hiva ve Tıva kırgız türkler.) Fakat kısa bir süre sonra, Buhara ve Hive toprakları üzerinde kurulu olan yarı-özerk devlet ortadan kaldırıldı. özerklik ve bağımsızlık yanlısı Türkistan kuvvetleri lav edildi. özerklik ve bağımsızlık yanlısı türkistanlılar, basmacı isyanlarına başladılar. ancak basmacı isyanı 1924'e değin etkinliğini korudu. 1924 yılında sadece 2 bağımsız türk devleti kalmış.

Sovyet Rusya'nın sonraki politikası eski hanlıkları birbirinden farklılaştırarak ayrı uluslar yaratmak olmuştur. İlk yaptığı da Tataristan ile Türkistan arasındaki Orenburgu Rusya toprağı içine alarak bağıni koparmıştır. Ancak cedidci-basmacı hareketi 1930lara kadar mücadele etti. Böyle Sovetler'din türk milletlerine yaptığı zülümlerine rağmen türkler Pantürkizm. Türancılık idalocisin devam etmişti ve Svet Rusiyanın politikasına karşı durmuşlar. Fakat Stalin'in represiyası. (katlimi) milliyondon fazla türk milletinin hayatın kaybetmişti. Bu olaylardan sonra Sovet Birleşmiş Devletlerinde memleket politikasına karşı duran. millet kaderin ve islam dinin koruyan bir insan kalmamış. Fakat bir insan kalmış bu Pamir kırgızlarının hanı (idarcisi) Rahmankul handır.

2. VAN KIRGIZLARIN'IN TARİHİ

Abakan-Minusink vadisinden çıkıp, 18. yüzyılda günümüz Kırgızistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Alay bölgesine yerleşen Pamir Kırgızları uzunca bir süre Hokand Hanlığı'nın en önemli ve kalabalık gruplarından biri olmuştur. Hokand Hanlığı'nın zayıflaması ile ortaya çıkan karışıklık ve Çarlık Rusyası'nın baskıları nedeniyle Alay bölgesi Kırgızları, 19. yy. sonlarına doğru Pamir bölgesine göç ettiler. Bazı araştırmacılar, Kırgızların 9-10. yüzyıllarda, bir diğer grup araştırmacı ise 16-17. yüzyıllarda Pamirlere geldiğini ve günümüz Pamir Kırgızlarının yerli Pamir Kırgızları ile Kırgızistan'ın Alay bölgesinden ve Doğu Türkistan'dan göç etmiş Kırgızlardan oluştuğunu iddia etmektedirler. 20. yüzyıl başlarında Pamir bölgesinin hâkimiyeti Pamir Kırgızlarının son hanı olan Hacı Rahmankul'un babası Caparkul Han'ın elinde idi. O yıllarda Pamir Kırgızları, Pamirlerin günümüzde Tacikistan sınırları içinde kalan bölümü ile Afganistan sınırları içinde kalan bölümü arasında konup geçerek hayvancılık ve ticaret işlerini rahatça sürdürüyorlardı. Ancak, bir müddet sonra çoğunluğunu Kırgızların büyük uruklarından biri olan Teyit Kırgızlarından oluşan bir grup, yoğun Rus baskısına dayanamamaya ve sovetlere karşı miili mücadele savaşında Caparkul da basmacı adanmış ve basmacı hareketleri yenildikten sonra Afganistan Pamir bölgesine kesin olarak göç ettiler. Bu arada, bir grup Teyit Kırgızı da Pamirlerin Çin bölgesinde kalan bölümünden göç ederek aynı bölgeye yerleşti. Teyit Kırgızları'nın atası, Rahmankul'un babası Hacı Çaparkul Han'ın 1943'te vefatı üzerine, 30 yaşındaki Rahmankul, aksakallar meclisinin kararıyla "Pamir Kırgızları'nın Hanı" seçildi. Rahmankul Han kısa sürede, hayvancılığa dayanan Kırgız ekonomisini düzeltti ve son derece başarılı bir politika ile halkın güvenini kazanmıştır. Ancak Rahmankul, Afganistan-Çin ve Sovyet Rusya için stratejik önemi büyük bir bölgede yerleşik bir halkın, saygı duyulan bir lider olarak kabul ettirdi. Komünistlerin tekrar tekrar Rahmankula ve komünistlere baş eğitmeyen pamir kırgızlarına saldırması 1948 yılı Doğu Türkistan'a göç etmek zorunda kaldılar. 1949 yılındaki Mao ihtilalinin patlak vermesi geriye dönmek zorladılar. 1950 yılları Kırgızlar Afganistan'ın kuzeyindeki Pamir Yaylası'nda göçebe olarak yaşamaktaydılar. Çin ile Tacikistan ve Afganistan sınırında yer alan Pamir Yaylası, Asya'daki başlıca sıradağlar Himalaya, Karakorum, Kunlun, Tianshan ve Hindukuş Dağları'nı bir arada toplayan "Asya'nın Damı" ve "Dağların Atası" olarak adlandırılıyor.;

Rahmankul Hacı han başka ülkelerin hükümetleri'ne resmî yönetici gibi görüşürüyordu. Afganistan'ın dağlarında kendi idarılığın yön ettiren Rahmankul han Afganistan Hükümeti tarafından da "Bölge Valisi" olarak resmen görevlendirilmişti. Rahmankul Han Afganistan hükümeti'ile konuşup kırgızlar asker vermeden bu strateji yeri korucu olarak kaldılar. Kırgızlar kimlerden bu toprakları korucu statüsün aldılar. Bu bölgenin doğu tarafında komünist Çin devleti olursa. Küneyinde eskiden İngilterenin sömürgesi olan Hindnztan vardı. Yeni bağımsızlığın alan ve iki ülkeye ayrılan Pakistan ve Hindistan'ın Kaşmir savaş bölgesi vardı. Ama en tehlikelisi Pamir Yaylasının bir kısmının tarihte Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiş olduğu ve sonra Sovet Rusya'ya geçtiği topraklarıydı. Bü yüzden koruculuktu

Kırgızlar almış ve 30 yıllarca bu bölgeye hiç bir saldırı ve baskın olmamış. Pamir, hayvancılık için en önemli yer olarak bilinir. Pamir yaylasında Kırgızlar hayvancılık ve tarımla geçimlerini sağlıyorlardı. Pamir'deki Kırgızlar kışın, karın az yağdığı bölgelere gelerek yazın da yaylalarda hayatlarını sürdürüyorlar. Pamir'de ulaşım at, öküz ve develerle sağlanıyordu. Afganistan'ın başkenti Kabil'e ancak günler süren yolculukla varılabiliyordu. Ama Afgan halkı yani en yakın Feyzavat kentinde bulunan Tacikler, sık sık Pamir'e ziyaret ve ticaret amaçlı geliyorlardı. Kırgızların ihtiyaçları olan çay, elbiselik kumaş vs. getirerek Kırgızlardan para nadir bulunduğundan, koyun, keçi ve öküz alarak gidiyorlardı.

1978 yılında Afganistan'da komünistlerin iktidarı olarak komünist hükümete gelmişler ve eski yöneticinin zamanında çalışan insanlara ceza vererek zulümlüklerdi başlanmışlar. Bu konuyu içinde Rahmankul da girmiştir. Sebep olarak Rahmankul ve Zahir şahın'ın ilişkileri ve Rahmankul hanın komünistlere karşı durdukları kendi arasında bir devlet gibi idarı yaptırmasıdır. 1979 yılında Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmişti. Sovyetler Birliği, 1979'da ülkelerini işgal edince Kırgız nüfusunun bir kısmı çareyi Afganistan'ı terk etmekte bulur. Kimi komşu ülkelere sığınır kimi de daha uzak memleketlere. Bir gün hanları Hacı Rahmankul Kul, "Aksakal" adı verilen yaşlılar meclisini toplar. Savaşın bütün ciddetiyle sürdüğü bir dönemde Aksakallar, Kırgızların yaşaması için göç etmeleri gerektiğine karar verir. Bunun üzerine bir grup Kırgız, komşu ülke Pakistan'a gider.

Pamir'in yüksek kayalarından ve sarp uçurlardan inmek, gerçekten cetin ve tehlikeliydi. İhtiyaç duyulan yüklerini at ve öküzlere yükleyerek bazen yaya, bazen de at üstünde göç yolculuğuna çıktılar. Attıkları her adımda hayatlarını riske atıyorlardı. Pakistan ulaşımına kadar tehlikeli yolculuğa dayanamayanlar hayatını kaybedenler de olmuştu. Yükselen dereler yüzlerce hayvanı da kapıp götürmüştü.

Uzun ve zorlu bir yolculuk sonrasında Pakistan'a ulaşan Kırgızlar, Gilgit Bölgesi'ndeki "geçici mülteci kampları"na yerleştiler. Az bir zaiyatla Pakistan'a ulaşan Rahmankul Han, Pakistan Başbakanı Ziyaul Hakk'tan kendilerine bir kent tahsis edilmesini istedi ve bu istekleri kabul edildi. Pakistan'ın Gilgit kenti yakınında 250 çadırdan oluşan ve okulu bile olan bir kent kuruldu. Soğuk bir iklimden gelen Kırgızların 40-50 dereceye ulaşan sıcak bir bölgede yaşam sürmeleri gerçekten de zordu. Ancak Pakistan Hükümeti'nin yardımsever davranışları, 3500 metre yükseklikteki yaylalarda yaşamaya alışmış olan Kırgızların sıcak iklime uyum göstermelerini sağlayamamış. 4 yıl içerisinde 450 Kırgız bu yüzden hayatını kaybetti ve, bir kısmı ise Pamirlere geri dönmüştür.

Kırgızların son hanı da yaşamlarını burada sürdüremeyeceklerini anladı ve yeni bir yurt arayışı başladı.

Kendilerini tanıyan, belgesel filmler çeken gazetecilerin de yardımlarıyla başta BM olmak üzere bir çok ülkeye müracaatlar yapıldı. Pamir Kırgızları'ndan haberdar olan Amerika yönetimi, bölgedeki misyonerler aracılığı ile Rahmankul Han ve aşiretini Alaska Bölgesi'ne yerleştirmeyi teklif ettiler. Ulaşım giderleri karşılanacak, gittikleri yerde herkese ücretsiz arazi ve evler verilecekti.

Pamir Kırgızları Amerika yönetiminin bu çok çekici teklifine kültürlerini ve dini inançlarını yaşamakta zorluk çekecekleri kaygısıyla olumlu cevap vermediler. Rahmankul Han, dini ve milli kaygılardan dolayı Pakistan'daki Türk Büyükelçiliği'ne başvurarak, Türkiye'ye yerleşmek istediklerini Ankara Hükümeti'nin kendilerine yardımcı olmasını istediklerini bildirdi. Pakistan'da dördüncü yılını dolduran "Pamir Kırgızları'na Türkiye'ye kabul edildikleri müjdesi gelmesi üzerine Rahmankul Han Ziyaül Hakk'ı ziyaret etti, Türkiye'ye gitme kararı aldıklarını bildirdi ve Kırgız halkına yaptıkları yardımlardan dolayı minnet ve şükranlarını sundu. İslamabad Büyükelçiliği'nden gelen "istem" dönemin devlet başkanı Kenan Evren tarafından 1982 yılında kabul edilir. 1150 Kırgız, Türk uçaklarıyla başlarında hanları Rahmankul'la birlikte Adana'ya getirilir. Sonra Malatya ve Van'ın değişik yerlerine dağıtılır. 1983'te iktidarı devralan Başbakan Turgut Özal tarafından da Van'ın Erciş ilçesi Altındere Köyü'nde inşa edilen konutlara yerleştirilir. Altındere Köyü'nün ismi, Kırgızların isteğiyle Ulupamir olarak değiştirilir daha sonra. Böylece Kırgızların Van Ulupamir Köy'ündeki yaşamları başlamıştır.

20. yüzyılda gerçekleşen göçler silsilesine katılmayanlar ile Pakistan'a alınamayıp tekrar Afganistan'a dönen Pamir Kırgızları ise, günümüzde de geçmişte olduğu gibi Afganistan'ın Wakhan Vadisi'nde yer alan Büyük ve Küçük Pamir bölgelerinde 1500 civarında yaşamaktadır.

3. YENİ VATAN: VAN (ULUUPAMIR)

Bu köy Van iline 132 km, Erciş ilçesine 32 km uzaklıktadır. Köyün iklimi, karasal iklimi etki alanı içerisindedir. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılıya dayalıdır. Kırgızlar, Türkiye'de Van'ın yanı sıra İstanbul, Ankara, Malatya ve Eskişehir gibi büyük şehirlerde de yaşıyor. Türkiye İstatistik Kurumu'na göre 2012 yılında Ulupamir'in nüfusu 1720, Ev sayısı ise 415 olarak açıklandı. Türkiye'de toplam Kırgız nüfusu yaklaşık 3 bin 500 civarındadır. Pamir bölgesinde yaşayan Kırgızların büyük bir çoğunluğunu Teyit, Kesek ve Kıpçak boyları ile Doğu Türkistan'dan gelen Nayman boyu oluşturmaktadır. Bu boyların ortak özellikleri hepsinin Kırgız boy sistemi içinde İçkilik olarak adlandırılan birliğe dahil olmasıdır ve Ulupamir'de de bu boylar yaşamaktadır. Afganistandaki Pamir Kırgızları, buldukları coğrafi bölgenin şartları gereği yalnızca hayvancılık (PK malçı, çoponçuluk) yapmaktadırlar. Göçebe olan Kırgızlar, hayvanlarını beslemek için yazın yaylaklara, kışın ise kışlaklara göç ederler. Hayvanların çoğunluğunu koyunlar ve keçiler ile sığır, at, yak ve Tibet develeri oluşturur. Mal varlıklarını sahip oldukları büyük ve küçükbaş hayvanların sayısı ile ifade ederler.

Ulupamir Köyü'nde coğrafi şartlar müsait olmadığı için tarım yapmak mümkün değil. Dolayısıyla Ulupamir Kırgızları bir yandan hayvancılığı sürdürmekte; keçi ve koyun sütünden peynir yaparak pazarlamakta, diğer yandan ise geleneksel el sanatlarını geliştirerek çanta, sırt çantası, paspas ve heybe yaparak satmaktadırlar. Ayrıca kadınlar Sümerbank tarafından bölgeye kurulmuş olan halı fabrikasında dokumacılık sektörüne girmişlerdir. Son 2.3 yılda oda kapanmıştı. Erkekler arasında ise koruculuk yaygın olup ayrıca bazı ustalar ahşap

ve metalden el yapımı kaşık, tabak ve maşa ile deriden ayakkabı yapıp satarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Pamir Kırgızları, özellikle de ticaretle uğraşan erkekler, çok dillidir. Afganistan Pamir Kırgızları, başta Kırgızca olmak üzere Farsça, bir kısmı Arapça ve bazıları da Dari ve Wakhi dillerini de bilir. Çok dilli ortamda yetişmiş olmanın etkisi ile bazı Pamir Kırgızları Pakistan'da yaşadıkları süre zarfında bu ülkenin ana dilini öğrenmekte de zorlanmamışlardır.

Türkiye'ye bu dil yelpazesi ile gelen Kırgızlar, Türkçe öğrenmekte de sıkıntı çekmemişlerdir. Ancak, şu anki genç kuşak yalnızca Kırgızca ve Türkçe bilmekte; özellikle ticaretle uğraşan Ulupamir Kırgızları ise çevre köylerle iletişim kurmak için Kırmancı de öğrenmektedirler.

Kırgızlar, PKK terörünün tırmandığı dönemde uygulanan koruculuk sisteminin de en önemli parçalarından biri. 1985'te başlatılan koruculuk sisteminde Kırgızların 'savaşçı' özelliklerinden de faydalanıldı. Onlar koruculuk müessesine gönüllü olarak katıldı. Bölücü terör örgütü PKK'nın kökünü kazımak için yıllardır görev yapıyorlar. Sayıları az olsa da üstün savaşçı tekniklerinden istifade ediliyor. Türkiye'de atlı koruculuk sistemini ilk onlar uyguladı. Van kırsalındaki sayısız operasyona katılarak başarılı oldular. Sayıları 81 bin 967 olan korucular arasında 186 Kırgız, rakamsal olarak ciddi bir anlam ifade etmeyebilir. Ama, iyi binici olan Kırgızların katılımıyla atlı korucular oluşturulmasının sembolik bir önemi var. Bugün 19 atlı korucu Erciş civarında görev yapıyor.

Köyde ilköğretim okulu vardır. Yaklaşık 650-700 öğrenci okumaktadır. Lise ve Yüksekokul olmadığından dolayı gençler genelde köyün dışında yurt ve yatılı okulları seçerek, okullarına devam etmektedirler.

İçme suyu şebekesi köy sakinleri ve muhtar heyeti tarafından tepe kısmından getirilen kaynak suyundan sağlanmaktadır. Ptt şubesi ve ptt acentesi yoktur. Köye ulaşımı sağlayan yol asfalt olup köyde elektrik ,sabit telefon ve cep telefonu şebekeleri (Turkcell,Avea,Vodafone) vardır. Ulupamir köyü ayrıca Pamir Kültür Eğitim Derneği & Kırgız Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneklerine sahiptir. Camii uzun yıllardan sonra bu yıl (2012) yıkılmak zorunda kalmıştır.Köy halkı kendi çabaları ve yardımsever kişiler tarafından camii tekrar inşa edilmiştir.(2014)

4. VAN (ULUPAMİR) KIRGIZLARIN'IN KÜLTÜRÜ

Genel olarak eski Türk gelenekleridir. Misafirperver bir halk olma özelliğinin yanında, düğünleri renkli ve görkemlidir.Sovyet devriminden sonra Türkiye'ye gelen Van'ın Ulupamir ilçesine yerleşen Kırgızlar aradan geçen sürede gelenek ve görenekleri korumayı başardı.Her yıl haziran ayında Kırgızlar, "Ayran Şöleni" adı altında etkinlikler düzenleyerek kültürlerini ve kimliklerini yaşatmaya çalışıyor. Manas Destanı'nın okunmasıyla başlayan şenliklerde el sanatları, geleneksel kıyafetler, süs eşyaları sergileniyor. Gökböğrü denilen atlı yarışma da işte bu şenliklerin bir parçası...

Kırgızları ilginç kılan özelliklerinden bir diğeri de kültürlerini günlük hayata taşımaları. Her

ne kadar Türkiye'deki şartlardan etkilenmiş olsalar da renkli hayatlarını geleceğe taşımaya kararlı görünüyorlar. Özellikle de kadınlar. Kendilerine özgü renkli kıyafetleri yaşamlarının bir parçası haline getirerek. Örneğin, kadınlar başlarına beyaz, kızlar ise kırmızı örtü örtüyor. Bu aynı zamanda o kişinin evli ya da bekar olduğunu da gösteriyor. Kırmızı örtüyle gezen genç kız bekar olduğunu anlatmaya çalışıyor çevresine. Pembe örtü kullanan ise kendisinin nişanlandığını duyuruyor bütün herkese Kıyafetler de yaşa göre değişiklik arz ediyor. Yaşlılar kırmızı ve kahverengi karışımı kumaşlardan yapılmış elbiseler giyerken, gençlerin tercihi ise daha çok kırmızı oluyor. Köy halkının genel uğraşısı hayvancılık. Kadınlar, bunun dışında hem ev işi yapıyorlar hem de kendi öykülerini dillendiren birbirinden güzel el işlemleri... Sonra bunları, köyü ziyaret edenlere satarak ev ekonomisine katkıda bulunuyorlar. Ulupamir'de kadınlar ve kızlar için Hereke adında halı farklı bir tür örgü bir ev var. En iyi bilinen halı Çeşmibolbol'dur. Her Kırgız kız halı üretmek için öğrenmek zorundadır. Evde çoğunlukla genç kızlar çalışır. Onlar iki üç hafta boyunca bütün süreci öğrenebilir. Halı işlerken Kırgız şarkıları dinler ve şarkı söyler. Ulupamir Kırgız Pamir en Kırgız geleneği izledim. Hemen hemen her aile dikkatli bir nesilden diğerine geçen bir zanaatı öğrenmiştir. Erkek ustalar, sanatçılar ve ahşap ve metal kaşık üreten esnaf, tabak yapıyor. Kadınlar ise kıyafet sürme dokuma paspaslar ve kilimler, eyer çanta, el çantaları üretiyor. Özellikle kadınların seçilmesini sağlamak gibi geleneksel giysiler yapıyorlar. Köy kalpağı erkekler için sembol olmuştur. Günümüzde Kırgızların birçok sorunu, özellikle ekonomik sorunları var. Pek çok Kırgız İstanbul, Malatya ve Eskişehir gibi büyük şehirlere gidiyor. 2011 yılında Van'da deprem oldu. Ulupamir'de camii yıkıldı. Camii yeniden inşaa edildi. Kırgızlar göçebe geleneklerini İslam diniyle harmanlayarak, yaşatmaya devam ediyor.

Yemekler: Kırgız kültürünün yaşatıldığı bir diğer alan ise yemekler. Ulupamir'de yemeğe özel bir önem veriliyor. Bir kere et sofradan hiç eksik olmuyor. Tabii at sütünden yapılan kımız da. Ama, Kırgızların vazgeçilmez olan kımız son yıllarda çok az yapılır olmuş. Zaten Ulupamir'de yaşayanlar kımızı daha çok köylerine gelen özel misafirlerine ikram ediyorlar. Gelen konuklara yemekle birlikte bir de müzik ziyafeti sunuluyor. Kumuz adı verilen üç telli Kırgız çalgısı eşliğinde gençler hem çalışıyor hem de söylüyor.

Kırgız Yemekleri : Manti, Kırgız Pilavı, Beşparmak, Kattama, Çöçmörö, Samsı, Borsok vs. genelde hamur ve et çeşitleri Kırgız mutfağının vazgeçilmezlerindedir. Van'da konuk olarak bulunanlar sabah bir evde olsalar da, sabahleyin mutlaka Van'ın ara sokaklarında bulunan Van'a özgü kahvaltı salonlarında kahvaltı yapmalıdırlar. Kahvaltı salonları yalnızca süt ürünleri olan peynir, Van cacığı, otlu peynir, kaşar peyniri ve bal, murtuğa, reçel, Van sucuğu, kaymak, köy yumurtası gibi ürünler satar. Ucuz ve temizdir. Nezih, keyifli ortamı vardır. Tabii ki öğlen saatlerinde Van'a has kavurma, Fırın ağzı, güvec, mahalli Van Yemekleri ve Van kebabı satan lokantalar da ilgi çekicidir.

Geleneksel oyunları: Kırgızların geleneklerine bağlı bir halk olduğunu ve birbirlerine her zaman destek verşler. Kırgızlar kendi tarihleriye gurur duyuyor. Her bir aile üyesi ailenin önceki nesil yedi erkek üyelerini yaşatır. Kırgızlar yedi ceddini hala hatırlıyor. Kırgızlar

Türkiye'ye geldiği zaman evlilik sorunu ile karşı karşıya kaldı. Kırgızlar hala kendi aralarında evlilik yapıyor. Görüşleri gerçek aşka engel olmamaktır. Ulupamir Kırgız düğünlerinde Kırgız şarkıları, ancak Türk dansları vardır. Ulupamir'de en önemli hayvanlar at ve koyundur. Atlar, ekonomik çalışması için kullanılabilir, aynı zamanda ulusal oyunu kökbörü için önemlidir. Bazı değişikliklere uğrasa da sürdürülmekte olan geleneksel kültür örneklerinden biridir. Ayrıca üstünde oynanan kükbörü (ulak tartış) oyunu herkesin zevkle seyredebileceği sportif oyunlardır. Bu oyuna başlamak için teke ya da keçi kesilir. Derisi yüzülmeden bağırsakları ve öteki iç organları çıkartılır. Bu işlemler yapıldıktan sonra oyuncular. Kökbörü oynamak için 30-50 bazenlerde 100 den fazla oyuncular olacak. Bu oyun hem de Kırgızistan'da hem de bütün dünya kırgızlarında yaşamaktadır.

Bu oyun en güçlü ve en yetenekli biniciler tarafından oynanır. Oyun sadece biniciler arasında popüler, izleyiciler tarafından da ilgiyle izlenen bir oyun.

Türkiye'de milli takım buskhashi Kırgız oluşmaktadır. Koyun Kurban Bayramı Müslüman tatil önemli bir parçasıdır. Bir erkek çocuğun doğum doğumundan itibaren 40 gün onuruna kurban kesme geleneği vardır. Koyun kemikleri popüler oyun chuko için kullanılır.”

Diğer bir halk oyununa ordo denir. koyun. keçi aşıklarıyla oynanan bu oyun da en eski sportif halk oyunlarından biridir. Pamir'de iken en çok oynanan vazir paşa. Beş taş. Çakanek gibi pek çok oyun. Mekan ve zaman darlığından dolayı oynamaktadır.

Kırgız Türklerinin “Aşık” Oyunu - VAN- Kırgızların kurşun döktüğü kemik ile oynanan bin yıllık “aşık” oyunu, bütün dünya'da yaşayan kırgızlar ve onun içinde Van'ın Erciş ilçesinde yaşayan Kırgız Türkleri tarafından da yaşatılmaya devam ediyor.Kırgızlar arasında hayli revaçta olan oyun, küçükbaş hayvanların arka bacakları diz kısmında bulunan dört yüze sahip kare şeklindeki kemikle oynanıyor.Tarihi bir Türk oyunu olan aşık oyunu, toprak üstüne çizilen bir daire ve daire çapına, atış mesafesine paralel olarak rakip takım oyuncularının aşık kemiklerini daireye dizmesiyle başlıyor.Kemik içine kurşun dökülmesiyle de ağırlık oluşturan oyuncular, daire içine rakibin bıraktığı aşıklara hedef olarak atış yapmaya başlıyor.Aşıklardan bir veya bir kaçını daire dışına çıkarmaya çalışan atıcı ekip üyeleri, daireden dışarı çıkarttığı aşıkların sahibi oluyor.Iskalayınca kadar devam eden oyunda, oyuncular sırasıyla yer değiştiriyor.

Ulupamir'de camii yıkıldı. Camii yeniden inşaa edildi. Kırgızlar göçebe geleneklerini İslam diniyle harmanlayarak, yaşatmaya devam ediyor.”

Sonuç olarak Van'da bir köy var uzakta. O köyde Kırgız vatandaşlarımız hem Türkiye'ye alışmaya çalışıyor hem de kendi kültürlerini yaşatıyorlar.

Çalışmada ulaşılan sonuçları birkaç başlıkta sıralamak mümkündür:

1. Van kırgızları doğu'dan batı'ya göç etmiş en son türk milletidir.

Orta Asya'dan bazı Türk boyları ilk 8 yüzyılda Anadolu'ya gelmesiyle başlayan Türk boyları 20 yüz yıl başına kadar devam etmiş. (oğuzlar. selcuklular, ak koyunlar, kara koyunlar, sibirya türkleri, krım türkleri ve ahsa türkleridir.Türklerin Anadolu'ya gelmesinin en son tarihi

bu Rahmankul Hacı han yön eden Van kırgız türkleridir.

2. Van kırgızları özgürlüğün kırgız kültürün ve islam din'in koruyan halk olarak kalmışlar. Türkiye'ye yerleşmeleri üzerinden 25 yıl geçmesine rağmen topluluğun kültürlerini yaşatmak için, gelenek-göreneklerin, oyunların, milli yemeklerin ve dilin koruyor.

3. Rahmankul Sovet birliği yıkıldığına kadar mücadele eden yalız türk insanıdır. 1990 yılında Rahmankul han öldü ve Sovet Birleşmiş Devletleri de son eridi. Kırgızistan bağımsızlığın kazanmıştı.

4. Rahmankul han başka bağımsızlığa sahip olmayan türk halklarına yön açmaktadır. Mesele Çinlerin işgalında olan Doğu Turkstan türkleri (uyğur, Kırgız, Kazak) kaç yıldır bağımsızlığına sahip değildi. Bu aynı durumda Rusia idarisinde kalan bir kaç tane özerk türk halklarıdır. Bunlar tatarlar. Kırım tatarları. başkır. yakut. hakas. altay. tıva. ve başka küçük milletler rusların asimlasyon programasında kalırlar. Bu türklere Çin ve Rusiyan'ın dil.din ve kültürün unutmamsına çalıştırmaları Sovet Rusiyan'ın Kırgız türklerine yaptığı baskınlığı gibidir ve ondan da zordur. Ayrıca komünister Kırgızistan kırgızların asimlasyon olmasına çok çalıştılar. Fakat iklimin zor olmamasına rağmen Pamir yayların'da Rahmankul han yön eden kırgızlar komünistlere ram olmadan karşı savaştılar. Onların amacı kırgız dilin kültürin ve islam dinin saklamak olmuştur. Dünyanı'nın yarısını eline alan Sovet Rusiya'ya ram olmayan küçük bir kırgızların dağalar arasın'daki bir parçası karşılaşmıştı. Her hangi zorunluklara dayanarak Türk devletinin yardımı ile kendilerinin saklamıştı.

KAYNAKÇA

ALİMOV, Rysbek (2011). "Kırgızcanın İçkilik Ağızlar Grubu Üzerine", TÜBAR (Türklük Bilimi Araştırmaları XXX, s.23-40.

BİLGİLİ, Ahmet (1996), "Bir Dığ Ėskan Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi: Ulupamir Örneği", Bilig Dergisi, sayı 2, ss.247-254.

CUMABAEV B. Pamir: Uluu dercavalı ortosundadı geosayasıy Ėüröş-Bişkek:Uçkun. 2009.

CUMABAEV B. MAANAEV B. Pamir kırgızları: Tarihy-etnografıyalık öçerk. Bişkek. 2009.

Göç Hareketleri, Çev., Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ERDEM, Mustafa (2000), Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları, ASAM Yayınları, Ankara.

GÖMEÇ, Sadettin (2002), Kırgız Türkleri(Tarihte ve Günümüzde), Akçağ Yayınları, Ankara.

KAYIPOV Sulayman. Cılga vergis carım Ėün: İlimsel-populyardık kitep.-Bişkek. Uçkun 2006.

KAYIPOV Sulayman. Folklor Üzerine Yazılar: Makaleler, Bildiriler. – Ankara, 2006.

- KAYIPOV Sulayman. (2010), Ethnological Review of the Van Kyrgyz, International Journal of Central Asian Studies Volume 14, s. 181-199
- MEYDAN LAROUSSE BÜYÜK LÜGAT VE ANSİKLOPEDİ,“Sürgün”, C.XI, İstanbul, 1973.
- SAĞIR, Adem (2010), Sosyal ve Tarihsel Bağlamda Oş/Kırgızistan’a Sürgün Edilen Batumlu Türklerin Sosyal Yapısı,Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- SAĞIR Adem Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/4 Fall 2011.
- SARAY, Mehmet (1993), Kırgız Türkleri Tarihi,Nesil Yayınları, İstanbul.
- SHAHRANİ, Nazif, (2002). The Kirghiz and Wakhi of Afghanistan: Adaptation to Closed Frontiers and War. Seattle & London: University of Washington Press, pp. xli + 302.
- SÖYLEMEZ, Haçim (2005), “Van’ın Kırgızları AB Yolunda”, Aksiyon Dergisi,Sayı:558.
- TİKA ÜLKE RAPORU –KIRGIZİSTAN(2005), Haz., Selda ÖZDENOĞLU, no: 31, Ankara.
- HAKAN Vatan. Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi Türksoy Sayı : 22 Ocak 2007 ISSN 1302-6569
- HAKAN Vatan. Türk Dünyası Kültür ve Sanat Dergisi Türksoy Sayı : 22 Ocak 2007 ISSN 1302-6569.
- R. Dor and C. Naumann (1978). Die Kirghisen des Afghanischen Pamir. Graz, Austria.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.azattyk.org/media/video/24696804.html>
- <http://www.barakelde.org/news:35115/>
- <http://web.manas.kg/index.php/kg/archive/1745-van-krzlar-ile-buluma>
- <http://www.azattyk.org/archive/ky-news/20120113/828/828.html?id=24451201>
- <http://www.сары-кол.рф/prensa/zhaylyktar/item/214-ван-кыргыздары-кыргызстандан-мугалим-сурашат-улуу-памир>
- http://www.bbc.co.uk/kyrgyz/kyrgyzstan/2012/11/121105_van.shtml
- <http://www.erkintoo.kg/news4735>
- <http://www.turkacadem.kz/tr/ab.php?set=2> Türk Birliğinin akademik araştırma merkezi Türk Akademisi

KIRGIZİSTAN'DAKİ ESKİ TÜRK RUNİK YAZITLARININ ARAŞTIRILMASI VE YENİ BULUNTULAR

Mirbek SHADIKAN UULU¹

Özet: Vaktiyle Hunların, Sakaların, Köktürklerin devletlerini içinde barındıran Kırgızistan Köktürk harfli yazıtların çok bulunduğu bölgelerden birisidir. Kırgızistan'daki yazıtların çoğu Talas bölgesinde bulunduğu için daha çok Talas yazıtları adı ile bilinmektedir. Ancak son dönemlerde bulunan Koçkor yazıdan ile yazıtların bulunuş alanı geniş lemiş olmaktadır. Genel olarak Kırgızistan'da bulunan yazıtlar paleografik açıdan Yenisey yazıtlarına benzemektedir. Bu makalede Kırgızistan sınırlarında bulunan köktürk harfli yazıtların araştırılması ve bulunması hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Kırgız-Türk Yazısı. Kırgız Yazısı. Türgişler yazıtları. Talas Yazıtları. Koçkor ve Isık-Köl Yazıtları. Yazılı kayıtlar. Metinlerin açıklaması.

1. GİRİŞ

Türklerin okur-yazar; kendi icatı yazısı olan; uygarlık seviyesine ulaşmış bir millet olduğunu ispat eden en önemli delil (Kök)türk harfli yazıtlardır. Bu yazıtlar muhteva ve malzeme bakımından çeşitli olup, anıt taşlar üzerine yazılmış epitafik abidelerden, kağıda yazılmış fal kitabından ve hukuk vesikalarından, çeşitli eşyalar üzerine düşürülmüş küçük yazılardan, kaya taşlarına kaanmış smir yazıtlarından ve kayalara yazılmış inanç içerikli metinlerden oluşmaktadır. Yeni bulunan her yazıt bilim dünyası için büyük önem arz ederek sadece dil bakımından değil, tarih, folklor vs. gibi bilim dallarında da araştırılmaktadır. Orta Çağların ilk dönemlerinde Batı Türk ve Türgeş Kağanlıklarıyla Karluk devletinin merkezi olan Kırgızistan sınırları Türk runik yazısı tarihi açısından da büyük bir değer arz etmektedir.

Kırgızistan Moğolistan, Yenisey havzası, Altay ve Doğu Türkistan'la birlikte Türk runik yazılı anıtların bulunduğu ana merkezlerden biridir.

Bölgede bulunan Türk runik yazılı anıtların sayısı günümüzde 60'ı geçmiş durumdadır. Talas bölgesindekiler ağırlıklı olarak nehir yatağı taşları üzerine hâkkedilmiş mezar yazıtlarıdır, Koçkor ve Isık-Göl'de bulunanların çoğu kaya yazıtlarıdır.

2. TALAS YAZITLARI

Talas'taki yazıtlar önce V. A. Kallaur'un raporlarıyla bilim dünyasına tanıtılır. Çarlık Rusya

1.I.Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi,e-posta: mirbek_0393@mail.ru.

dönemi Türkistan Genel Valiliğine bağlı Sırderya vilayeti Evliya-Ata uyezdi3 mülkiye amiri olan V. A. Kallaur aynı zamanda amatör bir etnograftı. 1896 baharında kendisine idaresindeki Dmitriyevskoye (bugünkü Talaş) köyü civarında üzerinde meçhul bir alfabeyle ait işaretlerin kazılı olduğu bir taşın bulunduğu bilgisi gelir. Aynı tarihlerde yine o bölgedeki Terek- Say yöresinde de kaya üzerine kazılı büyük bir yazıtın olduğu haberini alır. 1896 sonbaharında Kallaur birkaç görevliyle söz konusu yazıtları ziyaret eder, ardından sırasıyla 28 Ekim ve 11 Aralık 1896 tarihlerinde Taşkent'teki Türkistan Arkeoloji Severler Derneğinde bu yazıtlar hakkında bir rapor sunar. Dernek yönetimi yazıtların mahiyetinin tespiti için yazıt kopyalarını Rus İmparatorluk Arkeoloji Cemiyeti başkanı V. R. Rozen'e gönderir. Sonuncunun buluntuyla ilgili bilgileri W. Radloff ve P. Melioranskiy'e havale etmesiyle Talaş yazıtları üzerine bilimsel çalışmaların yolu açılmış olur.

Mayıs 1898'de bölgeye arkeolojik keşif amaçlı gelen H. J. Heikel başkanlığındaki Fin-Ugor Cemiyeti mensuplarını Talas'ta beklerken, A. Kallaur yerli rehberler öncülüğünde Ayırtam-Oy'daki Kalba harabelerinde (bugünkü Kırk-Kazık mevki, Kesken-Töbö harabeleri) üç yazıt daha (2., 3. ve 4. yazıtlar) tespit eder. H. J. Heikel grubu ise Kallaur ve ekibi ayrıldıktan sonra aynı bölgede bir yazıt (5. yazıt) daha bulur. Fin-Ugor Cemiyeti başkanı O. Donner heyet Helsingfors'a (bugünkü Helsinki) döndükten sonra Sankt-Petersburg'daki Arkeoloji Komisyonu'na başvurarak Evliya-Ata nahiyesinde bulunan taşlardan birinin Finlandiya'ya nakline izin verilmesi isteğini aktarır. TASSD'nin 5 Mart 1899'da aldığı kararla H. J. Heikel aynı yıl yazıtlı taşlardan birini Helsingfors'a nakleder. Günümüzde Talaş bölgesindeki 3. ve 5. Yazıtlar kayıptır, Finlandiya'ya götürülen, ancak akıbeti meçhul yazıt bu iki sinden biri olmalıdır. H. J. Heikel 1918'de Fin-Ugor Cemiyeti yayın serisi olan Kansatie teellisâ Julkaisuja. Travavoc ethnographiques'in 7 cildi içerisinde bu yazıtların estampaj ve kopyalarını yayımlar.

1926'da G. Nemeth Talas'taki ilk beş yazıtla ilgili kendi okuyuşlarını yayımlar. Yalnızca Heikel'in kopyalarına dayalı ve işaret teşhisi ve okumada farklı bir yöntemi benimsemiş olmasına rağmen, Nemeth'in bu çalışmasının tarihi değeri büyüktür, zira Talaş yazıtlarıyla ilgili ilk derli toplu yayın olmasından öte, başta Malov ve Orkun olmak üzere pek çok araştırmacı yayımlarında onun okuma önerilerini esas almışlardır.

Nemeth'in 1972'deki çalışmasından aslında 1927'de V. Thomsen'in de bu yazıtlarla ilgili kendi araştırmasını hazırladığını, hatta ilk ikisinin tercümesini de yaptığını öğreniyoruz. Ne var ki vefatı, okumalarında yine Heikel'in estampajlarına ve büyük ihtimalle, onun çekmiş olduğu fotoğraflara da dayanan V. Thomsen'in bu incelemesinin bilim dünyasına zamanında tanıtılmasına izin vermemiştir, el İlk beş yazıttan sonra siyasi olayların ve yeni düzenin de etkisiyle bölgede Türk runik yazıtlarını arama faaliyeti durma noktasına gelir.

1925'e gelindiğinde, Türkistan Arkeoloji Severler Derneğinin Sovyetlerdeki devamı olan Turkomstaris cemiyeti mensupları M. M. Loginov ve B. P. Denike V. A. Kallaur tarafından Talas'tan Evliya-Ata'ya nakledilmiş, ancak orada unutulmuş olan 1. Talaş yazıtını tekrar bulurlar.

1932'de bugünkü Talaş şehrinin kuzeybatısında bulunan Açıktaş yöresindeki pirit yataklarının olduğu mevkide, 7. numaralı arama kuyusunda yerden 5 m derinlikte üzerinde ilginç

işaretler bulunan bir çubuk bulunur. Uzunluğu 14 cm, eni ortalama 12 mm olan kare kesitli çamdan yapılmış bu çubuk aslında daha uzun ve 3 parça şeklindeydi, ancak, maalesef, çubuğun uçlarından biri bulunduğu yerden çıkartılamamıştır. İşlenmiş ahşap parçası üzerindeki ilk yazıt olması hasebiyle bu keşif araştırmacılar arasında büyük heyecan yaratır. Buluntuya çok sevinen S. E. Malov, örneğin, M. E. Masson'a yazdığı mektubunda Thomsen'in de Türk runik yazısı için aslında ahşabın en uygun malzeme olduğunu düşündüğünü ve üzerinde kesinlikle tatbik edildiğine inandığını, fakat zamanın bu belgeleri günümüze kadar ulaştırma- madığı görüşünde olduğunu belirterek, bu büyük âlimin düşüncelerinin Açıktaş'ta bulunan bu çubukla bilhassa teyit edildiğini büyük bir coşkuyla bildirir. H. N. Orkun 1939'da basılan Eski Türk Yazıtları'nda Moğolistan ve Yenisey yazıtlarıyla birlikte Talas'ta bulunan mezkûr yazıtları da tanıtır, fakat son buluntuya yer vermez. Oysa Malov 1959'da bu yazıtın (7. Talaş yazıtı) da Türk runik alfabesiyle yazıldığına şüphe duymadığını belirterek, diğer Talaş yazıtlarıyla birlikte değerlendirir.

1960'lar yazıtların keşif ve araştırmalarına yeni bir soluk getirir. 1961'de Talaş bölgesinde yürütülen arkeolojik çalışmalar sayesinde P. N. Kojemyako üzerinde Türk runik harfleri olan bir nehir yatağı taşı (8. Talaş yazıtı) bulur. Bu buluntudan haberdar olan Kırgızistan Bilimler Akademisi yeni yazıtlar bulma amacıyla Eylül 1961'de Talas'a D. F. Vinnik başkanlığında U. Asanaliev, K. Aşırallyev ve Ç. Cumagulov'dan oluşan bir epigrafik keşif grubu gönderir ve bu grup adı geçen bölgede literatüre sırasıyla 9., 10., ve 11. olarak giren yeni runik yazıtları ortaya çıkarır.

1962'de D. F. Vinnik tarafından önceki yazıtların bulunduğu Kesken-Töbö harabelerinde bir başka yazıtlı taş daha bulunur.

1963'te yazıtların bir kısmı Ç. Cumagulov tarafından yayımlanır, ancak bu çalışmadaki okuma önerileri hemen hemen S. E. Malov'un görüşlerine dayanmaktaydı.

1971'de İ. A. Batmanov da o zamana kadar bulunan Talaş yazıtlarıyla ilgili özel bir monografi hazırlar. Araştırmacı bu eserine Fergana vadisinin idari olarak Kırgızistan sınırları içerisinde kalan kısmında bulunan keramik parçalar üzerindeki yazıt fragmanlarını da dâhil eder.

1977'de bölge sakinlerinin yönlendirmesiyle yine Kesken-Töbö harabelerinde Ç. Cumagulov ve G. Karagulov tarafından bir yeni (13.) yazıt daha bulunur.

Bu buluntu Cumagulov-Karagulova ve Cumagulov-Klyaştorıy yayımları aracılığıyla bilim dünyasına tanıtılır.

1981'de Talaş bölgesindeki Kuru-Bakayır yöresinde kaya üzerine kazılı 3 küçük yazıt tespit edilir. Aynı tarihlerde yine Talas'ta alt çenesinde birkaç işaret bulunan insan tasvirli bir taş portre de kaydedilir. Ç. Cumagulov'a göre bu portre üzerindeki işaretler Türk runik alfabe-sine aittir.

1981'de A. Amanjolov da bölge yazıtlarıyla ilgili kendi okuma önerilerini içeren bir incelemesini yayımlar. Araştırmacının okuyuşu yazıt içeriklerinin daha iyi anlaşılmasına pek katkı sağlamaz, buna rağmen söz konusu yayın Malov ve takipçilerinden farklı görüş ortaya konulması bakımından dikkate değer bir çalışma niteliğindedir.

1982'de Ç. Cumagulov son buluntuları da dâhil ederek yazıtlarla ilgili önemli eserlerden

birini hazırlar. 1987’de ise onun daha güncel bir varyantı neşredilir.

1970’lerden 1990’lara kadar bölge yazıtlarına temas eden araştırmacılar arasında S. G. Klyaştormy, O. Suleymenov, G. F. Turçaninov, U. Asanaliev gibi isimler zikredilebilir, ancak mezkûr yazıtlar onların ilgili çalışmalarının odağını oluşturmuyordu.

3. KOÇKOR YAZITLARI

1998’de Koçkor bölgesinde kaya yazıtlarının bulunması bölge yazıtlarıyla ilgili araştırmaların tekrar canlanmasına sebep verir. İlk K. Tabaldiyev başkanlığındaki keşif ekibi tarafından Koçkor bölgesindeki Kara-Suu köyünün güney tarafında yer alan dağın eteklerindeki Kök-Say mevkiinde toplam 8 yazıt bulunmuş, ardından 2000’de aynı bölgede 1 yazıt daha kaydedilmiştir. 2002’de ise Kök-Say’ın daha yukarısı ve batısındaki Töö-Karın, Kızıl-Bulak ve Kök-Buka mevkiilerinde 11 yazıt daha tespit edilmiştir. Son olarak 2005’te yapılan keşif sırasında aynı bölgedeki Böyrök-Bulak ve Tik-Bulak mevkiilerinde 4 yazıt daha bulunmuştur.

Bu yazıtlar üzerine başta kâşifleri K. Tabaldiyev ve O. Soltobayev olmak üzere S. G. Klyaştormy, A. Amanjolov, İ. L. Kızlasov’un da aralarında bulunduğu birçok araştırmacı bilimsel çalışma hazırlamıştır.

Bu yazıtlar dağ eteğindeki büyük ve küçük kaya taşlarının üzerine yazılmış bir veya iki satırlık yazıtlardır. Söz konusu yazıtları ilk olarak okuyan Klyaştormy tarafından bu yazıtlar o bölgeyi yurt edinen kimselerin bilgisini içeren hukuk niteliğini taşıyan sınır yazıtları olarak açıklanmış ve tarihi yönden On-Oklara bağlanarak Türgeşlerden kalma yazıtlar olarak belirtilmiştir.

2002’de Talaş bölgesindeki Con-Arık köyü yakınlarında Türk runik yazılı yeni bir nehir yatağı taşı daha tespit edilmiştir. Son olarak 2008’de Issık-Göl’ün batısında bulunan Ak-Ölön köyü yakınlarında kaya üzerine hâkkedilmiş uzunca bir yazıt kaydedilmiştir.

4. ISSIK-GÖL YAZITLARI

1927’de arkeolog P. P. İvanov tarafından bugünkü Issık-Göl vilayetinin Ceti Ögüz ilçesi sınırları içerisinde bulunan Koysarı köyü yakınlarında göl kıyısında bulunmuştur. İvanov’un buluntuyla ilgili Barthold’a yazdığı mektuptan üzerinde yazıt bulunan kaya parçasının Issık-Göl’de su seviyesindeki azalma sebebiyle ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bulduğu sırada üzeri kireçle kaplı olan kaya parçasıyla birlikte onun hemen yakınında duvarları tuğladan olan bir yapı kalıntısı da gün yüzüne çıkmıştır (bk. Malov 1929: 799-806). Boyu 60 cm, eni ise yaklaşık 100 cm olan uzunca kaya parçasının üzerinde iki farklı yazıt yer almaktadır. Bunlardan alttaki satırlarda Arap, üstteki satırlarda ise Türk runik harfli yazıt bulunmaktadır. Anıtın kendisi günümüzde kayıptır. Yapılan okuma önerilerinin hepsi yazıtın İvanov tarafından hazırlanan estampajını temel almaktadır.

Yazıt günümüzde kayıptır. Anıtı bulduğu sırada P. P. İvanov’a eşlik etmiş olan yöre sakini A.

Ya. Balıbin'in ifadesine göre mezkûr kaya parçası 1930'ların başında "mühendisler tarafından ya Taşkent'e, ya da Almatı'ya götürülmüştür".

5. AK-ÖLÖN KAYA YAZITI

Yazıt 2008 yazında Kırgızistan'ın Issık-Göl vilayetine bağlı Ton ilçesi Ak-Ölön köyü civarında K. Tabaldiyev ve K. Belek tarafından bulunmuştur. Yazıtın bulunduğu mevki yerli halk tarafından Çiyin-Taş "resimli taş" olarak bilinir. Burası 1998-2005 tarihleri arasında bulunan ve literatüre Koçkor yazıtları olarak geçen runik yazıtların bulunduğu Kara-Suu köyüne giden yol üzerindedir. Çiyin-Taş'ta bulunan ve güneş ışınlarından yüzeyi yanmış büyük sapkın kayanın üzeri, adından da anlaşılacağı üzere, çeşitli tasvirle doludur. Kaya yüzeyindeki tasvirler arasında, özellikle, dövme tekniğiyle yapılmış ve süre avının temsil edildiği sahneler, yani avcı, avcı köpeği ve dağ keçilerinden oluşan figürler ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte çizgi tekniğiyle yapılmış iki damga tasviri de ayrıca dikkat çekmektedir. Ana gövdesi Greklerin müzik aleti liri anımsatan bu damganın benzerleri bir taraftan Türgeş sikkelerinde, diğer taraftan Talaş ve Koçkor yazıtlarının bir kısmında da yer almaktadır.

Sonuç olarak, 1896'dan 2012'e kadar Tanrı Dağı bölgesinde Türk runik alfabesiyle yazılmış toplam 63 adet yazıt tespit edilmiştir. Bunlardan 30'u Talaş bölgesinde, 3ü Issık-Göl'de, geriye kalan 30'u de Koçkor yöresindedir. Talaş bölgesindeki yazıtlardan 12'si nehir yatağı taşlar üzerine hâkkedilmiştir. Yazıtlardan biri çubuk, diğeri taş maske üzerine işlenmiş, ötekileri ise kaya yazıtlarıdır. Aynı şekilde Issık-Göl ve Koçkor'da bulunanların tamamı kaya üzerine hâkkedilmiş yazıtlardır.

KAYNAKÇA

ALYİLMAZ, Cengiz (2008) Kirgizistandaki (Kök)türk Harfli Yp Bugünkü Durumu, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Bildiriler, C. I, İzmir,, s. 131-136. ALİMOV, R. (2002) "Kırgızistan'da yeni bulunan runik harfli eski Türk yazıtları hakkında ön bilgiler", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 2000, Ankara: TDK Yayınları, s. 5-10. ALİMOV, R. (2004) "Koçkor'daki Türgeş Yazıtları", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, İstanbul, 1, s. 13-43.

AMANCOLOV, A. S., (2001), K İnterpretatsii Çuyskih Runičeskih Nadpisey, Aktüal 'niye Problemi Drevney İstorii Kırgızov, s. 97-100. AMANBAEVA, B. E. - Sulaymanova, A. T. - Coldoşov, Ç. M., Razvedıvatelnye marşurıtı Talasskogo arheologičeskogo otryada (2003-2005 yıllar.), Izvestiya Natsiyonalny Akademii Nauk Kırgızskoy Respubliki, Bişkek 2007, s. 155-162. CUMAGULOV, Ç., Epigrafika Kirgizii 3, Frunze 1987. SIDIKOV, S., Kara Değen Sözdün Semantikas Cönündö, Tyurkologičeskiye İssledovaniya, Erunze 1983. TABALDİEV, K. Ş. - Soltobaev, O. A., Koçkor Öroönündögü Bayırkı Türk Runikalık Cazuaları, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 2, Bişkek 2001, s. 279-292

TABALDİEV K. ve Belek. K., (2009), Pamyatniki Pis'mennosti na Kamne Kırgızstana,

Bişkek. TENİR-TOODON TABILGAN BAYIRKI TÜRK RUN CAZUULAN, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2001, S. 2, s. 186-191.

KLYAŞTOMIY, S. G. (2001) Tenir-Toodon Tabılğan Bayırkı Türk Run Cazuulan, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (2), s. 186- 191.

USEEV, Nurdin, (2009), Talas'da Yeni Bulunan Eski Türk Yazıtı, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (41), s. 17-24.

ÖZBEK EDEBİYATINDA DİNSEL VE FELSEFİ ÖZELLİKLER

Gülnoz SATTOROVA¹

Özet: Bu araştırmada çağdaş Özbek hikayesinde meydana gelen gelişmeler, yenilenme prensipleri, eserlerdeki rumuzsal işaretler ve dini-felsefi kavramlar, Nazar İşankul ve Hurşit Dostmuhammed'in hikayeleri örnek olmak üzere tahlil edilmiş, yer yerinde A. Aripov'un dramatik "Cennete Yol" adlı destanıyla karşılaştırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Edebi Eser, Hikaye, Tahlil, Yapısal Değişimler, Karakter, Dini-Felsefi Yorum.

UZBEK LITERATURE IN RELIGIOUS PHILOSOPHICAL PROPERTIES

Abstract: The article is devoted to the study of new traditions, religious and philosophical interpretations formed in the Uzbek novellas. For the purposes of disclosure topics, researched the story of Nazar Eshankulov "Retribution," Khurshid Dustmuhammada "The Road to the room of silence". In some places the author compares them with stories by contemporary authors.

1. GİRİŞ

Edebi eserlerin dini-felsefi yönden yorumlanması, edebiyatta yenilik değildir. Dini-felsefi görüşleri insan aklı tasavvuruna edebi eser aracılığıyla sindirme yöntemi, klasik edebiyat örneklerinden biridir.

Söz konusu yöntem, 21.yüzyıl edebiyatımızda yeni şekillerle zenginleşti. Bağımsızlık sonrası Özbek hikayelerindeki yenilenme hareketlerini incelerken, hikayelerde, çeşitli karmaşık tasvirlerin ve örneklerin, simgesel felsefi şekil gelişmelerin dini ve mitolojik görüşler ışığında yansıtılması prensibinin geniş yer aldığını görürüz.

Büyük tasavvuf düşünürü Mevlana Celalettin Rumi, "İçindeki içindedir" eserinde konuyla ilgili şöyle demiştir:

"Hani derler ya, insan, söz söyleyen hayvandır. Şu halde insan iki şeyden ibârettir. Şu dünyada hayvanlığın payı olan şu özentilerdir, şu dileklerdir. Onun özüne gıda olanlara bilgidir, hikmettir, Tanrıyı görüştür. İnsanın hayvanlığı, Tanrıdan kaçmaktır; insanlığı ise dünyadan kaçmaktır"²

Bu, bir tek Celaeddin Rumî'nin düşüncesi değil, belki insanoğlu yaşamının temel ilkesidir. Aynı hikmet, mitolojide iyilik ve kötülük arasındaki çatışma, Batı felsefesinde ise Diyalektik Yasa diye isimlendirilmiştir. Bugünün Özbek nesrinde, özellikle hikayelerinde işte şu yasayı içeren hikayeler çoktur.

Yazarların eserlerinde gelenekselle yeni yöntemlerin karışması, çeşitli imkanları ve bu imkanları yenilemeye duyulan ihtiyacı, dini-felsefi görüşler açısından araştırırken, N.İşankul'un karmaşık yapısını ve fantastik ayrıntılarını içeren "Ecr" hikayesine önem

¹ Özbekistan Bilimler Akademisi Alişir Nevaiy adındaki Dil ve edebiyat Enstitüsü, e-posta: noza1969@mail.ru

² Celalettin Rumî, İçindeki içindedir (Türkçeden U. Abdulvahab tercümesi), T., Yozuçı. 1997 y. 57.s.

verdik. N. İşankul, İtalyan yazar Dante Alighieri'nin "İlahi Komedya/Cennet" eserinin biçimini kullanarak, onu Oryantalist (Doğusal) anlama zenginleştirmiştir. Eskiden beri gelen baba ve çocuk sorununu, öte dünya (ahret) içinde yansıtmıştır. Bildiğimize göre, Özbek edebiyatında Dante'nin "İlahi Komedya" eserinden etkilenecek yazılmış dev eser, şair A. Aripov'un dramatik "Cennete Yol" şiiri olup şiirde, insanın gerçek dünyada yaptıkları cehennem, arasat ve cennet betimlemeleriyle değerlendirilmiştir. Değerlendirmede eski Doğu felsefesine, Kur'an-ı Kerim ayetlerine ve Hz. Muhammed'le ilgili hadislerine dayanılmıştır. İnsanoğlu huyundaki gıpta, açgözlülük, dedikoduculuk, rüşvetcilik, sahtekarlık, yalancılık gibi kavramlar eleştirilmiştir. Kötü huylara sahip kişiler, işlediği günahlarına göre cehenneme veya arasata gönderiliyorlar. Dünyada iyilik için hizmet edenlere ise, cennetin kapıları hep açıktır. "Ecr" hikayesinde sözkonusu eserlere mahsus bir ayrıntı bulunmaktadır. Karakterler, genelde iki kişiden, yani baba ve oğuldan oluşmuştur. Hikayenin başından sonuna kadar oğul, kendine verilen cezayı öder, yani babasını arasat çölünden ta cennetin kapısına kadar omzunda taşıması gerekmektedir. Bu ilahî bir cezadır.

"Cennete Yol" eserinde baba ve oğul ilişkisi, aşağıdaki şekilde anlatılmıştır:

"Başka Kişi:

Geçen gün ağlayıp gitti ak sakallı bir ihtiyar,
Yedi kere Hac sevabı kabul olmamış.

Delikanlı:

Neden şimdi?

Başka Kişi:

O alemde oluşup bir hal
Babasına hüremetsizlik etmiştir bir kez...

Delikanlı:

Binlerce şükreyle Perverdigar'a³
Benden razı gitmişlerdir kiblegâhlarım⁴
Akıl bilmez bebekliğim saymazsak eğer,
Saygısızlık yapmamışım...
Yok günahlarım..."⁵

A. Aripov, baba-oğul ilişkisini, delikanlının ağzından yorumlarken, Doğu'nun kadim maneviyatı ve ahlakına dayanmıştır. Gerçekten de Doğu ülkelerinde babaya çok eskiden

³ Perverdigar : Tanrı anlamında.

⁴ Kiblegâh : Kible'nin bulunduğu yer. Mecazî anlamda: Kible gibi kutsal kişi, yani baba.

⁵ Aripov A. Seçmeler. T., şark, 1996 y., 415-416.ss.

büyük değer verilmiştir. Halk arasında “Baban razı, Allah razı” diye atasözü vardır. Kur’an-ı Kerim’de, “Anne ve babaya saygılı davranmanın, onları razı etmenin ödülü cennettir” diye belirtilmiştir:

“Hayır, kıyâmet gününe yemin ederim ve hayır, levvame (kınayan) nefse yemin ederim. İnsan (öldükten sonra) onun kemiklerini asla bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor? Hayır, biz, onun parmak uçlarını bile yeniden düzenlemeye kadiriz”. (Kiyamet Suresi, Ayet No.1-2)”.

Bir başka surede, “Rabbin, ondan başkasına kul olmamanızı ve anne ve babaya ihsanla davranmanızı kaza etti (takdir etti, hükmetti). Eğer ikisinden birisi veya her ikisi, senin yanında yaşlanırlarsa onlara (ikisine) “off” deme. Ve onları (ikisini) azarlama ve onlara kerim (güzel, yumuşak) söz söyle! Ve onlara (ikisine), merhamet ederek ve tevazu ile kanat ger ve ‘Rabbim, onların beni yetiştirdiği gibi ikisine de merhamet et’ de.” (İsrâ Suresi, Ayet No. 23-24).

Ecr hikayesinin kahramanı, hayatı boyunca çok ağır günahlar işlemiş birisidir. Babasını omuzuna armış halde Arasat’ın kırmızı sahasında zorlukla adım atar. Hatta baba, onun omuzunda oturmaktan yorulmuştur:

“Senin gibilerden, daha doğmanızdan önce vazgeçmek gerekiyordu. Ama maalesef, doğdunuz, büyüdünüz. Sonrasında kendi büyüdüğünüz topraklara tükürdünüz, sizleri büyüten kişileri mahvettiniz. Yetmemiş gibi göğsünüze vura vura, ‘halkseveriz, insanseveriz’ diye iddia ettiniz. Az kaldı, çok az kaldı. Omuzundan inerim. Ben kendi yoluma, sen kendi yoluna. Başka da karşılaşmayacağız.”

Baba-oğulun yolları ahirette ayrılmıştır. Baba cennete, oğul cehenneme hükmedilmiştir. Oğulun cehenneme olmasının nedeni, halkına ihanet etmiş, yurduna tükürmüş olmasıdır. Bir başka nedeni ise, Tanrı’yı unutmıştır. “Sizlerin büyük hatası işte bu. O’nu terkettiniz. O, her şeyin başlangıcıydı. Çünkü dünyanın ismi, O idi. Dünyaya isim veren, süsleyen usta da O idi. Dünyayı O’ndan ayırmak imkansızdır. Siz bunu itiraf etmediniz” diye oğluna tembih eder.⁶

Oğul, Zübeyde adında kör bir kıza tecavüz etmiş, ardından kız da intihar ederek kendini öldürmüştür. En kötü cinayeti ise, yalancı dünyanın rütbesi, ünvanı diye babasını öldürmüştür. Sömürgecilere karşı mücadele eden babasını idam etmiştir. “Bizler, ancak silahlı kişilerden eski güvenli hayatımızı silahla geri almayı istemiştik. Bütün suçumuz bu idi, başka hiç bir şey değil”, der Baba. Ancak zalim rejim, bu suçtan dolayı babayı evlat eliyle öldürür. Dağ tepesinde, insanların göremeyeceği bir yerde, tehlike dolu bir zirvede babasının atına kırbaç vurur ve babasını atıyla beraber uçuruma iter. Yaptığını gizlemek için yalandan ağlayarak, paramparça olmuş cesedin başına iki çobanı bekçi bırakır. Ancak halkın ağzına elek tutulamaz (Türkçede, torba değil ki ağzını büzesin, derler). Halk, ona Pederküş (Baba Katili) der. Ancak devletin yüksek rütbeli kişisi olduğu için yaptıklarını yüzüne değil, arkasından konuşurlar. Oğul, ömür boyu kendine Pederküş diyenleri

⁶ İşankul N. Ecr // Yoşlık (Gençlik), 1989, No.9, 20.s.

gözaltına almakla, hapse atmakla, öldürtmekle tehdit eder ve uygular. Ama Allah'ın kesin cezasından kaçıp kurtulamaz.

N. İşankul'un yukarıda adı geçen hikayesi, sömürgeci rejimin kişi maneviyatına yaptığı tecavüz hakkındadır. Kendini çok seven korkak Oğul, sömürgeciler döneminde birçok vatandaşının, hatta kendi babasının bile başını yemiş, vatandaşına ve vatanına ihanet etmiştir. Yaptıklarından ancak ahirette pişman olur. Ama geciken pişmanlıktan fayda yok. Yazar, eserinde hainliğin, baba katili olmanın ne kadar feci bir şey olduğunu vurgular. Öyle insanların kalbinde kara leke olduğunu, hainliğin uyuğu ait olmayacağını, genelde herhangi bir kişinin dünyaya imtihana geleceğini, edebi süslemeler aracılığıyla çizmiştir. Baba katili oğula verilecek cezanın öbür dünyaya havale edilmesi kesinlikle gelecek ceza uyarısı olarak yansımıştır. Yazar, bu olayı seçerken, dini masallara, Kur'an'a ve hadislerle dayanmıştır. Ecr, olayların dini, felsefi yönden değerlendirmesinin 90'lı yıllar edebiyatında edebi kural haline geldiğini göstermektedir.

H. Dostmuhammed, "Susuzhaneye Yol" hikayesinin yazılmasıyla ilgili şöyle der: "Çok oldu, İtalyan yazarı Dino Buzzati'nin 'Yedi Kat' hikayesinden etkileniyorum. Nihayet, o fevkalade hikayeyi özgürce tercüme ederek, 'nezire' bir hikaye yazdım".⁷

Açıklamada 'nezire' kelimesi, tırnak içine alınmıştır. Bu da "Susuzhaneye Yol"un tam olarak nezire olmadığını bildirmektedir. Klasik şiirimizde nezire sanatı çok işlenmiştir. Meşhur bir şiirin şekli (vezni, kafiyesi) alınarak o şekile fiilen yakın başka bir anlam verilmesine nezire denmektedir. Örneğin Ömer Han şiirlerine Fazlı Namanganî'nin ithaf ettiği nezirelerdir. Elbette, nezirenin yazılmasına, şiirin biçim ve içerikteki mükemmelliği neden oluyor. Nezire yazanın o şiirden çok etkilenmesi, yeni şiirin meydana gelmesine neden oluyor. H. Dostmuhammed de "Yedi Kat" hikayesine nezire yazarken çok etkilendiğini belirtir. "Yedi Kat" hikayesinin serbest çevirisiyle kendi hikayesini art arda koyuyor. İşte bu durum, nezire geleneklerinde görülmeyen olaydır. Bunun yanı sıra, metnin (orjinal hikayenin ve 'nezire'nin) art arda gelmesindeki amaç, karşılaştırma yapmaktır. Tüm eserin temelini, özelliğini karşılaştırma oluşturmaktadır. Belirttiğimiz özellik, nezire sanatından temelde farklı olarak eserin genel akışına, yazarın amacına hizmet eder. Yazarın amacı ise, hikaye okunurken ve değerlendirilirken ortaya çıkar.

Kahramanlar ise, "Yedi Kat" hikayesinin kahramanı Dino Korte ile "Susuzhaneye Yol"un kahramanı Zahid Yakın denen kişilerdir. Her ikisi de küçük bir hastalık nedeniyle hastaneye giderler. Her iki hikayedeki hastane, 7 katlıdır. Ancak, Dino Korte'yi 7.kata, Zahid Yakın'ı 1.kata yerleştirirler. Hastanenin profesör hekimi, Dino Korte'nin hastalığı hakkında şöyle der: "Hastalığım semptomları, evet, var." Profesör, "Ancak merak etmenize gerek yok, en azından 2-3 hafta içinde geçer gider."

İşte şu söz, Dino Korte'ye moral verir. Demek ki boşuna merak etmiş. Her şey belli olur: İki ya da çok uzarsa üç hafta sonra köyüne dönecektir.

Zahid Yakın'a da bundan küçük teşhis konur. Hastane çalışanı olan kayınbiraderi Öktem, şöyle der: "Kim, size hasta dedi? Profesör benim hocam. İşte tek bir ricayla en sakin, en

7 Dostmuhammed H. Susuzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 69-71. ss.

güzel oda, sizin. İnsanlar yıllarca sıra bekliyorlar. Adamın dinlenmesi gerekir. ‘Abinizi kendim tedavi edeceğim’ dedi Hoca”⁸

Yani, başlangıçta her iki hastanın, yani Doğulu ve Batılı adamın durumu aynıdır. Dino Korte’nin de, Zahid Yakın’ın da hastalığı tehlikeli değildir. Hastanenin konforlu, odaların temiz oluşu, sakinlik ve düzen, ikisinin de hoşuna gider. Hemşirelerin ahlaki davranışları, yine moral vericidir.

Ama odalar değiştirilince her iki hastanın ruh dünyasındaki farklılık, ortaya çıkar. “Çocuklu bir kadın geliyor” bahanesiyle Dino Korte’ye, aşağıya, 6. kattaki odaya indirileceği güzelce ve nezaketle bildirildiğinde, o, endişelenir, hatta isyan da eder: “O, her şeyin olup bittiğini, evet dedikten sonra kadın karşısında yüzünün kızarmasına gururunun yol vermediğini kabul etti. Yine de Profesör’e şikayet etmeyi düşünürken, odaya bir kadın ve bir erkek girip eşyaları hazırladılar.”

Zahid Yakın ise 2. kata çıkartılırken sevinir. 2. kattaki odanın düzeni ve kat hemşiresi Şevkiye’nin güzelliği, hoşuna gider. Az zaman sonra Dino Korte’yi 5. kata indirirler. O hem bedenlen hem ruhen ezilmeye başlar. 5. kata ilk geldiğinde ona, “Bu katın en sağlam hastası sizsiniz” derler. Bir kaç gün geçince Dino Korte, durumunun gittikçe kötüleştiğini, ayağının tedavi edilemez kırmızı yaralarla dolduğunu görür. Durumu doktora söyleyince, doktor, “Bizim klinikte hastaların tedavisi için her şey hazırdır. Ancak bir durum var. Röntgen cihazlarımız, 4. kattadır. Günde 3 kez ışınlanmak için kattan kata inip çıkmanızı şahsen ben tavsiye etmem’. Böylece ‘nazıkce’, yani aldatarak Dino Korte’yi 4. kata kadar indirirler.

Zahid Yakın’ı 3. kata götürdüklerinde Profesör, Zahid Yakın’ın kızmasını, hatta beddua etmesini bekler. Tersine, hasta hiç kızmaz, şikayet de etmez. Dino Korte, karısına durumundan şikayet eden mektuplar yazar. Zahid Yakın ise acımakta olan karısını teselli eder: “Rabiya, sana teşekkür ederim.

Oğlumuz iyi büyüdü. Ama başımda birisi oturacak duruma gelmedim daha. Aksine her zamankinden daha gayretliyim. Allah’a şükür.”⁹

Zahid Yakın’ın, 4. kata götürdüklerinde morali yerindedir. Üst kata kendi isteğiyle çıkmıştı. Dino Korte’yi 2.kata indirmek istediklerinde o ağlar. Doktorlar, onu avutmaya uğraşırlar. Ölümüne ruhen razı olan Dino Korte, tamamen düşkün bir halde en alt katın bir üstüne, 2. kata kadar inmeye razı olur. Açıkçası, doktorların uydurdukları bahanelere Dino Korte’nin uymaması imkansızdır. Kattan kata, odadan odaya taşınırken, Dino Korte’ye olan acımız gittikçe artar ve 1. kata inmesi kesinleşince, gözümüzde çok büyük bir kısmet sahibi olarak yer alır.

Zahid Yakın’ı 5. katta Mücahide, 6. katta Müşahede ve nihayet, 7. katta Cazibe adında hemşireler karşılarlar. Üst katlara çıkarıldığı zaman bedenlen zayıflaştığını, maddi dünyadaki rızıkının gittikçe azaldığını anlar. Ancak bu anlayı, onu depresyona sokmaz, tersine moral verir. Hastane doktorları Dino Korte’yi sanki mezara gömmüş gibidirler. Eğer 1. kata çıkarmışlarsa, Zahid Yakın 7. kata kadar çıkarıldığında herkes, ona hevesle bakar. Doktorlar,

⁸ Dostmuhammed H. Adigeçen kaynak. 69-71.ss.

⁹ Dostmuhammed H. Adigeçen eser. 78-79.ss.

onu meleğe benzetirler. Halbuki, o bedenen ölmektedir.

“Melek değilse oraya kadar, 7.kata kadar yükselir miydi?”

Profesör, onun şahsiyetini herkesten üstün görür. Ölümüne musibet diyen meslektaşlarına,; ”Gürültü yapmayın, arkadaşlar! (Ölüm) sizin ve bizim için değil, hasta için cazibedir.” Profesörün boğuk ama güçlü sesi fısıldamaları bastırmıştı. Zahidbay’a, Zahid Yakın gibi insanlara nasip olmuş Cazibedir o.

Hikaye, yazarın son sözüyle tamamlanır: “O gün, birbirinden çok uzakta olan Batı ve Doğu’nun iki şehrinde aynı zamanda iki hasta vefat etti.”¹⁰ Yazar, Doğu ve Batıya mensup iki kişinin hayatını paralel çizerken, ne hikayenin devamında ne de sonunda olaylara karşı kendi görüşünü açıklıyor. Bitişi, ‘nezire’ hikayedeki mecazılığı okura bırakıyor. Aynen şu özelliğiyle sözkonusu hikaye, geleneksel Özbek hikayesinden temelden ayrılmaktadır.

Kıssadan hisse çıkartmak, okuru belli bir sonuca sürüklemek, geleneksel Özbek hikayesine, hem de 20. yüzyıl hikayelerine özgü olduğu açıktır.

H. Dostmuhammed, Dino Buzzati gibi hastaneye ve hastanenin katlarına mecazî anlam yüklüyor. Her iki yazar da hastane deyince hayatı düşünmektedir.

Dino Buzzati, Batı kişinin ölümüne doğru, yaşamın aldatmalarına kanarak hayatın lezzetlerine teşne ola ola, gittikçe aşağıya düşe düşe ilerleyeceğini Dino Korte örneğinde göstermektedir. Ona göre Batı kişisi için ölüm, faciadır, ebedi karanlıktır, yokluktur. H. Dostmuhammed ise, hayat ve ölüm sorununa Doğu felsefesine göre yanar. Belli bir oranda tasavvuf felsefesine dayanır. Mesela, Zahid ismi sufilere aittir, ilk sufilere zahid demişler. Zahid Yakın, ölümüne doğru giderken ruhunun daha da sağlamlaştığını, içinde bir sevinç oluştuğunu tekrar tekrar söyler. Bununla beraber, her katta onu mecazî isimli hemşireler karşılarlar. 2. kattaki Şevkiye, yaşamın zevkine, şevkine işaretir. 5. kattaki Mücahide ismi, Arapça ‘cehd’ kelimesinden alınmış olup yaşam lezzetlerinden vazgeçmeye cehdetmek anlamındadır. 6. kattaki Müşahede, dünya hayatına ibret gözüyle bakmayı; 7. katın hemşiresi Cazibe, sonsuz evrenin (Alem-i Ebediyya) cazibesini anlatır. Ne zaman insan, yaşam lezzetlerine aldanmadan yaşamını iman ve inançla geçirdiyse, onun için ölüm, facia olmaz. Alem-i Fânî’den Alem-i Ebediyya’ya sakin bir biçimde geçer gider. Ölümüne, ebediyet yolundaki bir basamak olarak bakar.

Kısacası, H. Dostmuhammed, Doğu ve Batı dünyasını karşılaştırıyor. Yaşam ve ölümüne Doğu felsefesi ışığıyla bakıyor. Hayatın anlamının, maddi alem değerlerine kul olmakla değil, iyilikle, imanla ve inançla olacağı belirtiliyor. Yani, hayat hakkındaki Doğu felsefesini çağdaş şekilde yeniden canlandırıyor. 20.yüzyıl Özbek edebiyatında orjinal değerlendirmeye yol açıyor.

Bir çok hikayelerde yaşam olaylarını Doğu ahlakının esasları olan Kur’anı Kerim ve hadislerle göre değerlendirme yöntemi kullanıldığı görünmektedir. 80.yıllarda, büyük şairimiz A. Aripov’un dramatik “Cennete Yol” destanıyla başlayan sözkonusu gelenek, N İşankul’un ‘Ecr’ hikayesinde olduğu gibi belli dönem kişilerin karakterlerinin incelenmesi şeklinde devam ettirilmiştir.

İnsanın hayatta yaptıkları, ahiret terazisinde ölçüleceği, ceza ya da ödül verileceği, baba

¹⁰ Dostmuhammed H. Susuzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 78-79. ss.

katili hain Oğul karakteriyle yansıtılmaktadır.

H. Dosmuhammed'in "Susuzhaneye Yol" hikayesi, Özbek edebiyatı için yeniliktir, dersek yanlış olmayacaktır. Doğu ve Batı ahlakını, yaşam felsefesini yansıtmak, eserdeki temel düşüncedir. Bunun için, Dino Buzzati'nin Batı yaşamını mecazî olarak yansıtan "Yedi Kat" hikayesi araç olmuştur. Yazar, Doğu dünyasının, Doğu yaşam tarzının geleceğini, yaşamsallığını, tasavvuf felsefesine dayanarak göstermiştir. Bununla birlikte bir tek Sovyetler dönemi edebiyatında, belki 90'ların edebiyatında da görülmeyen yeni yorumlamaya erişmiştir.

KAYNAKÇA:

CELALETTİN RUMÎ, İçindeki İçindedir (Türkçeden U. Abdulvahab tercümesi), T., Yozuvcı. 1997 y. 57.s.

ARİPOV A. Seçmeler. T., Şark, 1996 y., 415-416.ss.

İŞANKUL N. Ecr. // Yoşlik. 1989. No. 9. 19-20.ss.

DOSTMUHAMMED H. Susuzhaneye Yol // Tefekkür, 2001. No. 3. 78-79. ss.

TÜRK DİNSEL KÜLTÜRÜNDE SAHABE ALGISI

Özden KANTER*

1. GİRİŞ

Hız Muhammed'in vefatından sonra gelişen sahabe algısı, çeşitli mezheplerin farklılaşmasına neden olmuştur. Bu algının gelişmesinde elçi sonrası dönemdeki siyasal olayların etkisi yadsınamaz. Mezheplerin oluşum evrelerinde ayırt edici bir görüşün de sahabe algısı olması nedeniyle, bu konudaki görüşler günümüze kadar gelmiştir.

Her dilde bireyler arası ilişkileri yakınlık derecesine göre ifade eden farklı sözcükler kullanılmaktadır. Türkçede arkadaş ve dost sözcükleri yakınlığın farklı biçimlerini ifade etmektedir. Arkadaş, birbirlerine karşı sevgi ve anlayış gösteren kimselerden her biri, yâren, bir ortamda birlikte bulunanlardan her biri, hempa, refik¹, dost ise "sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen kimse, düşman karşıtı"² anlamında kullanılmaktadır. Etimolojik olarak arkadaş, bir kimsenin diğerine arka çıkması ve dost ise Farsça el anlamına gelen dest sözcüğünün dönüştürülmesi ile oluşmuştur ve el sözcüğünün mecazi anlamı olan yardım anlamını ifade etmektedir. Bu durumda dost, kendisinden her durumda yardım alan kimseyi ifade etmektedir.

Sahabe sözcüğü Arapça bir sözcük olup Türkçede de aynı sözcük kullanılmaktadır. Arapça'da bireyler arasındaki ilişkiyi ifade eden ilişkinin gücüne göre farklı sözcükler üretilmiştir. Karîn, sadîk, sâhib, refik, halil sözcükleri bu ilişkiyi ifade etmektedir. Karîn; Asıl olarak iki veya daha fazla şeyin anlamda yakın olması anlamına geldiği gibi, bir kimsenin diğer bir kimse ile karîn olması, doğumda veya güçte eş olması anlamına gelir ki dilimizde bu olgu ikiz sözcüğü ile ifade edilmektedir.³ Sadîk; Bu kelimenin türediği master sıdk ve zıt anlamlısı olan kizb sözcüğü ister geçmiş ve gelecekle ve ister bir şeyi vadetmek veya başka bir şey hakkında olsun söz ile ilişkili kullanılmaktadır. Sıddîk; doğruluğu fazla olan veya kendisinden yalan ortaya çıkmayana denir.⁴ Bu durumda sadîk; bir kimsenin diğerine güveninden dolayı sözünü doğruladığı veya güvendiği kimse için kullanılmaktadır. Sâhib; ister insan ve isterse hayvan, yer ve zaman olsun birlikte olan şeye denilir. Bu birlikteliğin bedensel ki asıl olarak bu anlamdadır veya yardım ve himmet ile olması arasında fark yoktur. Ancak örfi olarak sadece birlikteliği çok olan için sâhib sözcüğü kullanılmaktadır. Bir şeye malik olan veya bir şeyde tasarrufta bulunan için de sâhib denilmektedir.⁵ Halil; halle sözcüğünden türemiştir ki anlamı, Bir kimsenin bir şeyi ya arzulamasından ya da bir şeye

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-posta : ozdenkanter@hitit.edu.tr

1 Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara 1998, 1/133.

2 Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, 1/626.

3 İsfahânî, Râğib, el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Beyrut trs, 401.

4 İsfahânî, el-Müfredât, 277.

5 İsfahânî, el-Müfredât, 275.

ihtiyacı olduğundan ötürü kişideki arizi durumdur. Bu nedenle halle sözcüğü hacet/ihtiyaç ve haslet/özellik ile açıklanmıştır.⁶ İkili ilişkilerde bu sözcüğün ifade ettiği anlam bir kim-
senin bir kimseye gereksinim duyması ve arzulaması anlamını ifade etmektedir.

Bu sözcükler Kur'an'da da kullanılmaktadır. “Kim, Rahmân'ın Zikri'ni görmezlikten ge-
lirse, biz onun başına bir şeytan sararız. Artık o, onun ayrılmaz dostudur. Şüphesiz bu şey-
tanlar onları doğru yoldan saptırırlar. Onlar ise doğru yolda olduklarını sanırlar. Sonunda
bize geldiğinde, arkadaşına, “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık
olsaydı! Ne kötü arkadaşmışsın!” der”⁷ ayetinde birbirinden ayrılmayan iki aynı veya farklı
düzlemdeki iki varlık için kullanılmaktadır. “Bizi ancak suçlular saptırdı. İşte bu yüzden
bizim şefaathçilerimiz yok. “Candan bir dostumuz da yok”⁸ ayetinde sadık, “O gün zalim
kimse, ellerini ısırp şöyle diyecektir: “Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu
tutsaydım!” “Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!”⁹ ayetinde ise halil söz-
cüğü kullanılmıştır. Kur'an'da karîn sözcüğü ikiz anlamında kullanılır ve asıl olarak kötü
fiilleri yapmada iki kişinin ortaklığını ifade eder. Sadık sözcüğü iki kişi arasındaki ilişkinin
güçlü biçimine vurgu yapmaktadır. Halil ise iki kişi arasındaki ilişkinin gereksinim veya
arzulamadan ortaya çıkmasından dolayı daha güçlü bir arkadaşlığına atıfta bulunmaktadır.
Sahâbe sözcüğü asıl olarak sahabe filinin mastarı olmasına rağmen, ism-i fail kipi olan
sâhib sözcüğünün çoğulu olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım örfe dayanmaktadır.
Kur'an'da ise sâhib sözcüğü kullanılmıştır. “Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın
bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada on-
larla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size
yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim”¹⁰ ayetinde insanın ebeveyni Allah'a ortak
koşmak için zorlaması durumunda onlara itaat edilmemesi, ancak evladın onlara karşı olan
sorumluluklarını dünya yaşamında yerine getirilmesi istenmiştir. “O, gökleri ve yeri ör-
nekleri yokken yaratandır. O'nun bir eşi olmadığı hâlde, nasıl bir çocuğu olabilir? Hâlbuki
her şeyi O yarattı. O, her şeyi hakkıyla bilendir”¹¹ ayetinde Allah'ın dostunun olmaması,
“Ey zindan arkadaşlarım! Ayrı ayrı ilâhlar mı daha iyidir, yoksa mutlak hâkimiyet sahibi
olan tek Allah mı?”¹² ayetinde ise Yusuf'un zindandaki arkadaşlarını niteleyen bir sözcük
olarak da kullanılmıştır.

Kur'an'da sâhib sözcüğü, mezheplerin oluşmasından sonra kazandığı terim anlamında kul-
lanılmamış, sözcük anlamında kullanılmıştır. “De ki: “Ben size ancak bir tek şeyi, Allah
için ikişer ikişer, teker teker kalkıp düşünmenizi öğütleyorum. Arkadaşımız Muhammed'de
cinnetten eser yoktur. O, şiddetli bir azaptan önce sizin için ancak bir uyarıcıdır”¹³ ayetin-
de Hz. Muhammed hakkında bu sözcük kullanılmaktadır. Hz. Muhammed'in hicretinin

6 İsfehâni, age, 153.

7 Zuhrûf 43/36-38.

8 Şuarâ 26/99-101.

9 Fûrkân 27/27-28.

10 Lukmân 31/15.

11 Enâm 6/101

12 Yusûf 12/39.

13 Sebe 34/46; Hz. Muhammed'in sâhib sözcüğü ile ifade edildiği diğer ayetler için bkz. Arâf 7/184; Necm 53/2; Tekvir 81/22.

anlatıldığı “Eğer siz ona yardım etmezseniz, inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, «Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber” diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah’ın sözü ise en yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”¹⁴ ayetinde ise onunla birlikte hicret eden Ebu Bekir bu sözcükle ifade edilmiştir. Bununla birlikte ona iman edenlerin niteliklerinin övüldüğü “Muhammed, Allah’ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler...”¹⁵ ayetinde özel bir sözcük kullanılmadığı gibi, Hz. Muhammed’in vahyin zihninde yerleşmesi için gece kalkıp lafızları tekrar etmesi/teheccüd fiilini yaptığında, bu fiili yapan diğer kişiler de “Şüphesiz Rabbin, senin, gecenin üçte ikisine yakın kısmını, yarısını ve üçte birini ibadetle geçirdiğini biliyor. Beraberinde bulunanlardan bir topluluk da böyle yapıyor...”¹⁶ ayetinde zikredilmiş ancak onalar hakkında özel bir sözcük kullanılmamıştır. Bununla birlikte Kur’an, önceki elçilere iman edenler için de “onunla birlikte olanlar” şeklinde genel bir sözcük kullanmıştır.¹⁷ Kur’an’da, İsa’nın kendi risaletini yaymak için görevlendirdiği öğrencileri ise “İsa, onların inkârlarını sezince, “Allah yolunda yardımcıları kim?” dedi. Havariler, “Biziz Allah yolunun yardımcıları. Allah’a iman ettik. Şahit ol, biz müslümanlarız” dediler”¹⁸ ayetinde havarî sözcüğü ile ifade edilmiştir. Kur’an, önceki topluluklardan ve dinlerden söz ederken bizzat onların kullandıkları sözcükleri kullanmaktadır. Kur’an’da Hz. Muhammed’e kendi yaşamında iman edenler hakkında muhâcir ve ensâr sözcükleri kullanılmaktadır¹⁹ ki bu sözcükler Mekke’de müşriklerin baskılarına maruz kalınca Medine’ye göç edenler ile Medine’de onlara yardım edenleri ifade etmektedir. Bu isimler, kişilerin fiillerine göre yapılmış bir isimlendirme olup, ona iman edenlerin tümünü kapsamamaktadır. Ancak muhacir ve ensar ayrımının toplumsal düzeyde varlığını devam ettirmesi ve Hz. Muhammed’in vefatından sonra hilafet tartışmalarında farklı sosyal kitleleri ifade etmesi, Medine’deki sosyal yaşamda bu farklılığın etkin olarak varlığına işaret ettiği söylenebilir.

2. KUR’AN’DA SAHABE HAKKINDAKİ ANLATIMLAR

Kur’an’ın tarihsel anlatımlarında yer, zaman ve isimlerin önemsenmediği, fiillerin önemsendiği bir gerçektir ve bu özelliği ile o, önceki kutsal kitaplardan ayrılmaktadır. Bu özellik, Kur’an’ın sahabe hakkındaki anlatımlarında da açıkça görülmektedir. Kur’an’da ismi zikredilen tek sahabe Zeyd b. Hârise’dir. “Hani sen Allah’ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, “Eşini nikâhında tut ve Allah’tan sakın” diyordun. İçinde,

¹⁴ Tövbe 9/40.

¹⁵ Feth 48/29.

¹⁶ Müzzemmil 73/20.

¹⁷ “Derken kavmi onu yalanladı. Biz de onu ve gemide onunla beraber bulunanları kurtardık. Ayetlerimizi yalanlayanları da suda boğduk. Çünkü onlar kör bir kavim idiler” (Arâf 7/64; Krş. Arâf 7/64) ayetinde Nuh’a iman edenler, “İbrahim’de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır...” (Mumtehine 60/4) ayetinde ise İbrahim’e inanlar için özel bir sözcük kullanılmamış ve “onunla birlikte olanlar” şeklinde genel bir ifade kullanılmıştır.

¹⁸ Âlû İmrân 3/52. Krş. Mâide 5/111-112; Saf 61/14.

¹⁹ Bkz. Tövbe 9/100, 117.

Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha lâyıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince, onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde, evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda müminlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir²⁰ ayetinde onun eşini boşaması ve Hz. Muhammed'in onun boşadığı kadınla evlenmesi anlatılmaktadır. Sahabeden çok daha önemli fiilleri işleyenlerin isimlerinin zikredilmemesi, sadece evlatlıkların boşanmış eşleriyle evlenmenin cevazına ilişkin olarak onun isminin zikredilmesi, olayın doğrudan bir kişi ile ilişkili olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bununla birlikte Hz Muhammed'e ve inananlara karşı koyuşu ile kendisine Ebû Leheb lakabı verilen amcası da söz konusu lakabı ile zikredilmiştir.²¹ Onun söz konusu lakabı ile zikredilmesi, Kur'an'ın elçilerin yakınlarının dahi onlara karşı duruş sergilediklerine ait önceki elçiler ile ilgili anlatımlarının bir yansıması olduğu söylenebilir. Çünkü Allah'ın gönderdiği elçilere kardeşleri, babaları, eşleri, amcaları, akrabaları veya yakınlarının karşı koyduklarına dair anlatımlar, vahyin içerisinde yer almaktadır. Kur'an genel bir üslup olarak fiilleri konu edinmekte, iyi fiilleri yapanı övmekte ve kötü fiilleri yapanları da yermektedir. Onun bu üslubunun sahabe hakkındaki anlatımlarında da geçerli olduğu görülmektedir.

Kur'an, pek çok bağlamda Hz. Muhammed'e iman edenlerin niteliklerini zikretmektedir. Sözelimi "Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat'ta ve İncil'de anlatılan durumlarıdır: Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah, kendileri sebebiyle inkârcıları öfkelenirmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar. Allah, içlerinden iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir"²² ayetinde sahabenin kendi aralarındaki ilişkilerinde merhametli oluşları ve inkârcılara karşı ise çetin oluşları zikredilmiştir. Bu ayetteki "Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir" ifadesi, onların secde eylemlerinin yüzlerine etki etmesi anlamında değildir. Yüz sözcüğü Kur'an'da bir varlığın bütünlüğü ve secde ise emre itaat anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle bu ifadenin sahabenin fiilleri ve davranışları ile övüldüğü anlamına geldiği söylenebilir. Allah tarafından gönderilen önceki vahiylerle davranış geliştirilen topluluklarda da bu şekildeki nitelikler ortaya çıktığından, onların fiillerinde vahyin etkisinin bu anlatımda ifade edildiği düşünülebilir.

"Şüphesiz Allah, ağaç altında sana biat ederlerken inananlardan hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur, güven duygusu vermiş ve onlara yakın bir fetih ve elde edecekleri birçok ganimetler nasip etmiştir"²³ ayetinde iman edenlerin biat fiili övülmektedir. Biat; asıl olarak satmak sözcüğünden türemiştir ve bir konuda biat edilenin vereceği karara uymayı yani bir kimsenin görüşünü ona satmasına atıfta bulunmaktadır. Kur'an'daki

20 Ahzâb 33/37.

21 Mesed 111/1.

22 Feth 48/29.

23 Feth 48/18.

bu anlatımlardan hareketle bu biata katılanların cennetle müjdelendiği de kabul edilmektedir. Allah'ın onlardan razı olması, işledikleri fiilleri yönündendir. Nitekim "İslâm'ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır"²⁴ ayetinde de İslam'ı ilk olarak kabul eden ve göç eden ilk Müslümanlar ve onlara yardım eden ensar hakkında da Allah'ın onlardan razı olduğu ifadesi yer almaktadır. Hatta bu ifade dünyadaki yaşamlarında iman eden ve salih amel işlemek suretiyle cennete girenlerden,²⁵ Allah'a ve elçisine düşman olanlara sevgi beslemeyenlerden,²⁶ iman eden ve salih amel işleyenlerden²⁷ razı olduğunu bildirmekte; kulları için küfre²⁸ ve fasık bir topluluktan²⁹ razı olmadığını ifade etmektedir. Bütün bu kullanımlar hakkında, Allah'ın iyi fiillerden ve faillerinden hoşnut olduğunu ve kötü fiillerden ve faillerinden hoşnut olmadığını söylemek mümkündür.

Kur'an bazı fiillerinden ötürü de sahabeyi yermektedir. "Allah'ın, memleketlerin ahalisinden savaşılmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet hâline gelmesin diye. Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir"³⁰ ayetinde feylerin dağıtımında Hz. Muhammed'in dağıtımını konusunda hoşnut olmayanların tavrı eleştirilmekte ve feylerin verileceği kimseler ise sonraki ayette açıklanmaktadır.

Müslümanların Uhud savaşındaki tavırlarının anlatıldığı "İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirip kaçanları, şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti. Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halîmdir"³¹ ayetinde savaştan kaçanlar eleştirilmektedir. Bu ayetin Uhud savaşında savaşmaktan vaz geçen ashab hakkında olduğu, bu ayetin iniş sebebi hakkındaki rivayetlerde belirtilmektedir.³² Bununla birlikte bu fiillerinden ötürü affedilmeleri ile birlikte tutumlarındaki hataların da bildirilmesi, Müslümanlarda olumlu davranış geliştirmek içindir.

Sahabe hakkındaki eleştirilerin onun eşi hakkında iftira olayı ile ilgili anlatımlarda yoğunlaştığı görülmektedir. "O ağır iftirayı uyduranlar, sizin içinizden bir güruhtur. Bu iftirayı kendiniz için kötü bir şey sanmayın. Aksine o sizin için bir hayırdır. Onlardan her biri için, işledikleri günahın cezası vardır. İçlerinden o günahın büyüğünü üstlenen için ise ağır bir azap vardır. Bu iftirayı işittiğiniz zaman, iman eden erkek ve kadınlar, kendileri hakkında iyi zan besleyip de, "Bu, apaçık bir iftiradır" deselerdi ya! Onlar bu iddialarına dair dört şahit getirselerdi ya! Mademki şahit getirmediler; işte onlar Allah yanında yalancılardan ta kendileridir. Eğer size dünya ve ahirette Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içine daldığınız bu

24 Tövbe 9/100.

25 Mâide 5/119.

26 Mücadele 58/22.

27 Beyyine 98/7-8.

28 Zümer 39/7.

29 Tövbe 9/96.

30 Haşr 59/7.

31 Âlû İmrân 3/155.

32 Orneğın Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, Câmîu'l-Beyân an Tefsîri Âyi'l-Kur'ân, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut 2000, 2/328.

iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir azap dokunurdu! Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahdır. Bu iftirayı işittiğiniz vakit, “Böyle sözleri ağzımıza almamız bize yaraşmaz. Seni eksikliklerden uzak tutarız Allah’ım! Bu, çok büyük bir iftiradır” deseydiniz ya! Eğer inanıyorsanız, bu gibi şeylere bir daha ebediyen dönmemeniz için Allah size öğüt veriyor. Allah, size ayetleri açıklıyor. Allah, her şeyi hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”³³ ayetinde iftira atanlar eleştirildiği gibi iftira atanların sözlerini işittiklerinde tavır geliştirmeyenler de eleştirilmektedir. Kur’an, başka bağlamlarda da namuslu kadınlara iftira atmanın ve şahit getirmemenin büyük günah olduğunu açıklamaktadır. Zina iddiası ile ilgili olarak şahit istenmesi, iftiradan arınmış bir toplum oluşturmak içindir. Ancak iftira büyük günah olduğu gibi, kesinleşmemiş suçlardan ötürü insanın suçsuzluğunun asıl olduğu ilkesini görmezlikten gelerek tavır geliştirmeyenler de yerilmektedir.

Kur’an Cuma günü salat için çağrıldığında insanların Allah’ı zikretmek için gitmelerini ve namazın bitiminde de yeryüzüne dağılıp rızık aramalarını emretmektedir. Bu salat esnasında ticaretin yasaklanması, onun öneminden kaynaklanmaktadır. Ancak sahabenin Hz. Muhammed’i Cuma hutbesi esnasında ayakta terk etmeleri ve oyun ve eğlence mekanlarına gitmelerini “Onlar bir ticaret veya bir oyun eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona koşular ve seni ayakta bıraktılar. De ki: “Allah’ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır”³⁴ ayetiyle eleştirmektedir. Cuma gününün ticaret ve eğlence günü olarak düzenlenmesi, cahiliye döneminde de var olan bir uygulamadır. Özellikle ticaret kervanlarının bu günde gelmesi ve alışverişin bu günde yapılması, insanların başta ticaret ahlakı ile ilgili olmak üzere çeşitli dinsel konularda bilgilendirilmesi ve onlara öğüt verilmesi, önemli bir eylem olarak Kur’an tarafından da övülmektedir. Ancak her ne kadar ticaret belirli zamanlarda yapılmış olsa da, onların ticareti Allah’ın ayetlerine ve emirlerine öncelikle, eleştirinin nedenidir.

3. SAHABE HAKKINDA MEZHEPSEL TELAKKİLER

Hz. Muhammed’in vefatından sonra sahabe arasındaki ihtilaflar ve bu ihtilafların Cemel Savaşı ve Sıffin Savaşında çatışmaya dönüşmesi, bu savaşlarda sahabeden pek çok kimsenin öldürülmesi, sahabe hakkında inançların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Sahabe hakkında ilk olarak inanç geliştiren Hariciler olmuştur. Eşarî bu konuda onların inançlarını şu şekilde bildirmektedir: “Haricilerin tümü Ebu Bekir ve Ömer’in imametini kabul etmekte, Osman’ın öldürülmesine neden olan olaylardan ötürü onun hilafetini inkar etmekte, Ali’nin hilafetini de hakem olayından öncesinde kabul etmekte ve hakem olayından sonrasını inkar etmekte, Muaviye, Amr b. As ve Ebû Mûsa el-Eşarî’yi tekfir etmektedirler.”³⁵ Şehristânî ise Haricilerin Osman ve Ali’den teberri etmeyi bütün amellere öncelediklerini, Cemel ve

33 Nür 24/11-18.

34 Cuma 62/11.

35 Eşarî, Ebu’l-Hasen, Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu’l-Musallîn, Tashihi: Helmut Ritter, Almanya 1980, 85, 86.

Sıffın'e katılanları yerdiklerini³⁶ bildirmektedir.

Sahabe hakkında inanç geliştiren ve geliştirdiği bu inançlar ile diğer mezheplerin sahabe hakkındaki inançlarını etkileyen Şia'nın sahabe algısının oluşmasında, Hz. Muhammed'in ashabı içerisinde onun ailesine karşı tutumlar dikkate alınmaktadır. Şia'ya göre Ali, nass ve tayin ile halife olarak belirlenmiştir ve ondan önceki halifeler onun bu hakkını gasb etmişlerdir. Bu nedenle de ondan önceki halifelerin hilafetleri caiz değildir. Şii kelamcılar "Ali'ye karşı çıkanlar" başlığı altında sahabe hakkında yargılarını da oluşturmaktadırlar. Sözelimi Tûsî, "Ali'ye karşı çıkanlar ve onunla savaşımlar hakkında İmamiyye mezhebinin görüşünün, hak üzere olan mezhebin icmasıyla kafir olduklarıdır. Onların icmasının delil olması ise onların içerisinde kendisinde hata olmayan masumların/korunmuşların var olmasıdır. Çünkü onunla savaşımlar onun imametini reddetmekte ve onun hakkındaki nassı ötelemektedirler. İmameti inkar etmek ve ötelemek, nübüvveti ötelemek ve inkar etmekle aynıdır. Çünkü Hz. Muhammed "kim ki zamanının imamını bilmeden ölürse, cahiliyye ölümü üzere ölmüştür" demektedir."³⁷ Bu durumda Cemel ve Sıffın'de onunla savaşımlar kafir oldukları gibi, Emevilerden Ehl-i Beyt'in imametini kabul etmeyen, onlara haksızlık yapan, imamları öldüren herkes de kafir olmuştur.

Hariciler ve Şia'nın çoğunluğunun sahabe'yi tekfir eden tutumlarına karşın Ehl-i Sünnet, sahabe'yi fiilleri yönünden değerlendirmek yerine, hepsini hatalardan teberrî etmek tutumunu geliştirmiştir ve asıl olarak Ehl-i Sünnet'in görüşünün diğer ekollerin görüşlerine tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Sözelimi Cüveynî, sahabe hakkındaki şu tutumun benimsenmesinin gerektiğini söylemektedir: "İnanan bir insanın şunu benimsemesi gerekir. Bir kimse sahabe'nin önde gelenlerinin Hz. Muhammed'in yanında gıpta edilecek bir yerinin olduğunu, korunmuş bir mekanının olduğunu bilmesi gerekir. Kur'an, onların adaletine, Rıdvan biatına katılanların hepsinden Allah'ın razı olduğuna, ensar ve muhacirlerin övüldüğüne tanıklık etmektedir. Dindar bir kimsenin onlar hakkında Hz. Muhammed dönemindeki hallerine bakarak konuşması gerekir. Onlar hakkında yerici bir şey nakledilirse, nakledilen şeyi ve nakledilme yolunu düşünmesi gerekir. Bu rivayet zayıf olursa reddedilir, ahad olarak sabit olursa bu da onlar hakkında tevatüren nakledilene ve nassın tanıklık ettiğine zarar vermez"³⁸

4. SAHABE HAKKINDA GÜNCEL TUTUMLAR

Sahabe hakkındaki güncel tutumlarımızda tarihsel bakış açılarının etkisi büyüktür.

A. Sahabe'nin İsmi Zikredildiğinde Dua Et

Güncel olarak hiçbir, istisna yapmaksızın sahabe'nin isminin önünde hazret sözcüğünün

³⁶ Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerim, el-Milel ve'n-Nihal, Beyrut 1990, 1/109.

³⁷ Tûsî, Muhammed b. el-Hasen, el-İktisâd Fimâ Yeteallak'u bi'l-İtikâd, Beyrut 1986, 258.

³⁸ Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn, Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâitil-Edille fi Usûlil-İtikâd, thk. Muhammed Yusûf İsâ- Alî Abdü'l-Munim Abdü'l-Hamid, Mısır 1950, 432-433.

ve ismin sonunda da radiyallahu anhu sözcüğünün kullanılması yaygın olarak mevcuttur. Ancak Arap dilinde dua ve övgü ifadeleri ismin arkasında ve Türkçede ise ismin önünde kullanılmaktadır. Hazret ifadesi bu nedenle ismin önünde zikredilmekte, «Allah ondan razı oldu» ifadesinin ise ismin ardından zikredilmesi, onlar hakkında saygı ve dua anlamına gelmektedir. Kur'an'da, daha önce de zikrettiğimiz gibi sahabenin bazı fiillerinden ötürü Allah'ın onlardan razı olduğu ifadesi yer almaktadır. Ancak bu ifade fiil ile ilişkilidir ve onların isimlerinin anılması ile ilişkili değildir. Hazret sözcüğü sadece sahabe ile ilişkili olarak değil, elçi, sahabe, din önderleri, veliler vs. saygı ifade eden bir sözcük olarak kullanılmaktadır. Bu kullanımda toplumsal olarak asıl sorun, hazret sözcüğünün sahabenin hepsi hakkında kullanımında ortaya çıkmakta ve özellikle de Hz. Muhammed'in ailesine karşı zulüm ve haksızlık yapan Muaviye ve oğlu hakkında kullanılmasıdır. Farklı mezhepsel kimliklere sahip toplumlarda, söz konusunda kişiler hakkında bu niteliklerin kullanılması, onlar hakkındaki mezhepsel telakkilere dayanmaktadır.

Sahabeden bazıları için sıfatların kullanılması, Ebu Bekir için "sıddık", Ömer için "fâruk", Osman için "zinnureyn" ve Ali için de "kerremallahu vechehu" ifadelerinin kullanılması, bir gelenek olarak günümüzde de mevcuttur. Çok doğrulayan anlamında sıddık bir fiili, hak ve batılı ayıran anlamında faruk bir fiili ve yaşamında putlara tapınmadığı için Allah'ın Ali'yi şerefli kılması bir fiili nitelerken, halife Osman için kullanılan iki nur sahibi ifadesi onun Hz. Muhammed'in iki kızı ile evlenmesinden ortaya çıkmakta ve onun herhangi bir fiilini nitelememektedir. Her ne kadar bu niteliklerin onlar hakkında kullanılmasına ilişkin Hz. Muhammed döneminde gerçekleşen bazı olaylara atıfta bulunulsa da, asıl olarak bu nitelemelerin, Hz. Muhammed'in vefatından sonra ilk dört halifeyi belirli bir sıfat ile nitelemek anlayışından sonra ortaya çıkmış olması muhtemeldir.

B. Çeşitli Faziletli Fiillerde Model Kabul Etmek

İnsanların faziletli fiillerine ilişkin tarihsel örnekler bulmak veya oluşturmak, Müslüman geleneğinde yaygındır. Kur'an'ın tarihsel olayları anlatımında da, kıssaların ibret olarak anlatımı öncelenmektedir. Hatta "Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır. Kur'an, uydurulabilecek bir söz değildir. Fakat kendinden öncekileri tasdik eden, her şeyi ayrı ayrı açıklayan ve inanan bir toplum için de bir yol gösterici ve bir rahmettir"³⁹ ayetinde ibret sözcüğü kullanılmaktadır ki ibret; bir nehrin karşısına geçmek anlamına gelmektedir. Bu durumda kıssa ile amaç, ona zikredilen olaylardan anlam çıkarmak ve davranış oluşturmaktır. Öncekiler hakkında iki türlü rivayet söz konusudur. Bunlar da menâkıb ve mesâlibtir. Menâkıb, asıl olarak kadının yüzünü örten kumaş için kullanılmakta ve tarihsel bir kişiliğin neredeyse tanınmayacak kadar övülmesi anlamına gelmektedir. Mesâlib ise bir kimse hakkındaki olumsuzlukların zikredilmesidir. Tarihsel kişilerin yaşamlarının anlatımında menkıbe geleneğinin haki olduğu görülmekte ve olumsuz tavırlarla ilgili rivayetler ise son derece azdır. Bu anlatımlar daha çok başka bir mezhebe mensup bir kimse hakkında rivayet edilmekte ve bu anlatım da kötüleme amacı taşımaktadır. Bu nedenle ister

39 Yusuf 12/111.

menâkıb ve isterse mesâlib olsun, bu rivayetler özenle tenkite tabi tutulmalıdır. Kur'an, bazı davranışların kötülüğünü ve bazı davranışların da iyiliğini tarihsel olayları anlatımında önemsemektedir.

Kur'an Hz. Muhammed'de güzel örneklik olduğuna işaret etmektedir. «Andolsun, Allah'ın Resûlünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır»⁴⁰ ayetinde Hz. Muhammed'in yaşamında inananlar için güzel örnekler olduğuna vurgu yapmaktadır. Güzel örnek anlamındaki üsvetu'n-hasene ifadesi «İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp taptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir" demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır»⁴¹ İbrahim ve onunla birlikte olanlar hakkında da kullanılmaktadır. Bu nedenle güzel örnekliğin, Kur'an'da onların yaşamları ve inkarcılara karşı mücadeleleri anlatılmaktadır.

Faziletli eylemler için sahabenin hayatından örnekler anlatmak, her ne kadar o fiilin benimsemesinde etkili olsa da, bir yönden de toplumumuzda sahabeyi yüceleştirme ve beşerüstü bir nitelik yükleme veya kutsallaştırma anlayışlarını da doğurmaktadır. Kur'an, ilkeleri ve emirleri yönünden zaman ve mekan üstü bir kitap olma özelliğindedir. Kur'an'ın ilkeleri doğrultusunda bir yaşam her devirde mümkündür. Bu yaşamın gerçekleştirilmesi için tarihe yapılan vurgu, çeşitli toplumlarda atalar kültürünü de doğurmaktadır.

C. Hutbelerde Sahabeye Dua etmek

Cuma namazının rukünlerinden birisi olan hutbe, her devirde siyasal söylemlerin ve inançların da dillendirildiği bir söylem olarak varlığını devam ettirmiştir. Hz. Muhammed döneminde Cuma günleri namaz ve hutbenin sıralaması bayram namazındaki gibi önce namaz ve sonra hutbe şeklinde olsa da, Muaviye döneminde hutbelerde Ehl-i Beyt'e lanet okunması ve insanların da hutbeyi dinlememeleri nedeniyle değiştirildiği bildirilmektedir.⁴² Ancak Ebu Dâvud'un rivayet ettiği bir hadise göre Hz. Muhammed hutbe okurken Dihye b. Halife'nin kervanı geldi. İnsanlar hutbeyi terk etmenin günah olduğunu bilmediklerinden, dışarı çıktılar. Bunun üzerine cuma suresindeki bu ayet nazil oldu ve namaz ve hutbenin yeri değiştirildi.⁴³ Ancak bu rivayetin Hz. Muhammed'den (a.s) sonraki dönemde gelişen bazı uygulamaların onun döneminde varlığına işaret etmek için üretilmiş olduğu söylenebilir. Çünkü Cuma namazının farziyetini ve sahabenin Hz. Muhammed'in (a.s) hutbe okuması esasında onu ayakta terk etmelerini anlatan ayette bu değişimden söz edilmemektedir.

⁴⁰ Ahzâb 33/21; Krş. Mumteherine 60/6.

⁴¹ Mumteherine 60/4.

⁴² Minberden lanet okuma geleneğini ilk defa Muaviye tarafından bir davranış olarak geliştirildiği ifade edilmektedir. Bkz. Zemaşerî, Cârullah, Rebî'u'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahyâr, Beyrut 1421, 2/330. Bkz. Ateş, Süleyman, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1991, 9/439.

⁴³ Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, el-Merâsil, thk. Şuayib Arnaut, Beyrut 1408, 105.

Bununla birlikte günümüze kadar gelen hutbe biçimine bakıldığında, okunan duaların ve sözlerin çeşitli mezhepsel telakkileri içerdiği görülmektedir. Günümüzde okunan Cuma hutbelerinin ardında yer alan dua cümleleri arasında “Allah’ım! Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali dört halifeden, geri kalan aşere-i mübeşşereden, Mustafa’nın ehl-i beytinden, ensardan ve muhacirden, tabiinden kıyamet gününde razı ol” ifadesi yer almaktadır. Hutbede sahabeye dua etme eyleminin, Emeviler döneminde başta Ali olmak üzere bazı sahabeye lanet okuma eyleminden sonra ortaya çıktığı bildirilmektedir. Şia’nın egemen olduğu yerlerde minberlerden Muaviye’ye lanet okunmuştur.

D. Mabetlerde İnanç Yazıları

Mabetlerdeki yazılar her ne kadar sanat tarihçileri tarafından “süsleme yazıları” olarak ifade edilse de, bu yazıları “inanç yazıları” olarak nitelemek, bu yazıların tarihsel gelişimine ve amacına daha uygundur. İslam tarihinde mezheplerin oluşmasından ve gelişmesinden sonra, her mezhebin kendi inançlarını ifade eden yazıların mabetlerde yer aldığı görülmektedir. Şiiliğin yaygın olduğu yerlerdeki camilerde on iki imamın isimlerinin yazılması, Alevilikte cem evlerinde on iki imamın resimlerinin yer alması, bu amacın bir tezahürüdür. Gerek Osmanlı döneminde inşa edilen camilerde ve gerekse günümüzde Ehl-i Sünnet’in inançlarını yansıtan yazılar camilerde yer almaktadır. Kur’an’ı elçisine inzal eden Allah ve onu insanlara tebliğ eden elçisi Muhammed’in ismi ile birlikte Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin isimleri yazılmaktadır. Bu isimlerin hilafetin gerçekleşme tarihine göre yapıldığı açıktır. Bu nedenle de Ehl-i Sünnet’e göre ilk dört halifenin fazilet sıralaması da bu şekildedir. Her ne kadar Hasan’ın hilafeti ile bu konuda rivayet edilen hadise uygun olarak hilafet otuz yıla tamamlansa da -ki bu ifade aslında elçinin vefatından saltanata kadar geçen süreyi ifade etmek için ortaya atıldığı söylenebilir- Hüseyin’in de isminin bu yazılarda yer alması, bunun hilafetle ilgili olmadığını göstermektedir. Bu yazılarda Hasan ve Hüseyin isminin yer alması, Hz. Muhammed’in ailesine karşı saygı olduğu düşünülmelidir. Bu yazılarda söz konusu isimlere yer verilmesi, camilerin çeşitli mezhepsel inançlara sahip insanları bir araya getirmesini amaçlamaktadır. Tarihsel süreçte mescitlerin kapısına veya içerisine yergi veya övgü cümlelerinin yazıldığı da bir gerçektir. Suyutî, hicri 351 yılında Şia’nın Bağdat’ta mescitlerin kapısına “Muaviye’ye lanet olsun! Fedek’te onun hakkını gasb edene lanet olsun! Hasan’ın dedesi ile birlikte defin edilmesini engelleyenlere lanet olsun!...” yazdığını ve daha sonra Muaviye’ye lanet dışındaki diğer ifadelerin kaldırıldığını nakletmektedir.⁴⁴

⁴⁴ Suyutî, Celaluddin, Târîhu'l-Hulefâ, thk. Hamdi Demirdağ, 2004, 1/288; Aynı şekilde bkz. Zehebi, Şemsuddîn, Târîhu'l-İslâm ve Vefâyât'u Meşâhîri ve'l-Atlâm, trs, 26/3.

SONUÇ

Türk dinsel kültüründeki sahabe anlayışının tarihsel süreçte Ehl-i Sünnet'in sahabe algısının etkisinde olduğu söylenebilir. Kur'an'ın sahabe hakkındaki yargısı, onların fiilleri yönündendir. Tarihsel süreçte gelişen sahabe algıları ise sahabenin Hz. Muhammed dönemindeki fiilleri ile ilişkili değil, onun vefatından sonra gelişen siyasal olaylarla ilişkili olarak bu anlayışların geliştiği dönemin siyasal etkilerini taşımaktadır. Güncel olarak Müslümanların yüzleştiği sorunlar ve Müslüman ülkeler arasındaki çatışmalar, Hz. Muhammed'in vefatından ardından ortaya çıkan ve o dönemin kabile asabiyetine dayalı olarak gerçekleşen sorunların, günümüzde de etkin bir şekilde var olduğu söylenebilir. Çağdaş İslam düşüncesi, Müslümanların karşılaştıkları sorunlara çözüm üretmek için aklın, vahyin ve olgunun önderliğini kabul etmelidir. Güncel sorunları tarihsel olaylarla ilişkilendirerek oluşturmak, bu sorunların çözümünde de tarihsel bakış açılarını benimsemek, sorunların çözümü önünde en önemli açmazdır.

UYGULAMALI HALKBİLİM VE MİTOLOJİ BAĞLAMINDA YEDİ UYURLAR (ASHAB-I KEHF)

Altuğ ORTAKCI¹

Özet: Uygulamalı halkbilim genel anlamda, toplumsal farkındalık yaratmaktır. Uygulamalı halkbiliminde halk kültürüne ait verilerin; örgün, sargın, yaygın eğitim alanlarında; sanata, edebiyata, görsele dönüşmesi, dönüştürülmesi ele alınmaktadır. Uygulamalı halkbilim biraz da popülerdir, halk sevgisiyle, halk kültürünü aktarmaktır. Bu makalede “toplumların mitik ve ritüelistik dünyadan kopmadıkları” düşüncesinden yola çıkarak, yedi uyurlar (Ashab-ı Kehf) olgusu mitik bir değer olarak ele alınacak ve halkbiliminin “uygulama” çerçevesi içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mitik bir değer olarak; Yedi Uyurların etrafında oluşan inanç ve uygulamalar, Yedi Uyurlar’ın isimlerinin bugün birçok alanda hala kullanılması ve minyatür, hat sanatı, hediyelik eşya resim, şiir, roman, sahne sanatları, sinema, çizgi film gibi çeşitli alanlarda nasıl uygulandıkları örnekleriyle anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uygulamalı Halkbilimi, İnanmalar, Mitoloji, Yedi Uyurlar.

THE CONTEXT OF APPLIED FOLKLORE AND MYTHOLOGY SEVEN SLEEPERS

Abstract: Applied folklore in general terms, is creating social awareness. The data in the folk culture of Applied folklore; formal, winding, non-formal education in the fields of art, literature, visual transformation, transformation is handled. Applied folklore a bit of are also popular, with the love of folk, is to transfer the folk culture. In this article, “the society they break off from the world of the mythic and ritualistic” Based on the idea, the Seven Sleepers (Ashab al-Kahf) case value will be treated as a mythical and folklore of the “application” will be evaluated within the framework. Mythic as a value; formed around the beliefs and practices of the Seven Sleepers, seven of the names they are asleep, still used today in many areas of the and miniatures, calligraphy, souvenir pictures, poems, novels, performing arts, cinema, cartoons, as will be explained with examples of how they apply in various fields.

Keywords: Applied Folklore, Beliefs, Mythology, the Seven Sleepers.

¹ Arş. Gör., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: altugortakci@gmail.com.

1. GİRİŞ

Mircea Eliade'nin ifade ettiği gibi; “bütün bilginlerin kabul edebileceği bir mit tanımı bulmak güçtür”(2001: 15). Bununla birlikte yine onun sözcükleriyle mitoloji; kutsal bir öyküyü anlatır: en eski zamanda, “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır.

Mitolojinin kapsamı günümüze kadar hayli genişlemiştir. Destanlar, hikâyeler, masallar, romanlar ve hatta insanın günümüze kadar süren yaşantısının kayıtları ve şimdiki hayatımız da mitolojinin konusudur; çünkü tüm bunların içinde mitlerin yansımaları ya da başkalaşmış biçimleri mevcuttur.

Erken devirlerde sosyal bilimciler mitleri masal, hikâye niteliğinde-basit, gerçeklikten yoksun- ürünler olarak kabul ediyorlardı. Artık bilim adamları mitleri, ait oldukları toplumlarca bir zamanlar meydana geldiğine inanılan olayların kutsal anlatımları olarak kabul etmekte ve bu yönleriyle topluma model oluşturduklarına dikkat çekmektedirler (Çoruhlu, 2006: 13).

Yedi Uyurlar (Ashab-ı Kehf), Çoruhlu'nun, “ait oldukları toplumlarca bir zamanlar meydana geldiğine inanılan olayların kutsal anlatımları” ifadesine verilebilecek iyi bir örnektir. Çünkü, Yedi Uyurlar İslamlık hatta Hristiyanlık öncesi bir dönemde yaşandığı kabul edilen tarihi bir olay ve aynı zamanda birçok dini kitapta kendine yer bulmuş dini bir hikâyedir. Yedi Uyurlar'ın, kaynak kitaplarda “tüm kutsal kitaplarda” yer aldığına dair bir çözümleme Gül Güllü tarafından, “Mitolojiden Teolojiye Eshab'ül Kehef” başlıklı makalesinde dile getirmektedir:

İncil'i incelediğimde, Yedi Uyurlar ile ilgili herhangi bir bölüm bulamadım. Oysaki üzerinde çalıştığım Türkçe kaynaklar, bu hikâyenin tüm kutsal kitaplarda yer aldığını işaret ediyordu. Ankara'daki Fransız Kilisesi'ne giderek, Rahip Jean ile yaptığım görüşmede bana aktarılan bilgi Yedi Uyurlar'ın Tevrat ve İncil'de yer almadığı, bu hikâyenin Yunan ve Suriye efsanelerinden yayılarak ünlendiği, kutsal kitaplarda yalnızca Kur'an'da yer aldığı şeklinde olmuştur. Bu açıklama da kaynak olarak alındığında “Yedi Uyurlar, kutsal kitapların tamamında yer alır” bilgisi yanlış sunulmuş bir bilgidir. Yedi Uyurlar yalnızca Kur'an'da 18. Sure olan Kehf Suresi'nde geçmektedir. Tevrat ve İncil'de olay zamanı İsa'dan sonra olduğu için yer almayan Eshab'ül Kehef hikâyesi niçin Kur'an'da yer almıştır sorusuna şu rivayet ilginç bir yanıt oluşturur: Hz. Muhammed, Hz. İsa'dan 622 sene sonra İslam dinini yaymaya başlamıştır. Kendisine puta tapanlar, Yahudiler, İseviler, Eshab'ül Kehef hakkında soru sorarlar. Allah, melek Cebrail aracılığıyla ayetleri gönderir ve burada kısaca hikâye yer almaktadır (Sünbülük1943:7-8 akt: Güllü 2003: 20).

Anlaşılan o ki, Yedi Uyurlar Hikâyesi bir yönüyle dini referanslara bağlı, tarihi aynı zamanda mitolojik bir olgudur.

Hristiyan ve İslam kültürlerinde yüzyıllar içinde yeniden yaratılarak varlığını sürdüren Yedi Uyurlar/ Ashâb-ı Kehf, halk arasında -özellikle zor zamanlarda- Tanrı'nın onları koruyacağı inancına ve ölümden sonraki hayatın varlığına delil olarak görülmüş ve çok sevilmiştir (Demir 2013: 1230).

Yedi Uyurlar, İslami mitolojinin altında değerlendirilebilir. İslami mitoloji genel anlamda İslâm'ın yayılmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren, başta Arap yarımadası Arapları olmak üzere, İslâm idaresine dâhil olan muhtelif halkların kültürlerinden değişik yollar ve vesilelerle İslâm kültürüne geçen, ama İslâmî renk ve kalıplarla yeniden üretilerek benimsenen, özümşenen; İslâm kültürü içerisinde yayılıp -tabir caizse- "İslâmîleşen", dolayısıyla muhtelif İslâm ilâhiyat kaynaklarında yer bularak halk arasında inanç unsuruna dönüşen, edebiyat ve sanat ürünlerine konu veya ilham kaynağı olan bir "mitolojiler bütünüdür". Başka bir ifadeyle "İslâm mitolojisi" dediğimiz şey, tarihsel süreç içerisinde onun inanç esaslarına eklenen mitolojik dinî unsurlar bütünüdür (Ocak 2009: 138).

2. UYGULAMALI HALKBİLİMİ VE YEDİ UYURLAR

Uygulamalı halkbilim genel anlamda, toplumsal farkındalık yaratmaktır. Uygulamalı halkbiliminde halk kültürüne ait verilerin; örgün, sargın, yaygın eğitim alanlarında; sanata, edebiyata, görsele dönüşmesi, dönüştürülmesi ele alınmaktadır. Uygulamalı halkbilim biraz da popülerdir, halk sevgisiyle, halk kültürünü aktarmaktır. Uygulanan şeyin müşteri odaklı olduğu söylenebilir.

Bizde ve dünyada derleme çalışmaları, folklor çalışmalarının bir anlamda özünü ve esasını oluşturmuştur. Bu yoğun derleme çalışmaları Batıda "değerlendirme çalışmalarına ivme kazandırmış, bunun sonucu olarak günümüz uygulamalı halkbilimi çalışmalarını yürütenlerin eleştirdiği kuramsal alt yapı oluşmuştur. Folklor çalışmalarının üçüncü aşaması "derleme" ve "değerlendirme" dönemlerinde ortaya çıkan birikimi "uygulama" yoluyla toplumsal yararlılık ve verimliliğe dönüştürmek olarak görülmektedir (Oğuz 2002: 27).

Geleneksel bir ürünün kendi geleneksel anlatım ortamında ne tür bir işleve sahip olduğunu belirleyen ve bundan sonrası için bir söz söylemeyen işlev araştırmaları, uygulamalı halkbilimi sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece, eski geleneksel ürün, gösterim veya iletişimlerin yeni çağdaş ürünler, iletişimler, etkileşimler veya kurumlar açısından ne tür işler yüklenebileceği sorgulanmaya ve bunun sonuçlarından halkbilimcilerin sınırlı iletişimlerinde diğer toplumsal kesimlerin nasıl yararlanabileceği araştırılmaya başlanmıştır (Oğuz 2002: 27).

Uygulamalı halkbilimi, halkbilimi verilerini statik veya dinamik olsun kendi dar kapsamlı anlatım ortamlarında yaşayan ürünler olmaktan çıkararak toplumsal gelişme süreçlerinin bir parçası haline getirmektedir. Yani halkbilimini uygulamalı çalışmak, halk kültürü ve halk hayatını toplumsal bir araştırma, inceleme ve yararlanma alanı olarak görmek olarak

özetlenebilir (Oğuz 2002: 29).

Kültür araştırmaları ve çağdaş dünyanın elde ettiği deneyimler göstermiştir ki, bir toplum hangi uygarlık seviyesinde bulunursa bulunsun, çevresindeki gündelik yaşantıyı ve sıradanlıkları değiştiren, insanı olağanüstü varlık ve unsurlarla tanıştırmak, gizemli bir atmosfer yaratan mitik ve ritüelistik dünyadan kopmamaktadır (Oğuz 2002: 94).

Dünyayı günden güne tek tipli hale getiren ve ilhamını kimi Hristiyanlık değerlerinden alan kültürel küreselleşme olgusu karşısında, ulusal kalıtın korunması yönteminin içe kapanma olmaması gerektiği, bunun aksine olarak ulusal küreselleştirme yöntemlerinin geliştirilmesi gerektiği konusu ne yazık ki Türkiye’de henüz oluşmuş ve olgunlaşmış bir kültür stratejisi düşüncesi değildir. Türk kültür değerlerinin yaşamasını sağlamanın “değişime direnerek, korumak” la mümkün olabileceği düşüncesi ile, bu değerlerin mitik kökenlerine itiraz temelinde oluşan “yok sayma” eğilimi, birbirine taban tabana zıt iki yaklaşım gibi görünse de, paradoksal bir işbirliği içinde, Batıya yönelen Türk toplumunun arkaik dönemlerinden ve Doğu kültürlerinden kaynaklanan ritüelleri yok etmektedir (Oğuz 2002, 94).

Bu makalede, Oğuz’un ifade ettiği gibi, “toplumların mitik ve ritüelistik dünyadan kopmadıkları” düşüncesinden yola çıkarak, yedi uyular (Ashab-ı Kehf) olgusu mitik bir değer olarak ele alınacak ve halkbiliminin “uygulama” çerçevesi içerisinde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Mitik bir değer olarak; Yedi Uyurların etrafında oluşan inanç ve uygulamalar, Yedi Uyurlar’ın isimlerinin bugün birçok alanda hala kullanılması ve minyatür, hat sanatı, hediyelik eşya resim, şiir, roman, sahne sanatları, sinema, çizgi film gibi çeşitli alanlarda nasıl uygulandıkları örnekleriyle anlatılacaktır. Konuya halkbiliminin uygulanması açısından yaklaşımdan önce “Yedi Uyurlar (ashab-ı kehf)” ve söylenceleri hakkında kısa bir bilgi vermek doğru olacaktır.

3. YEDİ UYURLAR (ASHAB-I KEHF)

“Eshab” Arapça bir sözcük olup, “sahip” sözcüğünün çoğuludur. Eshab, yaranlar, arkadaşlar, dostlar anlamına gelir. Kehf ise, mağara demektir. Dolayısıyla “Mağara Arkadaşları” anlamındadır.

Eshabı Kehf, İsa Peygamber’in doğumundan önce uyumuşlar, İsa Peygamber’in peygamberliğinden sonra uyanmışlardır. Bu kıssa insanın öldükten sonra tekrar uyanabileceğini ispat eder. Haktaalâ her şeye kadirdir (Mecmua 1951: 13- 17 akt: Güllü, 2003).

Dünyanın çeşitli yerlerinde “Yedi Uyurlar” mağaraları vardır. İspanya, Cezayir, Mısır, Ürdün, Suriye, Afganistan ve Doğu Türkistan gibi dünyanın birçok ülkesinde “Yedi Uyurlar” mağaraları bulunmaktadır. Ülkemizde de en bilindik olarak Tarsus’tan başka Efes ve Afşin’de de “Yedi Uyurlar” a ait olduğu düşünülen yerler bulunmaktadır.

Hakkında gerek Hristiyanlıkta gerekse İslamiyet’te birbirinden farklı pek çok anlatım bulunmasına rağmen, Yedi Uyurlar ya da Kur’an’da isimlendirildiği şekliyle Eshab-ı Kehf yani Mağara Arkadaşları efsanesi/hikâyesi genel olarak şu şekilde anlatılır:

“Geçmiş zamanların birinde, putperest bir hükümdar kendisini Tanrı ilan eder ve ona

secde etmeyenleri türlü işkencelerle cezalandırır. Bir grup genç, hükümdarın Tanrı olduğuna inanmaz ve onun zulmünden kaçarak bir mağaraya sığınır. Bu mağarada uzun bir uykuya dalarlar. Uyandıklarında, ne kadar uyduklarının farkında değildir. Oysa Tanrı'nın lütfü ile bu uykuyu yüzyıllarca sürmüş ve böylece yaşadıkları dönemde başlarına gelebilecek felaketlerden korunmuşlardır. Çok acıktıklarından, aralarından birisini kendilerine yiyecek alması için şehre gönderirler. Şehre giden genç, fırından aldığı ekmeğin karşılığında cebindeki parayı verir. Parayı gören satıcı, gencin define bulduğunu zanneder çünkü para yüzyıllar öncesine ait bir paradır. Durum devrin hükümdarına iletilir. Parayı veren genç sorguya çekilir. Sonunda hikâyeyi duyanlar, bu gençlerin yüzyıllarca süren bir uykuya daldıklarını anlarlar. Tanrının inançlı gençleri tanrıtanımaz hükümdarın zulmünden korumak için, onları ölüm gibi uzun bir uykuya daldırıp uyandırabildiğini ispatlayan bu olay, ahirette inanmayanlara karşı bir delil olmuştur. Dönemin inançlı hükümdarı da bu mucizeyi büyük bir sevinçle karşılar.” (Sert 2009: 16).

4. MİTOLOJİNİN UYGULANMASI OLARAK YEDİ UYURLAR

A. Ziyaret Yeri Olarak Yedi Uyurlar Mekânları Üzerine İnanç ve Uygulamalar

Yedi Uyurlar'ın mekanları üzerine geliştirilmiş birçok adet, inanç, ritüel ve uygulama bulunmaktadır. Ülkemiz coğrafyasında Yedi Uyurlara ait olduğu inanılan mağaralar, birer inanç merkezi haline getirilmiş, yılın belli zamanlarında insanların birlikte veya bireysel olarak gelip dua ve ibadetlerini yaptıkları yerler haline dönüşmüştür. Aşağıda daha önce Rafiye Şenesen tarafından tespit edilmiş Tarsus İlçesi'ne bağlı örneklerle yer verilmiştir. İçel'in Tarsus İlçesi'ndeki Ashâb-ı Kefh, günümüzde Müslümanların Ramazan ve Kurban Bayramlarıyla diğer özel günlerde ziyaret ettikleri, dilekler dileyip, adaklar adayıp, kurbanlar kestikleri bir merkezdir. Bunların yanında günümüzde Tarsus'taki Hıdrellez Şenliklerinin merkezi de Ashâb -ı Kefh olmuştur.

Tarsus hıdrellez şenliklerinin bir süredir Ashâb-ı Kefh'de kutlanıyor olması, dikkatleri her ikisinin de sahip olduğu ortak motife çekmektedir. Gerek Ashâb-ı Kefh'de gerekse hıdrellezin kökeninde ölme-dirilme motifi yer almaktadır. Ashâb-ı Kefh, ölümden sonra yeniden dirilme (bâs ü bâde'l mevt) inancına ilişkin bir kıssanın mekânıdır. Hıdrellez ise kışın ölen doğanın yeniden canlanışının kutlandığı bir gündür. Hıdrellez kavramı içindeki Hızır da suyu, canlanışı, tazeliği simgelemektedir. Bu açıdan bakıldığında hıdrellez şenliklerinin Ashâb-ı Kefh'e taşınması biraz daha anlam kazanmaktadır.

Ashâb-ı Kefh'deki hıdrellez şenlikleri sırasında dikkati çeken en önemli şeylerden birisi de Ashâb-ı Kefh'in kutsallığının halk üzerinde yarattığı derin etkinin, hıdrellez adet ve uygulamalarını geri plânda bırakmasıydı. Ashâb-ı Kefh yöre insanında kutsallığıyla çok farklı bir yere sahiptir. Halk arasında Ramazan ve Kurban Bayramları ile kandiller ve Kadir Gecesi gibi özel günlerde ayrıca ziyaret edilir. Böyle zamanlarda Ashâb-ı Kefh'e topluca yapılan ziyaretlerde mevlit ve Kur'an okutulur. Sabahlara kadar süren ibadetlerde namaz kılınır. Ashâb-ı Kefh ziyaretinden sonra Tarsus'taki Demirkapı, Daniel, Mencik Baba, Muğdat Baba,

Lokman Hekim türbeleri ziyaret edilir. Buralarda Kur’ân okunur, adak yapılır. Halk arasında Ashâb-ı Khef’e yedi kere gelince hacı olunduğuna inanılır. Yine Ashâb-ı Khef’te 11 ihlas suresi ve 1 fatiha suresi okuyup orada yatanların ruhuna bağışlanırsa bütün dileklerin kabul olacağına inanılır (Şenesen 2005).

B. Yedi Uyurların İsimleri Etrafında Şekillenen İnanç ve Uygulamalar

Kur’an’ı Kerim de Yedi Uyurlar’ın isimleriyle ilgili herhangi bir ibare bulunmamakla birlikte halk arasında isimleri şöyledir: Yemliha, Mekselina, Mislina, Memuş, Debernuş, Şazenuş, Kefeştatayuş ve köpeklerinin ismi Kıtımir’ dir. Taberi’ ye göre mağara arkadaşlarının reisi Mekselina idi. Diğerlerinden üçü Dakyanus’un (Decius) sağ kolu diğer üçü ise sol kolu idiler. Kefeştatayuş ise yolda onlara katılan çoban olup Kıtımir de onun köpeğidir (http://www.yediuyurlar.com/eshab_1_kehf.asp.)

Ashab-ı Khef’in isimlerinin tespiti ile ilgili muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bunlara göre; sayıları üçtür, dördüncüsü köpekleridir diyenler Necran Hıristiyanları ve Hz. İsa’nın ulûhiyetine inanan Yakubiye Mezhebi’nden Seyyit adında biri ve ona tabi olanlardır. Onların sayıları beştir, altıncısı köpekleri diyenler Hıristiyanlardan Allah’ın için üçüncüsü olduğuna inanan Nasturiye Mezhebinden Akip isminde bir Hıristiyan ve onun arkadaşlarıdır. Müslümanlar da Ashab-ı Khef gençlerinin sayısı yedidir sekizincisi onun köpekleridir dediler. Bu tartışma Hz Muhammed (as)’in huzurunda meydana geldi. Sayıları yedi diyenlerin doğru olduğuna da “Onların sayısını az kimse bilir” ifadesiyle işaret edilmiştir. Çünkü Müslümanlar, Hz. Muhammed (as)’den duyduklarını söylediklerinden dolayı onların haberi doğrudur.

Ashab-ı Khef’in isimlerinin yazılı olduğu kâğıdı üzerinde taşıyan kimsenin kaza ve belalardan korunacağına ve tüm korkulardan emin olacağına inanılmaktadır. Bu inanca göre: 1. Ashab-ı Khef’in isimleri yazılı kâğıt, doğum yapan kadının üzerine takılsa doğum sancısı çekmeyecek, kolay doğum yapacak ve çocukları sıhhatli olacak. 2. Yine bu kâğıt uyuyamayan birinin yanına konsa uyuyacak. 3. Kâğıt suda eritilerek hastalara suyu içirilse derdinden şifa bulacak. Eve konsa evde yangın ve hırsızlık olmayacak. Aile fertleri evde huzur ve sıhhat bulacak. 4. Kâğıt, karada, denizde ve havada giden vasıtaların üzerinde bulundurulsa bu vasıtalar emniyette olacak. 5. Ağlayan çocuğun yastığının altına konulsa ağlaması kesilecek. 6. Bir kimse Ashab-ı Khef’in isimleri yazılı kâğıdı üzerinde taşısa o şahıs korkudan emin olacak ve isteğini elde edecek.

Ashab-ı Khef’in adı karınca duası içinde zikredilmektedir. Karınca duası çok müşterini gelmesi için dükkânlara ve iş yerlerine asılmaktadır. Nitekim Kayseri Bedesteni’nin güney yan bölümünde açılan kapının üzerinde Ashab-ı Khef’in isimleri yazılıdır. 36 Ashab-ı Khef’in uyudukları mağara halk tarafından evlenme, çocuk sahibi olma, bir hastalıktan kurtulma ve bazı dileklerin gerçekleşmesi veya sadece sevap kazanmak amacıyla Ramazan ayında çok

ziyaret edilmektedir. Diğer zamanlarda da halk burayı sık sık ziyaret ederek Ashab-ı Kehf'e olan saygısını ve sevgisini göstermektedir (Eycil 2006).

Ashab-ı Kehf'in Türk denizciliğinin manevi koruyucusu olduğuna inanılmaktadır. Bu gençlerin isimlerinin gemi şeklinde yazılması bu inançtan ileri gelmektedir. Gerçekten onların isimlerini içine alarak gemi şeklinde yazılan yazılarda, geminin kenarları, yelkenleri ve kürekleri oluşturulmuştur. Gemi şeklinde yazılan Ashab-ı Kehf'in isimleri gemilere asılır ve bu isimlerin gemileri denize batmaktan kurtaracağına inanılmaktadır.

Diğer bir yandan Yedi Uyurlar'ın isimleri özellikle mağaraların bulunduğu bölgelere yakın yerleşim yerlerinde doğan çocuklara isim olarak verilmiş, bu sosyal ağlar ve internet üzerinde yapılacak bir tarama ile kolayca görülebilir. Bu aynı zamanda yukarıda zikredilen, Yedi Uyurlar'a ait isimlerin kullanımıyla bağlantılı inançların devam ettiği de bir göstergesidir. Yedi Uyurlar'ın isimlerinin bölge halkı tarafından doğan çocuklara verilmesi, Keyhüsrev, Keykubad vb. isimlerin İran mitolojisi tesiri ile belirli bir dönem hükümdar isimlerine yansmasıyla benzer bir durumdur. Şehnâme'de yer alan Keyümers, Feridun, Keykubad, Keykavus, Keyhüsrev, Luhrasb ve pek çok padişah, yöneticilik bilgisi ve adaletleri ile Divan şiirine girmiştir (Zengin 2012).

İran mitolojisinin önemli kaynaklarından biri olan Şehname'de geçen bu isimlerin, hükümdar isimlerine verilmesi gibi, Yedi Uyurlar'ın isimleri de uygulanan bir mitoloji olarak yeni doğan çocuklara verilmiştir. Ayrıca, Kayseri il sınırları içerisindeki bir belediyenin ismi de yine Yedi Uyurlar'ın isimleri arasında zikredilen "Yemliha"dır. Bu iki örnek de kültürel bir kod olarak mitolojik ifadelerin halk zihninde tam olarak yerleştiğini göstermektedir.

C. Şiirlere Yansıyan Yedi Uyurlar İmgesi

Mitolojik ifade ve olguların edebiyata yansıdığını özellikle Klasik Edebiyat incelendiğinde açıkça görülebilmektedir. Köklerini Türk mitolojisinden alan eski şiir geleneği taşrada ve sözlü gelenek içinde varlığını sürdürürken, kentte üretilen şiir, sadece biçim olarak değil, kaynak olarak da Arap ve Fars şiirine yönelmiştir.

Arap Edebiyatında İslam öncesi Arap kültürünü yansıtan uzun bir epik eser yer almasa da, İranlı Firdevsî'nin, Pers mitolojisinin kalıcılığı ve popülerleşmesini sağlayan eseri Şehnâme, gerek şekil gerekse içerik açısından Divan şiirinde derin izler bırakmıştır.

Toplulukların mitolojilerinin, yeni kuşaklar tarafından bilinmesi bağlamında şiir, tarihi bir işlevsellik üstlenmiştir. Sağlıklı her insanın kullanabildiği bir araç olan dil ile meydana getirilen şiiri, güzel sanatların diğer dallarından ayıran ve onu genelde kültürün özelde ise mitolojinin yaşatılmasında işlevsel kılan faktör, malzemesinin ulaşılabilirliğidir.

Şiirde mitolojik unsurların kullanımı Osmanlı'dan günümüze İran Mitolojisinden Yunan Mitolojisine doğru bir geçiş göstermiştir. Türk Mitolojisine ait unsurların şiirlerde kullanımı özellikle belli dönemlerde yoğunlaştığını ancak diğer ulusların mitolojileri kadar yoğun

olmadığını biliyoruz. Uygulamalı halkbilimi yaklaşımları bağlamında bakıldığında Türk aydınının, şiir kanalını kullanarak Türk mitolojisini yayarak yaşatma konusunda Millî Edebiyat döneminde aktif olsa da sonraki dönemlerde bir ilgisizlik içerisinde olduğu gözükmemektedir.

Yedi Uyurlar'ın ise mitolojik bir olgu olarak divan şiirinden günümüze gelinceye kadar kullanıldığı çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.² Günümüzde ise “Yedi uyurlar” imgesinin izlerini birçok şairde sürebiliriz. Burada örnek olması bakımından, Yedi Uyurlar'ı günümüzde göstererek ve diğer masal öğeleriyle birleştirdiği Yılmaz Erdoğan'ın Yedi Uyuyanlar Şiiri'ni verebiliriz:

Biraz kekredir derler buranın suyu, Beşe beş dayanakları vardır duvarlarının, Çünkü toprak kayar uyku zamanı, Taş yerinde değil düşerken ağırdır asıl, ki Ağrı'da dipsiz kuyular, Yedi uyuyanlar mağarada, Telefon sesini duyarlar da, Üşenirler açmaya yedi uyuyormuş gibi yapanlar Mağarada, Pamuk prenses çözmüş sorununu üvey annesiyle, Ayna fişteklemiyor güzellik meselesini, - ayna ayna! Söyle bana, benden güzeli var mı dünyada?, - vallahı pamuk prenses var ama onun da yatağı kötü diyorlar. Kendini cüce zannedemiyor, Uyuyor çünkü yedi andavallılar, e biraz kekredir derler buranın masalları, Prens geliyor gerçi öpemiyor fakat Uyku kokan ağızları ve aradan yıllaaaaar yıllaaar geçiyor. Derken uyanıyor yedi'den biri, Has s.ktir diyor amma uyumuşum be. Çıkıyor kahvaltılık bir şeyler almaya, Dönmüyor fakat ve derler ki altı keriz uyumaktadır hala, Ege'de Turisttik bir mağarada.

D. Romanlarda Yedi Uyurlar

Romanlarında Romanlarda Yedi Uyurlar'a dikkati çeken Nazlı ERAY'ın Ay Işığı romanını, Hicral DEMİR fantastik bir unsur olarak ve büyülu gerçeklik penceresinden ele alarak “Modern Zamanlarda Bir Ashâb-ı Kefh Yorumu: Ayışığı Sofrası” başlıklı makalesini kaleme almıştır.

Bu makalede Yedi Uyurlar, içerdiği mucizevi durumlar nedeniyle fantastik edebiyatın da ilgisini çekmiştir. Fantastik anlatılarda gerçek hayatın zaman kavramı ve mekânları önemsizleştirilebilir. Hayal ile gerçeğin iç içe geçmesi okurda başlangıçta bir şaşkınlık yaratsa da yazarın kurmacadaki tutarlılığı metnin alımlanmasını sağlayacaktır. Gerçeği bozma eğilimindeki fantastik edebiyatta tarihî ve mitolojik kahramanlar, tarih yanlıgısı (anakronizm) ile bugüne taşınabilir. Nazlı Eray, Ayışığı Sofrası adlı eserinde böyle bir anakronizm yapmış, kendi hayatıyla ilgili sorulara yanıt arayan anlatıcıyı (Serra), Ashâb-ı Kefh'ten biri olan Yemliha ile günümüz Ankara'sında karşılaştırmıştır. Bu karşılaşma, her iki taraf için de şaşırtıcıdır. Serra, Ashâb-ı Kefh'in yaşadığı “kaybolma”, “uyuyup uyanma (ölüp yeni-

² “Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kefh Sempozyumu” Kapsamında, Elif Ayan Nizam Tarafından Sunulan: “Divan Şiirinde Bir Telmih Unsuru Olarak “Eshâb-ı Kefh” başlıklı makalede olduğu gibi.

den dirilme)”, “karanlıkta hayata dair sorulara cevap bulma” gibi motifler ile kendi yaşamı arasında paralellikler kurmuştur. Mağara arkadaşları ise uyandıkları dünyayı anlatıcı sayesinde tanımış, uyudukları zaman ile uyandıkları zamanı karşılaştırma imkânı bulmuşlardır. Romanda, Yedi Uyurlar’ı modern yaşamla tanıştırmak için sabırsızlanan anlatıcı üzerinden modern yaşam ve modern insanın tutkuları da ele alınmıştır (Demir 2013: 1229).

Ömer Seyfettin’in, “Ashab- Kehfimiz” kitabı da bu başlık altında örneklendirilebilir. Ömer Seyfettin bu kitabında, II. Meşrutiyet döneminde kozmopolit ailelerin millî şuurdan mahrum hallerini anlatmaktadır.

Ayrıca Yedi Uyurlar’ın romanlara konu edilmesine örnek olarak, Sıddık Demir’in, En Uzun Gün Yedi Uyurlar Seven Sleepers Şehzadenin Rüyası Belgesel Roman’ını ve Ercan Şen’in “Yedi Uyuyanlar” romanı verilebilir. Ercan Şen romanını; “Yedi Uyuyanlar düşlemeye ve düşünmeye davet ediyor okurunu. Düşleyerek düşünmek, düşünerek düşlemek isteyenler için” şeklinde bir düşünce ile sunmuştur.

E. Tiyatroda Yedi Uyurlar

Fiziksel çevrenin yanı sıra, düşünsel dünyada da yaşayan insan, sanatsal birtakım imgeler, dinsel törenler, söylencelerdeki semboller ve seçilen dilin aktarılma biçimiyle çevrelediğini, ancak sanatçının aktarımlarıyla karşı karşıya kaldığında anlama ve anlamlandırma fırsatı bulmuştur. Büyük ozanlar, düşünürler ve sanatçılar, yapıtlarının esin kaynağını mitlerden almış, insanın kendi eliyle kişileştirdiği tanrıları eleştirmeye, yeniden anlamlandırmaya başlamıştır

Tragedya gösterileri, toplumunun kültürel bir etkinliği olmanın çok ötesinde, bireylerin bir arada buldukları dinsel yaşantının bir parçası olarak kabul görmüştür. Bunun yanı sıra, olay örgüsünde kişilerin sınıfsal konumları, başlarından geçen aile felaketleri, acı çekişleri vb. izleyici de insani ve siyasi bir model oluşturmaya başlamıştır. Bunun başlıca nedeni ise, tragedyalarda çoğu kez mitlerden konu edilen olay örgülerinin, kimi zaman yeniden yorumlanmış, kimi zaman da ekleme ve çıkarmalarla yeniden kurgulanmış olmasıdır (Huizinga 1995, (Çev.: Kılıçbay): 178).

Senaryosu Tevfik El-Hâkim tarafından yazılan, İsmet Hürmüzlü tarafından dilimize çevrilen, Mağaradakiler! “Yedi Uyurlar” isimli tiyatro oyunu, Adana Devlet tiyatrosu tarafından 1999-2000 yılları arasında sahnelenmiştir. (Bkz. Ek:1)

F. Sinemada, Çizgi Filmde Yedi Uyurlar

Sinemada ve çizgi filmde Yunan mitolojisi, popüler ve tüketime açık olması yönüyle referans kaynakları ve karakterleri ile kendisine çok kolay yer bulmaktadır. Buna karşın Türk mitolojisinin karakterleri ve olayları birkaç imge dışında neredeyse hiç kullanılmamakta, kullanılması yönünde de herhangi bir tartışma zemini hazırlanamamaktadır. Bunun başlıca nedeni şüphesiz ki Türk Mitolojisi, siyasal söylemin bir parçası haline getirilerek her

bir grup için farklı alanlardan yüklenilebilecek bir malzeme haline getirilmesidir. Diğer taraftan Yunan mitolojisine ait birçok olay ve karakter sinemada olduğu kadar diğer sahne sanatlarında da kendisine kolayca yer bulmaktadır. Elbette bu durumun başlıca nedenlerinden biri de Türk mitolojisine ait kültürel kodların yeterince yaygın olmaması, alılmayıcı da karşılığını bulmamasıdır.

Yedi Uyurlar ise daha çok dini yönüyle ve olağanüstü bir macerayı içermesi bakımından sinemada ve çizgi filmde işlenmiştir denilebilir. Yine genel ağ üzerinden yapılan tarama da birkaç cilt halinde işlenmiş 1999 senesine ait “Ashab-ı Kehf: Mağara Arkadaşları” filmine rastlanmaktadır. Bu film yabancı kaynaklıdır. (Bkz. Ek: 2)

G. Minyatürlerde Yedi Uyurlar

Minyatür sanatı içerisinde mitolojik ifadeler oldukça fazladır. Bunun en iyi örneğini Metin AND, Minyatürlerle Osmanlı- İslam Mitologyası adlı eserinde açıkça göstermiştir. Osmanlı-İslam minyatürlerinde görülen mitolojik unsurların başlıca referans kaynağı olarak İran mitolojisi görülmektedir. Bunun yanında dini olay ve imgelerin bir kısmı da (Peygamberlerin hayatları, kerâmetleri vb.) yine olağanüstü durumlara dayanmaları sebebiyle mitoloji başlığı altına alınmıştır. Metin And kitabında Yedi Uyurlar’a ait minyatürleri peygamber olmamalarına rağmen, peygamberlerle ilgili bölüme almıştır. Bunu Zübdetü’-Tevârih’in içerisinde peygamberlerle ilgili bölümde yer almasına bağlamıştır. Yedi Uyurlar’a ait minyatürleri sanata uygulanan bir mitolojik değer olarak burada zikredebiliriz.

Minyatür sanatının kâğıdı kullanan yani otoritenin, egemen kültürün bir ürünü olduğu söylenebilir. Çünkü minyatür sistemli bir şekilde öğrenilebilir ve o yüzden minyatür kâğıt otoritesi ve devlet ilişkisi içerisinde görülebilmektedir. Aynı zamanda minyatür, çağının üst kültürünü onayını almak için yapılmaktaydı. Dolayısıyla otorite ile çelişen bir motifin minyatüre işlenmesi mümkün değildir. İslamlık öncesi otorite minyatüre yansımıyor, yansımadığı gibi İslamlık öncesi otorite minyatürlerde bertaraf ediliyor, halk itikadı minyatürlerde ele alınmıyordu. Mesela Türk mitolojisi minyatürlere yansımıyor. Alkarası vb. varlıklar minyatür içerisinde görülmüyor. Sıradan halkın inanışları da minyatürlere yansımıyordu. Ancak İslami alana girmiş Müslüman otoritesinin kabul edildiği belli bir takım mitolojik motifler minyatürlerde resmediliyordu. Bunlardan biri de İslamlık otoritesinin algı dünyasında yer alması bakımından minyatürlerde işlenen Yedi Uyurlardır. (Bkz. Ek: 3)

H. Hat Sanatında ve Hediyelik Eşyada Yedi Uyurlar

Uygulamalı halkbilim bağlamında hat sanatı ve hediyelik eşyaların da belirli kültürel kodların halk zihninden sanata ve hayata yansıtılması bakımında önemli olduğunu dile getirebiliriz. Bu bağlamda mitolojik bir imge olarak ele aldığımız “Yedi Uyurlar” imgesinin de hat sanatına ve oradan dolaylı olarak hediyelik eşya ürünlere yansıdığını görebiliyoruz. (Bkz. Ek: 4)

SONUÇ

Makalenin başından bu yana ifade edilmeye çalışılanlar, yirminci yüzyılın ortalarında, halkbilimi çalışma alanında, kuramlardan sıkılmışlığın kuramı olarak ortaya çıkan uygulamalı halkbilimi yaklaşımlarıyla bütünleşen kültür ve sanat yaratıcılığının ne derece önemli olduğudur. Uygulamalı halkbilimi yaklaşımıyla ortaya çıkan halk kültürü verilerinin işlevsel ve uygulanabilir hale getirilmesi ve dolayısıyla korunmasıdır. Kültür sadece maddi değerlerden oluşan bir bütün değildir ve şüphesiz ki halkın somut olmayan kültürel değerleri de bulunmaktadır. Mitler, halkın yüzyıllarca yılda oluşturduğu somut olmayan kültürel değerlerden biridir. Mitler de diğer birçok sözlü halk kültürü ürünü olduğu gibi geleneksel anlatım ortamlarını kaybetmiştir. Mitlerin, yeni yaklaşımlarla aktarılması yani yaşatılması ve korunması gerekmektedir. Uygulamalı halkbilimi ve mitoloji konusunun en temel niteliği budur.

Ayrıca, küreselleşmenin etkisiyle birçok kültürel değer, baskın diğer kültürlerin etkisiyle kaybolmakta ve unutulmaktadır. Bugün mitolojide en bilinen, popüler ve tüketime açık olan Yunan mitolojisi ve onun karakterleridir. Şüphesiz ki, yerel renkler kültürel çeşitlilik için gereklidir. Burada bir milletin yaratmış olduğu kültürel değerlerin olumsuzlanması değil bazı uluslar ait yerel kültürel değerlerin, kültürel kodların yeterince yayamamaları ya da diğer bir ifadeyle bu kodların gün yüzüne çıkarılmasının engellenmesi anlatılmaya çalışılmaktadır. Örneğin; 16. yüzyıl sanatında Firdevsi'nin Şehname'sinde biçimlenen kahramanlar referans kaynaklarını oluştururken, bugün sanata baktığımız zaman Yunan mitolojisi, Şehname'nin tersi olarak tüm referans kaynaklarını ortadan kaldırmaktadır. Burada açıkça söyleyebiliriz ki, Yunan mitolojisi popüler ve tüketime açık, nesnel ve nötr alanda kendisine çok kolay yer bulmaktadır. Oysaki Türk mitolojisi kendisine bu kadar açıktan ve tüketilir olarak yer bulmadığı gibi bir olumsuzlanmaya da maruz kalmaktadır. Türk mitolojisine ait veriler birer olgu olarak ele alınmak yerine, bugün kendisini aydın olarak niteleyebileceğimiz toplumsal olaylara ve sanat icralarına yorumlarda bulunan kişiler tarafından kendi siyasal düşünceleri ve söylemlerine karşı birer malzeme haline getirilmektedir. En belirgin Yunan mitolojisine veya başka kültürlere ait herhangi bir mitolojik unsurun kullanılması, entelektüel ve akademik bilginin bir göstergesi ve gurur kaynağı olurken, Türk mitolojisine ait verilerin kullanımını birtakım siyasal düşüncenin malzemesi olarak algılanmaktadır.

Bu makalede, mitolojinin, insan fantezisinin; yani yaratma, canlandırma, biçimleme ve anlaşılabilir olanı, soyut olanı somutlaştırma, görülebilir, anlaşılabilir, algılanabilir hale getirdiği, geçmişten günümüze kadar sanatın her alanında kendinden söz ettirmeye devam ettirdiği düşüncesinden yola çıkarak Yedi Uyurlar söylencesi ele alınmıştır.

Yedi Uyurlar, her ne kadar Türk mitolojisinin bir unsuru olmasa da, Anadolu coğrafyasında var olduğuna inanılan makamları etrafında oluşturulmuş inanç ve uygulamaları, romana, şiire, tiyatroya kısacası sanata ve edebiyata, hediyeleşme eşya vb. mecralara yansıtılması ile İslami mitolojinin bir ürünü olarak kültürel kodlarının hem üst kültür olarak ifade edilen

saray çevresinde oluşan sanat eserlerinde görülmesi hem de halk zemine yayılarak etrafında makamlar, inanç merkezleri oluşturulması mitolojik bir unsur olarak “uygulandığını” göstermektedir ve uygulanan bu mitolojik figürün, Yılmaz Erdoğan’ın şiirinde görüldüğü üzere günümüzde dahi edebiyatta ve hediyeleşme eşya olarak ise tasarımların içerisinde değerlendirilmesi canlılığını koruduğunu göstermektedir. Bu yönüyle de, toplumsal farkındalık yaratmak ve halk kültürüne ait verilerin halk sevgisi ile yeniden değerlendirilmesi olan uygulamalı halkbiliminin tam olarak işlev gördüğü açıktır.

KAYNAKÇA

- AND, Metin, Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.
- BONNEFOY, Yves, Mitolojiler Sözlüğü I. Cilt, Dost Kitabevi, Ankara, 2000.
- CAMPBELL, Joseph, Mitolojinin Gücü (Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikâyeler, MediaCat Kitapları, İstanbul, 2013.
- ÇAKIR, Emine, “Akademik Dünyanın Kentsel İmgelerinden Mitolojik Simgelerine Üniversitesi Logoları”, Milli Folklor Dergisi, Yıl 25, Sayı 97, 2013.
- ÇORUHLU, Yaşar, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2013.
- DEMİR, Hiclâl, “Modern Zamanlarda Bir Ashâbı Kehf Yorumu: Ayışığı Sofrası”, Turkish Studies, Volume 8/1 Winter 2013, P.1229- 1237, Ankara, 2013.
- EYİCİL, Ahmet, “Afşin Ashab-ı Kehf” Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, Mayıs-Haziran, 2005.
- GÜLLÜ, Gül, “Mitolojiden Teolojiye Eshab’ül Kehef”, Milli Folklor Dergisi, Yıl 15, Sayı 59, 2003.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “İslâm’ın Temel İnançları Etrafında Oluşan “Mitolojik” Kültür: “İslâm Mitolojisi” Yahut İslâm İlahiyatının İhmal Edilmiş Önemli Bir Sorunsalı (Bir “mise-en-question” Denemesi)”, Milet ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi cilt 6 sayı 1 Ocak – Nisan, 2009.
(http://miletvenihal.org/dosyalar/milet-nihal-dergi/sayilar/MilelveNihal_c6_s1.pdf)
- OĞUZ, M. Öcal, Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi, Akçağ, Ankara, 2002.
- OĞUZ, M. Öcal, “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü”, Millî Folklor, Yıl 22, Sayı 85, 2010.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.
- ŞENESEN, Refiye, “Pagandan Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf’te Hidrellez Şenlikleri”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 2, 2006.
- ZENGİN, Ali, “Şehnâme’de Görülen Kahramanların Klasik Türk Edebiyatına Yansımaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul, 2012.
- Devlet Tiyatroları Refik Ahmet Sevengil Dijital Oyun Bilgi Sistemi, http://95.0.22.114:8088/userPandtgm/user_home_dtgm.php.

TÜRKİYE’NİN KALKINMA SÜRECİNDE ÇEVRENİN KORUNMASI VE EKOLOJİK PLANLAMA

Hasan Hüseyin DOĞAN¹

Özet: Uzun yıllar önce başlayan kalkınma çabaları, bilim ve teknolojiadaki ilerlemeler ile 20.yüzyılın ikinci yarısından sonra yani İkinci Dünya Savaşı'nın sonlanmasından itibaren ülkelerin büyüme ve kalkınmaya yönelik girişimleri hız kazanmıştır. Bu kalkınma çabaları, eşitsiz bir gelişme dinamiği ile toplumların en önemli zenginlik kaynağı olan doğal kaynakların aşırı kullanılması sonucu geri döndürülemez bir biçimde tahrip etmiş ve ekolojik dengeyi bozmuştur. Hızlı ekonomik kalkınma doğal kaynaklara yönelik istemin (talebin) sürekli olarak artmasına neden olmuştur. Ekolojik çevreyi gözetmeyen, aksine bozan geri döndürülemez bir biçimde yok eden kalkınma uzun dönemde sürdürülemez bir olgu haline gelmiştir. Bundan dolayı çevre koruma, "Birleşmiş Milletler Örgütü'nün " girişimiyle 20.yüzyılın son çeyreğinde ülkelerin gündeminde yer almaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları olan bir olgudur. Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma, çevre değerlerini koruyan ve doğal kaynakların kullanımında savurganlığı önleyen, çevreyi tahrip etmeyen bir kalkınma yaklaşımıdır. Bu yaklaşım insan ile coğrafya çevresini düzenleyen, ekolojik ve ekonomik hedefler arasında bir dengenin sağlanması temeline dayanmaktadır. Bu dengenin sağlanması planlamayı gerektirmektedir. Planlama, birey ile çevresi arasında uygun ve düzenli ilişkiler kurulmasını sağlamaya yönelmiş bir karar vermedir. Bildirinin temel amacı, çevre sorunlarının ortadan kaldırılması ya da en az düzeye indirilmesi için ülkelerin ekolojik planlamaya önem vermelerini ortaya koymaktır. Bildirinin temel varsayımı,21.yüzyılın ilk çeyreğinin bitimine az bir süre kalmasına karşın ülkelerin özellikle gelişmekte olan ülkelerin yeterli düzeyde çevre korumaya önem vermedikleridir. Bildiride yöntem olarak, tarihsel, betimsel ve istatistiksel yöntemler birlikte kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Planlama, Çevre, Çevre Sorunları, Ekoloji, Kalkınma.

¹ Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi.

GİRİŞ

Tüm toplumların tartışma gündeminde yer alan en önemli konulardan biri çevrenin kirlenmesi ve dünyada doğal kaynakların giderek azalmasıdır. Küresel ısınma, iklim değişikliği, kuraklık, çölleşme, buzulların erimesi, deniz yüzeyinin yükselmesi, su kaynaklarının kötü kullanılması sonucu azalması, yenilenemeyen doğal kaynakların tükenmesi, biyolojik türlerin azalması, radyasyon etkisinin yayılması, su kirliliği, hava kirliliği, toprak kirliliği, gü-rültü kirliliği, ışık kirliliği, kentli nüfusun hızla çoğalması, motorlu taşıt sayısının artması, okyanuslarda balık türlerinin giderek azalması, tükenişe yol açan aşırı avlanma, dünyanın bir tür oksijen deposu görevini yapan canlı türlerinin büyük bir bölümünü barındıran tropikal ormanların (yağmur ormanlarının) hızla azalması, tarımda yapay gübrenin yanlış kullanılmasından dolayı verimli tarım topraklarının veriminin düşük hale getirilmesi, ülkelerin doğaya her yıl milyonlarca ton zehirli- tehlikeli atık bırakması, fosil kökenli doğal kaynakların hızla tükenmesi, hızlı ormansızlaştırmadan kaynaklanan toprak aşınımının giderek yaygınlaşması, dünya canlı yaşamının morötesi ışıklardan korunmasını sağlayan ozon tabakasının incelmeye başlaması, sera etkisi sonucu doğal iklimin değişikliğe uğraması, asit yağmurlarının doğanın üç temel ögesi olan su, toprak ve havayı kirlettiği böylece; canlı yaşamını tehlikeye soktuğu bilim çevrelerince ortaya konmuştur. Çevre üzerinde baskı oluşturan bu olumsuzlukların giderilebilmesi için doğaya en çok zarar veren insanın çevre konusunda eğitilerek bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bu olguların ortaya çıkmasında ülkelerin hızlı kalkınma çabalarının payının olduğu göz ardı edilemez.

Üçüncü bin yılın başında, doğaya yüklenen sıvı, katı ve zehirli atıkların miktarı öylesine artmıştır ki doğa kendisini yenileyemez duruma gelmiştir. TEMA Vakfı verilene göre, dünya nüfusunu 2050 yılında yaklaşık 8.9 milyara ulaşacağı öngörülmektedir. Dünya orman varlığı önemli ölçüde azalırken, 1.3 milyar insan açlığın yanı sıra içmek için temiz su bulamayacaktır. Dünyadaki 8615 kuş türünün %11'inin, memeli hayvanların ve balık türlerinin %25'inin soyları tükenmek üzeredir. Orman tahribatı (yangın, kesim, asit yağmuru gibi) 150-200 milyon hektara; toprak aşınımı (akarsular, fırtınalar, kasırgalar, sel ve su taşkınları gibi) 400-550 milyar tona; toprak çölleşmesi 100-120 milyon hektara, ozon tabakasındaki 4-4.5 milyon kilometre kareye (Avrupa kıtasının yaklaşık yarısı) ulaşmıştır. Aral gölü dünyanın en büyük dördüncü iç deniziydi ve iki nehrin akmasına karşın (Siriderya ve Amuderya) dışarıya hiç su akışı olmaması çok sıra dışıydı, buharlaşma düzeyi yüksek olduğu için gölün büyüklüğü değişmiyordu. Bölgede uzun zamandır küçük ölçekli sulama projeleri yapılıyordu. Nehir sularının yönünün değiştirilmesi nedeniyle Aral gölüne akan su, normal miktarın %10'una kadar düştü. Gölün su düzeyi 19 metre azaldı ve kapladığı alan dörtte üç küçüldü. Aral gölü, 1990 yılında 2 ayrı göle dönüştü. Su buharlaştıkça Aralın tuzluluk oranı %50'den daha çok arttı. Bu sular deniz suyundan iki buçuk kat daha tuzlu 35.000 kilometre kareden geniş bir alanda göl tabanı açığa çıktı (Ponting, 2011, 319). Bu istatistiksel verilerin

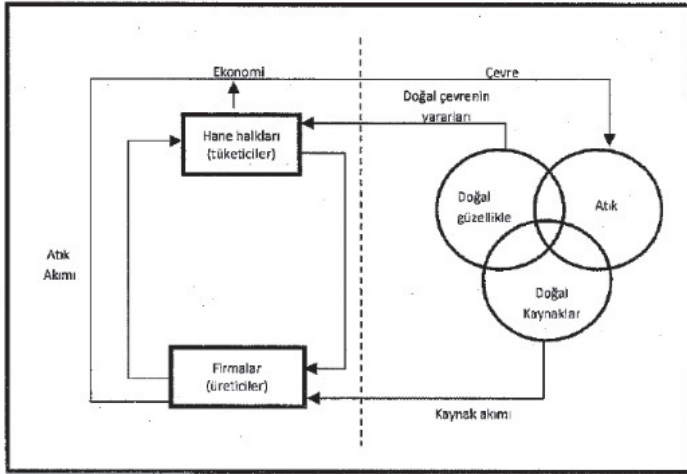
her biri çevre ve yaşamın bir öldürücüsüdür(Gündüz, 1994, 4).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra gündeme gelen kalkınma tüm ulusların üzerinde yoğunlaştığı bir alan olduğu gibi, her yönetimin kendi ulusal sınırları içerisinde kalkınmayı sağlamak ve bölgeleri arasındaki farklılıkları gidermek için üzerinde durdukları bir konu olmuştur. Aşırı kaynak kullanarak ekonomik büyüme ve kalkınma ile içinde yaşanan çevrenin yaşanabilir özelliklerini kaybedeceği, bilim insanları ve uzmanlarca ortaya konulmuştur. Ekonomik kalkınma ile yaratılan zenginliklerin ülkeler, bölgeler ve gelir katmanları arasında adaletli bir biçimde dağıtılmadığı istatistiksel verilerle saptanmıştır. Teknolojideki gelişmeler, sanayileşme, düzensiz kentleşme, bölgesel ölçekte hızlı nüfus artışı, doğal kaynakların bilinçsiz bir biçimde tüketilmesi, tarımda makineleşme ve modernizasyon çevre sorunlarında belirgin artışa yol açmıştır. Çevrenin iyileştirilmesine ve korunmasına yönelik yeterli düzeyde önlemler alındığında, kalkınma pahasına yapılan hatalar tekrarlanmadığı zaman, gelecek kuşaklara daha sağlıklı bir doğa ve doğanın doğal özelliklerini koruyan bir çevre bırakılabilecektir. 5- 16 Haziran 1972 Stockholm Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı, Ortak Geleceğimiz, Dünya İklim Konferansları, 1982 Nairobi Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1992 Rio BM Çevre ve Kalkınma Konferansı, Kyoto Protokolü, 26 Ağustos 4 Eylül 2002 tarihinde Johannesburg (Güney Afrika) BM Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gelmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sürdürülmesi için doğal kaynak tüketimi ile üretimi arasında bir dengenin kurulması gerektiği gerçeği bütün ülkelerce kabul edilmişti. Ancak uluslararası geniş boyutta düzenlemeler yapılmış olsa da dünyanın karşılaştığı çevre sorunları ve yaratılan kirlilikte bir azalma olduğu söylenemez. Dünya zirvesinde çevrenin duyarlı yönetimi bakımından ulusların ekonomi ve çevre faaliyetlerini bir arada yönlendirecek kimi ilkelerin benimsenmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Kaynakların kıt olduğu bir dünyada, savurganlığın önenebilmesi ve kıt kaynakların yerinde kullanılması için planlamanın yapılması bir zorunluluktur. Bu planlama, makro, bölge, havza, kent düzeyinde yapılan planlar ile uyumlu bir biçimde ekolojik planlama ya da çevre düzeni planlaması olmalıdır. Ekolojik planlama açıklamalarına geçmeden önce, insanın ortaya çıkışıyla başlayan kentleşme, nüfus artışı, sanayi devrimiyle üretim ve tüketimin artması sonucu toplumların daha çok önem verdiği kalkınma ve sürdürülebilir kalkınma üzerinde durulmuştur.

1. KALKINMANIN ANLAMI VE NİTELİĞİ

Toplumların kalkınma arayışları ve çabaları, insanın ortaya çıkışından beri var olmuştur. Kalkınma sorunlarıyla ilgilenilmesi çok önceden beri başlamışsa da bunlar genellikle kalkınmış ülkelerin sorunlarına yönelik çözümleme çalışmalarıdır. Toplumları yönlendiren temel öge toplumsal sınıflardır. Toplumsal sınıfların hareketlerini belirleyen güçler ise üretici güçlerle, var olan üretim ve mülkiyet ilişkileridir (Kaynak, 2011, 41). Kalkınma, bir ülke-

de toplumun sosyo - ekonomik yapısının değişmesi, nüfus başına düşen üretim oylumunda (hacminde) meydana gelen önemli ve reel artıştır, refah düzeyinde beliren yükseliştir (Köklü, 1972, 120). Başka bir anlatımla kalkınma geniş anlamda , nüfus başına düşen tüketim mallarıyla, toplumca sağlanan diğer bütün kültürel toplumsal, moral, psikolojik.. tatminleri içerir. Kalkınma, salt üretim ve birey başına düşen gelirin artması demek olmayıp kalkınmakta olan bir toplumda ekonomik ve sosyo – kültürel yapının değiştirilmesi ve geliştirilmesidir. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkeler, küreselleşme ve bilgi topluma dönüşüm sürecinin hız kazandığı bir ortamda birbirleriyle yarış içine girmişlerdir. Bu sürecin ortaya çıkardığı olanaklardan en yüksek oranda yararlanabilmeleri için; toplumsal, ekonomik, bölgesel dengelerin sağlanması ve gelir dağılımı dengesizliklerinin giderilmesi, altyapının oluşturulması önemlidir. Dünya ekonomik sisteminin liberalleşmesinden doğan sonuçların çevreyi ve yaşam alanlarını derinden etkilemekte olduğu dikkat çekmektedir. Kalkınma ile çevre arasında çok yönlü bir ilişki olmakla birlikte bu ilişki daha çok ekonomi ile ilgilidir. Ekonomi (gelirin döngüsel akımı) ile çevre arasında bir bağlantı kurulmaktadır. Doğal çevrede kaynaklar bulunur ve bu kaynaklar üretim sürecinde kullanılır. Doğal çevre, üretim sürecinde kullanılmak üzere sadece doğal kaynak sunmakla kalmaz, aynı zamanda insanlara rekreasyon alanları ve ulusal parklar gibi olanaklar sunmaktadır. Bunun yanısıra insanlar ve büyük küçük bütün işletmeler tüketici faaliyetlerinin yan ürünleri olan atıklarını boşalttıkları yer doğal ortamdır. Ekonomi, çevre ve hanehalkları (tüketiciler) arasındaki güçlü bir ilişki vardır. Bu ilişki Çizim 1’de gösterilmiştir

Kaynak: İson , Woll (2007) İktisada Giriş , İstanbul, Bilim Teknik Yayınları s . 186

Çizim 1 de görüldüğü gibi, çevre ekonomi ile bağlantısını ona doğal kaynaklar, doğal güzellikler sağlayarak ama öte yandan atıkların atıldığı yer olarak kurar. Böylece, çevrenin ekonomi ile bağlantısı üç yoldan kurulmaktadır.

2. KALKINMA ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞMELER

Küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisi ya da yeni dünya düzeninin egemen olduğu, adına küreselleşme denilen iş gücü dışında mal ve sermayenin dünyada hızla dönmesi eskisinden daha hızlı bir sermaye birikimi yaratma süreci bir çok şeyin yanı sıra dünya coğrafyasında değişmelere neden olmuştur. Bu ortamda her insanın ve toplumun gönencini artırmak çok kolay değildir. Küreselleşme adı verilen süreç, her düzeyde bir ayıklama yaparak hızla ilerlemektedir. Bu süreç ülkeler arasındaki dengesizlikleri daha da artırmakta ve aradaki açıklığı büyütmektedir. Küreselleşme 20. yüzyılın son yıllarında insanlığın olağanüstü ve çok sık kullandığı bir kavramdır. Bu kavram, siyasal, toplumsal, ekinsel ve ekonomik etkenlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış, her toplum bu olgudan olumlu ya da olumsuz etkilenmiştir. Gerçekte küreselleşme kapitalizmin ortak bir yaşam biçimi olarak yaygınlık kazanması, uluslararası sermayenin yeryüzündeki egemenliğini güçlendirmesi anlamına gelmektedir. Kalkınmasını henüz tamamlayamamış ülkelerin bu süreci yeterince kuramadıkları, toplumlarındaki farklılıkları zenginliğe dönüştürmekte geciktikleri gibi, bugün de kalkınmalarını gerektiği biçimde hızlandırmada zorlanmaktadır. Çünkü, toplumsal ve ekonomik her sorun ulusal olduğu kadar uluslararası siyasayla yakından ilgilidir.

Dünya ekonomisinde yaşanan küreselleşme eğilimleri ülkelerin sosyo – ekonomik yapılarında değişmelere oldukça hız kazandırmıştır. Küreselleşme ile piyasalar, dünyadaki yaygınlık alanlarını çok genişletmişlerdir. Uluslararası kimi örgütler ve kuruluşlar, küreselleşen dünya ekonomisinde zaten güçlü olan rollerini katlayarak güçlendirmişlerdir. Ekonomik küreselleşme bağlamında uluslararası üç kuruluş (Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü), küresel ekonominin kurallarını oluşturan ve uygulama konusunda ayrıcalıklı bir konum yaratan önemli aktörlerdir. Bunlar dünya ekonomisini yönlendiren örgütlerdir. Küresel ekonomik düzenin 21. yüzyılın önemli yapı taşları ulusötesi şirketler, uluslararası güçlü ekonomik kuruluşlar ve bölgesel ticaret dizgeleridir. Dünya ekonomisi piyasalarında ulus devletlerle yarışan bu şirketler dünya yatırım sermayesinin, teknolojinin ve uluslararası pazarların çok büyük bir bölümünü denetimleri altında bulundurmaktadırlar.

3. DOĞAL DENGEYİ KORUYAN KALKINMA: SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Doğa değerlerini gözetmeyen aksine bozan bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürdürülemez bir süreçtir. Bu bakımdan, insanlığın en önemli zenginliği olan ekolojik çevreyi, yani doğal sermayeyi gözetmeyen geri döndürülemez biçimde yok eden ekonomik büyüme uzun dönemde sürdürülemez. Sürdürülebilirlik özünde kalkınma ve sanayileşme hedeflerinin, yöntemlerinin dünyanın fiziksel olanaklarıyla bağdaşmasını öngörür. Aşırı kaynak savurganlığı önlenerek gerek bugünün dünyasında tüm insanların hakça bir kalkınma gelişimine kavuşması ve gerekse gelecek nesillerin dünyasında kalkınmaya olanak tanıyacak kaynak-

ların varolmasını güvence altına almaya çalışır. Sürdürülebilir kalkınma doğal kaynakların korunmasıyla birlikte eğitim, sağlık, gıda, temiz içme suyu gibi temel insan gereksinimlerini sağlayacak biçimde kaynakların yeniden dağılımı ve kullanımı anlamına gelir. Ulusal gelir düzeyi düşük olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınma yaşam ölçünlerinin sürekli yükseltilmesini zorunlu kılar. Bu nedenle de sürdürülebilirlik ilkesinin yanı sıra yaşanabilirlik ilkesi getirilmiştir. İstanbul'da düzenlenen 3- 16 Haziran 1996 Habitat II kent doruğunda sürdürülebilirlik, gelecek kuşaklar arası doğal kaynakların kirletilmesinden korunmasını ve kullanılmasını öngörürken; yaşanabilirlik bugünü yaşayanların sağlıklı yaşama haklarını savunmaktadır. Kalkınma çabalarının; üretim, teknoloji, istihdam, çevre, özgürlük gibi boyutları vardır.

Çevre sorunları tüm dünyada gündemin üst sıralarında yer almaktadır. Giderek kirlenen, doğal kaynakları savurganca tüketilen bir yerkürede sürekli artan çevresel bozulmaya ve bu bağlamda ortaya çıkan sorunlara bilim insanları dikkat çekmektedir. Çevre sorunlarının giderek büyümesi artan yoksulluk, işsizlik, düzensiz kentleşme, aşırı silahlanma yarışı, ülkeler arasında gelir dağılımında eşitsizlik sorunları yaşanmaktadır. Geline nokta insanlığın çıkış yolu, çevre ile kalkınma arasındaki yaşamsal bağların ya da ilişkilerin güçlendirilmesine, kalkınmanın " sürdürülebilir" olmasına bağlanmıştır. Doğal kaynakların savurganca kullanılmasını önlemek hem çevre kirliliğini azaltmak hem de çevreyi korumak gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılayabilmek için "sürdürülebilir kalkınma"yı Birleşmiş Milletler Örgütü kabul etmiştir. Sürdürülebilir kalkınma, 1970'lerden sonra " sıfır " büyümenin gündeme taşınması ile geliştirilen ve çevresel değerleri koruyarak gelişmeyi erekleyen bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir kalkınma Birleşmiş Milletler Çevre Programı adına 1987 yılında bir komisyon tarafından hazırlanan " Ortak Geleceğimiz " adlı yazanakta ilk kez dile getirilmiş bir kavramdır. Bu yazanak, sürdürülebilir kalkınmayı tanımlamıştır; " Sürdürülebilir Kalkınma gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama yeteneğini zedelemeyen şimdiki neslin gereksinimlerinin karşılanması için kalkınmadır" (TÇV, 1987,). Sürdürülebilir kalkınma, çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutları olan bir olgudur. Sürdürülebilir kalkınma ile ifade edilmek istenen özellik, ekonomik büyümenin tek başına yeterli ve arzulanır olamayacağıdır. Sürdürülebilir kalkınma, insan ile doğa arasında denge kurarak, gelecek nesillerin gereksinimlerinin karşılanmasına fırsat vermek isteyen bir dinamik süreçtir. Sürdürülebilir kalkınmanın toplumsal, ekonomik, kültürel, çevre, doğal kaynaklarla ilgili, uzamsal ve ekinsel gibi çok yönlü boyutları vardır. Sürdürülebilir kalkınma çevre sorunlarına ve çevre kirliliğine bir çözüm arayışı sonucu ileri sürülmüş sosyo-ekonomik bir yaklaşımdır. Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının amaçlarını özetle şu temel ilkeler belirtmektedir.

- Herkes doğayla uyum içinde, sağlıklı ve üretken bir yaşam sürme hakkına sahiptir.
- Şimdiki ve gelecek kuşaklar bu hakka eşit derecede sahiptir.
- Çevrenin korunması, kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir.
- Her ülke, sınırlarının ötesindeki çevreyi etkilemeden kendi kaynaklarını kullanma hakkına sahiptir.

- Kirleten, çevreye verdiği zararı karşılamak zorundadır.
- Ekonomik etkinlikler, çevrenin korunması için koruyucu önlem alma ilkesiyle sürdürülebilir.
- Devletler çevrenin korunması için işbirliği yapmalıdır.
- Dünyanın farklı bölgelerindeki yoksulluğun ve yaşam standartlarındaki eşitsizliğin azaltılması, sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçasıdır.
- Devletler sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim modellerini kısıtlamalı, ortadan kaldırmalı ve uygun nüfus politikaları geliştirmelidir.
- Çevre sorunlarını çözenin en etkin yolu buna tüm tarafların katılımıdır.
- Devletler karar alma sürecinde toplumun bilinçli katılımını geliştirmeli ve desteklemelidir.
- Devletler çevrenin korunması için etkin yasalar çıkarmalı ve bunları uygulamaya koymalıdır.
- Çevrenin korunmasına tüm toplumsal kümeler katılmalıdır.
- Barış, kalkınma ve çevrenin korunması birbiriyle bağlantılı ve ayrılmaz bir bütündür.

Sürdürülebilir kalkınma, ekonomik büyüme yanında sosyo-kültürel, uzamsal, çevresel ve benzeri boyutları içine alan dengeli bir süreci temel almaktadır. Sürdürülebilir kalkınma sürecinde kamu sektörü önemli bir yere sahiptir. Kalkınma düzen değişikliği demektir. Bu değişiklik içinde sahip olunan kaynakları iyi kullanmak, savurganlığı önlemek için yönetimler plan yapmalı ve planın öngördüğü ilkeler doğrultusunda uygulamaya gitmelidirler.

4. ÇEVRE SORUNLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ

“Ekoloji” kavramı 1866’da Alman zoolog Ernest Haeckel tarafından ilk kez kullanılmıştır. Sözcük Yunanca hanehalkı ya da habitat (bir bitki ya da hayvanın doğal ortamı anlamına gelen oikos sözcüğünden türetilmiştir). Bu sözcük, hayvanın hem organik hem de inorganik çevresiyle toplam ilişkisinin araştırılmasına işaret etmek için kullanılmıştır (Heywood, 2013, 259). Ekoloji, canlılar ve çevreleri arasındaki tüm ilişkileri inceleyen bir bilimdir. Yaşamın döngüleri içinde bir işlevi olan kayalar ve hatta hava bile ekolojinin ilgi alanına girer. Ekolojinin amacı, sadece canlı sistemlerini bileşenlerine ayırıp incelemek değil aynı zamanda bir bütün olarak işlevlerini anlamaktır (Callenbach, 2010, 44). Çevre tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan ve onun oluşturduğu toplum tarafından tahrip edilmeye başlanmıştır. Ancak, uygarlıkların doğuşu ile birlikte insanın geliştirdiği teknolojiden yararlanırken kullandığı yalın araçlar nedeniyle doğayı ve çevreyi çok kirletmediği söylenebilir. Ancak, dünya nüfusunun hızla artması, sanayi devriminin ortaya çıkması ile üretimin artışı, buna bağlı olarak tüketim artışı ve kentleşme olgusu çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 20. yüzyılda dünya iki büyük savaş yaşamış, çevre değerleri bu savaşlarda onarılması güç büyük bozulmalarla karşılaşmıştır. Dünyada çevre sorunlarının varlığına; siyaset, ekonomi, eğitim, hukuk ve bu alanlardaki bilim insanları 1952 yılında Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığının siyasal başkenti Londra’da bir hafta içinde 4000 kişinin ölümü

ile tanık olmuşlardır. Avrupa ekonomik topluluğu 1951 yılında kurulduğunda çevre ve çevrenin korunması henüz toplumsal bir önemi olan konu değildi, bu nedenle bunların politik bir konu ya da başlı başına politik bir alan olması da söz konusu değildi (Summerer, 2001: 6) Ancak, bireyler ve toplumlar çevre duyarlılığına karşı yeterli bilinç düzeyine sahip olmadıklarından, 1970'li yıllara kadar bu sorunlarla, yani çevre kirliliği ve doğa kaynaklarının savurganca kullanımı ile ilgilenildiği söylenemez.

A. Dünyanın Yaşadığı Çevre Sorunlarına Uyarı

Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Genel Sekreteri U Tant'ın 1969'da konuya dikkat çekmesiyle dünya kamuoyu çevre sorunlarına ilgi duymaya başlamıştır. Genel Sekreter U Tant, en geç 10 yıl içinde Birleşmiş Milletler Örgütü üyesi ülkelerin eski çatışmalarını bir yana bırakarak çevreyi korumak, nüfus artışını yavaşlatmak ve gelişmekte olan ülkeleri kalkındırmak için birleşmelerinin önemi üzerinde durmuştur. U Tant'ın vurguladığı konular, bir bakıma 1968 yılında kurulmuş olan ve insanlığın geleceğini sorgulayan Roma Kulübü'nün de ilgi alanını oluşturuyordu. Ancak Birleşmiş Milletler Örgütü'nün 5-16 Haziran 1972 tarihinde İsveç'in başkenti Stockholm 'da üye ülkelerle yapmış olduğu toplantıda çevre sorunları konusu ele alınmıştır. Bunu izleyen yıllarda özellikle 1987'de Ortak Geleceğimiz (Brundtland) adlı yazanak hazırlanmıştır. Birleşmiş Milletlerin kimi kurumları (UNESCO, FAO, WHO) Stockholm konferansı yapıncaya kadar çevreyle doğrudan ve dolaylı olarak ilgilenmeye başlamışlardır. Ancak Birleşmiş Milletlerin doğrudan çevreyle ilgili işlerini yürütmekten sorumlu ilk örgütü, 1972 Stockholm konferansının hemen ardından oluşturulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)'dir. Stockholm konferansının 20. yılı nedeniyle Birleşmiş Milletler yeni bir dünya çevre konferansını 3-14 Haziran 1992 tarihleri arasında Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Çevre ve Kalkınma Konferansını düzenlemiştir. Bu konferansa 178 ülkeden 30 bini aşkın delege ve 7500 dolaylarında medya elemanı katılmıştır. Konferansta çevre ve kalkınma konularında ülkelerin birbirileri ve yerküreye ilişkilerini düzenleyen 27 temel ilke saptamıştır. Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu; küresel çevre ve kalkınma sisteminin bütünlüğünü koruyan, herkesin çıkarlarına saygı gösteren uluslararası anlaşmalar yoluyla devletler, toplumların kilit sektörleri ve halk arasında yeni işbirliği düzeyleri yaratarak eşit bir küresel ortaklık kurmayı amaçlamaktadır. Rio Deklarasyonunun ana ilkeleri şöyle özetlenebilir:

- Sürdürülebilir kalkınma için insanlar odak noktasıdır.
- Ülkeler öteki devletlerin çevresine zarar vermemelidir.
- Kalkınma şimdiki ve gelecekteki nesillerin kalkınma ve çevresel gereksinimlerini eşit ölçüde karşılamalıdır.
- Çevre koruması kalkınma sürecinin bir parçasıdır.
- Yoksulluğun kaldırılması sürdürülebilir kalkınmanın ayrılmaz bir parçasıdır.
- Gelişmekte olan ülkelerin özel durumu ve gereksinimlerine özel öncelik verilmelidir.
- Dünya ekosisteminin sağlık ve bütünlüğünün korunması ve restore edilmesi için devletlerin ortak ama farklı sorumlulukları vardır.
- Devletler sürdürülemez üretim ve tüketim kalıplarını azaltmalı ve ortadan kaldırmalı-

dır, uygun demografik politikalar izlemelidir.

- Sürdürülebilir kalkınma için iç kapasitelerini geliştirmek üzere devletler işbirliği yapmalıdırlar.
- Çevre sorunları hakkında bilgiyi, halkın farkındalığını ve katılımını arttırmaya gereksinim vardır.

Yukarda belirtildiği gibi Rio Deklarasyonu birçok duyarlı ilke ve önlem içermektedir. Ne var ki uluslararası bir anlaşma olarak başlıca zayıflığı zorlayıcı ve yaptırımcı özelliğinin olmamasıdır. Hukuk terimiyle söylenirse Rio Deklarasyonu yumuşak bir yasadır(Ison, Wall, 2007, 412).

B. Çevre Sorunlarını Yaratan Nedenler

İnsan, yerleşik düzene geçip tarımla uğraşınca doğanın temel öğeleri olan toprak, su ve havayı kirletmeye de başlamıştır. Ancak o tarihlerde dünya nüfusunun çok az oluşu, insanların alet yapımındaki girdilerini oluşturan ham maddelerin herhangi bir kimyasal dönüşüme uğratılmadan kullanılması yapılan her türlü aletlerin yalınlığı çevreyi kirletecek düzeyde atık bırakmıyordu. Bırakılan atıkları da doğanın kendi özüne dönüştürmesi çevre kirliliği ve çevre sorunlarına neden olmuyordu. Doğa yaklaşık olarak 16. yüzyıla kadar yaşam verdiği ya da kaynağı olduğu canlılara çevre kirliliğini duyurmamış, kendi doğal gücü ile ortaya çıkan uyumsuzlukların üstesinden gelebilmiştir. Öyle ki bu sessiz “mavi gezegen” önceleri karnına kazma vuran, sonra geliştirdiği büyük iş makineleri ile karnını yaran beslediği, barındırdığı insanı hep hoşgörü ile karşılamış, ona verebileceği her şeyi esirgmeden vermiştir. Ancak doğanın insana sunduğu zengin kaynaklara karşın 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mavi gezegenin başı derde girmiştir. Ülkelerin sanayi devrimi ile birlikte kurdukları işletmeler, nüfus artışı ve kentleşmenin yarattığı atıkların doğayı kirlettiği görülmektedir. Ülkelerin evsel atıklarının; kâğıt, plastik, cam, metal gibi maddeler açısından dökümüne bakıldığında kişi başına en çok çöp üreten ülkeler Çizelge 1 de verilmiştir.

Çizelge 1: Ülkelerin bir yılda kişi başına düşen çöp atığı(kg)

Ülke Adı	Bir yılda kişi başına düşen çöp(kg)	Ülke Adı	Bir yılda kişi başına düşen çöp(kg)
Danimarka	560	Avusturya	380
Hollanda	530	Fransa	360
İngiltere	480	Almanya	340
ABD	460	Norveç	330
Belçika	450	Kanada	330
İsviçre	450	İrlanda	330
Avustralya	400	Japonya	270
Yeni Zelenda	380	Finlandiya	190

Kaynak: Cogito, Üç Aylık Düşünce Dergisi (2005), Yapı Kredi Yayınları sayı 43 S 164

Çevre kirlenmesi, bugünkü boyutlarıyla oldukça yeni sayılabilecek bir olaydır. Ekonomik gelişmenin hızlanması, teknolojinin büyük yenilikler getirmesi, nüfus artışı ve kentleşmenin hızlanması ile çevre olumsuz etkilenmiştir. Özellikle 1970'li yıllardan sonra çok büyük ölçüde çevre kirliliği artmıştır. Öyle ki bu olgu insanlığın geleceğini tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Çevre kirlenmesinin ve çevre sorunlarının birçok nedeni olmakla birlikte bunları dört temel kümede toplamak olasıdır (Üstünel, 2003).

- Dünyada hızlı nüfus artışı, bu nüfusun gelişmiş ve az gelişmiş tüm ülkelerin kentlerinde, özellikle büyük kent öteklerinde yığılması,
- Hızlı üretim ve gelir artışının yaşanması, kişi başına düşen geliri artırırken çevreyi kirletecek atıkların ve çöplerinde artmasına neden olması,
- Teknolojik gelişmeler üretimi artırırken, kimyasal ve ısıl nitelikte zararlı atıkların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nükleer santraller, DDT, tarım ilaçları, otomotiv ve diğer kimya sanayi dallarında hızlı gelişmeler,
- Çevre kirlenmesine elverişli bir ekonomik ortamın varoluşu. Bu öğeler arasında nüfus artışının ve teknolojinin gelişmesinin durdurulması neredeyse olanaksız, önlenmesi söz konusu olamayacak bir durum olduğu söylenebilir. Doğayı kirleten insan ve onun oluşturduğu toplumdur. Bu bağlamda, yaşam niteliğini ve çevreyi iyileştirici politikalar; insanların daha iyi bir doğal ve toplumsal ortamda yaşamlarını sürdürebilmeleri için devletin kimi önlemler alması, tutarlı politikalar izlemesine bağlıdır. Ayrıca alınması gereken önlemlerin başında bireylerin ve dolayısıyla toplumun eğitilmesi gelir. Çevre için eğitim toplumun tüm bireylerine doğayla iç içe yaşayacak, doğayı sevecek ve çevreyi korumaya özen gösterecek biçimde olmalıdır.

5. ÇEVRE VE ÇEVRENİN KORUNMASI

Çevre kavramı üzerinde çeşitli tanımlar yapılmıştır. Çevre geniş anlamda, doğa ya da insansal olmayan dünya olarak anlaşılır. Bununla birlikte, çevre gerçekte doğa ile özdeş değildir; çünkü yapay çevre, kentsel çevre, toplumsal çevre gibi doğal olmayan çevrede vardır. Doğal ve yapay öğeleriyle birlikte ele alındığında, çevre doğadan daha geniş bir anlama sahiptir. Genel bir tanımla çevre, insan etkinlikleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belli bir zamandaki toplamıdır. Tanımı derinleştirmek gerekirse şu temel öğelerden söz edilebilir(Keleş ve diğerleri, 2012, 51):

- İnsanla birlikte tüm canlı varlıklar,
- Cansız varlıklar,
- Canlı varlıkların eylemlerini etkileyen ya da etkileyebilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik, toplumsal nitelikteki tüm etkenlerdir.

Kısaca çevreyi dış etkenlerin tümü ya da canlı yaşamını etkileyen ve dışardan tüm canlıları

saran her şey biçiminde yorum yapanlarda bulunmaktadır. Daha kapsamlı çevreyi ele almak gereklidir. Bu bağlamda şu tanımı yapmak olasıdır. Çevre; kişiyi etkileyen, şekillenmesini ve yaşamını belirleyen iklimsel, biyotik ve toplumsal etmenlerin tümüdür(Gürel, 1970, 9). Pek çok çevre türü ancak planlamada genelleyerek sınıflandırılabilir. Bunları; fiziksel çevre, toplumsal çevre ve ekonomik çevre olarak üç kümede toplamak olasıdır. Fiziksel çevre içine, doğal ve insan yapısı öğeler girmektedir. Toplumsal çevre kültürü hukuku, tarihi, demografik olaylar gibi birçok şeyleri kapsamaktadır. Ekonomik çevre için de bu öğeler geçerli olmakla birlikte, bunların dışında; maliye, ticaret, bankacılık, endüstri işlemleri gibi konular genel anlamda bu deyim içine girebilirler. İnsan, çevresiyle sürekli ilişki içindedir. Bu ilişki yaşamın değişmez koşuludur. Çevre, organizmayı kapsayan canlı ve cansız durum etkenlerinin karışımıdır.

Çevre sözcüğü her toplumda farklı biçimde algılanmaktadır. Oysaki çevre kavramı, bireysel ya da ulusal değildir, evrensel bir nitelik taşımaktadır. Kuşkusuz bu farklı yaklaşım, çevre kapsamının çok geniş olmasındandır. Çevre, genellikle çevrenin gökyüzü, deniz, dağlar, ormanlar, nehirler, kuşlar, hayvanlar gibi bizi kuşatan her şey olduğunu düşünebiliriz. Bir organizmanın var olduğu ortam ya da koşuldur. Bu çevre doğal fiziksel öğeleri ayrıca organizmanın etkileştiği insan ürünü koşulları içerir. Başka bir anlatımla çevre, bir organizmanın var olduğu ortam ya da koşullarda ve yeryüzünde ilk canlı ile varolan bir ortamdır. Belirli bir zamanda dolaylı ya da dolaysız olarak kişiyi etkileyen, bireyin maddi ve manevi gelişmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tamamıdır. Çevre; günümüzde doğal, ekonomik ve kültürel değerlerin bir bütünü olarak ele alınmakta ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim gözetilmekte; içerdiği temel öğeler olan insanla birlikte bütün canlı ve cansız varlıklarla; biyolojik ve toplumsal nitelikteki etkenlerin bütünü olarak değerlendirilmektedir (TÇV, 2001, 100). Esas olarak çevre, canlıları ya da canlı topluluklarını yaşamları boyunca etkileyen canlı ve cansız (madde ve enerji) dış koşulların ve faktörlerin bütünüdür. Çevreyi, insan etkisinden ayrı olarak düşünmek olası değildir. Çünkü çevre yalnızca etkilediğimiz, etkilendiğimiz, biçimlediğimiz bir yer olmanın yanında insanın toplumsal, biyolojik ve kimyasal bütün etkinliklerini sürdürdüğü bir ortamdır. Çevre sorunları bugün tamamen sınırlı olan dünyaya aittir. Bu sorunları aşağıdaki biçimde sıralamak olasıdır:

Hızlı bir endüstrileşme

Ülkelere göre değişmekle birlikte aşırı tüketim

Gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde kentlerin ölçsüz bir biçimde büyümesi

Dünyada ki açlık ve susuzluk sorunları

Çevre kirlenmesinin boyutları ve bunun insan sağlığına verdiği zarar

Dünyada hızlı nüfus artışı

Dünya ikliminin değişmesi

Sera gazlarının etkisi

Ozon tabakasının incelməsi

Biyokimyasal çevrimlerin değişmesi yada bozulması

Biyolojik ve kimyasal savaş

Organik pestisitlerin biyosfere yayılması

Toprak aşınımı

Hava, su ve toprak kirlenmesi

Ulaşım, motorlu araç ve trafik sorunları

Gürültü kirliliği gibi..

Çevrenin korunması yalnızca doğal alanların ve vahşi yaşamın değil, geçmişten kalan kalıtlar (miras) yani yapı ve nesnelere gibi tarihsel değerlerin korunmasını da kapsar. Başta insan olmak üzere, tüm canlılar için en önemli olan sorun gereksinimlerin karşılanması ile çevrenin korunması arasında belli bir dengenin kurulmasıdır. Doğaldır ki, çevre korumayla ilgili konuların bir kısmı yerel, bir kısmı ise yerlünün her yerinden tüm insanlar için önem taşıyan konulardır. İnsanlığın tümünü ilgilendiren konuların başında açlık sorunu, iklim değişimi, kirliliğin önlenmesi, su tasarrufu, geri dönüşüm ve benzerleri uluslararası çevre sorunlarıdır. İnsanlar, bitkiler ile hayvanların sağlığını gözetmenin kendilerine daha iyi bir yaşam olanağı sağladığını fark edebilirlerse, çevre korumanın istenen sonuca ulaşma olasılığı da daha başarılı olacaktır.

A. Çevresel Koruma Ve Düzenlemede Yaklaşımlar

İnsanların ve ülkelerin çevreye bakış açıları 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişmiştir. Özellikle çevreye bakış 1970’li yıllardan sonra toplumsal, ekonomik ve politik gelişmeler doğrultusunda çevre bir evrensel değerler bütünü olarak görülmeye başlanmıştır. Çevre sorunları çok karmaşık olduğundan çözümü içinde bilim disiplinleri arasında işbirliğine gereksinim vardır. Bu işbirliği toplumun tüm kesimleri ile çevre yönetimi arasında oluşturulacak eşgüdümle sağlanabilir. Yönetimin evrensel bir takım öğeleri vardır. Yönetimin temel öğeleri planlama, örgütlendirme, personel yönetimi, önderlik, eşgüdümleme, iletişim ve bütçeledir. Burada bu öğelerden planlama üzerinde durulmuştur. Çevre sorunları daha öncede belirtildiği gibi disiplinler arası işbirliğini gerektirmektedir. Çevre yönetiminde ekoloji ve diğer temel bilim dalları çevresel sorunların çözümünde analiz için veri ve yaklaşımlar sağlarlar. Çevre yönetiminin anlamı çok geniş olmakla beraber genelde ‘canlı varlıkların sağlıklı ve dengeli bir ortamda yaşamaları, doğal kaynakların değerlendirilmesi, koruma ve geliştirilmesi amacıyla gerek kamu gerekse özel sektörde elverişli bir iletişim, planlama, eşgüdüm, denetim sisteminin oluşturulması ve bu sistemi çalıştıracak bir örgütün kurulması anlatılmaktadır (Kocataş, 2012, 508). Çevre yönetimi için yönetim planlarından yararlanır. Plan belirli bir amaca ulaşabilmek için yapılması gerekli işleri zaman ve mekana bağlı olarak belirtmektir (Kocataş, 2012, 508). Planlama, kişi ile çevresi arasında uygun ve düzenli ilişkiler kurulmasını sağlamaya yönelmiş bir karar verme sürecidir (Gürel, 1970, 8). Çevrenin korunmasında en etkili araç planlamadır. Özellikle korunması gereken alanlarda ekolojik planlama üzerinde durulmalıdır.

Çevrenin korunması için bir takım çevre politikası yaklaşımları geliştirilmiştir. Çevre politikası yaklaşımları uzun zamandır toplumların gündeminde yer tutan çevre sorunlarını çözüme kavuşturmak için geliştirilmiş düşünceler, stratejiler, yöntemler ve araçlar bütünüdür (Keleş ve diğerleri, 2012, 362). Çevre politikası yaklaşımları bir ülkenin çevre politikası,

toplumsal bir bağlam içinde temel ekonomi politikaları, siyasal düzenin özellikleri, yönetim yapısının dinamikleri, devlet- toplum ilişkileri, çevreci savaşımın etkinliği ve benzeri belirleyenlerin etkisine göre biçimlenir. Bu biçimlenişi üç biçimde ele alabiliriz. Bunlar düzenleyici, piyasacı ve katılımcı yaklaşımlardır.

Düzenleyici Yaklaşım: Düzenleme yaklaşımı çevre değerlerinin bozulmasını yönetilebilir bir sorun olarak görür. Bir başka deyişle çevre sorunları, kapitalist toplumda doğayla kurulan o topluma özgü belirli maddi ilişkilerin çözümlenmesine bağlı olarak ele alınamaz. Düzenleyici yaklaşımın araçlarını altı kümede toplayabiliriz (Keleş ve diğerleri, 2012, syf 363) Bunlar ;

- Kirlilik Ölçünleri: Kirlilik ölçünleri çevre politikasının düzenleyici araçları arasında önemli bir yer tutar. Türlü kirletici maddeleri için kirlilik sınır değerleri belirlenir.
- Yasaklamalar ve Cezalar: Yasaklar ve cezalar sıkça başvurulan politika araçlarıdır.
- Denetimler: Denetimler, işletmelerin ve yurttaşların, ölçünlere, yasaklamalara ve genel olarak düzenleyici kurallara uygun davranıp davranmadıklarını saptamak için kullanılır. Denetlemeler, etkinlik sırasında ya da etkinlik öncesinde yapılabilir.
- İzin Alma Zorunluluğu: Çevreye zarar vermesi olası etkinliklere başlamadan önce, düzenleyici kurallara uygunluğun etkinlik öncesinde denetlenmesinde olanak tanır.
- Bilgi Verme ve Bildirim Yükümlülüğü: Bilgi verme ve bildirim yükümlülüğü denetim sürecinin bir parçasıdır. İlgililer, çevre kirliliğine neden olabilecek faaliyetleri ile ilgili olarak kullandıkları ham madde, yakıt, çıkardıkları ürün ve atıkları ile üretim şemalarını, acil durum planlarını, izleme sistemlerini ve kirlilik raporları ile diğer bilgi ve belgeleri talep edilmesi halinde yetkili denetim birimine vermek zorundadırlar.
- Çevresel Etki Değerlendirmesi: ÇED, toplumun ekonomik anlamda gelişmesini sağlayacak belli bir proje ya da çalışmanın çevre üzerindeki önemli etkilerinin önceden belirlendiği bir süreçtir. Ekonomik ve toplumsal gelişmeye engel olmadan, çevre ile ilgili değerlerin politikalar karşısında korunmasını sağlamak, planlanan, uygulanacak olan bir faaliyetin yol açabileceği bütün olumsuz çevresel faktörleri önceden saptayarak, bu konuda gereken önlemlerin alınması ÇED'in amacıdır (Aydoğan, Gezer, 2009, 122). Çevresel Etki Değerlendirmesi, değerlendirme kapsamına giren projelerin işletme öncesi, işletme halinde ve işletme sonrası evrelerde izlenmesini ve denetlenmesini sağlayan önemli düzenleyici bir politika aracıdır. Çevresel etki değerlendirme yazanağı bir projenin çevresel, ekonomik ve toplumsal etkilerini bilimsel olarak gösteren önemli bir yazanaktır. Bu yazanak karar alma biriminin, projeye başlanıp başlanmamasıyla ilgili kararına temel oluşturur. Projenin, çevreye olumlu ve olumsuz, doğrudan ve dolaylı tüm olası etkileri yazanakta belirtilir.

Piyasacı Yaklaşım: Liberal ekonomi felsefesinden beslenen bu yaklaşım, çevre sorunlarına ekonomik bir mercekten bakar. Liberal düşünce taraftarları, doğayı insan gereksinmelerinin karşılandığı bir kaynak olarak görürler. Liberaller, insanın doğa üzerinde kurduğu egemenliğini sorgulamak istemezler. Kendiliğinden bir değer taşımayan doğa, ancak insan emeğiyle

dönüştürülerek ya da insansal amaçlara yönlendirilerek değer kazandırılabilir (Heywood, 2010, 262). Doğa isteklerimizi gerçekleştirmek için gereken kaynakları sağlar. Doğanın birde arzularımıza ulaşmamıza engel oluşturan vahşi, ham, ele geçirilmemiş bir yönü vardır onu evcilleştirmek ve yenilenebilir, içilebilir, giyilebilir, kullanılabilir duruma getirmek için dönüştürmek zorundayız. Doğanın birinci yasası yaşar kalmak olduğuna göre, bunu yapmak insanın doğal bir hakkıdır(Wissenburg, 1998, 75). Bu yaklaşımda, çevre sorunları çevre değerlerinin bozulmasının ve ekosistemin zarar görmesini kendi başına bir sorun oluşturması olarak kavranamaz. Piyasaya dayalı yaklaşımın kullandığı araçları üç kümede toplayabiliriz.

- Çevre değerleri üzerinde özel mülkiyet yaratma, piyasa ekonomisi düşüncesi bakımından, mülkiyet ilişkisinin çevreyi kuşatması, piyasaya dayalı araçlar içinde birinci seçeneği oluşturur.
- Ekonomik araçlar, çevrede oluşturulan zararlara karşılık olarak vergi ve harç gibi adlarla alınan karşılıklar ekonomik araçlar arasında önemli bir yer tutar. Çevre vergileri ve harçlar, girdiler, ürünler, kirlenici maddeler ve salımlar üzerinden alınmaktadır.
- İzin belgesi ticareti, piyasa yaklaşımının son buluşudur. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin eki Kyoto Protokolü salım ticaretini çevre politikası aracı olarak kabul etmiştir. Bir politika aracı olarak izin belgesi ticaretinin üstün yönleri, davranış değişikliğine yöneltmesi, şirketlere maliyet esnekliği getirmesi, teknolojik gelişmeye yol aşması, dışsalıkların içerilmesine olanak sağlaması ve gelir kaynağı oluşturması biçiminde sıralanmaktadır (Keleş ve diğerleri, 2012, 430). İzin Belgesi Ticareti aracının bir çok sorunlu yönlerinin olduğu da her zaman göz önünde tutulmalıdır.

Katılımcı Yaklaşım: Katılımcı yaklaşım çevre sorunlarına çoğulcu ve katılımcı bir mercekten bakar. Toplumun doğayla ilişkilerinin kuramsal olarak anlaşılması, çevre değerlerinin niçin korunması gerektiği, çevre etiği gibi konularda katılımcı yaklaşıma özgü tekil bir görüşten söz edilemezdi. Çevre politikalarının katılımcı yaklaşıma göre oluşturulması için iki ana yöntem izlenebilir. Birincisi, karar ve yönetim süreçlerinin demokratikleştirilmesi ve yurttaş katılımına olanak sağlanmasıdır(görüşme, danışma, tartışma, sorgulama, görüş sorma, pazarlık, bilgilendirme, duyurma, istekleri dinleme, halkoyuna sunma, lobcilik, baskı grubu taktikleri, gösteriler, basın açıklamaları, boykotlar gibi). Bunun gibi katılım biçimleri olarak siyasal aktörlerin etkileşim yolları olabilir(Keleş ve diğerleri, 2012, 373). İkincisi devletin çevre yönetimi yapılarının dönüştürülmesi ve türlü aktörlerin paydaş olarak politika sürecine katılmasıyla, yönetim olarak adlandırılan bir dizgenin oluşturulmasıdır. Katılımcı yaklaşımın araçları, kirliliğe yol açanlarla bundan etkilenenlerin çevre kirliliğinin ilgilileri olarak politika süreçlerine katılmasına olanak sağlar. Bu yaklaşımın araçlarını altı kümede toplayabiliriz (Keleş ve diğerleri, 2012, 403).

- **Planlama:** Planlama geniş kapsamlı bir kavramdır. Gerek uzun süreli olması gerek çok sayıda paydaşla birlikte ortaklaşa politika oluşturulmasına dayanması planlamayı güçlü kılan özelliklerdir. Planlar uluslararası, ulusal, bölgesel ya da yerel olabilir. Çevre boyutunun tüm kesimleri içine alan bütünleşik bir anlayışı yansıtmasının beklenmesi nedeniyle önemlidir. Özellikle ulusal çevre eylem planı ve ekolojik plan önemlidir. Planlama sürecinde amaçlar kadar bu amaçların hangi araçlarla ve ne zaman ulaşılabileceği de belirtilir. Çevre Stratejisi ve Eylem Planı, sürdürülebilir kalkınma ilkesi bağlamında çevre ile kalkınmayı bütünleştiren bir çevre stratejisi oluşturmak, öncelikli eylemleri belirlemek amacıyla ve uzun bir zaman diliminde gerçekleştirilmesi düşüncesiyle katılımcı biçimde ele alınması gerekir. Bildirinin temel konusunu ekolojik planlama oluşturduğu için daha geniş biçimde bundan sonraki başlıklarda ele alınmıştır.
- **Halka Danışma:** Halka danışma, belirli konularda kararlar almadan önce halkın görüşlerinin ve önerilerinin alınmasıdır. Halka danışma, belirli bir sorunun ya da bir projenin etkilerinin değerlendirilmesine daha uygun bir yöntemdir. Halk oylaması, halka danışmanın başka bir biçimi olabilir.
- **Politika Görüşmeleri:** Politika görüşmeleri, türlü sorun alanlarını barındıran geniş kapsamlı bir politikanın ilkeleri belirlenirken ya da bir politika stratejisi oluştururken ilgili kesimlerin görüş ve önerilerine başvurulmasıdır. Politika görüşmelerinden; enerji, ulaşım, madencilik gibi bir sanayi kesiminde ya da birden çok kesimde çevre ögesinin yer aldığı politikaların üretilmesinde yararlanılabilir (Keleş, Hamamcı, Çoban, 2012, 408).
- **Bilgi Edinme Hakkı:** Yurttaşların bilgiye erişebilmesi, çevre politikalarına katılımın gerçekleşebilmesinin kurucu ögesidir. Bilgi edinme hakkının etkili ve işlevsel olabilmesi önemli ölçüde kamu yönetiminin işleyişinde açıklığın (şeffaflığın) esas olmasına bağlıdır (Erdoğan, 2011, 260). Bilginin kullanılacağı katılımcı bir yapının yokluğunda bilgiye erişimin sağlanmış olması yeterli değildir. Yurttaşların gerekli bilgi ve verilere sahip olmadan etkili bir katılım olanaksızdır (Atapattu, 2006, 361). Bu nedenle, yurttaşların çevreyle ilgili her türlü bilgiyi edinebilmesi gerekir. Bu konuda, Aarhus Sözleşmesi önemli ilke ve kurallar içermektedir. Türkiye, Aarhus Sözleşmesi'ne taraf değildir. Bununla birlikte, kişilerin bilgi edinme haklarına ilişkin 24.10.2003 tarih ve 4982 sayılı yasa ile bilgi edinme hakkına sahip olmuşlardır.
- **Yargı yoluyla katılım:** Aarhus Sözleşmesi'nin de gösterdiği gibi yargıya başvurma hakkı, bilgi edinme ve kararlara katılım ile birlikte katılımcı hakların üçlü sacayağını oluşturur. Ancak yargıdan çevreyi koruyan yönde kararlar çıkmayacağı gibi, çevre konularında birbirleriyle çelişen kararlarda verilebilmektedir. Ayrıca yürütmenin, yargı kararlarına uyum konusunda isteksizlik gösterdiği ve yargı kararlarını delen uygulamalara yöneldiği durumlarda, yargı yoluyla katılımın çevre politikası bakımından işlevi azalmaktadır. Oysa ki hukukun üstünlüğü savunulan sosyal ve demokratik bir hukuk devletinde yönetimin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı denetimi yapılmalıdır ve yönetsel yargıya başvuru olanağı sağlanmalıdır.
- **Gönüllü uygulamalar:** Gönüllü uygulama, türlü paydaşların kendi etkinlik alanlarında

çevreyi korumaları için kimi ilkeleri ve eylemleri gönüllü olarak gerçekleştirmelerini sağlamaya yönelik bir politika aracıdır. Gönüllülüğe dayalı uygulamaların değişik biçimleri olabilir.

B. Ekoloji Ve Çevre Duyarlı Planlara Yönelme

Ekoloji; doğal çevrede yaşayan canlıları ve bunların canlı- cansız çevreleri ile olan etkileşimlerini inceleyen bilim dalıdır. Doğal çevre herhangi bir canlının çevresindeki canlı yada cansız tüm varlıklardan oluşur (Spurgeon, 1999, 4). Bu bilim dalı insanların hayvanların ve bitkilerin arasındaki bağlantıları, tüm bu canlıların birbirleri ve çevre ile etkileşimlerini inceler. Ekoloji, canlılar ve çevreleri arasındaki tüm ilişkileri inceleyen bir bilimdir. Yaşamın döngüleri içinde bir işlevi olan kayalar ve hatta hava bile ekolojinin ilgi alanına girer. Ekoloji fizikte ve kimyada olduğu gibi, anlaşılır neden ve sonuç ilişkileri üzerinde değil; düzenler, ağlar, dengeler ve döngüler üzerinde çalışır. Ekolojinin amacı, sadece canlı sistemlerini bileşenlerine ayırıp incelemek değil, aynı zamanda bir bütün olarak işlevlerini anlamaktır (Callenbach, 2010, 44).

Ekolojik planlama, sosyo-ekonomik gelişme hedeflerinin doğal sistemlerle çelişmediği, uzun süreli ekonomik yararın maksimize edilebileceği bir planlamadır (Çelikyay, 2006: 10). Başka bir anlatımla ekolojik planlama, doğal kaynakların kullanımına ilişkin olarak, üzerinde uzlaşmış karar verme sürecinde türlü olasılıklar ya da kısıtlar önermek amacıyla biyofiziksel ve sosyo-kültürel bilgiyi kullanmaktır (Stitt, 1999). Sürdürülebilirliğin ön koşulu doğal kaynakların tüketilmeden kullanımı, çevrenin doğal, kültürel değerlerinin araştırılması ve analizi, değerlendirme süreçlerinde de bu analizlerin kullanımı ile olasıdır (Atabay, 2002).

Kirleticilerinin hangi dozlarının canlılara zarar vermeye başladığının bilinmesi, zarar sınır değerinin (standartlarının) belirlenmesi için risk analizleri büyük önem taşımaktadır.

Ekolojik planlama belirli bir amaca ulaşabilmek için yapılması gerekli işleri zaman ve mekâna bağlı olarak belirlemektir (Çepel, 2006, 163). Ekolojik planlamalarda plan alanı yerin yerbetimsel (topoğrafya) haritalarından yararlanılarak, fiziksel mekan canlı çevre elemanlarıyla birleştirilir ve böylece elde edilen biyofizik haritalar ekolojik planlama için temel oluşturur. Ekolojik planlama çok amaca hizmet ettiği gibi tek amaca da hizmet etmektedir. Çok yönlü yararlanma projeleri yapılırken ekosistemlerden çok yönlü yararlanma amaçlanır. Ekosistem, biyolojik topluluk ve bunların çevresini oluşturan bir bütünlük olup, bir ekosistemde besin ve enerji döngüsü egemendir. Ekosistemler, çevrenin yapısal ve fonksiyonel temel üniteleridir. Havza ekosistemleri, kara ve su örtülerinin tam bileşkesinde yer almaktadır (Gönenç, 2006, 41). Ancak, çeşitli ekosistemlerin ya da bunlar içinde cereyan eden süreçlerin bir kısmı komşu ekosistemleri olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle çevreye ilişkin projeler yapılırken, planlama alanındaki bütün ekosistemlerin birbiri üzerine yapabileceği baskılar çok yönlü olarak dikkate alınmalıdır. Çok yönlü kullanım planlama-

ları, ormancılıkta havza amenajmanı adı altında, havza düzeltimi amacıyla yapılmaktadır. Milli park ve korunak alanların planlamaları da çok yönlü kullanım amaçları taşımaktadır. Ekoloji kavramında yaşayan canlılarla çevre arasındaki ilişkiler ve etkilenmeler çok yönlü, doğrudan ve dolaylı biçimleri ile yer almaktadır. Çevreye bakış açısından insan özekli bir yaklaşım egemen iken, ekolojik bakış açısında insan diğer canlılarla birlikte ve eşit ağırlıkta değerlendirilmektedir (Eraydın, 1995). Doğal kaynaklar planlama alanının ekolojik açıdan değerlendirilmesi için gerekli temel verilerdir. Bu temel verilerin envanterlerinin ortaya konması ve ekolojik analiz planlamasının temelini oluşturmaktadır. Doğal kaynakları korumak ve kullanabilmek için ülke, bölge ve havza özelinde ve genelindeki kaynakların yönetilmesi ancak bütüncül bir "Ekolojik Master Planı"nın elde edilmesiyle sağlanacaktır.

6. EKOLOJİK PLANLAMANIN PLANLAMA SINIFLANDIRMASINDAKİ YERİ

Çevre yönetim planını genel olarak özekten yönetim ile yerel yönetimler hazırlamaktadır. Plan ve planlama sözüyle çok farklı fonksiyonların ifade edilmesinin ötesinde bir çok planlama türünden söz edilmektedir. Bu planlama türlerinin birbirleri arasında karşılıklı ilişkiler ve tutarlılıklar vardır. Bir çok genel makro- mikro ayrımının altında planların kapsamı bakımından çok farklı sınıflandırmalar yapılır. Bunlardan mekânsal içeriği olan bir sınıflama aşağıda verilmiştir (Tekeli, 2009, 45).

- Ülkesel planlama Makro
- Bölgesel planlar
- Su havzası planları
- Metropoliten planlar
- Kent planları
- Kırsal planlar
- Mahalle planları
- Tek planlar (bina vs.) Mikro

Bu sınıflandırmaya ekolojik planlama, çevre düzeni planlaması ve stratejik planlama eklenebilir. Kent planlaması ölçeğinin üstündekiler genellikle makro, altındaki planlar ise mikro planlardır. Kapsam bakımından ekolojik planlamaya mikro planlar sınıflandırması içinde yer verilebilir. Ekolojik planlama: ekolojik koşulları ön planda tutan bir planlama türüdür. Bunlar, insan ve çevresi arasındaki ilişkilere yönelik olup, planlamada ekolojik ilkelere uyma ve onları dikkate alma zorunluluğu vardır. Ekolojik planlama her şeyden önce belli bir alanda yapılan türlü sektörel planlar düzeyinin üzerine çıkarılarak sektörler arası etkili niteliğe sahip bir plandır. Sektörel düzeydeki plan ilgili sektörün nitelikleri dikkate alınarak geleceğe yönelik yararlanmayı yönlendirir. Kendine özgü plan verilerine sektörler arası düzenlemeyi bölgesel planlama verir. Bölgesel planların yörenin ekolojik, ekonomik ve toplumsal özelliklerini de dikkate almak zorundadır. Bu nedenle her sektörün verileri bir süzgeçten geçtikten sonra bölgesel planlara yansır ve dolayısıyla bölgesel plan kararları sektörel planlara geri döner (Kocataş, 2012, 510). Ekolojik plan, sektörel planlardan farklı

olarak sektörler arasında dengeli kullanımı amaç edinir. Tüm bunları gerçekleştirirken ekolojik plan doğal gizilgücün korunmasını göz önünde bulundurur. Bu nedenle ekolojik plan toplumsal ve ekonomik planlarla birlikte ele alınarak değerlendirilmelidir. Çünkü ekolojik planda göz önünde tutulması gereken temel ilke doğal kaynakların korunması, bakımı ve geliştirilmesidir. Çevre sorunlarının en ileri boyutlara ulaştığı son yıllarda doğal çevre ve peyzaj, fiziksel planlamalarda bütüncül olarak değerlendirilmektedir. Ekolojik planlama henüz bozulmamış alanlarda arazi kullanım için en uygun yerlerin belirlenmesinde, alanın elverişli / kısıtlayıcı koşullarının biyofiziksel ve sosyo-kültürel verilerin kullanıldığı bir planlama sürecidir(Tozar, Ayaşlıgil, 2008, 29).

7. EKOLOJİK PLANLAMANIN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ekolojik planlama 19.yüzyılın ortalarında peyzaj mimarisinin bir bölümü olarak gelişmeye başlamıştır. Peyzaj planlama, peyzaj mekanlarının ekolojik- biyolojik çeşitliliğinin yanı sıra strüktürel ve görsel çeşitliliğinin de optimum düzeyde gelişmesini ve güvenilirliğini sağlamaktadır. Ekolojik planlamanın gelişim döneminde geçirdiği aşamalar şöyle sıralanabilir; bilinçlenme dönemi, gelişme dönemi, birleşme dönemi, kabullenme dönemi ve çeşitlilik dönemi biçiminde ele alınmıştır(Ndusibi, 2002).

A. Bilinçlenme Dönemi: Ekolojik planlama ile ilgili ilk temel kavramlar 19.yüzyıl ortalarından 20.yüzyıl başlarına kadar geçen süre içinde ortaya çıkmıştır. Ekolojik planlama açısından ilk örneklerden sayılan Yosemite Vadisi projesidir. Bu proje, Frederich Law Olmsted tarafından 1864 yılında geliştirilmiştir. Bu proje, günümüzde ekolojik planlama açısından hala en göze çarpan örneklerden birisidir. Aynı araştırmacı tarafından 1891 yılında Boston kentindeki bataklıklar ve su yolları için geliştirilen projelerdir. Bu proje, hidrolik ve ekolojik özellikler çerçevesinde planlanmış ilk metropolitan park sistemleridir. Ayrıca bu proje, doğal peyzajın korunarak regresyon amaçlı kullanılması ve aynı zamanda su kalitesinin yönetiminin sağlanması açısından da önemlidir. (Ndusibi, 2002).

B. Gelişme Dönemi: İlk olarak Yosemite Eyalet Parkı ile 1865'te başlayan denemeler ABD'nin , California, Michihan, Newyork ve Wisconsin'de eyalet parklarının geliştirilmesiyle sürmüştür. Ekolojik planlama için gelişme aşamasında birçok yenilikler ve yeni teknikler ortaya konulmuştur. Özellikle peyzaj mimarı Warren Manning 'in 1912 yılında Boston'da Billerica Kasabası için yaptığı plandır. Bu planda " Overlay Tekniği " kullanılmıştır. Overlay Tekniği, peyzaj mimarları ve plancılarına doğal ve kültürel faktörler arasındaki ilişkileri daha iyi yorumlamalarını sağlamış ve sentez aşamasında bu faktörleri nasıl kombine edebileceklerini göstermiştir. Yine İskoç botanikçi Patrick Geddes, 1915 yılında geliştirdiği bölgesel sörvey yönteminde " insan- yapılan iş- mekan" konularını ayrı ayrı değil aralarındaki ilişkileri temel almıştır. Sörvey yöntemi, insan ve çevre arasındaki karmaşık ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için oldukça önemli bir yöntemdir. Patrick Geddes modeli bölgesel peyzajın ve insanların ekonomik- kültürel aktiviteleri arasındaki ilişkilerin sistematik bir anlayışla ele alınmasına dayanmaktadır. Bu model yaklaşık 50 yıl sonra Ian

McHarg'ın geliştirdiği ekolojik planlama yönteminin de temelini oluşturmuştur. Ekolojik ve estetik açıdan peyzajın ana karakterlerinin 1920'li yılların sonlarında değerlendirilmesi düşüncesi ortaya atılmış ve birçok büyük ölçekli planlama çalışmalarında bu yaklaşım uygulanmıştır (Ndusibi, 2002).

C. Birleşme Dönemi: Uygulamalarla birlikte ortaya çıkan gelişmeler ekolojik planlama için belli sıralamalar ile ortaya konmuştur. Bunlar:

Ekolojik fikirlerin gelişimi,

Ekolojik fikirlerin planlamaya dönüştürülmesi ve aktarılması,

Ekolojik fikirlerin planlamada uygulanması için tekniklerin geliştirilmesidir.

D. Kabullenme Dönemi: Ekolojiyi planlama ve tasarıma entegre eden ve "Uygunluk Analizi"ni de MchHarg ekolojinin peyzaj mimarisi ve bölge planlamasını yönlendirecek bir bilim olarak gelişmesi için uğraşmış ve bu tekniği geliştirmişti. Küresel düzeyde insan faaliyetlerinin doğadaki olumsuz sonuçları ile ilgili uyarılarda bulunan sayısız yazanaklar yayınlanmıştır.

E. Çeşitlilik Dönemi: Ekolojik bilgilerin sağlanması, derlenmesi ve bilgi yönetiminde verimlilik ve doğruluk bakımından farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu kapsamdaki gelişmeler, plancıların, arazi uygunluğu belirleme çalışmalarında, ekolojik ilkeleri daha kolay ve doğru değerlendirmelerini sağlamıştır. Bu çalışmalarda en dikkate değer örnekler MchHarg, Roberts ve Todd (1971-74) 'un Texas Woodlands için yaptıkları planlardır.

8. EKOLOJİK PLANLAMANIN AMAÇLARI

Ekolojik planlama, çevre bilimlerindeki bütünsel yaklaşımın doğal uzantısıdır. Bu planlamanın temel amacını mevcut araziye en uygun şekilde çok yönlü kullanıma açmaktır. Ekolojik planlama bir yerleşim alanı, bir havza ya da bir bölge için yapılabilir. Özellikle sulak alan yönetim planı, kıyı bölgesi yönetim planı ya da havza yönetim planı gibi yerler ve hedefleri ekolojik plan yapımında söz konusudur. Kentsel yerleşimle ilgili planlama çalışmaları batı ülkelerinde 19.yüzyılın son çeyreğinde yapılmaya başlanmıştır. Bu konuda ilk kent planlama eserleri de 1875 yılında yayınlanmıştır. Ekolojik planlama, "Uygunluk Analizi" tekniklerine dayanan bir yaklaşımdır. Bu tür planlamada amaç biyolojik, toplumsal ve ekonomik dizgelerin bütüncül olarak değerlendirmeye katılmasını sağlamaktır. Başka bir anlatımla, ekolojik planlama, tarih, coğrafya, mimarlık, jeoloji, arkeoloji, felsefe, matematik, biyoloji, ekonomi, hukuk, tarım, peyzaj gibi bilim dalları ile ilgili tüm disiplinlerin yaklaşımları dikkate alınarak gerçekleştirilen disiplinler arası bir planlamadır. Bu nedenle de ekolojik planlamanın hedefleri saptanırken tüm disiplinlerden yararlanılmalıdır. Ekolojik planlamanın temel amacı planlamada ortaya konan erekleri mekânsal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sürdürülebilirliğin sağlanmasıdır. Ekolojik planlamanın temel işlevini ve amaçlarını altı kümede toplayabiliriz.

- Yenilenebilir sistemler olan tarımsal toprakları, su kaynakları ve ormanların korunmasını sağlamaktır.
- Doğal kaynakların kullanılırken verimlilik ve yararlılığının geliştirilmesini sağlamak,
- Çevreye verilen zararlı atıkların azaltılmasını, atıkların yeniden dönüşümünün üzerinde durularak ekonomiye katkısını sağlamak,
- Çevrenin güzelduyusunu korumak,
- Bir bölgeyi, ekolojisinin ve ikliminin en uygun kullanımına göre değerlendirmek,
- Planlanacak arazinin doğal zenginliklerini ve güzelliklerini koruyacak, en uygun biçimde çok yönlü kullanıma açmaktır.

Planlamada doğal çevre ve doğal mekanlar korumacı bir yaklaşımla ele alınmadığından doğanın kendi güzellikleri bozulmakta ve yok olmaktadır. Her planlama türünde olduğu gibi doğal mekanların kullanımında kaynakların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanması ekolojik planlama içinde söz konusudur. Ekolojik planlama mekanların, sulak alanların, doğal parkların korunması için en önemli araçtır. Başka bir anlatımla ekosistemleri koruyarak kullanımında en önemli araç ekolojik planlamadır. Doğal kaynakların bilinçsiz kullanımları nedeniyle tükenmeleri, tür ve biyoçeşitliliğin azalması ve yaşam alanlarının yok olması, kirliliğin artması gibi sorunlara çözüm olarak ekolojik planlama teknikleri geliştirilmiştir. Uygulamaların birbirine yapacağı zararları en az düzeyde tutarak, ekolojik- strüktürel ve görsel açıdan optimum bir arazi düzeni yaratmakta ve güvence altına almaktadır (Ayaşlıgil, 1997).

9. EKOLOJİK PLANLAMANIN TEMEL HEDEFLERİ

Ekolojik planlama, temelde iki bilgi kümesi arasında ilişki kurulması koşulu ile sağlıklı öneriler geliştirilebilecek bir yaklaşım olarak belirtilmektedir. Başka bir anlatımla, ekolojik bilgi ile planlama bilgisi etkin bir şekilde bir araya getirilebildiği ölçüde insan yapısı çevrenin doğal çevre duyarlılıklarını gözeterek biçimlenmesi olasıdır. Bilim çevreleri, temelde planlama sürecinin beş evreden oluştuğunu belirtirler. Bunlar: erekerin (hedeflerin) belirtilmesi, araştırma ve çözümleme, plan yapmaya karar verme, planın uygulanması, yeniden gözden geçirme evreleridir. Ekolojik planlamanın erekeri şöyle sıralanabilir.

- Öncelikle bütüncül, katılımcı ve ekolojik kent planlaması yapılmalıdır.
- Doğal çeşitliliğin arttırılarak ekosisteme yeni yaşam uzamları ve süreçlerinin katılımının sağlanmasıdır.
- Arazi kullanım durumları ile doğal yapı arasında uyumun sağlanması.
- Daha önce kullanılmış malzemenin yeniden kullanımına özen gösterilmesi.
- Sürdürülebilir ekolojik kent planı içinde; yerleşim, ulaşım, yeşil sistem, doğa koruma, doğayı geliştirme, altyapı, iş merkezleri, sanayi gelişimi, kentsel enerji, ana plan çalışmalarını aynı düzlemde incelenmeli ve ekolojik koşullar dikkate alınarak gözden geçirilmelidir.
- Doğayı koruma, geliştirmeye yönelik ana planları hedeflenmeli ve yapılmasını saylamak.

- Doğa, sera gazı etkisini azaltıcı ve salınım (emisyon) emici bitkiler ve kent ormanları ile zenginleştirilmelidir.
- Kent ekosistemi içinde önemli işlevler olan su kaynakları kentiçi ve çevresinde yaygın olarak kullanılmalıdır.
- Çevreye duyarlı planlama amaçlarının ve çevre ölçünlerinin sistematik olarak belirlenmesi.
- Ekolojik ulaşım araçlarının geliştirilmesi ve kentiçi toplu taşımanın yaygınlaştırılması.
- Mimari yapı ve bina tasarımında ekolojik mimari anlayışı yaygınlaştırılmalıdır.
- İmar yer bölümlenmesi hava sirkülasyonu ve uygun bir mikro klimaya sahip olacak biçimde yerleştirilmelidir.
- Kentsel desantrilizasyon ve yenileme sürecinde yeni gelişmeler düşük yoğunluklu alanlardan oluşmalıdır.
- Doğal ve yeşil alanlarının yoğunluğunun artırılması ve kişi başına yeşil alanın en az 7 metrekarelik bir düzeye çıkarılması.
- Biyodizel, biyoetanol, biyoalkol, rüzgar, jeotermal, güneş ve su gibi temiz enerji kullanımını.
- Üretim yerlerinde çevre dostu teknolojinin kullanımına özen gösterilmesi.
- Ekolojik tabanlı kentsel, mekânsal ve mimari yapıların planlama tasarımı.
- Çevre dostu ve uyumlu malzemelerin kullanımının yaygınlaştırılması.
- Amaçların ve hedeflerin gerçekleştirilmesinin denetleme, izleme ve tüketimde tasarrufu yaygınlaştırılması.

10. EKOLOJİ İLE PLANLAMAYI İLİŞKİLENDİREN YAKLAŞIMLAR

Doğal kaynakları göz önüne almayan planlamalar sonucu, doğal kaynak değerleri tahrip edilmekte ve taşıma kapasiteleri zorlanarak kendilerini yenileyemez bir konuma gelmektedir. Doğa değerlerinin planlamanın konuları arasında yer alması 1970'li yıllardan sonra hızlanmıştır. Bu tarihten sonra yapılan her türlü planlamalarda doğa değerlerinin dikkate alınması uluslararası, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde değerlendirilmeye başlanmıştır. Ekolojik değerleri ele alış biçimine göre planlama yaklaşımı anlayışları da değişmiştir. Planlama yaklaşımlarından bir kısmı insanı özeğe yerleştirmekte, bir kısmı ise insanı özeğe yerleştirmeyen yaklaşımlar biçiminde geliştirilmiştir.

Ekolojik planlamada, önce kullanım alanlarının etki alanları, bunların ekolojik yönden birbirleri ile çakıştığı etki alanlarındaki çelişkileri ve olumsuz etkileri belirlenir. Bu belirlemeler yapıldıktan sonra gerekli değerlendirmelerin yapılmasına geçilir. Sonuçta çelişkileri önlemek üzere uygun seçenekleri ve bunun gerçekleştirilmesine çalışılır. Planlamada alan kullanım biçimleri arasındaki ilişkilerin çözümlemesi ve değerlendirilmesinde “ekolojik risk analizi” yöntemden çok yararlanılmaktadır. Ekolojik risk analizi çeşitli basamaklardan oluşmakta ve bu basamaklar çevresel etki değerlendirmesi (ÇED)‘nin ilk basamaklarını oluşturmaktadır. ÇED, ekolojik planlamalarda bir araç olarak kullanılmaktadır. Doğaldır ki ekolojik planlama da amaç, bir bölgesi ekolojisinin ve ikliminin en uygun kullanıma göre

değerlendirmektir. Bu amaçla ekolojik planlamada öncelikle karasal alanların kullanımı için yetenek sınıflarına ayrılması gerekir. Türkiye’de tarımla ilgili yetenek sınıfları saptanmasına karşı, batılı ülkelerde tarım dışında dinlenme alanları, doğal koruma alanları gibi arazilerde yetenek sınıflarına alınmaktadır. Türkiye’nin toprak varlığı sekiz yetenek sınıfına ayrılmıştır. Özellikle insanların günlük yaşamlarını sürdürdüğü kentlerde açık alanların kesinlikle bulunması bir zorunluluktur. Bunun içinde önceden çevre düzeni ve ekolojik planlamayı yapmak gerekir. Ekolojik planlama yöntemleri bu tür sınıflandırma da peyzaj uygunluk yaklaşımı çerçevesinde alan kullanımı için arazi parçasının uygunluğunu belirtmede birçok yöntem geliştirilmiş ve bunlardan yararlanma yoluna gidilmiştir bu yöntemler: Gestalt yöntemi; arazi yetenek sistemi; fizyografik birim yöntemi; kaynak yöntemi ve uygunluk yöntemidir. Peyzaj uygunluk yaklaşımına sonra daha yenilikçi bir takım yöntemler de geliştirilmiştir. Peyzaj birimleri sınıflandırma, kaynak araştırma; bölgesel arazi kullanma planlamasında Avustralya yaklaşımı, stratejik uygunluk yöntemi, Steiner yöntemi, alan belirleme ve değerlendirme yöntemleri gibi yöntemler ekolojik planlamada uygulanmaktadır. Ayrıca ekolojik planlama için Golany (1976), Virginia Roanoke vadisinde yeni bir kentsel gelişme bölgesinin yer seçiminde ekolojik uygunluğun doğal faktörler açısından irdelendiği “ekolojik hücreleme” yöntemini geliştirmiştir. (Tozar, Ayaşlıgil, 208,29)

Golany yönteminin tam olarak uygulanabilmesi için temel ve ayrıntılı veriler sağlanması çok önemlidir. Bu yöntemin uygulama süreci 14 aşamadan oluşmaktadır. Yöntemin uygulama süreci içinde birbirini izleyen aşamalar şöyle sıralanabilir:

- Bölgesel tanımlama,
- Gereksiz alanların dışlanması,
- Bölgenin hücrelere bölünmesi,
- Kriterlerin belirlenmesi,
- Kriterlerin sınıflandırılması
- Kriterlerin ağırlıklı ve göreceli puanlanması
- Puanlamanın haritalanması
- Puanlanmış kriterlerin bütünsel değerlendirilmesi
- Kentsel yerleşme alanının boyutunun belirlenmesi
- En yüksek puan alan hücrelerin seçilmesi
- Öncelik kazanan alternatiflerin seçilmesi
- Alternatiflerin puanlarının öncelik sırasına göre çizimler hazırlanması
- En yüksek puanlı alternatiflerin karşılaştırılması analizi

En uygun yerin seçimi ile son bulmaktadır (Golary, 1976; Karaman 1995).

Ekolojik planlama temelde iki bilgi kümesi arasında ilişki kurulması koşulu ile sağlıklı öneriler geliştirilebilecek bir yaklaşım olarak belirtilmektedir. Ekoloji bilgisi planlama bilgisi ile etkin bir biçimde bir araya getirilebildiği ölçüde insan yapısı çevrenin doğal çevre duyarlılıklarını gözeterek biçimlenmesi olasıdır. Ekolojik planlama kararları üretilirken toplumsal,

ekonomik ve biyofiziksel sistemlerin bütüncül olarak değerlendirmeye katılması gerekir. Ekoloji ile planlamayı ilişkilendiren, insan ve ürün öznelerini üç kümede toplayabiliriz.

Birincisi; Ndubisi'nin ekoloji ve planlama ilişkisine yaklaşımları

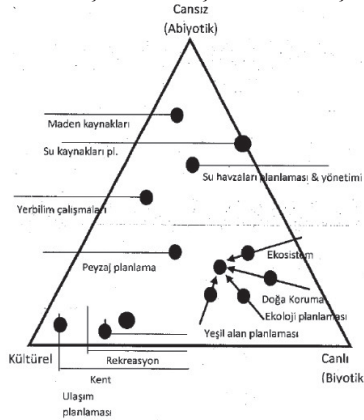
Ndubisi, ekoloji ve planlamayı ilişkilendiren yaklaşımları beş kümede toplamıştır (Ndubisi, 2002). Bunlar: Birincisi “1969 öncesi Uygunluk Analizi Yaklaşımları”; İkincisi “1969 sonrası Uygunluk Analizi Yaklaşımları”; Üçüncüsü “Uygulamalı insan ekolojisi yaklaşımları”; Dördüncüsü “Uygulamalı ekosistem yaklaşımları”; Beşinci “Uygulamalı peyzaj ekolojisi yaklaşımı”dır

Bu yaklaşımlardan, birincisi doğal yapı özekli olarak üretilen, ikincisi ise ekolojik, toplumsal ve ekonomik faktörleri bütünsel olarak değerlendiren bir “Uygunluk Analizi”ni temel araç olarak benimsemektedir. Uygulamalı İnsan Ekolojisi Yaklaşımları, insan ve biyofiziksel çevresi arasındaki etkileşimleri, insan yapısı ve doğal çevreye yönelik kararları geliştirmek için belirleyici bilgi kaynağı olarak ele almaktadır. Uygulamalı Ekosistem Yaklaşımları, bu yaklaşımların temel ayırt edici özelliği insan topluluklarını ve toplumları içerisinde buldukları ekolojik bağlamları çerçevesinde yönetmek düşüncesine odaklanmalarıdır. Uygulamalı Peyzaj Ekolojisi Yaklaşımları; kentsel ve kırsal alanlarda gelişme, koruma, restorasyon ve iyileştirme (rehabilitasyon) uygulamalarını tanımlamaktadır. Böylece bu yaklaşımlar, ekoloji ve insan yerleşmeleri arasında köprü kurucu kavramlar üzerinde durmaktadır (Ndubisi, 2002).

İkincisi; Ahern Tarafından Geliştirilen Ekoloji ve Planlama İlişkileri Yaklaşımları

Ahern yaklaşımı ürünleri özeğe alarak değerlendiren çevresel etkilerin ölçülmesi ile yapılan yaklaşımlardır. Bu yaklaşımda canlı, cansız ve kültürel bileşenlere vurgu düzeylerine göre planlama uygulamalarında da bir yaklaşım yaşanmaktadır. Ahern, ürünleri özeğe alarak canlı, cansız ve kültürel bileşenlere vurgu düzeylerine göre ekoloji planlama sınıflandırmasının çevre bileşenleriyle ilişkisini aramıştır. Ahern bu ilişkiyi bir çizim üzerinde göstermiştir. Aşağıda Çizim 2 de bu ilişkiler gösterilmiştir.

Çizim 2 : Planlama Çeşitlenmesinin Çevre Bileşenleri İle İlişkisi (Ahern, 2006)

Kaynakça : ERSOY, Melih (2012), Kent Planlama Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, Ninova Yayıncılık Ltd.Şti.

Çizim 2 e göre ekoloji ve plan ilişkileri değerlendirmeleri yapılabilir. Bu farklı değerlendirmeleri üç kümede toplayabiliriz.

- Birincisi, büyük ölçüde doğal değerleri koruma ortak paydasında buluşan çok sayıda planlama türünün varlığı, kopukluğu yanında canlı, cansız ve kültürel bileşenleri farklı ağırlıklarla planlama çalışmalarına konu ettiği gerçeğidir.
- İkincisi, kentsel planlamanın ekosistemin canlı bileşenlerini etkin bir biçimde değerlendirebilecek yaklaşım, yöntem ve araçları geliştirmeye gereksinim duyduğunu belirtmektedir.
- Üçüncüsü, bütüncül bir ekolojik planlama anlayışına doğru evrim yaşanması gerektiğini ifade etmektedir.

Üçüncüsü; ekolojik değerleri ele alış biçimine göre insanın alışıla tutumlarını çözümleme:

Bu yaklaşım, ekolojik değerleri ele alış biçimine göre insanın alışıla tutumlarını çözümlenmeye dönüktür. Bu sınıflandırma, salt insan özekli, ekonomik kalkınmacı bakıştan doğa özekli derin ekolojik yaklaşıma doğru bir çeşitleme sunmaktadır. Bilim çevrelerinde kimi insanlar (Norveç’li Filozof Arne Naess) derin ekoloji konusunda çok sık duyulur hale gelmiştir. Özellikle Norveçli bilim insanı Arne Naess’in adıyla özdeşleşmiş olan derin ekoloji, insanların öteki canlılara zarar vermeden onlarla birlikte yaşamasının koşulları ya da ilkelilerinin neler olabileceği sorusuna yanıt aramıştır denebilir (Keleş ve diğerleri, 2012, 262). Derin ekoloji perspektifi, insanın bir biçimde diğer türlerden ve hatta doğadan üstün olduğu inancını tamamen reddeder. İnsan yaşamının amacı doğadan destek almak değil, doğayı desteklemek olduğu fikriyle çok daha radikal bir fikri gündeme getirir (Heywood, 2011, 263). A. Naess derin ekoloji yaklaşımını dayandırdığı ilkeleri sekiz temel noktada toplamıştır (Naess, 1995, 68-70).

1. Yeryüzünde insanların ve insansal olmayan yaşamın serpilip gelişmesi, iyi oluşu, kendi başına, için bir değere sahiptir.
2. Yaşam formlarının zenginliği ve çeşitliliği, için değerlerin gerçekleşmesine katkıda bulunur.
3. Yaşamsal gereksinmelerini karşılamak dışında, insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hakları yoktur.
4. Hem insan yaşamının ve kültürlerinin hem de insansal olmayan yaşamın serpilip gelişmesi, önemli ölçüde azalmış bir insan nüfusunu gerekli kılar.
5. Günümüzde, insanların insansal olmayan dünyaya müdahalesi aşırı ölçülerdedir ve bu durum hızla kötüye gitmektedir. Buradaki sorun müdahalenin doğası ve kapsamıyla ilgilidir.
6. İnsan müdahalesi aşırı olduğuna göre bugün uygulanmakta olan politikaların değiştirilmesi bir zorunluluktur. Bu politikalar temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkilemektedir.

7. İdeolojideki değişme, yaşam standartının yükseltilmesi anlayışı yerine, yaşam kalitesinin önemini taktir etmeyi içerir.
8. Derin ekolojinin temel ilkelerini paylaşan herkesin, gerekli değişikliklerin yaşama geçirilmesi konusunda sorumlulukları vardır. Gezegendeki yaşam üzerinde aşırı baskıların nüfus patlamasından kaynaklandığını kabul eden derin ekoloji; sığ ekolojiden farklı olarak tüm yaşam biçimlerinin habitatlarını ve kaynakları insan bakımından değil kendileri için var olması bakımından ele alır. Sığ ekoloji kaynaklardan insanların ve özellikle zengin ülkelerde bugünkü kuşakların yararlanmasına vurgu yapar. Bu ekoloji yaklaşımı yeryüzü kaynaklarının, bunları sömürecek teknolojiyi elinde tutanlar tarafından sahiplenilmesini olağan karşılar. Böylece derin ekolojiye açıklık getirdikten sonra, bu kavram-sallaştırmada hem ekonomik büyümeyi hedef alan hem de eko- ütopya niteliği taşıyan bu iki kutup arasında alması yollar bulunmaktadır. Bunlar: 1. Ekonomik büyümenin öncelik taşıdığı yaklaşım, 2. Çevre korumayı hedefleyen yaklaşım, 3. Kaynak yönetimini hedefleyen yaklaşım, 4. Büyümenin ekoloji ile uzlaştırdığı yaklaşım, 5. Derin ekolojik yaklaşım.
9. Naess, derin ekoloji doğal dengenin korunabilmesi için bir araya gelmiş kişilerin doğrudan eylemine yön verecek ilkeler olarak değerlendirilmektedir. Planlama disiplini belirtilen bu alması tutumlardan; kaynak yönetimini hedefleyen yaklaşım ve büyümenin ekoloji ile uzlaştırdığı yaklaşımı amaçlayabilecek niteliktedir (Tekeli, 1999; Eraydın, 1994). İlhan Tekeli'ye göre, planlama disiplini belirtilen bu alması tutumlardan kaynak yönetimini hedefleyen yaklaşım ve büyümenin ekoloji ile uzlaştırdığı yaklaşımı amaçlayabilecek niteliktedir. Bu ekolojik planlama yaklaşımlarının kent planlaması ile yakın ilişkisi ve iç içeliği vardır.

11. KENT PLANLAMASI İLE EKOLOJİK PLANLAMANIN İLİŞKİSİ

İnsanlar bir uzam (mekan) bir toprak parçası üzerinde yaşarlar. Kentler, toprağa en çok yayılan ve çevreyi en çok kirleten yapay toplumsal örgütlerdir. İnsanların kırsal kesimlere göre en yoğun olarak yaşadıkları yerler kentlerdir. Kent, herşeyden önce bir çevredir. Bu çevrenin sosyo- ekonomik ve fiziksel boyutlarının varlığı tartışılmaz bir gerçektir (Gürel, 1970, 12). Kent, her türlü ve belirli ölçüleri derleyen bir yerleşim birimidir. Özellikle kent, nüfus, yapısal alanların yoğunlukları, altyapı kuruluşları, mal ve hizmetlerin; üretim, dağıtım ve tüketim sürecinde toplumun sürekli olarak değişen gereksinimlerini karşılamak için ortaya çıkan bir ekonomik mekanizmadır. Kent soyut olarak, kentsel yaşamın oluştuğu ve insan yapısı çevrenin doğal çevreye egemen kıldığı bir ortamdır (Gürel, 1970, 14). İnsan yapısı çevre, doğanın fizik yapısının insan tarafından düzenlenmesi, böylece yaratılan fiziksel ortamın giderek doğaya egemen olmasıdır. Birçok kent planlaması tanımı yapılmaktadır. Bunlardan önde gelen biri Thomas Adams 'ın yaptığı tanımdır. Adams'a göre kent planlaması, kentlerin toplumsal ve ekonomik bir uygunluk içinde giderilmesini sağlayan ve onların fiziksel büyüme ve gelişmelerinde yol gösteren bir bilim, bir sanat ve bir yönetim eylemidir. Eliel Saarinen kenti şöyle tanımlamaktadır: Bir toplumun fiziksel, toplumsal, kültürel, estetik tüm

sorunlarını inceleyen ve onları giderek uzun bir sürede fiziksel bir düzen durumuna getiren bir davranıştır. J. T. Howard, kent planlamasını kentsel alanların değişmesine bir yön verilmesi biçiminde görmektedir (Keleş, 2013, 105). Kent planlaması bir eylemdir, bilim yönü olduğu gibi sanat yönü de vardır, kişisel değil toplumsal sorunlarla uğraşır. Kent planlaması kimi niteliklere sahiptir. Bu nitelikler; toplumsaldır, dinamiktir, zihni bir süreçtir, karar verme sürecidir, geleceğe dönüktür, uygulamalı bir bilimdir (yatay bilim niteliği taşır), takım çalışması zorunluluğu vardır (Gürel, 1970, 18). Kent planlamasının bir bilim, bir meslek, bir disiplin olarak türlü bilim, meslek ve disiplinlerle uzak ya da yakın ilişkileri vardır. Kısaca, kent planlaması disiplinler arası bir nitelik taşımaktadır.

Bugün gelinen aşamada kentin ve kent planlamasının ekoloji ile yakın ilişkisi vardır. Doğal değerleri korumakla yükümlü olan kent planlaması canlı, cansız ve kültürel bileşenleri belli ağırlıklarla planlama çalışmalarına dahil ederek bütün ekolojik değerleri korumaya özen göstermekle, insanların mutlu ve daha gönenc içinde yaşama hakkını sağlayacaktır. Çoğu kentsel yerleşmelerde biyoçeşitlilik verilerinin eksikliği ve bu nedenle ekolojik bilginin kent planlama çalışmalarında kullanma olanaklarının kısıtlılığı sorun olarak ele alınmaktadır (Niemela, 1999). Kent planlaması çalışmalarında ekoloji bilgisinin kullanılması, çevresel değerlerin korunmasına önemli katkı sağlar. Bunun için kent planlama sürecinin birinci aşaması olan araştırma (bilgi toplama) yapılırken, kentsel alanlarda ne tür doğal değerlerin bulunduğu saptanması sonrasında kentsel –kırsal alanlarda hangi farklı süreçlerle doğal yapının değiştiğinin saptanması ve ekosistemlere özgü yönetim sistemleri üzerinde önemle durulmalıdır. Ekolojik bilginin kent planlama çalışmalarına konu edilirken gözetilmesi gereken sekiz ilke Dale ve diğerleri tarafından öne sürülmektedir (Dale, 2000, Niemela, 1999). Bunlar:

- Yerel kararların bölgesel bağlamda etkilerinin incelenmesi.
- Uzun dönemde değişimler ve beklenmedik olaylar dikkate alınarak planlar geliştirilmesi.
- Sayısal olarak az bulunan peyzaj elemanlarının ve kritik habitatların korunması.
- Getirilen arazi kullanım kararlarıyla, geniş alanlara yayılım gösteren doğal kaynakların tüketilmesinden kaçınılması.
- Kritik habitatların yer aldığı birbirine yakın ya da bağlantılı geniş doğal alanların korunması.
- Yerel olmayan doğal türlerin geliştirilmesinin / yayılımının denetim altında tutulması.
- Gelişmenin ekolojik süreçler üzerindeki etkilerinden kaçınılması.
- Alınan doğal gizilgüçle ve özellikleriyle uyumlu toprak kullanım, yönetim çözümlerinin uygulamaya konulmasıdır.

Ekolojik planlama tüm bu değerlendirmeler içinde ele alınmanın yanısıra bu tür planlamayı “Ekolojik Planlama Süreci” yaklaşımıyla ele alan bilim insanları da vardır. İzleyen başlıkta bu konuya da yer verilmiştir.

12. EKOLOJİK PLANLAMA SÜRECİ

Ekolojik planlama yaklaşımını planlama süreci yönüyle de ele alan bilim insanları vardır. Bu alanda çok sayıda bilimsel inceleme bulunmaktadır. Ekolojik planlamayı sadece plan kademeleri arasında bir iç tutarlılık boyutuyla değil, ayrıca ekolojik özekli sektör planları ve çevresel etki değerlendirmesi ile somut projelere kadar ayrıntılayan, kararların katılımcı ve çok disiplinli bir yapıda üretildiği sonuçlarının sürekli izlendiği eşgüdüm halinde bir süreç olarak ele alınmaktadır. Ekolojik planlama yaklaşımını planlama süreci yönüyle inceleyen Kaule (1995) dört temel öğede toplamıştır. Bunlar:

- Mevcut durumun çözümlenmesi,
- Koruma önceliklerinin belirlenmesi,
- Gelecek tahmini ve risk analizleri,
- Değerlendirme ve mekânsal planlamadan oluşmaktadır.

Kaule'nin bu yaklaşımları dışında da ekolojik planlamayı ele alıp inceleyenler vardır. Bunlardan biride Ahern'dir. Ahern (2006), planlama stratejilerini oluştururken önemseydiği dört paradigmanın üzerinde durmuştur. Bunlar: koruyucu, önlem alıcı, geliştirici, yaratıcı kararlardır. Bu paradigmlar, eş zamanlı olarak geliştirilmeli ve alması planlara bu yolla içerik kazandırılmalıdır. Ekolojik planlamaya yönelik bu ifadeleri, ekosistem öğeleri arasında optimum bir dengeyi sağlamak, korumak ve geliştirmek hedefinde olan, doğal kaynakların koruma- kullanma dengesini öngören, doğa ile uyumlu yerleşmeyi hedefleyen, bunun için ekoloji ve planlama bilgisini ekolojik temelli bir çerçeve (nazım) planının yönlendiriciliğinde bir araya getiren, bu çerçeve planla eşgüdüm içerisinde mikro ölçek planlara çözüm üretilen bir yaklaşım şeklinde bütünleştirmek olasıdır (Atabay, 1991;1992;1998; Özgül ve Atabay, 2006).

13. TÜRKİYE'NİN ÇEVRE POLİTİKASI

Çevre politikası: Çevre politikası dar ve geniş anlamda ele alınabilir. Dar anlamda çevre politikası; çevre konularında devletin etkinlikleri, oluşturulan kurumsal yapı ve kullanılan yöntemlerle ilgilidir. Geniş anlamda çevre politikası; toplumun çevre ile olan ilişkisini düzenlemek için belirlenen hedefler, ilkeler ve tercihler ile çevrenin korunması ve geliştirilmesine dönük olarak alınan önlemler bütünüdür (Keleş ve diğerleri, 2012, 340). Çevre politikalarının belirlenmesinin ve uygulanmasının temel koşulu tanılamadır. Çevre sorunları, bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de en önemli sorunların başında gelmektedir. Çevre sorunlarının temel nedenleri arasında gösterilen hızlı nüfus artışı, kentleşme, sanayileşme, turizm ve gecekondulaşmadır. Dünyanın hemen her ülkesinde olduğu gibi, Türkiye'de de

1970 sonrası, çevreyi koruyucu, önlem alıcı, geliştirici ve bu konuda suç işleyenleri cezalandırmak amacıyla bir takım yasal düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'nin sosyo- ekonomik yapısını değerlendirirken Cumhuriyet Dönemi öncesi ve Cumhuriyet dönemi birlikte ele alınarak, ülkenin kalkınma süreci daha gerçekçi olarak değerlendirilebilir.

A. Cumhuriyet Öncesi Toplumsal Ve Ekonomik Durum

Sanayi devriminden önce, 16.yüzyıl sonuna kadar Osmanlı devleti hemen her alanda; sanayi, bilim, teknoloji alanlarında Avrupa ülkeleriyle aynı düzeyde, hatta birçok alanda ondan daha ilerdedir. Batı Avrupa da gerçekleştirilen sanayi devriminden önce batı ne sanayide, nede bilim ve teknikte Osmanlı devletinden ileri değildi (Avcıoğlu, 1976, 42). İmparatorluğun birçok alanda batı ülkelerinden daha ilerde olduğunu gösteren belgeler vardır. Ancak 18 ve 19.yüzyıllarda batı Avrupa el emeğinden makineye, atölye üretiminden fabrika üretimine geçti. Başka bir anlatımla Avrupa da Orta Çağın üretim biçimi yerini yeniçağın seri ve pazar için üretim biçimine bıraktı. Oysa Osmanlı devletinde geleneksel üretim biçimi değişikliğe uğramadan sürdürülmüştür. Bu koşullarda sanayileşen Batı Avrupa ülkelerine Osmanlı toprakları üzerinde serbest ticaret olanağı sağlandı. Avrupa ülkeleriyle imzalanan sözleşmeler özellikle 1838 tarihli serbest ticaret sözleşmesi batı dünyasının Osmanlı devletinde çok önemli bir köprü başıdır. Osmanlı ekonomisinin, 1838-1864 dönemi ticaret anlaşmaları ile tamamen dış etkilere açıldığı bir açık pazar haline dönüştüğü, iktisadi emperyalizmin bütün boyutları ile yürürlüğe girdiği bir dönem olmuştur (Şahin, 2006, 2). Kapitalist batının üstünlüğü karşısında açık pazar haline dönüşen ve yerli sanayisi kısa sürede çöküntüye uğrayan Osmanlı devleti, daha önce kendi topraklarında ürettiği ürünleri dışalım ile sağlama yoluna gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun serbest ticaret yolu ile kapitalist batıya olan bağlılığına birde akçal (mali) bağımlılık eklenmiştir. Osmanlı Devleti ilk dış borcu Kırım Savaşı'ndan sonra 1854 'de almıştır. Bu borçlanmayı yenileri izlenmiştir. İlk borcun alınmasının üzerinden 30 yıl geçmeden Osmanlı Devleti dış borç batağına saplanmış ve 1881 yılında Duyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlıdan kalan borçların %73'ünü üstlenmiş, 1933 yılında Paris'te yapılan anlaşmayla bu borcun 63 milyon dolarlık kısmını yüklenmiş ve en son taksitini 1954 yılında ödemiştir (Ulusoy, 2011, 150). Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda, Türkiye Cumhuriyetine kalan topraklar üzerinde savaştan yorgun düşmüş yoksul, çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan 13 milyon 648 bin nüfus kalmıştır. İmparatorluktan Cumhuriyete kalan maddi sermaye birikimi çok az olduğu gibi beşeri sermaye de çok yetersizdir (Çavdar, 1973, 108). Bu dönemde sanayi sektörünün yeterli düzeyde gelişmemiş olması, tarımda girdi olarak yapay gübrenin kullanılmaması, kentleşme hızının çok yavaş olmasından dolayı sağlık ve toprak erozyonu dışında önemli bir çevre sorunu olduğu söylenemez. Ancak yasal düzenleme olarak il özel yönetimlerinin 1913 tarihli görev ve yetki yasasında çevreye ilişkin düzenlemelere rastlanmaktadır.

Türkiye'nin çevre sorunlarının kamuoyu tarafından bilinmesi ve mal olmasının uzun bir geçmişi yoktur. Bununla birlikte, kent ve ilçeler düzeyinde özellikle halk sağlığı ile ilgili türlü

çevre sorunlarının çözümlerine çevre sağlığını tehdit eden etmenlerin yaptırımlarına yöneliktir. Osmanlı toprak düzeninde, kıyılar devlet malı olarak kabul edilmekteydi. 1858 yılında yürürlüğe giren arazi kanunu özel toprak iyeliğine izin vermesi yanında denizin doldurulması yoluyla da özel toprak iyeliği edinmeyi olanaklı kılıyordu. Yine 1913 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkati'nin (İllerin Genel Yönetimine İlişkin Geçici Yasa) sağlığa ilişkin düzenlemelere yer vermiştir.

B. Türkiye'nin Planlı Yaşamı Ve Çevre Politikaları

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı mirası üzerine kurulmuştur. Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı utkuya götüren kadro Anadolu halkının gerçek kurtuluşunun ancak ekonomik zaferin kazanılması ile olacağını bilincindeydi. Nitekim Lozan Barış Antlaşması imzalanmadan ve Cumhuriyet ilan edilmeden önce Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi yapılmış, kongrede izlenecek ekonomi politikasının ve kalkınmanın başlatılması için ilkeler belirlenmiştir. Türkiye'nin çevre politikası, cumhuriyet döneminde iki kümede toplanarak incelenebilir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1960 yılına kadar izlenen politikalar ve planlı dönemde uygulanan çevre politikaları. Bu iki kesimde ele alınan çevre politikaları birbirinden farklılık göstermektedir. İzleyen kesimlerde çevre politikaları ayrı ayrı ele alınmıştır.

I. Cumhuriyetin Kuruluşundan Planlı Döneme Çevre Politikaları (1923-1960)

Türkiye'nin çevre sorunları ile karşı karşıya gelmesi, gelişmiş ülkelerden daha geç başlamıştır. Çevre sorunlarının dünya kamuoyunu tehdit eder bir duruma gelmesi 1970'li yıllardan sonradır. Türkiye'de de çevre sorunlarına ilginin arttığı yıllar bu tarihlerdir. Uzun süren bir savaşın ardından Türkiye'de çevre sorunları Cumhuriyet döneminin ilk yıllarındaki öncelikli konular içerisinde yer almamıştır. Burada sanayileşme, buna koşut olarak kentleşmenin durağan oluşu, ulaşımda motorlu araç sayısının çok azlığı ve nüfusun çok büyük bölümünün kırsalda yaşadığından ileri geldiği söylenebilir. Ancak yine de kimi yasalarla genel ilkeler belirtilmiştir. Bu yasalar 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı belediye yasası, aynı tarihte çıkarılan 1593 sayılı genel sağlığı koruma yasası (Umumi Hıfzıssıhha Yasası), önce 1937 yılında daha sonra 1956 yılında çıkarılan 6831 sayılı orman yasası, 167 sayılı yer altı suları hakkında yasa, 1933 yılında çıkarılan 2290 sayılı belediye yapı ve yol yasasıdır. Belirtilen bu yasalarda çevreye ilişkin sınırlı olsa düzenlemelere yer verilmiştir.

İlk 15 yıl da alınan önlemler, uygulanan politikalar ve yasal düzenlemelerle halkın yoksulluğunun giderilmesine ve demokrasinin altyapısının oluşturulmasına çalışılmıştır. Türkiye iktisat kongresinde açıklanan dilekler ve alınan kararlar doğrultusunda kurumsal ve yasal yapısının yeniden düzenlenmesine başlandı. 1923-1931 yılları arasında ekonomide yasal ve kurumsal planda gerçekleştirilen düzenlemeler yapılmıştır. Cumhuriyetin ilk 10 yıllık döneminde özellikle sanayileşme alanında beklenildiği ölçüde bir başarı sağlanamamıştır (Şahin, 2006, 55). Devletçi Sanayileşme Dönemine geçilmiştir. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) uygulanmıştır. Planın temel tercihleri ve stratejileri; toplumun temel gereksinim

maddelerinin üretimine öncelik verilmiştir. Bu maddeler için ülkede geniş bir istem vardı. Öyle ki bu maddeler o dönemde büyük ölçüde dışalım yolu ile karşılanmaktadır. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında (BBYSP) yatırım kararları sektör düzeyinde değil işletme düzeyinde ya da proje düzeyinde alınmıştır. BBYSP ile kurulması kararlaştırılan sanayi kuruluşları; dokuma sanayi, maden sanayi, toprak- seramik sanayi, kimya sanayi, kağıt ve selüloz sanayi olmak üzere beş küme altında sınıflandırılabilir 23 fabrikadan ibarettir(Tezel, 1982, 193-194). 1950-1960 döneminde Türkiye ekonomisi yeni iktisat politikası uygulamaları ile devletçi, müdahaleci iktisat politikasından bir dizi farklı özellikler taşımaktadır. Bu dönem ile ekonomide liberalleştirme başlamış, Yabancı Sermaye Teşvik Yasası, Ereğli Demir- Çelik Fabrikaları Yasası gibi yasalar yürürlüğe konulmuştur. Türkiye ekonomisinin işleyişinde, 1948 yılından sonra dış sermaye kullanımı vazgeçilmez temel bir öge olmuştur. Başka bir anlatımla Türkiye 1948’den sonra yoğun biçimde yabancı kaynaklara açılmıştır. Fakat, ekonominin dış kaynaklara bağımlılığının artması dış borçların hızla büyümesine ve başka olumsuz gelişmelere neden olmuştur. Türkiye, 1958 yılında dış borçlarını ödeyemediği için moratoryuma gitmiştir.

Türkiye’nin planlı yaşamı, uygulamaya koyduğu çevre politikalarından daha önce başlamıştır. Her ne kadar 1930’lar da 1580 sayılı kent yönetim yasanı, 1593 sayılı genel sağlık yasanı (Hıfzıssıhha Kanunu ve bir takım diğer yasalar), 442 sayılı köy yasanı ve 2290 sayılı belediye yapı ve yol yasanı çevreye ilişkin düzenlemeler getirmiş olsalar da bu yasaların çevreye yaklaşımı oldukça sınırlıdır.

II. Planlı Yaşamda Çevreye Yönelik Düzenlemeler (1960 Ve Sonrası)

Planlı dönemde çevre sorunları özekten yönetim ve yerel yönetimler tarafından uygulanmaktadır. Türkiye’de çevre sorunları, çok sayıda özekselle ve yerel kuruluşlara, yasalarla belirlenmiş görev alanları içinde çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin yürütme, planlama, denetleme gibi işlevleri sürdürmektedirler. Özekselle düzeyde örgütlenme konusunda ilk düzenlemeler 1970’li yıllarda başlamıştır. İlk kez 1978 yılında Bakanlar Kurulu Kararıyla (R.G. 12.08.1978, sayı 16375) Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı Kurulmuştur. Yasal gelişme çizgisi içinde en çok önem taşıyan gelişmeyi 1982 tarihli anayasa gerçekleştirmiştir. Anayasanın pek çok maddesi çevreye ilişkin doğrudan ve dolaylı hükümler yer almaktadır. Çevreye ilişkin en önemli olan “ Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması” kenar başlıklı 56. Maddedir. Bu madde şu hükmü getirmiştir: “ Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve yurttaşların ödevidir.” Çevre Yasası, 1983 yılında anayasanın bu hükmünü gerçekleştirmek üzere çıkarılmıştır. 09.08.1983 yılında çıkarılan 2872 sayılı çevre yasanının birinci maddesinde yasanın amacı belirtilmiştir. Bütün yurttaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal- kentsel alanda arazinin, doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılması, korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerin korunarak, bugünkü ve gelecekteki nesillerin sağlık, uygar topluma uygun yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güven-

ce altına alınması için yapılacak düzenlemeleri, alınacak önlemleri ekonomik ve toplumsal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemektir. Çevre yasasının üçüncü maddesinde yer alan, çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi için öngörülen ilkelerin sıralandığı bölüm Türkiye çevre politikasının temel ilkelelerini düzenlemiştir. Bu ilkeler şöyle özetlemek olasıdır. (Ercan, 1996, 41-43).

- Çevrenin korunması, kirliliğin önlenmesi, gerçek ve tüzel kişilerle vatandaşların görevi olup, herkes alınacak önlemlere ve belirlenen ilkelere uymakla yükümlüdür.
- Çevrenin korunması ve kirliliğe karşı alınacak karar ve önlemlerin uygulanmasında; insan ve diğer canlı varlıkların sağlığının korunması, alınacak önlemlerin kalkınma çabalarına olumlu ve olumsuz etkileri ile yarar ve maliyetleri dikkate alınarak uzun ve kısa süreli değerlendirmelerin yapılması esastır.
- Kuruluşlar, arazi ve kaynak kullanımı kararı verirken çevre koruma ve kalkınma çabaları arasında dengeyi gözetir.
- Üretimde ve ekonomik etkinliklerde çevre sorunlarının önlenmesi ve sınırlandırılması amacıyla en uygun teknoloji ve yönetim biçimi seçilerek uygulanır.
- Kirlenmenin önlenmesi sınırlandırılması için yapılan harcamalar, kirlenme tarafından karşılanır. Kirlenmenin kirlenmeyi durdurmak, gidermek ve azaltmak için gerekli önlemleri almaması ya da bu önlemlerin yetkili makamlarca doğrudan alınması nedeniyle kamu kurum ve kuruluşlarınca gerekli harcamalar kirlenmeden alınır.

Çevre yasasının verdiği görevlerin yerine getirilmesi için sonraki yıllarda yürürlüğe giren öteki yasal düzenlemelerin önde gelenleri şunlardır: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (644 sayılı yasa gücünde kararnamesi ve 4.7.2011 tarih ve 648 sayılı yasa gücünde kararname), 4.4.1990 tarih ve 3621 sayılı Kıyı Yasası; 16 Mart 1983 tarih ve 2634 sayılı Turizmi Özendirme Yasası, 22 Kasım 1983 tarih ve 2960 sayılı Boğaziçi Yasası, 19 Temmuz 2005 tarih ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanma Yasası, 2004 tarih ve 5199 sayılı Hayvanları Koruma Yasası, 1930 tarih ve 1593 sayılı Genel Sağlık Yasası (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu), 21 Temmuz 1983 tarih ve 2863 sayılı Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Yasası, 11 Ağustos 1983 tarih ve 2873 sayılı Ulusal Parklar Yasası, 26 Eylül 2004 tarih ve 5237 sayılı Ceza Yasası (181-186. maddeler çevrenin korunması açısından önem taşımaktadır), 31.03.2005 yılında çıkarılan Kabahatler Yasası, 775 nolu 1965 de çıkarılan gecekondulu yasası Yasalar doğrultusunda çıkarılan yönetmeliklerde şunlardır: Hava Kalitesinin Korunması Yönetmeliği, Gürültü Kontrol Yönetmeliği, Su Kirliliği Kontrol Yönetmeliği, Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği ve diğer yönetmelikler.

Çevre sorunlarının artış gösterdiği 1980'lerden sonra çıkarılan bu yasalar çevreye devlet yönetiminde yer verilmiş olması açısından önemlidir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası ile Türkiye'nin Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması güvencesine alınmıştır. Başka bir anlatımla bu yasa, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür ve güzel sanatlarla ilgili varlıkları korumaya almıştır. Boğaziçi, 18.11.1983 tarih ve 2960 sayılı

yasa ile korumaya alınmıştır. Boğaziçi yasası koruma, geliştirme ve yoğunluk artışını önleme genel amacına uygun olarak Boğaziçi alanında yapılacak yapının, bu yasa ve imar planı ilkelerine göre yapılabileceğini, bunlara aykırı olarak yapılan yapıların ise derhal yıkılacağını, bu bölgede turizm ve eğlence amacına ayrılmış alanlara ancak “toplumun yararlanmasına ayrılmış yapı” yapılabileceğini ve bunlarında amaçları dışında kullanılamayacaklarını hükme bağlamıştır (Keleş, 2002, 707). Yasa nüfus ve yapı yoğunluğunu arttırıcı plan değişiklikleri ile Boğaziçi kıyı şeridi öngörüm bölgelerinde ayırma ve birleştirme işlemleri ile konut yapmayı da yasaklamıştır. Milli parklar yasası; dünyada ki hızlı nüfus artışı, kentleşme ve işletme alanlarının giderek yayılması sonucu gelecekte yeryüzünde açık denizler, buz ve kum çölleri dışında hiçbir yerin doğal halde kalmayacağı ortaya çıkmaktadır. Bütün kullanılabilir alanlar tarım, otlak, yerleşim ve sanayi yeri olarak insan hizmetinde olacaktır. Bu nedenle yeryüzündeki kimi doğal alanların yaşatılabilmesi belirlenecek milli parklar vb. koruma alanları ile sağlanabilecektir (Kıslahoğlu, Berkes, 1994, 292). Milli parklarla ilgili dünyadaki bu gelişmeler yaşanırken Türkiye’de kimi önlemler alınmaya çalışılmıştır. 09.08.1983 tarih ve 2873 sayılı milli parklar yasası çıkarılmıştır. İmar Yasası: Türkiye’de çevre politikasının amaçlarını doğrudan ya da dolaylı olarak gerçekleştirilmeye yönelik birçok ilke 03.05.1985 tarih ve 3194 sayılı imar yasasında yer almaktadır. Yasanın kimi maddeleri çevreyi daha büyük tehlike ve bozulmalardan koruyacak yükümleri kapsamaktadır. Bu yasa ayrıca konut, sanayi, turizm, ulaşım, kentsel- kırsal yapı ve gelişme ile doğal- kültürel değerler arasında koruma- kullanma dengesini sağlayan, arazi kullanım kararlarını belirleyen yönetsel, mekânsal, ve işlevsel bütünlük gösteren sınırlar içerisinde “ Çevre Düzeni Planı” hazırlanmasını öngörmektedir (Ersoy, 2006, 221). **Kıyı Yasası:** Kıyılarla ilgili yasal düzenleme 17 Nisan 1990 tarih ve 3621 sayılı kıyı yasası kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu yasada daha sonra kimi değişiklikler yapılmıştır. Bu yasal düzenlemeleri uygulayacak olan kamu yönetimlerine görev verilmiştir.

III. Türkiye’de Çevreden Sorumlu Kuruluşlar

Türkiye’de, çevreden sorumlu kuruluşları iki kümede toplayabiliriz. Bu kuruluşlardan bir kısmı özekselle yönetimde yer alan görevli ve yetkili kuruluşlardır. Diğer ise yerel yönetim kuruluşlarıdır. Her iki kesimde örgütler kuruluş yasalarına göre görevli ve yetkili kılınmışlardır. Çevreye olumsuz etkisi olan her türlü etkinliği ülke genelinde izlemek ve denetlemek özekselle ve yerel yönetimlere verilmiştir.

Özek örgütlenme içinde görevli ve yetkili kuruluşlar: Bu kuruluşlar genelde bakanlık düzeyinde örgütlenmiş kuruluşlardır. Bunlar: 1.Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2.Kültür ve Turizm Bakanlığı, 3.Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 4. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 5. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 6.Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 7. Kalınma Bakanlığı, 8.Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 9.Sağlık Bakanlığı

Yerel yönetimler: Türkiye’de çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi konusundaki

görev ve yetki; kent yönetimleri, il özel yönetimleri, köy yönetimleri ve anakent yönetimleri tarafından yerine getirilmektedir. 2005 yılında yürürlüğe giren 5393 sayılı kent yönetimi yasasında ki hükümler ile 1930 tarihli ve 1593 sayılı Genel Sağlık Koruma Yasası'nın (Umumi Hıfzıssıhha Kanunu) çevre temizliğine ilişkin hükümleri birbirini bütünleyici niteliktedir. Kent yönetim yasasının 14. ve 15. maddelerinde, bu yönetimlerin çevreye ilişkin görev, yetki ve sorumlulukları ayrıntılı kurallar içermektedir. Anakent Belediye Yasasının çevreye ilişkin görevleri 2004 yılında yürürlüğe girmiş bulunan 5216 sayılı yasanın ilgili 7. maddesinde sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak, ağaçlandırma yapmak, sağlığa aykırı kuruluşları denetlemek, halk sağlığına ve çevreye olumsuz etkisi olan diğer işyerlerini kentin belirli yerlerinde toplamak anakent belediyelerinin görevleri arasında saymıştır. 3194 sayılı imar yasasının 40. maddesinde de aralarda, evlerde ve başka yerlerde, toplumun sağlık ve esenliğini bozan, kentçilik, güzelduyu (estetik), trafik yönlerinden sakıncalı görülen enkaz, birikintilerin, gürültü ve duman yaratan tesislerin, özel kanal, lağım, çukur, kuyu, mecra ve benzerlerinin sakıncalarını gidermekten ilgilileri sorumlu tutmaktadır. İl özel yönetimlerinin kuruluş yasası olan 5302 sayılı yasanın 7. maddesinde sağlığa zararlı düzenlemelere yer verilmiştir. Bu yasanın 6. maddesi il özel yönetimlerine ilin çevre düzeni planını hazırlamanın dışında katı atık, artık, çevre ve ağaçlandırma, park ve bahçe gibi hizmetleri belediye sınırları dışında gerçekleştirme görevini vermiştir (5302-6/b). Türkiye'de çevre korumaya ilişkin kimi düzenlemeler kalkınma planları ile de getirilmiştir. Çevre politikalarının çağdaş anlamda 1970'lerde görülmeye başladığı dikkate alındığında ülkenin temel politikalarını biçimlendiren kalkınma planlarının önemli rolü görülmektedir. Bu yasal düzenlemelerin dışında da kimi düzenlemelere yer verilmiştir.

IV. Kalkınma Planları Ve Çevre:

Türkiye, 1960'dan itibaren planlı kalkınma dönemine girmiştir. Kalkınma planlarını 1961 anayasasına göre Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) hazırlamaktadır. Türkiye'de planlama 1961 anayasasında örgüt olarak da yer verilmiştir. 1961 anayasasının hazırlanmasından önce 1960 yılında 91 sayılı yasayla devlet planlama teşkilatı kurulmuştur. Devlet planlama teşkilatı 1961 anayasasıyla anayasal bir kuruluş haline getirilmiştir. Böylece 1963'den itibaren Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Planlama süreci kısa, orta ve uzun vadeli planlarla yürütülmüştür. Kalkınma planlarının ekonominin tüm yönlerini kapsamı özelliği ekonominin makro büyüklükleri ile ilgili değişkenler arasında karşılıklı ilişkiler kurulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bugüne kadar Türkiye on kalkınma planı yürürlüğe koymuştur. 24 Ocak 1980 istikraz kararlarıyla dünyadaki gelişmelere koşut olarak serbest piyasa ekonomisi uygulanmaya başlanmıştır. 1961 anayasasında öngörülen Devlet Planlama Teşkilatı ekonomik alanda merkezi yönetime yardımcı bir kurmay birim olarak örgütlenmişti. Ancak, zaman içinde türlü yasal ve yönetsel düzenlemelerle verilen görevler sonucu bu kuruluş bir uygulayıcı birim niteliği kazanmıştır. 2011 yılında çıkarılan 641 sayılı kalkınma bakanlığının teşkilatı ve görevleri hakkında yasa gücünde kararname ile DPT'nin kuruluş ve görevlerini düzenleyen 540 sayılı yasa gücünde kararname yürürlük-

ten kaldırılarak teşkilatı ve görevleri ile beraber kalkınma bakanlığına dönüştürülmüştür. Bu değişim sonucu olarak kalkınma planı ile yıllık izlencelerin (programların) yapılması görevi de Kalkınma Bakanlığına geçmiştir. Bugün ağırlıklı olarak çevre sorunları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Ancak çevreye ilişkin düzenlemeler 1973-1977 döneminde uygulanan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında yer verilmiştir. Uluslararası düzenlemelerde sürdürülebilir kalkınma ilkesini benimsemiş olmakla birlikte çevre değerlerine yeteri düzeyde önem verildiği söylenemez. Ülkede uygulanan plan türleri 1985 yılında yürürlüğe konan 3194 sayılı yasada belirtilmiştir. Bunlar arasında çevre düzeni planlaması yapılmasına ilişkin düzenlemeler, il özel yönetim yasası ile kent yönetimi yasasında ve büyük şehir yasasında yer verilmiştir. Türkiye de kısmi uygulamalar dışında geniş boyutta ekolojik planlama düzenlemesine gidilmediği söylenebilir. Çevrenin korunması için kimi yasalar da ve kalkınma planlarında, çevre ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı, sanayinin, tarımın yurt yüzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesine, ülke kaynaklarının verimli biçimde kullanılmasını amaçlayan ve kalkınmayı yakından ilgilendiren yerleşme, kentleşme ve fiziki çevrenin sağlıklı yapıya kavuşturulması konusunda öneriler geliştirip, bu konuların gelişmesi stratejileri ile bütünleşmesi için çerçeve sunan kalkınma planlarının ilki 1963 yılında uygulanmıştır (Kanlı ve Ünal, 2004, 107). Türkiye’de çevre konularına esas ilgi, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından 1972 yılında düzenlenen Stockholm çevre konferansından sonra gösterilmeye başlanmıştır. Bu nedenle konunun Dünya Kamuoyunda yaygınlaşması bu tarihten sonra başlamıştır. Türkiye, kalkınmasını 1961 anayasası ile plana bağlamıştır. İlk plan uygulaması 1963 yılında başlatılmıştır. Türkiye’de, 1963-1972 yılları arasında kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında çevre sorunları için özel politikalar oluşturulduğu görülmez. Bu planlarda, yalnız ‘‘ Genel Çevre Sağlığından’’ söz edilmektedir (Keleş, Hamamcı, 1997, 250). Çevrenin öneminin vurgulandığı ve ayrı bir çevre bölümü düzenlendiği plan 1973-1977 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Plandır. Bu plandan sonra yürürlüğe konan ve uygulanan IV, V, VI, VII, VIII, IX ve X kalkınma planlarının tümünde çevre sorunlarına ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planlarını oluşturulan çevre politikası açısından bir değerlendirmek gerekirse, planlarda uluslararası eğilimlere de uygun olarak, onarımcı önlemlerden öne yici çevre politikalarına doğru, düzenleyici politika araçları yanında ağırlığın giderek ekonomiye kaydırılmasına yönelik ve IX. plandaki kararsızlık ve tutarsızlık gözardı edilirse sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temel ilkelerinin benimsenmesine dönük bir çizginin varlığından söz edilebilir (Keleş ve diğerleri, 2012, 530). Ulusal Çevre ve Strateji Eylem Planı (UÇEP), Devlet Planlama Müsteşarlığı tarafından 1998 yılında hazırlanmıştır. UÇEP, çok sayıda kurum ve kuruluşun katılımı ile hazırlanmış kapsamlı bir plandır. UÇEP’in beş ana hedefi vardır:

- Kirliliğin önlenmesi ve azaltılması,
- Bütün yurttaşların çevre altyapı ve hizmetlerine erişiminin kolaylaştırılması,
- Yenilenebilir kaynakların, sürdürülebilir kullanımının özendirilmesi,

- Çevreyle ekonomiyi birlikte sürdürülebilir kılabacak politika, proje, program ve önerilerin geliştirilmesi,
- Gerek insanların, gerek çevrenin doğal ve insanların neden olduğu risklere maruz kalma oranının olası olduğu ölçüde azaltılması (Bozkurt, 2013, 142).

V. Çevre Politikaları Ve Ekolojik Planlama

Türkiye doğal çevre ve biyolojik düzeyi oldukça güçlü bir ülkedir. Daha öncede belirtildiği gibi ülkemizde çevre sorunlarının çok uzun bir geçmişi yoktur. Çevre sorunlarının kamuoyuna duyurulması kamuoyunun bilinçlenmesi ancak 1970’li yıllardan sonra başlamıştır. Özeysel düzeyde örgütlenme konusunda ilk düzenlemeler 1970’li yıllarda başlamıştır. Bakanlar Kurulu kararıyla 1978 yılında Başbakanlığa bağlı Çevre Müsteşarlığı kurulmuştur. Bu müsteşarlık hem çevre politikasının saptanması, hem de gereksinme duyulan eşgüdümü sağlamakla görevlendirilmiştir. Çevre Müsteşarlığının amaçları, görev ve yetkileri kararnamede belirtilmiştir. Sorunların ve nedenlerinin saptanması, bunların çözümünde dayanılacak amaç ve ilkelerin belirlenmesi gerekir. Çevre politikaları ile tüm sektörler arasında tutarlılık ve eşgüdüm sağlanmalıdır. Başka bir anlatımla, çevre politikalarıyla tarım, sanayi, enerji, kentleşme, ulaştırma, sağlık ve eğitim gibi başka toplumsal ve ekonomik politikalar arasında tutarlılık açısından birlikte ele alınmalıdır. Türkiye’de çevre sorunları çok sayıda özeysel ve yerel kuruluşlar, yasalarla belirlenmiş görev alanları içinde çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine ilişkin yürütme, planlama, denetleme gibi işlevlerini sürdürmektedirler. Özetle şöyle sıralanabilir:

- Çevrenin korunması ve iyileştirilmesi,
- Kentsel-kırsal alanda arazinin doğal kaynakların en uygun biçimde kullanılması ve korunması,
- Her türlü çevre kirliliğinin önlenmesi,
- Doğal bitki ve hayvan varlığının korunması,
- Doğal, tarihi ve kültürel zenginliklerin korunması olarak belirtilmiştir.

Küreselleşme ve yerelleşme, insan özeekli çevre yaklaşımının eleştirisine dayanan derin ekoloji (deep ecology) yaklaşımı 1992’de Rio de Janeiro Birleşmiş Milletler yeryüzü doğunun değerlendirilmesi ve gündem 21, çevreyi dışlamayan gelişme tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de hızlı yaşandığı gözlenmektedir. Çevreye duyulan ilginin çevre sorunlarıyla birlikte artması özeysel ve yerel yönetimlerin bu alandaki etkinlikleri görmektedir. Dengeli ve sürekli kalkınma amacına uygun olarak ekonomik kararlarla çevre bilimsel kararların birlikte düşünülmesine olanak veren ussal doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere kalkınma ve bölge planları temel alınarak çevre düzeni planlarını hazırlamak

- Çevrenin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla yönelik teknolojiyi geliştirmek
- Atık, artık ve yakıtlar ile çevre bilimsel dengeyi bozan, havada, suda ve toprakta kalıcı özellikler gösteren kirleticilerin çevreye zarar vermeyecek biçimde gerekli denetimler yapmak,
- Ülkedeki kirlenme konuları ile kirlenmekte ya da kirlenmesi olası bölgeleri, kesimleri belirlemek ve bunların envanterini çıkarmak.

Ekolojik planlama, öteki planlar gibi tercihler arasından seçilmiştir. Ulaşmak istenilen amaç ve hedeflere uzanan bir çabanın ürünüdür. Ekolojik planlamanın tüm aşamalarında katılımın sağlanması, planın uygulama başarısını önemli ölçüde artırır. Ekolojik planlamaya katılımı beş kümede toplayabiliriz.

- Plan sürecine katılım,
- Plan kararlarına katılım,
- Plan karar ve yapımına katılım,
- Plan eğitimlerine katılım,
- Plan uygulamalarına katılımdır.

Ekolojik planlama çalışmalarının her aşamasında katılımcıların kimi nitelikler taşıması önemlidir. Katılımcılar, her aşamada belli donanım, nitelik, birikime sahip olmalıdırlar. Bu katılımcılar ekolojik düşünmeyi, ekolojik planlamayı, plan anlayışını, geleceğe yönelik düşünme ve çıkarımları benimsemeleri gerekir.

Ekolojik planlama, gerçekte çevre değerlerinin korunması için önem verilmesi gereken bir planlama türüdür. Türkiye’de ekolojik planlama uygulamaları oldukça sınırlıdır. 1950’li yıllardan bu yana akarsular üzerine yapılan barajların ekolojik planlaması yapıldığı söylenemez. Özellikle Keban Barajı, Karakaya Barajı, Atatürk Barajı Altınkaya Barajı ve Hirfanlı Barajı gibi büyük barajların su tutulmadan önce yapılması gereken ekolojik planlama bu barajlar ve diğerleri için yapılmamıştır. Bu barajlar için, ekolojik değerlendirmeler bilim çevrelerince sınırlı olarak ele alınmıştır. Çalışmaların dışında ayrıntılı çalışmalar olduğu söylenemez. Böyle büyük yatırım projeleri ya da havza planlarında ekolojik planlar ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Bu tür büyük yatırım projeleri için hazırlanan çevresel etki değerlendirme yazanıkları içinde ekolojik değerlere kısmen yer verildiği söylenebilir. Bugün Türkiye’nin nehir ve gölleri, sulak alanları, üzerine yapılan ekolojik çalışmalar çok sınırlıdır. Türkiye, sulak alanlar bakımından dünyanın en zengin ülkelerinden biridir. Ancak, zengin bir ülke olmakla birlikte sulak alanların korunması konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıyadır. Değişik amaç ve nedenlerle sulak alanların kimileri kurutulmuş, kimileri ise tarım alanı açmak için

kurutulmak istenmektedir. Sulak alanların doğal yapılarının ve ekolojik dengelerinin korunması esastır. Doğal ekosistemler içinde yer alan sulak alanlar, ekonomik, kültürel, bilimsel, rekreasyonel olarak önemli bir doğal kaynaktır. Öteki ekosistemlerden farklı olarak zengin bir tipoloji ve coğrafi zenginliği gösteren sulak alanların; bitki, hayvan topluluklarının korunması, ulusal politikalar ve eşgüdümü uluslararası faaliyetlerin birleştirilmesi ile sulak alanlar korunmalıdır. Sulak alanlar hakkında 2 Şubat 1971 tarihinde Ramsar Sözleşmesi yapılmıştır. Türkiye, 28.12.1993 gün ve 3958 nolu Bakanlar Kurulunun 15.03.1994 günü ve 5434 sayılı kararı ile bu sözleşmeyi kabul etmiştir. Uluslararası düzeyde geçerli ölçülere göre sulak alanlar birinci sınıf (A) ve ikinci sınıf (B) olarak sınıflandırılmıştır. Türkiye’de A sınıfı niteliğinde 18, B sınıfı niteliğinde is 45 sulak alan bulunmaktadır (Doğan, 2014, 236). Ancak bu sulak alanların ve kimi deltaların bugüne kadar ekoloji planlaması yapılamamıştır. Tuzgölü önemli bir doğal kaynak olmasına karşın herhangi bir önlem alınmadığından büyük bir bölümü niteliğini yitirmiştir. Bilimsel çevrelerde yapılan sınırlı ekolojik projeler dışında, özek ve yerel yönetimlerce hızla yerel ve bölgesel ekolojik planlar yapılmalıdır. Göl alanlarına, sulak alanlara kıyı bölgelerine uygun ekolojik planlama öncelik verilmelidir. Türkiye’nin önemli çevre sorunları vardır. Ülkenin en önemli çevre sorunları şöyle sıralanabilir:

- Mera, orman ve sulak alanlar. Bu alanlar, tarım üretim alanı olarak kullanılmaktadır. Ancak, güncelleşmiş üretim alanları..., sayfiye yeri haline getirilmek sureti ile ekonomik yeteneklerini yitirmektedir (Aykaç , 1988,124).
- Kimyasal ve zararlı mücadele ilaçları kullanımı nedeniyle toprak kirlenmesi
- Toprak aşınımı (türkiye topraklarının yaklaşık 3/2 si orta ya da şiddetli ölçüde erozyon tehlikesi altındadır).
- Verimli tarım toprakları kentsel, endüstriyel ve turistik kullanıma açılmaktadır.
- Denizlerdeki balık türlerinin sayısı giderek azalmaktadır.
- Kıyıların turizme açılması ve gürültü kirliliği gibi

Dünya’nın nazar boncuğu Konya’nın Karapınar ilçesindeki ‘‘ Meke Gölü’’ kuraklık ve yeraltı su düzeyinin sürekli azalması nedeniyle yok olmaktadır. Trakya bölgesinin en önemli çevre sorunu Ergene Nehir kirliliğidir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Dünyanın çeşitli bölgelerinde çevre sorunları görülmektedir. İnsanların doğaya yaptığı baskı, dünya çapında çevre sorunlarının ve çevre kirlenmesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sorunlardan kimileri zaman yitirilmeksizin çözüm bekleyen sorunlardır. Bunların önlenmesi için alınması gereken önlemlerin başında ekolojik planlama ve bu planın savsaklanmadan yönetimlerce uygulanması, izlenmesi ve denetlenmesi gerekir. Toprağın yüksek verimli üst

katmanının kaybolup gitmesi ile ortaya çıkan toprak aşınımı, yağmur ormanlarına kıyım, kurak ve düşük verimli toprakların aşırı kullanımı sonucu çölleşme, doğal yaşam alanlarının ve doğal yaşamın yok olması; kentler ve kırsal alanlarda daha çok ve daha geniş doğal yaşam alanları oluşturulması üzerinde durulmalıdır. Doğal yaşam alanlarının korunması, doğal kaynakların savurganca kullanımının önlenmesi için ekolojik planlama her alan için yapılmalıdır. Ayrıca tüketim maddelerinin uzun süre dayanacak biçimde üretilmesi ve bozulan tüketim maddelerinin çöplüğe atılması yerine onların tekrar kullanılması ve ekonomiye kazandırılması üzerinde durulmalıdır. Dönüşümün sağlanması için yeni teknolojiler geliştirilmelidir. İnsanların her şeyi gereksiz biçimde harcıyıp tüketim alışkanlıklarını değiştirmeye özendirilmesi gerekir. Günümüz dünyasında doğaya saygılı olmayı öğrenmek geçmiş dönemlerden daha büyük önem taşımaktadır. Doğayı en çok kirleten insan olduğuna göre, insanların doğa sevgisine yönelik eğitilmesinin üzerinde her ülke, her ülkenin yönetimleri (özeysel ve yerel) duyarlılıkla durmalıdır. Özellikle şu noktalar üzerinde durulmalıdır: Türkiye kalkınmakta olan bir ülke olmakla beraber, bitki ve hayvan türü bakımından çok zengin bir ülkedir. Bu nedenle ülkenin nehirleri, gölleri, sulak alanları, il ve ilçeleri, bölgelerinin özellikleri birbirinden zengin doğal kaynaklara, tarihi ve kültürel eserlere sahiptir. Bunların korunması için; kalkınma planları, bölge planları, havza planları ve çevre düzeni planlarıyla bütüncül ve tutarlılığa önem vererek, bunlarla uyumlu her alan için ekolojik plan yapılmalıdır.

- Bireylere çevre sorunlarıyla ilgili eğitim kurumlarının her aşamasında sürekli eğitim verilmelidir.
- Kentsel yerleşme planları yapılırken biyoçeşitlilik verileri yapılırken göz önünde tutulacak biyoçeşitlilik verilerinin eksiksiz bir envanteri çıkarılmalıdır.
- Ekoloji bilgisinin kullanılabilmesi öncelikle kentsel alanlarda ne tür doğal değerlerin bulunduğu saptanmalı ve bunun bir envanteri çıkarılmalıdır.
- Kentsel- kırsal alanlarda hangi farklı süreçlerle doğal yapının değiştiğinin sağlıklı ve tutarlı istatistiksel verilerle bilimsel olarak saptanmalıdır.
- Bölgenin, kentin ve kırsal alanların öncelikleri belirlenmelidir.
- Doğal kaynakların koruma- kullanma dengesini öngören ve doğayla uyumlu yerleşmeler ereklenmelidir.
- Yaban yaşam alanları, ulusal parklar, tarihi, doğal ve kültürel varlıklar korunmalıdır.
- Su kaynakları özel projelerle değerlendirilmeli ve korumaya alınmalıdır.
- Ülkenin her kademesindeki yönetimi tarım topraklarını ; çölleşmeye ve aşınımına (erozyon) karşı önlemler almalıdır.
- Kum, çakıl, kireç ve maden ocakları gibi doğayı bozan alanlar düzenlenerek yeniden doğaya kazandırılmalıdır.
- Kent planlaması, peyzaj planlaması ve ekolojik planlama birlikte ele alınarak bir bütünlük oluşturmalı, varsa bölge ve çevre düzeni planları ile uyumlandırılmalıdır.
- Ekolojik plan yapan örgütler, hazırlık aşamasından uygulama aşamasına kadar, plan

yapmanın her aşamasında üniversitelerden yararlanmalıdır. Plan yapımın üniversite desteği çok önemlidir. Üniversiteler, ekolojik plan yapacak organizasyona, birikime, bilgi donanımına ve uzman insan kaynaklarına sahip bilim kuruluşlarıdır. Çünkü, bu eğitim öğretim kurumları ekolojik planlama eğitimi vermekte, yüksek lisans ve doktora düzeyinde bilimsel çalışmalar yapmaktadır. Ekolojik plan yapımında bu deneyimli kuruluşlardan mutlaka yararlanılmalıdır.

- Ekolojik planlama da, öteki plan türlerinde olduğu gibi, veri ve bilgiye dayanmaktadır. Mevcut envanter verileri plan yapmak için yeterli olmayabilir, gereksinim duyulan yeni veri ve bilgilerin üretilmesi yoluna gidilmelidir. Hazırlanacak envanterin içeriği ve kapsamı ekolojik plan bilgilerini derleyecek biçimde olmalıdır.
- Ekolojik planlamanın hazırlık çalışmalarından başlayarak sonuçlanmasına kadar geçen evrelerde, gelişmeleri de içerecek biçimde sunumlar hazırlanmalı ve bunlar güncellenmelidir.
- Tüm kurum ve kuruluşların ve halkın çevre duyarlılığını, farkındalığını ve bilinç düzeyini geliştirmek, derinleştirmek için ekolojik ve eko-sistemler konusunda sürekli eğitim verilmelidir.
- Ormanların korunması, tarımsal planlama ile birlikte ele alınmalı ve geliştirilmelidir.
- Küreselleşmenin etkilerinden dolayı her kuruluş ve kuruluş yöneticileri toplum gönencini yükseltme çabaları gösterirken, üretim için gerekli olan doğa, sermaye ve emek gibi kaynaklarını en verimli biçimde kullanmak ve savurganlığa yer vermemek için gerekli çabayı gösterebilmelilerdir.
- ÇED sürecine önem verilmelidir. ÇED yazanağı hazırlamayan hiçbir yatırıma izin verilmemelidir.
- Çevresel bilgi sistemlerinin oluşturulması sağlanmalıdır.
- Özel bölgelerin korunması ve bu bölgelerin ekolojik planlarının yapılması mutlaka sağlanmalıdır.
- Koruyucu politikalara önem ve öncelik verilmelidir.
- Yerel yönetimlerin çevre yönetimi beceri ve yeteneklerinin güçlendirilmesine gerekli özen gösterilmelidir.
- Çevre ölçütlerinin geliştirilmesi hızlandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

AGES, Dennis, (1994), ‘‘ Sustainable Human Development as a Global Framework’’, International Journal L1 (spring) : 211-234

AREN, Sadun, (2007), Enokonomi Dersleri, Ankara, İmge Kitapevi

ATABAY, Semra, (1991), Çevre ile Uyumlu Planlama, Cumhuriyet Gazetesi, Olaylar ve Görüşler

ATABAY, Semra, (1992), Üretimi Bitmiş Maden Ocakları Konusuna Bölge, Şehir ve Peyzaj Planlama Açılarında Yaklaşım

- ALFRED, Duda, A. ,(1993), ‘‘A. Comprehensive Approach to Water Resources Management for the 21st Century ‘‘ , Environmental Bulletin of World Bank, Vol, 5, No:2
- AYDOĞDU, Mustafa, Kudret GEZER, (2009), Çevre Bilimi, Ankara, Anı Yayıncılık
- AVCIOĞLU, Doğan, (1976), Türkiye’min Düzeni Dünü, Bugünü, Yarını, İstanbul, Tekin Yayınevi
- AYAŞLIGİL, Tülay, (1997), Ekolojik Planlama Dersi Basılmamış Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, İstanbul, Yüksek Lisans Programı
- BOZKURT, Yavuz, (2013), Çevre Sorunları ve Politikaları, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım
- CALLENBACH, Ernest, (2010) Ekoloji, Ankara, Sinek Sekiz Yayınları
- Cogito,Üç Aylık Düşünce Dergisi (2005) ,Yapı Kredi Yayınları sayı 43 S 164
- ÇAVDAR, Tevfik, (1973), Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul, Ant Yayınları.
- ÇELİKYYAY, Selma, (2006), Ekolojik Planlama Sürecinde Stratejik Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Bartın Şehri Üzerinde Bir Örnek Çalışma, ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı 9.
- DURUPÇU, Murat, (2003), ‘‘ Sürdürülebilir Kalkınma Politikasına Yönelik Gelişmeler’’ [http://www.forergntrade.gov.tr/ead/DTDERG\(Ocak2001\)politika.htm](http://www.forergntrade.gov.tr/ead/DTDERG(Ocak2001)politika.htm) (Erişim tarihi:21.07.2003)
- DALE, V. , H. , Ve Diğerleri, (2000), Ecological Principles and Guidelines for Managing the Use of Land ‘‘, Eceological Applications, vol. 10(3), pp. 639-670
- DOĞAN, H. Hüseyin, (2014) ‘‘ Çevre Koruma’’, Sosyal Çevre Bilimleri, Ankara, Siyasal Kitapevi
- ERSOY, Melih, (2012), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük, İstanbul, Ninova Yayıncılık
- ERDOĞAN, Mustafa, (2011), İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku, Ankara, Orion Kitapevi
- ERAYDIN, A., (1994), ‘‘ Değişen Planlama Kuramları Çerçevesinde Ekolojik Planlama Yaklaşımları ’’, Kentsel Tasarıma Ekolojik Yaklaşım, 12-13 Mart 1994 Tarihli Kentsel Tasarım ve Uygulamalar Senpozyumu, MSÜ Mimarlık Fakültesi İstanbul, SS. 240-255
- ERGİNÖZ, M., Aykaç, (1988), Mutluluk evlerinin Mimarı: JAJQUES COUELLE ve Ekolojik Mimarlık, Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayını, No:10
- GÖNEL, Doğaner, Feride, (2013), Kalkınma Ekonomisi, Ankara, Elif Yayınevi
- GÖNENÇ, İ. , Ethem, (2006), Sürdürülebilir Havza Yönetimi Cilt 1, İstanbul, İGEM Araştırmanlık ve Danışmanlık
- GÜREL, Sümer, (1970), Kent Planlamasına Giriş ve Çevre Kavramı, Ankara, ODTÜ Yayını No.14
- HEYWOOD, Andrew, (2010), Siyasi İdeolojiler, Bir Giriş, Yayını Hazırlayan: Burcu, KALKAN Ankara, Adres Yayınları
- ISON, Stephan, Stuart WALL, (2007), İktisat Giriş, İstanbul, Bilim Teknik Yayınevi

- KAYNAK, Muhteşem, (2011), Kalkınma İktisadı, Ankara, Gazi Yayınevi
- KANLI, İ. Bakır, Yücel ÜNAL, (2004), “ Üst Düzey Planlama Sistemi ve Afet Yönetimi İlişkileri”
İstanbul, İTÜ Dergisi/ Mimarlık , Planlama, Tasarım Serisi, Cilt 3, Sayı:1
- KELEŞ, Ruşen, Can HAMAMCI, Aykut, ÇOBAN, (2012), Çevre Politikası, Ankara, İmge Kitapevi
- KELEŞ, Ruşen, (2013), Kentleşme Politikası, Ankara, İmge Kitapevi
- KÖKLÜ, Aziz, (1973), Makro İktisat, Ankara, Sevinç Matbaası
- KOCATAŞ, Ahmet, (2012), Ekoloji: Çevre Biyolojisi, Bursa, Dora Basın Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- ÖZDEŞ, Gündüz, (1972), Şehircile Giriş ve Toplum Ölçeği, İstanbul, İTÜ Yayını
- ÖZGÜL, M., Doruk, (2006), Ekolojik Planlamada Kullanılabilecek Analitik Bir Model Önerisi: Ömerli İçme Suyu Havzası Örneği, İstanbul, YTÜ Mim. Fak. Ee-dergisi Cilt 1 Sayı 4
- PONTING, Clive, (2012), Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre Büyük Uygarlıkların Çöküşü, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları
- SERİN, Necdet, (1963), Türkiye'nin Sanayileşmesi, Ankara, Sevinç Matbaası
- SUMMERER, Stefan, (2001), “Avrupa Birliği İçinde Çevre Politikasından Sürdürülebilir Politikasına” Çevreye Duyarlı Yerel Yönetimler, İstanbul, 22-23 Şubat 2001.
- SPURGEON, Richard, (1999), Ekoloji, Ankara TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, No:64
- SANDER, Oral, (2009), Siyasi Tarih, Ankara, İmge Kitapevi
- STITT, F., A., (1999), Ecological Design Handbook-Sustainable Strategies for Architecture, Landscape Architecture, Interior Design and Planning, McGraw- Hill, New York
- ŞAHİN, Hüseyin, (2006), Türkiye Ekonomisi, Bursa, Ezgi Kitapevi
- TAN, Turgut, (2011), İdare Hukuku, Ankara, Turhan Kitapevi
- TEKELİ, İlhan, (1999), “ Çevre ve İnsan Yerleşme Sistemlerine İlişkin Ontolojik Kabullerin Planlama Yaklaşımlarını Farklılaştırması Üzerine” , Modernite Aşılırken Siyaset, Ankara, İmge Kitapevi
- TÜRKİYE ÇEVRE VAKFI, (2001), Ansiklopedik Çevre Sözlüğü
- TOZAR, Tülay, Tülay AYAŞLIGİL, (2008), “ Doğal Kaynakların Sürdürülebilirliği İçin Geliştirilen Ekolojik Planlama Yöntemleri” , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Seri A, Cilt 58, Sayı: 1
- ULUSOY, Ahmet, (2011), Devlet Borçlanması, Trabzon, Aksakal Kitapevi
- YKB, (2005), Cagito, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı kredi Yayınları, Sayı No:43
- WISSENBURG, Marcel, (1998), Green Liberalism: The Free and the Green Society, Londra, Fontana.

Sempozyum Açılışı

Hitit Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Reha Metin ALKAN'ın Açılış Konuşması

**Kazakistan Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ'nin Açılış Konuşması**

Etkinlik Açılış Oturumu

Yurtdışından gelen akademisyenlerin Prof. Dr. Reha Metin ALKAN'ı ziyaretleri

Oturumlardan Görüntüler

Gezilerden Görüntüler

**ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI
Ekonomi Forumu**

7-9 Mayıs 2015